

Overijsselsche almanak voor oudheid en letteren

OVERIJSSELSCHE

A L M A N A K

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

Overijsselsche
ALMANAK
VOOR
OUDHEID EN LETTEREN.
1848.

Dertiende Jaargang

DEVENTER,
J. DE LANGE.
1847.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15m 17s) *Oosterlengte van Parijs, of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24m 38s) *Oosterlengte van Greenwich, of* 7° 14′ 22″ (*in tijd* 28m 57s) *Westerlengte van Berlijn.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans- op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den onder-

gang, van volle tot nieuwe maan alleen den opgang; hetgeen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgebleven ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zons- en Maansverduisteringen.

Het jaar 1848 levert vier Zons- en twee Maansverduisteringen op. Alleen de Maaneclipsen zijn in onze streken geheel en gedeeltelijk zigtbaar.

I. *Zonsverduistering* den 5 Maart. Bij ons onzigtbaar.

II. *Maansverduistering* den 19 Maart. Begin der Eclips 's avonds ten 7 u. 40 m.; Einde ten 11 u. 33 m. middelbaren tijd van *Deventer*. Van 8 u. 46 m. tot 10 u. 27 m. is de verduistering totaal.

III. *Zonsverduistering* den 3 en 4 April. Bij ons onzigtbaar.

IV. *Zonsverduistering* den 28 Augustus. Bij ons onzigtbaar.

V. *Maansverduistering* den 13 September. Enkel het begin daarvan, des morgens ten 4 u. 56 m., zal te *Deventer* waargenomen kunnen worden, daar de maan reeds ten 5 u. 30 m. ondergaat.

VI. *Zonsverduistering* den 27 September. Bij ons onzigtbaar.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN
VOOR HET SCHRIKKEL-JAAR 1848.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .			1848
Na de Schepping der Wereld			5797
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 7 Oct. O. S.			5609
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . .			35
Het Guldengetal	6	De Zonnecirkel	9
De Epacta	XXV	De Romeinsche indictie	6

De Zondagsletter B-A.

Septuagesima	20 Febr.	Hemelvaart	1 Junij.
Vastenavond	7 Maart.	Pinksteren	11 Junij.
Aschdag	8 Maart.	Eerste Advent	3 Dec.
Paschen	23 April.		

Quatertempers.

Den 15, 17 en 18 Maart.	Den 20, 22 en 23 Sept.
Den 14, 16 en 17 Junij.	Den 20, 22 en 23 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . den 19 Maart.
Paschen . . den 18, 19, 24 en 25 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 7 en 8 Junij.
Nieuwjaarsfeest . den 28 en 29 September.
Groote Verzoendag . . . den 7 October.
Loofhuttenfeest den 12, 13 en 19 October.
Vreugde der Wet . . . den 20 October.

De Lente begint den 20 Maart 's morg. ten 11 u. 34 m.
De Zomer begint den 21 Junij 's morg. ten 8 u. 30 m.
De Herfst begint den 22 Sept. 's avonds ten 10 u. 36 m.
De Winter begint den 21 Dec. 's avonds ten 4 u. 17 m.

JANUARIJ,

1	Zaturdag	NIEUW-JAARSDAG.	's m. op
2	ZONDAG		3 49
3	Maandag		4 51
4	Dingsdag		5 50
5	Woensd.		6 46
6	Donderd.	*Drie Koningen.*	's av. on.
7	Vrijdag		5 39
8	Zaturdag		6 51
9	ZONDAG		8 6
10	Maandag	Koppermaandag.	9 22
11	Dingsdag		10 39
12	Woensd.		11 55
13	Donderd.		's m. on.
14	Vrijdag		1 12
15	Zaturdag		2 27
16	ZONDAG	H. N. Jezus.	3 40
17	Maandag		4 47
18	Dingsdag		5 48
19	Woensd.	*HareMajesteit deKoningin verj.*	6 40
20	Donderd.		's av. op
21	Vrijdag		6 3
22	Zaturdag		7 9
23	ZONDAG		8 16
24	Maandag		9 21
25	Dingsdag	Pauli Bekeering.	10 25
26	Woensd.		11 28
27	Donderd.		's m. op
28	Vrijdag	Agnes H. Driev.	0 31
29	Zaturdag		1 33
30	ZONDAG		2 35
31	Maandag		3 35

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	3	35	8	13	3	54
2	12	4	3	8	13	3	55
3	12	4	32	8	13	3	56
4	12	4	59	8	13	3	57
5	12	5	27	8	12	3	58
6	12	5	54	8	12	4	0
7	12	6	20	8	12	4	1
8	12	6	46	8	11	4	3
9	12	7	12	8	11	4	4
10	12	7	37	8	10	4	5
11	12	8	1	8	10	4	7
12	12	8	25	8	9	4	8
13	12	8	48	8	8	4	10
14	12	9	11	8	8	4	11
15	12	9	32	8	7	4	12
16	12	9	53	8	6	4	14
17	12	10	14	8	5	4	16
18	12	10	34	8	4	4	18
19	12	10	53	8	3	4	19
20	12	11	11	8	2	4	21
21	12	11	28	8	1	4	23
22	12	11	45	8	0	4	25
23	12	12	1	7	59	4	26
24	12	12	16	7	57	4	28
25	12	12	31	7	56	4	30
26	12	12	44	7	55	4	32
27	12	12	57	7	54	4	34
28	12	13	9	7	52	4	35
29	12	13	21	7	51	4	37
30	12	13	31	7	49	4	39
31	12	13	41	7	48	4	41

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 16 m. *langer.*

u. m.

Nieuwe M. in den *Steenbok* 6 Jan. 's av. ten 0 32
Eerste kw. in den *Ram* 13 Jan. 's avonds ten 0 11
Volle M. in de *Kreeft* 20 Jan. 's avonds ten 0 29
Laatste kw. in den *Scorpioen* 28 Jan. 's av. ten 0 23

——

Venus is, gedurende de eerste helft van het jaar, *morgenster*; zij komt op:
1 Jan. 's morg. ten 4 u. 12 m.
16 Jan. 's morg. ten 4 u. 45 m.

Mars gaat onder:
1 Jan. 's morg. ten 2 u. 54 m.
16 Jan. 's morg. ten 2 u. 30 m.

Jupiter treedt den 6 Jan. in *tegenstand* met de zon en gaat onder:
16 Jan. 's morg. ten 7 u. 44 m.

Saturnus gaat onder:
1 Jan. 's av. ten 9 u. 12 m.
16 Jan. 's av. ten 8 u. 31 m.

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ.

1	Dingsdag		's m. op
2	Woensd.	*Maria Lichtmis.*	5 24
3	Donderd.		6 11
4	Vrijdag		6 52
5	Zaturdag		's av. on.
6	ZONDAG		7 4
7	Maandag		8 23
8	Dingsdag		9 42
9	Woensd.		11 0
10	Donderd.		's m. on.
11	Vrijdag		0 16
12	Zaturdag		1 30
13	ZONDAG		2 39
14	Maandag		3 41
15	Dingsdag		4 35
16	Woensd.		5 21
17	Donderd.		5 59
18	Vrijdag		6 31
19	Zaturdag	*Kroonpr. Will. Alex. Paul*	's av. op
20	ZONDAG	Septuagesima. (*Fredr. Lod. verj.*	7 6
21	Maandag		8 11
22	Dingsdag	Petri Cath.	9 14
23	Woensd.		10 18
24	Donderd.		11 20
25	Vrijdag	*S. Matth.*	's m. op
26	Zaturdag		0 21
27	ZONDAG	Sexagesima.	1 21
28	Maandag		2 18
29	Dingsdag		3 12

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.	Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 52 m. *langer.*
	u. m. s.	u. m.	u. m.	u. m.
1	12 13 50	7 46	4 43	Nieuwe M. in den *Water-*
2	12 13 58	7 45	4 45	*man* 5 Febr. 's morg ten 2 7
3	12 14 5	7 43	4 47	Eerste kw. in den *Stier*
4	12 14 11	7 41	4 49	11 Febr. 's avonds ten 8 20
5	12 14 17	7 40	4 51	Volle M. in de *Maagd*
6	12 14 22	7 38	4 52	19 Febr. 's morg. ten 4 22
7	12 14 26	7 36	4 54	Laatste kw. in den *Schut-*
8	12 14 29	7 34	4 56	*ter* 27 Febr. 's morg. ten 8 46
9	12 14 31	7 32	4 58	——
10	12 14 32	7 31	5 0	*Venus* komt op:
11	12 14 33	7 29	5 2	1 Febr. 's morg. ten 5 u. 16 m.
12	12 14 33	7 27	5 4	16 Febr. 's morg ten 5 u. 32 m.
13	12 14 32	7 25	5 6	*Mars* gaat onder:
14	12 14 31	7 23	5 8	1 Febr. 's morg. ten 2 u. 9 m.
15	12 14 28	7 21	5 10	16 Febr. 's morg. ten 1 u. 53 m.
16	12 14 25	7 19	5 11	*Jupiter* gaat onder:
17	12 14 21	7 17	5 13	1 Febr. 's morg. ten 6 u. 35 m.
18	12 14 17	7 15	5 15	16 Febr. 's morg. ten 5 u. 28 m.
19	12 14 11	7 13	5 17	*Saturnus* gaat onder:
20	12 14 5	7 11	5 19	1 Febr. 's av. ten 7 u. 28 m.
21	12 13 59	7 9	5 21	16 Febr. 's av. ten 6 u. 39 m.
22	12 13 51	7 7	5 23	
23	12 13 43	7 5	5 25	
24	12 13 35	7 2	5 27	
25	12 13 26	7 0	5 28	
26	12 13 16	6 58	5 30	
27	12 13 6	6 56	5 32	
28	12 12 55	6 54	5 34	
29	12 12 44	6 52	5 36	

Zon in ♓ Pisces, den 19.

MAART,

1	Woensd.		's m. op
2	Donderd.		4 44
3	Vrijdag		5 22
4	Zaturdag		5 56
5	ZONDAG	Quinquagesima.	's av. on.
6	Maandag		7 18
7	Dingsdag	Vastenavond.	8 39
8	Woensd.	Aschdag H. Driev. Overijss.	10 0
9	Donderd.	(Bidd. voor het Gewas.	11 17
10	Vrijdag		's m. on.
11	Zaturdag		0 29
12	ZONDAG	Quadragesima Gr. Vastenav.	1 34
13	Maandag		2 31
14	Dingsdag		3 19
15	Woensd.	Quatert.	4 0
16	Donderd.		4 33
17	Vrijdag	Quatert.	5 2
18	Zaturdag	Quatert.	5 28
19	ZONDAG	Reminiscere.	's av. op
20	Maandag		7 4
21	Dingsdag		8 7
22	Woensd.		9 9
23	Donderd.		10 11
24	Vrijdag		11 11
25	Zaturdag	*Maria Boodschap.*	's m. op
26	ZONDAG	Oculi.	0 9
27	Maandag		1 3
28	Dingsdag		1 52
29	Woensd.		2 37
30	Donderd.		3 16
31	Vrijdag		3 51

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m	u.	m
1	12	12	32	6	49	5	38
2	12	12	20	6	47	5	40
3	12	12	7	6	45	5	41
4	12	11	54	6	43	5	43
5	12	11	40	6	40	5	45
6	12	11	26	6	38	5	47
7	12	11	11	6	36	5	49
8	12	10	56	6	33	5	50
9	12	10	41	6	31	5	52
10	12	10	25	6	29	5	54
11	12	10	9	6	26	5	56
12	12	9	53	6	24	5	58
13	12	9	36	6	22	6	0
14	12	9	19	6	19	6	1
15	12	9	2	6	17	6	3
16	12	8	45	6	15	6	5
17	12	8	27	6	12	6	7
18	12	8	9	6	10	6	9
19	12	7	51	6	8	6	10
20	12	7	33	6	5	6	12
21	12	7	15	6	3	6	14
22	12	6	56	6	1	6	15
23	12	6	38	5	58	6	17
24	12	6	19	5	56	6	19
25	12	6	1	5	54	6	21
26	12	5	42	5	51	6	22
27	12	5	24	5	49	6	24
28	12	5	5	5	46	6	26
29	12	4	47	5	44	6	27
30	12	4	29	5	42	6	29
31	12	4	10	5	39	6	31

Zon in ♈ Aries, den 20.

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

	u. m
Nieuwe M. in de *Visschen* 5 Maart 's avonds ten	1 42
Eerste kw. in de *Tweelingen* 12 Maart 's morg. ten	5 6
Volle M. in de *Maagd* 19 Maart 's avonds ten	9 35
Laatste kw. in den *Steenbok* 28 Maart 's morg. ten	1 43

Venus komt op:
1 Maart 's morg. ten 5 u. 33 m.
16 Maart 's morg. ten 5 u. 21 m.

Mars gaat onder:
1 Maart 's morg. ten 1 u. 40 m.
16 Maart 's morg ten 1 u. 28 m.

Jupiter gaat onder:
1 Maart 's morg. ten 4 u. 34 m.
16 Maart 's morg. ten 3 u. 35 m.

Saturnus verliest zich in de avondschemering en treedt den 5 Maart in *conjunctie* met de zon.

APRIL,

1	Zaturdag		's m. op
2	ZONDAG	Laetare.	4 53
3	Maandag		's av. on.
4	Dingsdag		7 31
5	Woensd.		8 53
6	Donderd.		10 11
7	Vrijdag		11 22
8	Zaturdag	*Prins. Wilh. Mar. Soph.*	's m. on.
9	ZONDAG	Judica. *(Louisa verj.*	0 24
10	Maandag		1 17
11	Dingsdag		2 0
12	Woensd.		2 36
13	Donderd.		3 7
14	Vrijdag		3 33
15	Zaturdag		3 57
16	ZONDAG	Palmarum.	4 20
17	Maandag		4 42
18	Dingsdag		's av. op
19	Woensd.		8 3
20	Donderd.	Witte Dond. *H. Driev.*	9 4
21	Vrijdag	Goede Vrijdag.	10 3
22	Zaturdag		10 58
23	ZONDAG	PASCHEN.	11 49
24	Maandag	2e PAASCHDAG.	's m. op
25	Dingsdag		0 34
26	Woensd.		1 15
27	Donderd.		1 50
28	Vrijdag		2 22
29	Zaturdag		2 51
30	ZONDAG	Quasimodo.	3 20

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	3	52	5	37	6	33
2	12	3	34	5	35	6	35
3	12	3	16	5	32	6	36
4	12	2	58	5	30	6	38
5	12	2	41	5	27	6	40
6	12	2	23	5	25	6	42
7	12	2	6	5	23	6	43
8	12	1	49	5	21	6	45
9	12	1	32	5	18	6	47
10	12	1	16	5	16	6	48
11	12	1	0	5	14	6	50
12	12	0	44	5	11	6	52
13	12	0	28	5	9	6	54
14	12	0	13	5	7	6	55
15	11	59	58	5	5	6	57
16	11	59	43	5	2	6	59
17	11	59	29	5	0	7	1
18	11	59	15	4	58	7	2
19	11	59	1	4	56	7	4
20	11	58	48	4	54	7	6
21	11	58	35	4	51	7	7
22	11	58	23	4	49	7	9
23	11	58	11	4	47	7	11
24	11	58	0	4	45	7	13
25	11	57	49	4	43	7	14
26	11	57	39	4	41	7	16
27	11	57	29	4	39	7	18
28	11	57	20	4	37	7	20
29	11	57	11	4	35	7	21
30	11	57	3	4	33	7	23

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 58 m. *langer.*

	u.	m.
Nieuwe M. in den *Ram* 3 April 's avonds ten	11	25
Eerste kw. in de *Kreeft* 10 April 's avonds ten	3	14
Volle M. in de *Weegschaal* 18 Apr. 's av. ten	2	56
Laatste kw. in den *Waterman* 26 April 's av. ten	2	45

Venus komt op:
1 April 's morg. ten 4 u. 58 m.
16 April 's morg. ten 4 u. 30 m.

Mars gaat onder:
1 April 's morg. ten 1 u. 12 m.
16 April 's morg. ten 0 u. 54 m.

Jupiter gaat onder:
1 April 's morg. ten 2 u. 35 m.
16 April 's morg. ten 1 u. 42 m.

Saturnus komt op:
1 April 's morg. ten 5 u. 18 m.
16 April 's morg ten 4 u. 18 m.

Zon in ♉ Taurus, den 20.

MEI.

1	Maandag	*Philippus en Jacobus.*	's m. op
2	Dingsdag		4 19
3	Woensd.	Kruisvinding.	's av. on.
4	Donderd.		9 0
5	Vrijdag		10 9
6	Zaturdag		11 8
7	ZONDAG	Misericordia.	11 57
8	Maandag		's m. on.
9	Dingsdag		0 37
10	Woensd.		1 10
11	Donderd.		1 58
12	Vrijdag		2 3
13	Zaturdag		2 26
14	ZONDAG	Jubilate.	2 48
15	Maandag		3 10
16	Dingsdag		3 34
17	Woensd.		4 1
18	Donderd.		's av. op
19	Vrijdag		8 54
20	Zaturdag		9 47
21	ZONDAG	Cantate.	10 55
22	Maandag		11 16
23	Dingsdag		11 53
24	Woensd.		's m. op
25	Donderd.		0 25
26	Vrijdag		0 54
27	Zaturdag		1 22
28	ZONDAG	Vocem.	1 49
29	Maandag	Kruisdag.	2 17
30	Dingsdag		2 48
31	Woensd.		3 24

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	56	55	4	31	7	25
2	11	56	48	4	29	7	26
3	11	56	42	4	27	7	28
4	11	56	36	4	25	7	30
5	11	56	30	4	23	7	31
6	11	56	25	4	21	7	33
7	11	56	21	4	19	7	35
8	11	56	17	4	17	7	36
9	11	56	14	4	16	7	38
10	11	56	11	4	14	7	40
11	11	56	9	4	12	7	41
12	11	56	8	4	11	7	43
13	11	56	7	4	9	7	44
14	11	56	6	4	7	7	46
15	11	56	6	4	6	7	47
16	11	56	7	4	4	7	49
17	11	56	8	4	3	7	51
18	11	56	10	4	1	7	52
19	11	56	12	3	59	7	54
20	11	56	15	3	58	7	55
21	11	56	19	3	57	7	56
22	11	56	23	3	56	7	58
23	11	56	27	3	54	7	59
24	11	56	33	3	53	8	1
25	11	56	38	3	52	8	2
26	11	56	44	3	51	8	3
27	11	56	51	3	50	8	5
28	11	56	58	3	49	8	6
29	11	57	6	3	47	8	7
30	11	57	14	3	45	8	8
31	11	57	22	3	44	8	10

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *langer*.

u. m.

Nieuwe M. in den *Stier* 3 Mei 's morgens ten 7 39

Eerste kw. in den *Leeuw* 10 Mei 's morgens ten 3 21

Volle M. in den *Scorpioen* 18 Mei 's morg. ten 7 6

Laatste kw. in de *Visschen* 26 Mei 's morg. ten 0 11

——

Venus komt op:
1 Mei 's morg. ten 4 u. 2 m.
16 Mei 's morg. ten 3 u. 35 m.

Mars gaat onder:
1 Mei 's morg. ten 0 u. 31 m.
16 Mei 's morg. ten 0 u. 5 m.

Jupiter gaat onder:
1 Mei 's morg. ten 0 u. 50 m.
16 Mei 's av. ten 11 u. 56 m.

Saturnus komt op:
1 Mei 's morg. ten 3 u. 21 m.
16 Mei 's morg ten 2 u. 25 m.

Zon in ♊ Gemini, den 20.

JUNIJ.

1	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	's av. on.
2	Vrijdag		8 53
3	Zaturdag		9 48
4	ZONDAG	Exaudi.	10 34
5	Maandag		11 11
6	Dingsdag		11 41
7	Woensd.		's m. on.
8	Donderd.		0 8
9	Vrijdag		0 31
10	Zaturdag		0 54
11	ZONDAG	PINKSTEREN.	1 16
12	Maandag	2e PINKSTERDAG.	1 39
13	Dingsdag	*Prins Will. Fred. Hendr. verj.*	2 4
14	Woensd.	Quatert.	2 33
15	Donderd.		3 5
16	Vrijdag	Quatert. (*Math. verj.*	's av. op
17	Zaturdag	Quatert. *Kroonprinc. Soph. Fred.*	8 33
18	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Driev.* Overw. bij	9 18
19	Maandag	(Waterl. *Dank- en Bededag.*	9 56
20	Dingsdag		10 30
21	Woensd.		11 0
22	Donderd.	*Sacrament.*	11 27
23	Vrijdag		11 54
24	Zaturdag	Johan Babtist.	's m. op
25	ZONDAG		0 21
26	Maandag		0 49
27	Dingsdag		1 21
28	Woensd.	Vast.	1 59
29	Donderd.	*Petrus en Paulus.*	2 43
30	Vrijdag		's av. on.

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	57	31	3	44	8	11
2	11	57	40	3	43	8	12
3	11	57	50	3	43	8	13
4	11	58	0	3	42	8	14
5	11	58	11	3	42	8	15
6	11	58	21	3	41	8	16
7	11	58	32	3	40	8	17
8	11	58	44	3	40	8	18
9	11	58	55	3	40	8	19
10	11	59	7	3	39	8	19
11	11	59	19	3	39	8	20
12	11	59	31	3	39	8	21
13	11	59	43	3	38	8	21
14	11	59	56	3	38	8	22
15	12	0	8	3	38	8	22
16	12	0	21	3	38	8	23
17	12	0	34	3	38	8	23
18	12	0	46	3	38	8	24
19	12	0	59	3	38	8	24
20	12	1	12	3	38	8	24
21	12	1	25	3	38	8	25
22	12	1	38	3	38	8	25
23	12	1	51	3	38	8	25
24	12	2	4	3	39	8	25
25	12	2	17	3	39	8	25
26	12	2	29	3	40	8	25
27	12	2	42	3	40	8	25
28	12	2	54	3	41	8	25
29	12	3	6	3	41	8	25
30	12	3	18	3	42	8	24

De dagen worden van 1—21 Junij 20 m. *langer*; van dan af tot aan het einde der maand 6 m. *korter*.

u. m.

Nieuwe M. in de *Tweelingen* 1 Junij 's av. ten 3 5

Eerste kw. in de *Maagd* 8 Junij 's avonds ten 5 40

Volle M. in den *Schutter* 16 Junij 's avonds ten 9 23

Laatste kw. in den *Ram* 24 Junij 's morg. ten 6 52

Nieuwe M. in de *Kreeft* 30 Junij 's avonds ten 10 42

Venus komt op:
1 Junij 's morg. ten 3 u. 12 m.
16 Junij 's morg. ten 3 u. 3 m.

Mars gaat onder:
1 Junij 's av. ten 11 u. 29 m.
16 Junij 's av. ten 10 u. 53 m.

Jupiter gaat onder:
1 Junij 's av. ten 11 u. 3 m.
16 Junij 's av. ten 10 u. 13 m.

Saturnus komt op:
1 Junij 's morg. ten 1 u. 24 m.
16 Junij 's morg ten 0 u. 26 m.

Zon in ♋ Cancer, den 21.

JULIJ.

1	Zaturdag		's av. on.
2	ZONDAG	Maria Visitatie.	9 7
3	Maandag		9 41
4	Dingsdag		10 19
5	Woensd.		10 36
6	Donderd.		10 59
7	Vrijdag		11 21
8	Zaturdag		11 44
9	ZONDAG		's m. on.
10	Maandag		0 8
11	Dingsdag		0 35
12	Woensd.		1 6
13	Donderd.		1 42
14	Vrijdag		2 24
15	Zaturdag		3 14
16	ZONDAG		's av. op
17	Maandag		8 33
18	Dingsdag		9 4
19	Woensd.	Hondsdagen begin.	9 33
20	Donderd.		10 0
21	Vrijdag		10 27
22	Zaturdag		10 54
23	ZONDAG		11 24
24	Maandag		11 59
25	Dingsdag	St. Jacob.	's m. op
26	Woensd.		0 39
27	Donderd.		1 27
28	Vrijdag		2 23
29	Zaturdag		3 26
30	ZONDAG		's av. on.
31	Maandag		8 10

Hooimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 12 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m	u.	m	u. m.
1	12	3	30	3	43	8	24	Eerste kw. in de *Weegschaal* 8 Jul. 's morg. ten 2 55
2	12	3	42	3	43	8	23	
3	12	3	53	3	44	8	23	Volle M. in den *Steenbok* 16 Julij 's morg. ten 2 46
4	12	4	4	3	45	8	22	
5	12	4	14	3	46	8	22	Laatste kw. in den *Stier* 23 Julij 's morg. ten 11 52
6	12	4	24	3	47	8	21	Nieuwe M. in den *Leeuw* 30 Julij 's morg. ten 7 50
7	12	4	34	3	48	8	21	
8	12	4	44	3	49	8	20	——
9	12	4	53	3	50	8	19	*Venus* komt op:
10	12	5	1	3	51	8	19	1 Julij ten 3 u. 13 m.
11	12	5	9	3	52	8	18	Zij begint zich allengs in de morgenschemering te verliezen; treedt den 22 Julij in bovenste *conjunctie* met de zon en wordt vervolgens *avondster*.
12	12	5	17	3	53	8	17	
13	12	5	24	3	54	8	16	
14	12	5	31	3	55	8	15	
15	12	5	37	3	56	8	14	
16	12	5	43	3	58	8	13	
17	12	5	48	3	59	8	12	*Mars* gaat onder:
18	12	5	53	4	0	8	11	1 Julij 's av. ten 10 u. 14 m.
19	12	5	57	4	1	8	9	16 Julij 's av. ten 9 u. 34 m.
20	12	6	1	4	3	8	8	*Jupiter* gaat onder:
21	12	6	4	4	4	8	7	1 Julij 's av. ten 9 u. 23 m.
22	12	6	6	4	6	8	5	16 Julij 's av. ten 8 u. 34 m.
23	12	6	8	4	7	8	4	Den 24 Julij komt zij in *conjunctie* met de zon.
24	12	6	10	4	9	8	3	
25	12	6	11	4	10	8	1	
26	12	6	11	4	12	8	0	*Saturnus* komt op:
27	12	6	11	4	13	7	58	1 Julij 's av. ten 11 u. 24 m.
28	12	6	10	4	15	7	57	16 Julij 's av. ten 10 u. 25 m.
29	12	6	8	4	16	7	55	
30	12	6	6	4	18	7	54	
31	12	6	4	4	19	7	52	

Zon in ♌ Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Dingsdag		's av. on.
2	Woensd.	*Prins Will. Alex. Fred. Const.*	9 2
3	Donderd.	(*Nicol. Mich. verj.*	9 25
4	Vrijdag		9 48
5	Zaturdag		10 12
6	ZONDAG		10 38
7	Maandag	St. Albert.	11 6
8	Dingsdag		11 39
9	Woensd.		's m. on.
10	Donderd.	St. Laurens.	0 19
11	Vrijdag		1 5
12	Zaturdag		1 59
13	ZONDAG		3 0
14	Maandag	Vast.	's av. op
15	Dingsdag	Maria Hemelvaart.	7 35
16	Woensd.		8 4
17	Donderd.		8 31
18	Vrijdag		8 59
19	Zaturdag	Hondsdagen einde.	9 29
20	ZONDAG		10 2
21	Maandag		10 40
22	Dingsdag		11 24
23	Woensd.		's m. op
24	Donderd.	St. Bartholomeus.	0 16
25	Vrijdag		1 15
26	Zaturdag		2 20
27	ZONDAG		3 28
28	Maandag		's av. on.
29	Dingsdag	St. Jans Onthoofding.	7 5
30	Woensd.		7 28
31	Donderd.		7 51

Oogstmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u. m. s.	Zons Opkomst. u. m.	Zons Ondergang. u. m.
1	12 6 0	4 21	7 50
2	12 5 57	4 22	7 49
3	12 5 52	4 24	7 47
4	12 5 47	4 25	7 45
5	12 5 41	4 27	7 43
6	12 5 35	4 29	7 41
7	12 5 28	4 30	7 40
8	12 5 20	4 32	7 38
9	12 5 12	4 33	7 36
10	12 5 4	4 35	7 34
11	12 4 54	4 37	7 32
12	12 4 44	4 38	7 30
13	12 4 34	4 40	7 28
14	12 4 23	4 42	7 26
15	12 4 11	4 43	7 24
16	12 3 59	4 45	7 22
17	12 3 47	4 47	7 20
18	12 3 34	4 48	7 18
19	12 3 20	4 50	7 16
20	12 3 6	4 52	7 13
21	12 2 52	4 53	7 11
22	12 2 37	4 55	7 9
23	12 2 22	4 57	7 7
24	12 2 6	4 59	7 5
25	12 1 50	5 0	7 2
26	12 1 33	5 2	7 0
27	12 1 16	5 3	6 58
28	12 0 59	5 5	6 56
29	12 0 42	5 7	6 53
30	12 0 24	5 9	6 51
31	12 0 5	5 10	6 49

Zon in ♍ Virgo, den 23.

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 54 m. *korter*.

u. m.

Eerste kw. in den *Scorpioen* 7 Aug. 's morg. ten 3 21

Volle M. in den *Waterman* 14 Aug. 's av. ten 8 41

Laatste kw. in den *Stier* 21 Aug. 's avonds ten 4 32

Nieuwe M. in de *Maagd* 28 Aug. 's avonds ten 7 26

Venus gaat onder:
1 Aug. 's avonds ten 8 u. 5 m.
16 Aug. 's avonds ten 7 u. 44 m.

Mars gaat onder:
1 Aug. 's av. ten 8 u. 47 m.
16 Aug. 's av. ten 8 u. 4 m.

Jupiter komt op:
1 Aug. 's morg. ten 3 u. 50 m.
16 Aug. 's morg. ten 3 u. 9 m.

Saturnus komt op:
1 Aug. 's av. ten 9 u. 22 m.
16 Aug. 's av. ten 8 u. 22 m.

SEPTEMBER.

1	Vrijdag		's av. on.
2	Zaturdag		8 40
3	ZONDAG		9 7
4	Maandag	*Prins Will. Nicol. Alex. Fred.*	9 38
5	Dingsdag	(*Karel Hendr. verj.*	10 14
6	Woensd.		10 57
7	Donderd.		11 46
8	Vrijdag	*Maria Geboorte.*	's m. on.
9	Zaturdag		0 43
10	ZONDAG		1 48
11	Maandag		2 58
12	Dingsdag		4 12
13	Woensd.		's av. op
14	Donderd.	Kruisverheffing.	7 0
15	Vrijdag	*Prins Will. Fred. Maur. Alex.*	7 29
16	Zaturdag	(*Hendr. Karel. verj.*	8 2
17	ZONDAG	St. Lambert.	8 39
18	Maandag		9 23
19	Dingsdag		10 13
20	Woensd.	Quatert.	11 10
21	Donderd.	St. Mattheus.	's m. op
22	Vrijdag	Quatert.	0 12
23	Zaturdag	Quatert.	1 18
24	ZONDAG		2 26
25	Maandag		3 34
26	Dingsdag		4 41
27	Woensd.		's av. on.
28	Donderd.		6 18
29	Vrijdag	St. Michiel.	6 42
30	Zaturdag		7 9

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	59	47	5	12	6	47
2	11	59	28	5	13	6	44
3	11	59	9	5	15	6	42
4	11	58	49	5	17	6	40
5	11	58	29	5	18	6	37
6	11	58	9	5	20	6	35
7	11	57	49	5	22	6	33
8	11	57	29	5	24	6	30
9	11	57	8	5	25	6	28
10	11	56	48	5	27	6	26
11	11	56	27	5	29	6	23
12	11	56	6	5	30	6	21
13	11	55	45	5	32	6	19
14	11	55	24	5	34	6	16
15	11	55	2	5	35	6	14
16	11	54	41	5	37	6	11
17	11	54	20	5	39	6	9
18	11	53	59	5	40	6	7
19	11	53	38	5	42	6	4
20	11	53	17	5	44	6	2
21	11	52	56	5	45	6	0
22	11	52	35	5	47	5	57
23	11	52	14	5	48	5	55
24	11	51	54	5	50	5	53
25	11	51	33	5	52	5	50
26	11	51	13	5	53	5	48
27	11	50	53	5	55	5	45
28	11	50	33	5	57	5	43
29	11	50	14	5	59	5	41
30	11	49	54	6	0	5	39

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 1 m. *korter*.

u. m.

Eerste kw. in den *Schutter* 5 Sept. 's av. ten 9 8
Volle M. in de *Visschen* 13 Sept. 's morg. ten 6 43
Laatste kw. in de *Tweelingen* 19 Sept. 's av. ten 10 22
Nieuwe M. in de *Weegschaal* 27 Sept. 's morg. t. 10 0

———

***Venus* gaat onder:**
1 Sept. 's av. ten 7 u. 14 m.
16 Sept. 's av. ten 6 u. 42 m.

***Mars* gaat onder:**
1 Sept. 's av. ten 7 u. 16 m.
16 Sept. 's av. ten 6 u. 32 m.

***Jupiter* komt op:**
1 Sept. 's morg. ten 2 u. 26 m.
16 Sept. 's morg. ten 1 u. 46 m.

***Saturnus* komt op:**
1 Sept. 's av. ten 7 u. 17 m.
Den 14 Sept. komt zij in *tegenstand* met de zon.

Zon in ♎ Libra, den 22.

OCTOBER,

1	ZONDAG		's av. on.
2	Maandag		8 12
3	Dingsdag		8 51
4	Woensd.		9 37
5	Donderd.		10 30
6	Vrijdag		11 29
7	Zaturdag		's m. on.
8	ZONDAG	Maria van Rem.	0 35
9	Maandag		1 46
10	Dingsdag	Victor.	3 2
11	Woensd.		4 20
12	Donderd.		's av. op
13	Vrijdag		5 58
14	Zaturdag		6 34
15	ZONDAG		7 17
16	Maandag	St. Gallus.	8 5
17	Dingsdag		9 2
18	Woensd.	St. Lucas.	10 4
19	Donderd.		11 10
20	Vrijdag		's m. op
21	Zaturdag		0 18
22	ZONDAG		1 25
23	Maandag		2 32
24	Dingsdag		3 38
25	Woensd.		4 43
26	Donderd.		5 47
27	Vrijdag		's av. on.
28	Zaturdag	*Simon en Judas.*	5 39
29	ZONDAG		6 11
30	Maandag		6 48
31	Dingsdag		7 31

WIJNMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	35	6	2	5	36
2	11	49	17	6	4	5	34
3	11	48	58	6	5	5	32
4	11	48	40	6	7	5	29
5	11	48	22	6	9	5	27
6	11	48	5	6	11	5	24
7	11	47	48	6	12	5	22
8	11	47	31	6	14	5	20
9	11	47	15	6	16	5	17
10	11	46	59	6	17	5	15
11	11	46	44	6	19	5	13
12	11	46	29	6	21	5	11
13	11	46	14	6	23	5	8
14	11	46	1	6	25	5	6
15	11	45	47	6	26	5	4
16	11	45	35	6	28	5	2
17	11	45	23	6	30	5	0
18	11	45	11	6	32	4	57
19	11	45	0	6	34	4	55
20	11	44	50	6	35	4	53
21	11	44	41	6	37	4	51
22	11	44	32	6	39	4	49
23	11	44	24	6	41	4	47
24	11	44	16	6	43	4	45
25	11	44	10	6	44	4	43
26	11	44	4	6	46	4	41
27	11	43	58	6	48	4	39
28	11	43	54	6	50	4	37
29	11	43	50	6	52	4	35
30	11	43	47	6	54	4	33
31	11	43	45	6	55	4	31

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 2 m. *korter*.

u. m.

Eerste kw. in den *Steenbok* 5 Oct. 's avonds ten 2 25

Volle M. in den *Ram* 12 Oct. 's avonds ten 4 20

Laatste kw. in de *Kreeft* 19 Oct. 's morg. ten 6 52

Nieuwe M. in den *Scorpioen* 27 Oct. 's morg. ten 3 11

— —

Venus gaat onder:
1 Oct. 's avonds ten 6 u. 12 m.
16 Oct. 's avonds ten 5 u. 45 m.

Mars verliest zich in de avondschemering; zij treedt den 16 October in *conjunctie* met de zon.

Jupiter komt op:
1 Oct. 's morg. ten 1 u 1 m.
16 Oct. 's morg. ten 0 u. 15 m.

Saturnus gaat onder:
1 Oct. 's morg. ten 4 u. 26 m.
16 Oct. 's morg. ten 3 u. 20 m.

Zon in ♏ Scorpio, den 23.

NOVEMBER,

1	Woensd.	*Allerheiligen*. Overijss. Dank-	's av. on.
2	Donderd.	Allerz. (dag voor het Gewas.	9 17
3	Vrijdag	St. Hubert.	10 19
4	Zaturdag		11 26
5	ZONDAG		's m. on.
6	Maandag		0 37
7	Dingsdag	St. Willebrordus.	1 52
8	Woensd.		3 9
9	Donderd.		4 30
10	Vrijdag		5 52
11	Zaturdag	St. Marten.	's av. op
12	ZONDAG	St. Lebuinus.	5 52
13	Maandag		6 47
14	Dingsdag		7 49
15	Woensd.		8 56
16	Donderd.		10 6
17	Vrijdag		11 15
18	Zaturdag		's m. op
19	ZONDAG	Oct. St. Lebuinus.	0 23
20	Maandag		1 30
21	Dingsdag	Maria Presentatie.	2 35
22	Woensd.		3 39
23	Donderd.		4 43
24	Vrijdag		5 45
25	Zaturdag	St. Catharina H. Drievuld.	's av. on.
26	ZONDAG		4 47
27	Maandag		5 29
28	Dingsdag		6 16
29	Woensd.		7 10
30	Donderd.	St. Andreas.	8 9

Slagtmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u	m	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	43	44	6	57	4	29
2	11	43	43	6	59	4	27
3	11	43	43	7	1	4	25
4	11	43	44	7	3	4	23
5	11	43	46	7	5	4	21
6	11	43	49	7	7	4	20
7	11	43	52	7	8	4	18
8	11	43	56	7	10	4	16
9	11	44	1	7	12	4	15
10	11	44	7	7	14	4	13
11	11	44	14	7	16	4	11
12	11	44	21	7	17	4	10
13	11	44	30	7	19	4	8
14	11	44	40	7	21	4	7
15	11	44	50	7	23	4	5
16	11	45	1	7	25	4	4
17	11	45	13	7	26	4	3
18	11	45	25	7	28	4	1
19	11	45	39	7	30	4	0
20	11	45	53	7	32	3	59
21	11	46	9	7	33	3	58
22	11	46	25	7	35	3	56
23	11	46	42	7	37	3	55
24	11	46	59	7	38	3	54
25	11	47	18	7	40	3	53
26	11	47	37	7	42	3	52
27	11	47	57	7	43	3	51
28	11	48	17	7	45	3	50
29	11	48	39	7	47	3	50
30	11	49	1	7	48	3	49

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *korter.*

	u.	m.
Eerste kw. in den *Waterman* 4 Nov. 's morg. ten	6	27
Volle M. in den *Stier* 11 Nov. 's morg. ten	2	0
Laatste kw. in den *Leeuw* 17 Nov. 's avonds ten	7	11
Nieuwe M. in den *Schutter* 25 Nov. 's av. ten	9	54

Venus gaat onder:
1 Nov. 's av. ten 5 u. 28 m.
16 Nov. 's av. ten 5 u. 30 m.

Mars komt op:
1 Nov. 's morg. ten 6 u. 28 m.
16 Nov. 's morg. ten 6 u. 29 m.

Jupiter komt op:
1 Nov. 's av. ten 11 u. 21 m.
16 Nov. 's av. ten 10 u. 29 m.

Saturnus gaat onder:
1 Nov. 's morg. ten 2 u. 13 m.
16 Nov. 's morg. ten 1 u 12 m.

Zon in ♐ Sagittarius, den 22.

DECEMBER,

1	Vrijdag		's av.	on.
2	Zaturdag		10	21
3	ZONDAG	1 Advent.	11	32
4	Maandag		's m.	on.
5	Dingsdag		0	46
6	Woensd.	Vast. St. Nicolaas, *Z.M.Koning*	2	2
7	Donderd.	*(Willem II verj.*	3	21
8	Vrijdag	Vast. *Maria Ontvangenis.*	4	41
9	Zaturdag		6	2
10	ZONDAG	2 Advent.	's av.	op
11	Maandag		5	26
12	Dingsdag		6	33
13	Woensd.	Vast.	7	44
14	Donderd.		8	56
15	Vrijdag	Vast.	10	8
16	Zaturdag		11	17
17	ZONDAG	3 Advent.	's m.	op
18	Maandag		0	24
19	Dingsdag		1	29
20	Woensd.	Quatert. Vast.	2	33
21	Donderd.	St. Thomas.	3	36
22	Vrijdag	Quatert. Vast.	4	38
23	Zaturdag	Quatert.	5	38
24	ZONDAG	4 Advent.	6	35
25	Maandag	CHRISTUS GEBOORTE.	's av.	on.
26	Dingsdag	2e KERSDAG.	5	4
27	Woensd.	*St. Johan Evangelist.*	6	2
28	Donderd.	Onschuldige Kinder.	7	5
29	Vrijdag		8	12
30	Zaturdag		9	22
31	ZONDAG	Silvester.	10	33

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	49	23	7	49	3	48
2	11	49	46	7	51	3	47
3	11	50	10	7	52	3	47
4	11	50	35	7	54	3	46
5	11	51	0	7	55	3	46
6	11	51	25	7	56	3	45
7	11	51	51	7	58	3	45
8	11	52	17	7	59	3	45
9	11	52	44	8	0	3	44
10	11	53	12	8	1	3	44
11	11	53	39	8	2	3	44
12	11	54	7	8	3	3	44
13	11	54	36	8	4	3	44
14	11	55	4	8	5	3	44
15	11	55	33	8	6	3	44
16	11	56	3	8	7	3	44
17	11	56	32	8	8	3	44
18	11	57	2	8	9	3	45
19	11	57	32	8	9	3	45
20	11	58	1	8	10	3	46
21	11	58	32	8	10	3	46
22	11	59	2	8	11	3	46
23	11	59	32	8	12	3	47
24	12	0	2	8	12	3	48
25	12	0	32	8	13	3	48
26	12	1	2	8	13	3	49
27	12	1	31	8	13	3	50
28	12	2	1	8	13	3	51
29	12	2	30	8	13	3	52
30	12	2	59	8	13	3	53
31	12	3	28	8	13	3	54

De dagen worden van 1—21 Dec. 23 m. *korter*; van dan af tot aan het einde der maand 6 m. *langer*.

u. m.

Eerste kw. in de *Visschen* 3 Dec. 's av. ten 8 30

Volle M. in de *Tweelingen* 10 Dec. 's av. ten 0 8

Laatste kw. in de *Maagd* 17 Dec. 's morg. ten 11 38

Nieuwe M. in den *Steenbok* 25 Dec. 's av. ten 4 46

——

Venus gaat onder:
1 Dec. 's avonds ten 5 u. 53 m.
16 Dec. 's avonds ten 6 u. 33 m.

Mars komt op:
1 Dec. 's morg. ten 6 u. 30 m.
16 Dec. 's morg. ten 6 u. 31 m.

Jupiter komt op:
1 Dec. 's avonds ten 9 u. 34 m.
16 Dec. 's avonds ten 8 u 32 m.

Saturnus gaat onder:
1 Dec. 's morg. ten 0 u. 13 m.
16 Dec. 's av. ten 11 u. 13 m.

Zon in ♑ Capric., den 21.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

Willem Frederik George Lodewijk de II, sedert 7 October 1840 Koning der Nederlanden, Groot Hertog van Luxemburg, Hertog van Limburg, enz. geboren den 6 December 1792. Gehuwd den 21 Februarij 1816 met:

Anna Pauwlowna, Grootvorstin van Rusland, geboren den 19 Januarij 1795.

Kinderen:

Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk, Prins van Oranje, Kroonprins, geboren den 19 Februarij 1817. Gehuwd den 18 Junij 1839 met Sophie Frederike Mathilde, geboren den 17 Junij 1818, dochter van Z. M. den Koning van Wurtenberg.

Willem Alexander Frederik Constantijn Nicolaas Michaël, geboren den 2 Augustus 1818.

Willem Frederik Hendrik, geboren den 13 Junij 1820.

Wilhelmina Marie Sophie Louisa, geb. den 8 April 1824.

Kinderen van den Kroonprins.

Willem Nikolaas Alexander Frederik Karel Hendrik, geboren den 4 September 1840.

Willem Frederik Maurits Alexander Hendrik Karel, geboren den 15 September 1843.

Betrekking van Overijssel tot de Generale Staten en de Unie van Utrecht.

1582.

Bij den aanvang van dit jaar gaf de Prins van Oranje, te Middelburg 8 Jan., zijne verwondering en misnoegen te kennen, dat men nog geene gezanten gezonden had. Men moest, schreef hij, den tegenwoordigen staat van het land en het groot verloop van zaken overwegen, en wat men van eedswege schuldig was tot bevordering van het welvaren van het gemeene vaderland. De vijand maakte groote toebereidselen tegen den aanstaanden zomer. Hij verklaarde: „dat gy luyden tho „ vergeefs int particulier sydt arbeidende, so „ langhe als by allen den provincien gesa- „ menderhandt opt generael gheen guede be- „ hoirlicke order en is gestelt, want meynen- „ de een jegelicke provincie int particulier „ op haere eygen handt ende nhaer haer ey- „ gen goetduncken den krych tho vueren en- „ de den vyandt also van heur tho kieren „ ende tho weren, sullen ongetwyfelt alle die

„ provincien tot hoer utherlick verderff des
„ tho ehr van den vyandt overvallen ende
„ overrumpelt worden, angesehen datter num-
„ mermeer middell en sall syn om elckande-
„ ren die handt tho reycken oft denghenen
„ in nooth synde ennich secours offte onsett
„ tho doen, so als, God betert, tot noch tho
„ nyet dan tho veele nu is gebleken ende ons
„ dairomme wyser ende voirsichtiger behoirde
„ tho maken."

Den 3den Jan. had Dr DORRE zich van de bezending naar Antwerpen verschoond en ook zwarigheid gemaakt, om naar den Landraad te reizen. Ook Dr TER KUIJLEN weigerde en voorzag, dat de Raad zijner stad, Zwol, niet zoude consenteren. De gedeputeerden van Zwol konden er niet toe komen, om met ANJOU te onderhandelen, overmits hij Papist was, en wilden de reis naar Antwerpen afschrijven. Kampen bleef genegen, om te onderhandelen. Deventer en de Ridderschap wilden nog een tijd wachten, daar het geene kleine zaak was, den Koning te verlaten. Het duurde tot Maart, eer men de bezending besloot. Op de kennisgeving van den Landraad, dat de Hertog van ANJOU op Walcheren was aangekomen en den 15den Febr. met zijne Excell. te Antwerpen zijne intrede doen zoude (1), met dringend verzoek, om toch in ijl gedeputeerden te zenden, werd Dr DORRE, na

(1) BOR XVIIde B. WAGENAAR VII. bl. 423.

veel bezwaar van zijnen kant, overgehaald. Men gaf hem de volgende instructie: 1° Op het verlaten van den Koning. „ Daer up tho
„ verklaren, datt die Staten der Lantschap
„ van Overyssell sich beswaren ende voer
„ deser tydt niet gueth vinden um eintlicken
„ hijr up tho resolviren, angesienn datt ett-
„ licke hovetofficiers ende principale lidtmate
„ derselver Lantschap hier tho bevoerens, int
„ innemen van der schantze tho Goer, durch
„ denn vijanden averweldigett ende gevenck-
„ licken ingetogen sint, diewelcke oick noch
„ tegenwoerdiger tydt durch den vijanden up
„ den huise tho Blijenbeek bewaert ende ge-
„ venckIich geholden worden, alle welcke ge-
„ fangenen sonder ennigen twijvell durch die
„ resolutie dieses artikels in groten periculen
„ heures lyeves ende levendts komen ende
„ gevoert solden worden (1). Oick daerby
„ tho vermelden, datt die burgeren van den
„ driën steden Deventer, Campen ende Swoll
„ grote traffaicken, negotiatien ende copmans-
„ handell in Spangien ende Portugall mothen
„ gebruiken (2), dat oick dieselve steden nu

(1) Verg. *Alm.* 1847, bl. 184.

(2) Dat ten minste Deventer op Spanje handel dreef, blijkt onder anderen uit een brief van den Prins van Oranje, d.d. 27 Dec. 1581, aan predikanten, ouderlingen en diakenen der christ. gereformeerde kerk te Deventer, ten geleide eener verklaring van LAURENS PERSINCK, burger van Deventer, hoe deze te Lissabon in betrekking gekomen was met JAN SNEL, koopman aldaar, zoon van JAN SNEL, burgemeester van Deventer,

„ kortelicx beslotene brieven van Rom. Keys.
„ Matt. omme upten Ryksdach binnen Aus-
„ borch to erschynen hebben entfangen, die-
„ welcke sie gemient syn in deliberatie van
„ die generale Staten tho stellen, omme der-
„ selver advijs daer up tho vernemen, wesz
„ men in dem tho doene offte te laten sall
„ hebben, voer und alleer datt men up desen
„ artikell sall konnen resolvieren, ende daer-
„ om voer een tijdtlanck uthstellinge toe
„ begeren." Men wilde zich evenwel, uit

en door denzelven met den President Fonck, welke hem had zoeken over te halen, om eenen brief naar Deventer mede te nemen, en vervolgens een gedeelte der burgerij op zijne zijde te lokken, ten einde bij goede gelegenheid de predikanten bij den hals te nemen en de voornaamsten van de religie op den rug te leggen en om te brengen. De Deventerschen moesten daarin Romeinsche daden toonen, gelijk zij vroeger wel gedaan hadden. Het zou door den Koning met een officie beloond worden, dat wel 1000 dukaten jaarlijks waard zou wezen, enz. Penninck, die zelf van de religie was, hetgeen men te Lissabon niet wist, gaf er kennis van aan den Prins. Hij dreef, gelijk deze declaratie bewijst, regtstrecks handel van Deventer op de Spaansche havens, Lissabon, Sevilië, St. Lucas en Xeres, alwaar hij koren, lijnwaad en kaas bragt, en weder andere goederen inkocht. De kennisgeving van den Prins diende, opdat men te Deventer op de hoede zijn mogt. Later, den 3den Maart 1582, beval hij Penninck aan de Regering tot het kasteleinschap van Colmschate aan » om hem daer by eenichssins te recompenseren » van 't perickel ende gevaer, int welcke hy hem heeft » ghesteken," daar hij nu zijnen handel op het Westen niet langer zou kunnen drijven. — Op die wijze had men te Lissabon omtrent denzelfden tijd ook Enkhuizen zoeken te winnen. Verg. Wagenaar VII. bl. 463.

kracht der generale Unie, bij de Generaliteit houden. 2° Op het aannemen van den Hertog van Anjou. „ Daer up in den besten anthodienen, wie datt die Lantschap van Overijssell sich hijr thevorens in den jaer van 28 by guethwillige submissie ahn den huise vann Bourgonien begeven hefft, und datt bij goede loffwerdige besegelde tractaten, articulen en conditien, tusschen hoichloffliicher memorien wylen Keyser Caerle die vijfte ende den Staten van deser Lantschap van Overijssel upgerichtett ende gemaeket, ende datt in der qualiteidt alse hertoch van Brabant ende grave van Hollant. Diewijle nu die Staten van dese Landen niet en weeten, off die Staten van Brabant ende Hollant up desen artikell hoere mienungh hebben verklaert, noch oick vernemen konnen wesz bij dieselve Staten und sunderlinge by die van Hollant eintlicken daer up sij geresolvirt, offte mitt wat conditien ende restrictien sulcks gedaen, konnen daer umme voer als noch up desen artikell niet resolviren, voer und alleer datt men daervan geinformiret ende des goeden bericht bekomen sall hebben, omme alsdan alse medelidtmaten van Brabant ende Hollandt sich naerder daer up tho verklaren (1).

(1) Verg. Wagenaar VII. bl. 424. *Bijv. en Aanm.* bl. 106. Gr. v. Pr. *Arch.* VII. p. 589. Gelderland had den Hertog bij afzonderlijk traktaat, waarvan kopij aanwezig is, aangenomen. Dit gewest had nu ook

„ In allen gevalle nochtans heuren gesanten „ belasten willen sijne Hoichh. tho congratu- „ liren ende voer die goede diensten, die „ welcke sijne Hoichh. den algemeinen pro- „ vincien int ontsett der stadt Camerick ende „ anders gedaen ende beweesen hefft, wie „ billick is, tho bedancken, oick mitt sulcker „ presentation, datt die Staten deses landes „ oirbadich sijn, sijner Hoichh. die bescher- „ monge van den landen, thot bewaerungh „ oerer privilegien, vry- ende gerechticheiden „ tho bevelen" (1).

Zóó stelden Schepenen en Raad van Deventer, den 8sten Maart, aan de Gezworen Gemeente den last, den gezant te geven, ook voor, er bijvoegende: „ Und datt alles uth „ anders ghiener oirsaeken, dan omme die „ tydt tho gewinnen und den successum desz „ handels affthowachten, und tho vernemen, „ wesz by den anderen provincien sich mitt „ syner hoicheidt, omme tho tractiren, inge-

---

Graaf Willem van den Berg tot Stadhouder gekozen, en deze schreef den 1sten Mei aan Ridders. en Steden, dat zij den Hertog toch ook zouden aannemen, hem ten sterkste aanbevelende.

(1) Den 25sten Mei en 6den Junij gaven Ridders. en Steden hunnen gecommitteerde in den Landraad in last, om den Hertog van Anjou aldus te betitelen: het opschrift der brieven zou zijn: *Ahn syn hoichkeit;* de salutatie: *Durchluchtiger Hoichgeboerner Furst, Genedichster Her;* het onderschrift: E. F. *Gen. underdenige und dienstwillige. Underdenige* ten respecte dergenen, die zich gesubmitteerd, *dienstwillige* ten respecte van hen, die zich nog niet gesubmitteerd hadden.

„ laten. und eensdeels, getractirt hebbende,
„ eintlich daerin gedaen sall worden, und
„ evenwall inmittels ieth voerthowenden, daer
„ mitt dese lantschafft van syner hoicheiden
„ mitt ungenaden, und van den nhabuir pro-
„ vincien mitt verdacht und suspitie van
„ schoeringe offte scheidinge van die generale
„ Union und verbuntenisse der landen, niet
„ beworpen, und alle inconvenienten, so daer
„ uth thott onverschuldete belastinge der ar-
„ mer underdanen verrysen muchten, verhoe-
„ det werden moegen." —

De overige artikelen hadden betrekking tot de Licenten, de generale Middelen en de Quota. Daar de vijand bijna het gansche land van Overijssel bezette en de provincie, door de verovering der schans te Goor, groote schade had geleden, was er geene mogelijkheid, de maandelijksche contributie op te brengen. Ridders. en Steden wilden die tot drie of ten hoogste vierduizend guldens verminderd hebben. In achterstallige schulden, waarin men niet geconsenteerd had, wilde men niet treden, enz.

Dr Dorre bragt deze commissie niet ten uitvoer. Toen hij, den 22sten Maart, te Utrecht bij den Landraad kwam, vernam hij den moorddadigen aanslag van Jaureguy tegen het leven van den Prins van Oranje, den 18den bevorens, waarvan hij een naauwkeurig berigt overzond (1). De Landraad begreep, dat hij

---

(1) Verg. Wagenaar VII. bl. 437 en Bor XVIIde B.

in den tegenwoordigen tijd in hun kollegie meer nut zou doen, dan te Antwerpen, en hij bleef er, met goedvinden van Ridderschap en Steden „ in anmerkunge dess unversien-
„ licken incidents ende verredtlichen feijts ahn
„ syn Excell. geattentiert", en dat hij vooreerst te Antwerpen weinig zoude kunnen uitrigten. Zijne commissie voor den Landraad werd verlengd en den 3den Julij schreef hij te Utrecht:
„ Und iss niet umb te seggen, wat selsame
„ judicia van onss in Brabant gaen, dewijle
„ wij nit alleine up die punten des lasten re-
„ cesses unde insunderheit upt stuck van die
„ hoge overicheyt noch nitt sinth geresolvij-
„ ret, dan oick van die vergaderinge van die
„ generale staten (alss solden wy uns van die
„ generaliteyt separijren willen) unss absentij-

Het berigt, door Dorre overgezonden, is de kopij van eenen brief, geschreven door Jacob Valck, lid van den Landraad aan gene zijde der Maas, die zich op de plaats selve bevonden had, aan den Heer van Cronstrauen, lid van den Landraad aan deze zijde. Hoofdzakelijk komt het met het verhaal bij Bor overeen. Er is ook nog een brief van de Regering van Antwerpen aan die van Deventer, weinige dagen na den aanslag geschreven, waarin het gebeurde mede breed verhaald wordt. Zij wilde daardoor alle valsche geruchten, die bij zaken van zoo groote consequentie uitgestrooid werden, tegengaan, wetende, dat de vijand niet zou nalaten daartoe den voet te geven, om zijne aanslagen te bedekken en eenige steden of landen te bedriegen. — Ook aan Deventer gaf de Prins van Parma, den 25sten Maart, kennis van den *dood* van Oranje, met aandrang om nu tot den Koning terug te keeren, in eenen brief, nog in originali voorhanden en gelijkluidend met dien bij Bor, geschreven aan Duinkerken.

„ ren. Darumb dath het wal van noden waer, „ mijnes bedunckens, entweder den einen offte „ den anderen wech tho kiesen, offte ten „ minste heth vertreck van onse resolution „ by die beste unde bequaemste argumen- „ then, des mogelick synde, to entschuldigen. „ Want off wij wall ieth gudes van den Ryx- „ dach hedden tho verwachten, so iss uns „ dannoch oick nitt weiniger an die frunth- „ offte fijantschap van die naburlanden gele- „ gen, bij diewelcke wy leven und uns ge- „ nehren moeten.' U. E. willen gedencken, „ dath die sake van alsulken importantie iss, „ dath sie nitt in den winth geschlagen dan „ wall ernstlich ende mith guder fursichtich- „ heyth averlacht unde beleijdeth behoerth tho „ worden, want wij den wolff niemaelss meer „ bij de ohren gehath hebben. Sall oick no- „ dich syn, soveern men den brieff an syne „ Keyserliche Maj. will uthgaen lathen, dath „ sonder vertoch copij darvan an syn Excell. „ unde den Lantraeth geschikt unde die orsa- „ ken unss dartho bewogeth hebbende upt „ gelymplichst angemeldeth worden, umme alle „ suspicien van schoringe tho verhueden, unde „ darmith nitt die naburlande mienen, dat wy „ ieth van uns geschreven hebben, der union „ offte verbintenisse van die provincien con- „ trary unde den naburlande schadelich und „ praejudiciabel (1).

---

(1) Den 15den Julij beantwoordden de drie Steden de

Francisco Verdugo was, na den dood van Rennenberg, door den Koning van Spanje, tot Stadhouder van Vriesland, Groningen en Overijssel aangesteld. In de maand Julij van dit jaar begon hij Lochem te belegeren, hetwelk de Staatschen met alle magt zochten te ontzetten (1). Den 10den Aug. werd eene commissie naar Kampen gezonden, alwaar zich toen de Landraad ophield (2), ten einde den nood der stad Lochem te kennen te geven, en te verzoeken, dat er eene goede provisie uit de Hollandsche en andere steden te Deventer mogt worden zamengebragt, tot ontzet, en dat de Landraad zelf zich te Deventer een tijd mogt ophouden, om hier, in de nabijheid van den vijand, te beter alle voorko-

---

uitnoodiging des Keizers, om gedeputeerden op den Rijksdag te Augsburg te zenden, met eene verontschuldiging van hun uitblijven wegens den droevigen staat van zaken in het land. Zij verklaarden evenwel, bij het oude herkomen en gebruik, uit kracht van eden en verpligtingen, te willen blijven, en bevalen zich in des H. Rijks bescherming en sauvegarde aan. — De Gezworen Gemeente van Deventer had begeerd, dat eene bezending naar den Rijksdag geschieden zoude. Het Rijk had zich tot hiertoe om den treurigen toestand dezer landen niet bekommerd; nu zou het welligt iets meer doen » uth voersorge der franzosischer domination."

(1) De geschiedenis dezer belegering vindt men o. a. bij Bor en bij Wagenaar, VII. bl. 465. — Het Staatsche garnizoen van Lochem had de Overijsselsche dorpen in de nabijheid grooten overlast aangedaan, waardoor menigvuldige klagten.

(2) In Mei was dezelve te Arnhem geweest, gelijk uit brieven blijkt.

mende zaken te behandelen. Aan dit laatste verzoek werd voldaan (1); maar de Landraad begeerde ook, dat de Statenvergadering te Deventer permanent zoude blijven. Tot het provianderen van Lochem voor zes maanden eischte de Landraad terstond, behalve tien lasten rogge, 6000 gulden bij anticipatie en het bezetten der stad met drie vaandels, voorts 40 wagens en drie veldstukken tot ontzet. Men leverde, wat men konde, maar op de klagt van den Landraad over het verloop der zaken, die niet alleen door den openbaren en heimelijken vijand, maar ook door de eigene ruiters en knechten veroorzaakt was, omdat de provintiën niet behoorlijk betaalden, gaf men te kennen, „ dat sulcke vertoch offte „ missbetalinghe wall een grote oersake is van „ die disordre ende quade discipline militaire,

---

(1) Dit kollegie kondigde den 22sten Aug. zijne komst te Deventer aan, met verzoek van eene goede plaats tot de vergadering, daar die voor de Heeren der nadere Unie eertijds zeer ongeschikt was geweest, ook, dat de leden met hunne dienaren en officieren behoorlijk geaccommodeerd mogten worden. Zie hier de lijst: De Landdrost Baer; Jr Joh. van Arnhem, Jr Charles van Reijne; Reinier Cant; van Cromstrijen; Rengers; Goslinck Hiddema; Carel Roorda; Jr Joh. Hoorneken, elk met een dienaar; voorts de ontvanger generaal met twee commiezen en twee klerken; de secretarissen Zuijlen en van der Dous met hunne dienaars; de commies van finantiën Goorle en drie klerken; de commies van ammunitie van der Dous; twee conducteurs; de commies van de vivres Sijpesteijn; de deurwaarder; vijf gezworen schrijvers en vijf boden.

„ die by ons eygen krygsvolck mit roeven, plun-
„ deren und andere boese feyten den armen
„ undersaten desess landes angedaen worth,
„ datwelcke nochtans deser landtschaft van
„ Overyssell mit generley manieren kan oft
„ behoert geimputiert tho worden, angesehen
„ dat dieselve by guede particuliere rekenun-
„ ghe daerdoen und bewysen sall, dat sy,
„ betalende die garnisoenen van ruyther und
„ knechten, in denselven lande liggende, oere
„ ingewillichde maentliche contributie van vyff
„ duisent guld. ther maent, voer een geheel
„ jaer opgebracht und darennbaven noch gro-
„ te penningen tot noitdrufft des kryges ver-
„ schoten hebben. Dan bedunct Ridderschap
„ und Steden, dat oick tot sulcken boesen
„ regimente onses selvess volckes wall eene
„ grothe oersake sy, dat sy alles, wess sie
„ willen, doen mogen, sonder dat henluyden
„ by den veltheren offte andere heren totter
„ regierungh und overicheit van den kryges-
„ volcke gestalt, eenige straffe daromme ge-
„ daen wert." De Landraad wenschte conti-
nuatie der maandelijksche contributie. Er
werd geantwoord: „ Is onnodich tho verhalen
„ die grote devastatie ende vernyelinge, die-
„ welcke nyet alleyne de vyandt, dan oick on-
„ se eygen volck so een lange tyt geduerende
„ den armen undersaten desess landes ange-
„ daen hebben und noch doen, unde mitsdien
„ tot sulcker armoet geraden, datmen nyet
„ eenen gulden uth den lande weet tho bekom-
„ men, ja selvest van armoet und hongher

„ moten verlopen, also dat die erven unde lan-
„ den wuest ende onbruyckbaer blyven liggen,
„ dat die lantheren oere pachten moeten missen
„ und selvest ghien macht hebben oere meyeren
„ bystandt tho doene." Om den goeden wil te toonen stonden de Staten nog voor drie maanden *f* 3000 maandelijks toe, onder voorwaarde dat deze som gekort zoude worden tot betaling der hier liggende garnizoenen. Tot ontzet van Lochem gaf men bij anticipatie *f* 3000. Lochem werd, gelijk bekend is, ontzet, maar de vijand bleef toch in het land.

Reeds in Julij van dit jaar waren brieven van den Hertog van ANJOU en de Staten van Braband en Vlaanderen gekomen, om toch gezanten naar Brugge te zenden, die aldaar de gemeene zaken zouden bevorderen. Deze noodiging werd 1sten en 25sten Aug. herhaald. Toen er niet aan voldaan werd, schreef de eerste, te Gend, den 30sten Aug. nog dringender: „ dat ghy daermede wech nempt d' opi-
„ nie, die wy tot noch toe hebben moeten
„ van u nemen, datt die gemeyne zaeken u
„ luttel ter herten gaen, als off sie u niet
„ aen en gingen, off datt eenige quaetwillige
„ u daer af diverteerden, want wy niet son-
„ der verwonderen uwe nhalatenheidt dien-
„ aengaende tott noch tho gemerckt hebben." Men verschoonde zich, den 7den Oct., daarmede, dat de vijand het gansche land van Twenthe had ingenomen en de twee overige kwartieren, Salland en Vollenhove, brandschattede, zoodat een goed gedeelte van de Rid

derschap woonstede en goederen had verlaten en zich buiten het land op neutrale plaatsen ophield. Hierdoor was het getal der Staten zoo klein geworden, dat men op de overgezondene artikelen niet had kunnen resolveren. Evenwel, men had de jonkeren, die zich om bovengemelde reden buiten 'slands ophielden, binnen den tijd van drie weken opgeroepen, ook de kleine steden, ten einde op die artikelen een besluit te nemen. De Generale Staten gaven den 1sten Nov. hun leedwezen over dien toestand, hunne blijdschap over dit voornemen te kennen, met belofte van het Landschap in alles te zullen bijstaan. De oproeping der jonkeren werd ook gedaan, onder bedreiging dat diegenen, welke niet verschenen, voor afgesnedene lidmaten en als begunstigers en voorstanders van den vijand zouden worden aangezien, met procedure tegen hunne goederen, als het zoude behooren. Den 16den Nov. waren ook op den Landdag te Kampen meer riddermatigen, dan sedert geruimen tijd verschenen waren, t. w. 22. Maar daar kwam het berigt, dat de vijand, denzelfden dag in den morgenstond omtrent twee uren, Steenwijk overrompeld had en werden er terstond maatregelen genomen (1).

---

(1) Uit een brief van Ridders. en Steden van 18 Nov. aan de Regering van Deventer blijkt, dat omtrent 70 voetknechten van den vijand zich door de grachten in de stad begeven en deze overrompeld hadden, zonder dat er eenige wacht of tegenweer van het garnizoen

De jonkers, die een tijd lang niet verschreven noch verschenen waren, moesten met handtasting, in plaats van eed, zich zuiveren, dat zij den vijand, gedurende hunne afwezigheid, met raad noch daad bijstand gedaan hadden, en beloven, dat zij zich voortaan getrouw bij het Landschap zouden houden. Deze verzekering werd gedaan door HERMAN RIPPERDA, PETER MULERT, JOHAN VAN HAERSOLTHE in den

---

gedaan was, hetwelk meestendeels ongekwetst uit Steenwijk ontkomen was. Daar dit verraad of nalatigheid veronderstelde, zoo moesten zij, die tot dit garnizoen behoord hadden, in verzekerde bewaring worden genomen. Verg. BOR XVII B. WAGENAAR VII. bl. 466. — Het berigt van BOR, dat Hasselt den 26sten Oct door het Staatsche volk werd ingenomen, moet niet doen denken, dat deze stad door den vijand bezet was. Zij werd grootstendeels door de burgers bewaard en Hopman DOORNINCK bragt er tegen haren wil garnizoen in. Den 7den Sept. was zij nog op ƒ 400 tot ontzet van Lochem aangeslagen, en den 7den Oct. werden aan Hasselt, Steenwijk en Vollenhove de artikelen van Antwerpen gezonden, om er op te besluiten. — Dit garnizoen hield er erg huis. De Regering schreef o. a. den 13den Oct. 1583. » Hoe deerlicken hopman Doernicx mitt » syne fauteuren, adherenten en byhebbende soldaten » (onverschulter oersaecken en uth een quade diffiden- » tie) onse stadtt geinvadeert, en ons niet alleen van » alle onse stadt gelt meir oick der armen verlatenen » wesen geltt, dat by den verstorven burgeren in de » sware sterffte gegeven en tot edificatie eens wesen- » huis by der stadt bewaert en neffens dien van eenige » secreten stadtt segelen en andere golden en sulveren » panden, by eenige burgeren voer oere resterende » schulden toe onderpande gestelt, beroevet, en onse » burgerye en ingesetenen beschadiget, is U. E. L. hijr » voermalls genuechsam geremonstreert."

Berg, JOHAN VAN HAERSOLTHE ter Leemkuilen, GERRIT VAN WULLEN en JOHAN SLOET ARENDSZ. (1). De overigen, die nog niet verschenen waren, zou men nogmaals binnen zes weken oproepen. Hierna ging men over tot deliberatie over de artikelen der Generale Staten, van Antwerpen overgezonden, en besloot: 1° omtrent de aanneming van den Hertog van ANJOU. „Diewijle dese Lantschap originalicken mitten „lande van Utrecht geuniert gewesen und éénen „heeren gehatt, und mitt dieselve hoichstmilder „gedachten Keijser Carel den V[ten], als under „anderen mede Grave van Hollant, voer erf- „heer angenamen, und in gelijker qualiteijdt „den Coninck Philipp, sijner Matt. shoin, und „deses erven und nhakommelingen in den „landen van Hollant und Seelant, huldt ende „eedt gedaen, und also naerder aliancen mit- „ten selven landen van Hollant und Utrecht, „oick umme der situation willen und conti- „nentie van die landen, als mitten anderen „provincien inder tydt gehatt, und derwegen „dese lantschap und steden niet geboerett „sich insonderheidt van dieselven tho separiren,

---

(1) Den 25 Maart 1581 had de Prins van Oranje den Drost van Salland gewaarschuwd tegen zekere jonkeren, die zich óf openbaar bij den vijand voegden, óf, zich op neutrale plaatsen ophoudende, heimelijk met den vijand verstandhouding hielden. Zij leiden het er op toe, om weder ten Landdage te verschijnen en daar te werken tot nadeel der goede zaak. Hij moest hen niet verschrijven noch toelaten, maar uitsluiten zonder aanzien van personen.

„ und dan uth die verlesunge van die articulen, tusschen hoichgemelten Hertoch van Alençon und die gedeputierden van die generale Staten binnen Bordeaux besloten, verstaen, datt die van Hollandt mitt besondere manire sich sijne Hoicheidt (gelijck het dan een jeder provintz in sulcken gevalle geoirlovet und vrij staet) gesubmittiert hebben, ende nijet en twijvelen die Landen van Utrecht vann gelijken doen werden, daeromme voer irst sijne Princell. Excell. van Urangien hett gouvernament van dese Lantschap tho deferiren und volgents mitt dieselve sijne Excell. und die Staten van Hollandt en Utrecht, offt haere gedeputierden, desen punct angaende, in naerdere communicatie tho treden, omme, die maniere van submissie der voers. Landen Hollandt und Utrecht verstaen hebbende, sich mit dieselve, so voel moegelick, tho confirmiren und alsulcke finale resolutie tho nemen, als thott conservatie van dese Landtschap privilegien, vrij- und gerechticheiden, so wall van den Roemschen Rijke als van der Hanze gerechticheidt und anders, bevonden sall worden tho behoeren."

2. Omtrent de instelling van eenen Raad van State werd besloten, dat men éénen van de Ridderschap en éénen uit de Steden zoude committeren, welke leden bij goedvinden van zijne Exc. gecontinueerd en ook door het Landschap, zonder verkorting hunner eer, zouden mogen teruggeroepen worden, onder

voorwaarde, dat zulks het besluit op het eerste punt niet zoude benadeelen (1). — 3. Men stond de instelling van eene kamer van finantie en beden toe, onder voorbehoud, dat de contributie van het Landschap tot betaling van ruiters en knechten, in het land liggende, gebruikt wierd, en hetzelve onverkort bleef in het genot van domeinen en regaliën. — 4. Daar het Landschap niet zoo veel tot den oorlog konde contribueren, als het gaarne wilde en de Generale Staten verwachtten, bood het *f* 3000 ter maand, zonder dat het gehouden zijn zoude tot eenige repartitie in de beloofde twee millioenen en viermaalhonderd duizend gulden. — Omtrent de indemnisatie van zijne Excell. wilde het Landschap, uit hoofde van de omstandigheden, niets bepalen en achtte het beter, deze zaak voor als nog uit te stellen, dan veel te beloven en weinig te geven. In de oude schulden der Generaliteit wilde het, gelijk telkens verklaard was, overeenkomstig de aanneming der Generale Unie,

(1) Uit eenen brief van den Griffier der Generale Staten, Hannix, van 22 Oct. blijkt, dat het voornemen was, eenen Raad van 22 leden op te rigten, waarin Braband 3 leden, Gelderland 3, Vlaanderen 4, Holland 3, Zeeland 2, Utrecht 2, Friesland 2, Mechelen 1, Overijssel 1, de Ommelanden 1 zouden zenden. Uit eene nominatie van drie personen zou de Hertog één benoemen. Binnen een jaar zou door hem en de Generale Staten bepaald worden, of de leden weder verkiesbaar dan perpetuëel zijn zouden, om in het laatste geval tot eene nieuwe benoeming over te gaan.

volstrekt niet treden, enz. — Over de wijze, waarop men eene bezending naar zijne Excellentie doen zoude, om hem het opperste gouvernement op te dragen, was groot verschil. Sommigen uit de Ridderschap benevens Kampen wilden eene deputatie van zes personen, maar werden overstemd en er werd tot eene deputatie van slechts twee besloten, t. w. van GERHARD VAN WARMELO en D^r JOH. DORRE. Die van Kampen verklaarden, dat, ofschoon zij hierin overstemd waren, het hun nogtans vrij zou staan, op kosten der stad ook eene bezending te doen, met aanbod evenwel om in de kosten der bepaalde bezending te dragen. Er werd ook goed gevonden, zijne Excell. tot eene gratuiteit met *f* 3000 te vereeren, en dat men hem het gewoon tractement van het gouvernement, t. w. *f* 1600 zoude aanbieden. Men wenschte, dat hij, in zijne absentie, eenen bekwamen luitenant zoude committeren, in dier voege, dat hij drie personen, die de Duitsche taal verstonden, zou voorstellen, waaruit het Landschap eene keus zoude doen, of dat het Landschap drie personen zou voorstellen, waaruit hij éénen zoude benoemen. — En toch kwam niets van dit alles! In het begin van het volgende jaar werd het weder uitgesteld. — Eindelijk werden op dezen Landdag gelezen de namen dergenen, wier goederen genoteerd zouden worden. Zie hier de lijst. De Heer van Keppel. De Heer van Almelo. De Drost van Lingen. De Drost van Coeverden met zijne broeders, Herman, Gerdt en Reijner. De

Kommandeur van Ootmarsum. Adolf van Twickeloe. Johan van den Cloester. Herman van Westerholt. Lubbert Mulert. Johan van Steenwijk. Johan van Echten. Berent van Ittersum. Geerlich de Bever. Gerdt Luikensz. Jochim van den Boetzler (gesurcheerd). Adriana van Twickeloe, Walravens huisvr. Gerrit van Oestendorp. Henrick van Till. Derrick Hargersz. Herman Kistemaker. Goessen van Ee. Johan van Wilp. Carel van Twenbergen. Swaveken, gewezen Scholtus van Hasselt (gesurcheerd). Otto van Egmont. Johan Mulert tho Voerst. Johan Golt. Herman van Hoevell. Henrick Barnden. Hopman Splinter. Bitter, Rentm. van Twenthe. Berent Bruins van Deventer (gesurcheerd). Johan Sluiter. Ludolph van der Veene. Tijs Oirdt, Drost te Wedde. De Richter van Kedingen. Het klooster to Albergen. Het klooster te Almelo. Goossen van Raesfelt, gewezen Drost van Twenthe. Johan van Raesvelt. Jacob van Coeverden. Herman van Twickeloe te Boeningen. Gerdt van Beverfoirde to Wemesloe. Henrick van Rehede. Goerdt Peckedam, als wezende eigenaar van de helft van het goed Swervelt, gelegen te Wijhe. Lubbert Blanckfoirdt. Johan Schaep, gewezen op het huis te Keppel (1).

---

(1) Reeds den 17[den] Maart van dit jaar wendde zich de Ridderschap van Twenthe, op eenen Landdag te Oldenzaal vergaderd, (onder het zegel van Johan Mulert to Voerst, Drost van Twenthe, Herman van Wes-

1583.

Den 20sten Jan. werd gelezen de missive der Generale Staten, die van den aanslag van Anjou op Antwerpen kennis gaf. Van tijd tot tijd was er over het aannemen van eenen anderen Stadhouder gesproken; doch in het begin van dit jaar werd besloten, „ dat men „ mitten statholder offte gouvernhament tho „ deferieren, sal supercedieren, ende midler- „ tydt besehen, waer sich die saken sollen „ willen hengeven." Men stelde intusschen een vast collegie van gedeputeerden aan, hetwelk bij beurte eene maand te Deventer, Kampen en Zwol zou resideren en uit zes leden bestaan, drie uit de Ridderschap en drie uit de Steden, met een' secretaris, woonachtig in de stad, daar de residentie viel. De Prins van Oranje beval, in Mei, Graaf Willem

---

Terholt, Drost van Diepenheim en Haaksbergen, en Rutger Torck, Heer van Almelo), tot Burg. Schepenen en Raad en gezworen Gemeente van Deventer, met beklag over de machinatiën, om den Koning, met verzaking van eed en pligt, te verlaten, en de overheid aan de Franschen op te dragen. Er was geen twijfel, of deze landen zouden toch weder aan den Koning moeten vallen en de reeds geleden onheilen zouden nog grooter worden. Om dit voor te komen wenschte men eene onderhandeling op eene onzijdige plaats, met genoegzaam geleide, tot bevordering der gemeene welvaart. Zoo dit voorstel niet wierd aangenomen, dan had de Ridderschap voorn. toch voor God en de wereld hare goede gezindheid omtrent hare medelidmaten, naburen en vrienden, getoond en dat zij den ondergang van landen en steden had willen afwenden. —

Lodewijk van Nassau als Stadhouder aan; doch den 1sten Julij werd nogmaals bepaald, het uit te stellen. Den 6den Mei hadden Ridderschap, Edelen en Steden van Holland aan die van Overijssel kennis gegeven, dat zij zijne Princ. Excell. de hooge overheid hadden opgedragen „ vertrouwende, dat dese saeke „ niet qwaet offte vrembt genomen sal wor- „ den, mede begerende, dat men alhijr thot „ gelyke intentie solde willen resolviren.

Wij kunnen geen verslag geven van de zoo mondelinge, als schriftelijke communicatiën met den Landraad, loopende over leverantiën, schattingen, garnizoenen en dergelijke zaken. Ridderschap en Steden bleven, in de betrekking tot de geüniëerde provintien, hun beginsel getrouw, om zich in geene nadere Unie te begeven. Zij werden door den Landraad uitgenoodigd, om tegen den 14den April n. s. naar Utrecht te zenden, alwaar gezanten van de provintiën aan de oostzijde van de Maas over zekere artikelen zouden handelen. Het eerste artikel deed in overweging nemen, of het niet noodig ware, de alliantie en verbindtenis der provintiën te versterken, daar de vijand, door geweld en listige praktijken, provintiën, landen en steden van elkander trachtte te scheiden. Aan Gerhard van Warmelo en Dr Johan Dorre (1) werd in last gegeven,

(1) Van deze zending wordt ter loops door Revius, p. 496 en van Hattum, III bl. 215 melding gemaakt.

om te verklaren, dat Ridderschap en Steden *onnoodig achtten, eene nadere of sterker verbindtenis te maken*, dan zij hadden aangegaan, maar noodig, alle middelen te gebruiken, dat de bestaande wèl onderhouden en den vijanden alle tegenstand gedaan wierd (1). Wat, onder meer andere punten, de middelen van contributie betrof, zij wilden, naar gelegenheid en vermogen, het hunne doen, zonder in eenige repartitie, bij de provintiën gemaakt, of met meerderheid van stemmen nog te maken, gehouden te zijn. Zij oordeelden, dat, indien zij de compagniën van den Overste luitenant DORP te Hasselt en van Hopman DOORNINCK te Zwartsluis, en dan de soldaten, liggende op Rechteren, met de ruiters van BEREND VAN KERVELL, gen. SEIJSSINCK, liggende te Deventer, betaalden en onderhielden, en daarenboven alle buitengewone onkosten van andere garnizoenen, te Kampen, Zwolle, Vollenhove, Blokzijl en Kuinre droegen, zij, naar den bedorven staat van het land, dat meerendeels door den vijand bezet was, veel meer deden dan andere provintiën, en meer,

---

(1) Deze verklaring van Overijssel is ook in Art. 4 van het reces der Utrechtsche vergadering, van den 21sten April n. s. en volgende dagen (11 April — 21 Mei o. s.), opgenomen. De overigen rekenden de nadere Unie van Utrecht genoeg en gingen daarop voort. — De nieuwe stijl was door ANJOU in Oct. 1582 ingevoerd en door sommige provintiën aangenomen, doch door Overijssel niet. WAGENAAR, VII bl. 471.

dan de maandelijksche bewilligde contributie bedroeg.

Dr Dorre (1) deelde, na zijne terugkomst, verslag van het verhandelde te Utrecht mede en gaf het reces van die vergadering, in 50 artikelen, over. De gedeputeerden moesten den 26sten Mei de resolutie van hunne principalen te Utrecht terug brengen. Dezelfde gedeputeerden ontvingen den 15den Mei, nadat alle artikelen gelezen en overwogen waren, eene breedvoerige instructie, waaruit wij eenige punten mededeelen, omdat er uit blijkt,

---

(1) Warmelo en Dorre schreven den 14 April o. s. vrij scherp aan Ridders. en Steden, dat er meer moest gedaan worden, dan hunne instructie medebragt. » Ingefall men sich niet anders mith contribuyren quiten » und die gemeyne saeke mith beter ernst und iver » an die handt nemen will oder kan, dath het meer » dan tydt sy, tot middelen van accordt to trachten » und dat hoefft, omme nae des fyandes appetydt unde » believen geschoren tho worden, in den schoet tho » leggen. Wij en willen U. E. offte onse provincie al- » alleine nieth geculpyert hebben, alsoe die van Gel- » derlandt unde Zeelandt mede grotelix in gebrek sin- » nen ende die van Hollandt unde Utrecht oick nyet » allerdinck scholtfry sinnen, want den grothen iver, » daermede dath spill iss angefangen, averall verflauweth » ende des vyandes gewalt und macht daegelicx anwas- » seth und vermehret, und duncket onss, nae die » proposten, die wij daegelicx hoeren, onse saeken » alsoe geschapen te syn, als weren wy tsaemen in den » slaep geweget." enz. Zij wenschten, dat hun nader resolutie op het stuk van contributie wierd nagezonden, opdat zij geene schande in de vergadering inleggen en aan de gewillige provintiën door hunne onwilligheid geen exempel mogt gegeven worden.

in hoe ver de Staten van Overijssel zich met de geuniëerde provintiën bleven vereenigen. Bij de verklaring, in art. 4 van het reces, van in geene *nadere Unie* te willen treden, persisteerden zij: „ willich sijnde thot uthfuirin-
„ ge desz angefangen krijges und bescherme-
„ nisse van helt geliefte vaederlant tegens die
„ Hispaenier und haeren anhanck, volgende
„ die art. ende conditien van deser Landt-
„ schaps association und die verklaringe bin-
„ nen Campen ten overstaen van syn Excell.
„ daer up gevolgett, by die nhabuir geunier-
„ de provincien lyf en gueth up tho setten
„ ende in derselven goede nhabuirschap, ge-
„ mienschap und fruntschap thotten lesten
„ bloetsdroppen t' willen verblyven, sonder
„ sich um ennigerley oirsaeken willen van die-
„ selve tho separiren offte scheiden tho laten,
„ und insonderheidt mitt alle middelen und
„ maniren, dess moegelick synde, t' helpen
„ handhaven en voer tho staen d' ehere van
„ Godt allmechtich und die gesonde lehere
„ des hilligen Euangelii, sulcks als d' selve
„ thott noch tho in den kercken und gemien-
„ ten van dese landen apenbaer gepredigett
„ und geleert is worden, sonder datt sie ge-
„ dogen willen die Pauslicke, Wedderdoepi-
„ sche offt anderen, als die gereformirde
„ waere religion up eenige oirder offte plaezen
„ heijmelich offte in 't openbair geleert offte
„ geëxercirt tho worden (1). Mitt den be-

(1) Dit is de eerste verklaring omtrent de verkleefd-

„ scheide dannoch datt nymant in sijn con„ scientie und geweeten beswaert, dan voele „ meer een jeder sijn religie frij gelaten sall „ worden, sonder datt men jemant ter oir„ sake van sijn gelove offte religie sall moe„ gen achterhalen, ondersoeken offte eenige „ moeijenisse ahn jemants personen offte goe„ deren andoen." De dispositie over de kerkelijke of geestelijke goederen zoude evenwel aan elke provintie, of steden en leden van dezelve, blijven, om ze te gebruiken, gelijk men meenen zoude, dat behoorde. — Ridderschap en Steden zouden gaarne gezien hebben, dat de generale middelen van consumptie overal op denzelfden voet waren ingevoerd, om de Hooge Overheid in handen gesteld te worden; maar de ondervinding had geleerd, dat zulks niet uitvoerlijk was, weshalve zij mede goed vonden, dat het elke provintie vrij zou staan, de ingewilligde contributie bij zulke middelen, als zij konde, in te vorderen. Zij konden evenwel niet verstaan in eenige quotisatie of omslag, dan bij voorafgaande expresse bewilliging; ook, dat zij niet gehouden zouden wezen, de ingewilligde contributie op eene andere manier, dan van ouds gebruikelijk was, op te brengen. Daar in sommige provintiën de goederen van uitheemschen

---

heid aan de Geref. Religie, die mij van de *Staten des Lands* is voorgekomen. Vergel. VAN HATTUM, III. bl. 215. In de Steden was dezelve vroeger ingevoerd.

zwaarder belast werden dan die van inheemschen, gelijk (tegen een tractaat van Hertog Reinald van Gelre met den Heer van Overijssel gesloten) op de Veluwe het geval was ten aanzien van Overijsselsche of Stichtsche goederen, zoo wilden zij, dat hierin voortaan gelijkheid mogt worden gehouden. — De Staten van Overijssel begrepen verder, dat, daar zij zich met de andere provintiën niet anders of nader verbonden, dan boven gemeld was, zij ook aan het 10de art. der nadere Unie niet gehouden waren, hetwelk bepaalde, dat er geene alliantiën en verbonden met heeren of republieken gemaakt zouden worden buiten advies van de bondgenooten. Het stond hun daarbij vrij, te doen, wat zij goed vonden. De overige provintiën konden zich evenwel verzekerd houden, dat men er discretie in zoude gebruiken en zorgen, dat de goed begonnen correspondentie, gemeenschap en vriendschap tusschen de geüniëerde provintiën en dit Landschap, hoe langer zoo meer toenam. — In het stuk van de Munt wenschten zij eenen eenparigen voet en dat er gouden en zilveren penningen mogten geslagen worden, die in de geüniëerde provintiën overal loop hadden, dat zij ook noch in allooi noch in gewigt buiten advies van alle de geüniëerde provintiën verminderd of veranderd mogten worden: maar zóó dat ieder onverkort bleef in zijne regaliën en privilegiën, zoo van het H. Rijk als anderszins. — Zij achtten het nuttig en noodig, dat de provintiën

zamenkomsten hielden, om de algemeene zaken te behartigen: evenwel, uit kracht van de conditie, zich voorbehouden bij de vereeniging met de Generale Staten, rekenden zij, niet gehouden te wezen, om buiten de limieten van het Landschap eenige vergaderingen te laten bijwonen. Verschenen zij niet, dan wilden zij daarom niet overstemd worden. Zij wilden zich evenwel zóó kwijten in het doen van bezending, dat de algemeene welvaart van hunnentwege niet vertraagd of verachterd zoude worden, enz. (1).

Wat deden nu, terwijl de Staten van Overijssel in het algemeen deze instructie aan hunne gezanten gegeven hadden, Ridderschap en beide Steden Deventer en Zwol, dus dezelfde Staten, met uitzondering van Kampen? Zij gaven hun den 17den in last, om te Utrecht „ wal ernst- „ licken anthoholden ende hart t'insistiren dat „ die sinistre und achterbacx gedane impe- „ tratie, d'welcke de Eerb. Rhaidt der Stadt „ Campen up den tollens van den Bluckzyl „ und Swarten Sluiss, die Staten desses Lan- „ des ongehoirt, erholden und verworven heb- „ ben, als in sich nichtich, kraffloes und van „ onwerden de facto upgehaven, gecassirt aff „ und tho niete gedaen moge worden" (2).

---

(1) De stukken, in dezen tijd gewisseld, zouden eene afzonderlijke uitgave waardig zijn. Zij berusten in originali of kopielijk te Deventer in het archief. Wij kunnen hier meestal slechts uittreksels geven.

(2) Over deze turftollen te Blokzijl en Zwartsluis is

Zoo men hierin weigerig was, kregen de gecommitteerden last, hunne principale instructie bij zich te houden, en werd hun de magt ontzegd, om zich in verdere communicatie met de gezanten der provintiën in te laten, vóór dat deze quaestie afgedaan en de tollen weder tot de domeinen gekomen waren. — De vergadering te Utrecht gaf hare hoogste bevreemding over dezen specialen last te kennen, dat men, met terzijdestelling van de algemeene defensie van den Lande, in deze gevaarlijke tijden, op zulk eene particulier verschil staan bleef. Zij had WARMELO en DORRE voorgesteld, om over de principale zaak eerst in communicatie te treden (hetgeen deze eindelijk, na menigvuldige excusen en onder zekere

---

in de Statenvergadering veel te doen geweest. De zaak is te breedvoerig om er een naauwkeurig verslag van te geven. Toen de Prins van Oranje, in het voorjaar van 1580, te Kampen was, bevond hij, dat eene fortificatie der stad hoogst noodig was. Er moesten buitengewone middelen toe gevonden worden, en Aartshertog MATTHIAS stond, den 28sten Mei, met advies van den Prins, deze tollen tot vermeld einde voor twee jaren toe. De Prins beweerde, gelijk Dr DOZAN in eene missive meldt, dat zij een gedeelte van 's Konings domeinen waren, die niet ter dispositie van het Landschap stonden. Daarentegen beweerden de overige leden der Overijsselsche Staten, dat de stad Kampen deze turftollen » hinderbacks" van den Prins en de Generale Staten had weten te verkrijgen, die geene bevoegdheid hadden, over domeinen van het Landschap te beschikken, zonder hetzelve te hooren. Het was eene voorwaarde hunner associatie met de Generale Staten geweest, dat de vrijheden en privilegiën van hetzelve niet zouden verminderd worden, enz.

voorwaarden toegestemd hadden) en goedgevonden, na afloop der vergadering te Utrecht, eene commissie van eenigen uit Gelderland en Utrecht te benoemen, om Kampen en de overige leden der Staten te hooren en de zaak in der minne te schikken, en, zoo dit niet gelukte, van het verhandelde berigt te geven aan den Prins en de Generale Staten, door wier bevel de turftollen aan Kampen verleend waren. Maar Ridderschap, Deventer en Zwol bleven den 27sten Junij persisteren bij de vorige speciale instructie. Kampen had de turftollen met onregten titel en in onbehoorlijken vorm van regten verkregen, en moest dus ook niet gehoord, maar er van ontzet worden. Eene commissie was niet noodig, te minder, daar Kampen reeds het voorstel tot eene minnelijke bijeenkomst had afgeslagen, enz. Zij verklaarden, dat zij de consenten, die hunne gedeputeerden in de principale zaak geven zouden, niet zouden ratificeren, vóór dat de quæstie van de turftollen was afgedaan. — De kennisgeving van dit laatste besluit kon echter niet meer geschieden, daar de vergadering te Utrecht reeds gescheiden was en de gedeputeerden terug gekomen waren! (1)

Den 14den Julij schreef de Prins van Oranje eenen breedvoerigen brief aan Ridderschap en Steden. „ Wordt dagelycx meer ende meer

---

(1) Van de Utrechtsche vergadering vind ik niets bij Bor, Meteren, Hooft, Wagenaar, enz.

„ bevonden", meldde hij onder anderen, „ dat
„ deur tminste tegenspoet datter mach over-
„ coemen, terstondt elck landt int besunder
„ oirsaecke neempt om syne particuliere de-
„ fensie te bedencken ende vuyt te willen
„ vueren, de middelen van de contributie,
„ gedestineert totter oirloge, straix der gene-
„ raliteyt ontreckende ende die beheerende
„ nae hunne eyghene geliefte ende goetdunc-
„ ken, dwelck nyet anders en is dan een
„ cort verlengen van eens iegelyckx bederffe-
„ nisse ende onderganck. Ende al ist soe dat
„ wy daerom nyet lievers gesien en hadden,
„ dan dat de bycompste der generaele Stae-
„ ten overlange ten bestemde daeghe ende
„ plaetse, namentlyck binnen de stadt van
„ Antwerpen, den iersten Junij lestleeden had-
„ de mogen geschieden, gelyck de tegenwoer-
„ dighe gestaltenisse van de saecken ende den
„ opliggenden noet tselve wel was ende al-
„ noch is verheijsschende, nochtans siende,
„ dat de landen tot nu toe dyen aengaende
„ meest al syn ende blyven in gebreke, ende
„ dat wy daerenboven, so vuyt tmondeling
„ rapport aen ons gedaen by den Heer van
„ Duffele ende Hessels, als tschryvens der gede-
„ puteerde van de naerdere geunijeerde provin-
„ cien, verstaen hebben de naeste bycompste
„ van de landen aen de oestzyde der Maeze
„ by hen bestemt te syn binnen de stadt van
„ Dordrecht tegens den XXVI^ten^ deser lopender
„ maendt July stilo novo, met verzoeck, dat
„ die van Brabandt ende Vlaenderen mede al-

„ daer zouden willen verschynen, in der vue-
„ gen dat groetelick te beduchten sy dat de
„ voors. bycompste der generaele Staeten
„ daerdoer mochte verachtert worden oft em-
„ mers onvolcomen syn ende onderblyven,
„ hebben overmits dye ende om nae veel ver-
„ beydens ende tytverlies alle voirdere onse-
„ kerheydt ende vuytstel te benemen ende ten
„ lesten tot eene gewisse tsamencoempste der
„ voors. generaele Staeten te moghen geraec-
„ ken, by advyse ende communicatie van de
„ Staten van Brabandt ende van sommige aen-
„ wesende gedeputeerde van Vlaenderen ende
„ Hollandt, mits vele redenen daertoe move-
„ rende, ende rypelyk overwoghen hebbende
„ alle teghenwoerdige gelegentheydt, insonder-
„ heydt slandts van Vlaenderen ende der be-
„ legheringhe van de stadt van Duijnkercken
„ (daer aene soo veele is geleghen) goed ge-
„ vonden de voors. tzamenkompste der ge-
„ neraele Staeten te leggen ende te ver-
„ schryven binnen der stadt van Middelborch
„ in Zeelandt, in plaetse van de steden van
„ Antwerpen oft Dordrecht, ende dat teghens
„ den voors. XXVI[sten] deses maendts præcise-
„ lick, enz." Daarbij voegde de Prins nu het dringend verzoek, dat Overijssel gezanten zoude zenden, met resolutie op de beide recessen, te Antwerpen en te Utrecht genomen, en met authorisatie en volmagt, om bij de meeste stemmen op de regering en het beleid van den oorlog en de middelen daartoe, volgens de voorgaande propositiën en recessen, te be-

sluiten „ aengemerckt men by gebreke van „ dijn geschaepen waere tot egheene goede „ resolutie te cunnen geraecken, overmits de „ verscheydenheydt, soe wel van de differente „ voerslagen ende propositien in d' eene ende „ d'andere vergaderinghe gedaen, als van de „ verscheydene opinien daerop apparentelick „ by de respective provincien inne te bren- „ ghen, die sonder de voirs. volmacht ende „ authorisatie van metten meeste stemmen op „ ende aff te mogen gaen, nyet en souden „ kunnen beslicht noch verleecken worden, „ waervuyt geschapen waere wederomme „ nieuw affscheydt ende reces te moeten ne- „ men, met groot verlies van tyde ende pe- „ rijckel van geheelen onderganck der ge- „ meyne saecke," enz.

In weêrwil van deze noodiging werd er toch geene bezending naar Middelburg gedaan. De Ridderschap met de twee Steden Kampen en Zwol was er vóór; maar Deventer hield het tegen. De Generale Staten gaven den 8sten Sept. kennis, dat men, om nader te zijn en minder reden tot verschooning te geven, de vergadering tegen den 20sten Sept. n. s. te Dordrecht beleggen zoude (1). Eindelijk werd den 10den Sept., op eenen Landdag te Heerde (2)

(1) Wagenaar, VII. bl. 504.

(2) De Landdagen werden in dezen tijd dikwijls te Heerde, ook wel te Hattem, gehouden, deels omdat andere plaatsen in de provintie zelve niet veilig waren, deels omdat dáár de gedeputeerden der drie Steden,

eene instructie aan Dr LAMBERT TER KUILEN, van Zwol, van den volgenden inhoud gegeven. — Hij moest zijne toestemming geven tot continuatie van den Landraad aan de oostzijde van de Maas, op den vorigen voet. — Hij moest vernemen, hoe het met de zaak van den Hertog van Alençon gesteld was (1), alsmede welke alliantiën de Generale Staten met den Keurvorst van Keulen of andere Rijksvorsten gemaakt hadden of nog maken willen, zonder er evenwel in te concluderen, alleen om er rapport van te doen aan Ridders en Steden (2). — Deze wilden de Generaliteit naar hun uiterste vermogen bijstaan, ook de garnizoenen, ten laste van het Landschap staande, onderhouden, zoo lang er de middelen toe te bekomen waren, mits men hun dan ook den brandschat uit Twenthe, tot gemoetkoming van het onderhoud der garnizoenen en andere lasten en onkosten van oorlog, liet genieten. Daartoe moesten alle bevelhebbers,

---

uit welke de vergaderingen grootendeels bestonden, elkander er het naast bij waren. Het getal der Edelen, die verschenen, bleef zeer klein. Zóó waren hier te Heerde slechts vier: JOHAN SLOET, Drost van Vollenhove, HERMAN en HIDDE VAN VOERST en GERH. VAN WULLEN.

(1) Over de onderhandelingen met ANJOU, na den aanslag op Antwerpen, zie men o. a. WAGENAAR, VII. bl. 483—488, 501, en de dáár aangehaalde Schrijvers.

(2) Uit een brief van Secr. VAN ZUILEN d. d Middelburg den 27 Aug. n. s. blijkt, dat men het daar raadzaam vond, aan den Keurvorst gezanten met eene instructie te zenden, ten einde met hem en andere Rijksvorsten in verbond te treden, waartoe men de Hee-

bijzonder die te Lochem, voorts alle andere, te Doetinchem, Doesburg, Kuinre, Blokzijl en elders liggende, geboden worden, dat zij zich de ontvangst van den brandschat in Twenthe geenszins zouden aanmatigen (1). TER KUILEN moest aanhouden, dat de ingezetenen van Twenthe dan ook voor het plunderen en rooven der soldaten, in dienst der geünieerde provintiën, beschermd wierden, alsmede dat de bevelhebbers last kregen, om de onderzaten vrij te waren voor de afpersingen en rooverijen der onderhoorigen. — En daar het niet billijk was, dat de onderzaten der ééne provintie, die in verbond met andere was, buiten dezelve met pioneren en andere lasten bezwaard werden, zoo moest het den hoplieden te Lochem verboden worden, dat zij Overijsselschen dwongen, dáár te komen, hun onder zulk een voorwendsel hunne armoede ontnamen, hen gevangen lieten nemen, en zoo lang zitten, tot dat zij groote penningen,

ren VOET en DORRE wilde benoemen. Overijssel werd uit naam der gecommitteerden van Holland, Zeeland en Friesland, om het belang der zaak, ernstig opgewekt, om zijnen gecommitteerde ten spoedigste derwaarts te zenden.

(1) De ingezetenen van Twenthe hadden, zoo lang dat kwartier door den vijand bezet was, hunnen brandschat te Lochem betaald; in de vergadering te Utrecht was ingewilligd, dat zij voortaan, van 1 Julij af, tot fournissement der maandelijksche contributie en tot onderhoud van BEREND SALJSSINCK's ruiters te Deventer, den brandschat in Overijssel zouden betalen.

ja de één *f* 200 de ander *f* 600 betaald had (1).

Mogt er over de oude verloopene krijgskosten en schulden der Generaliteit gehandeld worden, dan moest de afgezondene mededeelen: „ datt dese Lantschap sich up seekere „ ingewillichde en beliefde artikelen en condi- „ tien in die associatie van de Generaliteijdt „ ingelaten en geassocieert hefft, by dewelcke „ thogelaten en bevorwert is, datt dese Lant- „ schap thott ghiene der Generaliteijdts crij- „ gesschulden, noch oick tott eenige anslae- „ gen offte repartitien van de generale Staten „ geholden sall wesen, ten waer datt dselve „ Lantschap daer inne hadde believet, ende „ daeromme tott sulcke olde schulden niet „ geholden, angesehen mede, datt die Staten „ deses Landes doen ter tijdt *sonder behulp* „ *van de Generaliteijdt die beijde Steden De-* „ *venter ende Campen selvest belegert* ende „ so lange mitt ruiter ende knechten benauwet

(1) De afpersingen der krijgsknechten hielden niet op. Den 1sten Julij van dit jaar schreven Ridders. en Steden aan de Staten van Noord-Holland en den Overste Sonoy, dat de onderzaten des lands van Vollenhove bittere klagten voerden over het garnizoen van Kuinre, van Sonoy's regiment. Het behandelde hen als vijanden en ontnam hun hun goed, zoodat zij gedwongen waren hunne armoede te verlaten en elders heen te trekken. Men verzocht orde te stellen, dat dit ophield, dewijl dit land als dan zijn contingent niet meer zou kunnen opbrengen, tot betaling van eenige vaandels van het regiment van Willem Lodewijk van Nassau, op die kerspelen geassigneerd.

„ hebben, datt sie deselve steden thott dien-
„ ste van der Generaliteijdt van den Poll-
„ weilischen hoichduitschen regimente hebben
„ doen erledigen.

„ Oick sinnen terselver tijdt in den Lande
„ van Overissell ingenamen alle die ruiteren
„ gehoerende onder den wolgebornen heere,
„ heere Phs Graeff tho Hohenloe, ingelijken
„ die ruiteren die in dienst van generalen
„ Staten gewest en onder den Oversten Kurtz-
„ bach gedient hebben, voertz die ruiteren
„ van den Overste Carlewiz, behalven allen
„ anderen, die onder den Ritm. Rompf, A-
„ delstorph, Hollstien, Bulow, Calckreuter en
„ andere ritmren geredden, die men alhijr in
„ den lande lange tijdt onderholden, en al-
„ sulcke utheringen en foulen in den lande
„ bedreven, dat sie die Lantschap aver die
„ twiemael hondert duisent ℞ gekostet, behal-
„ ven alle penningen, die men denselven thott
„ afkopinge hefft moeten erleggen, also datt
„ dese kleine provintie voele meer als anderen
„ bij de Generaliteijdt upgesatt ende daer
„ durch in so groten schulden verlopen, dat
„ sie ghien middel hebbe deselve tho konnen
„ betaelen, noch voele weiniger andere provin-
„ tien olde schulden helpen afdoen."

Voorts moest TER KUIJLEN mededeelen, dat de Ritm. BEREND SEIJSSINCK onlangs op eigen gezag uit Deventer gereden en in het Sticht van Munster gevallen was, alwaar hij het slot van den Bisschop te Ahaus ingenomen en geplunderd had, waarop de Munsterschen de

goederen van burgers van Deventer en andere onderzaten des lands in arrest genomen hadden, om er de schade aan te verhalen. Hij moest bewerken, dat dit arrest opgeheven wierd. — Daar de muur van Hasselt met den wal, omtrent 20 roeden lang, nedergevallen en in de gracht gestort was, en wel naar de zijde van Drenthe, waar de vijand de stad het meest konde bespringen, zoo was het noodig, dien weder op te maken. Hasselt was er buiten staat toe: men verzocht, dat de Generale Staten daartoe de licenten wilden toestaan, die een tijd lang te Hasselt waren ingekomen. Eindelijk: „ want leijder Godt „ bij het verlusz und innemen van der stadt „ Zutphen (1) dese Landtschap ende Steden „ in grote pericul gekamen, also sie daegelix „ den vijant sullen moeten verwachten en- „ de goede crijchsdiscipline onder den sol- „ daten alhijr in den Lande liggende geholden

---

(1) Ingenomen door TAXIS in deze maand. In eenen brief d. d. Dordrecht den 4 Oct. aan de Regering van Deventer, schrijft de Prins van Oranje, dat het de eigen schuld der stad was, dewijl men haar niet met behoorlijk en genoegzaam garnizoen had willen voorzien, en prijst de maatregelen, terstond door Deventer beraamd, om den vijand alle middelen te benemen en den pas af te sluiten. Hij dankt er de Regering voor, moedigt haar aan, om daarin te volharden, en geeft haar de verzekering, geene middelen te zullen sparen, maar met alle, die hem mogelijk zijn, haar tot den laatsten droppel bloeds te zullen bijstaan. Hij zond haar eenen uitlegger met eenige jagten en ammunitie van oorlog; wat zij meer noodig had moest zij te kennen geven.

„ sall moeten worden, datt welcke oeres ge-
„ voelens vermitz die kleine besoldinge end
„ lange maenden niet wall geschien sal kon-
„ nen, ten waer datt daer in geremedieert
„ ende die gebreken daer uth verreijsende
„ voergekamen und wechgenamen worden.
„ Daeromme in deliberatie tho stellen und an-
„ thoholden, datt die venlins thott twie offte
„ driehondert hoefden gestercket ende die
„ olde krijgesordenungh wedderom gebruijcket
„ moege worden, want bij dese manieren
„ voele hoege ampte und venlins onderholden
„ ende weinich hoefden gevonden worden,
„ daer durch het meeste verlies van steden
„ und sterckten gebuert."

Te Middelburg hadden de Generale Staten den 11den Sept. artikelen op het stuk van de regering gesteld (1). Zij werden den 7den Oct. te Zwol in overweging genomen en meestal goedgekeurd, voor zoo ver zij niets bevatteden, dat tegen de privilegiën, vrij- en geregtigheden streed. — Gedurende de onderhandelingen met ANJOU, na den aanval op Antwerpen, wilden die van Vlaanderen niets van hem weten, en zonden naar Duitschland, om van daar eenige hulp te bekomen, doch verwierven niets (2). Er is een brief van

(1) BOR, XVIII. 35. WAGENAAR, VII. 503.

(2) WAGENAAR, VII. 502. Vergelijk hier over den handel van Vlaanderen met de Duitsche Vorsten vooral VAN METEREN, XIde B (IVde D. bl. 129, 135) en ook BOR, XVIIIe B. bl. 37. In dit punt is nog iets duis-

Charles de Croy (1), Stadhouder van Vlaanderen, van Brugge den 3den Sept. 1583, waarin hij, ook in naam van de vier leden der Staten van Vlaanderen, aan Ridders. en Steden van Overijssel meldt, hun gedeputeerden te zenden, welke gedeputeerden voorstellen doen zouden omtrent het welzijn des vaderlands. Welke deze voorstellen waren (2) blijkt uit de brieven van Ridderschap en Steden, den 8sten Oct. aan de Gezanten van Vlaanderen en aan Dr ter Kuijlen, toen nog te Dordrecht, geschreven. Zij achtten het hoog noodig „ datt thott beschermingo desz vae-
„ derlandes und wedderstant van vijanden des
„ godtlicken woerdes, die besendonge ahn
„ die Churfursten van Collen en andere sijne
„ Churfürst. Gen. mittverwante protestirende
„ fürsten, stende und stede des Rijks, doende
„ professie van die Euangelische Religion, up
„ hett spoedichste int werck gestelt ende son-
„ der vertoch geeffectuirt moege worden, also
„ datt die mienonge ende het voernemen van
„ U. E. uns seer angenaem en well gefallet,
„ und willen tott gelijcken effecte, als in U
„ Ed. instruction verhaelt, van stunden ahn

ters. Men zal zien, dat Overijssel het met Vlaanderen in de zaak ééns was.

(1) Men zie over hem de Jonge, *de Unie van Brussel*, bl. 43. Niet lang daarna ging Vlaanderen voor de zaak der Staten door zijne schuld verloren.

(2) De namen dezer gedeputeerden zijn ons niet bekend geworden, want » de instructie en commissie, waarvan zij kopij te Deventer gelaten hadden" gelijk in dit antwoord gemeld wordt, is nog niet gevonden.

„ onsen gesante, d' allgeriedts een tijdtlanck
„ in de vergaderonge van sijn Excell. ende
„ die generale geunierde Staten binnen Dor-
„ drecht gewest ende noch is, well erenstlich
„ bevelen, omme van unsentwegen mitt aller
„ diligentie bij die gen. Staten aldaer vergae-
„ dert anthoholden ende 't befurderen, datt
„ die legatie ahn den Churfursten van Collen
„ ende andere protestirende fursten, sonder
„ ennich vertreck metten aller irsten hunnen
„ voertganck moege gewinnen, ende sijn Churf.
„ Gen. und ingelijken den durchluchtigen
„ hoichgeborenen fursten Hertoch Hans Casi-
„ mijr Palsgrave ende andere stende und ste-
„ de des Rijks, wesende oere bontgenoten,
„ up het demoedichste tho versoeken, datt
„ dselve uth goeden Christlichen ijver, die sij-
„ ne Churf. Gen. mitten geallegierden Euan-
„ gelischen fursten, thott verbreijdungh der
„ eheren Goedts ende underholdinghe sijnes
„ gottlichen woerts alstedes hett getoent ende
„ noch bewijset, genedichst gelieven will,
„ desse verdruckte Nedderlanden tegens den
„ vijanden desz vaederlandes ende des billigen
„ Euangelii mitt oeren macht t' willen helpen,
„ schutten ende beschermen, allet up gelijken
„ voedt ende mienongh, als in U. Ed. instruc-
„ tion vermeldett, daer tho wy geneigt ende
„ willich syn, dselve alle ons moegelyk assis-
„ tenz, hulp ende bystant tho bewysen."

In dien zin werd ook aan Dr TER KUIJLEN geschreven. Op de ontvangene instructie en memorie, die van wege de Generale Staten aan

de gezanten naar den Keurvorst van Keulen en andere Rijksvorsten zoude medegegeven worden, achtten Ridd. en Steden het noodig, dat de bezending ten spoedigste gedaan wierd. „ Kommende nochtans in communicatie van „ die particuliere poincten ende artikelen der- „ selver instruction, sullet van wegen der „ Landtschap verclaren, dat wij niet gueth „ offte raedtsam bevinden met sulcke maniren „ sijne Churf. Gen. ende andere protestirende „ fursten thott onser defensie, hulpe en bij- „ stant anthoroepen (1), dan spurende ende „ metter daet bevindende den godtsaligen iver, „ die sijne Churf. Gen. metten geallegierden „ Euangelischen Fursten, Stenden und Steden „ des Rijcks thott verbreidungh der eheren „ Godes en thott erholdungh sijnes godtlichen „ woerdes allstedes hefft getoent ende noch „ bewijsett, erachten wij noedich tho sijn, „ datt die heeren gesanten commissie gegeven „ worde, omme bij sijne Churf. Gen. ende „ ingelijken den durchluchtigen hoichgebornen „ fursten, hertoch Hans Casimijr, Palsgrave „ end andere Stenden und Steden des Rijcks, „ wesende oere bontgenoten, eernstlichen an- „ thoholden ende up het demoedichste tho „ versoeken, dat sijn Churfurstliche Gen. mitt „ oere verwanten genedichst gelieven will,

(1) De Staten boden geld en volk aan: Vlaanderen bood niets aan. De Vlaamsche gezanten waren maar gezonden, om het gemeene volk te bedriegen, schrijft van Meteren, bl. 129. Zij wisten te voren, dat er niets uit volgen zou, meldt Bor, bl. 37.

„ dese verdructe Nedderlanden tegens die vij-
„ anden godtliches woerdes mitt oeren macht
„ twillen helpen schutten en beschermen, ende
„ alsdan in communicatie tho treden, omme al-
„ les wess ten beijden sijden daer tho noedich
„ metten anderen tho verspreken ende datt
„ selve bij geschriffte toe vervaeten ende daer-
„ van report doen, omme up dselve artikelen
„ eintlich tho resolviren ende middelen tge-
„ bruiken datt dselve hinc inde int werck ge-
„ stalt ende thott goeden effecte gebracht
„ moege worden. Allet nhavolgende den voedt
„ van der instructie, so die vijr leeden van
„ Vlaenderen heuren gesanten mittgegeven.
TER KUIJLEN deed den 19den Nov. rapport, meldende: „ Item van den van Allanzon wed-
„ der anthonemen, hetwelck die van Gelder-
„ lant seer hartlich dreven; die van Utrecht
„ waren hiervan nyet belast; die van Vriess-
„ lant erachteden het accordt tot Burdeaulx
„ gebroken tho sijn; die van Hollandt ende
„ Zeelandt stelden die ordnungh van regie-
„ rungh an den Printz van Uranien, und die
„ van Brabant und Flanderen begeren die
„ continuatie des Landtraedes." Men las den 5den Dec. de oratie van DE PRUNEAULX in de vergadering der Generale Staten, begerende de reconciliatie van ANJOU (1). „ Und demna up
„ die annemunghe des hartzogen van Allant-
„ zon gesproken, und is mit gemeine stem-
„ men gesacht und geconcludiert *nihil.*"

(1) WAGENAAR, VII. bl. 501.

1584.

De brandschatting gaf dit jaar een nieuw bezwaar. Eene commissie, door de heeren van den Landraad aan ADAM CALDENBACH gegeven, om de brandschatting hier te lande te ontvangen, en de uitvoering dezer commissie door den Ritm. JOACHIM PRUIST, met het innemen van huizen van Edelen (1) en het arresteren van onderzaten des lands, deden hevige klagten voeren. Aan GERHARD VAN WARMELO en LAMBERT TER KUIJLEN werd, den 6[den] Febr., in last gegeven, om bij de Staten Generaal te Delft op redres aan te dringen. Te weten, Ridderschap en Steden hadden wel, den 17[den] Mei 1583, op de vergadering te Utrecht, laten verklaren, er mede tevreden te zijn, dat de brandschat van de kerspelen in Overijssel door gecommitteerden van den Landraad wierd ingevorderd, volgens eene zekere repartitie, door Ridderschap en Steden gemaakt: de voorwaarde echter was, dat de penningen, daarvan komende, in handen van eenen ontvanger, door het Landschap benoemd, gesteld wierden, om er eerst en vooral de garnizoenen mede te betalen, die ten laste der provintie waren, en het overschietende bo-

---

(1) Onder anderen Schulenburg, Zuithem, den Krijtenberg. In antwoord op de aanvrage naar het regt, waarmede hij dat gedaan had, beriep hij zich op zijne instructie, daar er berigt was gekomen, dat de vijand ze wilde innemen.

ven de *f* 5000 in de maand te gebruiken tot de kosten van ammunitie en proviand voor de steden en sterkten, tot het bestrijden van reizen, bodeloon, kondschappen en andere noodzakelijke uitgaven. Daaruit volgde evenwel niet, dat de Landraad zich den ganschen brandschat mogt toeëigenen en ten voordeele der Generaliteit gebruiken. De invordering was alleen om zeker particulier verschil tusschen lidmaten der Staten, ten einde alle jalousie en conniventie voor te komen, aan den Landraad opgedragen, en wel bij voorafgaande verdeeling van het Landschap, niet om zich van den ganschen brandschat meester te maken, enz.

„ Sall omme dese und andere redenen by
„ sijner Exc. en die generale Staten anholden,
„ datt dese Lantschap boven oere gedane con-
„ senten niet moege beswaret, dan die com-
„ missie, so de van den Lantraedt heuren ge-
„ committirden, als Hoerneken ende Willem
„ van der Does, contrarie van allen recessen
„ ende consenten van Ridderschap und Steden
„ gegeven, ende sie luiden volgents up Adam
„ Caldenbach und Joachim Pruiss gepasseert,
„ de facto gecasseert, gerevociert aff und tho
„ niete gedaen moege worden. Ende sin-
„ nen die Staten desses Landes nochmaels
„ willich, oere gedraegen consenten der
„ 5000 g. ter maent, noch voer een tijdt
„ lanck end so lange d'selve uth den lande
„ sullen syn tbekomen, toe continueren, ende
„ daervan die garnisonen thott laste van deser

„ Lantschap staende, und alhijr in besettinge
„ binnen Hasselt, up die Swarte Sluis, in die
„ schanze toe Caten und up het huis tho
„ Rechteren liggende, toe continueeren und
„ toe onderholden, oick van het surplus de
„ Generaliteijdt goede rekenschap und reliqua
„ t' doene, ende daeromme te befurderen,
„ datt alle Ritmrn., hopluden ende bevelhebbe-
„ ren alhijr in Overijssel offte up die fronti-
„ ronge desselven Landes liggende, wall
„ erenstlich bevolen moege worden, datt sich
„ d'selve van den brantschat van Overissell,
„ als Sallandt, Twenthe und Vollenhoe, sullen
„ ontholden, sonder sich in eenigerleij mani-
„ ren denselven antematen, dan dese Lant-
„ schap thott betaelinge oerer ingewillichder
„ maentl. contributie laten gebruiken; und off
„ het gebuirden datt den gecommittirden ge-
„ reprocheert mochte worden, datt die brant-
„ schatt ongelijke meer als 5000 g. uthbren-
„ gen solde, sall daerop inferiren, dat dese
„ Lantschap mett groten swaren schulden be-
„ laeden, und dat dselvige mede uth den
„ brantschatt, woe oick den ordinaris und
„ extraordinaris onkosten betaelt moeten wor-
„ den, daer tho dese Lantschap niet weiniger
„ befoeget als die van Utrecht en andere pro-
„ vintien, die niet alleene oere ingewillichde
„ quota, dan mede alle ordinaris und extra-
„ ordinaris onkosten uth desz Landes contri-
„ butie sijn fournirende, und datt in betrach-
„ tunge dat dese Lantschap die brantschatt
„ derselver contributie sy, und sall niettomin

„ up behach van Ridderschap und Steden
„ macht hebben mett sijn Excell. und Gede-
„ putierden in handelonge tho treden, und
„ daer die geruirte 5000 g. niet bestant er-
„ acht konden worden, noch een duisent g.
„ daer en baven up behach als voers. toe
„ presentiren, mitz datt daer tho een ontfan-
„ ger by der Lantschap genomineert und uth
„ den brantschatt nha behoeren gegagiert und
„ by den van Lantraedt bestelt und gecom-
„ mittiert worde, und dat uth den brantschatt
„ ter summen voers. eerst en voerall betaelt
„ worden ruiteren und knechten, in deser
„ Lantschap liggende, und die so noch by
„ consent van Ridderschap und Steden daerin
„ gelacht moegen worden," enz. — Ende
„ want by voergem. commissie van den Land-
„ raedt ende rigoureuse executie, die by Joa-
„ chim Pruisz en anderen daer up int werck
„ gestelt wort, grote disordre alhijr in den
„ Lande en Steden verrijsett, und toe besor-
„ gen staet, datt soverren niet tijdtlicken
„ daer inne wort versehen, datt alsdan noch
„ grotere inconvenienten daer uth worden
„ ontstaen; dan hett sinnen die van die Ste-
„ den beraden, d' executien tho behinderen
„ en die ruiteren by apprehensie oerer perso-
„ nen und anderssins daer voer antesehen.
„ So sullen die gesanten by sijner Excell. en
„ Staten van den provintien daer by sijnde
„ befurderen, datt van stonden ahn brieven
„ vann handtsluitinge en surcheantie ahn ge-
„ melten Pruitz, Caldenbach ende ingelijken

„ die gecommittierden van den Lantraedt, die „ sich den brantschatt desses Landes anmaten, moegen worden geexpedieeert ende henn „ luiden well eernstelick bevolen, dat sie mitter executie supersediren en opholden sullen, allett ter tijdt, dat by sijn Excell. ende „ die gnale Staten eintl. daer inne sall wesen „ versehen, ende die gesanten mett goeden „ bescheide wedder anheimsch gekomen." Op eenige punten van de vergadering te Dordrecht werd voorts aan de gezanten instructie gegeven, terwijl zij de late bezending naar de vergadering, die reeds tegen den 15den Dec. 1583 was uitgeschreven geworden, daarmede verschoonen moesten, dat de inval der vijanden in de Veluwe wegen en straten zoo onveilig had gemaakt, dat de gedeputeerden der Steden niet bij elkander hadden kunnen komen, om gemeenschappelijk te beraadslagen. Zij moesten verklaren, dat, zoo de zaak van den brandschat uit den weg geruimd wierd, zij het in de overige stukken met de Generale Staten wel ééns zouden worden.

Ofschoon de Generale Staten de executie van den brandschat provisioneel, tot dat er nader in voorzien zoude zijn, schorsten, ging men evenwel met de invordering voort en de bevelhebbers schreven op onderscheidene plaatsen brandbrieven uit (1). De Graaf VAN HOHENLO

---

(1) Ook de vrouw van SEIJNO VAN DORTH deed zulks. Zij was vroeger in persoon voor de Staten der provintie

verklaarde, dat, zoo men hem niet met proviand, ammunitie, pioniers, wagens en paarden, als ook met goeden raad assisteerde, hij genoodzaakt zoude zijn, van de schans voor Zutphen met ruiters en knechten af te trekken en het gansche land met brand te verwoesten. Met den Landraad trachtte men tot eene vriendelijke schikking te komen. De gedeputeerden van den Landraad, CANT en HOERNEKEN, bleven er eerst op staan, dat de brandschatpenningen de hunne waren en ten voordeele der Generaliteit gebruikt moesten worden, terwijl de maandelijksche contributie van ƒ 5000 evenwel door het Landschap moest betaald worden. Ridderschap en Steden boden daarop ƒ 6000 aan, in geval zij den brandschat

---

verschenen, om onderhoud te vragen voor de soldaten, die op het Huis Dorth lagen, en men had haar provisioneel 30 g. in de maand toegestaan. Den 17den Maart staat gemeld: » Gelesen een missive, diewelcke die » huisffr. des Edelvesten Seijne van Dorth ahn die van » Haexbergen und oick anderen kerspelen hefft doen » schrijven und mitt eigener hant underschreven, daer » in sie onderstaen dieselve bij roef und brant tho exe» cutieren, sover sie inwendich 24 uhren den brantschatt » upt huis tho Dorth niet en betaelden. Waer up » gantz eernstlich ahn hoer tho schrijven bevolen is, » in effecte, dat si der saeken int kleine oder int » grote niet bekroedigen, *sondern mitt oeren spinroc» ken sich bemoeijen solde*, und sovern eenige brant» stichtunge dienshalven in den Lande gebuirde, dat » oere meijeren und botrhuiseren die irste sijn sullen, » und datt men daerenboven allen hinder und schae» den up oere personen und goederen bedacht sij tho » verhaelen."

ontvingen tot fournissement der maandelijksche contributie voor de betaling der garnizoenen, daar deze penningen het éénige middel waren, om in deze contributie te voorzien. En zoo de Landraad Overijssel bij voortduring bezwaarde, in strijd met de privilegiën en met de voorwaarden, waarop dit Landschap zich bij de Generale Staten had gevoegd, zouden Ridderschap en Steden genoodzaakt zijn, zulke middelen tot bescherming hunner vrij- en geregtigheden bij de hand te nemen, als zij meenen zouden te behooren, met betuiging, dat, zoo er eenige inconveniënten uit mogten ontstaan, de Landraad en niet het Landschap er de oorzaak van zijn zoude. Er hadden zeer hevige woordenwisselingen plaats. Gedurende deze onderhandelingen kwam WARMELO van Delft terug, met het berigt, wat daar over onderscheidene zaken beraamd was, en dat de Generale Staten den Raadsheer CANT volmagt gegeven hadden, om deze zaak tot een goed einde te brengen en den brandschat weder in handen van Ridderschap en Steden te stellen. Ook verhaalde hij „het „famose schrijvent deren van den Landraedt „up die van Overijssel ahn die Generale Sta„ten gedaen, waervan sijn L. copie begert. „Dan hefft sijn Excell. datt selve niet gueth „gevonden, begerende dat sijn L. niet also „hart daervan rapport doen wolde." Ook deelde hij mede, dat de gezanten van het Arnhemsche kwartier gelijk different met den Landraad hadden, en Tiel en Bommel op de

afschaffing van denzelven aangedrongen hadden. Op den laatsten van April kwam een contract tot stand, dat de provintie ƒ 7100 in de maand zou opbrengen; de Staten Generaal en de Prins gaven daarop in de maand Mei brieven van sauvegarde en schreven, zoo aan den Graaf van HOHENLO als aan de bevelhebbers der garnizoenen, om de onderzaten van het Landschap in rust te laten.

Den 25sten Maart was weder ernstig over het verkiezen van eenen Stadhouder gesproken. De meeste stemmen waren voor Graaf JOHAN van Oostvriesland en wilden dat men eene statelijke bezending naar hem zoude afvaardigen. Kampen was er tegen en verklaarde later, het voor zeker te houden, dat de Graaf het gouvernement niet zoude aannemen, zoo dat alle onkosten der bezending vergeefsch zouden zijn. Hierop wilde de Ridderschap, dat men eerst den Prins van Oranje zoude vragen, of de persoon van Graaf JOHAN hem ook aangenaam ware. Deventer en Zwol vereenigden zich hiermede en er werd besloten, dat men er Dr TER KUIJLEN, die nog te Delft was, over schrijven zoude. Deze was den 28sten Mei van Delft terug en verhaalde, dat het besluit der Staten van Overijssel, om zich met den Hertog van Alençon niet meer in te laten, daar zij hem nooit hadden aangenomen, niet gunstig opgenomen was, en de gezant, derwaarts trekkende, op dit punt en op de Generale Middelen

zeer gemolesteerd zoude worden (1). Van het advies des Prinsen omtrent Graaf JOHAN van Oostvriesland vindt men niets; wel, den 30sten Mei, dat men bij de Gelderschen kondschap zoude inwinnen, of zij den Graaf van MEURS tot Stadhouder hadden aangenomen, en op welke artikelen. Nu viel Kampen ook bij. Aan Dr DORRE, wiens instructie voor Delft den 26sten Junij werd uitgevaardigd, werd opgedragen, om te vragen of deze Graaf aan den Prins (2) en de Generale Staten aangenaam zijn zoude. Hij moest, onder anderen, ook klagten voeren over den ondragelijken last, die de provintie bezwaarde. „Also dat gehele veltleger beide van ruyter und knechten der Generaliteit thostendich nu bij nha een gehele maent alhier in den lande van Overyssel gelegen und sich dermaten angestelt, dat nyet een huisman by den synen

(1) Over de laatste onderhandelingen met ANJOU zie men BOR, XVIII. bl. 48. Hij overleed den 10den Junij. WAGENAAR, VII. 502.

(2) Dus vier dagen voor den dood van den Prins, die den 10den Julij n. s. werd doorschoten. Den 1sten Julij o. s. (11den), op den Landdag te Deventer, werd gelezen „der Staten missive van die quetzuur des Printzen van „Uranien." Zijn laatste voorhandene brief, van 16 Febr., is eene aanbeveling aan de Regering van Deventer, om, bij de aanstaande verkiezing toe te zien, goede, vrome, vertrouwde personen te kiezen. De Spanjaarden zochten door allerlei praktijken hunne tirannie weder in te voeren; bijzonder had de vijand aanslagen op Deventer in den zin, niet zonder intelligentie daar binnen, enz.

„ hefft konnen verblyven, dan allenthalven
„ hoere woenplaetse moten verlaten, unde sich
„ in bosschen und broeken verbergen, also
„ dat het landt allenthalve wueste licht, und
„ gelyckewall dat leger uth de steden van O-
„ veryssell mitt allerley noetdruft van haver,
„ broet, bier, keess und anders, sonder enni-
„ ghe assistentie van andere provincien moet
„ worden onderholden, dat welcke onmoge-
„ licken sall syn, lange tho konnen continui-
„ ren, ten ware dat anders daerinne worde
„ versehen, sall daeromme befurderen, dat
„ goede ordinantie op 't leveren van den pro-
„ viande in de provintien gemaket unde van
„ stonde af sonder vertreck een goede quan-
„ titeit van proviande, haver en anders, int
„ leger moge geschickt worden." Maar, in plaats dat nu de rampen van Overijssel haar einde zouden gevonden hebben of ten minste verligt zijn geworden, kwam er een nieuw bezwaar op, niet van den vijand, maar alweder van de bondgenooten. Wij zullen er verslag van doen met de originele stukken.

Den 1sten Julij deelde de Kameraar Winssum, van Deventer, mede, dat de Graaf van Meurs kennis had gegeven van een bij hem ontvangen bevel, om de landen van Twenthe, Salland, Drenthe, het Graafschap Zutphen en eenige in de nabijheid van Vriesland gelegen, te verbranden (1), waarop eenige der pas-

(1) Reeds een jaar vroeger schijnt er zulk een plan

poorten waren opgezegd. Toen gedeputeerden van de Ridderschap en de Stad Deventer daaromtrent vertoogen gedaan hadden, had zijne Gen. hen naar den Veldmaarschalk VILLERS verwezen, en deze naar de gezanten van den Landraad, HOENNEKEN en N., die daarvan commissie zouden hebben. Behalve dat die van Kampen met den Drost van Vollenhove naar Graaf WILLEM van Nassau in Vriesland zouden trekken, ten einde den brand te verhinderen, werden WARMELO en TER KUIJLEN naar Delft gecommitteerd met de volgende instructie. „ Irstlicken dat die Staten desess landes in „ sekere ervarenheit syn gekomen, dat die „ wolgeboren heer, heer Philips grave van

geweest te zijn. Er is althans een brief van VERDUGO aan de Regering van Deventer, d.d. Oldenzaal 31 Maart 1583, waarin hij meldt, vernomen te hebben, hetgeen hij niet gelooven konde, dat men, tot ondergang en verderf der arme onschuldige onderdanen, voornemens was, het platte land met brand en andere onbehoorlijke en moedwillige daden te laten overvallen. Mogt dit zóó zijn, dan zoude hij gelijke middelen in het werk moeten stellen, tot uiterste devastatie van land en lieden. Hij hoopte, dat de zaak niet zoo ver zou komen, dat door moedwil en wrevelmoed van den éénen of anderen zulk een tirannische en onchristelijke handel zou worden toegelaten. Zoo het niet anders zijn konde, wilde hij voor God en de gansche wereld verontschuldigd zijn. Een gelijkluidende brief werd denzelfden dag naar Hasselt gezonden. Wat de Regering van Deventer antwoordde, weten wij niet: die van Hasselt verklaarde, gelijk eene kopij van dezen brief, door den Heer EBBINGE WUBBEN medegedeeld, meldt, er niets van te weten, veel minder zulke daden te willen aanvangen.

„ Hohenlo, overste veldher, ende ingelycken
„ die wolgeboren grave van Neuwenaer, Moerss
„ und Limborch, unde oick die here van
„ Villiers, veltmarschalck, van de heren ge-
„ neralen Staten een schryvent und bevell
„ hebben bekomen, omme dese Landtschap
„ van Overyssell, als Zallant, Vollenhoeve,
„ uthgesundert Mastebroeck, voertz die Twen-
„ the, Drenthe, unde andere den vyandt naest
„ gelegene plaetzen, mit roeff unde brant tho
„ verwuesten, tot welcken eynde die van den
„ Landtraedt die brieven van salvegarde al-
„ lenthalven in den kerspelen hebben gerevo-
„ ceret unde gecassieret, sonder den Staten
„ desess landes daervan tho advertieren offte
„ daer op tho verhoren.

„ Sullen darop in den besten andienen, dat
„ die Staten desess Landes sich hier tho be-
„ vorens op sekere conditien ende articulen
„ mit die generale Staten geassocieret ende
„ in die generale unie unde verbont gegeven
„ hebben, omme deene den anderen mit lyff
„ und guet tegens de vyanden des vaderlants
„ by tho staen und thelpen. Und verstaen
„ nyet, dat in derselver union die Generale
„ Staten offte eenige provincien van dien
„ sulcke commissie ofte authoriteit aver dese
„ oft andere provincien gegeven sy, dat die-
„ selve ongehoirt van den Staten deser pro-
„ vincie sulcke bevelschriften, omme die eene
„ den andere mit roeff ende brant tho doen
„ verwuesten ende devastieren, sullen macht
„ hebben int werck tho stellen offte tho doen

„ effectueren. Dan beduncket ons dat ditselve „ nyet alleine tegens die opgerichte verbontenisse ende alliantie der generalen union „ militieret, dan oick allen redenen ende die „ natuirlicke rechten, die men noempt *jus* „ *gentium*, to wedder is.

„ Sullen oick andienen, dat die Staten deses Landes heuren gesanten, die noch kor„ telix in die vergaderongh der generalen Sta- „ ten bynnen Delfft gewest, op het punct van „ die contributie, verdingen ende brantschat, „ daer uth gevolcht, een seker accort ende „ verdrach mit den Generale Staten ingegaen „ ende mit voergaende advyss van syn Excell. „ (des ziele Godt genadich) ende believent „ van den Landtraedt gemaket hebben, also „ dat dese Landtschap der generaliteit alle „ maent solde opbrengen ende uth die ver- „ dingen desselven Landes an de garnisoene „ hier in den Lande liggende betaelen 7100 „ £, darop syne Excell. ende oick die Gene- „ rale Staten deser Landtschap hoere brieven „ van salvegarde hebben gepassieret, ende „ wall expresselicken belavet, dieselve Landt- „ schap ende ondersaten van dien voer aller- „ ley inlage van ruyter ende knechten twillen „ beschermen, wie oick syne Excell. ende „ den wolgeborenen grave van Hohenlo ende „ ingelycken an alle capiteins, hieromtrent „ garnisoen holdende, hebben geschreven en- „ de bevolen, dat sie luyden die ondersaten „ deses Landes, betalende oere maentlicke „ contribution, sollen laten onbeschadiget.

„ oick deselve voer goede bontgenoeten ver-
„ claret.

„ Dewyle dan die Staten desess Landes
„ ohrbadich ende willich syn, dat selve ver-
„ drach na tho kommen ende tho vollentrec-
„ ken ende die brieven van salvegarde nyet
„ en syn wedderropen ende oick dieselve Sta-
„ ten tot noch tho daerop nyet en syn ge-
„ hoirt, doch uth krafft van die unie ende op-
„ gerechten verbont, als staende in gelycke
„ societeit, wall behoirt hadde tho geschieden,
„ daeromme in den besten tho befurderen,
„ dat die articulen van die associatie ende in-
„ gelycken dat opgerichte verdrach in desen
„ nagekamen ende mitz dien die *ongodtliche*
„ *barbarische* resolutie, gelyck off wy nyet
„ gealliert offt vrunden, dan vyanden wahren,
„ tot gehell verwuestinghe desesz Landes ten-
„ dierende, weder gerevocieret, aff ende tho
„ nyete gedaen moge worden, ende van ston-
„ de ahn beslatene brieven an wolgedachten
„ heer, veltoversten, den grave van Hohenlo,
„ ende andere heren ende capiteine, dient
„ behoeren sall, gedepechirett worden, ange-
„ sehen ende gemerckt, dat met dat bernen
„ ende verwuesten van den Lande den vyandt
„ weynich offthe ghien afbrock gedaen, noch
„ oick daermede die steden Gronningen, Zut-
„ phen, Oldenzaell ende Steenwyck wedder
„ an der generaliteit konnen gebracht wor-
„ den, want dieselve vyanden, als schone het
„ gehele landt van Overyssel geslichtet ende
„ verwuestet waer, gelycke wall haere onder-

„ haelt van victualie ende anders uth d'an-
„ liggende benabertte lande, als het sticht
„ van Munster, Osenbrugge, Bremen, graef-
„ schap Lingen, Benthem, Oestvriesslandt,
„ Wesel und Cleve connen bekommen, also
„ dat het meer tot nadeel van die generaliteit
„ dan befurderongh van de gemeine sake und
„ affbrock van den vyanden sall strecken.
„ Want het sullen alsdan allen garnisoenen
„ van ruyter ende knechten, die haer onder-
„ holt ende lenunghe hier in den lande ge-
„ nyeten, nyet allene by dese devastatie daer-
„ van gefrustriert und oir onderholt benomen
„ worden, dan oick den veltleger groten na-
„ deell maken, datwelcke alsdan geen secours
„ van fouragie, pionierers und andere noit-
„ drufft, und wess sonst tot den krygeshan-
„ dell nodich, uth desen lande sall konnen
„ genyeten, waerdurch dan dieselve genoit-
„ drunget worden, sich aver den stroem
„ wedder tho begeven; wat nadeel anderen
„ provincien daeruth wert entstaen, sulckes
„ willen wy denselven geven 't bedencken.

„ Wanneer het landt oick worde gedevas-
„ tieerd, sullen die steden alsdan gien middel
„ hebben, omme sich tho proviandiren, oick
„ die burgeryen die middelen van onderholt,
„ torff und brant voer den steden benomen
„ worden, dat welcke grote commotie in de
„ steden maken ende die gemeine sake gien
„ vordell doen sall.

„ Omme dese ende andere redenen tho be-
„ furderen als voer ende sich int uthreisen

„ bynnen Utrecht tho begeven, ende die Sta-
„ ten desselven Landes tho doen vergaderen,
„ omme denselven alles wess voer verhaelt in
„ den besten anthodienen, ende daerby tho
„ vermelden, dat nadien die Landtschap van
„ Overyssell voer elliche hondert und meer
„ jaere mit het sticht van Utrecht onder éé-
„ nen Landtzfursten geresortieert und in und
„ alle wege den hilligen Roemschen Rycke
„ onderworpen geweest, wie oick alnoch, al-
„ so dat die eene den anderen in allen occur-
„ rentien mit goeden raedt bess tot desen
„ dach tho heft bygestaen ende sich in allen
„ oeren raetslagen mitten anderen geconfor-
„ miertt ende by den anderen dat beste ge-
„ daen, daeromme tho versueken, dat hoer
„ E. gelieven woll deser Landtschap in desen
„ hoeren uthersten noeth by tho plichten und
„ eenige uth oere middel committieren, omme
„ met' den gesanten deser Landtschap an die
„ Generale Staten tho reisen, then einde dat
„ sulcke ongodtlich resolutie vorgekomen en-
„ de weder gerenovert moge worden. Oick
„ anthoholden, dat hem gelieven will, voirt-
„ ahn goede naberliche fruntschafft ende cor-
„ respondentie mit desser Landtschap van O-
„ veryssell tho holden. (*post alia*) — Sullen
„ oick vermelden, dat het stedeken van Del-
„ den (1), voerts Diepenheim en andere plait-

(1) Twee malen is Delden verbrand, in 1583 en 1584. Verg. Moonen, *Kronijk*, bl. 126, 127. Door een' brief van Burgemeesteren aan de Regering van Deventer, d.d.

„ sen in Twenthe geheel afgebrant ende d'in-
„ gesetenen van dien al haer goet benomen
„ iss, ende hebben gelyckewall daerenboven
„ dieselve noch gefencklichen mit genomen
„ ende verfueret, in meinonge grote pennin-
„ gen daervan tho schatten, diewelcke jegens
„ alle natuurlycke rechten is, daeromme tho
„ befurderen dat de ritmeister ofte capiteinen,
„ so dieselve gevangen, bevolen moge wor-
„ den, die arme verbrande ende geplunderde
„ luyden kost- ende schadeloes te doen rela-
„ xiren.

„ De gesandten sullen anholden, dat eenige
„ gecommittierden van die generale Staten
„ alhier in dese provincie (alwaer het gehele
„ veltleger licht) moge worden geschicket,

---

18 Sept. 1584, geven de arme schamele ingezetenen, twee malen verbrand, daarbij gevangen, berooid, en een deel gestorven, geschoten en jammerlijk mishandeld, hunne diepe ellende te kennen, met verzoek van hulp, om tegen den kouden winter eenige kleine hutjes binnen Delden of onder de huisliedea te bouwen. Het arme kleine hoopke, dat nog in leven was, zou gewillig zijne contributie opbrengen, zoo zij slechts ongevangen en ongespannen mogten blijven, hetgeen wel in de magt was van de Heeren van Deventer. » Bidden seer » demoedelichen umme dem heere Jhesus Christus wijl- » len, die vur onss allen syn duerbaer bloet uthge- » stort heeft, dat die Ed. Raedt van Deventer sich on- » ser elendigen erbarmen wyll." Een dergelijk verzoek den 21sten Sept. » want wy jammerlicken under » den blauwen hemell liggen." Zij zonden er twee hazen bij; ander wildbraad hadden zij niet kunnen bekomen, dewijl de edellieden, die *wynde en honden* hielden, vertrokken waren.

„ omme die saken van den oorloge tot gemeine welvaert in den besten tho helpen „ dirigieren, gelyck hier tho bevorens in de „ regieronghe (belegering?) van Steenwyck „ ende ontset van Lochem geschiet is."

Den 24[sten] Julij deed D[r] TER KUIJLEN zijn rapport. De Staten van Utrecht hadden verklaard, tot den brand en de verwoesting van het Landschap geen consent te hebben gegeven. Van de Generale Staten te Delft bragt hij het volgende antwoord mede. — — (na vermelding van het verzoek) „ So ist, dat „ myn heeren Staten generaell regart nemende „ hoe vele het gemeine beste an die voers. „ verwoestinghe is gelegen, als wesende middel, daer doer grote afbrock den vyant kan „ geschieden, nyet geraden vindende tho retractieren die voers. resolutie, so solemnelick by advyse van syn Excell. hochloflicher „ memorie genomen, ende daerom die van „ Overyssel versoeken, die voers. resolutie „ then beste willen duyden, insonderheit diewyle over den lande van Overyssell in ansenonghe dat sy int furnieren hoerer ingewillichder contributie soude blyven continuierende, so es gerestringeert, dat alleenlick geordinierett es the verwuesten tghene „ by den krygesvolcke van die generalité nyet „ en kan beschermpt worden, ende tho sparen nyet alleen Mastebroeck, maer alle dergelycke plaetzen, onder die defensie van de „ steden ende forten liggende, die sich by „ de generalité syn houdende, ende daervan

„ men die fruchten kan genyeten sonder groet
„ beletzell van den vyandt, als tho weten in
„ de graeffschafft Zutphen ende Twenthe tghe-
„ ne by die van Lochem, 's Heerenberghe,
„ Dottekum, Doessborch, und der edelluyden
„ huisen, mit garnisonen beset, umb die
„ fruchten van den onsen genoten kunnen
„ worden; van gelycken van die quartieren
„ van Zallandt ende Vollenhove, als die dor-
„ peren, gelegen tusschen Lochem ende Deven-
„ ter, so tusschen Deventer und Swolle, tus-
„ schen Zwolle und Rechteren, tusschen Rech-
„ teren und die huisen by Pruist ingenomen,
„ tusschen die vurschr. huiseren ende Deven-
„ ter, dieselve tot genyetinghe van die vruch-
„ ten an deser syde beschermpt konnen wor-
„ den; tusschen Swol, Hasselt ende Swarte
„ Sluis, daer onder begrepen Staphorst ende
„ Ruvehn; item alle die vruchten, die mede
„ beschermpt konnen worden tot onser ge-
„ nyetinghe opt landt van Vollenhoe, in welc-
„ ker vuegen die voers. verwoestinghe ge-
„ schiedende, nu behoeren die van Overyssell
„ geene wydere swaricheit moveren. Actum
„ ther vergaderonghe der Generale Staten
„ bynnen Delfft den 24 July 1584 [n. s.]
„ (Get.) M. Hennin.

Nadere remonstrantiën konden vooreerst niet baten. Er werd eene kaart overgezonden, waarop eenige gemeenten aangeteekend waren, voor welke sauvegarde verzocht werd, t. w. Ommen, met de kerspelen daaronder behoorende, den Ham, Sibkelo, Heemse,

Vriezenveen, Wierden, Rijssen, Grimbergen, Markelo, Haaksbergen, de huizen van Jan van Eschede en Johan van Voerst, de buurschappen daartoe behoorende, het dorp Giethoorn. Het verwonderde de Generale Staten, den 16den Aug., niet weinig, dat voor zoodanige stedekens, dorpen, kerspelen en huizen sauvegarde was verzocht, daar zij door hun krijgsvolk niet ganschelijk beschermd, ook de vruchten niet genoten konden worden. Aan den Graaf van MEURS en den Maarschalk VILLERS was dus geschreven, dat zij de sauvegarde over die plaatsen zouden te niet doen, en dezelve volgens genomene resolutie laten verwoesten. Het was tot afbreuk van den vijand. De overige plaatsen, bij vorige resolutie geëximeerd, zouden van alle berooving, plundering en overlast des krijgsvolks bevrijd worden. Ook de Graaf van MEURS schreef den 19den, dat het niet wèl opgenomen was, dat hij met de verwoesting zoo gunstig was te werk gegaan. Hij zond kopij van het van de Staten Generaal ontvangene bevel over (1).

In deze omstandigheden begreep men, dat de welvaart van het Landschap de keuze van eenen nieuwen Stadhouder eischte. De Graaf van MEURS, onder 's hands gevraagd, had het aanbod niet afgeslagen, maar wilde eerst met

---

(1) Hij zoude vroeger geantwoord hebben » wofern » uns Gott nit mit der *newer kranckheit* heimgesucht » hette, mussen aber gedencken, das wir nit mehr als » gemeine soldaten in dem fall priviligirt sein."

de Gelderschen beraadslagen. Op den Landdag te Deventer van den 20sten Aug. stelde GERH. VAN WARMELO (die den 27sten Julij zijnen eed als Drost van Salland, in plaats van EGGERICH RIPPERDA (1), gedaan had) voor: „ diewyle in den foulen und extorsien, voerts „ moetwillen van ruiteren und knechten niet „ en slaet tho remedieren und daegelichs „ meer und meer in den Lande meer thone- „ men, datt men noetwendichlich sall moeten „ resolviren und concludiren up die annemin- „ ge des wolgeborenen Graven van Moersz „ thott Stadtholder desses Landes van Overys- „ sell (2)." Er werd ingebragt, dat de Drost van Vollenhove en Dr TENGNAGEL, die in 's lands zaken te Delft geweest waren, de verzekering hadden verkregen, dat de Generale Staten deze keuze van eenen Stadhouder, met hen verbonden, goed vonden. Deventer wilde niet toestemmen, ten zij Kampen eerst afstand deed van de turftollen ten behoeve van het onderhoud des Stadhouders (3). Later werd

---

(1) Verg. *Alm.* 1847, bl. 198.

(2) VAN HATTUM III bl. 216. REVIUS p. 502.

(3) Deventer begreep ook, dat men tot de keus van een Stadhouder moest overgaan. » Nhadem bij experientien » bevonden wort, dat die foulen und extorsien, roe- » vingen und plonderingen van unss eigen krychsfolck » niet alleen jo lanck jo meer int platte landt in » swanck gaen, sondern oick die arme huissluide uth » verscheidenen kerspelen gefencklick wechgefuirt, on- » menschelicker und tijrannischer wijs getormentiert » (deren oick ettlicke wie men verstiet doet gepiniget)''

goedgevonden, de beslissing van dit verschil, na de aanneming van den Stadhouder, aan hem met Ridderschap en Steden over te laten. Eene commissie van zes leden, namelijk de drie Drosten, GERH. VAN WARMELO, JOH. VAN VOERST en JOH. SLOET Jr, en uit elke stad één, werd, den 23sten, naar den Graaf gezonden, om hem de artikelen mede te deelen, op welke het Landschap genegen was, hem aan te nemen. Zij moesten onder anderen „ syn Gen. ahm vlitichsten remonstriren, nha „ dem by die heeren generale Staten (wie „ syn Gen. bewust) nha het averlyden van „ syn Princell. Excell. loffllicher memorien, „ seekere resolutie binnen Delfft jungstlich „ genamen ist, datt ditt landt van Overissell, „ offte ommers het meeste parth van dien, „ mitt brant verwoestet und die schamele on- „ derdanen sampt oere goederen unss eigen „ krychsfolck thot een roef gegeven worden „ sollen. Und off wall Ridders. und Steden „ ahn ermelte heeren Generale Staten wall „ klaerlick by seekere affgeteykende caerte „ geremonstriert, watt plaetze durch den hijr „ tho lande liggende garnisonen gedefendirt „ worden kunde, so ist nochtans by eenigen

---

ens. Om de totale verwoesting van het land voor te te komen, allerlei misverstand tusschen Ridders. en Steden en de Steden zelve te verhoeden, en opdat het Landschap in alle voorkomende zaken eene toevlugt zoude hebben, achtten Raad en Gemeente ook noodig, den Graaf van Nassau aan te nemen.

„ deser Landschaps qwaetgunners die saeke
„ dermaten verbittert, dat dieselve by hoeren
„ onbillichen ja onchristlichen proposito per-
„ sistiren, und voerhebbens sinnen mitte ver-
„ woestinge voert tho varen. Sullen derhal-
„ ven opgedachte gedeputierden hoichlich by
„ syn Gen. anholden und allen moegelicken
„ vlijt voerwenden, dat sodane verwoestinge
„ der plaetzen, die uth den steden und sterck-
„ ten desses Landes vermoege derselver caer-
„ ten beschut worden konnen, int geheel aff-
„ gestelt und nhablijven moege. Datt oick
„ alle gefangens, die uth den kerspelen bin-
„ nen Lochem, upt huisz tho Dorth, in der
„ schanzen voer Zutphen, tho Welssum und
„ op andere plaetzen, van onsz eigen krychs-
„ folck gefencklich geholden worden, gerela-
„ xirt und ane ontgeltenisse loszgelaten wor-
„ den moegen, und wesz denselvigen tho tho
„ behoeren noch bevonden wort, gerestituiret
„ worde." — Aan de gezanten werd nog eene memorie van een aantal particuliere doleäntiën medegegeven, b. v. „ wie datt der wolgebo-
„ rener her Wilhelm Ludowich Grave tho Nas-
„ saw, Stadtholder van Vrieszlandt, sich on-
„ derstiet die brantstichtunge in den lande
„ van Vollenhoe, als op Stienwickerwolt end
„ Paesloe int werck tho richten, niettegen-
„ staende dat die onderdanen, by verlust aller
„ oerer goederen und arbitrale straffe oerer
„ personen, sich verplichten willen, den vyant
„ int kleine offte grote ghien assistentz mitt
„ gelt, proviande off anderssins tho doen," enz.

Den 18den Sept. eerst (1) werd door de gedeputeerden rapport gedaan, dat de Graaf in de artikelen, hem voorgeslagen, geene zwarigheid had gevonden. Zie hier dezelve hoofdzakelijk. 1° De Stadhouder zoude de Gereformeerde religie handhaven en bevorderen en geene andere exercitie van religie toelaten, zonder evenwel iemand met inquisitie of examinatie van zijn geloof te bezwaren. 2° Hij zoude de geestelijke goederen, waarvan de corpora in Overijssel lagen, alzoo laten bedienen en tot zulk einde laten aanleggen, als bij Ridderschap en Steden besloten was of besloten zou worden. 3° Hij zoude Spanjaarden en Malcontenten met hunnen aanhang vijanden verklaren. 4° Hij zoude de gezamenlijke geuniëerde provintiën, uit kracht van de opgerigte generale Unie, vereenigen en verbinden, en alles met goede trouw doen, wat dezelve van zijne Genade, als Gouverneur, in regard van dit Landschap, volgens de conditiën, waarmede het zich bij de Generaliteit gevoegd had, vorderden. 5° Hij zoude Ridders. en Steden bij hunne hoogheid, privilegiën en oude tractaten handhaven, en dezelve, zoo veel mogelijk, in alle leden bij elkander houden. 6° Hij zoude het Huis te Koeverden in Drenthe, voorts het Huis te Lage, met de schansen in het ambt van Vollenhove, door de Hollanders gemaakt

(1) De zaak van de turftollen had in dien tusschentijd nog menige discussie veroorzaakt.

en bezet, voorts alle nieuwe imposten, op dat ambt ingedrongen, afdoen, en wat overigens door den vijand of anders van het Landschap afgetrokken was, weder bij het Landschap voegen en in zulke landen, steden of vesten ook de Gereformeerde religie invoeren. 7° Hij zou trachten te bewerken, dat de turftol weder tot nut van het Landschap kwam, overmits zijne Gen. daarvan en van andere landsdomeinen zijn tractement genieten zoude, gelijk de voorgaande Stadhouders genoten hadden. 8° Hij zou dus Ridderschap en Steden, een ieder in het zijne, bij hunne hoogheden, regten en vrijheden en landsgebruiken vast houden en beschermen, ook niemand daarin op eenige wijze bezwaren of verkorten laten. 9° Hij zou zijne residentie moeten nemen op het Huis te Vollenhove, of, zoo het noodig ware, in ééne der hoofdsteden, zoo lang en zoo dikwijls mogelijk, en twee malen 's jaars Claringe houden. 10. Hij zoude geene officiën of beneficiën mogen begeven, zonder voorafgaande bewilliging van Ridderschap en Steden, onder welke de officiën vaceerden, uitgezonderd die, welke aan de vorige Stadhouders voorbehouden geweest waren, mits dat die ambten opgedragen wierden aan geboren landzaten en liefhebbers des vaderlands, aan Ridders. en Steden aangenaam. 11° Hij zou met allen ernst toezien, dat de inlegeringen en doortogten van ruiters en knechten, ten zij de uiterste nood het eischte, verhinderd en vermeden wierden; ook geene patenten van

doortogten, loopplaatsen of inlegeringen, dan in den uitersten nood geven, noch ook aannemen eenige patenten, van anderen gegeven en uitgebragt tot schade van Landschap en Steden, dan met voorafgaande deliberatie van dezelve. 12° Daar velen van den adel, geestelijken, burgers en anderen, als *desertores patriae* uit het land waren getogen, zoude de Stedehouder aan dezelve geene remissie mogen geven, maar men zoude deze zaken aan zijne Gen. met Ridders. en Steden aanbevelen. Hij zoude evenwel gehouden zijn, de uitgewekenen van adel weder te verschrijven en in te manen, om gezamentlijk te raden en te daden. Zoo zij niet wilden komen, zouden zij van al hunne privilegiën en vrijheden, van hunne riddermatigheid, en een ieder respectivelijk van het zijne verstoken zijn en blijven, alles evenwel tot erkentenis van zijne Gen. en van Ridderschap en Steden. Ook zou hij niet toelaten, dat de uitgewekenen of gebannenen weder inkwamen in het platte land, zonder die voorafgaande erkentenis, terwijl hunne goederen, zoo lang zij buiten'slands waren, moesten aangeslagen worden. 13° Hij zoude geen Kanselier en Raden toelaten en in landszaken met niemand raadplegen, dan met de Landdrosten en gedeputeerden van Ridders. en Steden. 14° Hij zoude geene garnizoenen in eenige stad mogen brengen, dan met goeden wil van dezelve Stad, Raad en Gezworen Gemeente; ook aan geene garnizoenen in steden of sterkten eenig onderhoud

uit den lande geven, dan met voorweten en consent van Ridders. en Steden. 15• Ook buitenslands zijnde, moest hij goede correspondentie houden. 16° Hij zoude geene remissie of provisie van justitie geven boven oud gebruik, zonder advies van Ridders. en van die Steden, die zulks aanging. 17° Hij zoude alle plakkaten adresseren aan Landdrosten en Steden, om, na in deliberatie gebragt en aangenomen te zijn, volgens oud gebruik gepubliceerd te worden. 18° Hij zoude geene nieuwe sterkten in het land mogen maken, zonder consent van Ridders. en Steden; in het onderhoud van het Huis Schulenborch en andere vesten niets doen, zonder hun goedvinden; voorts zulke vesten, die gemaakt waren of gemaakt zouden worden, doen regeren en bewaren met getrouwe landzaten, onder voorbehoud van de privilegiën der Steden op de vaste huizen in den lande. 19° Zouden alle garnizoenen in steden of vesten genomen moeten worden uit het krijgsvolk onder zijne Genade of deszelfs gouvernement (1).

Adolph, uit de oudere linie der Graven van Nieuwenaar, welke Limburg en Alpen bezat,

---

(1) Verg. *Tegenw. Staat van Overijssel*, IIde D. bl. 218. Volgens Moonen en Revius werd de Stadhouder den 18den Sept. heerlijk binnen Deventer ontvangen en gaf hij den volgenden dag aan Raad, Ridderschap en Hoplieden eene kostelijke maaltijd, terwijl hij onder den Raad en de Hoplieden eene gouden keten van 124 schakels uitdeelde, waarvan de Raad in het geheel 100 en de Hoplieden 24 ontvingen.

Adolff Graff zu Newenar

had, toen hij in Gelderland en Overijssel tot Stadhouder verkozen werd, omtrent den ouderdom van tweeëndertig jaren bereikt. Hij was gehuwd met de weduwe van den, in 1568 onthalsden, Graaf van HOORNE, ook eene Gravin van Nieuwenaar, uit de jongere linie, die Meurs bezat, en door haar verkreeg hij dit Graafschap. In 1578 zien wij hem, door de Algemeene Staten te Antwerpen, met eene zending naar den Keizer belast, om denzelven ten gunste der Nederlanden te stemmen (1). Zoo wel te Keulen, waar de Aartsbisschop tot de partij der Protestanten was overgegaan, als in zijne eigene bezittingen, stond hij daarna met ijver en kracht de hervorming voor (2).

Den 19den Sept. werd den Graaf de nood van het Landschap nog eens ernstig op het gemoed gedrukt en onder anderen, na dat vermelding van het verdrag omtrent de brandschatting gedaan was, gezegd: — „ Dessen „ niettegenstaende hebben glykwal die Gene„ rale Staten kortelix na het verdrach voerts „ int beginsel van Junio niet alleene het ge„ heele veltleger beijde van ruiteren und

---

(1) *Alm.* 1847, bl. 32.

(2) De Graaf van Nieuwenaar verdient nog eene afzonderlijke levensbeschrijving, ook na hetgeen ALTGELT, *Gesch. der Grafen und Herren von Moers*, *Duss.* 1845. S. 103—185, heeft gemeld. Verg. ook VAN REIJD 8ste B. bl. 239. Zijne afbeelding, naar eene schilderij te Meurs, nemen wij van ALTGELT over. Bij VAN REIJD is er ook eene, bl. 79.

„ knechten hijr in den Lande doen leggen,
„ dan hebben oick dieselve den 30sten der
„ voerschr. maent die ongottlicke barbarische
„ resolutie, die Staten van Overyssell onge-
„ hoert, genamen ende geresolviert, datt men
„ die Lantschap van Overyssel mitt plonde-
„ ren, vangen, spannen ende beroeven van
„ den ondersaten, voerts mit roef en brant
„ solde verwoesten, wie oick (leider Godt)
„ volgentz ten deele geschiet, also dat niet
„ een huisman in den Lande hefft konnen
„ blijven, dan henluyden niet alleene hoere
„ vehe, biesten, end all oer goedt ist bena-
„ men, dan oick daer en baven noch gevan-
„ gen, gespannen ende thot groten rantzoen
„ gedrongen ende een deel daer aver doet
„ gepinigett worden, ende mitzdien der Landt-
„ schap alle middelen van contributiën ende
„ onderholt der soldaten benamen ende tho
„ niete gedaen. Daernha hebben dieselve
„ heeren Generale Staten opten 24sten July
„ daer nha een verclaringe op die genamene
„ resolutie gedaen ende gerestringiert, datt
„ alleenlick geordonirt is tho verwoesten datt
„ ghene by den krijchsfolke van der Genera-
„ liteijdt niet en kan beschermett worden, en
„ omme dese dorperen ende plaezen eintlyk
„ tho mogen weeten, hebben die Staten van
„ Overyssell mitt U Gen. als veltheer end in-
„ gelyken mitten heer van Villiers veltmaer-
„ schalck, so veer gehandelt, datt die kerspe-
„ len, dorperen ende plaezen, die uth den
„ steden, schantzen en garnisonen desses

„ Landes beschermett konnen worden, gespe-
„ cificiert ende genoemet syn, oick also datt
„ E. Gen. denselven hoere brieve van salvegarde
„ daer op hebben verlehent, dewelcke oick
„ die Generale Staten daer nha anders heb-
„ ben willen interpreteren ende die meiste
„ en beste kerspelen desses Landes, die doch
„ wall konnen beschermt worden, thott ver-
„ woestinge verclaren."

„ Diewyle nu, Genedige Her, datt U Gen.,
„ uth krafft oeres gedanen eedes alse Gou-
„ verneur en Capiteyn general deser Landt-
„ schap van OverIssell, schuldich ende ge-
„ holden syn, den schaemelen ingesetenen
„ desselven Landes in allen billicken rechtma-
„ tigen saeken voer te staen ende tegens al-
„ len gewalt en onrecht te beschermen, ende
„ dan bevonden wort, dat niet tegenstaende
„ die genomene resolutie van den 20sten Juny
„ gelyke wall, der Her Statholder van Vriess-
„ landt, die Wolgeboren Graef Wilhelm Lod-
„ wich van Nassaw, mitten Staten desselven
„ Landes alle kerspelen en buirschappen, op
„ die frontieronge desses Landes omtrent
„ Stienwick liggende, als Stegeren, Peperga,
„ Bleszdyk ende voele meer anderen, voer het
„ bernen ende verwoesten doet beschermen,
„ und dan oick die heeren van den Landt-
„ raedt selvest dat gerichte van Meppel in
„ Drenthe, vaste by Ruinen en Stienwick lig-
„ gende, doen verschoenen, omme oeren
„ brantschatt daer uth tho genieten, oick al-
„ lenthalven, so in Vrieszlandt, so int

7

„ Overquartier, als in Batauwe, in der Graeff-
„ schap Zutphen en anderen plaetzen allent-
„ halve die verdingen en brantschattingen ge-
„ tolerirt worden. So versoeken die Staten
„ van OverIssel, dat U Gen. gelieven will
„ die arme ingesetenen desselven Landes hijr
„ inne voerthostaen ende die goede hant daer
„ ahn holden, datt die Lantschap van Overis-
„ sel, uth kraff der generale union, niet dan
„ alles goedes ende Christlich behulp van die
„ Generaliteijdt behoirt tho geschieden ende
„ niet also ten plunder roef en brant gegeven
„ tho worden, even so wall als Vrieszlandt
„ voer roef en brant van onse eigen krychs-
„ folck beschuttett en beschermet moege wor-
„ den. Want hett isz genoechsam bevonden,
„ datt die ingesetenen desses Landes voele
„ meer van onss eigen volck geplondert en
„ beroevet syn, dan andere, die onder den
„ vyant voer Oldenzell, Coverden, Lingen
„ end andere vyantlicke plaezen sich erhol-
„ den, die all hoer gewasz daeromtrent ge-
„ holden en genaten hebben. Oick hefft men
„ gespuirt, dat binnen der tydt als het velt-
„ leger alhijr in den Lande gelegen ende die
„ huiszluiden verlopen waren, datt gelykewall
„ de vyandt uth den anliggenden Landen van
„ Monster, Osenbrugge, Lingen en andere,
„ syn onderholt genoechsam hefft konnen be-
„ kommen ende daer uth proviande thot
„ ontsett van Zutphen bestellen. Isz oick
„ waer, datt niet tegenstaende datt die huisz-
„ luide desses Landes syn verlopen, kan

„ glykwall der vyant noch daegelix syn pro-
„ viande niet alleene uth Lingen, dan oick
„ syn lienonge voer syn volck in Zutphen uth
„ den lande van Lingen genieten en krygen,"
enz. De Staten van Overijssel dachten zulk rooven, branden en verwoesten geenszins te dulden. Wilde de tegenwoordige Regering bij de barbaarsche en ongoddelijke resolutie persisteren en er ontstonden inconvenienten uit, dan protesteerden zij voor God en de wereld, van die gevolgen geene schuld te hebben.

De Staten Generaal deden gedurende deze onderhandelingen eene aanschrijving, om eenige penningen tot het ontzet van Gend op te brengen; zij eischten niet minder dan 10,000 gulden en 200 hoofden, twee maanden lang te onderhouden. Den 18den en 22sten Sept. drongen zij er ernstig op aan, dat geld en soldaten zonder verwijl zouden overgezonden worden, zelfs met bedreiging van executie. Niet uit hoofde dezer repartitie, maar om hunne goedwilligheid omtrent bondgenooten te toonen, wilden Ridderschap en Steden iets doen en waren reeds overeengekomen voor eene som van 2000 gulden; doch zij verklaarden, den 7den Oct., toen Gend reeds aan Parma was overgegaan, tot het ontzet van Braband en Vlaanderen niets te kunnen doen, vóór dat de resolutie op de verwoesting van het platte land was vernietigd. Zij besloten nog éénen stap te doen en benoemden dien dag eene commissie van zes leden naar de Generale

Staten, Prins MAURITS en den Raad van State, of waar het noodig zijn mogt. Deze commissie bestond, voor de Ridderschap, uit GERH. VAN WARMELO, JOH. VAN VOORST en JOH. SLOET, Drosten van Salland, Twenthe en Vollenhove, en, voor de drie Steden, uit WILLEM HUERNINCK, ALARDT CLANDT en LAMBERT TER KUIJLEN. Hunne breede instructie, in krachtige bewoordingen opgesteld, is van den 29sten Oct. Zij moesten de inconveniënten en gevolgen van de uitvoering der resolutie opgeven en ontwikkelen. Niet alleen die in deze landen geërfd waren, maar ook die er schulden hadden uitstaan en in de steden woonden, zouden van de middelen om te leven verstoken worden en tot armoede komen. Het zoude tot nadeel van het onderhoud der garnizoenen in de steden en sterkten werken, waardoor deze in handen van den vijand zouden komen. De vijand zoude het gegeven voorbeeld volgen, ook de kerspelen, onder de steden en sterkten liggende, door deze resolutie gespaard, met geweld overtrekken en tot onder de poorten depopuleren. Elders, in het Overkwartier, in Vriesland, in Drenthe, in Holland aan de Brabandsche grenzen, had men in dezelfde omstandigheden het tegenovergestelde gedaan en tegen brandschatting sauvegarde verleend. Hetgeen voor anderen regt was, mogt voor Overijssel geen onregt wezen, welke provintie de Staten Generaal bij de aangegane Unie beloofd hadden te zullen beschermen. De ondervinding had reeds

geleerd, dat de uitvoering der resolutie veel meer nadeel aan vrienden, dan aan den vijand toebragt. Immers, de ingezetenen dezes lands waren veel meer door eigen volk geplunderd en beroofd (1), dan de andere, die naast onder den vijand gelegen waren, daar deze al hun gewas gehouden en genoten hadden, terwijl daarentegen de eersten op alle manieren van het eigen volk verhinderd waren hun gewas in te voeren, zoo dat het in groote menigte op de velden was staan gebleven en bedorven. Op de Veluwe, waar de vijand het niet konde verhinderen, had geen huisman bij zijn huis kunnen blijven, (waardoor dan ook alle dijken ongemaakt en onbeheerd bleven), en wat de eigenaar van zijn gewas begeerde te genieten, moest hij met gewapende hand als van voor den vijand weghalen. Hier in Overijssel was bevonden, dat, toen de vijand met alle magt in het land ge-

---

(1) Ook in het Boek der *Concordaten* van Deventer vindt men, den 20sten Nov., bittere klagten over de malversatiën der troepen, met opgave van particulariteiten. Schepenen en Raad konden deze barbaarsche handelwijze niet langer met een goed geweten aanzien. Zij wilden zulke steden en plaatsen — 's Heerenberg, Lochem, Dorth, Verwolde — waaruit die rooverijen, bijzonder in de kerspelen, die onder de sauvegarde lagen, dagelijks geschiedden, geen' toevoer van proviand meer laten volgen, ook tegen de principale daders als straatschenders procederen. — Zelfs vonden wij de klagt, dat de Staatsche troepen *kinderen* wegnamen, die dan door de ouders voor groot geld moesten los gekocht worden, even als of men met den *Turk* te doen had!

togen en de huisman verloopen was, de vijand toch uit Munster, Osnabruck, Lingen, Bentheim en Borkelo zijn onderhoud had kunnen verkrijgen, zoodat hij, al waren ook geheel Salland, Twenthe en Vollenhove verbrand en verwoest, middelen genoeg hebben zoude om zijn volk te onderhouden en den oorlog voort te zetten, zoo lang die landen, en ook Oldenburg. Oostvriesland en dergelijke kwartieren, niet waren verwoest. — Deze landen waren verpligt elkander om twee redenen te beschermen, eensdeels uit kracht van den algemeenen landvrede des Rijks, anderdeels uit kracht van de Unie, opgerigt niet om elkander te verwoesten en te verderven, maar elkander voor te staan en te beschermen. —

Deze en andere redenen moest de commissie van Ridderschap en Steden voor den dag brengen, opdat de resolutie geretracteerd mogt worden en de arme lieden ten platten lande onder verdingen of brandschatting mogten blijven zitten.

„ Welches soe niet geschien en wurde, sal „ averal in dese Landschaft, als bij die platte „ landen in t besonder bestaende, geene or„ dere noch gestalt eener Landtschap langer „ geholden connen worden, und sullen alsoe „ die Staten (wie men in den gemeenen pro„ vincien secht) heeren sonder landt zyn."

„ Sullen oock deselve Staten noch opte con„ tributie noch opten voet van regieronge „ geen vruchtbare resolutie nemen connen, „ ten zij dat de platte landen eerst geheelet

„ und de carspelen, soe tot noch toe oiren
„ brandtschat betaelt hebben, volgende den
„ staet daervan overgegeven, wederomme in
„ salvegarde worden angenomen."

„ Wie het oock te vergeeffs zyn sal van de
„ handelinge van Vranckrijck te spreecken,
„ soo lange dese Landtschap tot verwuestinge
„ gestelt und alsoo geene Landtschap en is,
„ alsoo men geen raet en weet de gemeente
„ te induceren, dat ze hen de handelinge
„ van Vranckrijck gevallen laeten, soo lange
„ zij geen ander proffijt und vrucht van de-
„ sen voet van regieronge vernemen, dan
„ verwuestinge van landen ende luijden."

„ Und daer gevijcieert worde van de gene-
„ rale middelen, ter contrarien te remonstre-
„ ren, dat het onmogelick is, deselve in trein
„ te brengen, dewijle de landen allomme ver-
„ dorven, daer durch de gearffde van den
„ oiren niet en becommen, und die steden
„ van allen welvaert gedestitueert zijn."

„ Und ofschoen een oder etlicke enige ne-
„ ronge offte coopmanschap buijten landes
„ drijven, und vellicht deser oerloges halven
„ de meeste schade niet en lijden, und der-
„ halven de generale middelen wal behooren
„ an te nemen, soo connen dan noch desel-
„ vige den crijch alleene niet fueren, und weer
„ behoorlick, dat de meeste hoop, die ver-
„ dorven und van alle middelen van leven be-
„ roevet, om etlicher weijnich willen, die in
„ goeden doen sitten, metten middelen gene-
„ rael beswaert zolden worden. Behalven dat

„ in den steden de consumptien alreede met-
„ ten accijsen, de daerop gestelt, und dage-
„ lyx vermeeret worden, dermaten belastet,
„ dat niet moegelick jet verner daer op te
„ stellen," enz.

„ Soo veren allen dessen niet tegenstaende
„ de gesanten een affslegig antwoordt becom-
„ men, sullen sie versuecken, dat de Generale
„ Staten verclaringe willen doen, off sie dan
„ dese Landtschap de opgerechte union, in
„ mate deselve bij de Landtschap angenamen
„ und onderteekent is, geneten laten, oder
„ *off sie deselve voor affgesneden und ver-*
„ *laren holden*, und de verclaringe bij ge-
„ schrifte begeren."

„ Vallet die antwoorde ten besten, wijders
„ te remonstreren, dat d' selve verclarunge
„ und mede geruerte resolutie van de ver-
„ wuestinge gantsch contrarien, und daer up
„ nochmaels an te holden, tot verhuedinge
„ van alle inconvenienten, dat d' arme luyden
„ onder verdingen moegen sitten blyven, ge-
„ lyck in verscheiden Duijtsche, Nederlantsche
„ und Geldrische crijgen geschiet, toe meer
„ soo dit middel van geene potentaten nieu-
„ welds is voorgenomen, dan met generale
„ verwuestinge van vijftich, t'sestich, t'zeven-
„ tich mijlen weges in de lengte unde breete,
„ gelijck in Turckijen, Tartarijen unde Mos-
„ schou geschien und in dese quartieren,
„ dewyle die limiten daer toe te geringe
„ und mit eene soo geringen quartiers ver-
„ wuestinge, als de Twenthe und 't Graef-

„ schap Zutphen is, den vyant, die syn-
„ ne noottruft in Brabant und Vlaenderen,
„ Aecken, Wesel, Coelen, und in desen quar-
„ tieren van Embden, Bremen, Benthem,
„ Munster toe halen gantsch geene swaericheit
„ maeckt, geenen affbroick gedaen can wor-
„ den."

„ Oock dit niet batende, zullen verclaren,
„ dat dit eene saecke zy, daer inne d' andere
„ provincien ons niet connen noch mogen
„ averstemmen und dat derhalven Ridderschap
„ und Steden gantsch niet gemeent, desen
„ barbarischen und meer als Turkischen han-
„ del te lijden."

„ Und soo veren hier vuijt moeiterye und
„ onlust in de steden entstunde, item dat de
„ garnisoenen onbetailt bleven, und daer durch
„ steden und vesten verloren gaen, offte dat
„ tusschen d'selve und deser Landtschap und
„ Steden eenige onwille ader vijandtschap ent-
„ stonden, willen sich de Staten daer van
„ aller dinx entschuldigt holden, und sullen
„ de gemeenten wes in dese saeck ten beij-
„ den zijden gehandelt tot oeren onschult
„ tijdtlick verstendigen."

Dit nadrukkelijk vertoog werd gevolgd: —
1° door eene missive van den Raad van State voor de provintiën aan de Oostzijde der Maas, van 29sten Nov., waarin gemeld werd, dat de Generale Staten, in het nemen der resolutie, niet anders voor oogen gehad hadden, dan de welvaart en conservatie van de geuniëerde provintiën, hunne bondgenooten, en van die

van Overijssel, en om derzelver uiterst verderf voor te komen, „ alsoo men metter daet
„ ende experientie bevonden heeft, dat die
„ geene, die hen niet ontsien en hebben heu-
„ re landen niet alleene voor een tijdt te ruij-
„ neren, maar oock in gevaer te stellen van
„ eeuwelijck verdorven te zyn, daerdoor ont-
„ gaen hebben heure vuijterste ruijne ende
„ door de hulpe Godts verlost zyn van de
„ oppressie van den vyandt: daer ter contra-
„ rien die geene, die t hen ontsien hebben te
„ doene ende den vijant middel gegeven, om-
„ me in heuren boesem gevoet ende onder-
„ holden te worden, gecomen zyn ofte in de
„ vuijterste miserie und ellende, oft geraect
„ zyn te vallen int gewelt, tirannie ende sla-
„ vernie van heure dootlicke vyanden." De voornoemde resolutie was dus niet alleen niet onchristelijk, barbaarsch en Turksch, maar in alle redenen gegrond. De Raad van State konde niet retracteren hetgeen door de Generale Staten zoo rijpelijk geresolveerd en bevolen was; maar zoo de gedeputeerden van Overijssel op de retractatie wilden dringen (hetgeen men hoopte dat niet zoude geschieden) moesten zij zich aan de Generale Staten adresseren. De Raad van State wilde intusschen ophouden met bevelen te geven, die strekken zouden tot verwoesting der landen. — 2° De Generale Staten schreven den 1sten Dec., dat de genomene resolutie algemeen geweest en ook aan alle geüniëerde provintiën overgezonden was, zoo dat de meening niet zoude

geweest zijn, om Overijssel bijzonder te bezwaren. Ook had men het krijgsvolk niet bevolen het land te branden en te rooven, maar om Twenthe en zekere bepaalde kwartieren van Overijssel, onder den vijand gelegen, de sauvegarde op te zeggen, hebbende aan de ingezetenen tijd gegeven, zonder dezelve te mogen vangen of rantsoeneren. Uit aanmerking der schriftelijk medegedeelde inconveniënten en zwarigheden, waren de Generale Staten dan nu tevreden, dat de ingezetenen der platte landen zouden blijven onder de sauvegarde der Generaliteit, mits dat deze zoo veel zou genieten, als de vyand daarvan genoot, wel verstaande dat met de administratie der contributie niet het Landschap van Overijssel maar de Generaliteit en hare gecommitteerden, in conformiteit van de andere provintiën, zich bemoeijen zouden, en dat vóór alles de garnizoenen in Overijssel er mede betaald zouden worden. En opdat die van Overijssel kennis zouden hebben niet alleen van de administratie van deze contributie, maar ook van de contributie, door andere provintiën bijgedragen, werden zij verzocht, dat zij, als goede bondgenooten, de vergadering van de Generale Staten en van den Raad van State met hunne gedeputeerden zouden versterken en het gemeene best tot dienst dezer landen bevorderen. — 3° Op eene nadere remonstrantie der gedeputeerden van Overijssel op deze resolutie van 1° Dec. n. s. en op het rapport van eene commissie, die met dezelve in

onderhandeling geweest was, besloten de Generale Staten, den 4den, aan den Graaf van Meurs of Nieuwenaar, den Maarschalk Villers en alle krijgsvolk in de kwartieren van Gelderland en Overijssel te schrijven, dat zij met de verwoesting zouden ophouden en ook terstond kosteloos en schadeloos ontslaan de gevangene huislieden, die uit kracht van de verwoesting door het krijgsvolk nog aangehouden werden, onder voorwaarde dat die van Overijssel maandelijks in handen der tegenwoordige regering ƒ 7100 stellen zouden, om daaruit vooreerst de garnizoenen, in Overijssel liggende, te betalen. De acte van sauvegarde, waarbij de ingezetenen der platte landen van Overijssel, mitsgaders hunne huizen, schuren, beesten, vruchten en andere roerende en onroerende goederen, door het krijgsvolk in de bescherming genomen werden, onder gehoudenheid om hunne contributie, waarop zij gesteld waren, op te brengen, werd denzelfden dag uitgevaardigd. — In den loop dezer maand werd nog eene commissie naar Utrecht gezonden, alwaar zich toen de Graaf van Nieuwenaar, de Maarschalk Villers en de leden van den Raad van State bevonden, naar welke de Staten Generaal, tot geheele afdoening der zaak, Ridderschap en Steden hadden verwezen. De gecommitteerden, Gerh. van Warmelo en Lamb. ter Kuijlen, kregen last om te zeggen, dat, ofschoon het geheele land zóó bedorven was, dat er naauwelijks één huisman was gebleven, men echter

de ƒ 7100 des maands betalen wilde, zoo lang zij uit den brandschat des platten lands zouden te bekomen zijn. Van hetgeen er overschoot na de betaling der garnizoenen, zoude men van drie maanden tot drie maanden aan den Raad van State rekenschap doen. Men verzocht onmiddellijke kennisgeving van de sauvegarde aan alle bevelhebbers en afkondiging van dezelve op alle plaatsen. Zonder dat zouden de huislieden niet terug komen, geen vertrouwen hebbende. Dit gedaan zijnde, wilden de Staten van Overijssel, als getrouwe bondgenooten, hunne gedeputeerden bij de heeren Generale Staten en de nieuwe regering voegen. Eindelijk werd verklaring verzocht, of men dit Landschap voor goede geassociëerden en bondgenooten houden wilde, dan niet. Zóó kwam deze zaak ten einde (1).

De Staten Generaal, te Delft vergaderd, hadden, na den dood van Prins Willem, eenen Raad van State aangesteld, met Graaf Maurits van Nassau aan het hoofd (2). Dr Dorre deed, den 21sten Aug. verslag „ watt „ gestalt die van Hollandt, Seelandt, Utrecht, „ eenen nijen voedt van regironge ingebracht, „ daer bij vermeldende, die andere provinciën „ wilden sich daermede conformiren ader „ niet, datt sie, volgende die instructie desfals beraempt, die regirongh int werck tho

(1) Verg. het kort verslag van van Hattum, III. bl. 223. Bor, XIXde B. bl. 35.
(2) Wagenaar, VIII, 5.

„ stellen ontslaeten weeren, welcke den 1sten
„ Sept. solde anvangen." Den 4den Sept. waren Ridders. en Steden genegen, provisioneel voor drie maanden te consenteren tot den nieuwen voet van regering, onder het beleid van Graaf MAURITS. Den 18den Sept. n. s. verzochten de Staten Generaal onverwijld besluit op de aanneming van den Koning van Frankrijk (1) en op de nieuwe regering met de aanklevende punten. Men vond goed, over deze en andere zaken eerst eene zamenkomst met gedeputeerden van Gelderland te houden, welke den 30sten Sept. te Hattem plaats had, waarbij de Graaf VAN NIEUWENAAR, nu Stadhouder van beide provintiën, op de aanneming van den Koning van Frankrijk aandrong. Op den Landdag van den 6den Oct. te Kampen werd medegedeeld, dat gedeputeerden van beide landen zich vereenigd hadden op den persoon van Graaf MAURITS, mitsgaders het kollegie van den Raad van State. Gelderland wenschte evenwel, in plaats van drie, vier, en Overijssel, in plaats van één, twee gedeputeerden te zenden. De autoriteit en magt van den Raad van State, zoo als die voorgesteld was, volgden zij, onverkort de autoriteit en magt van den Graaf VAN NIEUWENAAR, als Stadhouder en Kapitein generaal dezer landschappen. Op het punt van den Koning van Frankrijk wilde men niets resolveren, maar

(1) WAGENAAR, VIII. 31. Het is eene vergissing, als

afwachten, wat die van Holland en andere provintiën doen zouden (1). En toch veréénigde men zich niet, toen het besluit der opdragt genomen was. De strubbelingen over de verwoesting van het platte land veroorzaakten, dat eerst in Januarij van het volgende jaar twee leden voor den Raad van State benoemd werden.

1585.

Nadat in het begin van dit jaar eenige zaken, het Landschap betreffende, door de Staten, in overeenstemming met den Stadhouder, beraamd waren, werd dezen in dien tusschentijd ook eene Memorie gegeven, om eenige belangen bij den Raad van State te bevorderen (2). Om in den Raad van State

---

hij bl. 32, voorgegaan door Bor (XIXe B. bl. 12), Overijsselschen in de vergadering der Staten Generaal van 23sten Aug. hun gevoelen over den Koning van Frankrijk laat uitbrengen: er waren geene.

(1) Dit is officiëel. Bor, Hooft en Meteren melden nog, dat eenige Overijsselsche jonkers den Koning van Frankrijk vrije oefening van de Roomsche religie lieten aanbieden of wilden laten verzoeken. Volgens Meteren geschiedde dat in ernst en lekte het plan tot hun nadeel uit; volgens Wagenaar (VIII. 60) en Hooft (XXI. 953) was het, om het sluiten van den handel te vertragen, daar zij wel wisten, dat de andere gewesten zoo veel niet zouden toestaan.

(2) Onder anderen: » Want men met de schamele » gevargene huijsluijden van Bathmen met den Maar- » schalck Villers niet en can te rechte comen, dan » jammerlick blijven sitten, alsoo dat sij bynae van den » wormen worden gevreten, versuecken die Staten van »

zitting te nemen, werden ROBBERT VAN ITTERSUM ten Nijenhuis, in Januarij, en later Dr HERMAN SCHARFF gedeputeerd, ofschoon het tot in April duurde, dat zij vertrokken (1). Met de opdragt dezer landen aan Frankrijk heeft Overijssel zich dus niet ingelaten (2). Om een tijd lang bij den Stadhouder te resideren werden GERHARDT VAN WULLEN en DERCK BASTERT, burgemeester van Zwolle, benoemd. Dat de Staten van Overijssel nog in hoegenaamd geene nadere verbindtenis met de Unie van Utrecht staan wilden, blijkt uit de instructie van deze gelastigden. Zij moesten den Stadhouder in alle zaken, het Landschap rakende, assisteren, alles volgens de artikelen, op welke hij was aangenomen, zonder iets te doen tegen de privilegiën, of ook tegen de conditiën en artikelen, op welke het Landschap

---

» Overijssel, dat sijn Gen. bij de Generaliteit wil befurderen, dat d' arme gefangene huijsluijden in handen » van den Droste van Sallandt, als oiren ordinaris richter, mogen worden gestelt." — Op handhaving van de jurisdictie der gewone regters, indien de gevangen genomen boeren iets misdaan hadden, drong men gedurig aan.

(1) » Wirt aver die van Overissel seer criminert, dat » men giene gedeputerten by den Raith van Staten oder » der Generaliteit abfertiget, nhadem dan onser provin- » cie hoichlich darahn geleggen, und offtmals geboren » kan, das ihn eine thage meer versumet wirt, als die « gedeputerden daselbst ein gans jaer lanck zu under- » halden kosten konde," schreven VAN WULLEN en BASTERT te Utrecht, 1o April.

(2) WAGENAAR, VIII. 55—66.

zich *in de eerste associatie van de generale Unie met de generale geuniëerde Staten* had begeven. In weêrwil van het verdrag, hielden de exactiën niet op. Den 5[den] Maart werd aan den Stadhouder, door eene deputatie, voorgedragen: „ Ende want noch dagelicx vuyt „ Locchum, ende vuyt de huijseren Dorth, „ Veerwolde, Schulenburch, Toutenburch ende „ meer andere plaetsen de ondersaten gevan- „ gen ende gespolieert worden, daerop Zyner „ Gen. goede meinongen te vernemen off Zyn „ Gen. middelen weet te gebruycken, omme „ soodane foulen aff te doen ende de huijs- „ luijden te beschermen; zoo niet alsdan an „ te holden, dat Zijn Gen. gelieve Ridderschap „ ende Steden t' autoriseren, omme gewalt „ met gewalt te mogen stueren, d'avertreders „ daer voor an te sien ende deselve, anderen „ tot exempel, an den lijve te moegen straf- „ fen." (1)

---

(1) Joachim Pruijs of Prust vooral, ritmeester van ruiters en kapitein van voetknechten, heeft door zijn plunderen en brandstichten den vloek van Overijssel op zich geladen. Hij bezette, gelijk wij boven gezien hebben, sedert het begin van 1584, den Schuilenburg en andere naburige huizen, welke de vijand in het voorjaar van 1585 trachtte in te nemen. Den 17[den] Maart eischte hij van Deventer een goed stuk grof geschut: zoo het hem niet gegeven wierd, zou hij de klokken aantasten, waar hij ze vond. Hij beriep zich bij zijn doen op commissie van de Hooge Overheid, hetwelk de Raad van State, bij missive van 29 Maart n. s. aan Ridders. en Steden, hoogelijk ontkende, met berigt, dat men hem geschreven en ernstig vermaand

Den 10den April kregen van Ittersum en Scharff eene instructie mede, om zich vooreerst in de vergadering der Generale Staten te 's Gravenhage te begeven „ en aldaer aan „ te hooren wes deselve metter Mat. van Engelandt voornemens zyn te verhandelen (1),

---

had, met zulk vangen, spannen, exactioneren, plunderen en rooven op te houden; zoo er meer klagten voorkwamen, zou men andere middelen in het werk stellen. Ook was het niet gebruikelijk, dat door een' kapitein ruiters en voetknechten aangevoerd werden: men dankte de eersten af, met last om in alle zedigheid en behoorlijkheid van elkander te scheiden, zonder de ingezetenen te bezwaren. — Kort daarna ging de Schuilenburg met de naburige huizen aan den vijand over. (Wagenaar, VIII. 73) De Raad van State schreef (31sten Mei n. s.) aan de regering van Zwolle: » Angaende die soldaten van Schuilenbergh sijn wij » in meininge, den Capitein, Bevelhebberen ende sol» daten, so well van die plaetze als anderen onlangs » haere inhebbende fortressen lichtverdich ende sonder » einige noot offte gebreck te lijden den viandt oever» gegeven hebben, in toe manen ende die sich binnen » sekeren geprefigierden tijt niet connen verdedigen, » vor schelme antoslaen. — U. L. derven oick niet sor» gen, dat wij Pruist daer ennigh quartier sollen ge» ven. — Also wij verstaen dat binnen U. L. stadt » ennige bevelhebberen so mede up Rechteren gelegen » ende hetselve huijs so lichtverdich hebben overgege» ven, in hafften sijn, so is hiermede unse ernstlich » begeren, dat U. L. dieselve to rechte stellen ende » anderen ten exemple behoerlicken doen straffen" Het slot der geschiedenis van Joachim Paust wordt ons door van Hattum geleverd: hij werd te Zwol als een straatroover onthalsd. Het archief te Deventer bezit nog een aantal brieven van zijne hand.

(1) Zie o. a. Wagenaar, VIII. bl. 88—98.

„ ende daer by te verclaren, dat dese Landt-
„ schap van de andere provincien und der
„ opgerichte union niet te scheiden gemeent,
„ soo lange van der zijde metterdaet en niet
„ met worden deselve union sal werden ach-
„ tervolget, ende de Steden niet op iedele
„ hoepe van ontset, in val van wijdere be-
„ nauwinge, opgeholden ende in vuyterste
„ miserie gebracht en worden." Van daar moesten zij naar Utrecht gaan en zich bij den Raad van State voegen, alweder onder voorwaarde, dat er niets gedaan wierd tegen de generale Unie, enz. — Den 3den Junij werd een Landdag te Kampen gehouden, alwaar de gezanten, die te 's Gravenhage geweest waren, verslag deden van de zaak van Engeland. Men hield de resolutie over deze zaak al weder in advies (1). Den 6den Julij werd zij

(1) SCHARFF en DORRE schreven den 3 Junij van den Landdag te Kampen, voor een gedeelte in cijferschrift, naar Deventer: » Als U. E. bewusth, so hebben wij andere
» geene commissie ontfangen, dan dath wij hair ma-
» iesteit solden versueken und anropen umb assistentz,
» voerbijgaende die twie andere qualiteijten van suve-
» reniteit und protectie, dartegenss die van der Rid-
» derschap hefftichlick geinsistireth, dat men nitt
» alleine die vors. Koninginne solde anropen folgende
» unse lasth, sonder dath men sich den anderen pro-
» vincien geheell couform maken und die hoge averic-
» heit die vors. persone anbieden solde, waermede die
» van Campen thogestemmeth, die van Zwolle aversth
» nitt hebben willen resolvijren, sie hedden dan iersth
» haren olden gebruick nah, unsere mienunge dessfalss
» verstaen. Darumme nodich gefonden desen an U. E.

te Zwol genomen (1). Nadien men zich zelf tegen de magt van den vijand niet kon beschermen, werd de *protectie en bescherming* der Koningin van Engeland noodig geacht. Het werd billijk gerekend, dat men hare Majesteit verzekering deed van de penningen, die zij tot onderhoud van ruiteren en knechten en tot bescherming dezer landen zoude aanwenden, en wel in dezer voege: 1° dat men tot geene oude schulden, te voren door

» tho dirigijren, umb U. E. naerder mienunge tho
» vernhemmen und offt dieselve raithsam achten, unss
» andere commission nah tho senden, offte darbij tho
» persistijren, dat men haere maiesteit alleine tegenss
» behoerlicke versekeringe, darvan naemaels tho doen-
» de, umme hulp tho begruten. Unsers erachtenss solde
» het fur eine lichtferdicheijth geachtet worden, dath
» in unser macht nitt en is fur tho willen nhemmen
» und unsen landtsfursten, als sommige provintien dan-
» noch sonder einiche frucht gedaen hebben, tho wil-
» len abiurijren, und uns van den eden, darmede
» wij einen anderen verplicht, selvesth tho willen ab-
» solvijren, tegenss het exempell van Davidt in der spe-
» lunken mith Saule, und voele godtsaligen volcken.
» So wij doch nu ter tijdt anderss gheen mangel heb-
» ben, als dath men unss bij unse religion und pri-
» vilegia nitt wil lathen blijven, sulx dath wy dartho
» geraken konnende durch middell van die van Enge-
» lant, nitt anderss mith reden van Godt almechtich
» behoerde tho wunschen, und unss also billick genoech-
» sam behoerde tho wesen, hair maiest. den titull van
» *protectrix libertatis* unde *religionis* tho deferijren."

(1) Dus omtrent den zelfden tijd, dat de Gezanten der andere provinciën aan Elizabeth de opperheerschappij opdroegen, die zij evenwel, even als de bescherming, weigerde. Het kwam tot een verdrag van onderstand. Wagenaar, VIII. 91.

de Generale Staten gemaakt, wilde gehouden wezen; 2° dat men verzekering wilde geven van de penningen, die van nu af gebruikt zouden worden tot bescherming van het land, en zulks onder voorwaarde, dat die penningen bij goeden gelijken omslag, niet naar zulken omslag, als vroeger gebruikelijk was, maar nu naar gelegenheid des lands, dat geheel onder den vijand stond en tot verwoesting gegeven was, in billijkheid zoude bevonden worden, en dan nog dat de penningen, waarop men Overijssel wilde aanslaan, gevonden zouden worden, als van ouds hier gewoonte was. Men verwachtte wel, dat Hare Maj., tot hare verzekering, geene steden van dit Landschap zoude begeeren, maar liever in andere provintiën; weshalve men Hare Maj. of de steden, die zij nemen zoude, van wege deze provintie en voor haar contingent van penningen, zulke verschrijving of obligatie zoude geven, waarmede Hare Maj. en die steden tevreden zouden zijn. Deze resolutie zoude door dezelfde gezanten, of door één van beiden, bij de Generale Staten worden ingebragt, en hunne instructie werd hun den 18den Julij nagezonden (1). Den 3den Dec. deed ROBBERT VAN

---

(1) Den 19den Sept. schreef SCHARFF, die met VAN ITTERSUM in den Raad van State zitting had; » Myn Col-» lega ITTERSUM iss als eyn medegedeputirder uth onsen » collegio verscheidene saken te sollicitiren voer ettlige » dagen in den Hage affgeferdiget gewesen, alwaor hie » noch iss. — » Hefft middeler tydt angeholden,

Ittersum zijn rapport en deelde het traktaat van onderstand, met de Koningin van Engeland gesloten, mede. De Ridderschap en de twee steden Kampen en Zwol wilden het aannemen; zij vonden het *seer godtlich*, *billick und redelich*, ook indien Hare Majesteit in dit Landschap eene stad of veste tot hare verzekering mogt begeeren (1). Deventer verzocht authentieke kopij van het traktaat, om er nader op te resolveren. Men zal in het volgende jaar zien, wat er tot stand kwam.

Gedurende deze onderhandelingen hielden de klagten over de exactiën der krijgslieden nog niet op. Het garnizoen van Lochem vooral

---

» met overgevinge der Lantschap credentz, van wegen » der Lantschap in die vergaderinge der generale Staten » thogelaten te worden, dat welke hem geweigert und » affgeslagen iss, overmits hie eyn lidtmate weer van » den Radt van State, und incompetible solde syn die » tho gelike niet mochten bestaen in beide vergaderinge » tho residiren." Scharff zond, zoo lang hij in den Raad van State was, getrouw berigt naar Deventer van hetgeen er geschiedde en door hem vernomen werd van de krijgsgebeurtenissen, van de belegering van Antwerpen door Parma, van de onderhandeling met Engeland, enz., zoo dat wij ook aan hem belangrijke stukken omtrent de geschiedenis van dit jaar te danken hebben. — De Graaf van Nieuwenaar was, op het aanhouden van hoplieden en burgerij te Utrecht, niet zonder tegenstreven van velen, den 10den Sept. o. s. tot Stadhouder van het Sticht, provisioneel gedurende de gevangenschap van Joos de Zoete, Maarschalk Villers, aangenomen.

(1) Gelijk bij de ampliatie van het verdrag bepaald was. Wagenaar, VIII. 98. Bor, XX. bl. 71.

ging voort met het vangen, spannen en pijnigen der huislieden in Salland en Twenthe. Ridders en Steden bepaalden den 4den Dec. dat, zoo eenigen in de steden mogten komen, men dezelve naar bevind en gelegenheid van zaken zou doen straffen. Hetzelfde werd ook aan SONOY omtrent zijne soldaten geschreven. Aan de jonkeren, die zich ten platten lande begeven en sedert geruimen tijd de Landdagen niet bijgewoond hadden, werd gemeld, dat zij zich binnen veertig dagen voor hunnen Drost moesten stellen en verklaring doen, of zij zich bij het Landschap wilden voegen of niet. Ook werd weder bepaald, dat men de goederen van hen, die zich bij den vijand hielden, zou doen arresteren en ten behoeve van het Landschap confisqueren.

Om een denkbeeld te geven van hetgeen de provintie in deze tijden, ten gevolge der inlegering van krijgsvolk, zoo door vriënden als vijanden heeft moeten lijden, deelen wij een uittreksel mede van den omslag over de kerspelen, tot onderhoud der garnizoenen, in Dec. van dit jaar 1585.

In Sallandt.

Colmeschate plach te geven ten 48 dagen *f* 597.16½ st. is nu verwuestet, ergo alhier . . . . nihil.

Olst plach te geven te 48 dagen *f* 407.18½ st. is nu verwuestet, ergo . . . . . . nihil.

Wije plach te geven als Colmeschate, daervan

de compagnie te Caten geassigneert met hondert ℛ te 48 dagen, de reste verwuestet, ergo . . . . nihil.

Raelte plach te geven als Colmeschate, daervan de compagnie te Caten geadsigneert met twiehondert ℛ te 84 dagen, de reste worde verwuestinge, ergo . . . nihil.

Hellendoorn plach te geven *f* 408, dan vermits het selvige ten deele verwuestet ende ten deele onder Schulenburch (d. i. onder den vijand) gelegen, ergo . . . . . . nihil.

Bathmen plach te geven te 48 dagen *f* 200.17 en een oort, is gelyckfels verwuestet, ergo nihil.

Ter Heijne plach te geven *f* 148.10. is verwuestet, ergo . . . . nihil.

Dat stedeken Hardenbergh plach te geven te 48 dagen *f* 44. 2 st. is nu verwuestet. ergo . . . . nihil.

Dat stedeken Gramsbergen plach te geven *f* 12.12, nu . . . . nihil.

Even zoo in Sept. 1587.

Carspel van Ommen metten Ham, nadien ettelicke bourschappen geheel daerinne leedich zyn ende veele van de bouren wt andere bourschappen zyn vertoegen, sal nae gelegentheit deses tydes niet meer connen opbrengen dan *f* 266.13.10. . . . .

Het Carspel van Dalfsen, naerdien daer inne veele bourschappen geheel verloopen ende die andere meerendeel leedich ende verthogen

zyn, sal daeromme niet meer connen opbrengen dan f 280 ter maendt, daernae f 200.

Carspel van Swolle meestendeels ledich ende verloopen zynde . . . . f 170.10

Dat drostambt van Isselmuyden, dewyle dat selve meestendeel verloopen ende leedich is, sal nae gelegenheit des tydes niet meer connen opbrengen dan . . . . f 126.5

Stedeken van Almeloe met het gerichte, daervan het stedeken is verbrant . . f 150

Stedeken Delden, dat ook verbrant is f 22

Stedeken Goor is verbrant . . . . f 22

Gerichte van Kedingen, daervan is verwoestet Notter, Peckedam, Iperloe, Elsen, Hereke ende Markelo, ergo . . . . . Memorie.

Van dese naebeschreven carspelen, gehoerende onder Kedingen, sal noch wat getoegen connen werden, als Stockum, t carspel van Goer, Enter ende Wijrden, stedéken Rijssen is seer gefouleert, ergo ter maent f 16.13

Gerichte van Haexbergen, daer onder het stedeke mede begrepen, is meestendeel verwuest . . . . f 133.10

Carspel van Rouveene is meestendeel leedich ende verloopen, ergo . . . . . . f 200

Carspel van Staphorst om redenen als voren . . . . f 200

Scheerwolde is geheel leedich, ergo . nihil.

Behalve nog andere plaatsen, als Heino, Wijhe, Olst, Bathmen, Holten, achter welke slechts *Memorie* staat, *soo niemandt daer en woont* (1).

1586.

Het behaagde den Stadhouder niet, dat Overijssel zijne verklaring zóó lang uitstelde. Toen JOHAN VAN VOORST, Drost van Twenthe, in Januarij te Utrecht was, om de relaxatie van gevangene huislieden te bevorderen, zeide hij tot hem: „Ick hebbe dessen dach twe „mael aen die van Overyssel geschreven, „und gheft mich vrembdt, dewijle ghiluiden „van de Hollanders und anderen nicht wilt „geregiert zijn, dat ghij als nu u meer als „anderen der crone van Engelant u te on„derwerpen weigerich maicken."

Den 19den Febr. verscheen de Stadhouder zelf te Deventer op den Landdag, en stelde, onder andere punten, voor, dat het Landschap zich met de overige provintiën, Gelderland, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Utrecht en Vriesland, die een traktaat met de Koningin van Engeland gesloten hadden, diende te vereenigen, ook ten aanzien der aanneming van den Graaf LEYCESTER, als Gouverneur-generaal,

(1) Er is eene overlevering, dat de bewoners van een zeker erf, toen zij na eenige jaren terug kwamen, wolven in den haardkuil genesteld vonden. — In eene Memorie van het jaar 1586 wordt gezegd: *rundtom die stadt* (Deventer) *tott* iij, iiij *en meer mijlen weges nijt gebouwett is worden.*

„ daertijde de Landtschap van Overijssel van
„ de gemeine hulpe der anderen niet en blijve
„ gesepareert en verlaten, alle jalousie ende
„ achterdencken, oock alle inconvenienten en-
„ de den onderganck des Landes vermijdet
„ werden, daer doir men oock hare Maj. en
„ Ex^ce^ occasie ende oorsaeck sal mogen ge-
„ ven, dese quartieren met gewissen ende
„ groter macht te defenderen; dan daer dese
„ tractie noch meer in lanckwillicheit sal getoe-
„ gen werden, solde men onder den last des
„ crijges hier moeten blijven liggen ende toe-
„ sien, dat men allen gewalt in anderen pro-
„ vinciën gebruijckten." Er diende ook een gezantschap naar zijne Exc. gezonden te worden, enz. — Wat het resultaat dezer handelingen was, kan men opmaken uit de instructie, die den 2den Maart gegeven werd aan de drie Drosten, en aan Bernhard van Winssum, Johan Witte en Bitter van der Marsch, gedeputeerden der Steden, die in naam van het Landschap naar Leycester reizen en hem het volgende mededeelen zouden. Zij moesten hem wegens zijne voorspoedige aankomst in deze Landen geluk wenschen en den dank der Staten aan Hare Maj. overbrengen, wegens de bescherming en hulp, die zij had willen bieden, niet alleen door het zenden van ruiters en knechten, maar ook door den persoon van zijne Excell. „ wesende vol van alle princel.
„ deugden und insonderheit met de kennisse
„ des godtlicken woords heerlicken vercieret."
Zij moesten Z. Exc. den bedrukten staat dezes

Lands vlijtig voorhouden en verzoeken, dat het mede aangenomen wierd in de bescherming van Hare Maj., opdat de goede onderdanen bij de ware Christelijke Religie en Landschap en Steden bij de oude privilegiën gehandhaafd wierden. Ridderschap en Steden hadden het traktaat, in Oct. ll. te 's Gravenhage bekrachtigd, en de resolutie, den 6den Febr. ll. omtrent het gezag van Z. Excell. genomen, gelezen en overwogen en wilden die overeenkomsten, zoo veel mogelijk conform hunne regalia, privilegiën, land- en stads-costumen aannemen, onder voorbehoud evenwel, dat noch het Landschap met contributie, noch de drie hoofdsteden met bezetting bezwaard zouden worden buiten respectief voorafgaand consent. Tot verzekering der penningen, die tot bescherming der landen verschoten zouden worden, voor zoo veel Overijssel daarin dragen moest, zou Z. Excell. magt hebben ééne van de vestingen met garnizoen te bezetten, en zulks tot teruggave dier penningen toe, zonder echter de drie hoofdsteden daarin te begrijpen, als wezende keizerlijke vrije Rijkssteden, die zonder voorweten en consent des Rijks niet verhypothekeerd mogten worden. Hare Maj. en Zijne Excell. konden evenwel verzekerd zijn, dat de drie hoofdsteden voor Hare Maj. en Zijne Excell., om daar in en daar uit te reizen, met hofdienaren in redelijk getal, opene steden zijn zouden, en dat Hare Maj. en Zijne Excell. bij de burgers en inwoners niet minder gerespecteerd en geëerd

zouden worden, dan de vorige Heeren van den lande en de Stadhouders. Zij moesten, eindelijk, handhaving der oude vrijheden en privilegiën verzoeken en wederkeerig getrouwheid aan het voorm. traktaat en de resolutie beloven, dat men ook alle middelen wilde opzetten tot defensie der ware Christelijke religie en van de vrijheid des gemeenen vaderlands. — Op deze instructie had de Stadhouder vele aanmerkingen. De vermelding van de bijzondere regalia van het Landschap zou in den Raad van State allerlei disputatiën doen vallen. De uitzondering van de drie hoofdsteden zoude bij Z. Exc. allerlei bedenking doen maken en klein vertrouwen geven. De titel van vrije Rijkssteden zoude haar niet toegeeigend kunnen worden, maar alleen van die, welke geene andere overheid onderworpen waren, op alle Rijksdagen verschreven werden, aan het Rijk contribuëerden, enz. Indien zijne Excell. beloofde, zonder consent geen garnizoen te zullen leggen in de hoofdsteden, zou dat woord *redelijk getal van gevolg* wantrouwen verraden. Belangende het opzetten van alle middelen, dit moest *practice* en niet *theorice aut nudis promissis* geschieden, hetgeen de hoofdsteden, zoo wel als de landen en andere provinciën en hoofdsteden doen moesten. De Stadhouder vermaande, dat zij met meerder en nader instructie gaan zouden, ten einde niet teruggezonden te worden tot het halen van naderen last en daarmede tijd en goede gelegenheid te verliezen.

Het konde LEYCESTER niet aangenaam zijn, dat de drie Steden verklaard hadden, geen garnizoen te zullen innemen zonder hare voorafgaande bewilliging (1). De gedeputeerden vonden te Utrecht op dit punt ernstige tegenspraak. De Stadhouder, REIN. VAN AESWIJN, heer van Brakel, en ELB. LEONINUS, schreven den 6den April o. s., dat dit bij geene andere landen of steden bedongen, en het zonderling gedrag van Overijssel van een kwaad exempel voor steden van de andere provintiën was; dat het ook oorzaak van suspicie en mistrouwen geven zoude, terwijl men van de aangeborene goedertierenheid van Z. Exc. verwachten moest, dat hij discretie zoude gebruiken. Bovendien eischte de verdediging van het land, dat er zoo weinig volks, als mogelijk was, in de steden gelegd wierd. De reputatie en authoriteit van Z. Exc. was het fondament en eenige middel, om in dezen gevaarlijken tijd de landen te conserveren, enz. Hetzelfde werd door LEYCESTER, in tegenwoordigheid der boven genoemde heeren, aan de Overijsselsche

---

(1) Niet Zwolle zoo zeer, gelijk VAN HATTUM, III. bl. 229 meldt, maar Deventer had dit doorgedrongen, zoo dat eerst Zwolle en toen de overige leden zich met dit besluit vereenigden. Het besluit van Deventer vindt men in de *Concordaten* 1585, den 23sten Dec. VAN HATTUM heeft op de jaren 1585 en 1586 eenige misstellingen. Zóó schrijft hij van LEYCESTERS brieven in 1585, terwijl de Landvoogd eerst in Dec. van dat jaar aankwam; brengt hij de inneming van Boxbergen ook tot dat jaar, in plaats van tot het volgende, enz.

gedeputeerden bij monde gezegd, met den wensch, dat zij te Utrecht blijven zouden, tot dat er antwoord gekomen was op het voorstel, dat zij naar Overijssel zenden moesten, om van deze voorwaarde af te zien (1). Den 21sten April meldde de regering van Zwol aan die van Deventer, dat zij met hare Gezworen Gemeente geraadpleegd had, ten gevolge waarvan aan de gedeputeerden te Utrecht geschreven was, dat men persisteerde bij het punt der instructie op het innemen van garnizoen, namelijk niet zonder consent van Raad en Gemeente.

In Junij kwam LEYCESTER met het plan voor den dag, om Deventer te bezetten. JOH. DORRE deelde een breedvoerig gesprek mede, dat hij den 24sten met den Landvoogd gehad had. Deze vond garnizoen hoogst noodig voor de stad, deels op dat de vijand er geen aanslag op maken zoude, deels om het mistrouwen, dat men op haar had, weg te nemen. — DORRE oordeelde de burgerij, wier getal, eendragt,

---

(1) Brief van BERN. VAN WINSSUM den 9den, die zich beklaagt over verzuim van tijd en groote kosten. Daar de reis zoo lang duurde, kwamen zij geld te kort. Ook de gedeputeerden gezamentlijk beklaagden zich, den 19den, dat zij te Utrecht zoo lang moesten liggen, zonder iets uit te rigten. Zij verzochten resolutie op het voorstel of revocatie. »Und wel beolachlicken, soe een »hoichwichtige saecke dermaten te differeren en ons »alhier sonder enich antwoert up der straten te laten »gaen en van de stenen angesien te worden." Hunne medegenomene penningen waren verteerd.

dapperheid en bewezen dienst buiten verdenking was, genoegzaam. — LEYCESTER voerde het voorbeeld van Venlo aan, waar, ofschoon onder dergelijke omstandigheden, toch door gemis van genoegzaam garnizoen de burgerij was begonnen te verflaauwen. Men konde zich verzekerd houden, dat de vijand geene steden zou aantasten, ten ware met weinig of geen garnizoen bezet, of waarin hij verstandhouding had. — De vijand, meende DORRE, zou dit zoo spoedig niet kunnen doen, of men zou het bemerken, en in dat geval zou men zich tijdig met genoegzaam garnizoen kunnen voorzien. — Dit konde ook mislukken, gelijk het met Venlo mislukt was. Hij was niet gekomen, om ons met ruiters en knechten buiten nood te bezwaren, maar om ons te verdedigen. Had men tot hiertoe mistrouwen op de hooge regering gehad, dat men de steden maar met garnizoen opvullen en den krijg defensief wilde voeren, zonder den vijand het hoofd te bieden, terwijl men die *a la mercij de Dieu* liet liggen, men moest van hem iets anders vertrouwen. Buiten nood en wanneer de vijand zich uit dezen hoek zoude verwijderd hebben, wilde hij het krijgsvolk liever te velde gebruiken, dan er de steden mede uit te teren. Men behoefde niet op de Staten te zien, maar alleen op hem, die zijne eer en beloften zonder twijfel zou betrachten; met meer andere propoosten, die niet aan de pen konden toevertrouwd worden. DORRE durfde niet langer tegen te spreken, maar

verzocht een schriftelijk voorstel. LEYCESTER wilde eenen man van qualiteit naar Zwol en Deventer afvaardigen.

Nu blijkt het uit het Boek der *Concordaten*, dat de Deventer regering den 1sten Julij aan de Gezworene Gemeente het voorstel deed, om eenige ruiters aan te vragen. De reden was, dat de vijand aan beide zijden van den stroom de stedelingen overviel, wegvoerde, zelfs om het leven bragt. Ook haalde hij zijnen roof van onder de stad weg, hetwelk gedurende den bouwtijd nog meer was te verwachten. Maar bovendien was er daags te voren een Commissaris van Zijne Excell. gekomen, die de noodzakelijkheid van het innemen van een paar vaandels voetvolk voordroeg, niet twijfelende, of men zoude dit, Zijne Exc. ter eere en niet op de Staten van wege de betaling ziende, ook niet weigeren. Men moest niet denken, dat Deventer aan Holland tot een voorburg zou moeten dienen, om, met zwaar garnizoen opgevuld, als een frontier ten beste te worden gegeven: integendeel Z. Exc. wilde ruiters en knechten spoedig uit de steden ligten en er mede te velde komen, enz. De Gezworene Gemeente was het met Schepenen en Raad ééns, om het voorstel van den Commissaris rond uit te weigeren en dit garnizoen niet in te nemen. — Dat deze weigering een groot gedeelte der ingezetenen mishaagde, blijkt duidelijk uit een ander besluit, om de seditieuse woorden, werken en bijeenkomsten, die in de jongste dagen voorgevallen waren,

in vergetelheid te stellen: maar voor het vervolg alle oproerigen ten strengste te straffen (1). Volgens REVIUS was de stad in drie factiën verdeeld, der Hervormden, der Roomsch-gezinden en der Lutheranen, waarvan de twee laatsten zich met elkander tegen de eersten vereenigden, die daarom tot hunne veiligheid bezetting noodig achtten (2). En bij deze partij der Hervormden waren de regeringsleden, die het innemen van bezetting tegenwerkten, zeer suspect.

---

(1) De meerderheid der stedelijke regering van dien tijd was en bleef standvastig tegen het innemen van garnizoen. Ook een jaar vroeger (4 Sept. 1585) deed zij een breedvoerig vertoog over de gevolgen, die deze stap zoude hebben — *die ütterste und totale ruijne und verwuestinghe*, gelijk vroegere ervaringen geleerd hadden. Zij verklaarde, geene ruiters en knechten, die met of zonder patenten aankwamen, te zullen innemen, en allen, die bij hooger overheid heimelijk of openbaar, met schrijven of anderzins om garnizoen sollicitoerden, of ruiters en knechten trachtten in te laten, als rebellen en oproerigen aan het hoogste te zullen straffen.

(2) p. 504. Reeds in April 1580 versocht een groot getal burgers van de Augsburgsche Confessie den Aartshertog MATTHIAS en Raad van State, gelijk ook de Deventer Regering, om vrije oefening van Godsdienst in de Berg kerk, die toch, even als de Groote Kerk, door de destructie desolaat en vacerende was. Ook de Roomschgezinden vroegen haar door tusschenkomst van WOLTER VAN HOËVELL, kloosterheer te Vaarle en prior op den Berg. Er werd niet in getreden, omdat de hoplieden en bevelhebbers der burgerij het niet wilden toelaten. De acht vaandels hadden uitdrukkelijk verklaard, geene andere exercitie dan van de Hervormde Religie te zullen dulden. Velerlei openbare exercitiën in ééne stad zouden aanleiding geven tot tweedragt en twist.

Den 3den Sept. werd te Zwol een Landdag gehouden, waar de Heeren KILLIGRI en LEONINUS, als gezanten van LEYCESTER, verschenen, die eerst bij monde daarna bij geschrifte herinnerden, wat Hare Maj. de Koningin van Engeland ten behoeve dezer landen gedaan had, en hoe het door de zorgvuldigheid van Z. Excell. zoo ver gebragt was, dat een groot veldleger op de been was gekomen, hetwelk nog aanmerkelijk vermeerderd zoude worden, niet alleen om den voortgang van den vijand te beletten, maar ook om de verlorene steden en vlekken weder te krijgen, de platte landen, alsmede de burgers, ingezetenen en huislieden te bevrijden en te conserveren, zoodat de behoudenis en vrijheid van den Lande van het onderhoud en den voortgang des veldlegers afhing. De vier contribuërende provintiën begrepen, dat daartoe eene aanzienlijke som noodig was en hadden daarom boven de gewone contributiën ƒ 400,000 aan Zijne Excell. toegelegd. Daar nu ook Overijssel hierbij belang had en het veldleger, hier in de nabijheid, gebruikt zou worden tot ontlasting en bevrijding van deze provincie, zoo verzocht en begeerde men eene milde en vruchtbare resolutie op eene som boven de gewone contributie en brandschatting van het platte land, immers voor eenigen tijd. — Tot bevordering der regering wenschte men eenige gequalificeerde personen, om Zijne Excell. in den raad nevens anderen te assisteren. — Daar Zijne Excell. het gouvernement generaal

van Overijssel aangenomen had, maar nog geen eed was gedaan, zoo begeerde men dat drossaarden, magistraten en andere officieren den gewonen eed van getrouwheid doen zouden, en dat voorts, bij authorisatie door den magistraat of andere officieren, ook van de burgers en ingezetenen gelijke eed mogt afgenomen worden.

Het antwoord, den 4den Sept. door Ridders en Steden gegeven, begon met eene dankzegging aan de Koningin van Engeland en Graaf LEYCESTER voor alles, wat zij ten behoeve dezer landen gedaan hadden, met belofte, om alles wat mogelijk was, te zullen doen, zoo tot onderhoud van het veldleger, als tot wederstand van den algemeenen vijand. — Wat het eerste punt van het voorstel betrof, de stad Deventer, ofschoon deze sedert drie jaren in eenen soberen staat verkeerde, bood, overeenkomstig vroeger toezegging aan den Stadhouder gedaan, ten behoeve van het veldleger, voor drie maanden, *f* 500 c. g. per maand aan, onder voorwaarde, dat de dagelijksche lasten en onkosten tot dienst van Zijn Excell. en van het veldleger daarvan gekort zouden worden; Kampen en Zwolle, voor denzelfden tijd en onder dezelfde voorwaarde, elk *f* 400 c. g. per maand. — Ten aanzien van het tweede punt beloofde men eerstdaags eene bezending te zullen doen. — Voor het doen van den eed verlangde men een formulier, hetwelk de gezanten der Steden aan hunne regeringen zouden mededee-

len; tegen de aankomst van Z. Excell. zoude men alsdan eene resolutie nemen, waarmede hij wel te vreden zoude wezen.

De krijgsbedrijven van LEYCESTER in de herfstmaanden van dit jaar zijn door de Historieschrijvers geboekt (1). Hij kwam zelf naar Deventer, alwaar hij door vier vaandels der burgerij aan het veer werd ontvangen, terwijl de vier overige op den Brink en op de wachten bleven. Eene deputatie van den Raad te paard begroette hem en verzocht, dat de Stad met geene onnoodige ruiters en knechten mogt belast worden. Men vereerde hem een voeder wijns, drie lasten haver en eenen vetten os; den Stadhouder drie aam wijns en een last haver. In zijn gevolg was een gedeelte van

(1) Zie WAGENAAR, VIII. bl. 135 volg. en de daar aangehaalde Schrijvers. Hier in het voorbijgaan een paar bijzonderheden uit de brieven en stukken van dien tijd. Het is eene vergissing, dat LEYCESTER, van Doesburg naar Zutphen trekkende, onder weg Boksbergen bemagtigde. Eenige burgers van Deventer en naburige steden deden dit, den 5den en 6den Sept., waarna men het met buskruid liet springen, niet zonder protest der familie RIPPERDA, aan welke het toebehoorde. De rekening van onkosten is er nog. — De zoon van den president HERTKERKEN, die den 7den Oct. n. s. voor Zutphen sneuvelde, werd, op aanbeveling van MAURITS, bij wien hij hofjonker was, te Deventer in de Groote Kerk begraven. — Den 29sten zond de Landvoogd uit het leger voor Zutphen FREDERICO GENIBELLI naar Deventer, om er met allen spoed eene brug te slaan. Dit was de beroemde ingenieur, die bij Antwerpen door zijne branders de brug van Parma vernielde. In eene rekening van onkosten heet hij *Postmeester generaal van Zijne Excellentie.*

het Engelsche leger, dat in kerken en kloosters werd ondergebragt, terwijl de godshuizen en andere openbare gebouwen vol kranken en gekwetsten kwamen. In het verzoek, door de regering gedaan, werd niet getreden. Den 17den Oct. werd den burgemeester in der tijd een patent van vijf vaandels voetvolk overhandigd, om die in de stad te ontvangen, onder te brengen en te accommoderen naar behooren. Raad en Gezworen Gemeente waren het ééns over het bezwaar van dezen maatregel, die in strijd was met gegevene beloften, en benoemden eene commissie, om redres te vragen, met verklaring, dat de burgerij magtig en gewillig was, de stad tegen den vijand te bewaren. Vergeefs! Den 20sten werden de tegenstrevers door eene staatscommissie uit de regering geworpen en anderen er voor in de plaats gesteld, gelijk men bij Revius en Dumbar (1) zien kan. De stad nam het garnizoen in, dat haar weldra onder de magt van Spanje brengen zoude, om hare reeds kwijnende welvaart geheel te vernielen. Den 14den Nov. gaf Leycester te 's Gravenhage aan Ridderschap en Steden berigt van zijn ophanden vertrek naar Engeland en vermaande hen, gedurende zijne afwezigheid, tot eendragt, goede correspondentie, behoorlijk respect voor de overheid en gehoorzaamheid aan hare bevelen. Den

(1) p. 504. *Kerk. en Wereldl. Deventer*, bl. 94. Men vindt daar de namen der uitgeworpene en aangestelde regeringsleden en hoplieden.

18[den] werd de aanstelling van WILLIAM STANLEY als Gouverneur van Deventer uitgevaardigd (1). JOHAN DORRE, onlangs als lid van den Raad van State beëedigd en, uit hoofde van deze betrekking, van zijn eed als burgemeester van Deventer ontslagen, schreef den 29sten aan den Landvoogd, hoe bezwaarlijk voor de burgers een garnizoen van meer dan 1800 ruiters en voetknechten was, en verzocht, dat het tot de vaandels van STANLEY en één vaandel ruiters verminderd mogt worden, hetgeen genoegzaam zijn zoude, nu toch de regeringsleden en hoplieden, die de gemeene zaak minder schenen te begunstigen, ontslagen en sommigen uitgezet waren, terwijl de vijand zijne troepen naar Braband had doen aftrekken. Spoedig ondervond de nieuwe regering, met de gansche burgerij, wat er van STANLEY en zijne *wilde Ieren* te wachten was (2). De Gouverneur eischte den 28[sten] Nov. de sleutels der poorten; men besloot den volgenden dag, hem die der Norenbergpoort

---

(1) *Trop fort et dure et hors le contract* staat aan den rand bij de woorden, waarbij hem wordt opgedragen *la jurisdiction d'icelle* (*ville*) *ensemble a l'auancement et entretien des fortifications illecq, selon que la necessité le requerra.* En: *qu'il prendra autant de renfort hors les garnisons des villes de Gueldres et d' Overyssel qu'il auisera estre besoing auxquels.* VAN REIJD heeft deze aanstelling ook gekend, bl. 133.

(2) Zie vooral VAN REIJD bl. 132. Er werd bitter geklaagd over hunne *groothe ontucht en insolentie, het welick toe schriven unbetaemelick.* Ook *Overijss. Alm.* 1839, bl. 38.

te geven, maar onder protest. Op deze en dergelijke klagten over zijne aanmatigingen en eischen werd hem door het gedelegeerde bestuur van LEYCESTER (1) geschreven, dat hij zich niet meer moest aanmatigen, dan hem toekwam, en vroeg men opheldering. Hij moest het zijne doen, dat de burgers volgens gedane beloften behandeld wierden, want de wreedheid der soldaten veroorzaakte mistrouwen en misnoegen, gelijk men ook elders begon te bemerken, met eene zeer zorgelijke consequentie. — De waarschuwingen, die vóór het innemen van het garnizoen telkens aan Deventer gerigt werden, om op des vijands aanslagen te letten, geene brieven van hem te ontvangen en de overbrengers, tot afschrik van anderen, te laten ophangen (de regering had deze lieden weder laten gaan) zouden veel beter te pas zijn gekomen, toen het met garnizoen bezet was. Uit de resolutiën van Schepenen en Raad blijkt het, dat nu onderscheidene burgers naar Zutphen heen en weder liepen, boodschappen overbragten, enz. Nooit te voren was de correspondentie met den vijand zoo levendig geweest. De Raden van Gelderland meldden, den 28sten Dec., dat een edelman van de Engelschen, binnen Deventer liggende, te Zutphen bij TAXIS geweest was, met andere aanduidingen meer, die eenen aanslag deden vermoeden. Het was het

(1) Geteekend door TH. WILKES, die van wege de Koningin in den Raad van State zat.

voorspel van het verraad, waardoor Deventer vijf jaren uit het verband met de Staten van Overijssel en de Generaliteit gerukt werd. Wij kunnen hier naar Revius, Bor, van Reijd, Hooft en anderen verwijzen (1).

1587.

Terwijl de gecommitteerden van Deventer, Willem Huurninck en Gerrit Verheijden, op den Landdag te Kampen, den 16den Jan. en volgende dagen, over Stanley en zijne Ieren klaagden en Ridderschap en Steden beloofden, het hunne te doen tot verligting der stad (2), kwam er de tijding van het verraad, toen men juist goedgevonden had, de souvereiniteit aan de Koningin van Engeland op te dragen. Met eenparigheid had men den 16den het besluit genomen. Dr Dorre had op spoed aangedrongen, daar Vriesland en Utrecht reeds

---

(1) Revius, p. 506—510; Bor, XXII, bl. 19; van Reijd, bl. 133; Hooft XXVI, bl. 1129; Wagenaar, VIII. bl. 196.

(2) Den 4den Jan. n. s. meldden de Raden van State, in een brief, geteekend door den pres. Meetkerke, dat zij Zijne Excell. door hunne brieven voor advies aangediend, verzocht en gebeden hadden, al de Ierlandsche soldaten, met Stanley te Deventer in garnizoen liggende, te doen vertrekken en in plaats van dezelve ander krijgsvolk te zenden, tot 5, 6 of 700 toe, dewijl de stad daarmede en met de goede burgers tegen den vijand wel zou kunnen bewaard worden. Dit aangenaam berigt werd in den raad der stad den 10den Jan. gelezen, maar heeft het verraad misschien bespoedigd. Acht dagen later (19 o. s. 29 n. s.) werd het volbragt.

geresolveerd waren. Hare Maj. mogt dan g
lieven, voor Haar en hare nakomelingen e
opvolgers, de Gereformeerde Religie toegedaan
het Landschap in bezit te nemen, met zulk
geregtigheden, titels en præëminentiën, als Ke
zer Karel V gehad, aangenomen en bezwore
had, en op al zulke voorwaarden, waarop h
Landschap Zijne Keizerlijke Maj. had aang
nomen. Zij zoude dan ook de ingezetene
als hare goede onderdanen onderhouden e
regeren en tegen alle vijanden beschutten
bijzonder tegen den Koning van Spanje, d
malcontenten en hunne adhærenten, zonder e
eenigzins vrede mede te maken, dan met be
williging der Vereenigde Provintiën en va
Overijssel voorn. — Vooral zoude Hare Maj
de Gereformeerde Religie onderhouden, zonde
dat deze veranderd of eenige andere religie
aldaar geoefend zou worden, wèl verstaande,
dat niemand in zijne conscientie zou worden
verzocht. — Hare Maj. mogt ook confirmeren
en onderhouden alle privilegiën, regaliën en
vrijheden, zoo wel die van het Heilige
Roomsche Rijk belangende de munt en de
Hanse, als de restitutie der vrijheid van
Landschap en Steden op den staalhof in Engeland. Zij mogt den Graaf VAN NIEUWENAAR
als Stadhouder confirmeren en continuëren, ook
geene Gouverneurs aanstellen, dan van de Gereformeerde Religie. Ook moest zij alle middelen gebruiken, dat het Landschap geheeld
wierd en die van Twenthe, Drenthe en anderen er weder wierden bijgevoegd. — Deze arti-

kelen werden den 30sten Jan. te Zwolle weder gelezen en (met uitzondering der Deventer gedeputeerden, die nu niet weder verschenen) geapprobeerd. Ook de Stadhouder keurde ze goed. Eén uit de Ridderschap en één uit de Steden zou de bezending aan H. Maj. doen: wie wordt niet gemeld (1).

Terwijl de uitslag der Hollandsche bezending, die in deze maand naar Engeland geschiedde, bekend is (2), vindt men van deze zaak, voor zoo veel zij Overijssel betreft, verder niets, dan dat den 17den Mei gemeld wordt: „ Hebben die Gedeputeerde van der „ Lantschap als Johan Witte en Gerrit van der „ Hel oir rapport gedaen van 't geene denselven van den heeren Ambassadeur van die „ Con. Mat. van Engelandt bejegent is, ende „ hebben daerby doen verlesen dat verbael „ der gedeputeerden des furstendoms Gelre „ vant geene binnen Utrecht verhandelt, daerinne bevonden wordt, dat die van Gelderlandt oire Mat. die souvereiniteit præsentieren, die religie ende het tractaet met Keiser „ Carel den vyffde geholden, voorbeholden; „ ingelycken willen die van Utrecht doen, doch „ daerby doende, dat indien in den selven „ tractaet jetwes bevonden worde, dat tot nadeel van oire Mats hoocheit mochte wesen,

(1) Van Hattum, III. 233. meldt ook deze opdragt der souvereiniteit. Door deze handeling werd de Koning van Spanje voor het eerst van de Staten verlaten.

(2) Wagenaar, VIII. 192, 214. Bor, XXII. 14. 54.

„ sal affgedaen worden." (1) Tevens had de Ambassadeur Buckhorst Dr Dorre, die den Raad van State verliet, tot het rentambt van Salland aanbevolen, waarmede hij ook werd begunstigd. Ridderschap en Steden achtten het noodig, eene bezending naar de Generale Staten te doen en committeerden daartoe den 29sten Mei Mr Abeele Hillebrants van Kampen, „ om aldaer mitten anderen provincien „ op alle voorvallende *des crijges saecken* „ te helpen raetslagen ende adviseren, enz. — „ ende sonderlinge mitten anderen provintien „ te helpen bevorderen die wedercompste van „ zijn Excell., sonder dat dieselve macht sal „ hebben sich in den saecken van *contributie* „ ofte besettonge van steden in toe laten, ofte „ ijetwes daerinne te doen, voor en aleer on- „ se gesante die resolutie van ons daerop „ sal hebben gehoort (2). — Den 9den Julij deed Hillebrants rapport, dat men hem niet had willen toelaten in de Generale Staten,

---

(1) Hier moet tot opheldering vergeleken worden het verhaal van Bor, XXII. 38. 74. 80. (Wagenaar, VIII. 211. 213.) omtrent de afzonderlijke zamenkomst te Utrecht en de conferentie met den Engelschen ambassadeur.

(2) Bor (XXII. 80) meldt: men had te Utrecht eenparig goedgevonden, dat elke provintie ten allereerste gezanten zond naar de Generale Staten, om bij de eerste aankomst van Zijne Excell. eenen eenparigen voet op de contributiën, regering van den lande en beleid van den oorlog te nemen. De Staten van Utrecht achtten het echter niet goed, dat men aan de gezanten zoo generale absolute commissie zoude geven, als eenige malen geschied was.

omdat deze, uit kracht van hunne instructie, geene magt hadden, om *in krijgszaken* iets te doen, die aan Zijne Excell. waren aanbevolen; zij hadden ook in bevel, om in zaken van *contributie* het beste te doen, en daar zijne commissie met deze beide punten streed, kon men hem niet ontvangen. Hierbij bleef het.

De resolutiën van Ridderschap en Steden van dezen tijd zijn minder volledig ingevuld, dan vroeger. Memoriën, brieven en stukken, die anders veel opheldering geven, ontbreken van 1587 tot 1591 in het Deventer archief, zoo lang deze stad van Overijssel en de Generaliteit was afgescheurd. Wij kunnen slechts geven, wat wij vinden. Men bemerkt evenwel, dat de Staten van Overijssel in de hevige geschillen van dit jaar veel meer naar de zijde van Utrecht dan van 's Gravenhage neigden. Den 29sten Mei werd gelezen eene missive van Scholtus, Burgemeesteren en Schepenen van Utrecht, om tegen den 30sten aldaar gedeputeerden te zenden en te doen, als daarin vermeld werd (1). Wat er het gevolg van was, blijkt niet. En den 9den Julij werd eene missive van gedeputeerden der Staten van Utrecht gelezen, om zonder verwijl gezanten naar Z. Excell. te zenden, die den 6den Julij was teruggekomen, hetwelk ook geschiedde. Deze deden den 4den Aug. rapport „ van der con„ gratulation, die syluyden van wegen deser

(1) Bor deelt ons de circulaire mede, XXII. 73.

„ Landtschap aan sijne Excell. hebben gedaen „ met het geene dat hen by zyne Excell. daer- „ op bejegent ende ter antwoordt gegeven is, „ volgende die propositie in Latijn daervan „ gedaen."

Van meer belang zijn de volgende stukken.

1° Een brief van Koningin **Elisabeth** aan de Staten van Overijssel (1).

Messieurs !

La mesme syncere volonté qui nous a au commencement induite a embrasser la defense de vous et de ces paijs la, et la commiseration que dès le commencement avons eu des vos affections, retenant encores le mesme lieu et force en nous, pour vous soulager et pour chasser vostre bien et repos universel, joint aussi la cognoissance que nous avons des desordres et confusions grandes, qui sont survenues par dela, depuis le partiment de nostre cousijn le conte de leijcestre, nous ont faict a l' instante requeste, qui nous en a esté de votre part faicte, le renvoijer a pnt a sa charge, comme aijant ceste consideration, qu'a faute d'un chef, qui ij gouvernast avec le respect et authorité, qui luij est convenable, et luij doibt estre maintenue, telles confusions ont esté tramees et si ar-

---

(1) Vergelijk dien aan de Generale Staten, bij Bor XXII. 101. van dezelfde dagteekening. Men zal er groot onderscheid in opmerken. Die aan Vriesland is dezelfde als deze, XXIII. 30.

tificiellement conduites par le cautelles de quelques mal affectés, qu'a peu pres qu'elles ne fussent cause de vostre ruine et de la cause commune et de faire alterer aussi nostre bonne volunté et affection, de la quelle neantmoings nous ne voulons estre divertez, quoij que telles gens ayent taché de nous en donner de grandes occasions. Ainsi nous avons meulx aijmé de continuer nos faveurs pour le bien de vous tous, comme d'un peuple, que nous aijmons, comme nos anciens et bons voisins et alliéz et de qui l'innocence nous est assez bien cognue. Car comme pouvez voir, que nous n' esparginons nos mellieurs moijens pour vostre seul bien, sans regarder a aultre fin, jusques a ij exposer au hazard un des plus singulars et premiers Seigneurs de nostre Royaulme et que nous tenons si cher. Aussi nous esperons que vous continuerez a luij monstrer toute bienveillance et luij donnerez toute bonne assistance, comme veritablement nous sçavons et recoignossons que de vostre costé vous vous ij estez bien acquitez, sans que donner lieu ou faciez connivence aux artifices de tels, qui tacheront a vous seduire et secondre de nous par une opinion faulse, contraire a nostre syncere intention, de la quelle nous vous asseurons par ces pntes, vous remittant au reste a ce que de temps aultre vous fera entendre nostre cousijn de nostre part, qui sera l'endroit ou nous supplierons le Seigneur vous tenir tousjours en sa saincte et digne garde.

Escript a notre chasteau de Greveroiex (sic!) ce xxme *jour de juni* 1587.
Vostre bonne amye. Elisabeth.

2° Een brief van LEYCESTER aan de Staten met zijne gedrukte remonstrantie aan de Staten Generaal (1).

Roebart, Grave van Leijcester, Gouverneur, Capitein generael. Edele, Erentfeste, Hoochgeleerde, Eersame, Lieve, Besondere.

Alsoo wy t zedert onse ancompst in dese Vereenichde Provincien alle neersticheit gedaen hebben, omme van de Generale Staten te erlangen behoirlicke resolutie int geene t gouvernement en behoudenisse van de landen was betreffende, daerin d' selve Staten beloeffden sich te bevlytigen ende voorts te gaen met alle neersticheit ende goede correspondentie, dat nochtans nae veel vuytstels seeckere gedeputeerde van Hollandt, sonder in die vergaderinge van die Generale Staten sich te praesenteren ofte oire resolutie inne te brengen, ons syn comen voordragen poincten ende articulen verre verscheiden van die voorgaende beloftenisse ende van die schuldige pligt, daerin zy ten opsien van t algemein verbont ge-

---

(1) Verg. WAGENAAR, VIII. 237 volg. BOR, XXXIII. 26. Onder het afdrukken bemerken wij, te laat, dat BOR dezen brief van LEYCESTER, aan particuliere provintiën en steden gezonden, ook heeft opgenomen, bl. 28.

bonden waeren, daer en tusschen wy oock bericht werden, dat eenige sich ververderen in apenbaere vergaederinge (gelyck oock van te voirens in verscheidene faemstroijinge geschiet was) vuyt te geven, dat wij herwaertz over gecomen waren ende dat die Mat. van Engelandt affgehandelt en besloten hadde den pays metten Coninck van Hispanien (waer aff sij seggen brieven ende bewysen te hebben) om ons in den Gouvernemente ons gedefereert, te bevestigen ende deur dit middel de provincien ende steden te leveren in handen van de Spangiaerden, d' welke sij valschelijk ende verkeerdelijk erdicht hebben tegens die eere ende respect, die sij Hare Mat. te dragen schuldich sijn, tegens 't vertrouwen, dat zij op ons behoerden te hebben, alles om die gemeente te verleiden ende met soodanige oorsaecken haar prouffyt te doen tot eenen anderen eynde, soo zyn wy ambteshalven beweecht geworden u luyden hier aff te waerschouwen, opdat ghy op u hoede wesende dese sorchlicke listen ende practycquen des te beter entdecken moecht, van gelycken u toe te seinden die remonstrantie, die wy op die vergaderinge van de Generale Staten binnen dese tegenwoordige stadt gedaen hebban, soo wel op 't geene den tegenwoordigen staet van den lande is vereischende als opt tractaet van den pays die Haere Mat. gemeent soude zyn te doen, ten einde dat deselve remonstrantie oversien ende in communicatie geleijt, soo zulcx behoert naer older gewoente, wy seec-

kerlicken mochten veradverteert ende volcomentlicken berichtet worden van tgeene ghij nae rijpe deliberatie daerop sult geresolveert ende besloten hebben, begerende, dat ghij derhalven ons uwe antwoorde vrundel. by geschrifte wilt overseinden, omme Haere Mat. des te beter te onderrichten van die waerhafticheit uwer meinongen ende intentien. Wy verseeckeren u op 't geloven, dat wij Godt Almechtich ende die Coninginne onse overste schuldich zijn, dat tot noch toe in die saecke van de vredehandelinge niet anders gedaen noch bevordert is, dan die voors. remonstrancie is medebrengende, ende en sullen d' voors. rapporteurs nummermeer connen doen blijcken 't geene zij ter contrarien hebben derven vuijtgeven. Voorwaer Hare Mat. daer aff verwittiget zijnde en zall int goede niet connen opnemen, dat in plaetze van die weldaden ende assistentie, die dese landen de oorloch geduijrende tot haere behoutenisse van oire Mat. ontfangen hebben, met dancbaerheit te bejegenen, haere authoriteyt rechtevoirt soo weinich angesien en bekent wordt, dat sommige onbeschaemde luijden tegens haer derven vuytgeven eene soo schandelicke unvrome saecke, als soude zyn dese landen den vijanden te willen overleveren, ende dat door ons middel ende authoriteit; behalven dat het verdriet, d' welcke Hare Mat. daerinne hebben sal, lichtelicken solde connen veroorsaecken niet alleene, dat wy wederom naer Engelandt souden geroepen werden, maer oock dat haere

affectie, die sij heeft omme haere hulpe te continueren, mercklicken soude werden verhindert, ten zij dat haere eere ende authoriteit werde gerepareert ende dat men, sonder sulcke valsche rapporten geloeve te geven, tegens die hoeffden ende autheurs van dien geprocedeert werdt naer haere verdiensten; te meer, dat angesien de Staeten ende een jegelick tot verscheiden reisen ten contrarien van desen by ons zyn bericht geweest, onmoegelick is te oerdelen ofte te bedencken anders, dan dat boese quade geesten trachten deur sulcke indirecte omwegen ende valsche persuasien twist te saijen ende Haere Mat. te verbitteren, omme entlicken haer dese landen te doen verlaten, daer mit zij selffs den paijs bevorderen ende invoeren mochten, den welcken zy rechtevoirts hen veinsen geensins te willen noch te begeeren. Ende hierop verwachtende die voors. antwoorde. Edele, enz. blyft Gode bevolen. Geschreven tot Dordrecht desen negenden Septembris anno 1587. U luyder goede vrundt. R. Leycester.

3. Het antwoord, eenparig gegeven, ook met communicatie aan de magistraten der beide steden met hunne gezworene gemeenten en hoplieden, luidde aldus: (1)

„ Doorluchtige, hoichgeboerner furst, Gen. Heer.

Uwe Exc. moegen wij dienstelyck niet ver-

---

(1) Verg. Wagenaar, VIII. 238. Bor, XXIII. 36 enz.

halden, dat wy seeckere beslatene brieven van oire Con. Mat. van Engelant, geschreven den 20sten Junij met noch U Exc. schriften in date den 9den deser maent Septembris ende oock het vertoch ende remonstrantie d' welcke U Exc. den Staten Generael den 7den deser binnen Dordrecht, ter praesentie van den Raedt van State, hebben gedaen, met behoirlicke reverentie hebben ontfangen, ende doen vooreerst oire Con. Mat. ende U Exc. hoochstens vlijtes bedancken voor die genedige ende goede affectie, soo deselve tot erholdinge en bewaernisse van die waere religie Godtlicken woordes ende tot bescherminghe van die privilegien, vrij- ende gerechticheden deser Landtschap ende andere geunieerde provincien alstedes hebben gedragen ende als noch dragende zyn, gantsch niet twyfelende het werden oire Mat. ende U Exc. oock daer inne continueren ende alles doen dat d' selve tot welvaert ende bewaernisse van den lande bevinden sullen te behoeren. Ende naedien wy op d' selve U Exc. brieven, met die remonstrantie daerbij gevoecht wel rijpelicken in raede hebben gelettet ende oock die magistraten van den steden d' selve met oire geswoeren gemeinten ende hopluyden der selver steden hebben gecommuniceert, soo is by ons ende den steden, alse Staten derselver Landtschap eendrachtelicken daerop geresolviert ende geslaten, wie volcht, alse te weten: dat soe vele die authoriteijt van U Exc. belanget, sinnen wij alsteedes van meinonge geweest,

wie wij oock als noch zyn, alle die accorden, tractaten ende verhandelingen met oire Mat. en den geunieerden provintien gemaecket in allen oiren pointen ende articulen nae te comen ende te achtervolgen, sonder ijetwes tot naedeel ofte vermindering van U Excell. authoriteit daer inne te doene, als wij oock U Exc. hier te bevoirens den negenden Junij durch onse gesanten binnen Vlissingen in Zeelandt hebben doen angeven, daer bij wij alnoch persisteren. Soo vele nu die middelen ende contributien tot den oorloege belanget ende off die selve middelen genouchsam bevonden worden offte niet, willen daerop U Exc. niet verholden, dat wy dien angaende, van wegen deser Provincie ende Landtschap van Overyssel alles hebben gedaen, dat U Exc. van ons hebben doen versoecken, want wy hebben alle die middelen en den brandtschat van de platte landen tot dispositie ende ontfanck van U Exc. gestelt, oock alsoo, dat U Exc. algereeds den Borgemeister van Zwolle Lubbert Ulger tot ontfanger generael van den brandtschat hebben gecommitteert, die nochtans niet dan by ordonn. van U Exc. daervan sal moegen vuytgeven, nae wyder inholt van seeckere instructie, die U Exc. hem daer van hebben doen geven, ende daer U Exc. in hoere gedane remonstrancie under anderen doen verhaelen, dat indien die middelen met het secours van oire Mat. niet genouchsaem en zijn, omme sulcken oorloch te continueren, dat in sulcken gevalle oire Mat. Uwe

Exc. hebben bevolen ons te kennen te geven, dat t zedert t' verlies van der Sluijse Haere Maj. noch eenige openinge van vrede by den Hertoge van Parma gedaen is: daerop wij oock wel rijpel. hebben gelettet ende geresolveert, dat indien oire Mat. ende U Exc. neffens de provincien raetsaem erachten ende goet vinden tot eenen generalen ende algemeinen christlicken vreden, ter eere Godts, tot bewaernisse der waerer christ. religie ende tot bescherming der landen ende steden privilegien, vrij- ende gerechticheden te willen verstaen, sal ons d' selve oock niet mishaegen, dan wel angenaem wesen. Ende want wij oire Mat. en U Exc. niet alleene in politijcque, maer oock in alle andere saecken die authoriteijt ende welvaert van den gemeenen lande gedefereert ende toegestaen hebben, willen wij alnoch oire Con. Mat. ende U Exc. dese saecke ten besten bevoelen hebben, niet twyvelende off het wordt oire Mat. ende U Exc. in die genedige ende goede affectie tot den landen alnoch continueren ende in dese ende andere saecken alles doen, dat die selve tot welvaert ende bescherminge van den lande, volgende den tractaet met oire Mat. gehobden, raetsaem erachten ende bevinden sullen te behoiren, dat wy U Exc. volgende oire schriften begeerter antwoord wel hebben willen te kennen geven, omme oire Mat. goet rapport hiervan te doene, als wy ons des ende alles goedes genslijcken willen verlaten tot dieselve U Exc., die Godt Almachtich in hoe-

gen voorspoedigen regimente langs gesont bewaeren wil. Aldus gedaen op den Landdach binnen Swolle under die segele der heeren Drosten van Sallandt, Gerhardt van Wermeloe, van wegen der Ridderschap, ende der beijder Steden Campen ende Swolle, die wij voor dit mael t samentl. hier toe gebruijcken, op den 14den Sept. 1587. stilo veteri.

Ten gevolge van beslotene brieven der Generale Staten van 24sten Oct. vonden de Staten van Overijssel den 3den Nov. goed, eene bezending naar de Staten Generaal te doen. Zij bestond uit den Drost van Salland, GERH. VAN WARMELO, en de gedeputeerden van Kampen en Zwolle, JOHAN WITTE en LAMBERT TER KUIJLEN. Zij moesten verklaren, dat de Staten van Overijssel nakomen en achtervolgen wilden de tractaten, die de Generale Staten met de Koningin van Engeland gemaakt hadden, en uit kracht daarvan Zijne Excell. handhaafden bij zulke authoriteit, die aan Zijne Excell. bij het eerste tractaat geaccordeerd was, om de civile zaken na der Landschappen en steden privilegiën en de krijgszaken te water en te lande te besturen en absolutelicken daarin te doen, gelijk de vorige Heeren Gouverneurs generaal daarin gedaan hadden. — Den vredehandel wilde men Hare Maj. en Zijne Excell. in handen stellen en toevertrouwen, om daarin, met advies der Generale Staten, te doen, wat tot onderhoud der ware Christelijke

Gereformeerde Religie en bescherming der privilegiën noodig zou bevonden worden. — Op het artikel van het *redres van de nadere Unie* persisteerden zij bij de Unie voormaals opgerigt, waarin zij nooit eenige inbreuk hadden gedaan. Zij achtten het onnoodig eenige mentie daarvan te maken, inzonderheid in deze conjuncture. „ Belangende zijnner Exc. tractement, oock van den tyt, dat deselve in Engelandt geweest, bedunct Ridd. ende Steden, dat men deselve behoert te passeren, in ansien, dat Zyn Exc. aldaer niet weyniger als alhier, de geünieerde provincien dienst gedaen heeft." De bezending naar Engeland achtte men onnoodig.

Wij verwonderen ons niet, dat de Staten van Overijssel, na alles, wat het Landschap geleden had, eenen eerlijken vrede wenschten (1), en bij het voorstel van den Gezant der Koningin van Engeland in de vergadering der Staten Generaal, den 11den Dec., lieten verklaren, dat zij bij het besluit van 3den Nov. persisteerden en de onderhandeling aan Hare Maj. en Zijne Excell., met advies der Staten Generaal, toevertrouwden, onder voorwaarde

(1) Bor (XXIII 47) deelt eenen brief van de Staten van Overijssel, op een' Landdag te Kampen den 16den Oct., mede, geschreven aan Gelderland, Utrecht en Vriesland, om eene afzonderlijke bijeenkomst te houden tot het bevorderen van den vredehandel, hetgeen door Vriesland werd afgeslagen. Hooman meldt het ook, bl. 132. In het *Reyseboeck der stad Deventer* komt slechts op den 14den Sept. en 3den Nov. een Landdag voor.

van het behoud der Gereformeerde Religie en de privilegiën (1). — In de vergadering van den 22sten Dec. te Kampen werd Dr SCHARFF gehoord, die van wege de uitgewekene burgers van Deventer verzocht, dat men hen en deze stad in het traktaat van vredehandel mede wilde gedenken en daarin besluiten, zoo dat de uitgewekenen in hunne goederen hersteld en bij hunne religie en vrijheden gehandhaafd mogten worden. — Omtrent dezen tijd wilden de Staten Generaal den Vrijheer van Hoogen-Saksen, met den titel van superintendent over de garnizoenen, eene zekere magt in Overijssel opdragen, waarvan wij verder niet weten te melden, dan dat aan de Staten Generaal, op hunne missive daaromtrent, geantwoord werd, dat zulk een naam in Overijssel nooit was gehoord en ook niet konde geduld worden, als in strijd met de privilegiën van Land en Steden en met de algemeene Unie. Men begeerde dat zulk een superintendentschap afgeschaft en de Vrijheer naar andere plaatsen gezonden wierd, dewijl men zich met den Stadhouder wilde behelpen, naar het verdrag, met hem gemaakt. Nog in het begin van het volgende jaar persisteerden Ridderschap en Steden bij dit besluit.

De Spaansch-gezinde Ridderschap vergaderde te Oldenzaal en noemde zich *Ridderschap*

---

(1) Verg. BOR, XXIII. 91, 92, die ook het advies van Overijssel meldt; WAGENAAR, VIII. 263.

van Overijssel, gelijk blijkt uit een brief van haar d. 10 Aug. 1587, waarbij zij gedeputeerden van Deventer verzoekt op eene bijeenkomst den 19den in de herberg aldaar, ten einde den volgenden dag op het raadhuis in communicatie te treden over zaken, die tot meeste welvaart en conservatie van des lands privilegiën zouden noodig geacht worden, opdat niemand zich mogt beklagen, dat er geene justitie in den lande onderhouden en Z. M. niet veroorzaakt zoude wezen, er anders in te voorzien, hetgeen niet zonder groote inbreuk van de privilegiën des lands zoude geschieden. De brief was gezegeld door Johan Mulert tot Voorst, Drost van Twenthe, Berend de Bever, Kommandeur van Ootmarsum, en Berend van Ittersum. Daar het schijnt, dat geene gedeputeerden van de stad gekomen waren, werd den 21sten Johan Mulert en Johan van Steenwijk naar Deventer gezonden, om die zaken met de regering af te handelen. Met de twee laatstgenoemden zegelde nu Adolf van Twickelo. Nogmaals werd de regering uitgenoodigd, om tegen den 24sten Aug. gedeputeerden op eenen generalen Landdag te zenden, om nevens anderen van adel 's lands welvaren en beste te helpen beramen, en zulks op verlies van stadsstemme. Deze noodiging geschiedde door den Drost van Salland in Spaanschen dienst, Otto van Egmondt.

DEVENTER

van 1587—1591.

VAN REYD, REVIUS en MOONEN hebben eenige bijzonderheden uit dit treurige tijdperk opgeteekend: wij zijn in staat er nog vele bij te voegen. Het eerste werk na het verraad van STANLEY was de herstelling der regering, die in October van het vorige jaar door eene commissie der Algemeene Staten ontzet was, dezelfde, die toen het innemen van garnizoen had tegengewerkt! Zij voerde spoedig den nieuwen stijl in.

Den 23sten Maart zond zij GERH. VAN BRUNSFELDT en BERNH. VAN WINSSUM naar Brussel, om pardon voor de stad en behoud van hare privilegiën te vragen. De gezanten begaven zich den 4den April op reis en kwamen den 19den, over Haaksbergen, Vreden, Wesel, Keulen, Gulik, Malmedi en Namen, te Brussel aan, terwijl zij in Mei, dikwijls door convooi beschermd, hunne terugreis over Namen, Luik, Malmedi, Andernach, Keulen, Dortmund, Koesveld, Oldenzaal en den Schuilenburg namen. Den 25sten verkregen zij audientie bij PARMA, die hen vroeg: *Parlez vous*

francoys? waarop WINSSUM het verzoek om pardon in die taal voordroeg, en ten slotte een geschenk van vier jonge goede paarden aanbood. PARMA antwoordde: *Sa Ma^té^ comme bon prince et père de ses subiectz n'a desiré que ses pays tenir en toute doulceur en les traictant non comme prince mais comme ung père traicte ses enfans jusques a ce quil a veu, que par la malice des malueilians, qui soubs lombre de la religion et la liberté, seduisant le poure peuple, ont machinés de ruïner ces pays et de s'enrichir au grand regret et perte du pays. Dont sa Ma^té^ a esté contrainct de prendre les armes pour la defense des bons et chastoy de mauais. Puis doncq sa Ma^té^ a pleu d'employer a ceste fin ma persone, jay faict mon extrême deuoir pour remettre le pais et la Religion Catholique en son premier estat a n'a pas esparnir nij mes beins nij ma personne, nij mon propre sang, comme je suis tenu et en faira très volontiers. Et quant a vous de Deventer, combien que la chose meriteroit bien autrement, toute foys en usant de la bonté et misericorde de sa Ma^té^, jay pardonnée et pardonne a vous et ceulx de la ville tous ces excess et mesfaictz sur vres prières. On vous donnera toute bonne satisfaction, en vous commandant et inionngnant que vous seres bons et loyaux subiectz de sa Ma^té^ en vivant deuotement en la religion Catholique. Et touchant les chevaulz, combien que sa Ma^té^ m'a donné assez de moiens pour*

m'entretenir et je ne fais rien au respect de quelque don, quel qu'il soit, je prens toutefois les cheuaulz en bonne part et gré et en pourrez les enuoyer a vostre meilleure commodité (1).

Op St Jansdag onderging de Regering eene zuivering, daar TAXIS en de Kanselier van Overijssel allen, die niet als Koningsgezinden bekend waren, afdankten en anderen in de plaats stelden. Maar vóór het jaar ten einde was, moest het getal van de leden der Gezworene Gemeente, wegens het verloopen der bevolking, voor elke wijk van 12 tot 8 verminderd worden. Ook werd den 24sten Junij in 's Konings naam eene publicatie van het algemeene pardon afgekondigd en de Stad in hare regten en privilegiën hersteld, met uitzondering, dat alle verpandingen en beleeningen op de domeinen van Z. M. van geene waarde zouden zijn, tegen welke bepaling weldra ernstige vertoogen geschiedden. Verder moest de Regering alle kerken en gewijde plaatsen, die gebroken, beroofd en geschonden waren, zoo wel in bouwing als in reparatie en behoorlijke ornamenten, op kosten van gemeente en inwoners, in den vorigen staat brengen. Den 19[den] Oct. schreef VERDUGO, dat de Kolonel STANLEY met zijne krijgslieden zou vertrekken en dat bij Graaf HERMAN VAN DEN BERGH (2)

---

(1) Letterlijk uit het dagverhaal der Gezanten.

(2) Over dezen zoon van Graaf WILLEM, neef van MAURITS, zie men o. a. Mr TADAMA *Verslag over het archief van 's Heerenberg*, in NIJHOFF's *Bijdragen*.

zond, met last om dien te respecteren en t obediëren. Deze was evenwel dikwijls eene geruimen tijd afwezig en bij het leger.

Na de overgave verlieten eenige honderden vooral zij, die het meest Staatschgezind waren, onder welke ook de aanzienlijksten behoorden, hunne vaderstad en elk zocht een goed heenkomen (1). Eene publicatie, da ieder zijne bloedverwanten en vrienden zou aanschrijven, om terug te keeren, op de stra bij het stadsboek bepaald, baatte niet; dagelijks duurde de emigratie voort, tot toenemend nadeel der blijvenden, zoo dat zij door eene andere publicatie moest gevolgd worden, da niemand, op lijfstraffe, de stad zou verlaten, zonder paspoort van den Gouverneur en vergunning der burgemeesteren; ook zou niemand zijn huis van meubelen mogen ontblooten en ledig laten.

De nieuwe Regering trachtte het gezag van den Koning en de Roomsch-Katholijke religie te herstellen. Herhaalde malen werd gepubliceerd, dat ieder, die kerkelijke goederen of ornamenten, van welken aard ook, onder zich had, die voor den dag zou brengen. Men noodigde de uitgewekene kapittelheeren van Oldenzaal, om terug te keeren en bezit te

---

(1) De uitgeweken burgemeester Joh. Heijnck, de hopman Bern. Hurte en de predikant Gerobulus, gingen naar Engeland, om te bewerken, dat de goederen, welke Stanley dáár had, ten behoeve der ongelukkige Deventer ballingen gebruikt wierden; zij keerden ongetroost terug.

nemen van de kathedrale kerk, waar de altaren weder waren opgerigt, en kreeg tot antwoord: „ angezeen de zelvige kerke, lei-
„ der god, dorrich onvernufticheit van up-
„ rorige geesten grofflick vunde jamerlick
„ ruineert, gedestruert en met veele manijr
„ geprofaneert is worden, alzoe dat het onss
„ niet zolde betamen off mogen na geestlicken
„ rechten *sine incursione censurarum sacro-*
„ *rum canonum*, ooc uth raeth van hoochge-
„ lerte personen in onse voirgemelte kerke
„ *officia divina* unde *tremenda misteria* tho
„ exerceren, ten weer dat de zelvige irstmaels
„ nae behoer reconsecreert odder reconsilieert
„ were, is der wegen onsse fruntlic und de-
„ modich bitt unde begeert, jw S. W. upt
„ spodichste de verordinge und verseninge
„ willen gelieven voir handen tho nemen, dat
„ eenre van denn bisschoppen, het zy dan
„ van Remunde offt van Harlem, dwelcke
„ (jtzonts tho Munster residerende) sulx tdoene
„ scrifftlic erbaden hefft, daer tho muchte be-
„ williget und gebracht worden." Dan zouden zij naar hunne oude gewone residentie terugkeeren en met hunne andere, dáár geblevene medebroeders den dienst naar oude gewoonte exerceren. Zij wenschten te weten, door welke middelen van onkosten zulks geschieden zoude, daar zij geen geld hadden en het hun ook niet kon worden opgelegd. — De Bisschop van Haarlem, Godefridus van Mierlo, werd in het laatst van Junij, door den secret. Nijekerke, van Munster over Ol-

denzaal en Schulenburg, met een sterk convooi van plaats tot plaats, afgehaald, en kwam den 4den Julij te Deventer aan, alwaar hij de kerken wijdde, maar weldra stierf en begraven werd (1).

Eenigen tijd daarna benoemde de Koning voor het open staande bisdom GHISBRECHT COEVERINCX, deken van St Jan te 's Hertogenbosch. Uit een brief van 24 Aug. 1590 aan de Regering blijkt, dat hij eerst bij den Hertog van Parma verzocht had, om van dezen grooten en ondragelijken last ontslagen te worden, hetgeen volstrekt niet toegestaan werd. De Hertog beloofde hem niet alleen alle assistentie, maar ook dat uit den schat der koninklijke Maj. bijgelegd en vervuld zoude worden hetgeen ontbreken mogt aan de goederen des bisdoms, zoo wel tot de kosten om de *confirmatio apostolica* te krijgen, als ook om te leven naar den staat van eenen bisschop. Hij had ook het zijne bij den Hertog gedaan, dat de stad in hare droevige omstandigheden verligting zoude krijgen. Den secr. NIJEKERKE (van wien beneden) zocht hij te Brussel op, en deze, die hem den staat van stad en land naauwkeurig mededeelde, noemt hem een *pacificq* man van nature, zoo dat men wèl met hem zoude tevreden zijn. Men weet, dat Deventer door MAURITS werd ingenomen, eer de confirmatie gekomen was.

Wij kunnen de ellende, door Deventer in

---

(1) *Alm.* 1843, bl. 139.

deze jaren geleden, niet beter in kort bestek mededeelen, dan met de opgave van den inhoud van een, in het Fransch gesteld, smeekschrift, door Burgemeesteren, Schepenen en Raden in de laatste helft van 1590 ten Hove gezonden. De stad was, meldden zij, sedert de reductie belast geweest met 8 compagniën Walen en 2 Hoogduitschers en anderhalve bende paarden, terwijl vroeger 3 compagniën Hoogduitschers genoegzaam geweest waren om haar te bewaren. Twee en een half jaar lang was zij nu genoodzaakt geweest, aan ieder soldaat dagelijks een stuiver (*patard*) te geven, aan ieder ruiter 1½, aan ieder kapitein *f* 5 ter week, aan ieder ritmeester *f* 7½, aan de luitenants en officieren naar advenant, behalve dat aan de soldaten nog moesten verstrekt worden bedden, linnen, vuur, kaarsen, zout, azijn, zeep, dat men ook het linnen moest wasschen voor hunne vrouwen en kinderen, ook stallen bezorgen, of bij gebreke van dien kamers en andere kwartieren voor hunne koeijen en paarden, waarvan zij rijkelijk voorzien waren, meer dan menschen die een huishouden hadden, zoo dat er burgers waren, die onder den naam van twee of drie soldaten bij zich te hebben, gansche familiën hadden, tot acht, negen, tien personen toe, zonder de beesten, die alle vruchten en groenten buiten de stad vernielden en opaten. Ten gevolge hiervan verlieten de arme burgers dagelijks de stad, zoo dat er slechts honderd meer waren, die den last van het garnizoen droegen, terwijl er

voor het minst 1800 huisgezinnen zijn moesten. Ook die honderd overgeblevenen zouden weldra genoodzaakt zijn, zich te verwijderen.

En de geblevene burgers waren juist degenen, die altijd hunne verkleefdheid aan God en Zijne Maj. betoond hadden, die, vóór de reductie der stad door de rebellen, met verlies van hunne goederen, vervolgd en gebannen geweest waren. Deze moesten vooral met zachtheid en barmhartigheid behandeld worden, in plaats van zoo ellendig vertrapt en geruïneerd te worden door een woest en zedeloos garnizoen, dat naar willekeur leefde. De soldaten onthielden zich niet om de burgers te slaan, te kwetsen, te dooden en smadelijk te beleedigen, maar ook de heeren van den magistraat moesten dit van hen ondergaan, terwijl zij dag en nacht de ledige huizen beroofden en afbraken, om zich te bedienen van ijzer, lood, hout en andere materialen, die zij in het openbaar en in het geheim verkochten, en zóó gansche straten vernielden, in voege dat zij voor meer dan 200,000 gulden schade gedaan hadden, in eene stad, die de voornaamste, netste, volkrijkste en beschaafdste (*pollitiée*) van deze streken was. Welke zaak slechts diende, om de goede gezindheid en genegenheid van naburige steden, door den vijand bezet, af te wenden, die, deze ellendige behandeling van hunne medeburgers en eertijds bondgenooten ziende, nergens minder aan dachten, dan om zich te onderwerpen en het welzijn en den dienst van Z. M. te bevorderen. Gelijk de

requestranten vernamen, spotteden deze met hunnen deerniswaardigen toestand, terwijl zij vergelijkingen maakten met de tucht, zachtheid, orde en overvloed, die zij bij zich zelve zagen. Bovendien was Deventer nu verstoken van allen handel te water en te lande, door het sluiten der rivier en de menigvuldige strooperijen der vijanden, waardoor duurte van alle dingen, niet-gebruik en verwoesting van hunne goederen tot aan de poorten der stad veroorzaakt, niemand met zijne renten en andere inkomsten betaald werd.

Behalve dat waren de burgers gelast om aan het garnizoen, dikwijls een geruimen tijd lang, drie stuivers elken dag voor ieder soldaat te geven, wanneer de leeningen achterbleven, en aan de officiers naar advenant. En toch weigerde het garnizoen de accijsen en den maaltijns (*maltots*) te betalen, zoo als men in andere steden deed, zoo als Zijne Hoogh. eertijds gewild had dat ook te Deventer gedaan zoude worden, ten einde eenige verligting aan de stad te geven, het éénige dat overbleef om de uiterste benoodigdheden te bestrijden. Daar niets kon inkomen zonder goed en zeker escorte, bleef de stad dikwijls verstoken van koopwaren en andere dingen, tot het levensonderhoud noodig, dewijl de soldaten zich niet wilden bewegen, zonder door de burgers voor hun convooi naar genoegen betaald te worden, waarvoor zij somtijds 700 of 800 gulden vroegen; weshalve geen burger de kleinste reis wilde of durfde onder-

nemen, om de stad weder van levensmiddelen te voorzien (*revictailler*); zelfs was de insolentie van het convooi zoo groot, dat het zich niet schaamde, om, na de vivres, door de arme kooplieden gekocht, tot aan de poorten der stad vergezeld te hebben, die te plunderen en te deelen als goeden buit, in weerwil dat in naburige steden, zelfs te Zutphen, de convooijen geschied waren zonder groote kosten van stad of burgerij.

En, hetgeen erger was, de soldaten hielden niet op de huizen en kelders der inwoners open te breken en te forçeren, roovende wat hun goed dacht. Zoo een soldaat gecasseerd was, zich verwijderd had of door den vijand gedood was, duldden de kapiteinen en officieren niet, dat anderen gehuisvest wierden in de huizen van deze afwezigen, maar zij hielden ze voor zich, onder voorwendsel, dat het zijn zoude voor anderen, die zij in dienst zouden nemen in plaats der afwezigen, waardoor onderscheidene onaangenaamheden ontstaan, en zelfs drie burgemeesters, belast met het logies, de een na den anderen, doodelijk gekwetst waren.

Daar de requestranten onderscheidene malen omtrent deze insolentiën, wanordes, verwarringen en onderdrukkingen klagten hadden ingebragt bij den Kolonel Verdugo, maar telkens door hem naar Zijne Hoogh. verwezen waren, als hebbende noch wetende eenig middel om er in te voorzien, zoo wendden zij zich nu tot Zijne Hoogh., met de bede, dat de Stad van

een gedeelte van het garnizoen mogt ontlast en de insolentiën gestaakt worden, dat het gedeelte, hetwelk er blijven zoude, mogt voorzien worden met de leeningen en services, onder uitdrukkelijken last om den maaltijns en de accijsen te betalen, en in geval van nood de convooijen buiten kosten der stad of burgerij te doen. Deze was nu tot het laatste punt van wanhoop gebragt, als, buiten de kwade behandeling van hunne ligchamen en personen, in eene ongelooflijke armoede en in de ellende van de ongelukkigste menschen ter wereld gezonken, alleen om den dienst van Zijne Maj.; gelijk men daaruit konde afleiden, dat het tot hiertoe onmogelijk was geweest, hunne burgemeesters, bij de nederlaag van het convooi in Dec. 88 gevangen, te rantsoeneren, zóó dat één van hen alleen door ellende in de gevankenis was gestorven, enz.

Dit smeekschrift werd copielijk in handen van Verdugo gesteld door den Graaf van Mansfelt, die toen, bij afwezigheid van den Hertog van Parma, de zaken der algemeene Landvoogdij behartigde (1). Er was bij gevoegd het bevel, om advies te geven omtrent de punten daarin vermeld, vooral of de stad te zeer met garnizoen bezet en of er middel was, om eenige compagniën en hoe veel te verwijderen. Intusschen moest hij de ordonnantie omtrent de accijsen doen ten uitvoer

(1) Wagenaar, VIII. 346.

brengen en de wanordes tegen gaan, zo dat er geene redenen van klagen meer waren. De brief is geteekend te Brussel den 20sten Sept. 1590 (1).

De resolutiën van Schepenen en Raden, de concordaten tusschen Raad en Gezworene Gemeente en de publicatieboeken zijn op elke bladzijde de bevestiging van het in dit smeekschrift gestelde. Over een paar punten zullen wij nader berigt geven. — VERDUGO had waarlijk geene schuld. De klagten op klagten, die hem overgezonden werden, beantwoordde hij steeds met betuiging van medelijden. Op die van den 14 Maart 1589, waarbij door de Regering gemeld werd, dat zij door wanhoop genoodzaakt zijn zoude, met de burgerij, welke uit armoede dagelijks hoe langer zoo meer verliep, te vertrekken, antwoordde hij, dat hij er niet anders in kon voorzien, dan door te zenden uit zijne eigene beurs en uit het krediet, dat hij kon

---

(1) Deze brief met ingesloten kopij van het smeekschrift heeft een zonderling lot gehad. Hij is nooit onder de oogen van VERDUGO gekomen, maar 256 jaren, behoorlijk met het groot cachet van den Hove verzegeld, *ongeopend* blijven liggen onder de stedelijke papieren, tot dat hij den 23sten Febr. 1847 door mij gevonden en door den tegenwoordigen burgemeester der Stad Deventer geopend is. — Dit weten wij uit het schrijven van den secret. NIJEKERKE te Brussel, van 9 Oct. 1590, dat de brief van Brussel medegenomen is door de weduwe wijlen ERNST MULERT, Drost van Lingen, met aanbeveling dat zij hem door vertrouwde boden op Oldenzaal zoude overzenden.

P. C. Molhuysen

vinden en uit zijnen mond moest sparen. — Den 31sten Julij: „ dat mij van herten leet „ is te vernemen U. L. swaricheden ende „ benautheiden, waerinne dieselve sich be- „ vinden, te meer dat ick naer den goeden „ wille ende affectie, soe ick U. L. toedrage, „ tzelve nyet kan remedieren, synde nu van „ alle canten met swaricheyt omringelt ende „ verlaten van den hove, soe van geldt als „ volck, sulcx dat ick die middel nyet en „ wete, om U. L. te helpen ende te assis- „ teren ende nauwel. selffs nyet en wete „ waermede my te onderhouden." — En den 19den Dec. „ Jck wil Godt den heere al- „ machtig nemen tot getuyghe, dat ick alles „ sedert die leeninge is gefailleert, te wege „ gebracht hebbe van gelts halven 'tgeene in „ mijnen vuytersten vermogen ende macht „ is gewesen, hebbende allen myne vrunde „ bemoyet en aengesproken, jae oock het „ mijne versettet om U. L. te helpen ende „ te assisteren, sulcx dat my rechtevoirt nyet „ meer restieret als myn bloet voir U. L. te „ versetten ende ten besten te geven, welc- „ ke ick nyet en sal spaeren om U. L. soe „ mogel. te helpen. — Aengaende van U. L. „ pasport te geven om die stad te mogen „ verlaten can ik sulcx nyet doen ende is „ oick in myner macht nyet, dan sullen ende „ moeten daeromme zyne Mat. ofte zyner „ hoicheyt begroeten, wye ick oick reedes „ al gedaen hebbe om van hier (Koeverden) „ te mogen vertrecken." —

Zutphen en Nijmegen, ook geldeloos als Deventer, wilden in het begin van dit jaar gezamentlijk met deze stad, eene bezending naar den Hertog van Parma doen, ten einde de kosten zoo veel mogelijk te besparen; doch VERDUGO raadde deze vereeniging, om redenen, af. De Stadhouder reisde meer dan ééns zelf naar Brussel, alleen om Deventer en Zutphen te verligten; maar hij rigtte niets uit. Hij ontveinsde in zijne brieven niet, dat de schuld bij het Hof lag (1).

Om de dagelijks toenemende bezwaren ten Hove voor te stellen en op verligting aan te dringen, zond de Regering in den loop van 1589 haren reeds genoemden secretaris derwaarts. Hij was haar na de reductie door den Drost van Salland (in Spaanschen dienst)

---

(1) Nog een staaltje van VERDUGO's welwillendheid. Toen VAN BRUNSFELDT en VAN WIERSUM, den 4den April 1587 ten Hove gegaan waren, om pardon voor de stad te vragen, werd hun door de Regering, den 10den, een brief in cijferschrift nagezonden, inhoudende, dat haar door *goede vrienden* berigt was, hoe de Gouverneur STANLEY de zaak bij zijne Hoogh. zou tegenwerken. Tevens was de raad gegeven, om dit voor te komen *door middelen van vereering*. Zoo zij gebrek van penningen hadden, konden zij zich *bij den secretaris van* VERDUGO te Brussel vervoegen, *die last had, hun alle noodige assistentie te doen*. Van dezen hebben zij ook geld geleend, gelijk uit hunne memoriën blijkt, ofschoon zij eene aanzienlijke som hadden medegenomen. De middelen van vereering zullen waarschijnlijk de vier jonge paarden geweest zijn, van welk aanbod in de medegegevene instructie wat zij te zeggen en te doen hadden, niets voorkomt.

Otto van Egmondt, en door Mulert ten Voerst aanbevolen. Deze bleef te Brussel tot de inneming der stad door Prins Maurits en schreef getrouwelijk van zijne vruchtelooze sollicitatiën en het nieuws van den dag, bijzonder van de krijgsgebeurtenissen in Frankrijk. Over de redenen, waarom men Deventer niet hielp, liet hij zich zeer geheimzinnig uit en durfde alles aan de pen niet toe te vertrouwen, hetwelk noch hem noch de Regering zou geraden zijn, b. v. „biddende U, sie „wollen my niet beswaren met bevel van „platter te schriven, dan ich die sake niet „verstae en niemens sie verstaen moet." Somtijds schreef hij in cijfers, b. v. door eenen van den secreten raad was hem geraden, men zou de gesteldheid van zaken kort en klaar, openbaar en niets uitgelaten, bij wijze van informatie, bij geschrifte in het Fransch of Spaansch opstellen en 7097 676697 599997579768591966976766 97, gelijk meer anderen reeds te doen gezind waren of gedaan hadden. Nijekerke wilde zulks niet doen zonder voorweten der Regering; zoo het haar goed dacht, mogt men den 17706623 257097 4525231337669 7 daarvan mededeelen om zich te zamen te exonoreren (1). — De armoede der stad drukte den zaakgelastigde ook. Even dikwijls als de Regering redres van grieven verzocht, drong hij bij haar om geld tot on-

(1) Van het cijferschrift, door hem gebruikt, hebben wij den sleutel niet kunnen vinden.

derhoud aan, ofschoon hij zeer zuinig was, „ want ick mij in uw dienst mit admiratie „ van alle man seer cort geholden en noch „ erholde." Men raadde hem te Brussel, dat hij zich toch beter kleeden zoude of zijne kleederen laten overtrekken. Zij waren versleten, klaagde hij, en alles zeer duur, enz.

MOONEN meldt, dat den 19den Nov. 1588 o. s. omtrent 100 wagens uit Deventer, met koren, wijn, lakenen, zijde en andere waren beladen, ofschoon 400 voetknechten en eenige ruiters ten geleide hebbende, nevens den wagen, die twee Spaansche gedeputeerden van Overijssel voerde, met paarden en al zijn weggenomen door de Staatschen. Van soldaten, voerlieden en burgers zijn omtrent 100 dood gebleven, 4 kapiteinen en 2 luitenants gevangen. Uit het publicatieboek ziet men, dat, ten gevolge van dit onheil, de levensmiddelen in prijs stegen of achtergehouden werden, zoo dat geboden moest worden, op den ouden voet te verkoopen. Ook REVIUS (1) maakt er gewag van en noemt de gevangene gedeputeerden verkeerdelijk GERH. VAN WINSSUM en HEND. VAN MARKEL. Het waren de twee Deventer burgemeesters BERNH. VAN WINSSUM en HENDR. VAN MERWEN. Den eerste kennen wij reeds als gedeputeerde van Ridderschap en Steden naar de eerste vergadering der Staten Generaal te Brussel in 1577 (2). VAN MER-

(1) p. 522.
(2) Er zijn nog eenige brieven van hem, te Brussel ge-

WEN, vóór de reductie, zoo het schijnt, ambteloos, had toen reeds communicatie met den vijand gehouden, gelijk uit de resolutiën van Schepenen en Raad blijkt, en was daarna in de Regering gekomen.

Deze beiden nu, met eene zending aan VERDUGO belast, om hem het bezwaar der stad voor te stellen, werden, in het terugkeeren, bij den overval van het convooi, tusschen Schulenburg en Deventer, gevangen, waarbij VAN MERWEN zwaar gekwetst werd. Men bragt hen eerst naar het huis Dorth, alwaar zij vijf weken bleven, vervolgens naar Lochem, waar zij in den blaauwen toren ge-

---

schreven. Door de Staatsgezinden werd hij altijd mistrouwd. Toen hij zich, om het Spaansch garnizoen van Deventer, in het begin van 1578 te Zwol moest ophouden, verdedigde hij zich tegen het lasterlijk gerucht, dat hij *overste*, *coronell offte gouverneur bynnen Amsterdam* zijn zoude, welke stad, gelijk men weet, het nog met Don JAN hield. (WAGENAAR VII bl. 185). — Den 22sten Febr. 1581, den gewonen keurdag der regering te Deventer, eischten vele burgers, voor het raadhuis verzameld, dat eenigen, die men niet voor liefhebbers des vaderlands hield, niet zouden herkozen worden. Een predikant werd geroepen, om het volk tot bedaren te brengen; maar de toespraak van dezen beantwoordde het hiermede: *dat men hem wel op den kansel wilde hooren en volgen*, *doch op deze plaats niet.* Men riep: *zoo men hun niet te wille was*, *zou men die personen er met den hals afhalen.* Veertien, waaronder ook VAN WIJSSUM, moesten den *furor popularis* toegeven en aftreden. Later werd hij evenwel weder gekozen, tot dat hij in Oct. 1586, als tegenstander van het innemen van garnizoen, zijn ontslag kreeg, om na de overgaaf der stad hersteld te worden.

zet en dag en nacht aan handen en voeten geboeid werden. Voor en na bragten zij vijftien dagen in den blaauwen toren door „in „ eijn ghewaldich bluck" schrijft VAN MERWEN, „ ende daer buiten noch mit einen iseren „ bolt, omtrent 36 ℔ swaer wesende; aldaer „ groithe tormenten ende beswernissen geleden, ende mit tuchter geredet, onse gefoich „ mit onsen handen van ons hebben moeten „ twee daegen ende twee nachten affwerpen, „ sonst wij dat selvighe in onsen kleideren „ hadden moeten maecken, ingelicken, dat „ meer is, eijnne groithe quellagie van eijn „ mennichfuldicheit van muggen in den toern „ gehadt, alsoe suppliant mit Wijnsem zal. „ dach oder nacht geen ruste gehadt, daer „ uth kommende, anders niet gesien, offt sij „ meth roeden gegeisselt gewest waeren, ende nae der tijdt Wijnsem zal. niet einne „ gesunde uhr gehadt ende den doot daervan „ gesath, enz. — VAN WINSSUM schreef vroeger: „ Und dat wij in alle unse wedderwerdicheit „ nicht soe voele vriheitz hebben, dat wij een „ kaertten spill off ander tijdverdrijff mogen „ genieten." Om het rantsoen te bevorderen, werd VAN MERWEN eenigen tijd ontslagen, maar moest zijnen neef ALART HACFORT als gijzelaar in zijne plaats stellen, die nu ook zoo lang aan handen en voeten gesloten lag. Hij begaf zich naar Deventer, alwaar hij, gerugsteund door het kapittel, den Drost van Salland (in Spaanschen dienst) en de menigvuldige vrienden van beiden aandrong, dat de

Stad toch een bod mogt doen, dewijl zij anders ligt verder vervoerd, in zwaarder gevangenis geworpen, mogelijk om het leven gebragt zouden worden, gelijk reeds gedreigd was. Schepenen en Raad hadden reeds, op het eerste berigt, aan VERDUGO geschreven, dat hij de uitwisseling der gevangenen mogt bevorderen tegen den zoon van den heer VAN NIJENOORD; waarop de Stadhouder ook aan dezen had laten weten, dat de gevangen burgemeesters buiten ijzer gesteld en als mannen van eer behandeld moesten worden: zoo niet, dan zou men van zijnen kant gelijke maatregelen nemen. Voorts hadden zij de stad Groningen om een voorschot van geld verzocht, maar dáár was de kas ook ledig; en zelfs aan Kampen en Zwol hadden zij de goede diensten van Deventer aan beide steden, vooral in 1572, herinnerd, opdat zij bewerken zouden, dat de gevangenen op een dragelijk rantsoen gesteld wierden. Er schoot in deze omstandigheden niets over, dan dat VAN MERWEN zich zelf bij VERDUGO vervoegde, gelijk hij, in gezelschap van den secret. NIJEKERKE, deed; hij vond bij den Stadhouder veel medelijden, geene hulp. Teruggekeerd, raadden Schepenen en Raad de gevangenen aan, zij zouden met advies van huisvrouw en bloedverwanten, zelve met den vijand over het rantsoen onderhandelen, daar men minder van hen, dan van de Stad zou begeeren. VAN MERWEN voer bitter en hevig uit, hetgeen men hem om zijn ongeluk vergaf, en met zijne vrienden haal-

de hij hen eindelijk toch over, om een voorstel bij de Gezworene Gemeente te doen. Hier vond het in eenige vergaderingen hardnekkigen tegenstand, daar de Gemeente niet wilde, dat de uitgemergelde stad en burgerij belast zou worden. Toch bood de secr. DONCKEL, zich naar Lochem begeven hebbende, op den oorspronkelijken eisch van 25,000 daalders, eerst 3000, toen 7000 gulden aan, zonder dat men nog wist, van waar het komen zoude. Uit de voorhandene rekening van onkosten (1) blijkt, dat VAN WINSSUM den 2den Oct. in de gevangenis bezweek. Hij liet onmondige kinderen na. Hij had hetzelfde lot als EGGERICH RIPPERDA, ofschoon onder andere omstandigheden, nadat hij eene andere staatkundige baan had ingeslagen. — HACFORT stelde zich nog ééns voor zijnen oom in gijzeling, toen deze in December 1589 slechts op eene som van ƒ 1500 en de gemaakte kosten kwam aandringen, waarbij hij ƒ 1900 leenen zoude, om het nu bedongen rantsoen van ƒ 3400 vol te maken. Alweder tegenstand bij de Gezworen Gemeente, en toen deze na vele onderhandelingen overwonnen was, schijnen de middelen te hebben ontbroken. Althans in het laatst van 1590, zien wij uit boven me-

---

(1) Er zijn twee rekeningen, eene van den provoost en eene van den fourier, bij wien zij het beter hadden. De eerste rekende voor ieder dag een daalder, de laatste eene kroon. Bij den provoost waren door de gevangenen en de heeren, die bij hen kwamen, gedronken 35 tonnen bier, elke ton a 4 daald.

degedeeld verzoekschrift, had de Stad nog niets kunnen doen. VAN MERWEN was genoodzaakt geweest, de rantsoenpenningen door eigen middelen bijeen te rapen (1) en bleef een jaar en tweeëntwintig dagen in de gevangenis te Lochem, zoo dat hij in het begin van 1590 moet ontslagen zijn.

Gedurende deze treurige periode werden de gevangenen, die eertijds op Blijenbeek hadden gezeten en tegen MAARTEN SCHENCK gerantsoeneerd waren, nog door eene zware procedure benadeeld. JOOST DE VOOCHT VAN RIJNEVELDT, eertijds overste luitenant van den Vrijheer van Anholt, nu kapitein van twee compagniën Duitschers in dienst van den Koning, eischte, zoo voor zich als voor de erfgenamen van den Vrijheer en voor den kwartiermeester van het regiment, van de te Goor gevangen genomenen of hunne erfgenamen, drie vierde van het rantsoen van zeven en vijftig duizend gulden en zeven gouden ketenen, elk van drie honderd pistoletten kroonen (2), aan de impetranten in het jaar 1581 beloofd, mitsgaders kosten, schade en intresten. Men zal zich herinneren, dat dit

---

(1) Zelfs verzette hij in den lombard een gouden keten, gouden ringen en signetten; zijne huisvrouw haren satijnen samaar en zilveren lepelen.

(2) Zóó staat duidelijk in de authentieke kopij van het vonnis van den auditeur generaal, ofschoon in de vroegere stukken (*Alm.* 1847 bl. 186 en 192) gesproken werd van 55000 c. g. en elke keten van 200 pistoletten kroonen.

het eerste contract voor hun rantsoen v
waarin later door het gevangen nemen
MAARTEN SCHENCK verandering was geko
RIJNEVELDT had er bij FERDINAND de SAL
auditeur generaal van het leger, d. d. Br
den 3 Dec. 1586, vonnis op gekregen
vorderde nu de executie. Terwijl men elde
Overijssel gehoorzaamde, weigerde de R
ring van Deventer, zich grondende op
privilegie *de non evocando*, waarop R
VELDT zich ten Hove vervoegde, bewer
dat Zijne Hoogh. en de auditeur genera
dit geval competente regters waren. Het
stelde de Stad in het ongelijk. Naar de v
handene stukken schijnt de zaak aan
einde even zoo ingewikkeld en lang g
te zijn geworden, als zij het in het begin
Toen de goederen van den reeds over
nen MATTHIJS VAN WENCKUM in het geri
Bathmen waren aangeslagen, eischten de v
den der minderjarige kinderen van de
Deventer, daar zij mede commissie to
expeditie naar Goor had gegeven, schade
stelling, althans verdediging. Op ge
toon schreven de RIPPERDA's, die door
gerigt van Delden vervolgd werden, me
dreiging, dat zij de burgers en ingeze
der Stad in andere heeren landen, tot
tutie der geledene schade, zouden moeten
houden en laten arresteren. JOHAN
VOORST, Staatsche Drost van Twenthe
ook raad ter admiraliteit te Amsterdam
den 28sten Febr. 1590 aan de Regering

Stad, ofschoon nu tot zijne vijanden behoorende, eene opheldering der zaak, die MAARTEN SCHENCK, nadat deze in dienst der Staten overgegaan was, hem had medegedeeld: namelijk, dat RIJNEVELDT naar krijgsregt part noch deel aan het rantsoen had gehad. De heer van Anholt, de kwartiermeester en RIJNEVELDT waren, bij de verovering der schans, door de ruiters gedrongen, dat zij anderhalve maand soldij van het rantsoen zouden hebben, welk bedrag ook door SCHENCK aan den ritmeester CHRIST. WOLFF, gevolmagtigde der ruiters, betaald was, op 800 gulden na, waarvan nog eene obligatie was in handen van den broeder des overledenen ritmeesters, ten laste der weduwe van SCHENCK, die, gelijk men weet, in 1589 voor Nijmegen was omgekomen. Zoo deze obligatie werd afgelost, was alles afgedaan, schreef VAN VOORST.

Maar de zaak bleef in langen tijd nog niet afgedaan. Ridders. en Steden schreven, 3 April 1590, ten aanzien der procedure tegen de goederen der gevangenen, den Drost van Twenthe (in Spaanschen dienst), JOHAN MULERT, aan, dat hij er zich met zijne onderhebbende rigters van zoude hebben te onthouden en geene executie toelaten, of men zoude ook tegen *zijne* goederen, onder bereik der Staatschen liggende, desgelijks voortvaren. En ofschoon dien dag, ten behoeve der in de Statenvergadering verschenen weduwe van EGG. RIPPERDA, geassisteerd met JOHAN en HERMAN RIPPERDA, de wed. van JOHAN VAN ITTERSUM,

Ernst van Ittersum, vóór zich en zijne mede-erfgenamen, bepaald werd, dat een accoord over die obligatie zou getroffen worden tot verschrijving der renten, vinden wij de Staten toch nog jaren daarna in besoignes en moeijelijkheden daarover gewikkeld, te lang om te melden. En nog in het jaar 1630, dus 50 jaren na het verlies der schans, adresseerden zich de twee zonen van Matthijs van Wenckum aan de Regering om schadeloosstelling voor het geen hun vader, als artilleriemeester der stad, door die expeditie verloren had; bij welke gelegenheid zij zich beroepen op eene geheime acte van 2 April 1582, waarbij die schadeloosstelling beloofd wordt, onder voorwaarde, dat dit den vijand niet ontdekt zoude worden, ten einde den eisch van een hooger rantsoen voor te komen.

In het begin van 1591 kwam eenige verligting. Parma, in aanmerking nemende, dat de burgers te Deventer en te Zutphen buiten de mogelijkheid waren, om al het hout en turf te leveren, bij de garnizoenen benoodigd, gebood, dat de nabij gelegene dorpen onder het bereik, volgens eene tauxatie, de noodige hoeveelheid zouden leveren, opdat de soldaten geene aanleiding zouden hebben, om de huizen af te breken en de vruchtboomen te vellen. Bij al de rampen was nog deze gekomen, dat niemand een' voetstap buiten de stad veilig was en de Staatschen de beesten, op de stads landen grazende, een hoofdmiddel voor het bestaan van een aantal ingeze-

tenen, wegvoerden en roofden. Eens waren er 520, andermaal 300 koeijen van de weide gedreven, die voor eene aanzienlijke som (18000 daald. meldt MOONEN van de 520 op pinksterdag 1588) moesten ingelost worden. Men was genoodzaakt, met den vijand in onderhandeling te treden en voor eene bepaalde contributie sauvegarde te nemen, onder voorwaarde dat ook de beesten, buiten Arnhem en Doesburg weidende, op dien voet voor des Konings troepen veilig zouden zijn. PARMA stond het toe. Eindelijk stelde VERDUGO, kort voor de belegering door MAURITS, den 18den April, bij zijne aanwezigheid te Deventer, eene strenge ordonnantie vast. Elk, die bevonden wierd huisbraak gedaan te hebben, zou terstond gehangen worden in het venster van dat huis. Exemplaire straf werd bepaald voor ieder, die met woord of daad den Magistraat niet zou respecteren of onregt doen. Bij poene van het leven zoude geen uitloop op het platte land mogen geschieden om de gaanden en komenden naar de stad hunne goederen en geld te ontnemen of die te rantsoeneren. Geen soldaat zou vruchtboomen mogen houwen. Op verbeurte van het leven zouden kapiteinen, officieren en soldaten niet meer mogen eischen dan beddelinnen, en zich te vreden houden met het vuur van hunnen huiswaard, ook zich zelve niet mogen inkwartieren, enz. Maar het nadeel was reeds geleden en Deventer in den grond bedorven. Kort na de inneming door MAURITS, waaromtrent wij verwijzen

naar het geschiedkundig opstel van den Heer W. H. C. J. (*Alm.* 1840 bl. 72) bleek bij officiële telling, dat 520 huizen geruïneerd en ledig waren!

Welke tijden! Geheele dorpen uitgeplunderd of vernield, zoo dat er geen spoor van de bewoners was overgebleven, die als ballingen ronddoolden. De aanzienlijkste geslachten arm geworden en de rijksten, van goed en have beroofd, tot den bedelstaf gebragt. Burgers, die eenige jaren vroeger in vriendschappelijke overeenstemming leefden, zelfs de naaste bloedverwanten, nu als vijanden tegen elkander over geplaatst, en, waar zij in handen der tegenpartij vielen, op onbetaalbaar rantsoen gesteld of aan gruwzame mishandelingen overgegeven. Alle bronnen van bestaan en welvaart vernietigd. Nergens veiligheid, overal diepe ellende. Het was ons nog niet bekend, dat Overijssel zijne vrijheid zóó duur heeft gekocht. Welke tijden! Zij verzoenen ons met de onvolmaaktheden van het tegenwoordige.

.NBERG
groote
de po-
: door
!e Ko-
zetten.
n den
et aan
emoet.
itheim
rd het
n slag
e snij-
n voor
honger
vinden.
kleinen
iet wel
bege-
t ver-
' 1

naar het geschiedkundig opstel van den Heer W. H. C. J. (*Alm.* 1840 bl. 72) bleek bij officiële telling, dat 520 huizen geruïneerd en ledig waren!

Welke tijden! Geheele dorpen uitgeplunderd of vernield, zoo dat er geen spoor van de bewoners was overgebleven, die als ballingen ronddoolden. De aanzienlijkste geslachten arm geworden en de rijksten, van goed en have beroofd, tot den bedelstaf gebragt. Burgers, die eenige jaren vroeger in vriendschappelijke overeenstemming leefden, zelfs de naaste bloedverwanten, nu als vijanden tegen elkander over geplaatst, en, waar zij in handen der tegenpartij vielen, op onbetaalbaar rantsoen gesteld of aan gruwzame mishandelingen overgegeven. Alle bronnen van bestaan en welvaart vernietigd. Nergens veiligheid, overal diepe ellende. Het was ons nog niet bekend, dat Overijssel zijne vrijheid zóó duur heeft gekocht. Welke tijden! Zij verzoenen ons met de onvolmaaktheden van het tegenwoordige.

Vre affectionne serviteur
Francois de Verdugo

Herman Graue de
dem Berghe

Bernardt van [illegible]

DE SLAG BIJ HARDENBERG.

1580.

De afval van den Graaf VAN RENNENBERG stelde de Vereenigde Provintiën aan groote onheilen bloot. Het eerste gevolg was de poging der Staatsgezinden om Groningen door belegering in bezit te krijgen, terwijl de Koningsgezinden de stad zochten te ontzetten. MAARTEN SCHENCK rukte van de zijde van den Rijn met eene aanzienlijke magt tot ontzet aan en de Graaf VAN HOHENLO trok hem te gemoet. Aan de grenzen van het Graafschap Bentheim in de nabijheid van elkander gekomen, werd het door sommigen raadzaam geacht, geenen slag te wagen, maar alleen de proviand af te snijden, dewijl de vijand, niet langer dan voor eene maand betaald, zich zelven door honger en muiterij genoeg geslagen zou vinden. Ook was het gevaarlijk, met eenen kleinen hoop voetknechten, die bovendien niet wel toegerust waren, zich in een gevecht te begeven. Anderen meenden, dat, door het ver-

mijden van eenen slag, Oldenzaal, welligt o
Zwol, waar de vijand verstandhouding ha
verloren konde gaan, terwijl het leger v
HOHENLO, in langen tijd geenen vijand gez
hebbende dan boeren en burgers van Gron
gen, naar een gevecht haakte. De neig
van den Veldheer behield de overhand. „
werd," meldt PICARDT, „ gewaarschuwd, v
toe te zien, wat hij deed: dat hij, door z
eene manier van doen, den gemeenen staat,
nog zeer teeder was, in gevaar kon stell
dat zulks ook onnoodig was, alzoo de vija
met minder gevaar in zijn voornemen kon g
stuit worden. Doch dit alles was te vergee
dat dolle Hohenlosche hoofd moest zijnen v
hebben en wilde zijne couragie en onversaag
heid betoonen." De nederlaag veroorzaakte
verlies van Koeverden en het opbreken v
het beleg van Groningen. De bijzonderhed
van deze gebeurtenis, voorgevallen den 17
Junij 1580, zijn door den eerlijken en naau
keurigen FRESINGA medegedeeld. Blijkbaar he
ben BOR, VAN METEREN en HOOFT hem als hu
ne bron gebruikt. FRESINGA meldt, bl. 24
*Schenck liet een boexken uytgaen, soo m
seght, int welcke soude staen dat daer* (
Koeverden namelijk) *noch pulver ende provia
gevonden wert.* Van dit boexken hebben v
nergens elders gewag gevonden; FRESINGA z
heeft het niet gezien, en ook STRADA, v
wien men vermoeden konde, dat hij het g
bruikt zou hebben, schijnt er, blijkens z
verhaal van den veldslag, dien hij verkeerd

ijk in 1581 stelt, geene kennis van gehad te hebben. Het éénige exemplaar, dat wij er ooit van gezien hebben, is in ons bezit, en om den inhoud — als een berigt van den slag bij Hardenberg van 's vijands zijde — voor vergetelheid te bewaren, laten wij het hier letterlijk afdrukken. Het bevat, met het titelblad, slechts 7 bladzijden in quarto.

Wahrhafftiges schreiben, von der Schlacht, geschehen den 17. Junij, im Jar 1580. Zwischen Hardenberg vnd Gramßberg, im Landt von Overysle oder Frießland, vmb 3. vhren nach Mittag, Durch Königlicher Maiestat Hispanien Kriegsvolck, welcher Oberster vnd führer gewesen, Marten Schenck von Nydbeggen, in behülff vnd ensatzunge Gröningen, gegen den Graffen von Hohenloe oder Holach, Oberster deß newen Verbunds oder vertrags zu Vtrecht geschehen.

Nach dem Königlicher Maiestat von Hispanien Kriegßvolck, den 16. Junij. mit vortheil ankommen waren, an ein ort genant Velthusen, im Land Benthem, vnd all die Dörffer von volck vnd Proviand ledig gefunden, vnd alda empfangen durch die vorleuffers od' Botten, daß der Graff von Holach sampt seinem volck, seinen weg neme gegen die Fest Couor-

den (1). Ist eylens vnter Königlichen Obersten berathschlagung gehalten, zwischen Hauptleuten vnd Befehlhabern, vnd beschlossen, den höchsten weg durch die Heyde zwischen dem Dorff Vlsen, Tinholt, vnd dem Wasser die Vechte nach dem Flecken Hardenberg, vnd allda vber dieselbe Brucke zu ziehen (genant Vibrus) lassende Emlichen ligen (den gebreuchlichen Weg) voll holtzes enge vnd Moras, oder gebröchs, an der rechten hand, Da der feind durch behendigkeit vnd gute mittel die wache vnd hinderhalt zu verhindern, verhoffens desto sicherer vnd früer, zwo oder drey meilen vnd ins platte Feld zu ligen, Dann alle vhren angegriffen von dem Feind, auch mit Buschen vnd bedeckten wegen vnd Moras, Ohn das, das sie musten vber drey brucken nach Esschenbrugge, Tinholt vnd Emlichen, vnd darnach auß Emlichen in einem engen weg, da ein kurtzer Irrweg war, Als der rechte weg, da sie durch kommen waren, darauß sie merckten, Daß sie auff allen Seiten beängstiget waren, Profiandt halben, Vnd der Feindt reisede in guter Ordnung vor, vnd vorgenommen dieselbe Nacht,

---

(1) Hohenlo was den 16den des morgens vroeg van Ulsen opgetogen en nam te Koeverden eenige rust. Des nachts te elf uur trok hij uit Koeverden voorbij Emmelenkamp op den weg naar Veldhuizen, en, vernemende, dat de vijanden eene beweging naar Zwol heen gedaan hadden, alwaar de Spaanschgezinde partij hen verwachtte, trok hij weder terug, hen na, naar Hardenberg. Een zware marsch in dit saizoen!

außzuziehen gehn Hardenberg (Vnd so es möglich wer) vorkommen vnd vberwegen den Feindt, zweiflen noch den weg vnsers Volcks, obgemeldte Brucke von Hardenberg.

Vnd haben heimlicher weise nachgebrachtet die hauffen in die ordnunge zu stellen, in den hinderzog, sonder einigen Trumenschla oder Trommeten, reiseden in guter Ordnung von Velthusen nach Mitnacht vmb zwo vhren, recht auff Gramsberg, ein halbe Meil von Covorden vnd Hardenberg, vmtrent Mittag, Nimpt Martin Schenck 25. Pferde mit sich auff den Weg, zu erfahren wo der Feind were, vnnd kriegen bescheid, ware von dem hauffen etwan ein viertheil meil weges weit, Findet er des Feindes Leger hinder einem Busch, Habende vor dem haupte vier stucke Geschütz, vnd sein Fußvolck erfrischet, vnd bedecket oder beschutzet an einer seiten des Wassers, erwarten vnsers Volcks (1).

---

(1) Volgens Fresinga, bl. 234, deed Hohenlo zijn volk met groote haast voortrukken door de hitte der zon over de dorre heide, daar geen water was, zoo dat de soldaten met elkander aan het vechten raakten, wanneer zij een klein slijkachtig plasje moeras of water vonden, en velen van hitte verstikten. Hij stelde zijn volk zonder eenig vertoeven of rusten terstond in slagorde. De vijand daarentegen wachtte hem in de schaduw op en was ruim voorzien van boter, kaas, brood en bier. Ook had deze de zon in zijn voordeel. Want, schrijft Strada, Schenck stelde zijne slagorde in dier voege, dat hij de zon in den rug hield, terwijl de

Wie solchs Schenck vernommen, ist er geritten wider zum hauffen vnd angezeigt wie der feindt vorhanden wer haben sie eintrechtig beschlossen mit dem feindt eine schlacht zu thun, vnd die bruck vnd paß in der meinung zu erobern. Haben also jhre schlachtordnung gemacht, vnd neun feinlein fur jhren gewaltigen hauffen, vnd die anderen fur den hinderzug vnd troß verordnet. Die Sperreutter so wol Albanischen als Walonen, haben sich in drey hauffen, vnd die schutzen zu pferdt, vnd Teutschen Reutter fur denn vierten, zur seitten gestalt, Darnach mit freigen gemût nach dem feindt gezogen, der zum viertem mahl sein groß geschutz jedoch ohne schaden abgeschossen, wie nun der feind in seinem furtheil vnbeweglich geblieben (1), haben die Walonen schutzen zu

---

tegenpartij haar in het aangezigt kreeg. Deze schrijver voegt er nog bij, dat, toen de ruiters, hunne helmen eene poos afgelegd en de handen opgeheven hebbende, het gebed deden, de Staatsgezinden hen luid bespotteden, als of zij, gelijk Hohenlo tot aanmoediging der zijnen zeide, reeds de handen gaven en de ontblootte hoofden aan den overwinnaar aanboden. — Het leger van Schenck was zonder geschut en telde 3000 voetknechten en 600 ruiters. Hohenlo daarentegen had 1800 voetknechten en 1400 ruiters, met vijf stukken geschut Picardt noemt de plaats van het gevecht *den Staalbrink* bij Hardenberg.

(1) Fresinga meldt, dat de overwinning zich eerst eene poos aan de zijde van Hohenlo scheen te voegen, zoo dat een vaandel speerruiters geheel verslagen, een ander met groote schade verstrooid werd en het voetvolk begon te wijken.

pferdt, mit etlichen Muscatiren vnder jhnen zu fůß verordnet, den feindt dapffer ahn zu griffen. Darnach Capitein Thomaso Frati Albanischer Ritmeister, sampt den hauptleuten Demetrio, Baglion, vnnd den Herrn von Dixmude, mit allen zugeordnetten freywilligen Edelleuthen, mit solchem Ernst, in den hauffen gesetzt, ihre Lantzen getroffen auff dem feinde, das er die flucht genommen, vnd nach dem waldt vnd gemöß gewichen, haben die vnsern gewaldich darauff geschlagen, also das dem feindt nit müglich gewesen, widerumb zu laden. Nach dem der erste hauff also zertrennet, darunder der Graff von Hobenlo (wie man glaubt gewesen, sein die schutzen zu pferd, Moscatiers, Spießreuter, von allen seitten auff den andern hauffen hinden vnd vorn zugefallen, vnnd dieselbigen in solche vnordnung gebracht, das sie als baldt die flucht zu dem holtz genommen, vnd ein jeder seinen weg gesucht. Der Oberster Jselstein, sampt andern befelchhabern, vber daz fůßuölck, wie sie vernommen, das die Reuter zertrent, vnd vnsere schlachtordnung auff sie gedrungen, haben sie das geschutz verlassen, vnd sonder spießbrechen, oder wehr zuthun entlauffen, genommen jhrem weg nach der Vecht, vber die brůcken nach Couorden entwichen: Es haben aber vnsere Schutzen so gewaltig darauff gedruckt, das sie die brucken nit haben mögen erreichen, also ins wasser gesprongen, vnd zum theil ersoffen, zum theil todt geschlagen, vnnd zum theill gefangen. Die Spießreuter vnd schutzen zu pferde, wie

sie dem feindt nachgeeilet, haben bey dem walt von Ulsen viel vmbracht, vnd zween Reuter Fahnen erobert, volgents Plettenberg, Obersten Leutenant der Reuter gefangen, vnd den Rietmeister Rompff, den Obersten Leutenant des füßvolcks, der Herr von Hemert genant, sampt hauptman Renoy todt geblieben. Der Graff von Hohenlo ist von der schlacht nach den Stätlein Rienhauß verruckt, aber nit ingelassen, derhalben seinen weg nach Oldenzeel vier meil von Hardenberg genommen, vnd damit er vnbekant kunt daruon kommen, hat er seine klaider verendert. In der schlacht seind auff der Walstatt todt geblieben, 1500. vnnd wie etliche wollen 1200. darunder viel hauptleuth, Fenderichen, Edelleuthen, vnd befelchhabern gewesen. Gefangen nach Grőningen gefuhrt 335. neun Feinlein erobert: 2. Reüter Fanen, 4. schőner stücker geschutz, 12. Tonnen poluers, mit koglen vnnd munition, sampt allen Reuters vnnd Landtsknechts wagen, rustung, vnd prouiand (1), Desselbigen tags auff den abend, wie das Kriegsvolck (so

---

(1) Schenck en Fresinga komen overeen in de vermelding van de verwarde vlugt der Staatsgezinden. Hooft spreekt ook van 1500 man verlies, terwijl dat van den vijand geene 60 zou hebben bedragen. Maar de Heer van Hemert en Hopman Renoy, hier onder de dooden genoemd, werden gevangen. Wij hebben vroeger gezien, dat de eerste door Schenck naar Blijenbeek vervoerd werd, alwaar hij na geruimen tijd ontsnapte. Ook ritmeester Rumpf ontkwam hier.

in der besatzung das hauß Couord verlassen, zu einer zuflucht der feindten) vernom̃en, dz die schlacht verloren, sein sie alle mit grausamer forcht auß dem Schloß vnd schantzen entlauffen, vnd hinder sich gelassen, alle rustung, munition, vnd prouiand (1). Wie nun die zeitung ahn dem Drosten Enß, hauptman vnder dem Billischen Regiment, vnd Landtdrost von der Drente ankommen, ist er von dem Obersten den 18. des morgens abgefertigt mit seim Feinlein knechte, seins ampts vnd hauß Couord verwaltung wider einzunemen, vnd besser dan der feindt zubewaren. Den 19. des morgens nach dem von den gefangen bericht von der anzall der feindt, ist befonden, daß der Graff von Hohenlo 2000. Reuter bey sich gehabt, vnd 22. Fenhnlein Knecht, von vnserer seiten sein 15 fußknecht, vnd 40. Spießreuter Tod geblieben. der Rittmeister Thomaso frati ist verwundt, aber nit tödlich, vnd nebem jm viel zu Roß vnd fuß. Der Herr von Dixmude hat ein Aug verloren, das Fußvolck hat wenig schaden erlitten, dieweil sie am ersten treffen nit ankommen, allein nach der zertrennung der Reutter, vnd lauff deß Fußvolcks, darauß gewißlich zu sehen, daß dieser sieg nit von menschen, sondeen von Gott dem Allmechtigen hergeflossen, dieweil so ein geringer verschmachter hüngerig

---

(1) In het berigt van het verlaten van Koeverden is Fresinga breedvoeriger. De bekende Kornput was er met 50 man gebleven en trachtte de vlugtende ruiters

vnd vermüdter hauff Spießreütter, so gewaltigen, wolgerüsten, profiandierten hauffen stattlichen volcks, in jrem so grossen gesetzten vortheil, zertrennet vnd auß dem Feld geschlagen, jr Geschütz abgenommen, vnd die Festungen vnd schantzen verlauffen, ehe sie einigen Feind gesehen. Nach erhaltenem sieg, vnd Gottes deß Allmechtigen dancksagung, ist vnser Feldläger den 19. auff Dalen gezogen. Den 20. nach Gröningen. Vnd nach dem die Stadischen so Gröningen belägert, vernommen, daß der Graff von Hohenlo geschlagen, vnd den sieg bey der Königlichen Kriegßrüstung erhalten, seind nach dem exempel jren Couordischen mitbrüderen, auß den Schantzen vnd Belegerung

---

van het slagveld op te houden. Het baatte niet; zij renden den éénen slagboom in en den anderen naar Drenthe toe uit. Eindelijk waren er toch 6 à 700 voetknechten en omtrent 400 ruiters verzameld, en er werd, ofschoon Kornput op het bewaren van Koeverden aandrong, besloten, deze vesting te verlaten. Kornput, ziende dat allen vertrokken waren, was genoodzaakt, den grooten hoop met 32 man te volgen. De vijand verwachtte het niet, dat Koevorden zou opgegeven worden; hij trok er, toen hij dit berigt had ontvangen, in, zonder hond noch kat te vinden, want alle inwoners waren terstond na de nederlaag verloopen. En hier ontkent Fresinga, dat er eenige proviand zou gevonden zijn. Er was noch pulver noch proviand noch andere nooddruft in voorraad, en een iegelijk, menschen en paarden, waren hongerig en daar was noch voor den éénen noch voor den anderen. — In Augustus hernam Hohenlo Koeverden, waarbij Graaf Willem Lodewijk van Nassau aan de knie gekwetst werd, zoo dat hij kreupel bleef.

entlauffen, alle Munition, Geschütz, vnnd Prouiandt in den Schantzen verlassen, Vnd nach Westfrießlandt, zum theyl nach Delffzyll gewichen, Der hoffnung, inn Hollandt, zu Schiffen.

Ferner auß Brieffen deß 25. Haben wir vernommen, daß der Feind, sampt seine beywesenden Kriegsleuten den 20. Junij deß nachts zu zwölff vhren die Schantzen für Gröningen verlassen, hinder sich auch gelassen alle Geschütz, munition, prouiandt, vnd Wagen, vnd daß vnser Kriegßrüstung den 22. allda mit grosser freud ankommen, vnd als baldtnach dem Dam vnd Delffzyl verruckt, davon wir alle stundt zeitung gewertig. Jtem auß einem deß Edlen Ernstfesten vnd mannhafften Ernst Mulart Dröſten zu Lingen Schreiben deß 27. Junij, sein wir verstendiget, daß er in ein Stedtlin Munsterisch gepiets, Meppen genanndt, zwo meil von Lingen ein Fahnen Reutter, vnder dem Stadischen Ritmeister Rhinswoude, die er drinnen gelägert, aber keine gute wacht gehalten, auff Sondag den 26. deß Morgends im schlaff vbereilet, vnd alles erstochen, was im Hempd nicht hat können darvon kommen, vnd hat vorgeschrieben Drost, alle jren Kutschen, Rüstwagen, Pferdt, Röstung vnd Büchsen auff das Hauß vnd Festung Lingen fühen lassen (1).

---

(1) Volgens Fresinga, bl. 240, werden den ritmees-

Der Allmechtige gütige vnd barmhertzige Vatter, der vns allzeit wunderbarlich hat erhalten, vnd die jenigen, so jm von hertzen vertrawen, in ewigkeit nicht verlassen. Dem sey Lob, Preiß vnd danck, von nun an vnd zu ewigen zeiten, Amen.

Getruckt zu Cölln, bey Nicolaus Schreiber.

---

ter Reinswoude, in het stedeken Meppen, werwaarts hij gevlugt was, kort daarna slechts eenige paarden genomen.

KAROLVS·ROMANO·IMPERATO

MONE·AVRE·DE·DAVENTRIA·1523

OUD MUNTSTUK
te Deventer geslagen.

Door de vriendelijke tusschenkomst van den Heer R. Campbell, Burgemeester enz. te *Hellendoorn*, Provincie *Overijssel*, ontving ik het oude gouden muntstuk, waarvan de afbeelding deze vergezelt.

Dat muntstuk werd in het begin des jaars 1846, bij het omspitten van den grond, ter diepte van ongeveer twee voeten, gevonden op het erve *Velds*, behoorende onder het huis *Schuilenburg* (1), in de gemeente *Hellendoorn*. De afbeelding toont de juiste groote aan; de dikte is nagenoeg als die van eenen dukaat; op de éene zijde staat, binnen eenen drieboogigen en drie-hoekigen rand of figuur, de wereldkloot met een kruis, en, buiten den evengemelden rand, het omschrift: *Karolus Romano*(rum) *Imperato*(r) d. i. *Karel Roomsch Keizer*. Op de andere zijde van dat muntstuk staat een arend met uitgespreide vleugels,

(1) Van het voormalig kasteel *Schuilenburg* is eene beschrijving met teekening in den *Almanak* van 1842, op bladz. 132 en volg.

hebbende onder zich één wapenschild waarop het veld in twee gedeeld is; het omschrift verder luidt: *mone*(ta) *aure*(a) *de daventria* 1523 d. i. *gouden munt van Deventer* 1523. Op beide zijden van hetzelve zijn de stempelafdrukken nog zeer duidelijk te zien, ofschoon, bij het omspitten, met de spade iets geraakt zijnde aan ééne zijde.

Na gedaan onderzoek, bleek dat muntstuk te zijn goud van *zestien* karaten, geallieerd met zilver; thans nog te wegen *twee* Engels, en dus tegen *f* 1.60 het engels, waardig te zijn *f* 3.20.

Ik vond die munt niet afgebeeld in den beeldenaar of het figuurboek, behoorende bij de placaten van 21 Julij 1622 en 12 Augustus 1626, voorkomende in het groot placaatboek Deel I pag. 2822; maar wel in een *Manuael of lyste, naer dewelcke de wissel-bancken ende gheswooren Wisselaars hen zullen hebben te reguleren, int opwisselen van de Wtheemsche soo Goud-guldens als schellingen, midsgaders van de Embder silveren Floryn, of 28 stuyvers Penningh, alle by het placcaet van de Ho. Mo. Heeren Staten Generael van date den Eersten Augusti* 1630, *voor billoen verklaert en verboden. In 's Gravenhage by de Weduwe ende Erfgenamen van wylen Hillebrandt Jacobssz van Wouw, Ordinaris druckers van de Ho. Mo. Heeren Staten Generael. Anno* 1630. *Met privilegie.* Aldaar wordt dit muntstuk gevonden onder de *guldens van Deventer, Campen, Zwol, die oock voor Gout-*

guldens uitgesteechen worden. Item van Oldenburch, Aurech ende andere van gelycken alloy, en is de 9e van de aldaar voorkomende 21 afbeeldingen.

Aangezien nu op dat stuk staan en de naam *Karolus* en het jaartal 1523; voorts daar Keizer Karel op den 4 februarij 1520, bij placaat (1) gegeven te *Mechelen*, onder anderen ook bevolen heeft te slaan de goude munten genaamd: *Reael, halve Reael* en *Carolus*, zoo zal dat muntstuk waarschijnlijk zijn een *Carolus;* want voormeld placaat luidt, art. 3, 5 en 6, als volgt:

III.

Ende dat in de Stede van den Gulden Vliese, die gemaeckt ende gemunt is geweest by de ordonnantie van wylen onsen Heer Vader boven geroert, wy sullen voortaen doen munten ende slaen in onser Munten eenen penningh van fijnen goude, die men noemen sal Reael, ende sal houden XXIII karaten negen greynen ende een half fijn gouts, ende sal wesen van ses en veertich stucken in de snede in 't Troijsch marck, die men uytgeven ende besteden sal voor 't sestich stuyvers, op te remedie van eenen halven greyn fyn gouts in alloij ende eenen halven Engelsche in 't ghewichte op elck marck werckens, van welcken penningh men sal maecken ende munten uyt

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I pag. 2605.

een marck fyn gouts van XXIIII karaten negen ende een half greyne, XXIIII pont grooten Vlaemscher munte. Ende sullen die meesters particuliers van onse munten voorsz, gehouden wesen den koopluijden ende andere te geven ende betalen voor 't voorsz. marck fyn gouts XXII pont sesthien schell. grooten Vlaems. Alsoo dat daer blyven voor ons sleyschat ende andere onkosten van de munte XXIIII stuyvers op elck marck.

V.

Item dat in onse voorsz munten oock geslagen ende gemaeckt sal worden eenen penningh van harden goude, die men noemen sal halven Reael, ende sal ontfangen ende besteet worden voor dertich stuyvers, houdende achttien karaten fyn gouts in alloije, ende sal wesen van 't seventich ende een halfvierendeel van eenen derselver penningen in de snede op 't Troys marck, geallieert met IIIIZ karaten fijn silvers ende IZ karaet kopers tot ten remedien van eenen greijne fyn gouts in alloije, ende van drie vierendeelen van eenen Engelsche in 't gewichte op elck marck werks van de welcken men munten ende maken sal uyt een marck fyn gouts van XXIIII karaten, XCIIIZ der voorsz halve Reaelen, die ten pryse voorsz maken XXIIII pont seven schell. ses grooten van onsen voorsz munten. Ende sullen die Meesters particuliers van onse voorsz Munten gehouden wesen te gheven ende betalen den

koopluyden ende anderen van heuren harden materien voor 't marck fyn gouts van xxIIII karaten, xxII pont XIII schell. vier grooten munte voorsz.: ende voor 't marck alloy dat bevonden sal worden in de voorz. harden materien XXXI schell. ses grooten bedragende op 't voorsz. marck fyn gouts, om denselven halven Reael te alleijeren ende mengelen tot acht karaten alloys die ten prijse voorsz maecken tien schell. ses grooten. Dus sal daer blyven voor ons recht van sleyschat, ende alle andere onkosten van der Munten, drie schell. acht grooten.

VI.

Men zal noch slaen ende munten in onse voorsz. Munten, eenen anderen gouden penningh, die men noemen sal Carolus, ende sal loop hebben voor twintigh stuyvers, ende in gewicht, alloije ende waerde sal wesen naer advenant van den voorsz. halven Reael, te weten, houdende XIIII karaten van fynen goude in alloije ende van LXXXIIII in de snede op 't Troys marck, ghealliëert met seven karaten ende een half fijn silvers, ende twee ende een half karaten kopers tot remedie van drie vierendeel Engelschen int gewichte, ende van een greyn ende een half van fynen goude op elck marck werks, van dewelke men slaen ende maecken sal uyt een marck fyn gouts van XXIIII karaten, honderd vier en veertich der voorsz. penningen, die ten pryse voorsz maecken XXIIII pont grooten munte voorsz. Ende

sullen die voorsz Meesters particuliers geho
den wesen den koopluyden ende anderen
geven ende betalen van heuren harden ma
rien voor 't voorsz. marck fyn gouts XXII p
dertien schell. vier grooten, ende voor 't ma
alloijs XXXI schell. ses grooten, maken op
voorsz marck fyn gouts om den voorsz Ca
lus gulden te alloijeren tot seventien kara
twee greynen alloijs, die ten pryse voo
maecken XXII schell. ses grooten negen
ten: dus sal daer blyven voor ons sleysc
ende alle andere onkosten van der munten
schell. een grooten ende XV myten.

Wel moest, volgens bovenstaand art. VI,
genoemde Carolus vervaardigd worden uit g
van *veertien* karaten, terwijl het gevon
muntstuk is gebleken te zijn goud van *zest*
karaten; doch, wanneer in aanmerking wo
genomen de lange tijd, gedurende welken
muntstuk in den grond gelegen heeft, de
dien het ongetwijfeld werd verloren, toen
munt nog in omloop was, hetgeen vóór lan
dan twee eeuwen is geweest (want reeds
1629 (1) was de *Carolus* en ook de (gou
gulden van Deventer, *Campen en Swol* bu
cours gesteld) zoo lijdt het geenen twijfel,
de koperdeelen zijn door occidering uit
gouden muntstuk, terwijl het in den gr
lag, geheel of gedeeltelijk verdwenen; het g
is dus zuiverder geworden, zoo dat daard

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I pag. 2789.

het verschil van *twee* karaten wel kan veroorzaakt zijn; en hoewel nu het gewigt van dat gevonden stuk niet juist overeenkomt met het gewigt van eenen Carolus, waarvan er 84 in de snede op het Troïsch mark moesten gaan, blijkens het aangehaalde art. VI, zoo kan dat verschil geredelijk worden opgehelderd zoo uit de op dat gewigt toegestane remedie bij dat zelfde artikel, als mede uit de beantwoorde prijsvraag *over de munten en hetgeen daartoe betrekking heeft*, *sedert* 1500 *tot* 1621 *ingesloten*, door den Heer D. GROEBE, alwaar bladz. 12 gesproken wordt van den *Carolus*, bedoeld in het voormelde placaat; voorts ook op bl. 87 en 99 aldaar (1).

Met opzigt tot den cours van den *Carolus* of *Keizers gulden van* 84 *in het mark*, valt op te merken: dat de bij meergemeld art. VI bepaalde prijs *twintig stuivers* in 1520, volgens de even aangehaalde prijsverhandeling, reeds in 1522 geklommen was. Later werd dan ook de cours in de Vereenigde Nederlanden gesteld als volgt:

bij de ordonnancie van Graaf LEICESTER, d.d. 4 Aug. 1586 op . . . . . *f* 1.3.8 (2)
bij het placaat der Staten Generaal van 2 Sept. 1594 op *f* 1.14.8 *f* 1.14. en *f* 1.13.8 (3)
bij dat van den 2 Maart 1596 kwam de cours op . . . . *f* 1.15.,, (4)

(1) In 1835 gedrukt te Brussel bij M. Haijez.
(2) Zie Groot Placaatboek, Deel I, pag. 2626.
(3) » —— ——— —— » — 2655.
(4) » —— ——— —— » — 2740.

bij dat van den 2 April 1603 en 18 Febr. en 21 Maart 1606, werd de cours gebragt op ƒ 1.17.„ (1)
bij dat van den 28 Junij 1608 op ƒ 1.19.„ en . . . . ƒ 1.18.„ (2)
bij dat van den 6 Julij 1610 en 26 September 1615 op . . . . ƒ 2.„.„ (3)

terwijl, bij het placaat van 13 Februarij 1619 (4), de *Carolus* of *Keizers gulden van 84 in het mark* niet meer voorkomt onder de gouden muntspecien, waarvan de cours bepaald wordt; zoo dat, volgens dat placaat te oordeelen, (doordien daarin ook dit voorkomt: „ Verklarende voorts van nu af datelijk voor „ billoen alle andere penningen, dewelcke bij „ desen onsen Placate niet ten prijse gesteldt „ en zijn" enz.) de *Carolus* moet geacht worden *reeds toen* voor billoen te zijn verklaard, hetgeen echter het geval niet was van den gouden *gulden van Campen, Deventer ende Swol van 76 stukken in 't marck*, welke toen nog op ƒ 2.2.„ werd *toegelaten* (5); doch tot opwisseling van welke guldens en andere buiten cours gestelde muntstukken, de hier voren aangehaalde lijst of manuaal, in 1630 werd vastgesteld. — De *Gout-guldens van Deventer*,

---

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I, pag. 2663, 2695, 2743.
(2) » — — — » — 2747,
(3) » — — — » — 2669, 2766.
(4) » — — — » — 2773.
(5) » — — — » — 2780.

Kampen en *Zwol*, wegende 2 Engels vier azen, worden daarentegen op den Beeldenaar van 1626 nog gevonden, ten prijs gesteld op ƒ 3.2.„ (1).

ZWOLLE Junij 1847.

J. M. V. R.

---

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I, pag. 2827.

OUDE MUNT.

De tegenstaande afbeelding is die van een gouden muntstuk, hetwelk, zes of zeven jaren geleden, werd gevonden bij het opgraven van eenen waterput, in het dorp *den Ham*, provincie *Overijssel*. Het kwam mij ter hand door eenen goudsmit te *Zwolle*, aan wien hetzelve in 1846 is verkocht, en was dus aanvankelijk bestemd voor den smeltkroes.

Dat muntstuk is bij onderzoek gebleken te zijn goud van achttien karaten ruim; nog te wegen *twee* wigtjes *acht* korrels (1 Eng. 29 azen) en tegen *f* 1.25 het wigtje, waardig te zijn *f* 3.50. Dat muntstuk heeft veel geleden, is zelfs op eenige plaatsen gescheurd, gelijk de afbeelding ook aantoont; terwijl verder het afdruksel van de stempels, op eenige plaatsen aan beide zijden, niet meer geheel duidelijk is.

Op de ééne zijde staat het wapen van Spanje, omgeven met het ordeteeken van het Gulden Vlies; en het omschrift is: *Albertus et Elisabe* (t. D. G.) d. i. *Albertus en Elisabeth door Gods Genade*, hetgeen in verband staat met het omschrift op de andere zijde, luidende: (Ar)*ch*(iduc) *Aust*(riæ) *Duc*

Burg(ondiæ) *et Bra*(bantiæ) d. i. *Aartshertog van Oostenrijk, Hertog van Burgondie en Braband.* Die zelfde zijde vertoont voorts twee, kruislings liggende laurierstokken met eene kroon daar boven, en het Gulden Vlies daar onder hangende; ter zijde staat het jaartal 1600.

Zoodanig muntstuk wordt dan ook afgebeeld aangetroffen in den beeldenaar, behoorende tot de placaten van 21 Julij 1622 en 12 Augustus 1626, wordt daar genoemd *halve Albertijn; zijnde het een derde gedeelte* van den dubbelen dukaat van den Aarts-Hertog *Albertus*, die van *dien* dukaat ook deed slaan den *enkelden* of de helft, en voorts *het tweede gedeelte* dat genaamd is: *Albertijn;* wegende dat muntstuk, volgens den aangehaalden beeldenaar 3 Eng. 11½ azen, en hebbende toen cours tegen *f* 5.8.„; wegende *de halve Albertijn* 1 Eng. 29 azen schaars en doende *f* 2.16.8 (1).

Volgens de, door den Heer D. GROEBE, beantwoorde *prijsvraag over de Munten en hetgeen daartoe betrekking heeft sedert* 1500 *tot den jare* 1621 (2), had de halve Albertijn eene gehalte van 18 kar. 11 Gr., bij een gewigt van 1 Eng. 29 Azen of van 84 stukken in het mark; terwijl (luidens eene nota op Bladz. 92 aldaar) die munt zoude hebben

(1) Zie Grootplacaatboek, Deel 1, pag. 2834, 2835.
(2) In 1835 gedrukt te Brussel bij M. Haijez.

moeten zijn van 20 kar. Goud, en van $85\frac{11}{15}$ in het mark of wegen 1 Eng. $27\frac{3}{5}$ azen, om te beantwoorden aan de publicatie der Aartshertogen *Albertus en Isabella*, van 16 November 1599 (Pl. Brab. III.542) en die tevens den prijs op *f* 2.10.„ bepaalde. Volgens die zelfde prijsverhandeling (nota 4 op bladz. 93) werd *de Albertijn* eerst in 1606 door de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden in cours opgenomen; — Ik vond dan ook eerst in hun placaat van 21 Maart 1606 het volgende:

Art. 17.

Ende aengaende de goude munte geslagen by den Eertz-Hertoge Albertus van Oostenrijk, alsoo de selve bij synen placate van de Munte, ter eerster instantie tot seer hooge ende excessive pryse, ende buyten alle goede Munts ordre gesteld is, naer advenant alle andere, jae zelfs syner eigener voorsaten gerede penningen, by hem zyn gevalueert, daerby klaerblycken blyckt, dat alle deselve tot geenen anderen fine en zyn gheordonneert, dan om alle andere Inheemsche en Uytheemsche Goude penningen op te eeten ende in te slicken: Ende wy om deselve ende meer andere oorsaecken, seer goede redenen souden hebben alle deselve te verklaeren voor billoen; Nochtans ten reguarde wy verstaen, deselve by diversche koopluyden ende andere, soeckende haer particulier profyt, mette schade van de goede Ingezetenen deses Landen, met grooten menichten alhier zyn in ghevoert, ende

dagelyks uytgegeven ende ontfangen worden, verre boven hare waerde, hebben geconsenteert ende consenteren by desen, dat om de Ingezetenen deser Landen soo vele van schade te verhoeden als doenlyk is, de voors goude penningen voor als noch by provisie, ende tot dat anders ende vorder by ons daer inne sal worden voorsien, sullen mogen worden uytgegeven ende ontvangen ten pryse als volght. Te weten: Den dubbelden ducaet van Albertus Eertz-hertoge van Oostenrijk van 35 Stucken in 't marck . . . VII gul. X stuy.
Den enkelden ducaet van 70 stucken in 't marck . . . . III gul. XV stuy.
De twee derde deelen van den selven dubbelen ducaet van 47 stucken en negen thienste deelen in 't marck . . V gul.
Het een derden deel van den voorsz dubbelen ducaet van 84 stucken in 't marck II gul. X stuy. (1)

Intusschen waren die gouden munten reeds bij placaat der *Staten van Holland* van 19 december 1603 op dien prijs bepaald (2).

De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden stelden, bij placaat van 28 Junij 1606, den cours aldus:

die dubb. dukaat	*f* 8. „-„	van 15 Julij tot 1 Sep
die enkelde . .	- 4. „-„	
de ⅔ van dien dubb.	- 5. 5.„	
het ⅓ „ ———	- 2.12.„	

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I, pag. 2697.
(2) Aldaar pag. 2705.

en *f* 7.15.„ / 3.17.„ / 5. 3.„ / 2.11.„ } van 1 Sept. tot 15 Oct. dat jaar (1).

Welke laatste cours toegelaten werd tot bij ordonn. van 1 en 6 Julij 1610, werd bep de dubbelde dukaat van Albertus op *f* 8 enkelde op *f* 4, de ⅔ van den dubbelde *f* 5.7.„ en de halve van dien op *f* 2.13.„

Bij ordonn. d.d. 26 Septemb. 1615 zijn ge deze prijzen:

f 8. „.	voor	die dubb. duka	
4. „.	—	de enkelde of	
5. 8.	—	de ⅔	
2.14.	—	het ⅓ (3)	

terwijl van die munten, bij het placaat 13 Febr. 1619, voorkomen alleen *de derde deelen van den dubbelen ducaet den Eertz-Hertoch Albertus, genaemt den bertijn, van 47 stucken ende negenthi deelen in 't marck, tot ten lesten Mei,* gl. XII st. *ende daerna niet hooger da* V gul. VIII st.; *den halven van dien va stucken in 't marck nae advenant* (4).

Het placaat van 5 Junij 1621 bragt de *bertijn* weder op *f* 5.12.„ en den halven dien *nae advenant* (5). De provisionele

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I, pag. 2752 en
(2) » aldaar pag. 2672.
(3) » —— —— 2768.
(4) » —— —— 2778.
(5) » —— —— 2789.

rantie van 23 Sept. 1621 laat den *Albertijn* toe tot *f* 5.13.,,, voor den tijd van drie maanden, ingaande 1 October 1621 (1); even als ook bij placaat van 23 Februarij 1622, nog tot den laatsten April van dat jaar (2), terwijl de *Albertijn* weder voor *f* 5.13.,, en de halve naar advenant, ten prijze is gesteld bij ordonn. d.d. 21 Julij 1622, (3) en zelfs voor *f* 5.14.,, werd toegelaten tot den laatsten September van dat jaar (4). Maar bij de renovatie in dato 12 Augustus 1626 komt, in den beeldenaar, de *Albertijn* voor tegen *f* 5.8.,, en de halve van dien tegen *f* 2.16.8. Later stelt ook het placaat van 20 April 1623 den *Albertijn* op *f* 5.8.,, en den halven *nae advenant* (5); en in de placaten van 9 October 1638, 23 April 1639, 20 Maart 1640, en 19 Novemb. 1641 staat de *Albertijn* op *f* 6, en de halve op *f* 3 (6); doch bij dat van den 6 Maart 1645, opgevolgd door die van den 19 August. 1647, 23 Mei 1652 en 6 Januarij 1653, staat op de lijst van eenige goude billoenen, voor dewelke in de wissel zoude betaald worden, het volgende: *Het dubbel en de enckle pistolet van Italien, mitsgaders den Albertijn*, waarvan moest betaald

---

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I, pag. 2795.
(2) » aldaar pag. 2797.
(3) » —— —— 2800.
(4) » —— —— 2814.
(5) » —— —— 2878.
(6) » —— —— 2883.

worden voor 't mark . ƒ 289.17.19 m
—— d'once . 36. 4.32
—— d'Engelsche . 1.16.11
—— 't Aes . . . „. 1. 6 (

En in datzelfde placaat komt nog voor, treffende het inwisselen, dit:

den heelen Albertijn wegende 3 Eng. 12 a schaars, ghenomen op 3 Eng. 10 azen, · weert 6 guld. 3 stuyv.

den halven Albertijn, wegende een Eng. azen, ghenomen op een Eng. 27 azen, weert 3 guld. 4 groot. holl. (2).

Uit een en ander blijkt, dat die munt den Aartshertog ALBERTUS wettigen cours h gehad in de Vereenigde Nederlanden, sed 1606 tot in 1645, en van ƒ 2.10.„ tot bo den ƒ 3 in prijs gestegen is van af 1600 1645.

De *halve Albertijn*, waarnaar de bijgevoe afbeelding werd vervaardigd, is voor smeltkroes beveiligd geworden, door den W EdGestr. Heer J. C. NOOT, Majoor bij het Regiment Infanterie, in 1846 te *Coevorden* garnizoen; zijnde dat muntstuk thans in Z WEG. fraaije verzameling van munten medailles.

J. M. V. R

ZWOLLE Junij 1847.

---

(1) Zie Groot Placaatboek Deel I, pag. 2896.
(2) » aldaar pag. 2896.

DE GROOTE STEEN

TE

OLDENZAAL.

Op de groote markt te Oldenzaal, en wel aan het zuidoostelijk einde, ligt de dusgenoemde *Groote Steen*, een massief granietblok van eene onregelmatige, doch meestal ronde gedaante, behalve dat de naar boven gekeerde zijde een oneffen vlak voorstelt, hetwelk met eenige groeven of geulen ingedrukt is. De lengte dezer bijna ronde oppervlakte bedraagt 8 voet en 3 d. en de breedte 6 voet. De hoogte van den steen, tot op den betreden grond, verschilt niet aanmerkelijk van die eener gewone huistafel. Het geheel vormt alzoo de gedaante van eene ruwe tafel of van een altaar. — Men kent geenerhande gebruik van dezen steen, en de bestemming of het doel, waarmede hij hier is ter nedergelegd, is alzoo ook ten eenenmale onbekend. Geen wonder derhalve, dat hij van den gewonen voorbijganger met onverschilligheid wordt aangezien. Doch geenszins is dit het geval met den beminnaar

der Oudheidkunde en der voorwerpen, die er mede in betrekking staan. Voor hem is dit ruwe gedenkstuk der vroegere eeuwen iets meer dan een gewone steen. Zijne ligplaats, te midden van een niet onaanzienlijk plein, en onder het oog eener zich onophoudelijk voorbij bewegende menigte, moet reeds als van zelf de aandacht van den opmerkzamen beschouwer tot zich trekken, en in hem het vermoeden eener vroegere vermaardheid doen oprijzen. De nasporing hiervan kan niet onbelangrijk zijn, en de beantwoording der navolgende vragen kan misschien eenig licht verspreiden over deze, aangaande zich zelve zoo onaangenaam zwijgende massa. Deze vragen zijn

1. Van waar, hoe en wanneer is deze steen hier ter plaats aangebragt?

2. Welke verhalen zijn aangaande denzelven in omloop?

3. Wat kan men uit dit een en ander omtrent dit merkwaardig gedenkstuk der Oudheid, met eenigen grond van waarschijnlijkheid, aannemen en vaststellen?

Trachten wij de beantwoording dezer vragen, zoo goed mogelijk, doch op eene beknopte wijze te beproeven.

1. Hoezeer het ten éénenmale onbekend is, met welk doel de hier behandelde steen herwaarts is overgebragt, zoo is toch de daadzaak zelve, *dat hij van elders is overgebragt*, met genoegzame zekerheid bekend. Wel is het waar, dat noch op het Raadhuis te Olden-

zaal, noch, voor zoo ver ons bekend is, bij eenig particulier, daarvan eene schriftelijke aanteekening voorhanden is; doch de mondelinge overleveringen hieromtrent zijn van dien aard, dat zij niet mogen ter zijde gesteld worden. Deze overleveringen maken niet alleen gewag van het overbrengen van den steen, maar duiden ook zelfs de plaats aan, waar hij vroeger gelegen heeft. Hij lag, namelijk, aan den noordoostelijken voet van den *Tankenberg*, eene hoogte, die zich van het Zuidwesten naar het Noordoosten uitstrekt, en op wier helling de stad gelegen is. De steen lag dus juist beneden het hoogste punt van den genoemden berg, en wel bepaaldelijk op een klein grasperk of bleekveld achter het boerenerve, genaamd *Brandt*, ter plaatse waar zich een nog nimmer uitgedroogde welput bevindt. Een bejaard landman, sedert eenige jaren overleden, plagt dikwijls te zeggen, dat hij zich uit de jaren zijner jeugd zeer wel herinnerde, hoe hem zijn vader, als zij te zamen de bovengenoemde plaats voorbij gingen, telkens op het gemelde bleekveld wees, zeggende: *dáár lag weleer de groote steen van Oldenzaal.* — Een ander berigt, vooral van de wijze gewagende, op welke hij vervoerd is geworden, zegt, dat de steen uit de *Fonteinsteeg* is gehaald en naar Oldenzaal overgebragt, op eenen zoogenoemden sleepwagen, getrokken door een veertigtal paarden van kavalleristen, destijds in laatstgenoemde stad in garnizoen; dat het vervoer had plaats gehad

in den winter, en wel over eenen dik besneeuwden en hard bevrozen' grond; en dat men hem eerst had gebragt tot voor het Raadhuis, van waar hij kort daarop naar zijne tegenwoordige ligplaats was vervoerd. Dit berigt strookt niet in alles met het eerste. De *Fontein-steeg* is een enge weg, die onmiddellijk langs den west- en noordwestkant van den *Tankenberg* loopt, en wiens noordelijk uiteinde nog op eenige minuten afstands van het bleekveld van *Brandt* verwijderd is. Doch de tegenspraak, in deze berigten gelegen, is van weinig belang. Er liggen in de *Fontein-steeg* vele gelijksoortige steenen als die, welke hier behandeld werd, doch verreweg kleiner; ook op andere plaatsen en in den omtrek treft men ze aan, en het is hoogstwaarschijnlijk, dat allen oorspronkelijk tot één en hetzelfde doel, waarover beneden eenigzins nader, gestrekt hebben. Eene mondelinge overlevering kon ligtelijk de ligplaatsen door elkander verwarren. — Een derde berigt, zonder de vroegere ligplaats te noemen, zegt, dat de steen door een detachement kavalleristen is aangebragt, en noemt bepaaldelijk den Kapitein (denkelijk Ritmeester) LUKAS, als aanvoerder van dit transport. Zeer opvallend is bij het laatste berigt de daarbij gevoegde omstandigheid, dat de trein de *Steenpoort* aan de zuidzijde van Oldenzaal binnen kwam, terwijl de *Bisschopspoort*, aan de noordzijde der stad, de naastgelegene is aan de hoogten van den *Tankenberg*, de *Fontein-steeg*, en het meergenoemde bleekveld

van *Brandt.* Doch juist deze medegedeelde omstandigheid kan, indien zulks nog noodig ware, tot bevestiging strekken van het beweerde in het eerste berigt, dat namelijk laatstgemeld bleekveld aan den voet van den *Tankenberg* de voormalige ligplaats van den steen was. De weg oostwaarts naar Bentheim, die thans eerst noordwaarts door de Bisschopspoort, doch buiten dezelve al dadelijk zich oostwaarts wendt, bestond voor het jaar 1725 zoodanig nog niet. Vóór dien tijd liep deze weg eerst zuidwaarts door de *Steenpoort*, boog zich vervolgens halvemaanswijze langs de oostzijde der stad noordwaarts voort tot een eindwegs voorbij het bleekveld van *Brandt*, en wendde zich daar omstreeks naar de oostelijke grenzen. Het vervoer *moest* dus langs dezen weg geschieden; zijne nabijheid aan het bleekveld maakte het opnemen der lading eenigzins gemakkelijker; indien de steen in de *Fontein-steeg* gelegen had, zoude men, wegens den verderen afstand van den weg, wel van het vervoer hebben moeten afzien. — De tijd, *wanneer* deze steen is overgebragt, kan slechts bij aannadering bepaald worden. Een nog levend hoog bejaard burger verhaalt daaromtrent, dat zijne grootmoeder, die in 1704 geboren en zeer oud geworden was, zich nog flaauw de bedoelde overbrenging wist voor te stellen, er bijvoegende, dat de manschappen alle zich op de paarden gezet hadden, om die des te beter te doen trekken. Stelt men nu, dat de ge-

noemde vrouw destijds den ouderdom van 6 à 8 jaren bereikt had, dan valt de meergenoemde overbrenging omstreeks de jaren 1710—1712; welk tijdvak, als zijnde het einde van den Spaanschen Successie-oorlog, ook ligtelijk aanleiding konde geven, om, zoo voor deserteurs als anderzins, kavallerie-detachementen te Oldenzaal en elders post te doen vatten. — Wij besluiten uit het voorgaande, dat men met genoegzame zekerheid kan aannemen, dat onze meermalen genoemde steen, in het begin der vorige eeuw, van den noordoostelijken voet van den *Tankenberg* naar de markt te Oldenzaal is overgebragt geworden.

2. De verhalen, die omtrent den *Grooten Steen* in omloop zijn, kunnen voor ons tegenwoordig doel slechts een betrekkelijk en zijdelingsch belang hebben. Immers zij zijn noch van eenen natuurkundigen, noch van eenen geschiedkundigen aard, zoo dat zij ons van de afkomst of het wedervaren onmiddellijk iets zouden mededeelen, maar van eenen mythologischen inhoud, waardoor zij niet dan bij gevolgtrekking omtrent de bestemming en het gebruik van den steen eenige oplossing kunnen geven. De bedoelde verhalen hebben hunnen grond in de Noord-Europesche mythologiën en leveren alzoo een mengsel op van Keltische, Skandinavische en Frankische overleveringen, die zich ten laatsten in eenen doolhof van middeleeuwsche sprookjes verliezen. Volgens die verhalen nu was onze steen een dusgenoemde *Heksen-steen*, bij en rondom

welken men deze wonderwezens uit het bijgeloof der middeleeuwen hun phantastisch spel zag spelen (1). Nu eens was het hem, die

---

(1) KILIAAN, in voce *Hekse* sive *Hesse*, geeft ons geene afleiding van hetzelve, maar wel eene dus genoemde Latijnsche vertaling; te weten, *Saga*, die echter blijkbaar van middeleeuwsche vinding is. Heeft men nu met dit woord *Saga* de Skandinavische Godheid van dien naam, zoo als wel waarschijnlijk is, bedoeld, dan heeft deze vertaling, of liever naamstoepassing, veel bedenkelijks, en is, onzes inziens, zeer onjuist. Immers de *Saga* der Skandinaviërs was een geheel ander wezen, dan de *Hekse* des middeleeuwschen bijgeloofs. Met de eerstgemelde verbindt zich zoo weinig eenig onaangenaam denkbeeld, dat zij veeleer als eene edelaardige Godheid kan aangemerkt worden. De *Edda*, het leerboek der Skandinavische mythologie, stelt haar voor als de Godin der geschiedenis en der overlevering, en als de bewerkster van eenen duurzamen roem bij het nageslacht. Zij bewoont eene groote stad en vervult eene veelomvattende ruimte. Men kan haar alzoo eeniger mate met de *Clio* uit het Grieksch-Romeinsche stelsel vergelijken, en het is denkelijk uit haren naam, dat de Hoogduitsche taal haar bevallig zelfstandig naamwoord *Sage*, hetwelk voor onze taal aan te prijzen is, gevormd heeft. — Hoe geheel anders nu is het gelegen met dat phantastisch wezen, of liever *non-ens*, hetwelk wij reeds een en ander malen, als het gewrocht des middeleeuwschen bijgeloofs, genoemd hebben. Dit wezen toch komt altijd voor als eene bewerkster van zinnelooze kunstgrepen en lage bedriegerijen en als een ideaal van de afschuwelijkste boosaardigheid; een wezen alzoo, hetwelk in dezen zijnen prozaïschen roem weinig past voor het dichterlijk schoone, forsche en martiale stelsel der Skandinavische heldenteelt, maar veeleer met de *Nemesis*, zoo niet liever met eene *Erinnys* der Grieken te vergelijken is — Doch ofschoon de beteekenis der beide woorden: *Saga* en *Hekse* zeer uiteen liep,

na zonsondergang denzelven moest voorbijgaan, als of een zware last hem drukte, zijne ademhaling belemmerde, zijne schreden terug

---

zoo schijnen zij toch, wat hunne etymologie betreft, slechts éénen grondvorm te hebben gehad, te weten dien van *Aes*, welk laatste woord, in de Skandinavische mythologie, niets anders betookent, dan eene Godin; even als het Latijnsche *Dea* geen ander, dan een algemeen begrip toelaat. In den loop der tijden vormden zich uit dit grondwoord velerhande wijzigingen, zoodat uit eenen lateren vorm *Ascha*, eensdeels *Sacha* en *Saga*, anderdeels *Aska* en *Häska* (de ä met het geluid der Grieksche η) voortsproten. In eene latere, meer dichterlijke periode van het Skandinavisch stelsel, schijnt het begrip eener *Godin der Geschiedenis* aan den woordvorm *Saga* meer bijzonder verbonden te zijn. Van den woordvorm *Häska* is ons geene andere beteekenis bekend, dan die eener *Godin*; immers niet zoo lang deze woordvorm in het Skandinavische stelsel aanwezig bleef. Doch hij trad buiten hetzelve en schijnt als toen eene andere beteekenis aangenomen te hebben. Toen namelijk de Zuid-Duitsche volkstammen en met deselve hun Godsdienststelsel, of de Teut-dienst, meer en meer naar het noorden van Duitschland oprukten en de landen der Kimbren innamen, werd ook het Wodanismus der laatstgenoemde volken aldaar meer op den achtergrond geplaatst; doch dit konde zoo geheel niet geschieden, zonder dat het overheerschende volk ook iets van de overheerden aannam, en het is allezins waarschijnlijk, dat de Frankische volkstammen, die een voornaam gedeelte der zuidelijke Duitschers uitmaakten, als toen den naam van *Häskar* overnamen en op hun Sibyllen- of *Witte-wijven*-stelsel toepasten, om daarmede de laatstgemelde wezens aan te duiden. Hoe toch zouden anders de namen van *Heksen* en *Witte Wijven*, in den mond der Oud-Twentsche volksmenigte nog hedendaags, door elkander vermengd, gebruikt kunnen worden? De laatstgemelde wezens nu stonden in verband

hield en niet eerder van hem week, vóór dat hij tot op zekeren afstand van den steen verwijderd was; dan eens zag men eenen lichtglans rondom denzelven, die zich in het vormen van tallooze kronkelingen en spelingen scheen te vermaken; dan weder zag men vrouwelijke, in het wit gekleede, gedaanten tot denzelven naderen en zich weder verwijderen. Doch dit alles kwam in geene vergelijking bij hetgeen éénmaal des jaars gebeurde, te weten in den nacht van St. Walburg, den eersten der maand Mei. Alsdan scheen er door de bovengenoemde wezens een hoogtijd gevierd te worden. Op het middernachtelijk uur verzamelden zij zich dan in grooten getale rondom den steen, hielden er, even als aan eene tafel, hunnen maaltijd en dronken

---

met de leer eens *Schimmen-* of Dooden-rijks, niet ongelijk aan dat der Grieken en Romeinen; zij waren de boodschapsters naar en uit hetzelve; en van daar dan ook de reden, dat zich van lieverlede aan de benaming van *Hoske* de onaangenaamste en somberste denkbeelden verbonden, en die volkomen het karakter van afschuwelijke boosaardigheid aannamen, toen de predikers van het Christendom den vloek uitspraken over alles, wat van Heidensche afkomst was. — De — in de middeleeuwen zoo gebruikelijke — letterverzetting (Metathesis) voltooide nu ook de laatste verandering van den woordvorm *Häske*, in dien van *Heksee*, welke beide klanken nog hedendaags in den Oud-Twentschen spraakvorm veelvuldig gehoord worden, met al die bijvoegselen en epitheta, welke het ons zelven niet lust hier op te noemen, veel minder onze lezers daarmede lastig te vallen.

hun bier uit de groeven, waarvan wij hier boven gewaagden; dan volgde er een wilde dans, waarna zij zich, op bezemstokken rijdende, door het luchtruim weder naar elders verwijderden. Doch genoeg van deze sprookjes, voor zoo ver hunnen inhoud betreft. Wij zouden die nog met eenige andere kunnen vermeerderen, doch deze betreffen niet zoo zeer bepaaldelijk den steen zelven, als wel in het algemeen de romaneske omstreken van den Tankenberg. Allen zijn zij evenwel van denzelfden aard en verbinden zich allen aan die plekken gronds, die door een voormalig Heidendom zich kenschetsen (1). — Wij zullen evenwel, voor zoo veel zij voor ons doel van eenig belang kunnen zijn, er nog kortelijk op moeten terug komen.

3. Wanneer wij nu op het bovenstaande eenen blik terug werpen, merkt men toch, bij al het onzekere, daarin eenige punten op, uit welke zich zoo vele bepaalde oordeelvellingen laten trekken aangaande het hier door ons behandelde onderwerp. Zóó is het, bij voorbeeld, in de eerste plaats, aan geenen redelijken twijfel onderworpen, dat de *Groote*

---

(1) Zoo zegt b. v. PICARDT, in zijne *Antiquiteiten van Drenthe*, als hij op bladzijde 46 van de woonplaatsen der *witte wijven* handelt: » dat et omtrent » deze Berghjes grouwelijk heeft gespookt: dat men in » denzelven dikwijls een deerlijk gekrijt, gekerm en » weeklagen van mannen, vrouwen en kinderen ge» hoord heeft." enz.

steen van den Tankenberg naar het marktplein te Oldenzaal werd overgebragt. Met welk een doel dit geschiedde, is onzeker. De mondelinge berigten, hier boven vermeld, zeggen daaromtrent, dat dit gedaan was om aan de kavallerie, in den wintertijd, eenige bezigheid te verschaffen. Deze reden komt ons allezins onwaarschijnlijk en ongepast voor, en schijnt slechts eene eigene uitvinding van de thans nog levende berigtgevers te zijn. Het zoude inderdaad weinig vereerend voor het genoemde detachement, en vooral voor den bevelhebber, geweest zijn, wanneer men van hen had gezegd: *dat zij met hunnen ledigen tijd geenen weg wisten.* En hoe vele andere steenen zouden dan nog hebben kunnen aangebragt worden! Bij dit alles echter kan zulk een Herkulische arbeid niet doelloos verrigt zijn. Wij meenen derhalve, dat dit doel te vinden is in de bovengenoemde verhalen, als welke den steen, in de oogen van het toenmalige publiek, belangrijk genoeg maakten, om hem eene meer in het oog vallende ligplaats te geven. De steen was alzoo merkwaardig, uit hoofde van de verhalen, die denzelven aankleefden. En hier vinden wij weder een tweede punt ter verdere beoordeeling.

Waar in een land mythologische overleveringen aanwezig zijn, heeft ook eenmaal het geheele stelsel, waaruit zij afkomstig zijn, als heerschende Godsdienstleer bestaan. Zonder dat zou de volksmenigte deze overleveringen

niet kennen. En waar zich deze laatsten, al zijn zij ook zoo als de bovengenoemde, in phantastische sprookjes ontaard, zich met deze of gene voorwerpen meer bijzonder verbinden, dan hebben ook bij of omstreeks dusdanige voorwerpen werkdadige handelingen, door de aloude Godsdienstleer voorgeschreven, plaats gehad. Ware dit niet het geval, hoe zouden dan zoo vele andere voorwerpen met onverschilligheid voorbij gezien en geheel onopgemerkt gelaten worden?

Onze steen was dus ongetwijfeld voor godsdienstige handelingen bestemd. De verhalen, die met hem verbonden waren, zijn eigenaardige tafel- of altaarvorm, zijne vroegere ligplaats aan eenen welput en aan den voet van den *Sagen*-rijken Tankenberg, geven ons het regt, hem eene dusdanige bestemming toe te kennen. Rotsen, bronnenheuvels, boomen en diergelijke belangrijke voorwerpen der natuur waren heilig in de oogen onzer Noordsche voorvaderen (1). Daar waren de plaatsen, waar zij hunne altaren, uit ruwe steenhoopen bestaande, oprigtten; bij of op dezelve stortten zij hunne gebeden uit, slagtten zij hunne offerdieren of zelfs wel hunne in den oorlog gevangen genomene krijgslieden (2). Maar

(1) Zie Mone, *Geschichte des nörd. Heidenth. Th.* II. p. 18 en volgg.

(2) Tacit. *Ann. Lib.* I *C.* 61. » Lucis propinquis » barbarae erant arae, apud quas tribuni ac primorum » ordinum centuriones mactaverunt."

ook dáár hoorden zij de heilige stemmen hunner priesteressen aan, als deze hun eenen goeden of kwaden uitslag hunner krijgstogten voorspelden. Zoodanige steenhoopen waren in grooten getale over den bodem van het noordelijk Duitschland verspreid en worden nog hedendaags, of in hun geheel, of in verstrooide brokken vertoond. Men denke hier slechts aan de *Druzen-are* (bij verbetering het *Drusus oorkussen* genoemd) te Bentheim; aan de *Ara Ubiorum* bij Keulen (1); aan de *Gretescher Steenen* in het Osnabrucksche (2); aan den *Cornelius-Berg* bij Helmstad (3), en aan zoo vele anderen, in het Holsteinsche en in Denemarken. Even gelijk deze nu was dan ook de steen, dien wij behandelen, een offeraltaar aan de Godheid of de heilige priesters gewijd, die op den *Tankenberg* hare localiteit had. — En wanneer wij nu verder onderzoeken, welke deze Godheid ware, dan zal daaruit voor onzen reeds zoo dikwerf genoemden steen, eene — inderdaad boven anderen uitstekende — belangrijkheid geboren werden. Immers, voorgelicht door Tacitus, en met inachtneming van alle omstandigheden, door dezen Schrijver geboekt, meenen wij, dat deze Godheid geene andere kan geweest zijn, dan de beroemde Tanfana, wier magtige

---

(1) Tacit. *Ann. Lib.* I. *C.* 39.
(2) Möser, *Osnabr. Gesch. Th.* I. *p.* 448.
(3) Strauvii *Syntagma Hist. Germ. p.* 56.

iuvloed zich wijd en zijd over de omligg
volkstammen schijnt uitgestrekt te hebben
Doch hier moeten wij het betreuren, d
kortheid van dit ons bestek niet ged
thans in eene breedvoerige ontwikkelin
staving dezer stelling te treden; iets, wa
ons eerlang een in het bijzonder daartoe
kend betoog in de gelegenheid zal st
Was dan ook alzoo TANFANA de magtig
heerscheres dezer indrukwekkende oo
dan was ook de *Groote Steen* het hoofd-
aan haren dienst gewijd; dan werden
vele jaren lang op dezen de offergaven
voor haar bestemd waren, ter nedergel
maar dan werd ook bij dezen de stem geh
die den heldenmoed onzer voorvaderen
ontvlammen tegen den overmoed der R
nen; en, wij schromen het niet te zeg
dan was ook hier de plaats, van waar de
ARMINIUS, aangemoedigd door dezelfde ma
stem, zich op weg begaf, om, slechts we
dagreizen van hier, zijnen *Hermanslag* t
veren, de legioenen van VARUS te verni
en zich bij het nageslacht eenen onsterfel
naam te verwerven. — Met regt prijzen

---

(1) TACIT. *Ann. Lib.* I. *C.* 51. Het is van be
hier wel op te merken, dat TACITUS in het mee
zegt: » Celeberrimum *illis gentibus* templum,
waaruit ten duidelijksten blijkt, dat de vermaar
van den hier bedoelden tempel zich niet tot eene
kelen volkstam bepaalde, maar zich over vele a
volkstammen uitstrekte.

o den maatregel, waardoor dit ruwe gra-
blok van zijne plaats werd opgenomen en
ggevoerd, om, als een merkwaardig ge-
kstuk der oudheid, het marktplein te Ol-
zaal tot sieraad te strekken.

J. Weeling.

ZILVEREN MUNT

VAN

JAN, *Heer van Kuinre.*

In den *Overijsselschen Almanak voor Oudheid en Letteren*, twaalfde jaargang 1847, zagen wij met belangstelling een uittreksel uit de keuren of handvesten van Kuinre, weleer eene zeer uitgebreide Heerlijkheid, zóó zelfs, dat het tegenwoordige eiland Schokland, met al de landen tusschen dit eiland en Kuinre, thans de Zuiderzee, er onder heeft behoord. Het had van ouds zijne eigene Heeren, tot dat, in 1407, de Heeren HERMAN en HENDRIK VAN KUINRE deze Heerlijkheid aan FREDERIK VAN BLANKENHEIM, Bisschop van Utrecht, als Heer van Overijssel, door koop opdroegen, die het aan dit gewest hechtte.

Daar het ons voorkomt niet zonder belang te zijn, de bijzonderheden nopens de zoo weinig bekende geschiedenis der Heeren van Kuinre kennelijk te maken, die door latere ontdekkingen zijn te voorschijn gekomen, zoo vermeenen wij, dat het den liefhebberen van

oudheid en munten welligt aangenaam zal zijn, de navolgende mededeeling te bekomen.

Aan den Heer FREDERIK VERACHTER, Archivarius en Oud-Bibliothecaris der Stad Antwerpen, is men verschuldigd de belangrijke beschrijving van eenige zilveren munten van de Heeren van Kuinre, welke men tevens afgebeeld vindt in zijne: „*Documens pour servir à l'histoire monétaire des Pays-bas;*" uitgegeven te Antwerpen in het jaar 1840. Tot dat tijdstip waren geene Kuinresche munten beschreven of bekend, en het is alzoo aan zijne nasporingen en voortreffelijke munt-kunde te danken, dat men thans reeds vijf stuks onderscheidene munten van die Heeren uit de vergetelheid als 't ware te voorschijn heeft zien komen.

Niettegenstaande hare groote zeldzaamheid, mogt het ons echter gelukken, onze verzameling met zoodanig eene munt te vermeerderen. Dezelve is van eenen anderen stempel dan die, welke voorkomen in het werk van den Heer VERACHTER. — Op de voorzijde bevindt zich een klimmende leeuw met eenen in de hoogte gekrulden staart, in een driehoekig schild geplaatst, met het omschrift:

S. MO--NET DN--I IOHA.
(MONETA DOMINI JOHANNIS),

en op de keerzijde, een tot in het randschrift doorgaand kruis, met de woorden:

MIL--ITIS--DE CV--INRE.
(MILITIS DE CVINRE).

Tot meerdere opheldering voegen wij h
bij eene naauwkeurige afbeelding dezer
langrijke munt, die, te oordeelen naar
stempel en de letters, tot de eerste helft
de veertiende eeuw behoort, en alzoo,
eenige waarschijnlijkheid, kan geacht wo
te zijn van JOHAN VAN KUINRE, die in 1
verschijnt als getuige voor den Bisschop
Utrecht, JAN VAN DIEST, bij de verpanding
eenige goederen aan den Graaf van Gelre

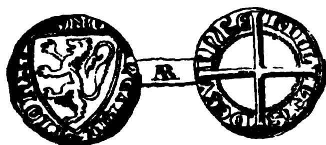
Welligt, indien de muntliefhebbers h
penningladen wilden doorzoeken, zouden
mogelijk wel nog meer Kuinresche munten
vonden worden, en, door er mededeeling
te willen geven, de thans nog zoo duis
geschiedenis van de Heeren van Kuinre, e
meerder licht verschaffen. —

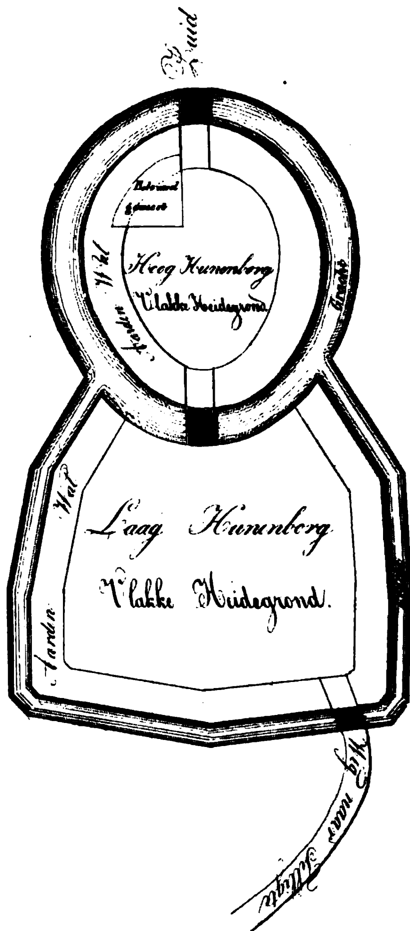
DE ROYE VAN WICI

NIJMEGEN
April 1847.

---

(1) DUMBAR, *Analecta*, Tom. II. p. 253.

Hoog Hunenberg
Vlakke Heidegrond
Laag Hunenberg
Vlakke Heidegrond

DE HUNENBORG.

Reeds meer dan ééns is in dit jaarboekje van dit belangrijke plekje in Overijssel melding gemaakt, b. v. 1837 bl. 1, 1838 bl. 218, en 1844 bl. 180. Ten gevolge der opmetingen en opgravingen, door de zorg van den Heer WILMINK, Burgemeester van Weerselo, gedaan, zijn wij in staat eene schets van dezen bouwval te geven, terwijl het voor als nog onbeslist blijft, of de stichting van Romeinschen dan van Frankischen oorsprong is.

De Hunenborg in het Volterbroek bij Ootmarsum bestaat blijkbaar uit twee deelen, waarvan het ééne de *Hooge* en het andere de *Lage* Hunenborg genoemd wordt. De eerste of *Hooge* Hunenborg heeft eene eenigzins langwerpige, eironde gedaante, lang omtrent 130 en breed omtrent 100 El, en is geheel met eene gracht omringd van ongeveer 25 El breedte, waarover, zoo het schijnt, aan het zuid- en noordeinde eene brug moet gelegen hebben, gelijk op nevensgaande schets te zien is. Aan de regterzijde van den zuidelijken opgang wordt (gelijk aangeduid is) achter tegen aan en in den dikken wal op eenen afstand van 16 Ellen

van de gracht, ter lengte van omstreeks 25 en ter breedte van 10 à 12 El, bij ontgraving puin gevonden, bestaande uit Bentheimer steen, keisteen en eene soort van tufsteen, met cement of kalk verbonden. Baksteen wordt in het geheel niet aangetroffen. Op onderscheidene plaatsen zijn zoo wel door den wal als door het vlak ontgravingen gedaan, maar men heeft nergens verder eenig spoor van bebouwing gevonden.

De tweede of *Lage* Hunenborg, noordelijk aan den eersten grenzende, heeft eene meer vierkante gedaante, van het Zuiden naar het Noorden eene lengte van omstreeks 120 en van het Oosten naar het Westen van omstreeks 160 El. Hij is of was ook met eene gracht omringd, doch ter breedte van 15 El. Op dezen vindt men geen het minste spoor, dat er een gebouw zou gestaan hebben. Over de gracht van dezen *Lagen* Hunenborg moet, gelijk in de schets wordt aangeduid, mede eene brug gelegen hebben, waarachter nog eenige heidegrond aanwezig is, en over welke brug alleen bij hoog water de toegang tot deze opgeworpene heuvels heeft kunnen plaats hebben, dewijl het Volter-broek laag en moerassig is.

DE AREMBERGER GRIFT.

De groote verdiensten van den Graaf van Aremberg, Stadhouder van Overijssel van 1548 tot 1568, mogten nog wel eens opzettelijk behandeld worden. De Overijsselsche archieven bevatten een menigte bijzonderheden, die getuigenis geven van zijnen ijver om het Landschap te dienen, gepaard met eene bijzondere gematigdheid in dien tijd van spanning en gevaar. Hem komt onder anderen de eer toe, dat hij, toen er nog weinig aan het verbeteren der communicatiën gedacht werd, deze zaak in onze provintie ernstig ter harte genomen en daardoor het zijne gedaan heeft tot verbreiding van welvaart. De Heer de Vos van Steenwijk heeft, in zijne *Geschiedkundige Herinneringen van Vollenhove en deszelfs omstreken*, reeds veel tot zijnen lof gezegd. In de derde Redevoering, bladz. 51—71, maakt hij den Stadhouder kenbaar in drie onderscheidene betrekkingen: als grondlegger en bevorderaar van het heil en den voorspoed van dit oord, als bewindvoerder over dit gewest, en als regent van al de landschappen, over welke hij gesteld was. Daar het stuk niet in

den handel gekomen is, zouden wi
lust hebben, deze lofrede op Arembe
te nemen; maar met het oog op den t
dit opstel, vergenoegen wij ons, slec
volgende uittreksel van een paar bl
te geven. De Stadhouder konde ras
ken, dat het er ver af was, dat hier a
die volkomenheid gebragt zou zijn,
niets te verbeteren viel. Want ofsch
gebrekkige gemeenschap, die nog in
eeuw tusschen de binnenlanden alhier
Zuiderzee plaats had, voor een aanm
gedeelte verbeterd was, zoo waren
verscheiden voorwerpen, die mede v
ring behoefden. Aan de *Groote Zijl*
uitloop van de gegraven waterleiding
Zuider-zee, haperde het, bij het to
der scheepvaart, aan eene bekwame
voor de schepen om veilig winterlaag t
nen houden. Hij moedigde de ingez
die zich in de nabijheid van die sluis
tigd hadden, aan, om hier eene haven
ken, tot welke kosten hij eene aanz
som gelds uit zijne eigene middelen
schenke gaf. Zoo leide hij dan de gr
len van den voorspoed dezer plaats
zijl (1)); dan hiermede waren al de
ken, aan welke dit oord onderhevig
niet verholpen: de uitwateringen, die e
handen waren, werden in geenen dee

(1) Verg. *Alm.* 1843, bl. 133, en 1844, bl.

doende bevonden om al het water te lozen, hetgeen, naar mate de veenderijen vermenigvuldigden, ook jaarlijks moest worden afgebragt.

„ Ook begreep de Stadhouder te regt, dat ter bevordering van de scheepvaart eene gemeenschap aan de zuidzijde van deze landstreek diende geopend te worden. Om beide deze oogmerken te bevorderen, deed hij op eigene kosten eene gracht graven tusschen de schoutambten van Wanneperveen en Vollenhove, welke hij met het Zwartewater, door middel van eene kapitale sluis, mede op zijne bijzondere kosten vervaardigd, deed verbinden, even bewesten de schans aan de Zwartesluis, welke gracht en sluis nog ten huidigen dage bekend zijn onder de benaming van *Aremberger Sluis en Gracht;* terwijl hij over de gracht naar Wanneperveen, mede voor eigene kosten, eene brug deed leggen, zorgende tevens, dat door deze nieuwe vaart niet te veel afbreuk aan die van de Groote Zijl werd toegebragt, daar hij zich zelven en namaals zijne regt verkrijgenden verbond, om over de te maken sluis, als ook over de vaart te Wanneperveen, geene andere dan vaste bruggen te leggen, die ten geenen tijde in wip- of ophaalbruggen mogten verwisseld worden, en zulks ten einde de schepen, welke genoodzaakt werden met staanden mast te varen, te verpligten, zich van de vaart door de Groote Zijl uitsluitend te bedienen. Zoo bereikte de Stadhouder hiermede zijn dubbel

oogmerk; want de lozing van het overtollige water en de scheepvaart werden beide krachtdadig bevorderd, terwijl tevens voor de belangen der Groote Zijl gewaakt werd: welke geopende scheepvaart ook dat te weeg bragt, dat het buitenkwartier te Zwartsluis in eenen bloeijenden staat geraakte, ofschoon hetzelve nooit dien staat van welvaart bekomen heeft, welke aan de Groote Zijl zoo heerlijk opgedaagd is. Wat dunkt U nu, ben ik wel van grootspraak te beschuldigen, als ik U dezen Stadhouder voordraag als den grondlegger en bevorderaar van den bloei en de welvaart van dit oord? Wie toch is onbewust, dat al de voorspoed en welvaart, die de ingezetenen alhier, sedert meer dan twee eeuwen, genoten hebben, en nog ten huidigen dage genieten, alleen hunnen oorsprong verschuldigd zijn aan den handel en de scheepvaart van Blokzijl en Zwartsluis, en dat die ook in de gevolgen den zegenrijksten invloed gehad hebben op onzen landbouw, de gemakkelijkste middelen daarstellende, om de voortbrengselen van den grond, het zuivel van het vee en de vruchten van de nijverheid der ingezetenen ten duursten prijze ter markt te brengen en in dit oord eenen omloop van geldspeciën te bevorderen, welke elders te vergeefs gezocht wordt." Tot dus verre de Heer de Vos van Steenwijk.

Omtrent de Geschiedenis der Aremberger Grift zal ons het stuk, dat wij beneden in zijn geheel mededeelen, opbelderingen geven.

wij eerst, hoe het in de wereld kwam.
IBERG sneuvelde, gelijk bekend is, in den
van Heiligerlee, in 1568. Zijne erfgena-
waren in 1614 nog in het bezit zijner
eren en trachtten toen de vervallen Grift
erstellen. In dit jaar, in de maand Maart,
sseerden zij zich aan Ridderschap en Ste-
over moeijelijkheden, die hun werden aan-
an, waaromtrent den 17^{den} Sept. bepaald
l: „Opte differentie ende het geschil
chen die gecommitteerden van den Prince
Arenburch mitsgaeders de erffgen. van de
terklufft in Wanneperveene ter eenre ende
rse erfgen. van verscheiden kerspelen des
tampts van Vollenhove ter ander sijden,
ngende het leggen van een sijll ende ver-
in de Arenburchsche griffte, als oick die
eminge van den dam, in dieselve griffte
den Vehenewech gelegen, is geresolviert
guet gevonden, datte gedeputierden, soe
desen hier over aen und bij gewest sin-
(1), avermaels van der saecken gelegent-
t ten averstaen van partijen ter wedder-
n ende op derselver costen tegens seec-
n dach, bij die gedeputierden toe benoe-
, oculaire inspectie te nhemen ende die-
soe moegelick bij amicale compositie toe
ijcken ende daer die vrundtlicheidt baven

Den 15 Julij waren daartoe gedeputeerd geweest
osten van Salland en IJsselmuiden, en de burge-
ers CHRISTOFFEL HENRICXEN en HERM. CAMPERBEECK
Kampen en Zwolle.

toeversicht entstonde, sall partijen den wech van justitie geapent ende gewessen worden." De onderhandelingen leidden tot geen vergelijk; maar de goederen werden kort daarna verkocht en geraakten in andere handen. Den 17den Maart 1617 adresseerden zich de *koopers en eigenaars* van de Arembergsche landen te Wanneperveen, met de geregtigheid van de grift, sluis en andere attinentiën en dependentiën van dien, met dergelijke klagten tegen den drost, jonkeren en erfgenamen van Vollenhove. Er werd weder een dag van oculaire inspectie bepaald, ten einde partijen voor gedeputeerden van Ridderschap en Steden (1) tot een vergelijk te brengen. Mogt dit niet gelukken, dan zou de magistraat van Deventer uitspraak doen. Daar men ook nu de zaak niet in der minne konde vereffenen, kwam het tot eene procedure voor den magistraat van Deventer. Den 10den Mei 1618 (2) werd

---

(1) Tot gecommitteerden werden benoemd Anthonis van Doerninck en Johan van Raesfeldt, Drost van Haaksbergen, uit de Ridderschap; uit de steden Johan van Hemert en Casper ter Borchhorst met Swier van Haersolte, Rentmeester van Salland.

(2) Den 30 April van dit jaar verzocht Derck Duist van Voorhout, als gemagtigde van Philips, Hertog van Aerschot, Prins Grave van Aremberg, in naam van zijnen principaal, van wege Ridderschap en Steden te mogen beleend worden met de heerlijkheid Wedde en Westwoldingerland, hetgeen toegestaan werd, met de clausule: behoudens ons en onzen nakomelingen en een ieder, hun regt, ook de provintien Holland en West-Vriesland hun vermeend regt. Ook werd toegestaan, de

hiervan rapport gedaan, en daar de koopers beweerden, dat er verscheidene kerspelen en erfgenamen van Vollenhove waren, die geen belang hadden bij het doorgraven van den dam en het leggen en onderhouden van een bestendig verlaat, dus ook geen proces daarover wilden beginnen noch in de kosten daarvan dragen, zoo zoude de magistraat van Deventer, opdat niemand onkunde mogt voorwenden of tegen zijn' wil met dit proces bezwaard worden, alle belanghebbenden, tegen eenen bepaalden tijd, door kerkespraak in alle kerspelen van Vollenhove en in de drie Steden, citeren, om hunne belangen in te brengen. Partijen moesten intusschen ook aan den magistraat inleveren, wat zij begrepen tot handhaving hunner zaak voor den dag te kunnen brengen. Den 11den Junij 1618 citeerde de magistraat van Deventer allen, die vermeenden bij de wederopening der toegedreven Arembergsche grift en het leggen van eene schutting of verlaat in den Veeneweg geïnteresseerd te zijn en zich daartegen zouden willen opponeren en de kosten der procedure mede zouden willen dragen, om tegen den 6den Julij te verschijnen. Koopers en eigenaars van de Grift leverden nu het volgende opstel in, hetwelk wij, als eene bijdrage tot de geschiedenis der Grift in zijn geheel mededeelen.

---

heerlijkheid cum annexis te mogen verkoopen, waarbij kooper of koopers gehouden waren, de heerlijkheid van Ridderschap en Steden naar leenregt te verheffen.

Edele, Erentfeste, Hoichgeleerde, W
seer Voorsichte heeren Borgermeisteren S
pen ende Raedt der Stadt Deventer.

Om voir U Ed. (als tot deser saecken
stelde en gedelegeerde Richters) volgens
decreet bij Ridderschap ende Steden op
geholden Lantdach affgegeuen, te dienen
anspraecke vuijt den naeme ende van w
die tegenwoirdige eigenaers van die Arenb
sche goederen gelegen in Wanneper vee
tegens die jonckeren ende erffgenaemen
ampts Vollenhoeue, die den voirn. claeg
tegens recht reden ende alle billicheit, i
dieren ende verhinderen in het weder
maecken van haere toegedreuen griffte
leggen van een schuttinge offte verlaet i
selue griffte.

So seggen eerstlijck gemelte claegeren
te sijn, dat sijne furst. Gen. van Arenl
in voirtijden, op sijn eigen costen en
sijn eigen landen hefft doen maecken
doirgaende griffte offte vaert, streckend
den dijck vant swarte waeter aff noert
doir t'hoge moer tot in de verssloet
Giethorensche meer, welcke griffte offte
dan oick bij sijne furst. Gen. lange j
rustelijck ende vredelijck, sonder inspie
offte beletsel is gebruickt gewest, tot m
lijcken dienst ende gerijff der ingesetene
ser Lantschap. Alle twelcke bij een jeg
ken so notoir ende kundich is, dat het
bewijs en vereijschet, ende in cas van

kenninge met meer als hondert getuigen bewesen sal koennen worden.

Het is voirder oick also, dat hijr beuoirens in oirlochstijden seecker verlaet, twelck sijne furst. Gen. in de voirs. griffte omtrent die veennewech hadde liggen, was coemmen te veruallen, waerop dan oick is geuolght een swaere inbrekinge van dijcken in Barspijck, Wanneper veenne en Hasselter ampt, welcke dijcken vermits d'oirloge oick enigen tijt ongemaeckt sijn gebleuen. Waeromme dan is gebuert, dat bij invloeijinge des waeters, twelck doir die onbeheerde dijcken geschiede, ende vermits die vernietinge van gemelte schuttinge offte verlaet in deselue griffte, die landen gelegen op die noertsijde vant hoege moer altemets sijnnen geinundeert, om twelcke voir te coemmen die huisluiden van die Lewte, Giethoeren ende haere geassocieerden in den jare 1589 wel hadden voirgenoemmen in die voirn. Arenberchsche griffte omtrent het hoege moer enen dam offte toeslach te maecken.

Maer als Richart Onnia (des tijts pantholder van die Arenberchsche goederen) hefft vernoemen, dat men tegens welheergebrachten gebruick ende possessie tselue voirhebbens was te doen, hefft hem daerouer beclaecht an den heeren drosten van Vollenhoeue Johan Sloet den olden, om bij sijn Ed. als lantdroste in possessie en gebruick der voirs. griffte tegens sodane violentie gemainteneert ende gebanthauet te moogen worden, gelijck dan gemelte heer droste (dewelcke van den oirspronck,

voirtganck ende gebruick derseluer griffte vollencoemmen kennisse ende wetenschap hadde) oick hefft gedaen, ende onder sijn Ed. eigen hant ende signature verclaert hefft, dat sijn Ed. niet en verstont, dat men emant met sulcke offte diergelijcke middelen tegens recht ende redenen solde ouervallen, blijckende bij copia hijrbij geannecteert onder litera A.

Waerouer sij dan die voirn. griffte des tijts ongedammet ende vrij epen hebben moeten laten bliuen, daer vuijt dan der clageren guede recht en duechdelijcke possessie kan worden gespuert.

Maer also vermits die turbulente tijden die dijcken niet wederomme na behoir worden gemaect, noch oick het verlaet niet gelegen was te repareren, is Anno 1598, op versueck der geinteresseerden, tot voircoemminge van widere schaede ende verderff, ouercoemmen ende bewilliget, dat die voirs. griffte bij prouisie gedammet ende toegedijcket solde worden, ende dat bes bij haere furst. Gen. wederomme een verlaet in de griffte gelecht solde worden, in welcken geualle die genoemde kerspelen die voirn. toedamminge op haerluider costen weder opmaecken solden.

Alle twelcke dan met den samptlijcken erffgenaemen ende huisluiden der kerspelen Giethoeren, Blanckenham, Iselham, Paeslo, Steenwijcker wolt, Lewte, Muggenbete en Steenwijcker kerspel, dorch kerckenspraecke bij een geroepen sijnde, also is geconditioneert, geaccordeert ende verdraegen, daeruan oick

irlijck reces in forma is opgericht ende
den Ed. Johan Sloet droste des landes
enhoeue in kennisse der waerheit on-
eikent ende in sijn Ed. protocoll doen re-
eren, na luit copia onder litera B. hijrbij
echt.
elcke voirs. beide instrumenten verschei-
ijck an den tegenwoirdigen heeren dros-
ende jonckeren van Vollenhoe in originali
en vertoent ende daer beneffens bij haer
int protocol naegesien koennen worden,
mme men nu alleenlijck copien exhibeert,
presentatie, so daeruan enich twijffel ge-
ert mochte worden, deselue alnoch in
nali ouer te leggen.
e voirn. toedamminge volgents 't voirs.
en op conditien daerinne verhaelt also ge-
t sijnde, is daerna gebuert, dat in den
1610 doir pontiani vloet het waeter van
oertsijde, daer die voorn. kerspelen sijn
en, met alsulcke cracht is angecoemmen,
leselue dam is wechgeloepen ende daer-
een groot einde van die Arenberchsche
e, met een driffheue is toegedreuen, daer-
die nauigatie wel wort verhindert, son-
dat nochtans deselue driffheue (als op en
driuende) het water kan schutten.
de als nu doir het besluit van Treues
jegelijck weder bij sijne goederen hefft
gen coemmen en deselue wederomme hefft
cht te beneficeren ende in esse te bren-
hefft oick sijne furst. Gen. van Aren-
h voirgenoemmen in den jaere 1614 dese

toegedreuen griffte wederomme te doen suiveren ende opmaecken. Dan also hem daerinne bij enige tegens recht en reden verhinderinge geschiede, is daerouer die saecke getraineert, tot dat dese claegeren die voirn. Arenberchsche goederen met die gerechtichheit van die voirs. griffte ende doirvaert van sijn furstl. Gen. gecofft en an sich vercregen hebben.

Volgents welcken coep dan oick dese claegeren en tegenwoirdige eigenaers van de voirs. landen ende griffte, in den jaere 1616 die suiueringe ende weder opmaeckinge derseluer griffte wederomme hebben voirgenoemmen, met presentatie van een sufficient verlaet in de griffte te doen leggen, daermede die landen bij alle inconuenienten voir inuloeijinge des waeters moegen wesen befrijet, twelck sij nochtans doir die verstoppinge van tegenwoirdige driffheue niet en sijn.

Maer als claegeren tselve werck oick meinden te effectueren ende bij der hant te nemen, is hem gelijckfals, doir enige jonckeren ende erffgenaemen, vuijt enckel misgunste geimpedieert, met dreiginge van alles wederomme te willen vernielen ende inwerpen, 't welck bij claegeren met grote costen mocht worden gemaect, schreckende en dreigende oick het arbeitsvolck, so dat niemant den claegeren daerin hefft doruen dienen. Waerdoir claegeren genoetsaeckt sijn, sich an Ridderschap ende Steden deser Lantschap te beclagen ende te versuecken om tegens sodane violentie in recht ende justicie ontfangen te

moegen worden, gelijck hem dan oick haer Ed. Mog. den wech van justicie geopent ende U Ed. tot richters in der saecken gestelt hebben.

Dewile dan vuijt tgene hijruoiren is verhaelt, claerlijck blijckt, dat der claegeren predecessoren ende consequentelijck sijlaiden tot die voirn. griffte ende vaert, van die seedijck doirgaens tot in de verssloet ende giethorensche meer, ontwijffelijck sijnnen berechtiget ende deselue langen tijt ende voelle jaeren vrij ende onuerhindert hebben gepossideert ende gebruicket.

Ende dan oick in Anno 1598 voir die toedamminge expresse geconditioneert ende bij den samptlijcken kerspelen ouercomen ende bewilliget is, dat so wanneer bij sijne furstl. Gen. van Arenberge wederomme een verlaet in deselue griffte solde worden gelecht, alsdan deselue griffte ende toedamminge oick wederomme solde worden geopent. Welck verlaet dan claegeren presenteren, tot billijck en redelijck contentement der erffgenaemen, ende so als tselue tot meeste versekeringe der landen sal behoiren, te doen maecken.

Sustineren ende concluderen derhaluen noetwendige claegeren, dat bij definitiue sententie verclaert behoire te worden, dat claegeren (mits leggende tselue verlaet) wel sijnnen befueght ende berechtiget tot het wederopmaecken ende gebruick haerder voirs. griffte ende vaert, ende dat den moetwilligen opposanten sal worden geiniungeert ende belastet den

claegeren daerin gene verhinderinge offte beletsel meer te doen, maer hem deselue rustelijck ende vredelijck te laten gebruicken. Maeckende mede wel expresse eijsch van costen, schaede ende interesse, hijrouer alrede gedaen ende geleden ende alnoch te doen ende te lijden. *Cum imploratione officii nobilis.*

A. Copia.

Edelen Erentfesten Hoichachtbaren Wijsen ende seer voirsichtigen heeren, Johan Sloet, Droste van Vollenhoue, Castelein der heerlicheit Cuinder.

Remonstreert met gebuerlijcke erbiedinge die Edelueste Richart van Unia, Drost van Genemuiden, in naeme ende van wegen mijn Gen. Vrouwe van Arenberch, hoe dat hij Supp[t] gewislijck in eruaeringe gecoemmen is, als dat die huisluiden van Vollenhoeue van die Lewter clufft ende van Giethoern, sampt haere adiuncten ende geassocieerden, van meninge ende doen bint, om durch mijnes Gen. vrouwe van Arenberchs griffte, gelegen opt hoege moer int veene, een dam ende toeslach te maecken, tegens alle olde ende bisheer welheergebrachte usancien, possessien ende gebruicken, also dat daerdurch mijnes Gen. vrouwen voirs. eruen, landen ende meijeren, sampt andere daerbij liggende huisluiden, gants ende geheel in den gront verdoruen ende vernielt sullen meeten worden, ouermits inlopende ende van boeuen vallende waeteren ende regen,

als in den sack besloeten, tusschen beide dammen wesende, geen vuijtganck sullen koennen vinden, ende dewile U Ed. amptsbaluen het voirbenoemde wel sullen koennen remedieren, beuelende een jeder sinen veenneweoh schouvrij hoich genoech na older gewoente opmaecke, oick mede die gedammede hoege brugge genoechsaem doen verhoegen, andersins bij gebreecke van dien sal hij Suppt in naeme als boeuen sampt anderen daerinne mede begrepen, sich grotelix geinteresseert vinden. Biddende ende begerende derhaluen gants oetmoedelick ende dienstlick, dat U Ed. hijrinne gelieue alsulcke versieninge te doen, ten einde hij Suppt in naeme voirverhaelt niet vernadeelt moege worden, interdicerende also alle den genen so angeuangen hebben die griffte te dammen, stilstant en opholdinge.

(*Apostille*). Dese supplicatie sij gestelt in handen van den gemenen ingeseten offte oere Gedeputeerden, van Giethoren en van die Lewte met hare adherenten, om binnen den tijt van acht daegen voir mij te doen haer wederbericht, so ick niet en verstae dat men emant met sulcke off diergelijcke middelen tegens recht en reden ouervalle. Actum Campen desen 24 Aug. 1589, stilo antiquo. (Was onderteickent) Johan Sloet.

B. Copia.

Alsoe die erfgenamen ende huijsluijden van

desse naebeschrevene kerspelen, op huijden durch kerckenspraeken bijeen geroepen sijnde, overcoomen en bewilliget hebben, als dat tot conservatie vant gemene landt ende om alle wijder verderff voor te coomen van invloijen van water door den Barspicker dijck, als oock in Wannepervheene en hasseler schouw gelegen, die grifte van haer f. Gen. van Arenberch voer eersten gedammet ende toegedijcket soude worden, ende dat bes bij haer f. Gen. sekere verlaet in dieselvige grifte tot contentement van die erfgenamen en kerspelen solde mogen gelecht worden, in welcken gevalle die kerspelen naebes. alsulcke toedamminge op haerluijder costen weder opmaken sullen, is oock mede bewilliget, dat de nabeschreven kerspelen den olden boerendijck sullen opmaken tot tien voeten onder breet en vijff voeten boven, dessgelijcken vijff voeten hooge, ende sullen tot die damminge van de grifte die van Giethoern daechlicx bestellen vijfftich mannen, die van den Blanckenham veertich mannen, die van Isselham thien mannen, die van Paessloe twintich mannen, die van Steenwijkerwolt dertich mannen, die van de Leeute twintich mannen, die van Muggebete acht mannen, die van Steenwijckerkerspel tien mannen, ende sullen de voors. kerspelen voorts desse navolgende roetal in maniere als boven opmaecken ende dat nae sekere lofinge en treckinge wie boven en beneden sal leggen, in den eersten Giethoern vijftich roeden, Blanckenham veertich roeden,

Isselham vijftich roeden, Paessloe twintich roeden, Steenwijkorwolt dertich roeden, ende die van Cuijnderdijck vijf en twintich roeden, die van de Leente vijfentwintich roeden, die van Steenwijkerkerspel thien roeden, die van Muggebete acht roeden, ende sal alle rouvoer en rijss, so tot damminge sal nodich bevonden worden, bij mij ofte mijne substitueerde gecoft en an de grifte gelevert worden, op costen van de gemeene kerspelen, ende sal tselve werck op toecoomende maendage s'morgens to acht uhren angetastet of begonnen worden, ende dit alles sonder in consequentie getrocken te worden. In oirconde van dien hebbe ick Johan Slooth, Drost des landes van Vollenhoe ende Castelleijn der heerlicheit Cuijnder, ditselvige met eijgener handt en name ondertekent. Actum Vollenhoe desen 12 Maij 1598. (Was ondertekent) Johan Slooth.

Tot dus verre de geschiedenis dezer Grift tot het jaar 1618. De uitspraak der Deventer regering is ons nog niet ter hand gekomen. Maar zij moet gunstig geweest zijn voor de toenmalige eigenaren. Nog bestaat de Grift als eene der beste waterleidingen in Overijssel. De sluis, die insgelijks in goeden staat en in 1826 geheel vernieuwd is, behoort aan eenige personen, onder den naam van participanten, die het bestuur door gecommitteerden uit hun midden, geassisteerd door eenen rentmeester, laten waarnemen. De tegen-

woordige rentmeester is sedert 1814 de Heer J. VAN SETTEN, Burgemeester van Zwartsluis, wiens grootvader sedert 1749, en wiens vader sedert 1784 dezelfde bediening had. De gracht zelve is geen eigendom van de participanten, dan alleen om dezelve te bevaren. Met 1 Jan. 1839 is, volgens koninklijke autorisatie van 29 Aug. 1838, een nieuw tarief van sluis- en paal- of havengeld ingevoerd. Bij het menigvuldig gebruik, dat er van de Aremberger-grift gemaakt wordt, zeggen wij met DE VOS VAN STEENWIJK, bl. 69.

„ Wanneer wij nadenken de betrekking, in welke wij onzen Stadhouder hebben geplaatst, als bevorderaar der welvaart van dit oord, dan moeten wij verwonderd staan over zijn genie in het navorschen der gebreken, welke hier in den aanvang van zijn bestuur gevonden werden, in het beramen der maatregelen om die te verbeteren, en in zijne vlijt om onverwijld handen aan het werk te slaan. Inzonderheid moeten wij verbaasd staan over de belangelooze edelmoedigheid, met welke hij zijne eigene geldmiddelen deed dienstbaar zijn, om de bronnen van onzen voorspoed te openen, daar hij, een Brabander zijnde, tot dit oord in geene regtstreeksche betrekking stond en dus ten onzen aanzien een vreemdeling was, die nimmer noch voor zich noch voor zijne nakomelingen eenige voordeelen daarvan trekken konde, en die daarenboven dezulke, welke hij nog konde genieten, zoo aanmerkelijk besnoeide, door zich zelven en

zijne regtverkrijgenden te verpligten, om aan de vaart door de schutsluis te Blokzijl zoo weinig nadeels mogelijk toe te brengen. Daar dan deze Stadhouder de zon van welvaart in dit oord zoo heerlijk heeft doen dagen, door welke wij nog ten huidigen dage zoo luisterrijk beschenen worden, welke erkentenis zijn dan de ingezetenen van dit kwartier niet aan hem verschuldigd, en hoe billijk is het, dat zijne nagedachtenis in zegening blijve!"

SCHRIJVEN VAN DE GEDEPUTEERDE PREDIKANTEN VAN OVERIJSSEL OP DE SYNODE TE DORDRECHT.

Na veelvuldige kerkelijke twisten werden op de Provintiale Synode te Vollenhove, den 3 Oct. 1618, naar de nationale te Dordrecht gecommitteerd CASPER SIBELIUS, pred. te Deventer, HERM. WIJFFERDING te Zwolle, JOH. VAN LANGEN te Vollenhove en HIER. VOGELLIUS te Hasselt; voorts als ouderlingen WILLEM VAN BROEKHUIZEN, van Zwol, en JOHANNES VAN DER LAUWICK, van Kampen (1). Een brief van de vier eerstgenoemden over de verblijfkosten te Dordrecht, aan gedeputeerden der Staten van Overijssel gerigt, kwam ons voor, hier wel te kunnen medegedeeld worden.

Edele, Moegende, Hoechachtbare, Wijze, Discrete, seer Voorsienige Heeren.

U Ed. Mog. missive an ons vier gedeputeerde predicanten gedirigeert, van den 4 decemb. door eenen expresse overgesonden, is ons wel verwaerdt ter hant gecomen en verstaen uit deselve, dat U Ed. M., nemende met groedt recht in consideratie, dat het Synodus Nationalis alhier noch wel lange soude connen

(1) Zie REVIUS, *Dav. Illustr.* p. 613.

duiren, ordre gestelt hebben op de verteringe, leggende dagelijcks een jeder van ons toe, soe van verteringe als vacatiegelt drie car. g. tijn st. Wij weten geheel wel, dat U Ed. M. van geen andere meinunge sijn (gelijck oock andere heeren van andere provincien) dan ons liberalijck te tracteren: op dat wij, verlaten hebbende onse huishoudinge en alles wat daer toe hoort, om de gemeine saecke nae onse geringe vermoegen te helpen bevorderen, gans geen oorsaecke souden hebben te clagen. Wij bekennen dat rondtuit, indien wij in Overijssel waren en U Ed. M. ons vraechden: offte men an 3—10 niet souden genoech hebben, dat wij souden antwoorden, rijckelijck genoech. Maer alhier te Dordrecht bevinden wij de saecke geheel anders geschapen, het is hier boven vermoeden duir. Ongetwijffelt hebben eenige heeren van andere provincien daer wat van geweeten, naedemael in den beginne, soe veele wij hebben connen vernemen, geen prædicant minder als vier gulden des dages toegelecht is, alhoewel in begin alle dinck soe duir niet was als nu. Het is nu aldaer toe gecomen, dat de geciteerde Remonstranten, den welcken geen dachgelt offte vacatiegelt gepasseert wordt, alleene voor hare verteringe des dages vier car. g. werden goedt gedaen. Gelijck noch desen dach Joncker Hendrick Hagen (1), de nae buerte

---

(1) Hendrik Hagen, riddermatige, en Joan van Hemert, burgem. van Deventer, waren als gevolmagtigden van de algemeene Staten, uit Overijssel gecommitteerd.

tegenwoordich van wegen onse Provincie praesideert, Hollingero prædicant in de Graeff, alhier nu geciteert, sodanige ordonantie mede gepasseert en onderteekent heeft. Ende daer beneffens noch een ander ordonnantie, daer wij oock copie van genomen hebben, om U Ed. M. ter gelegener tijt te toonen, in de welcke een jegelijcke maeltijt, buiten wijn en anders, den prædicanten wert gerekent op 30 st. ende haere dienaren even hoech. Daniel prædicant van Emden, een goedt, out, sober, sedich man met sijn soon werde (gelijck oock andere) eene bloote maeltijt in een burgers huis doorgaens gerekent onder haer beiden op drie gulden, de wijn op sich selves gestelt, de oock alhier boven alle gelooff en vermoeden seer duir en de mate klein is. Wij sesse, van de kercke gedeputeert, hebben alrede over de duisent gulden verteert, sonder eenige overdadicheit te gebruicken. Tot dese tijt toe noch geen seecker ordonantie van U Ed. M. ontfangen hebbende, hebben wij alle an een taeffel sittende, uit den gemeinen buidel geteert, en het sijn nu 46 dagen, dat wij van huis reisden, daervoer moegen U Ed. M. angaende vacatiegelt ons een vereeringe toeleggen nae U Ed. M. discretie. Twe personen van ons, met een dienaer, geven alleene voor twee camers ende twe bedden, neffens vier ende licht, in eene corte maendt 25 car. g. sijnde nae het jaer gerekent voor de beide camers 325 car. g., niet connende ergens minder anraecken en daerom noch blijde

over dese gemaeckte huire, naedemael alhier niet minder wert gegeven. Wij twijffelen niet, offte U Ed. M. sullen voortaen van andere plaetsen sodanige tijdinge crijgen, dat wij (buiten dat evenwel bij U Ed. M. gelove meriterende) sonder eenich achterdencken offte twijffelinge hoe langer hoe meer sullen gelooft werden. Versoecken daerom dat U Ed. M. (daer wij niet an en twijffelen, van ons aldus naerder bericht sijnde) gelieve onse dachgelden te vermeerderen, stellende de saecke geheel an U Ed. M. discretie. Op dese Synodo angaende de Remonstranten is noch niet veele uitgericht, overmitz hare tergiversatien, exceptien, criminatien en dilajen. De bloote staedt van die 5 poincten en hare consideratien over onse Nederlantsche belijdenisse des geloofs sijn overgelevert, ende den donderdach toecomende (gelijck haer opgelecht is) sullen sij hare consideratien over den Catechismum inbrengen; daer nae sal men haer ordentlijck op de vijff welbekende articulen examineren; daer nae sullen sij deselve expliceren, ende ten laesten, soe veele haer moegelijck offte sij geraedtsaem vinden, de selvige bewijsen en verdedigen. Eindelijck sal men tot de consideratien over onse belijdenisse en Catechismum comen, de boven de maete veele sijn, 't welck alles eenen ruimen tijt wech nemen wil, eer men van de ordre der kercken en bijsondere swaricheden noch can comen te spreecken. De Almachtige Godt (dien men vierich daerom moedt aanro-

pen) sal een genadige uitcompste, gelijck wij hoepen, tot sijnes names eere, bevorderinge der waerheit, stichtinge sijner heiliger Gemeente en tot ruste ende vrede, soe in kercke als politie, verleenen, dat alles ten beste mach comen. Hiermede

Edele, Mogende, Wijse, Discrete, hoech-Achtbare, seer Voorsienige heeren, willen wij uwe Ed. M. den Almachtigen bevelen, die Uwe Ed. Mog. wijse en geluckige regieringe wil segenen en U E. personen ter salicheit en tot dienst onses lieven vaderlants lange in voorspoedt gesont sparen. Datum Dordrecht den $\frac{23}{13}$ decemb. A° 1618.

U Ed. Mog.

dienstwillige en onderdanige dienaren

Casparus Sibelius.
Hermannus Wiferding.
Johannes van Langen.
Hieronymus Vogellius.

(Het opschrift was)

Edele, mogende, wijse, discrete, hoech-achtbare, seer voorsienige, de heeren Gecommitteerden der Lantschap van Overijssel, ordinario nu collegie houdende binnen Deventer — ende indien nu niet vergadert, an den

Edele heer Hendrik Bentinck, Landdrost van Zallant, onse gebiedende heer, om met ten eersten met hare Ed. Moeg. te communiceren.

LANDSTORM IN OVERIJSSEL.

1580.

---

n den *Almanak* van 1847, bl. 75—87, is
ngelukkige toestand van Overijssel in het
1580 gemeld. Door de ruiters en knech-
in dienst der Generale Staten, dus mede
escherming van het Landschap aangeno-
, werd het gebrandschat en uitgeplun-
, zoo dat de boeren de wapenen aangre-
n tegenstand boden, maar bij honderden
et leven kwamen. Dat Ridderschap en
n dien tegenstand onder hun toezigt na-
en zelfs organiseerden, blijkt uit het
medegedeelde. Den 25sten Febr. werd op
Landdag eene krijgsordonnantie op de
iden beraamd, en besloten, dat men die
t werk zoude stellen, ook dat men ee-
orm van eed zoude concipiëren. Aan
mst van den Prins van Oranje op den
lag te Kampen, den 5den Maart, en zijne
handelingen met de Staten had men te
n, dat Overijssel, in dezen tijd van
ing en verbittering, voor de Generale
bewaard bleef. De ordonnantie, die de

huislieden tot eenen landstorm tegen den inval van ruiteren en knechten opriep, was van den volgenden inhoud.

Ordinancye by aduis van Ridderschap vndt Steden van Auerisel geconsypyrt, dar dye huslude des seluigen landes sych sullen na reguliren.

In den irsten up dat dye husluden tot oere gewontliche hantirunge unde bouwerye wedderkiren undt dye ploch eere vortganck hebben mogge, is by Ridderschap undt Steden van Auerisel voer goet angesien, dat dye husluden voer irst den darden man ut ider kerspel, den besten darvan tot koer van den landdrosten, altidt geredt undt veerdich holden sullen, met alsulks geueer, dar dye am allerbesten medde wet ummetogane undt syck varuaren can, ofte met alsulken geueer dar dye van synen landdroste upgesat unde gemonstert sal worden, den welken dye 2 andere to huis blivende ter billickheit tot seggen des landtdrosten underholden sullen.

Item uth den vorschr. 3 man voer irst uptorichten veenlins van 250 mans starck, van welken veenlins dye hoplude undt semptliche beuelhebbers gecaren ofte gestalt sullen worden by eens ideren landtdrosten schultz undt dye gedeputirden dyr gene dye by den seluigen darto aller bequemst beuonden sullen worden.

Item dat een ider synen hopman undt beuelhebberen up tochten undt wachten gehorsam wesen sal unde geboer geuen by dye pene ant hogeste gestraffet to worden.

Item dat alle dye gene dye up roers gestalt worden sullen altidt in voerradt hebben 1 pont bussen puluers undt so volle lodtz undt lunte als darto noedych is.

Item dat alle Schultesen geholden sullen syn in voerradt to hebben 100 pont bussencrutz ofte na advenandt dye qualiteit ofte grotte van ider kerspel undt dat up kosten des kerspels.

Item alle kerspelen sullen in tidt van noede veerdich holden seckere wagens, schuppen, spaden, bilen undt andere noetuendige instrumenten, elck kerspel tot kennisse synes landtdrosten.

Item ider husman sal syck int uptrecken varsorgen met so volle vicktualyen als hye tot goetduncken van synen hopman van done hebben sal, sunder imandt (dar dye gelegentheit) vortz to beschedigen

Item ofte imandtz van syne veenlins weke in tidt als men den vyandt angripen solde, dyeseluige sal ant hogeste gestraft worden by den landtdrosten dar hye under geseten is.

Item en sal sych nymandtz weigerich maken uptotrecken by hele ofte halue veenlins, hele ofte halue rotten, war men sye to gebruken heft.

Item dat een ider syne tochten und wachten wal holden undt waren sal undt gyen allarrem, upproer ofte ennich tuist by sich sel-

ves up dye wachte maken undt nyet dra
up dye wacht commen noch ook na bes
wacht syn roer afschieten, alles by dye
geste straffe.

Item nymandtz sal sych an ennige ker
kloesteren ofte gotzhuser vorgripen, plund
ofte in stucken slaen, dan in alles achte
gen den religyons vrede.

Item dat na dessen dage giene ruter
knechten in dessen lande van Auerissel s
geledden undt to underholden angena
worden sunder expresse beueel undt speci
patente van Ertzhertzoch Mathyas ofte
nen generalen lutenant, unde oftet vur
kriechsvolck, ruter ofte knechte durch
in dessen lande gelecht worden, s
dye seluige by dye generaliteit, dye als
kriechsuolck geuoruen hebben, met lien
undt andere nodruft sunder ennige schade
husluden, dar sye gelacht worden, unde
den worden.

Item dat ock na dessen dage ghiene v
bunden, ledichgengers unde gardeners in
sen lande gestadet sullen worden, dan
dye wachten, so dye antreffen werdt, dye
uige sal mogen antasten unde int naste
richte brengen umme vortz synen landtdr
auertoleueren.

Item so veere het geuiele, dat Godt
hueden wil, dat dye vyandt starck int l
viele, so sullen alle dye husluden, nym
utgesundert, man voer man dye bauen dy
jaren undt under dye 70 jaren olt synnen,

ergeuen under synen schulte, dar hye undergeseten is, umme als dan geuoeret te worden met den anderen veenlins dart dye nodt eyschen mach. By also dat dye landtdrosten, dye gantse gehele Ridderschap undt Steden medde trecken sullen.

Item oftet geuiele dat imandt vor den vyandt geschaten, gequetst ofte geuondet worde sal denselnigen dar voer varset gedaen worden van eenes ideren kerspel, unde ofter imandt dot bleue, dar voer sal ock by eens ideren kerspel na gelegentheid gebetert worden unde dye wedue ofte kynderen varset gedaen.

Item sullen dye landtdrosten met dye schultesen undt hopluden der husluden macht hebben desse articulen to veranderen, to varmerderen undt to varminderen na derseluigen goetduncken undt eisch der sake, undt bij denseluigen sal ock gestelt worden 1 prouost umme dye moetwillige undt alle andere so desse articulen nyet achteruolgen wolden to straffen, ingelikens ock een quartirmeister, dye welke van der landschaft gelonet sullen worden alst na kriohsrechte behort.

Item alle desse articulen sullen alle dye huslude geholden syn lyflichen to besueren na ludt eenes seckeren eedes, dye den seluigen by oren landtdrosten voergeholden sal worden.

Des so belaven Ridderschap undt Steden van Auerisel den husluden alle assistence undt bystandt so volle oer ennichsins moggelich sal

wesen in tide van noeden to willen doen teggens den vyandt undt allen inual van ruteren undt knechten commende sunder ordinancye als bauen varhalt.

Den eedt so men doen sal.

Dye gemiene grote undt kleyne steden, so den eedt noch nyet hebben gedaen unde alse ingesetene des landes van Auerissel, sullen lauen undt sueren, dat sye Ridderschap undt Steden des landes van Auerissel to denste van C. M^{t} onsses Allergen. heeren undt tot behof van den heren Guuerneur General heer Mathis Erz hertsich van oestenrich undt princeliche Excellentye als lutenant general desseluigen, vortz dye generale Staten by der generaliteit gebleuen synde, sullen getrouwe undt holt wesen undt den seluigen allen Christlichen schuldigen gehorsam beuisen, ock met dye Spanyarden unde eere adherenten alse gemiene vyanden des vaderlandtz gyene correspundence halden noch ennige breuen noch botschaften, sunder eere landtdrosten daruan to aduartiren undt dye seluige breuen to toenen van hem untfangen. Dan met aller hore macht den vyandt to helpen wedderstandt doen unde dye handt dar an to holden, dat gyene ruter ofte knechten in den lande van Auerissel togelaten worden dan by apene patenten van hochgedachten Ertzhertoch van ostenrich alse generale Guuerneur undt der generaliteit. Des gelauen Ridderschap unde

Steden dat sy in tidt der nodt hemluden voer allen auerual undt tochten van ruter undt knechten na oere utersten varmoggen willen helpen voerstaen undt vardedigen.

Dessen eedt sullen dye drosten in eeren ampten van den schultessen undt underschulten ellix a part nemmen.

BESCHRIJVING

VAN DE

HAVEZATHEN

in Overijssel,

DOOR

F. A. EBBINGE WUBBEN.

TWICKELO onder het rigterambt van *Delden*. Dit huis met daarbij behoorende goederen was een leen van Overijssel. Het werd in 1347 onder den naam van *Eysinck* of *Ensinck* door *Berend van Hulsger* verkocht aan *Herman van Twickelo*, die er zijnen naam aan gaf en in wiens adellijk geslacht het gedurende twee eeuwen bleef. Deze *Herman van Twickel* voerde in 1367 met andere heeren oorlog tegen Jan van Vernenburg, Bisschop van Utrecht, dien zij te Goor overrompelden en gevangen namen, en niet anders dan tegen een onmatig losgeld ontsloegen. Om de penningen daarvoor te bekomen, moest de Kerkvoogd een aanzienlijk deel van het Nedersticht verpanden.

Rudolf van Diepholt gaf aan *Jan van Twickel*, in 1448 (1), voor eene pandsom van 243 Overlandsche Rhijngulden het rigter- en achterrigterambt Delden. *Twickelo* zelf schijnt in de Spaansche beroerten versterkt te zijn geweest, alzoo men vindt, dat de Spaansche Hopman Johan Baptista Taxis, in een brief van 1582, verklaart „dat de boeren van de heerlijkheid Almelo een dag uit vriendschap op den huize Twickeloo hadden helpen schansen."

Joan van Twickelo, bijgenaamd *de Rijke*, geen' zoon hebbende, liet, omstreeks 1550, zijne goederen aan zijne dochter *Angnis*, welke gehuwd was met *Goossen van Raesfelt*, Drost van Twenthe. Het Drostambt van Twenthe heeft langen tijd van vader op zoon bij den Huize *Twickelo* behoord, tot vergoeding der vrije jurisdictie, welke aan hetzelve in vroeger dagen door den Bisschop van Utrecht was ontnomen, ten gevolge der door Delden en Goor tegen hem gevoerden oorlog. Tot in het vijfde geslacht bleef *Twickel* in de familie *van Raesfelt.* De kleinzoon van *Goossen van Raesfelt*, *Joan*, kocht in 1639 van den Graaf van Croy en Reulx de vrije en onafhankelijke heerlijkheid *Lage*, welke bestendig bij den Huize *Twickel* is gebleven. — Zijn zoon, *Adolf Hendrik van Raesfelt*, ook Drost van

---

(1) Volgens eene grafzerk in de kerk te Delden, overleden in 1449 *des donderdangs na Pinksteren.*

Twenthe, was gehuwd met *Amadea Isabella van Flodorff* en liet bij zijn sterven, in 1682, ééne dochter na, *Adriana Sophia van Raesfelt*, sedert 1676 gehuwd met *Jacob Jan*, Baanderheer *van Wassenaer*, zoon van den Admiraal van Obdam. Door dit huwelijk ging *Twickel* over in het geslacht der Graven van *Wassenaer*. *Jacob Jan van Wassenaar* overleed in 1714 en liet aan *Unico Wilhelm*, zijnen tweeden zoon, *Twickelo* na. Deze trouwde met *Dodonea Lucia van Goslinga*, dochter van den beroemden staatsman van dien naam. Bij zijn overlijden in 1766 werd eigenaar van *Twickel* zijn tweede zoon, *Carel George*, die het in 1800 naliet aan zijnen eenigen zoon *Jacob Unico Wilhelm*, van wiens eenige dochter en laatste afstammeling het thans nog het eigendom is, zijnde alzoo *vijf eeuwen* bij erfopvolging in de voornoemde geslachten geweest.

Vellenaar in de marke van *Linderte*, kerspel *Raalte*. In 1642 was hiervan geadmitteerd *Joachim de Baecke* en den 25 Maart 1733 *Karel August Emanuel van Rechteren*.

Venebrug, onder de vrijheid der stad *Hardenberg*, aan de marke van *Baalder*, in het jaar 1500 door Bisschop Frederik van Baden in erfleen opgedragen aan *Jacob van Uijterwijck*. Het wordt genoemd eene bisschoppelijke Berchvreden, geschiedende de opdragt van dit erfleen onder gehoudenheid aan de zijde des leenmans, om het huis in een' weerbaren staat te brengen en als een open huis tot des

Stichts behoef te onderhouden. In 1578 was er nog een kastelein op; eene akte van transport van 1588 van het kasteleinschap en berchvrede der Venebrug is nog aanwezig. Toen behoorde het aan het geslacht der *Ittersum's*. Op den 7 April 1607 werd bij de Generale Staten de navolgende resolutie genomen: „Is gelesen een brief bij den Drost van Salland geschreve aan zijn Exc., daarbij dezelve voorgeeft het innemen van Venebrugge vóór het ingaan van den stilstand tegen des vijands brandschat in Vriesland, Overijssel en Drenthe, hetwelk zijn Exc. heel goed en verdienstelijk vindt en geordonneerd daarop te verstaan het advies van den raad van State"; hetwelk op den 9 April daaraanvolgende werd ingeleverd, houdende „dat HED hun lieten bedunken, dat het grootelijks zoude strekken tot nadeel van de goede reputatie van deze zijde, dat in deze gelegenheid zulk exploit, alware 't schoon van meerdere importantie, zoude voorgenomen en ook uitgevoerd worden, en daarop gedelibereerd wesende, hebben de heeren Staten Generaal geconformeerd en den griffier gelast, hetzelve in handen aan Zijne Exc. te stellen." *Venebrug* bleef tot in de zeventiende eeuw nog versterkt, alzoo bij resolutie van Ridderschap en Steden van den 7 Mei 1668 werd bepaald om tweehonderd zesennegentig ℒ te besteden tot reparatie der *Venebrugge*, en bij resolutie van den 5 Junij 1669, dat het vaste garnizoen zoude blijven op de *Venebrugge*, om zooveel meer in den

post van scheeps- en wagenvrachten te besparen. In dien tijd behoorde deze havezathe aan het geslacht van *Scheele*, alzoo *Herman Rabo* in 1647 het havezaaths-regt bewees en de admissie van verschrijving verkreeg, onder de verpligting om de havezathe met een adellijk getimmerte te voorzien. In 1670 werd zijn' opvolger *Karel Otto*, bij resolutie van den 30 Januarij, de possessie der Venebrogger-rogge geaccordeerd. Het geslacht *Scheele* in de mannelijke linie in dit gewest uitgestorven zijnde en de vrouwelijke nakomelingen tot armoede gerakende, is later de *Venebrug* stukswijze in diverse handen gekomen.

VERBURG in het Schoutambt *Zwollerkerspel*, in de marke van *Genne*. In 1682 behoorde het in het geslacht van *Rechteren*; in 1732 werd er van verschreven *Adolf Julius Burchhard Baron van Huffel*, Landdrost van Salland, wiens weduwe naderhand in huwelijk trad met den Prins *de Louvois*. Aan deze vrouwe behoorde de aloude tiende op de Lankhorst, reeds in 1464 bekend en toen gehoorende aan den vermaarden Zwolschen Burgemeester *Reinold ten Bussche*, een geslacht, dat aan de meest adellijken in dit gewest was vermaagschapt.

IETS

ENT EEN' GEVONDEN'

TEEN

JDE LUTHERSCHE PASTORIJ

TE

EVENTER.

en geleden werd bij het schoon-
en kelder, welke tot privaat-put
en tot de woning behoorde van de
hersche pastorij te Deventer, een
en gevonden, voorzien van eenig
e om die reden in dat huis werd
nder dat men zich omtrent den
de beteekenis van dezen steen
chap gaf. Deze in andere han-
zijnde, bleek het al dadelijk
oude Romeinsche steen was, tot
ld zoowel de kleur, de fijnheid
het soortelijk gewigt aanleiding
le voorstelling, zijnde eene stee-
n door twee krijgslieden in Ro-
penrusting, dezen alouden oor-

sprong nog nader bevestigde. De vorm van dezen steen is eene afgeknotte piramide, waarvan het grootste vlak 0,148 El lang en 0,096 El breed, het kleinste 0,14 El lang en 0,088 El breed en 0,058 El hoogte heeft; de steen weegt 1,3197 pond en deszelfs soortelijk gewigt is 1921, komende overigens daarmede en in kleur zeer veel overeen met de roode Woerdsche plavuizen.

De afbeelding op dezen steen, welke in nevensgaande plaat wordt voorgesteld, op het grootste vlak zijnde, zoo geeft dit veel vermoeden, te veronderstellen, dat deze steen op deszelfs plat of wel als sluitsteen in een welf zal gelegen hebben en wel waarschijnlijk op de begraafplaats der gevonnisden, zoowel om tot gedachtenis dezer strafoefening als tot waarschuwing voor anderen te kunnen strekken, vermits het steenigen bij de Romeinsche legers bepaaldelijk tegen desertie, verraad of insubordinatie plaats had en dus denkelijk in een hunner castra zal zijn zigtbaar geweest.

De doodstraf door steeniging was bij vele oude volkeren in gebruik, zoowel bij de Joden als bij de oude Grieken, naderhand ook bij de Macedoniërs tegen verraders, bij de Lusitaniërs tegen vadermoorders, in Persië tegen giftmengers enz., en hoezeer deze straf bij de Romeinen niet onder de wettelijke wordt opgegeven, zoo zijn er echter verscheidene voorbeelden, dat dezelve is toegepast geworden, onder andere tijdens Keizer Lucinius op 40 soldaten, die zich aan misdrijven tegen de

krijgstucht hadden schuldig gemaakt. Nog een bepaald en zeer belangrijk voorbeeld in deze omstandigheid komt voor bij SPARTIANUS, den levensbeschrijver van PESCENNIUS NIGER, welke, de militaire deugden van dezen Keizer van weinige maanden vermeldende, van hem getuigt, dat hij eene uitmuntende krijgstucht in zijn leger onderhield en dat hij twee zijner onderbevelhebbers, die overtuigd waren van zich te hebben laten omkoopen, door zijne bondstroepen had laten steenigen.

Mogt deze steen, welke zich thans op de stedelijke bibliotheek te Deventer bevindt, aanleiding geven tot een nader onderzoek der kelders, behoorende tot de gewezene Luthersche pastorij, dan komt het niet onwaarschijnlijk voor, dat nog andere overblijfselen van de Romeinen aldaar zullen gevonden worden, welke tot bewijs zouden verstrekken van de aloudheid dezer Stad, door te getuigen dat de Romeinen ook hier gevestigd zijn geweest; in welk geval het gezegde van MARTIN in zijne *Religion des Gaules* zich op nieuw zoude bevestigd zien „ que les monumens sont souvent des guides plus surs que les historiens."

J. H. L. R.

Drijvende Metselsteen

Van eenen gewonen metselsteen, b
Huize Grimberg in Overijssel gebakken
in het water geworpen, drijft, heeft MAR
Kat. der Natuur IIIe d. bl. 225, gew
maakt en er bijgevoegd: „ Gij zult v
„ van waar die holligheden, die gewoo
„ gebakken steenen niet gevonden w
„ Ik antwoorde, dat dit van de aarde,
„ uit de steen gebakken is, moet voort
„ Had men dezelve, mogelijk zou m
„ ontdekken. Een edelman in dien
„ doet thans voor mij de vriendelijke
„ om er naar te zoeken. Wordt ze
„ den, wij willen er eenige proeven
„ nemen. Intusschen komt het mij
„ schijnlijk voor, dat deze aarde, in
„ meer of min zamengestelden vasten
„ veel luchts in zich bevat, welke, d
„ hitte van het vuur bij het bakken o
„ keld wordende, hare veerkracht he
„ en dus deze steenaarde, anders g
„ zich in het vuur zamen te trekken e
„ en meer opéén te pakken, uitzet, en
„ door belet, dat dezelve de gewone

„ heid van gebakken steenen verkrijgt; des „ deze steenen, daarna in het water ge- „ worpen, moeten drijven." Van dezen steen maken mede kortelijk melding de Schrijver van de *Tegenw. Staat van Overijssel* I^e d. bl. 34, 35, en J. A. Oostkamp, *Aardrijksk. Schoolboek van Overijssel*, bl. 71.

Velen hebben aan het bestaan van zulke steenen getwijfeld; doch de Heer H. van Wijngaarden, Schoolonderwijzer te *Rectum*, gemeente *Wierden*, is, na jaren vruchtelooze pogingen, in het bezit van deze merkwaardigheid gekomen en heeft er in Sept. ll. eene voorlezing over gehouden in het Schoolonderwijzers-gezelschap te *Rijssen*, waaruit wij, met zijne toestemming, de volgende bijzonderheden, tot nadere opheldering, ontleenen.

De steen, waarvan Martinet bezitter was (naar vermoeden hem door den Baron van der Capellen geschonken) was waarschijnlijk overgebleven van het aloude kasteel *Grimberg*, in de buurschap *Notter* en *Zuna*, gemeente *Wierden*, hetgeen in de 18de eeuw afgebroken en later door een meer modern gebouw werd vervangen. — De steen, die het onderwerp der voorlezing uitmaakte, kwam onlangs in het bezit van den Spreker, toen er bij eenen landman te *Rectum* gewag gemaakt werd van het spreekwoord: *he drif as nen bakstien;* waarop de landman lagchende hervatte: *dat z'ok oe wal anders kunnen loaten zèèn*, en den steen voor den dag haalde, die, in den put voor het huis ge-

worpen, terstond op het water dreef. Hij is herkomstig van een kasteel in de marke *Rectum*, *het Slot* genaamd, hetwelk de Legende als zeer oud, sterk en door eene dubbele gracht omringd, doet voorkomen. Men wil, dat het ten tijde van de Munstersche oorlogen aan BERNHARD VAN GALEN voor korter of langer tijd ten verblijf diende. Later is het gesloopt en door eene bouwhoeve binnen de gedeeltelijk nog aanwezige dubbele gracht vervangen. Ook meldt de Sage, dat men drijvende steenen aan het oude kasteel *Dach-horst* (nu *Dakhorst*) vond, thans ook eene bouwhoeve in de marke *Rectum*.

Hoe zeldzaam thans deze steenen zijn mogen, in vroeger tijden moeten zij meer zijn voorgekomen, indien men aan een paar overleveringen geloof wil hechten, die toch wel op eenige waarheid zullen steunen. Er was, zegt men, te *Rijssen* zekere familie, die de kunst verstond, om uit leem of klei steenen te bakken, die zoo ligt waren, dat zij op het water dreven, tot groote verbazing der toeschouwers, die de makers daarom voor toovenaars en heksenmeesters aanzagen. — Voor ongeveer eene eeuw, zoo luidt een ander verhaal, vonden een paar inwoners van *Rijssen*, die nog met name genoemd worden, achter den *Baniskamp* eene genoegzame hoeveelheid beste *zwarte* klei, die zij dadelijk tot steenen verwerkten. Maar bij het openen van den oven waren deze zoo ligt, dat zij op het water dreven. Voor den handel ble-

ken zij geheel onbruikbaar te zijn: maar men vermengde ze met andere en betere steenen, en zóó gingen zij de wereld in!

Waarom werden deze drijvende steenen nu bij uitsluiting in den omtrek van *Rijssen* gevonden? Ten zuidwesten der stad, vlak achter haren hoogen esch en de uitgestrekte boerderij en veenerij *den Banis*, liggen de groeven van het oude tigchelwerk of de oude steen- en pannebakkerij (1). Deze groeven zijn in de onmiddellijke nabijheid van het veen, en het is dus meer dan waarschijnlijk, dat *veen* zich aldaar met eene klei- of leemlaag vermengd heeft, waardoor de eigenschap van deze steenen, om op het water te drijven, veroorzaakt wordt.

De Hoogleeraar COP te Deventer heeft, na onderzoek van den steen, het volgende medegedeeld.

Bij beschouwing van den steen, valt het in 't oog, dat zijne ligtheid (de eigenschap om in water te drijven) een gevolg is van zijne

---

(1) Dat de bewerking van leem of klei in den omtrek van *Rijssen* zeer oud is, lijdt geen twijfel. In het jaar 1826 vond men, bij het graven naar klei op de *Heidensche rillen*, ter diepte van 30 à 40 voeten, in eene zoogenoemde kleimijn of kamer, een menschelijk geraamte, een zwaard, een teenen mand, een paar kleihamers en eenige zilveren munten met de beelden van VESPASIANUS, COMMODUS en JOVIANUS. Door dit vinden schijnt dus de Legende, dat te dezer plaats de Heidenen reeds leem of klei gegraven hebben, bevestigd te worden.

inwendige gesteldheid. Waar de meer zamengebakken, vastere korst is weggenomen, blijkt het, dat door de geheele massa eene menigte grootere en kleinere holten is verspreid. De eigenlijke massa van den steen is dus in verhouding tot zijne uitgebreidheid gering. Wanneer de steen in water gelegd wordt, zinkt hij ten deele; de oppervlakte wordt met luchtbellen bedekt, die langzamerhand in aantal en grootte toenemen, terwijl de steen dieper inzinkt. De holten van den steen waren met lucht gevuld en in de plaats van deze dringt water in. Al naar de holten op zich zelve staan of met elkander gemeenschap hebben, is de lucht ingesloten of kan zij naar buiten uittogt vinden. Daarvan hangt het af, of de steen zal blijven drijven, dan wel geheel zinken zal; zeker zou hij 't laatste, indien niet het ontwijken der lucht en het indringen van water belet wierd.

De oorzaak dier poreusheid laat zich overigens goed verklaren. Het geval kan eenigzins vergeleken worden met dat van *scoriae* (slakken of sinters), waarin de bij eenen hoogen warmtegraad ontwikkelde luchtsoorten de weeke of gesmolten massa opblazen. — De leem, waaruit de steen gebakken werd, moet op zich zelve rijk aan bewerktuigde stoffen, of met veen gemengd geweest zijn. Door de hitte bij het bakken werden die stoffen meer of minder volkomen ontleed; de vlugtige producten dier ontleding baanden zich een uitweg en deden de massa inwendig ongelijk-

matig hier opzwellen, drukten ze dáár zamen. Daar nu de steen uitwendig noodzakelijk het eerst vast en hard werd, behield hij ongeveer zijne gedaante, welke verandering ook verder het inwendige onderging, en de holten, ten gevolge van de ontleding der bewerktuigde stoffen ontstaan, konden door de taai geworden massa niet meer worden aangevuld. Met eene zaag kan de steen vrij gemakkelijk gedeeld worden zonder brokkelen; het inwendige toont nog al verscheidenheid van kleur zoowel als van digtheid; naar de oppervlakte neemt de digtheid toe, terwijl de kleur van zwart en graauw (op sommige plaatsen paarsch) tot bruin en ros overgaat; de holten wisselen in grootte zeer af; grootere zijn hier en daar in groepen bijeen, van deze zijn de wanden dun en glanzend, zoo dat men naar 't voorkomen geneigd zou zijn, ze voor kool te houden. Evenwel ondergaan kleine stukjes en poeder, op platinablik gegloeid, bijna geene verandering; slechts weinige deeltjes van het poeder ontvonken, op platinadraad voor den blaasbuis blijft een gedeelte onveranderd, terwijl een ander tot een zwarten glasparel kan gesmolten worden.

Het soortel. gew. van een stukje (in steenolie gewogen) was 0,849 bij 11° C.

HET SCHILDERSTUK

BOVEN DE DEUR IN DE RAADKAMER OP HET STADHUIS TE DEVENTER.

Onder de merkwaardigheden, welke de Stad Deventer oplevert, behoort de schilderij, in den jare 1667 door GERARD TERBORGH geschilderd, voorstellende de beeldtenissen van de toenmalige zestien Burgemeesteren en vier Secretarissen der Stad.

Dit schilderstuk had voor eene halve eeuw, als zoodanig, voor de liefhebbers niet veel waarde, omdat schilderijen van TERBORGH hare eigenlijke waarde alleen bezaten in het door hem zoo meesterlijk geschilderd, vooral wit, doch ook gekleurd satijn. Daarbij heeft het veel door onkundige en slechte behandeling geleden en de laatste meesterlijke tinten of glaceringen verloren.

Nu echter is deszelfs waarde aanzienlijk verhoogd door de heerschende mode der *renaissance*, waardoor alle soorten van schilderijen van TERBORGH zeer gezocht en sommige betrekkelijk met veel geld betaald wor-

den (1), vooral dan, wanneer zij omgeven zijn door de originele antique gesnedene lijsten en met familie-wapens prijken; zoodat dit stuk met zijne originele prachtige emblematique lijst eene vrij aanzienlijke waarde voor eene galerij hebben zoude.

De grootste waarde echter bezit dit stuk voor de Stad Deventer en voor die geslachten, welke van de daarop voorkomende personen afstammen, te meer, daar men met grond mag vertrouwen, dat al die beeldtenissen gelijkend geweest zijn, hetwelk een bekend talent van TERBORGH was en ook veelmalen is gebleken. Opmerkelijk is het, dat deze schilderij, voor bijna twee eeuwen op broos doek geschilderd, ons nog slechts het bestaan van een aantal oude familienamen herinnert, waarvan sommige, toen buitengewoon talrijk, geheel zijn vernietigd, terwijl ter naauwernood twee of drie der familienamen zijn overgebleven.

De geest van den tegenwoordigen tijd in het nasporen der oudheid en het belang, dat sommige familiën hebben, die van deze personen afstammen, welke Deventer eertijds regeerden, lokten mij uit, eens na te sporen, welke afstammelingen dezer personen nog te Deventer aanwezig zijn, met wier bloed zij vermengd zijn, en wie van hen in de regte ne-

(1) Voor korten tijd bood een Engelschman te vergeefs *f* 1500 voor een familiestuk met twee beelden.

derdalende lijn afstammen. Tot dat oogmerk heb ik een afschrift van de oude stads doopboeken van het jaar 1591 tot 1738, benevens een afschrift van de huwelijksboeken van 1591 tot 1738 vóór mij liggen en onderzocht.

De nevensgaande figurative kaart vermeldt alle de personen op hunne zitplaatsen.

N° 1 is de oudste president, zittende ter regter zijde van den jongste, genaamd *Johan Stikke*, Schepen, in 1636 tot Burgemeester verkoren. *Derk Stikke* komt sedert 1591 jaarlijks op de lijst der regeringsleden voor en gaat van 1607 af tot 1619 in den naam van *Diderick Stikke* over. *Johan* was waarschijnlijk een zoon van dezen. Ook de bevelhebber der stad bij het beleg door de Keulschen en Munsterschen heette *Diderick Sticke* of *Stikke*.

N° 2. *Hendrik Nilant*, Doctor, Schepen, in 1643 tot Burgemeester gekozen (1). Hij behoorde tot een geslacht, dat het talrijkste, oudste, aanzienlijkste was, en dat vooral in de 17de eeuw het meest gezag oefende. Den geslachtsnaam vindt men reeds in het jaar 1591 in het doopboek; vroeger kan men het niet opsporen; het schijnt dat dit geslacht van zekeren *Coenraad Nilant* is voortgeplant. Van deze familie waren er te dezer tijd drie neven

---

(1) Zie ook *Overijss. Alm.* 1842, bl. 103, 108, alwaar zijne woonplaats en zijne politieke gezindheid bij de belegering der Stad door de Bisschoppen van Keulen en Munster in 1672 gemeld worden.

Naamlijst der Schepenen en Raden, Burgemeesteren der Stad Deventer

voorgesteld op de groote Schilderij in de Raadkamer op het Stadhuis te Deventer

1663 Willem ... D: Schepen

1661 Hendrik Wanneberg Schepen

1661 Bernard de Leeuw D: Schepen

1646 Hendrik Jorden Schepen

1643 Hendrik Vlaard D: Schepen

1636 Jan Stekke Schepen

1648 Jan van Schrick D. Schepen

1644 Joan van Duren Schepen

1655 Derk Berdenis D. Schepen

1661 Rudolf Sluenbergen Schepen

1661 Jan van Suchtelen Schepen

1662 Arnold van Boxbelt Raad

5 4 3 2 1 Primo 9 Vice Primo 10 11 12 13

De vier Secretarisen

Burgemeesters, die om hun gezag den bijnaam kregen van de *drie Koninkjes van Deventer.* Deze *Hendrik Nilant* is gehuwd geweest met *Anna Wentholt*, dochter van *Jan Wentholt*, Burgemeester van Zutphen, en *Hendrica Heijinks*, dochter van *Jan Heijink*, Oud-burgemeester van Deventer. Van de vijf kinderen van dezen *H. Nilant* is de eenige zoon *Albert*, rentmeester van het kapittel, in 1676 gehuwd met *Aleijda Bannier*, dochter van *Frederick Bannier*, zoon van *Joan* en de Hooggeb. jonkvrouwe *Maria Cruijse*, en *Johanna Quadacher*, dochter van wijlen burgemeester *L. Quadacher J. U. L.* en *Aaltje van Lidt*, van welk ehepaar geene kinderen zijn overgebleven en alzoo deze mannelijke tak der *Nilants* uitgestorven. Derzelver dochter *Zwaantje* is in 1674 gehuwd met *Henrick Hagedoorn*, zoon van *Joost J. U. L.* De laatste afstammeling van dien tak was de overledene echtgenoote van den Heer Notaris Mr *M. E. Houck.* Naast dezen

N° 3 zit *Hendrik Jordens*, geb. 1605, Schepen, tot Burgemeester verkozen in 1646 (1). Deze was gehuwd met *Fenna Spiegels.* Dit geslacht is ook een der oudste oorspronkelijke en aanzienlijkste, waarvan de naam reeds in het doopboek in 1591, en vroeger in 1579 voorkomt. Het is met veel moeite, ja bijna onmogelijk na te gaan, wie de eerste of oud-

(1) Zie zijn pocaal *Alm.* 1845, bl. 82.

ste stamvader geweest is, doordien zij bij afwisseling huns vaders doopnaam als geslachtsnaam gebruikt hebben, zoo als nu nog hun geslachtsnaam *Jordens* afstamt van *Jorden*. Van deze familie waren te Deventer meerdere takken, doch de afstammelingen van dezen *Hendrik* zijn thans de Griffier der arrondissementsregtbank Mr *H. J. Jordens*, deszelfs halve broeder de Notaris Mr *D. I. R. Jordens* en de procureur bij de arrondissementsregtbank Mr *H. W. Jordens*.

Op dezen volgt N° 4. *Bernard de Lespiere*, Doctor, Schepen, tot Burgemeester verkozen in 1661. Hij was gehuwd met *Sibilla de Haan*. Ofschoon dit ehepaar mannelijke afstammelingen nagelaten heeft, schijnt geen van deze te Deventer gehuwd geweest te zijn; ten minste deze naam wordt later noch in het huwelijks- noch in het doopboek gevonden.

N° 5. *Hendrik Marienburg*, zoon van den Oud-burgemeester *Willem Marienburg* en *Geertruid Assink*. Hij was Schepen en is in 1661 tot Burgemeester verkozen. Dit was ook een der oudste en aanzienlijkste geslachten van Deventer, waarvan de naam reeds in 1591 voorkomt. Hoewel vóór en na dezen *H. Marienburg* dit geslacht zeer talrijk geweest is, is het echter geheel uitgestorven. Van *Hendrik Marienburg* zijn mij geene nakomelingen voorgekomen; ook blijkt niet, dat hij gehuwd geweest is.

Hierna volgt N° 6, *Wilhelm Nilant*, Doctor en Schepen, tot Burgemeester verkozen in

1662 (1). Hij was een neef van *Hendrik Nilant* voorn. en broeder van den Oud-Burg. *Jellis Nilant*, gehuwd met *Elisabeth Strockel*. Van dit ehepaar zijn slechts drie dochters nagebleven, waarvan de ééne, *Wendilia*, gehuwd is geweest met *Joan Bannier*, van welken in de nedergaande lijn in het 4de geslacht afstamt Mr *Gerh. Nilant Bannier*, president der arrondissementsregtbank te Deventer. De tweede dochter, *Barbara*, huwde met *Johan Cost*, waarvan de voor eenige jaren overleden Mr *W. H. Cost* een kleinzoon was. De derde, *Elisabeth*, huwde met Mr *Gerhard Nilant*, zoon van *Jellis Nilant* voorn., en de dochter van dezen *G. Nilant* is weder gehuwd geweest met Mr *Wm Bannier*, grootvader van Mr *G. Nilant Bannier* voorn. Ook deze mannelijke tak der *Nilants* is dus uitgestorven.

Op dezen volgt N° 7, *Cornelis Vos*, Raad, tot Burgemeester verkoren in 1664. De naam van dezen wordt noch in het huwelijks- noch in het doopboek gevonden, zoo dat hij waarschijnlijk niet gehuwd is geweest. Later echter vindt men dezen familienaam weder.

De laatste aan deze zijde N° 8 is *Antonie Menninck*, Raad, tot Burgemeester verkoren in 1667. Hij is eerst gehuwd geweest met *Jenneken van Deth* en later met *Susanna Arends*. Deze hebben vele kinderen verwekt,

---

(1) Zie over hem *Alm.* 1842 bl. 103 en 109. Bij de belegering van 1672 werd een dochtertje van hem door eene bom gedood.

waaronder ook zoons geweest zijn. D
ste van dit geslacht, Burgemeester v
venter, is voor ruim eene halve eeuw
den, en er zijn, zoo veel mij bekend is,
mannelijke afstammelingen meer van aa

De jongste president aan de linkerzij
den oudsten gezeten, N° 9, is *Joan van S*
Schepen, tot Burgemeester gekozen in
Deze is gehuwd geweest met *Sara*
Gier, heeft vier kinderen en ook klei
ren nagelaten; doch verder vindt m
naam in de laatste anderhalve eeu
meer (1).

Naast dezen zit, N° 10, *Joan van*
Schepen, tot Burgemeester verkoren in
zoon van zal. burgemeester *Daem Pete*
Duren en *Grietje Tichler*. Hij was g
met *Margaretha van Haexbergen*, doch
zal. secret. *Henricus van Haexbergen*. Z
één zoon na, van welken dit geslacht
huidigen dag is voortgeplant. De ma
nakomelingen zijn alle Burgemeester
Deventer geweest, tot den laatsten to
voor weinige jaren, 93 jaren oud, is
den, nalatende ééne dochter. Dit aan
geslacht is van ouds her te Devent
weest, zonder dat men den juisten oor
kan nasporen, doordien de leden zich

(1) *Johan van Schriek* werd, met *Bernh. L'E*
en *Bernhard ten Grootenhuis*, na de inneming
door de Bisschoppen van Munster en Keulen me
Fockinck als gijzelaars weggevoerd.

noemden naar den doopnaam des vaders, b. v. *Daam Peters* en *Peter Daams*, in later tijd echter voerden zij hun' familienaam en schreven b. v. *Daam Peters van Duren.* Dit geslacht is nimmer talrijk geweest.

Hiernaast N° 11 volgt *Derk Berdenis*, Schepen, tot Burgemeester verkoren in 1655. Van dit geslacht wordt vroeger slechts één in het doopboek gevonden, van wien echter deze *Derk* niet afstamt. Ook blijkt niet, dat hij gehuwd is geweest Hij stierf in dit jaar 1667 (1).

Hierna volgt, N° 12, *Rudolf van Steenbergen*, Schepen, tot Burgemeester gekozen in 1661. Hij was gehuwd met *Geertruid Mentink.* Zij hebben zonen en dochteren gehad, waarvan niet blijkt dat er één te Deventer gehuwd geweest is. Later vindt men wel den naam *Steenbergen* en *Stenberg*, en zoo deze al van denzelfden stam zijn, is hun oorsprong toch niet van dezen *Rudolf van Steenbergen.*

Naast dezen zit N° 13, *Joan van Suchtelen*, Schepen, tot Burgemeester verkoren in 1661, gehuwd met *Catharina Loeninck.* Dit oud en aanzienlijk geslacht was in de 17de eeuw zeer talrijk. Van bovengenoemden zijn eenige kinderen nagebleven; doch het blijkt niet dat dezelve zijn gehuwd geweest; wel blijkt het, dat het nog aanwezige geslacht van den broeder van *Joan van Suchtelen*, *Arend van*

(1) Zie zijn pocaal, *Alm.* 1845, bl. 83.

Suchtelen, gehuwd met *Bartha van Marke* afstamt. De talrijkheid van dit geslacht is allengskens veel verminderd, zoodat er in Deventer geene meer worden gevonden, wel in de nabijheid dezer stad en elders.

Hierna volgt N° 14, *Arnold van Bockholt* Doctor, Raad, in 1662 tot Burgemeester verkoren (1). Hij was de zoon van wijlen Burg. *Nicolaas van Bockholt* en gehuwd met zijne nicht *Aleida van Bockholt*, dochter van den gewezen Kameraar *Adriaan van Bockholt*. Van dit geslacht waren vóór het midden der 17de eeuw twee takken, *Nicolaas* en *Herman*. Van den eerste waren twee zonen *Arnold* en *Adriaan*, van den anderen twee, *Johannes* en *Henricus*. Deze twee takken verwekten over de dertig kinderen van het mannelijk en vrouwelijk geslacht, waarvan onderscheidene gehuwd zijn en kinderen nagelaten hebben. Doch in weerwil hiervan is deze oude, aanzienlijke en talrijke familie geheel uitgestorven, zijnde de laatste van dien naam geweest de Overste *van Bockholt*, die in het laatste der 18de eeuw ongehuwd is overleden. Er zijn mogelijk nog familiën, die van den vrouwelijken kant aan deze in verwijderden graad vermaagschapt zijn, hetgeen echter door de talrijkheid en de afwisseling in gelijkheid van doopnaam zeer moeijelijk en onzeker is na te gaan.

---

(1) Verg. *Alm.* 1842. bl. 108. en 1845, bl. 91.

Hierop volgt N° 15, het derde Koningje van Deventer, *Andreas Nilant*, Schepen, tot Burgemeester verkoren in 1667, zoon van wijlen den Oud-Burgemeester *Jellis Nilant* en *Christina Cuijper van Holthuizen*. Hij was gehuwd met *Geertruida ten Nuil* en heeft zonen en dochteren nagelaten, van welke deszelfs kleinzoon, *Lambertus Nilant*, in het midden der 18de eeuw voor het laatst in die familie het burgermeestersambt van Deventer heeft bekleed, met welken en zijn broeder, den Generaal *Nilant*, die geslachtsnaam uit Deventer verdwenen is. Aan deze is nog het naast de familie *Terpstra* verwant van moederszijde, zijnde eene dochter van den Kameraar *Rouse* (1), die gehuwd geweest is met de dochter van dien *L. Nilant*.

De laatste, N° 16, *Arent Arentsen*, was Raad en is tot Burgemeester verkozen in 1667 (2). Deze geslachtsnaam bestond reeds vroeger te Deventer, gelijk ook die van *Arents*, welke naam in de doopboeken bij verwisseling voorkomt, zoo dat dezelfde persoon nu eens *Arents*, dan eens *Arentsen* geschreven staat. Deze *Arent Arentsen* stamt echter af van *Hendrik Arentsen*, die gehuwd is geweest met *Aaltje Boele*. Zij hebben zonen en doch-

(1) Zeker is het, dat de zoogenaamde Zwolsche *Nilants* van hetzelfde geslacht zijn, en wel van *Jan Nilant*, broeder van *Coenraad*, en alzoo in zeer verre verwantschap staan met deze burgemeesters.

(2) Overl. in 1669. *Alm.* 1845, bl. 87.

teren nagelaten; doch of diegenen, welke later onder den naam van *Arentsen* voorkomen, van dezen afstammen, is niet na te gaan, alzoo velen dezer familiën den voornaam *Arent* droegen en zich dan eens *Arent Arents* en dan weder *Arent Arentsen* schreven. Dit is echter zeker, dat deze familienaam, even als anderen, van een' vóórnaam afkomstig is, en thans, zoo ver mij bewust is, in de beschaafde klasse der burgers te Deventer niet meer voorkomt, hoewel ik geloof, dat er nog zijn, wier voorouders van moederszijde van de familie *Arentsen* afstammen, zoo als de moeder van Mevr. de wed. *Houck*, wier vader was *Rudolf Le Cavelier* Lt Colonel en moeder *Aleida Catharina Arentsen.*

De familien der drie secretarissen *Rouse*, *Fockinck* en *Strockel* zijn reeds lang uitgestorven: die van *Tichler* is de éénige nog overgeblevene.

N. B.

HET BEZETTEN DER STAD
HASSELT
DOOR
DE STAATSGEZINDE PARTIJ
26 October 1582 (1).

DOOR

F. A. EBBINGE WUBBEN.

De stad Hasselt was in de 15de, 16de en 17de eeuw eene zeer versterkte stad en tijdens het rusteloos bewind van KAREL VAN EGMOND, Hertog van Gelre, nu eens overhellende naar de zijde van dezen, dan eens bij die der Bisschoppelijke, later bij de Burgondische regering zich voegende. Het was ook in de Spaansche onlusten eene niet onbelangrijke plaats, maar bij de Staatsgezinde partij was de regering of magistraat verdacht van met de Koningsgezinden te heulen. Van daar dat men bij de Staten besloot, Hasselt voor die partij te verzekeren. Te dien einde

(1) Zie boven, bl. 15.

werden op den 26sten October 1582 hopma
Crom van Steenwijk, Wolter van Doorn
Nicolaas van Haarlem, elk met omstreeks 5(
soldaten van Zwartsluis, in stilte voor Hassel
gezonden. Volgens Bor namen zij de stac
bij 't ontsluiten der poort met verrassing in
waarbij niet meer dan 4 à 5 personen gewon
werden, en zij eenige huizen zouden geplun
derd, de beelden in de kerk geslagen en d
Gereformeerde Religie hebben doen prediken
In gelijken zin wordt zulks verhaald doo
Dirk Pieterszoon Pars, met bijvoeging: „ da
de soldaten de beelden van boven neder bons
den." Met het boven vermelde stemt ool
Hooft in, die er bijvoegt: „ dat de beelde
in de kerk werden uitgerooit en de onroom-
sche preek ingevoerd." De Jezuit Strada, in
zijn boek over de Nederlandsche Oorlogen
deel II bl. 307, verhaalt het volgende: „ in
het laatst van herfstmaand (October, zie boven)
1582 deed de bezetting van Steenwijk een
uitval in de stad Hasselt, hetwelk Katholijk
was; zij veroverden de stad, en, niet tevreden
met die te hebben geplunderd, gebruikten zij
veel smaad en lastering tegen de beelden der
heiligen, namen eenige daarvan mede, en, te
Steenwijk terugkomende, hingen zij daarvan
sommige aan de galg en stelden anderen op
de wacht." De Staatsgezinde schrijvers ver-
goelijken de ongeregeldheden bij gelegenheid
van deze overrompeling, terwijl Strada, als
Spaanschgezind gelijktijdig schrijver, dezen o-
verval met zwarte kleuren afmaalt. Het zoude

moeijelijk vallen, te bepalen, wie in dezen gelijk heeft en het meeste geloof verdient, zoo ons, bij het opmaken van den beredeneerden Catalogus der stukken, behoorende tot het stedelijk Archief der stad Hasselt, niet één ware voorgekomen, waaruit blijkt, dat die plundering zich niet tot enkele huizen bepaald heeft, maar dat de schade zeer aanzienlijk is geweest. Het stuk zelf is eene opgaaf van de voorwerpen, welke geplunderd, vermist of gestolen zijn geworden, en begint aldus:

„ In den eersten twee syden stukken, ene van blau flouweel mijt gulden sternen, mijt getogen gold rontomme besat, dat andere roet sijden satijn mijt gulden voettangelen dit omme mijt golt:

noch twe gulden borden mijt sijden franjen, noch een blau flouwelen coorcap mijt twee flouwelen rocken van fiolen bruine voerinck, mijt een groten sijlveren vergulden knoep, mijt een breden golden lijste, noch een blau flouwelen catule fiolen bruin, mijt een fijn randen omme besat mijt gewerkt golt:

noch een zwart flouwelen catule mijt een fijn randen:

noch een zwart gebelde flouwele catule mijt een onfijn randen:

noch een blau flouwele catule gebeldet flouwele mijt negen of tijn venden:

noch ses gestikte omme sommige mijt peerle en sommige mijt golt:

noch twee flouwelen blurcken op die
mijt golt beslaegen:
noch voele schone pellen dwalen, nijet
de hoeveel, mijt ander lijnwerck da
behorende sonder getael:
noch een groten schonen sijlveren ve
kellick:
noch voele pellen die nijet opgenijet
noch acht off tijn kussenen mijt e
beddelaecken:
noch dat die soldaten genomen hebl
het clooster van onser guet.
twe flouwelen catulen mijt een bruin
satijnen catule:
noch twe roeden catulen van cam
mijt ein brun cammelotten catule m
cammelotten dijnxrocken:
noch een zwartlaeken catule:
noch twe grote schone catule mijt pee
de gesteenten:
noch tijn blauwe gordijnen mijt een pa
saijen gardienen:
noch ettelicke altaer kleeren, mijt noc
pellen en dwalen:
noch twe blauwe sijden damasten catul
noch een roode kamelotten mijt vier gr
taelen kandelaars:
noch heeft juffer van Keppell verlor
zwarten rock mijt bontt gevoert:
noch een scrijncken mijt lijnwerck en
besegelde brief:
noch vijftijen grote schottelen die die
thoquamen.

noch van juffer Haminges hues eene schotel genomen, drie lakens mijt wat doecke mijt voerlaecken en ander lijnwarckx:
noch onse maget ein boerkke mijt een pack mi t lijnwaeth;
noch onse provener Gerrijt Janssoen 1 mantel:
noch Jacob Backer 1 scrijen mijt guet daer ettelicke gelt in waer, mede 1 paer hoxen ende 11 beddelakenen."

Een blad ingenaaid papier, waar het bovengemelde om heengeslagen is, met een andere hand.
Jan Rijtermater . . . . . .
tijn scheppell Rogghen.
Jacob Dencker . . . . . .
tijn scheppel rogghe toebehorende Schraemer van basseler dijck," en zoo vervolgens.
Volgen verscheiden personen, dien de soldaten rogge ontroofd hadden, welke soldaten meest van Hopman Wolter van Doorn of Doorninck waren, en ook van Hopman Krom.
Vervolgens:
Int Convent van Swarte Waeter XIII Jufferen en XIII personen an maachden ende an knechten.
Int Convent (Hasselt) 23 personen so sustren ende andere inwoonderen; an rogge ongeveerlick twintich mudden; dan volgen weder particuliere personen, welken goederen ontroofd zijn van soldaten van Steenwijk, zonder te weten van welke compagnien, meest rogge en ook enkele portien haver en garst,

zullende al dit geroofde koren, bij elkander getrokken, meer dan vier lasten bedragen.

Dan volgt:

In dat Convent van Dickninge (1) seijn XXX personen van haar eigen gesinde, onderholden hopman Doorninck mitt sijn gezinde: voorts volgen de opgaven van andere goederen, die bij particulieren geroofd zijn, als bij Jan van Wilp beddebuur, zwartlaken, Spaansche dekens, schijnende zijne geheele bezitting aldaar geroofd te zijn. Een sergeant mitt een soldaet van Campen sloegen de kisten in de kamer open, waarna de beide hoplieden (zeker Krom en Doorninck) in het huis zijn gekomen en het kantoor van Jan van Wilp hebben laten opbreken en daaruit genomen een stuk werk, dat over de 50 GGl. gekost had; en om het verder spolieren voor te komen accordeerde Andries Wimhof, zwager van van Wilp, met de hoplieden voor anderhalfhonderd goudgulden. Boven dit alles werden daar ten huize geroofd vele goederen, den huize Toutenburg behoorende en bij van Wilp in bewaring, welke was rentmeester en pachter van eenige Toutenburgsche goederen:

Wijders: In het Gasthuis:

Verscheidene aldaar bewaarde goederen van ingezetenen van Rouveen en Dalsum.

---

(1) De Conventualen van Dickninge woonden om de onveiligheid van het platte land sedert eenigen tijd te Hasselt.

De Kerck:

Uth der kercke is genomen eenen silveren vergulden kelk:

It. noch eene roede flouwele koercappe mith golt geborduurt mith een silveren vergulden knoep, noch drie roede flouwelen miskledøren mit gulden geborduirt neffens al het geen daartoe behoorde.

It. noch een groene flouwele miskleet mit golde geborduirt.

It. noch twee silvere pullen.

It. alle die rentenboeken uit die librarie die 't samen gespolieert en vernielt is.

It. drie metalen kronen mit alle die metalen kandelaars tot 28 stuks, mit alle andere metael ende andere iserwerck die kercke toecomende als oick der orgell en wat dergelijks meer is.

It. Van weijketell, watervat en andersis.

It. Oeck is een groot deel loets uth der kercke guten gebroocken ende genomen:

It. een kleijne orgell in derselve kercke is gespolicert en vernielt.

It. alle der memorie brieve sijn genomen ende wechkomen.

Uth der Hillighe Stede.

Is uth der hillighe stede genomen alles wat aldaer in geweest is van metalen, van landfursten en andere heren tot eene gedachtenisse daer ingegeven waer:

It. dat schone orgell mit dat iserwerck is t samen vernielt, hebben oick utte die guten

ende mede boven van die kercke alle dat loet gebroocken ende medegenomen.

Dese nabescreve perceelen sijn uth Lubbert Mulerths huis gehaelt twelk hem toebehoort:

It. Een pack daerin was sijn dochters beste sijden tabbert: noch twee — mitt een kantoorkleet: noch xx ellen fijn doek:
noch omtrent xviiii beddelakens:
noch vier servietten:
noch een lanck tavellaken:
noch so veele gordijnen tot drie bedde rotsomme toebehangen:
noch drie fijne kussenstoegen:

Alle deze perceelen sijn van hopmans Crom vandrick genomen.
noch tien grote schotelen:
noch omtrent ses of seven wijenkannen.
noch twee grote tinnen flesschen.
noch elf rustingen mit sijn toebehoor.
noch omtrent vijff ofte ses mudde molts:
noch een brouers ketell:
noch een kopperen kroon mit meer al dit kopperwerck:
noch een kernmole, 't welk Hopman Doorninck mit sich genomen:

De nabeschreven goederen sijn Lubbert Mulart afgenomen en uit zijn huis gehaak:
noch vi bedden met die polluwen ende viii kussens daartoe behorende:
noch iii bierkannen:
noch xi stoelkussens van einderleij wapens:
noch een groot swart koffer:

noch een sack mit garen en gebraeckt vlas
xx pont toesamen:
noch een wit buegijn;
noch een zwart buegijn:
noch een mantel mit wanten gevoert:
noch een lakense mantel:
noch een stuks grof doeck:
noch een flouwele kleet:
noch een tabbert van damast ende een camelotten rock van sijn dochter:
noch een rappier dat grootste verguldet:
noch twee sinckroers sonder sloten:
noch een ketel van II kannen.
noch vijff tinnen kandelaars:
noch twee tinnen waterpotten:
noch twee kopperen kandelaers:
noch twee kopperen blaekers:
noch een kopperen vat daer men den wijn in settet om toe verwelen:
noch vijff kleijne kannekens:
noch tusschen dertich en veertich kleijne schotelen:
noch twee zeer grote schotelen:
noch een grote wijnkanne:
noch een . . . . . voor den schoorsteen:
noch een braetspitt:
noch een groot brandiser.
noch III dosijn tuillors.
noch een tange tot die kopperen brandroester:
noch een schuppe daertoe:
noch twee lampet schotelen:
noch twee kopperen kraentgen:
noch een kopperen schotel

noch een metalen prijndit:
noch XXIII grote boecke ende ettelijcke kleijnne.
noch een paer laersen:
noch ettelicke brieven utt dat koffer:

Alle deze voorschr. perceelen zijn van hopman Barckholtes volck gekregen.

Deze nabeschreven goederen zijn uth den stats kiste van dat ratshuijs genomen:

In den eersten van silveren . . . .

It. noch eenen golden gedreue rinck so tho pande gesatt van Hendrick Harmtinck.

It. noch ettelicke gulde ende silvere kleijnodien, die van Jacob Backer burger van Zwolle alhijr int gerichte in depositio gelacht waeren.

It. twee silveren beslag den armen toebehoerende, die wederomme gerantsoeneert sijn XVI GGuld. van een soldaet mit name Michel liggende onder hopman Doorninck.

It. noch vijf silveren stads segelen mit der stad boden busse ende van silueren kleijnodien welcke voor acht daler nu te worden gerantsoend is: daer is noch een segel mit weder ter handen gecomen.

It. noch diverse lange roeren mit silveren beslach, die niet weijnigh gekost hebben.

It. aller der stad geldt an silver en goldt, dat in der stads kantoor en kisten geweest is, daermede solde hebben betaelt worden al sodane pulver als bij Hendrick Meijjer uth den naeme van Schepenen en Raedt binnen Amsterdam tot behouff dezer stadt gekofft was,

onsen vermoedens omtrent driehonderd dalers wesende, die merendeels bij der stadt up handtgeldt upgenomen zijn geweest.

It. noch is der armen wesen geldt genomen dat warlick door die mildigheijt der versturve personen, die voorleden jare an die pest ende andersints in den Here versturven sint, zijn gegeven . . . . .

Noch is der stad cijs kaste van den mollen cijs oick berouvet ende in stucken geslagen, hebben daar uth genomen alle die voir gaarderde penning van den molle cijs, niet wetende hoe groot die somme geweest is.

It. noch is der stadt afgenomen omtrent vier dozijnen hellebaars met anderhalf dozijnen roers ende noch ettelicke spiesen mit der stadt vandelen ende drie trommen, behalve alle andere voorraet van lot, pulver, stormladders ende ander 't welck up der stadthuijs geweest is.

Ende dat bouen alles toe beclage is, hebben die stadt gespolieerdt ende beroeft van hare secreten, privilegien, segull ende brieven soo wel der stadt als die Hillighe stede ende die wesen angaet, hebben oick daar benevens der stadt cantoren, kisten, spinderen ende andere beslooten dingen meest deels upgebroecken ende in stucken geslagen en daer uth genomen wat hun gelieft heeft.

Ende all ist dat bij den hopluiden tot twee oder drie malen mit den trommelslach bij der strate geroepen is, dat alle die geene, die eenige brieve schriften ofte der stadt segell al noch achterholden solden die selve souden

averleveren als bij lijfstraffe, so hebben
thans niet meer als drie segelen konnen
den becomen en mitt selve als voors."

Dit in bezit nemen van Hasselt do
Staatsgezinde partij was voor de and
Koningsgezinde een geduchte aanstoot.
wonder dat dezelve niets onbeproefd l
deze veste wederom in hun bezit te bel
Menige vruchtelooze aanval werd bij he
beproefd en berokkende aan eenige b
levensgevaar, uitbanning enz.

GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN.

I.

Ernst Casimir, Graaf van Nassau, waarschuwde de regering van Deventer, den 13den Maart 1609, dat de vijand eenen aanslag op de stad gemaakt had, die op de volgende wijze zoude uitgevoerd worden. Alzoo er omtrent een uur gaans van Deventer een dorp lag, hetwelk gewoon was, zijne dooden in de stad te begraven, zoude men eene doodkist op een' wagen leggen en omtrent vijfentwintig personen in boeren kleederen laten medegaan. Deze zouden zich, bij het inkomen van de poort, van haar meester maken, en de overigen zouden dan volgen en het garnizoen overvallen. „Soo idt hem met dese begraeffenis alsoo verhelt, glijk U. L. best weeten sullen" schreef de Graaf „twijvelen wij niet ofte deselve zullen daerinne sulke ordre weeten te stellen, op datse dardoer van derglijken aenslagen mochten bevrijet wesen." Er is bijna geen twijfel, of in dit berigt wordt de buurschap *Epse* bedoeld, die van ouds *burgerlijk* onder het Graafschap Zutphen, *kerkelijk* onder Deventer

behoorde en in deze stad ook hare dooden begroef, als behoorende onder de parochie van de Berg Kerk. Het oudste bescheid, dat de Schrijver van de *Tegenw. Staat van Overijssel*, Beschr. van Deventer, bl. 269, van deze inrigting konde opsporen, gaat niet verder dan het jaar 1651, en hij meent, dat zij reeds vóór de Kerkhervorming zal hebben plaats gehad. Maar in de rekening van het jaar 1456, bij den oorlog met PHILIPS van Bourgondië, toen deze de stad belegerde, vindt men reeds, dat de lieden van *Epse* en *Oxe* te Deventer ter kerk behoorden, bij een verzoek, om hen dus, als onderhoorigen van het Sticht, in rust te laten en niet als vijanden aan te merken.

2.

Scherpregters hadden in vroeger tijd de bevoegdheid om zich ook met de heelkunde bezig te houden. Hoe hoog men deze lieden somtijds waardeerde, kan uit de volgende omstandigheid blijken. JOHAN PAUWELSOON, Scherprigter te Deventer, beging in het jaar 1619 te Kampen een' manslag en werd daarom in deze stad gevangen gezet. Gedurende zijne gevangenis kwamen er van vele kanten getuigenissen van zijne bedrevenheid en onmisbaarheid in, o. a. van Zwartsluis, dat hij dáár twee jaren gewoond en zich vroom en eerlijk gedragen en zijn brood met meesteren gewonnen had, armen en rijken zoo bij dag

als bij nacht behulpzaam wezende, zoo dat er nog vele patienten waren, die hij onder handen had om te cureren. Hetzelfde werd, door officiële bescheiden, uit het Land van Vollenhove, en van Meppel en den omtrek gemeld, met opgave der kuren, die hij verrigt had. De Magistraat van Deventer reclameerde hem intusschen en verkreeg op de *Claringe*, dat hij herwaarts gebragt zou worden. De Gedeputeerde Staten van Overijssel zonden, den 20 Nov., eenen brief van voorschrijving, met vermelding, dat hij, te Kampen in hechtenis zijnde, aldaar een aantal menschen zeer kunstig en in geringen tijd geholpen had, zoo dat verscheiden burgers, juffers en andere vrouwen der stad voor hem intercedeerden, met verzoek, dat hem eene eeuwige gevangenis mogt worden toegekend, terwijl verscheidene dier personen, niet anders dan als nieuw geborene menschen, presenteerden hem zijn leven lang te voeden en te onderhouden. Gedeputeerde Staten voegden er het request van 43 Kamper burgers en burgeressen bij, die verklaarden, dat zij hem voor geheel hun leven verpligt waren. Nog dagelijks baden er om zijne hulp, die anders van hunne uiterste ruïne en verderf verzekerd waren, als niet curabel bij anderen. Aan het hoofd der adressanten was de Muntmeester Jan Wijntges, van wege zijne huisvrouw en kind. Later, den 7 Dec., adresseerden zich de Gedeputeerde Staten nog eens om gratie „niet om sijn per-„soon, die den doot well verdient hefft,

„ maer ten ansien van soo vode arme, ellen„ dige menschen, die naest Godt alleen va„ sijne hant, vermitz van alle andere verlate„ sijnde, vertrouwen hebben to sullen worde„ geholpen en sunder die niet anders sic„ verseeckeren, dan dat sij armelijck end„ deerlijck haer leven sullen mueten slijte„ ende averbrengen, etc." De heeren van de Magistraat te Kampen zelve en hunne vrien den maakten van den scherpregter gebruik e stelden zijne uitlevering zoo lang mogelijk ui VAN MARCKEL schreef den 15 Dec. van Kampen naar Deventer: „ hebbe wel 4 ofte 5 da„ gen geleden die rode roe ontboden die w„ tot noch toe niet machtich hebben conne„ wesen, oock geen schipperen hebben con„ nen crigen, die hem wilden voeren, da„ hebben ten lesten een wagen gecregen, di„ hem sal voeren. Toen hij te Deventer was verzochten nog de Kamper burgers van ERNST CASIMIR, Graaf van Nassau, zijne voorspraa bij den Magistraat der stad, en deze schree ook $\frac{1}{2}\frac{1}{2}$ Jan. 1620: „ Hoewel ik niet gern„ voor sulcke en dergelicken personen sond„ willen intercederen, ten ware die date als„ gedaen, dat met goede conscientie cost„ pardonnert worden, so is doch mijn vrun„ delic versoecken, U. E. belieuen die rigen„ hindan te setten, den geuangen niet t„ strafen nae sijnen meriten, maer so he„ moglich gnade te bewijsen, niet ten aensien„ van hem seluen, maer ten faueur van den„ genigen, dewelcke sijne goede curen geno-

„ ten hebben en anderen so dieselue och „ genieten connen." Waarschijnlijk verkreeg hij gratie. Uit de gerigtelijke annalen der Stad Deventer blijkt, dat de scherprigters zelve niet zeldzaam in handen der justitie vielen, waarvan een voorbeeld voorkomt *Alm.* 1846 bl. 179. Bij deze gelegenheid herinneren wij de aanteekening van DUMBAR (*Kerk. en Wereldl. Deventer*, bl. 56) dat in het jaar 1316 gewag gemaakt wordt van stads eigen zwaard, en in 1326 van stads eigen scherprigter. Hij behoorde onder de ambtenaren der stad en werd jaarlijks, gelijk de overigen, door de Regering gekleed, doorgaans, gelijk uit de rekeningen blijkt, half rood en half groen. — Onder de bezoldigde ambtenaren komt in 1347 ook een Chirurgijn voor; in 1376 een stads Abteyker, een stads Chirurgicus en een stads Medicus, die insgelijks op kosten derzelve gekleed werden, b. v. in 1396 kregen de Medicus en Chirurgicus zwart en groen gewaad.

3.

Broederschappen, *Fraternitates*, *Confratriæ*, waren in vroegere tijden zeer gewoon. Zij dienden, om door gezellig zamenzijn en maaltijd houden den band der genegenheid toe te halen, om door gemeenschappelijke oefeningen van devotie eene godsdienstige gezindheid te onderhouden, en om door wederkeerige voorbeelden tot goede werken aan te sporen. Zij hebben haar nut gehad, maar hebben het,

door van het oorspronkelijk doel der instelling af te dwalen, wel eens gemist. Men kan e een oordeel over lezen in de *Kerkelijke Historie en Oudheden van* H. v. H. en H. v. R 2de d. bl. 116 en 238. Bekend is o. a. d *Broederschap onzer L. V.* te 's Hertogenbosch die, in 1318 gesticht, ofschoon in eenen anderen vorm, nog na meer dan vijf eeuwen bestaat. Van de *Broederschap der Kalenden* te Groningen, ook in 1318 opgerigt, heeft de Heer R. K. DRIESSEN, in de *Monum. Gron.* p. 600 de statuten medegedeeld.

Van eene Broederschap van denzelfden naam, in Twenthe en het Graafschap Bentheim opgerigt, doen wij hier verslag, naar een handschrift van PHILIPPUS ROVENIUS, ten tijde hij, gedurende het twaalfjarig bestand, Deken van het Oldenzaalsch Kapittel was. LINDEBORN p. 190 maakt er melding van, en, volgens dezen, ook H. v. H. en H. v. R., *Beschrijv. van het Bisdom Deventer*, of VIe d. bl. 516. *Hier* (te Oldenzaal) *is een Broederschop geweest van den eersten dag der maand, 't welk zeer vermaard was en in 't jaar* 1400 *gesticht is.* Men zal er uit zien, dat eenvoudigheid de eerste zaak was, die bij de vereenigingen en maaltijden der leden in het oog moest gehouden worden, en dat het doel niet enkel bestond in het gemeenschappelijk waarnemen van godsdienstige oefeningen, maar ook in het toezigt houden op elkanders levensgedrag en zeden, mitsgaders het uit den weg ruimen van geschillen en het hulp bieden

tegen de willekeur van Edelen, in dien tijd van gebrekkige regtsbedeeling en de overmagt van den adel te platten lande. Het stuk luidt aldus:

De Fraternitate Calendarum.

Notandum, quod ante ducentos annos vel circiter annum domini 1400 *quidam venerabiles et devoti Sacerdotes partium Twentiæ, hujus mundi pericula perpendentes, ut charitatis vinculo magis unirentur, in honorem Sancti Spiritus et Beatæ Dei Genitricis Mariæ et omnium Sanctorum, quandam Fraternitatem inter se statuerunt, quam, quia bis in anno convocari et convenire solebant*, Calendarum fraternitatem *appellabant et congregationes istas* Calendas. *Admittebantur in principio ad hanc Fraternitatem soli pastores ac sacerdotes alii Twentiæ, postea etiam laici et fere præcipui Patriæ nobiles tam viri quam fæminæ partium Twentiæ et Comitatus Benthemensis. Praeerat Fraternitati Decanus, cui duo collaterales et unus camerarius erat adjunctus. Certo itaque die per Decanum convocati ad certum locum magis oportunum conveniebant, feria secunda et post nonam vigilias pro fratribus et omnibus fidelibus defunctis cantabant, quibus expletis vesperas solemnitati competentes cum completorio nihilominus solemniter dicebant; post hæc ad coenam properantes, camerarius, assumptis duobus vel tribus fratribus, aquam Decano et cæteris fratribus humiliter submistra-*

bat. Postea Decanus cum suis collateralibus summo loco collocabatur et reliqui fratres per ordinem. Frater ministrator quos et quot volebat ex confratribus sibi adjutores in ministrando assumebat. In tali charitatis refectione sedentes absque tumultu, risibus aut clamore, lectionem intenti audiebant, animas cum corporibus recreantes. Tria tantum fercula diei congrua apponebantur, aut ad summum quatuor, vini usu interdicto pro isto tempore. Quilibet uno comitatus comite veniebat, ne hospitem gravaret; nemo laicus Fraternitati non adscriptus admittebatur. Equis de foeno et stramine providebatur, avenam pretio comparabant. Coena peracta tempore competenti, Decano et aliis fratribus locus quietis pro posse demonstrabatur. Vesperi per vicos vel plateas vagari nefas erat. Mane hora competenti simul ad matutinas ibant, quibus dictis Decanus fratribus convocatis ad Capitulum, in quo si quid erroris vel quæstionis subortum fuisset, Decanus discrete corrigebat et componebat. Camerarii officium erat, uniuscujusque fratris absentiam vel negligentiam et quamlibet exorbitationem coram Decano et fratribus denunciare. Ab hoc Capitulo qui se absentabat sine justa et legitima causa certam mulctam pecuniariam incurrebat. Si quis secundo et tertio vocatus non comparuisset gravius puniebatur vel e confraternitate ejiciebatur. Camerarii quoque erat a singulis fratribus modicum quid exigere pauperibus distribuendum. Item singuli exiguum quid pendebant ad coëmen-

dos caereos in templo divini officii accendendos. Posthaec hora convenienti Decanus cum diacono et subdiacono præparabant se ad Missam pro fidelibus defunctis solenniter decantandam. Qua dicta cantores altaris Missam de Sancto Spiritu alta voce intonabant. Ad utramque Missam fratres communiter offerebant. Offertorium cedebat Decano ut ex hoc solveret nunciis dum suo tempore fratres erant convocandi. Post Missam ad locum refectionis ordine et modo præmisso ibant pransuri. Facto prandio, fratribus adhuc sedentibus, camerarius a quolibet sex nummos exigebat et collectam pecuniam hospiti præsentabat, vel, illo renuente accipere, pauperibus distribuebat. A prandio ad ecclesiam eundum erat, ubi decantata antiphona veni Sancte Spiritus! *procedebatur ad Capitulum, in quo si quispiam exorbitasset amice deferebatur et fraterne corrigebatur. Posthaec Decanus fratres sacerdotes monebat, ut singuli duas Missas specialiter pro hospite, vel pro charis, quos nominasset, celebrarent. His ita peractis, accepta licentia tam a Decano quam ab hospite, unusquisque ad propria remeabat, sic tamen ut animo conjuncti manerent in Christo et alter alterius onera portaret, oppresso et attenuato concordibus animis succurrerent. Si contingeret fratrem habere querelam, vel ab aliquo potente gravari, postpositis omnibus judicibus, primus Decano et fratribus suggerere debebat in Capitulo, ut ipsi onus conquerentis communibus*

subsidiis satagerent alleviare. Si quis fratrum in extremis constitutus visitatione indigeret, nuncium ad proximum fratrem dirigebat, qui ulterius remotiores fratres, si infirmus id petiisset, convocabat. Fratribus autem, audito nuncio, sine dilatione properandum erat ad infirmum, ut omnia ecclesiastica officia circa ipsum procurarentur. Post salutiferam unctionem, psalmis et orationibus legendis vel decantandis pro infirmo vacabant. Si mori eum contingeret more sacerdotis praeparatus deferebatur a fratribus ad ecclesiam, ibique psalmis et vigiliis tota nocte decantatis, in die sepulturæ sacerdotes Missas celebrabant et absoluto sepulturae officio ad propria remeabant, ita tamen ut singuli singulis diebus plenum officium seu vigilias et Missam animarum usque ad ejus tricesimum legere non negligerent. Tricesimo autem die iterum omnes ad locum sepulturæ studiosi conveniebant, afferentes aliquid singuli quod pauperibus in sublevamen animæ defuncti distribueretur. Facta distributione Decanus Missam animarum celebrabat, quà dictà alius aliquis frater, quem Decanus deputasset, Missam de S. Spiritu canebat, ad utramque vero Missam singulis offerendum erat. Quibus peractis si non adesset qui fratribus charitatem præstaret in memoriam fratris defuncti, camerarius procurabat prandium impensis fratrum tam præsentium quam absentium. Absentium erat in proximo Capitulo suæ absentiæ justam rationem reddere, alioqui ad XVIII *Daventrienses*

mulctandi. In propriis degentes qualibet die pro vivis psalmum ad te levavi *seu cum dominica oratione et cum collecta* Deus, qui charitatis dona, *pro mortuis autem psalmum* de profundis, *subjuncta oratione dominica et collecta* Deus veniæ largitor *legent. In anniversariis vero specialem collectam pro defuncto. Ad quaslibet etiam horas B. Mariæ ejus collectis subjungere debebant hanc:* absolue quæsumus Domine animas fratrum et sororum. *Fratres laici triginta Missas curabant celebrari, vel decem psalteria legi in memoriam cujuslibet fratris defuncti. — Haec fuit istius Fraternitatis prima institutio, nunc a multo tempore exoleta, nisi quod etiamnum praedium quoddam extat in Wilsum, nomine Henrikinck, quod hodie a Dominis de Capitulo et Vicariis Aldensalensibus, Fraternitatem ex parte restaurare cupientibus, elocatum est colono, qui pendit annuo siliginis* 9 *modios vel* 10 *siliginis vel circiter. Decanus Calendarius electus est anno* 1610 *D. Gerlacus de Bever, Canonicus Aldenz., Assessores D. Philippus Rovenius Decanus Aldenz. et D. Gerardus a Randen, Vicarius Aldenz.*

Onder den titel: *Een oude Oorkonde* (*letterlijk overgenomen*) deelt de *Zwartsluiser Bode* van 4 Dec. 1847 de volgende curieuse declaratie mede, die wij, tot bladvulling, laten volgen.

Ik Adriaan Stellingwerff, gehauthoriseerde Rigter des Schoutampts van Vollenhoove en over Blokzyl, c. s. doe en certficeceerde voor de opregte waarheyt, dat over my en ondergenoemde getuygen. ten mijner huyse gekompareert zyn, Jantje Hermens woonagtieg byten dese plaatse, Litmaat van de Gereffiormeerde Relise, wel ervaaren in Godts H. woort, en zeer stigteleyk van leeven, geleyk ons alle wel bekent is; en heeft ter requisitie van eennige persoonen en bij waare woorde en handtastinge in plaats van solmenele eede verklaart, dat haar dogterjen, genoemt Maartje Jacobs, eenege jaaren door Godts toelating van boose Geesten is besogt en beseeten geweest, tot onuytsprekeleyke droefheyd van haar en haar man, Jacob Jans Dieppond, en groote alterase van veele aanschouwers die nog in 't leven zyn en de wonderlyke werken in en door het dogtertjen konden getuygen.

2. Verklaringen zy Jantjen Hermens voornoemt dat haar dogtertjen op verscheiden malen voorover met de handen op de vloer zoo vast is gehouden dat ze door geen menschen

opgetrokken konde worden. Een zeker Cerugyn genaamt Janten Toonen, doenmaals tot Genemuiden en naderhand te Kampen woonende, mende haar van de grond te ligten doen was zulks niet mogelyk, ja al adde hy drie mannen te hulp gehadt.

Dat het verscheiden malen was gebeurt dat het meisjen door een gang die by haar huis was, gaande van de eene muur van het huis eindelyk zoo vast gehegt wierdt dat niemand haar daar aff trekken konde voor en alleer dat ze los wiert gelaten.

Dat de tonge van haar dogterjen somtyds zoo groot was, als die van een kalff, dat se verscheide maal vastgehegt en ongekrult was zoo dat men ze niet in de mont konde zien.

Dat se van de aarde konde worden opgehaeve aan de zolder zynde zeer hoog en daar aan de tonge, wanneer ze zoo groot was, eenig tyd konde blyven hangen, zynde als dan wel by haar kennisse dogt zonder spreken.

Dat op sekere teyt Do. Leenders doen der teyt Predikant tot Blokzyl en Do. Voltelen Predikant in Blankenham, tot haaren huyse gekoomende ziende en met màlkander Latyn spreken de booze Geest op het Latyn antwoorde en seyde meent gy dat ik ook geen Latyn kan en geleert ben, ik ben de ouwde slange die Adam en Eva verleyde ik hebbe de schrift op myn duym en wil tegen uw disputeeren.

Op een andere teyt een seker persoon aan haar huys koomende en het Vaader Ons op

het Frans sprekende en bidden, koomen aan de woorden Leyt ons niet in Versoekinge maar verlos ons van den boozen, maakte de booze geest zulken geraas en gebruykte harde woorden op het Frans dat hij tot verscheyden malen niet verder konde bidden.

Getuigen verklaard dat haar dogterjen met twee booze geesten is bezogt geweest, want op zekere tyd is het gebeurt dat de eene off de eerste geest die het dogterjen stom, dooff, blint en kreupel konde maken, daar uit vloog, met een seer groote stank in presense van verscheiden persoonen draayende eerst het meisjen zeer snel rondom als een tol en heeft het doen op de aarde nedergesmeten, worden voor dood en sonder eenig kleur in 't aangezigt naar huis gedragen. Een ander off tweede boose geest zeide dat hy het meisjen niet doof, blint konde maken als die eerste die stom was maar dat hy er in moest blyven tot aan haar dood toe.

Dat haar voornoemde dogterjen op zekere Blokzylder kermis uit de kerk loopende op de oude zyl of sluis gevonden is leggen met de beenen booven water; en tuis voor dood gedragen zynde wiert zij op een wiege gezet die op eene wiegebank stond met ieder voet op de zyde van de wiege zonder dat de wiege bank stond, stond met ieder voet op de zijde van de wiege zonder dat de wiege in 't minst verroerde.

Dat zekere Paap of Priester van Deventer met drie juffrouws van Vollenhoven tot haar

huis gekomen, zeide de booze geest door het meisjes mond geseid heeft, waar zyn nu uwe kruisseffisen zy hingen uw op de blote borste; en tegen de man gy zyt een paap maar gy kond mij niet uitdryven met al uw wywater en kruisefix en makende een kruisen, zoo en zoo veel kracht heeft u kruisefix ik wort niet uitgedreven door de vingeren Gods met vas· ten en biddende menschen, zoo de gebeden die in de kerken ront om en in de Menno- niʼtsche vergadering gedaan worden, zynde die my uitdryven zullen.

Dat op een seekere teyt haaren man zullende van de zolder turff haalen en op twee treeden na booven ziende de boose geest hem in de gedaante van een mans persoon verschəen was tragting hem met de leer van booven te stooten waarop zy getuygden aar man zeer ceerde en verbaast begon te roepen o vrouw de boose geest wil my van booven stooten waarop zy getuygden en zeyden treedt na booven in Godts naem hij heeft geen magt over uw waar op de boose geest was verdweenen; het scheen als of hy door de solder was na beneeden gesonken.

Verklaart verder dat de boose geest in presentie van Do. Leenders en Holluis beyde preedekanten tot Blokzyl en meer andere aansieneleyke persoonen hem op de tonge van har dogterjen vertoont hadde in de gedaante van een slangehond en een kleyn grauw steentje en dat zeeker groot sterk persoon het geene dat op de tonge was met de vingeren

willende aftrekken in de vingeren gebeet
waar over de boose geest zeer luyde lagte
selve man haar op een andere teyt zullen
vast houden wiert van hem als een kleyn k
om ver gesmeeten.

Dat menigmaal yn huys gebuurt en ook
in de kerk om de arm en kinne van h
dogterje vertoont hadde in de gedaante v
een slange wiemelende, ook dat de boose ge
door de mont van haar meysien verscheyd
secrete dingen hadde voorseyd onder veel a
dere dat Abram de laryn doen ter teyd e
zeer fraay en geleert burger dat hy hem lan
jaaren na gegaan had en getragt om in z
net te kreygen maar dat hy geen magt h
daar toe 't welk de voornoemde Laryn v
klaart de waarheyd te weesen, sulks was o
geschied een mandemaakers vrouw doen
teyt tot Kampen en naderhand tot Blok
woonhagtieg.

Wanneer Do Leenders voor de deure kwa
zeyde dikweyls de geest daar is de zwe
duyvel weer voor de duur laat hem in
koomt hier te veel en soekt my te verdreyve
konnende dikweyls teegen die beyde getrou
zielzorgers zeggen kom geeft my maar e
neusdoek ja een haar van uw hooft zoo z
ik uyt het meisien vaaren.

Eindelyk verklaarde getuigen dat haar voor
dogterjen op haar dood bed leggende nog n
geheel van deze besoekingen is vry gewee
dat hy op een zeker tyd haar en haar m
ter aarde had gesmeten zeggende had ik

k zoude de oude schelm en hoe-
ge hoere al weg gebad hebben.
geheele huis met al dat daar in
oeten hebben en uw al om leven
maar nu is de tydt gekomen
en moet na de afgrond.
ogterjen zal gaan in 't eeuwige
en doorgaans veel listelyke woor-
od en zyn Diennaar die haar
eken dat omtrent een alf huur
od haar hooft bykans het agter-
t wiert dog kwam weder te reg
d en is alzoo in den jaare 1697
ntrent 18 jaaren ontslapen gelyk
orzaak hebbe te gelooven in ha-
rs lieffelyke en gezegende her-
zyne aan het kruijs uitgespreid
heid.
dus gedaan waren brieven aan
Burgem. Willem Valk en Jan
dererg of list ware erkonde heb
rde Rigter voor deze anderge-
myn singenet bekragtigd.

Gedaan binnen Blokzyl op den
4 Februarij 1698.

n.

Aederyaanus Stellingwerf.

VERIJSSELSCHE

M A N A K

OUDHEID EN LETTEREN.

verÿsselsche

LMANAK

VOOR

HEID EN LETTEREN.

1849.

Veertiende Jaargang.

DEVENTER,

J. DE LANGE.

1848.

voor den Kalender.

der is berekend voor Deventer,
door den Generaal KRAIJENHOFF
k bepaald is op 52° 15′ 9″ *N. B.*
2″ (*in tijd* 15^m 17^s) *Oosterlengte*
f 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24^m 38^s) *Oos-*
Greenwich, of 7° 14′ 22″ (*in tijd*
terlengte van Berlijn.
en zijn in middelbaren tijd ge-
om middelbare tijd op den waren
om dadelijk waren tijd tot mid-
erleiden en omgekeerd.
gint op den middelbaren midder-
ordt in twee gelijke deelen ver-
et tijdsverloop van middernacht
wordt morgen, *van middag tot*
avond *genoemd.*
ste bladzijde der maand wenschte
wijzing van feestdagen te behou-
gebrek verhinderde ons dus, voor
len tijd van Maans- op- en onder-
an te geven. Men vindt daarom
tot volle maan alleen den onder-

gang, van volle tot nieuwe maan alle opgang; hetgeen overigens tot gewoon voldòende is.

De overgebleven ruimte, op de tweed zijde der maand, heeft men aangevuld opgave van den tijd van zigtbaarheid de naamste planeten, Venus, Mars, Jupi Saturnus. Van Mercurius, die, door bijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam wordt, en de verdere telescopische, is n sproken, daar het Jaarboekje toch nie sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

aansverduisteringen.
en Feestdagen.

van het Koninklijke Huis.

Zons- en Maansverduisteri

In het jaar 1849 hebben er twee Zons-
Maansverduisteringen plaats. Alleen de Maanec
in onze streken geheel en gedeeltelijk zigtbaar

I. *Zonsverduistering* den 22 en 23 Febr
ons onzigtbaar.

II. *Maansverduistering* den 8 en 9 Maa
der Eclips den 8 Maart 's avonds ten 11
middelbaren tijd van *Deventer;* ein
Maart 's morgens ten 2 u. 50 m.; h
valt voor ten 1 u. 20 m., als wanneer
te der Eclips bedraagt 8.9 duim.

III. *Zonsverduistering* den 18 Augustus. I
zigtbaar.

IV. *Maansverduistering* den 2 September.
gin en midden dezer Eclips kunnen
ter niet waargenomen worden, daar
eerst 's avonds ten 6 u. 19 m. opkom
de verduistering kort daarna, ten 6 u
reeds eindigt.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1849.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .			1849
Na de Schepping der Wereld			5798
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 7 Oct. O. S.			5610
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . .			36
Het Guldengetal	7	De Zonnecirkel	10
De Epacta	VI	De Romeinsche indictie	7

De Zondagsletter G.

Septuagesima	4 Febr.	Hemelvaart	17 Mei.
Vastenavond	20 Febr.	Pinksteren	27 Mei.
Aschdag	21 Febr.	Eerste Advent	2 Dec.
Paschen	8 April.		

Quatertempers.

Den 28 Febr., 2 en 3 Maart.	Den 19, 21 en 22 Sept.
Den 30 Mei, 1 en 2 Junij.	Den 19, 21 en 22 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . . . , den 8 Maart.
Paschen . . . den 7, 8, 13 en 14 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 27 en 28 Mei.
Nieuwjaarsfeest . den 17 en 18 September.
Groote Verzoendag . . den 26 September.
Loofhuttenfeest . den 1, 2 en 8 October.
Vreugde der Wet . . . den 9 October.

De Lente begint den 20 Maart 's avonds ten 5 u. 29 m.
De Zomer begint den 21 Junij 's avonds ten 2 u. 24 m.
De Herfst begint den 23 Sept. 's morg. ten 4 u. 20 m.
De Winter begint den 21 Dec. 's avonds ten 9 u. 58 m.

JANUARIJ,

1	Maandag	NIEUW-JAARSDAG.
2	Dingsdag	
3	Woensd.	
4	Donderd.	
5	Vrijdag	
6	Zaturdag	*Drie Koningen.*
7	ZONDAG	
8	Maandag	Koppermaandag.
9	Dingsdag	
10	Woensd.	
11	Donderd.	
12	Vrijdag	
13	Zaturdag	
14	ZONDAG	H. N. Jezus.
15	Maandag	
16	Dingsdag	
17	Woensd.	
18	Donderd.	
19	Vrijdag	*HareMajesteit deKoningin v*
20	Zaturdag	
21	ZONDAG	
22	Maandag	
23	Dingsdag	
24	Woensd.	
25	Donderd.	Pauli Bekeering.
26	Vrijdag	
27	Zaturdag	
28	ZONDAG	Agnes H. Driev.
29	Maandag	
30	Dingsdag	
31	Woensd.	

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	3	57	8	13	3	55
2	12	4	25	8	13	3	56
3	12	4	53	8	13	3	57
4	12	5	20	8	13	3	58
5	12	5	47	8	12	3	59
6	12	6	14	8	12	4	1
7	12	6	40	8	12	4	2
8	12	7	5	8	11	4	3
9	12	7	30	8	11	4	5
10	12	7	54	8	10	4	6
11	12	8	18	8	9	4	8
12	12	8	41	8	9	4	9
13	12	9	4	8	8	4	11
14	12	9	26	8	7	4	13
15	12	9	47	8	6	4	14
16	12	10	8	8	5	4	16
17	12	10	28	8	4	4	18
18	12	10	47	8	3	4	19
19	12	11	6	8	2	4	21
20	12	11	24	8	1	4	22
21	12	11	41	8	0	4	24
22	12	11	57	7	59	4	26
23	12	12	13	7	58	4	28
24	12	12	27	7	56	4	30
25	12	12	41	7	55	4	32
26	12	12	54	7	54	4	34
27	12	13	7	7	53	4	36
28	12	13	18	7	51	4	37
29	12	13	29	7	50	4	39
30	12	13	39	7	48	4	41
31	12	13	48	7	46	4	42

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 17m. *langer*.

	u.	m.
Eerste kw. in den *Ram* 2 Jan. 's morgens ten	8	3
Volle M. in de *Kreeft* 8 Jan. 's avonds ten	11	15
Laatste kw. in de *Weegschaal* 16 Jan. 's morg. ten	7	19
Nieuwe M. in den *Waterman* 24 Jan. 's morg. ten	10	28
Eerste kw. in den *Stier* 31 Jan. 's avonds ten	5	7

———

Venus is, gedurende de vier eerste maanden des jaars *avondster*; zij gaat onder:
1 Jan. 's av. ten 7 u. 24 m.
16 Jan. 's av. ten 8 u. 11 m.

Mars komt op:
1 Jan. 's morg. ten 6 u. 30 m.
16 Jan. 's morg. ten 6 u. 23 m.

Jupiter komt op:
1 Jan. 's av. ten 7 u. 27 m.
16 Jan. 's av. ten 6 u. 19 m.

Saturnus gaat onder:
1 Jan. 's av. ten 10 u. 16 m.
16 Jan. 's av. ten 9 u. 23 m.

Den 9 Jan. bevindt zich onze aarde in het ringvlak van *Saturnus*, en wordt de ring wederom zigtbaar.

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ.

1	Donderd.		's m. on
2	Vrijdag	*Maria Lichtmis.*	2 35
3	Zaturdag		3 46
4	ZONDAG	Septuagesima.	4 51
5	Maandag		5 48
6	Dingsdag		6 36
7	Woensd.		's av. op
8	Donderd.		6 3
9	Vrijdag		7 4
10	Zaturdag		8 5
11	ZONDAG	Sexagesima.	10
12	Maandag		11
13	Dingsdag		's m. op
14	Woensd.		0 1
15	Donderd.		1 1
16	Vrijdag		2 1
17	Zaturdag		3 1
18	ZONDAG	Quinquagesima.	4
19	Maandag	*Kroonpr. Will. Alex. Paul*	4 5
20	Dingsdag	Vastenavond (*Fredr. Lod. verj.*	5 3
21	Woensd.	Aschdag H. Driev.	6
22	Donderd.	Petri Cath.	6 4
23	Vrijdag		's av. on
24	Zaturdag	*S. Matth.*	7 2
25	ZONDAG	Quadragesima Groote Vastenav.	8 3
26	Maandag		9 5
27	Dingsdag		11 1
28	Woensd.	Quatert.	's m. on

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 48 m. *langer*.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	u. m.
1	12	13	56	7	45	4	44	Volle M. in den *Leeuw*
2	12	14	3	7	43	4	46	7 Febr. 's morg. ten 11 40
3	12	14	10	7	41	4	48	Laatste kw. in den *Scorpioen*
4	12	14	15	7	40	4	50	15 Febr. 's morg. ten 4 27
5	12	14	20	7	38	4	52	Nieuwe M. in de *Visschen*
6	12	14	24	7	37	4	54	23 Febr. 's morg. ten 1 54
7	12	14	27	7	35	4	56	—
8	12	14	30	7	33	4	58	*Venus* gaat onder:
9	12	14	31	7	31	5	0	1 Febr. 's av. ten 8 u. 59 m.
10	12	14	32	7	29	5	2	16 Febr. 's av. ten 9 u. 39 m.
11	12	14	32	7	27	5	4	*Mars* komt op:
12	12	14	31	7	25	5	6	1 Febr. 's morg. ten 6 u. 12 m.
13	12	14	30	7	23	5	7	16 Febr. 's morg. ten 5 u. 54 m.
14	12	14	28	7	21	5	9	*Jupiter* komt op:
15	12	14	25	7	19	5	11	1 Febr. 's avonds ten 5 u. 4 m.
16	12	14	21	7	17	5	13	Zij treedt den 6 Febr. in *te-*
17	12	14	17	7	15	5	15	*genstand* met de zon, en is
18	12	14	12	7	13	5	17	dus geheel den nacht zigt-
19	12	14	6	7	11	5	19	baar.
20	12	14	0	7	9	5	20	
21	12	13	53	7	7	5	22	*Saturnus* gaat onder:
22	12	13	45	7	5	5	24	1 Febr. 's av. ten 8 u. 29 m.
23	12	13	37	7	3	5	26	16 Febr. 's av. ten 7 u. 39 m.
24	12	13	28	7	1	5	28	
25	12	13	19	6	59	5	30	
26	12	13	9	6	57	5	32	
27	12	12	58	6	55	5	34	
28	12	12	47	6	53	5	35	

Zon in ♓ Pisces, den 18.

MAART.

1	Donderd.		's m. on.
2	Vrijdag	Quatert.	1 37
3	Zaturdag	Quatert.	2 43
4	ZONDAG	Reminiscere.	3 41
5	Maandag		4 31
6	Dingsdag		5 12
7	Woensd.		5 46
8	Donderd.		6 16
9	Vrijdag		's av. op
10	Zaturdag		7 44
11	ZONDAG	Oculi.	8 51
12	Maandag		9 57
13	Dingsdag		11 0
14	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas,	's m. op
15	Donderd.		0 1
16	Vrijdag		0 59
17	Zaturdag		1 53
18	ZONDAG	Laetare.	2 42
19	Maandag		3 26
20	Dingsdag		4 5
21	Woensd.		4 39
22	Donderd.		5 9
23	Vrijdag		5 37
24	Zaturdag		's av. on.
25	ZONDAG	Judica, *Maria Boodschap.*	7 35
26	Maandag		8 54
27	Dingsdag		10 13
28	Woensd.		11 28
29	Donderd.		's m. on.
30	Vrijdag		0 37
31	Zaturdag		1 38

Lentemaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	12	35	6	50	5	37
2	12	12	23	6	48	5	39
3	12	12	10	6	46	5	41
4	12	11	57	6	44	5	43
5	12	11	43	6	41	5	45
6	12	11	29	6	39	5	47
7	12	11	14	6	36	5	49
8	12	10	59	6	34	5	50
9	12	10	44	6	31	5	52
10	12	10	28	6	29	5	54
11	12	10	12	6	27	5	56
12	12	9	56	6	25	5	57
13	12	9	39	6	22	5	59
14	12	9	22	6	20	6	1
15	12	9	5	6	18	6	3
16	12	8	48	6	16	6	4
17	12	8	30	6	13	6	6
18	12	8	13	6	11	6	8
19	12	7	55	6	8	6	10
20	12	7	37	6	6	6	11
21	12	7	19	6	3	6	13
22	12	7	1	6	1	6	15
23	12	6	42	5	59	6	16
24	12	6	24	5	57	6	18
25	12	6	6	5	54	6	20
26	12	5	47	5	52	6	22
27	12	5	29	5	49	6	23
28	12	5	10	5	47	6	25
29	12	4	52	5	44	6	27
30	12	4	33	5	42	6	29
31	12	4	15	5	40	6	30

De dageu worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

u. m.

Eerste kw. in den *Stier*
2 Maart 's morgens ten 0 28
Volle M. in de *Maagd*
9 Maart 's morgens ten 1 27
Laatste kw. in den *Schutter* 17 Maart 's morg. ten 1 3
Nieuwe M. in den *Ram*
24 Maart 's avonds ten 2 30
Eerste kw. in de *Kreeft*
31 Maart 's morg. ten 7 15

———

Venus gaat onder:
1 Maart 's av. ten 10 u. 12 m.
16 Maart 's av. ten 10 u. 44 m.
Den 21 Maart bereikt zij haren grootsten glans.

Mars komt op:
1 Maart 's morg. ten 5 u. 32 m.
16 Maart 's morg. ten 5 u. 4 m.

Jupiter gaat onder:
1 Maart 's morg. ten 6 u. 18 m.
16 Maart 's morg. ten 5 u. 16 m.

Saturnus gaat onder:
1 Maart 's av. ten 6 u. 57 m. weldra verliest zij zich in de schemering, en den 18 Maart treedt zij in *conjunctie* met de zon.

Zon in ♈ Aries, den 20.

APRIL.

1	ZONDAG	Palmarum.	's m. on.
2	Maandag		3 13
3	Dingsdag		3 48
4	Woensd.		4 19
5	Donderd.	Witte Dond. *H. Driev.*	4 45
6	Vrijdag	Goede Vrijd.	5 10
7	Zaturdag		's av. op
8	ZONDAG	PASCHEN, *Princ. Wilh. Mar.*	7 43
9	Maandag	2e PAASCHD. (*Soph. Louis. verj.*	8 48
10	Dingsdag		9 51
11	Woensd.		10 50
12	Donderd.		11 46
13	Vrijdag		's m. op
14	Zaturdag		0 37
15	ZONDAG	Quasimodo.	1 22
16	Maandag		2 2
17	Dingsdag		2 37
18	Woensd.		3 8
19	Donderd.		3 36
20	Vrijdag		4 4
21	Zaturdag		4 30
22	ZONDAG	Misericordia.	4 57
23	Maandag		's av. on.
24	Dingsdag		9 9
25	Woensd.		10 24
26	Donderd.		11 31
27	Vrijdag		's m. on.
28	Zaturdag		0 27
29	ZONDAG	Jubilate.	1 14
30	Maandag		1 52

Grasmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	57	5	38	6	32
2	12	3	38	5	35	6	34
3	12	3	20	5	33	6	36
4	12	3	2	5	30	6	38
5	12	2	45	5	28	6	39
6	12	2	27	5	25	6	41
7	12	2	10	5	23	6	43
8	12	1	52	5	21	6	45
9	12	1	36	5	18	6	46
10	12	1	19	5	16	6	48
11	12	1	2	5	14	6	50
12	12	0	46	5	12	6	52
13	12	0	31	5	9	6	53
14	12	0	15	5	7	6	55
15	12	0	0	5	5	6	57
16	11	59	45	5	3	6	59
17	11	59	31	5	0	7	0
18	11	59	17	4	58	7	2
19	11	59	4	4	56	7	4
20	11	58	50	4	54	7	6
21	11	58	38	4	52	7	7
22	11	58	26	4	50	7	9
23	11	58	14	4	48	7	11
24	11	58	3	4	46	7	13
25	11	57	52	4	44	7	14
26	11	57	41	4	41	7	16
27	11	57	31	4	39	7	18
28	11	57	22	4	37	7	19
29	11	57	13	4	35	7	21
30	11	57	5	4	33	7	22

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 59 m. *langer.*

u. m.

Volle M. in de *Weegschaal* 7 April 's av. ten 4 14

Laatste kw. in den *Steenbok* 15 April 's av. ten 7 32

Nieuwe M. in den *Stier* 23 April 's morg. ten 0 19

Eerste kw. in den *Leeuw* 29 April 's av. ten 2 42

———

Venus gaat onder:
1 April 's av. ten 11 u. 2 m.
16 April 's av. ten 10 u. 48 m.

Mars komt op:
1 April 's morg. ten 4 u. 27 m.
16 April 's morg. ten 3 u. 51 m.

Jupiter gaat onder:
1 April 's morg. ten 4 u. 11 m.
16 April 's morg. ten 3 u. 12 m.

Saturnus verliest zich in de morgenschemering.

Zon in ♉ Taurus, den 20.

M E I.

1	Dingsdag	*Philippus en Jacobus.*	's m. on.
2	Woensd.		2 51
3	Donderd.	Kruisvinding.	3 15
4	Vrijdag		3 38
5	Zaturdag		4 1
6	ZONDAG	Cantate.	4 25
7	Maandag		's av. op
8	Dingsdag		8 42
9	Woensd.		9 40
10	Donderd.		10 33
11	Vrijdag		11 20
12	Zaturdag		's m. op
13	ZONDAG	Vocem.	0 2
14	Maandag	Kruisdag.	0 38
15	Dingsdag		1 10
16	Woensd.		1 38
17	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	2 5
18	Vrijdag		2 30
19	Zaturdag		2 56
20	ZONDAG	Exaudi.	3 24
21	Maandag		3 55
22	Dingsdag		's av. on.
23	Woensd.		9 13
24	Donderd.		10 17
25	Vrijdag		11 10
26	Zaturdag		11 53
27	ZONDAG	PINKSTER.	's m. on.
28	Maandag	2e PINKSTERDAG.	0 28
29	Dingsdag		0 57
30	Woensd.	Quatert.	1 22
31	Donderd.		1 45

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	56	57	4	31	7	24
2	11	56	50	4	29	7	26
3	11	56	43	4	27	7	27
4	11	56	36	4	25	7	29
5	11	56	31	4	23	7	31
6	11	56	25	4	21	7	33
7	11	56	21	4	19	7	34
8	11	56	17	4	18	7	36
9	11	56	13	4	16	7	38
10	11	56	10	4	14	7	39
11	11	56	8	4	12	7	41
12	11	56	6	4	11	7	42
13	11	56	5	4	9	7	44
14	11	56	5	4	7	7	46
15	11	56	5	4	6	7	47
16	11	56	6	4	4	7	49
17	11	56	7	4	3	7	51
18	11	56	9	4	1	7	52
19	11	56	11	4	0	7	54
20	11	56	14	3	58	7	55
21	11	56	17	3	57	7	56
22	11	56	21	3	56	7	57
23	11	56	26	3	55	7	59
24	11	56	31	3	53	8	0
25	11.	56	37	3	52	8	2
26	11	56	43	3	51	8	3
27	11	56	49	3	50	8	5
28	11	56	56	3	49	8	6
29	11	57	4	3	48	8	7
30	11	57	12	3	47	8	8
31	11	57	20	3	46	8	10

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *langer*.

	u.	m.
Volle M. in den *Scorpioen* 7 Mei 's morg. ten	7	31
Laatste kw. in den *Waterman* 15 Mei 's morg. ten	10	55
Nieuwe M. in de *Tweelingen* 22 Mei 's morg. ten	8	1
Eerste kw. in de *Maagd* 28 Mei 's avonds ten	11	48

Venus gaat onder:
1 Mei 's avonds ten 9 u. 35 m.
Zij begint zich allengs in de avondschemering te verliezen; treedt den 12 Mei in benedenste *conjunctie* met de zon, en wordt vervolgens *morgenster*.

Mars komt op:
1 Mei 's morg. ten 3 u. 11 m.
16 Mei 's morg. ten 2 u. 30 m.

Jupiter gaat onder:
1 Mei 's morg. ten 2 u. 14 m.
16 Mei 's morg. ten 1 u. 18 m.

Saturnus komt op:
1 Mei 's morg. ten 3 u. 42 m.
16 Mei 's morg. ten 2 u. 46 m.

Zon in ♊ Gemini, den 21.

J U N IJ.

1	Vrijdag	Quatert.
2	Zaturdag	Quatert.
3	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Driev.*
4	Maandag	
5	Dingsdag	
6	Woensd.	
7	Donderd.	*Sacrament.*
8	Vrijdag	
9	Zaturdag	
10	ZONDAG	
11	Maandag	
12	Dingsdag	
13	Woensd.	*Prins Willem, Fred. Hend. ve*
14	Donderd.	
15	Vrijdag	
16	Zaturdag	(*Soph. Fred. Math. verj.*
17	ZONDAG	*Dank- en Beded. Kroonprin*
18	Maandag	Overwinning bij Waterloo
19	Dingsdag	
20	Woensd.	
21	Donderd.	
22	Vrijdag	
23	Zaturdag	
24	ZONDAG	Johan Babtist.
25	Maandag	
26	Dingsdag	
27	Woensd.	
28	Donderd.	Vast.
29	Vrijdag	*Petrus en Paulus.*
30	Zaturdag	

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	57	28	3	45	8	11
2	11	57	38	3	44	8	12
3	11	57	47	3	43	8	13
4	11	57	57	3	42	8	14
5	11	58	7	3	42	8	15
6	11	58	17	3	41	8	16
7	11	58	28	3	40	8	17
8	11	58	39	3	40	8	17
9	11	58	51	3	39	8	18
10	11	59	2	3	39	8	19
11	11	59	14	3	39	8	20
12	11	59	26	3	39	8	20
13	11	59	39	3	38	8	21
14	11	59	51	3	38	8	22
15	12	0	4	3	38	8	22
16	12	0	17	3	38	8	23
17	12	0	29	3	38	8	23
18	12	0	42	3	38	8	24
19	12	0	56	3	38	8	24
20	12	1	9	3	38	8	25
21	12	1	22	3	38	8	25
22	12	1	35	3	38	8	25
23	12	1	48	3	38	8	25
24	12	2	1	3	39	8	25
25	12	2	13	3	40	8	25
26	12	2	26	3	40	8	25
27	12	2	39	3	41	8	25
28	12	2	51	3	41	8	24
29	12	3	3	3	42	8	24
30	12	3	15	3	42	8	24

De dagen worden van 1—21 Junij 21 m. *langer*; vervolgens tot aan het einde der maand 7 m. *korter*.

	u. m.
Volle M. in den *Schutter* 5 Junij 's vonds ten	10 51
Laatste kw. in de *Visschen* 13 Junij 's av. ten	10 49
Nieuwe M. in de *Tweelingen* 20 Junij 's av. ten	2 44
Eerste kw. in de *Weegschaal* 27 Jun. 's morg. t.	11 8

—

Venus komt op:
1 Junij 's morg. ten 2 u. 44 m.
16 Junij 's morg. ten 2 u. 5 m.

Mars komt op:
1 Junij 's morg. ten 1 u. 46 m.
16 Junij 's morg. ten 1 u. 7 m.

Jupiter gaat onder:
1 Junij 's morg. ten 0 u. 18 m.
16 Junij 's av. ten 11 u. 20 m.

Saturnus komt op:
1 Junij 's morg. ten 1 u. 45 m.
16 Junij 's morg. ten 0 u. 48 m.

Zon in ♋ Cancer, den 21.

J U L IJ.

1	ZONDAG		's m. on.
2	Maandag	Maria Visitatie.	1 56
3	Dingsdag		2 29
4	Woensd.		3 8
5	Donderd.		's av. op
6	Vrijdag		8 43
7	Zaturdag		9 18
8	ZONDAG		9 48
9	Maandag		10 15
10	Dingsdag		10 40
11	Woensd.		11 4
12	Donderd.		11 28
13	Vrijdag		11 55
14	Zaturdag		's m. op
15	ZONDAG		0 24
16	Maandag		0 59
17	Dingsdag		1 42
18	Woensd.		2 34
19	Donderd.	Hondsdagen begin.	's av. on.
20	Vrijdag		8 20
21	Zaturdag		8 57
22	ZONDAG		9 28
23	Maandag		9 54
24	Dingsdag		10 18
25	Woensd.	St. Jacob.	10 42
26	Donderd.		11 6
27	Vrijdag		11 31
28	Zaturdag		11 58
29	ZONDAG		's m. on.
30	Maandag		0 30
31	Dingsdag		1 7

Hooimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	27	3	43	8	23
2	12	3	38	3	44	8	23
3	12	3	49	3	45	8	23
4	12	4	0	3	45	8	23
5	12	4	11	3	46	8	22
6	12	4	21	3	47	8	22
7	12	4	31	3	47	8	21
8	12	4	40	3	48	8	20
9	12	4	49	3	49	8	20
10	12	4	58	3	50	8	19
11	12	5	6	3	51	8	18
12	12	5	14	3	53	8	17
13	12	5	21	3	54	8	16
14	12	5	28	3	55	8	15
15	12	5	35	3	56	8	14
16	12	5	41	3	57	8	13
17	12	5	46	3	59	8	12
18	12	5	51	4	0	8	11
19	12	5	56	4	1	8	10
20	12	6	0	4	3	8	8
21	12	6	3	4	4	8	7
22	12	6	6	4	5	8	6
23	12	6	8	4	7	8	4
24	12	6	10	4	8	8	3
25	12	6	11	4	10	8	2
26	12	6	11	4	11	8	0
27	12	6	11	4	13	7	59
28	12	6	10	4	14	7	57
29	12	6	9	4	16	7	56
30	12	6	7	4	17	7	54
31	12	6	4	4	19	7	52

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 9 m. *korter*.

u. m.

Volle M. in den *Steenbok* 5 Julij 's avonds ten 1 53

Laatste kw. in den *Ram* 13 Julij 's morg. ten 7 32

Nieuwe M. in de *Kreeft* 19 Julij 's avonds ten 9 40

Eerste kw. in den *Scorpioen* 27 Julij 's morg. ten 1 0

Venus vertoont zich den 1 Julij wederom in grooten luister; zij komt op:
1 Julij 's morg. ten 1 u. 32 m.
16 Julij 's morg. ten 1 u. 8 m.

Mars komt op:
1 Julij 's morg. ten 0 u. 27 m.
16 Julij 's av. ten 11 u. 46 m.

Jupiter gaat onder:
1 Julij 's av. ten 10 u. 26 m.
16 Julij 's av. ten 9 u. 33 m.

Saturnus komt op:
1 Julij 's av. ten 11 u. 47 m.
16 Julij 's av. ten 10 u. 48 m.

Zon in ♌ Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Woensd.		's m. on.
2	Donderd.		2 40
3	Vrijdag		3 37
4	Zaturdag		's av. op
5	ZONDAG		8 20
6	Maandag		8 46
7	Dingsdag	St. Albert.	9 10
8	Woensd.		9 34
9	Donderd.		9 59
10	Vrijdag	St. Laurens.	10 27
11	Zaturdag		10 59
12	ZONDAG		11 37
13	Maandag		's m. op
14	Dingsdag	Vast.	0 24
15	Woensd.	Maria Hemelvaart.	1 20
16	Donderd.		2 26
17	Vrijdag		3 38
18	Zaturdag		's av. on.
19	ZONDAG	Hondsdagen einde.	7 54
20	Maandag		8 20
21	Dingsdag		8 44
22	Woensd.		9 8
23	Donderd.		9 33
24	Vrijdag	St. Bartholomeus.	9 59
25	Zaturdag		10 30
26	ZONDAG		11 5
27	Maandag		11 45
28	Dingsdag		's m. on.
29	Woensd.	St. Jans Onthoofding.	0 32
30	Donderd.		1 26
31	Vrijdag		2 25

Oogstmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	6	1	4	20	7	51
2	12	5	57	4	22	7	49
3	12	5	53	4	24	7	47
4	12	5	48	4	25	7	46
5	12	5	42	4	27	7	44
6	12	5	36	4	28	7	42
7	12	5	29	4	30	7	40
8	12	5	21	4	32	7	38
9	12	5	13	4	33	7	36
10	12	5	5	4	35	7	34
11	12	4	56	4	36	7	32
12	12	4	46	4	38	7	30
13	12	4	36	4	40	7	28
14	12	4	25	4	41	7	26
15	12	4	14	4	43	7	24
16	12	4	2	4	45	7	22
17	12	3	50	4	46	7	20
18	12	3	37	4	48	7	18
19	12	3	24	4	50	7	16
20	12	3	10	4	51	7	14
21	12	2	56	4	53	7	12
22	12	2	41	4	55	7	10
23	12	2	26	4	56	7	7
24	12	2	10	4	58	7	5
25	12	1	54	5	0	7	3
26	12	1	38	5	1	7	1
27	12	1	21	5	3	6	58
28	12	1	4	5	5	6	56
29	12	0	46	5	7	6	54
30	12	0	28	5	8	6	52
31	12	0	10	5	10	6	50

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 55 m. *korter.*

	u.	m.
Volle M. in den *Waterman* 4 Aug. 's morg. ten	4	17
Laatste kw. in den *Stier* 11 Aug. 's avonds ten	1	57
Nieuwe M. in den *Leeuw* 18 Aug. 's morg ten	5	57
Eerste kw. in den *Schutter* 25 Aug. 's av. ten	5	20

——

Venus komt op:
1 Aug. 's morg. ten 0 u. 54 m.
16 Aug. 's morg. ten 0 u. 57 m.

Mars komt op:
1 Aug. 's av. ten 11 u. 6 m.
16 Aug. 's av. ten 10 u. 31 m.

Jupiter gaat onder:
1 Aug. 's avonds ten 8 u. 36 m.
Zij verliest zich weldra in de avondschemering en komt den 26 Augustus in *conjunctie* met de zon.

Saturnus komt op:
1 Aug. 's av. ten 9 u. 53 m.
16 Aug. 's av. ten 8 u. 46 m.

Zon in ♍ Virgo, den 23.

SEPTEMBER.

1	Zaturdag		's m. on.
2	ZONDAG		's av. op
3	Maandag		7 14
4	Dingsdag	*Prins Will. Nicol. Alex. Fred.*	7 39
5	Woensd.	(*Karel Hendr. verj.*	8 4
6	Donderd.		8 31
7	Vrijdag		9 2
8	Zaturdag	*Maria* Geboorte.	9 38
9	ZONDAG		10 21
10	Maandag		11 12
11	Dingsdag		's m. op
12	Woensd.		0 13
13	Donderd.		1 21
14	Vrijdag	Kruisverheffing.	2 34
15	Zaturdag	*Prins Will. Fred. Maur. Alex.*	3 49
16	ZONDAG	(*Hendr. Karel. verj.*	's av. on.
17	Maandag	St. Lambert.	6 45
18	Dingsdag		7 8
19	Woensd.	Quatert.	7 33
20	Donderd.		7 59
21	Vrijdag	Quatert. St. Mattheus.	8 29
22	Zaturdag	Quatert.	9 2
23	ZONDAG		9 40
24	Maandag		10 24
25	Dingsdag		11 14
26	Woensd.		's m. on.
27	Donderd.		0 11
28	Vrijdag		1 13
29	Zaturdag	St. Michiel.	2 19
30	ZONDAG		3 28

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	59	51	5	11	6	47
2	11	59	32	5	13	6	45
3	11	59	13	5	15	6	43
4	11	58	53	5	16	6	40
5	11	58	34	5	18	6	38
6	11	58	14	5	20	6	36
7	11	57	54	5	21	6	33
8	11	57	33	5	23	6	31
9	11	57	13	5	25	6	29
10	11	56	52	5	26	6	26
11	11	56	32	5	28	6	24
12	11	56	11	5	30	6	22
13	11	55	50	5	31	6	19
14	11	55	29	5	33	6	17
15	11	55	8	5	35	6	15
16	11	54	47	5	37	6	12
17	11	54	26	5	38	6	10
18	11	54	5	5	40	6	7
19	11	53	44	5	41	6	5
20	11	53	23	5	43	6	3
21	11	53	1	5	45	6	0
22	11	52	41	5	46	5	58
23	11	52	20	5	48	5	55
24	11	52	0	5	50	5	53
25	11	51	39	5	51	5	51
26	11	51	19	5	53	5	48
27	11	50	59	5	55	5	46
28	11	50	39	5	56	5	44
29	11	50	19	5	58	5	41
30	11	49	59	6	0	5	39

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 0 m. *korter.*

u. m.

Volle M. in de *Visschen* 2 Sept. 's avonds ten 5 42

Laatste kw. in de *Tweelingen* 9 Sept. 's av. ten 7 20

Nieuwe M. in de *Maagd* 16 Sept. 's avonds ten 4 26

Eerste kw. in den *Steenbok* 24 Sept. 's morg. ten 11 48

———

Venus komt op:
1 Sept. 's morg. ten 1 u. 17 m.
16 Sept. 's morg. ten 1 u. 50 m.

Mars komt op:
1 Sept. 's av. ten 9 u. 55 m.
16 Sept. 's av. ten 9 u. 22 m.

Jupiter komt op:
1 Sept. 's morg. ten 4 u. 47 m.
16 Sept. 's morg. ten 4 u. 7 m.

Saturnus komt op:
1 Sept. 's av. ten 7 u. 41 m.
16 Sept. 's av. ten 6 u. 41 m.
Zij treedt den 27 Sept. in *tegenstand* met de zon.

Zon in ♎ Libra, den 23.

OCTOBER,

1	Maandag		's m. on.
2	Dingsdag		's av. op
3	Woensd.		6 33
4	Donderd.		7 3
5	Vrijdag		7 37
6	Zaturdag		8 18
7	ZONDAG		9 7
8	Maandag		10 5
9	Dingsdag		11 11
10	Woensd.	Victor.	's m. op
11	Donderd.		0 21
12	Vrijdag		1 34
13	Zaturdag		2 48
14	ZONDAG	Maria van Rem.	4 1
15	Maandag		5 12
16	Dingsdag	St. Gallus.	's av. on.
17	Woensd.		6 0
18	Donderd.	St. Lucas.	6 27
19	Vrijdag		6 59
20	Zaturdag		7 35
21	ZONDAG		8 16
22	Maandag		9 4
23	Dingsdag		9 58
24	Woensd.		10 57
25	Donderd.		's m. on.
26	Vrijdag		0 0
27	Zaturdag		1 7
28	ZONDAG	*Simon en Judas.*	2 18
29	Maandag		3 30
30	Dingsdag		4 46
31	Woensd.		's av. op

WIJNMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	40	6	1	5	37
2	11	49	21	6	3	5	34
3	11	49	3	6	5	5	32
4	11	48	44	6	7	5	30
5	11	48	26	6	9	5	27
6	11	48	9	6	10	5	25
7	11	47	52	6	12	5	23
8	11	47	35	6	14	5	20
9	11	47	19	6	15	5	18
10	11	47	3	6	17	5	16
11	11	46	47	6	19	5	13
12	11	46	33	6	21	5	11
13	11	46	18	6	22	5	9
14	11	46	5	6	24	5	7
15	11	45	51	6	26	5	5
16	11	45	39	6	28	5	2
17	11	45	27	6	30	5	0
18	11	45	15	6	31	4	58
19	11	45	4	6	33	4	56
20	11	44	54	6	35	4	54
21	11	44	44	6	37	4	51
22	11	44	35	6	39	4	49
23	11	44	27	6	40	4	47
24	11	44	19	6	42	4	45
25	11	44	13	6	44	4	43
26	11	44	6	6	46	4	41
27	11	44	1	6	48	4	39
28	11	43	56	6	49	4	37
29	11	43	52	6	51	4	35
30	11	43	49	6	53	4	33
31	11	43	46	6	55	4	31

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 4 m. *korter.*

	u. m.
Volle M. in den *Ram* 2 Oct. 's morgens ten	5 58
Laatste kw. in de *Kreeft* 9 Oct. 's morgens ten	1 9
Nieuwe M. in de *Weegschaal* 16 Oct. 's morg. ten	5 38
Eerste kw. in den *Waterman* 24 Oct. 's morg. ten	7 28
Volle M. in den *Stier* 31 Oct. 's avonds ten	5 11

———

Venus komt op:
1 Oct. 's morg. ten 2 u. 31 m.
16 Oct. 's morg. ten 3 u. 14 m.

Mars komt op:
1 Oct. 's avonds ten 8 u. 47 m.
16 Oct. 's av. ten 8 u. 7 m.

Jupiter komt op:
1 Oct. 's morg. ten 3 u. 25 m.
16 Oct. 's morg. ten 2 u. 43 m.

Saturnus gaat onder:
1 Oct. 's morg. ten 5 u. 44 m.
16 Oct. 's morg. ten 4 u. 38 m.

Zon in ♏ Scorpio, den 23.

NOVEMBER,

1	Donderd.	*Allerheiligen.*	's av.op
2	Vrijdag	Allerzielen.	6 12
3	Zaturdag	St. Hubert.	7 0
4	ZONDAG		7 56
5	Maa dag		9 1
6	Dingsdag		10 11
7	Woensd.	St. Willebrordus, Overijss.	11 24
8	Donderd.	(Dankdag voor het Gewas.	's m. op
9	Vrijdag		0 37
10	Zaturdag		1 50
11	ZONDAG	St. Marten.	3 1
12	Maandag	St. Lebuinus.	4 10
13	Dingsdag		5 19
14	Woensd.		's av. on.
15	Donderd.		4 58
16	Vrijdag		5 32
17	Zaturdag		6 11
18	ZONDAG		6 56
19	Maandag	Oct. St. Lebuinus.	7 47
20	Dingsdag		8 44
21	Woensd.	Maria Presentatie.	9 45
22	Donderd.		10 49
23	Vrijdag		11 56
24	Zaturdag		's m. on.
25	ZONDAG	St. Catharina H. Drievuld.	1 6
26	Maandag		2 19
27	Dingsdag		3 35
28	Woensd.		4 53
29	Donderd.		6 14
30	Vrijdag	St. Andreas.	's av. op

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	43	44	6	57	4	29
2	11	43	44	6	59	4	27
3	11	43	43	7	1	4	25
4	11	43	44	7	3	4	24
5	11	43	46	7	4	4	22
6	11	43	48	7	6	4	20
7	11	43	51	7	8	4	18
8	11	43	56	7	10	4	17
9	11	44	1	7	12	4	15
10	11	44	6	7	13	4	13
11	11	44	13	7	15	4	12
12	11	44	21	7	17	4	10
13	11	44	29	7	19	4	9
14	11	44	38	7	21	4	7
15	11	44	49	7	22	4	6
16	11	45	0	7	24	4	4
17	11	45	11	7	26	4	3
18	11	45	24	7	28	4	2
19	11	45	37	7	30	4	0
20	11	45	52	7	31	3	59
21	11	46	7	7	33	3	58
22	11	46	23	7	35	3	57
23	11	46	39	7	36	3	56
24	11	46	57	7	38	3	54
25	11	47	15	7	40	3	53
26	11	47	34	7	41	3	52
27	11	47	53	7	43	3	51
28	11	48	13	7	45	3	51
29	11	48	34	7	46	3	50
30	11	48	56	7	48	3	49

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *korter.*

u. m.

Laatste kw. in den *Leeuw* 7 Nov. 's morgens ten 8 47

Nieuwe M. in den *Scorpioen* 14 Nov. 's av. ten 9 38

Eerste kw. in de *Visschen* 23 Nov. 's morgens ten 2 49

Volle M. in de *Tweelingen* 30 Nov. 's morg. ten 3 50

Venus komt op:
1 Nov. 's morg. ten 4 u. 3 m.
16 Nov. 's morg. ten 4 u. 50 m.

Mars komt op:
1 Nov. 's avonds ten 7 u. 14 m.
16 Nov. 's avonds ten 6 u. 9 m.

Jupiter komt op:
1 Nov. 's morg. ten 1 u. 57 m.
16 Nov. 's morg. ten 1 u. 10 m.

Saturnus gaat onder:
1 Nov. 's morg. ten 3 u. 29 m.
16 Nov. 's morg. ten 2 u 26 m.

Zon in ♐ Sagittarius, den 22.

DECEMBER,

1	Zaturdag		's av. op
2	ZONDAG	1 Advent.	6 43
3	Maandag		7 54
4	Dingsdag		9 9
5	Woensd.	Vast.	10 25
6	Donderd.	St. Nicolaas, *Z.M.Koning Wil-*	11 39
7	Vrijdag	Vast. *(lem II verj.*	's m. op
8	Zaturdag	*Maria Ontvangenis.*	0 51
9	ZONDAG	2 Advent.	2 1
10	Maandag		3 10
11	Dingsdag		4 17
12	Woensd.	Vast.	5 22
13	Donderd.		6 25
14	Vrijdag	Vast.	's av. on.
15	Zaturdag		4 51
16	ZONDAG	3 Advent.	5 41
17	Maandag		6 35
18	Dingsdag		7 35
19	Woensd.	Quatert. Vast.	8 37
20	Donderd.		9 43
21	Vrijdag	Quatert. Vast. St. Thomas.	10 50
22	Zaturdag	Quatert.	11 59
23	ZONDAG	4 Advent.	's m. on.
24	Maandag	vast.	1 11
25	Dingsdag	CHRISTUS GEBOORTE.	2 25
26	Woensd.	2° KERSDAG.	3 42
27	Donderd.	*St. Johan Evangelist.*	5 1
28	Vrijdag	Onschuldige Kinder.	6 19
29	Zaturdag		's av. op
30	ZONDAG		5 28
31	Maandag	Silvester.	6 44

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	18	7	49	3	48
2	11	49	41	7	51	3	48
3	11	50	5	7	52	3	47
4	11	50	29	7	53	3	46
5	11	50	54	7	55	3	46
6	11	51	19	7	56	3	45
7	11	51	45	7	57	3	45
8	11	52	11	7	59	3	45
9	11	52	38	8	0	3	45
10	11	53	6	8	1	3	44
11	11	53	33	8	2	3	44
12	11	54	1	8	3	3	44
13	11	54	30	8	4	3	44
14	11	54	59	8	5	3	44
15	11	55	28	8	6	3	44
16	11	55	57	8	7	3	44
17	11	56	27	8	8	3	45
18	11	56	56	8	8	3	45
19	11	57	26	8	9	3	45
20	11	57	56	8	10	3	46
21	11	58	26	8	10	3	46
22	11	58	56	8	11	3	46
23	11	59	26	8	12	3	47
24	11	59	56	8	12	3	48
25	12	0	26	8	12	3	48
26	12	0	56	8	13	3	49
27	12	1	25	8	13	3	50
28	12	1	55	8	13	3	51
29	12	2	24	8	13	3	52
30	12	2	53	8	13	3	52
31	12	3	22	8	13	3	53

De dagen worden van 1—21 Dec. 24 m. *korter;* vervolgens tot aan het einde der maand 6 m. *langer.*

	u.	m.
Laatste kw. in de *Maagd* 6 Dec. 's avonds ten	7	17
Nieuwe M. in den *Schutter* 14 Dec. 's av. ten	4	3
Eerste kw. in den *Ram* 22 Dec. 's avonds ten	8	5
Volle M. in de *Kreeft* 29 Dec. 's avonds ten	2	25

———

Venus komt op:
1 Dec. 's morg. ten 5 u. 39 m.
16 Dec. 's morg. ten 6 u. 26 m.

Mars komt op:
1 Dec. 's avonds ten 4 u. 49 m.
Zij treedt den 18 Dec. in *tegenstand* met de zon.

Jupiter komt op:
1 Dec. 's morg. ten 0 u. 23 m.
16 Dec. 's av. ten 11 u. 28 m.

Saturnus gaat onder:
1 Dec. 's morg. ten 1 u. 26 m.
16 Dec. 's morg. ten 0 u. 27 m.

Zon in ♑ Capric., den 21.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK de II, sedert 7 October 1840 Koning der Nederlanden, Groot Hertog van Luxemburg, Hertog van Limburg, enz. geboren den 6 December 1792. Gehuwd den 21 Februarij 1816 met:

ANNA PAUWLONA, Grootvorstin van Rusland, geboren den 19 Januarij 1795.

Kinderen:

WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODEWIJK, Prins van Oranje, Kroonprins, geboren den 19 Februarij 1817. Gehuwd den 18 Junij 1839 met SOPHIE FREDERIKE MATHILDE, geboren den 17 Junij 1818, dochter van Z. M. den Koning van Wurtenberg.

WILLEM FREDERIK HENDRIK, geboren den 13 Junij 1820.

WILHELMINA MARIE SOPHIE LOUISA, geb. den 8 April 1824.

Kinderen van den Kroonprins.

WILLEM NIKOLAAS ALEXANDER FREDERIK KAREL HENDRIK, geboren den 4 September 1840.

WILLEM FREDERIK MAURITS ALEXANDER HENDRIK KAREL, geboren den 15 September 1843.

Betrekking van Overijssel tot de Generale Staten en de Unie van Utrecht.

Ofschoon sommige jaren, naar de voorhandene stukken, weinig stof opleveren, willen wij toch van jaar tot jaar voortgaan met het belangrijkste, dat voorkomt, zoo beknopt mogelijk op te teekenen, steeds met verwijzing naar hetgeen men elders kan vinden.

1588.

Over den toestand van het land bij en na het vertrek van LEYCESTER vergelijke men onze Geschiedschrijvers. Deze toestand werd, in de vergadering van Ridderschap en Steden te Zwol, den 9den Maart ernstig behandeld. Om het gewigt der zaak werd de gansche Raad van Zwol er bij toegelaten. Dr DORRE, rentmeester van Salland, als daartoe door H. Maj. gecommitteerd, deed er verslag van, alsmede van de propositie van H. Maj. belangende den vredehandel, voorts van de civile dissensie in Holland tegen den overste SONOY opgerezen, en mede het different met die van Utrecht en

hetgeen te Leiden gebeurd was. De vergadering oordeelde er over als volgt. Men bespeurde, dat H. Maj. een groot mishagen had aan de civile dissensie in Holland en aan de manier van procederen tegen den overste SONOY en andere wèl geaffectioneerden, en dat, zoo er niet terstond in voorzien wierd, H. Maj. bewogen zou worden, hare hulp te onttrekken. Daar de provintiën Gelderland en Utrecht met Overijssel, als het uiterste frontier tegen den vijand en dus het vuur het naast gelegen, er het meest belang bij hadden, zoo wilde men aan die van Gelderland en Utrecht schrijven, of het niet géraden zijn zoude, dat zich gedeputeerden dezer drie provintiën bij elkander voegden, om op middelen te resolveren, dat zulke civile dissensie en de procedures, daarop gevolgd, weggenomen en aan H. M. goed contentement gegeven wierd. Ook achtte men hoog noodig, dat bij deze drie provintiën wel rijpelijk zou moeten gelet worden op H. Maj. goede meening van vredehandel. — Den 25sten Maart werden brieven gelezen van de Generale Staten, met de artikelen aan de gezanten LOSEN en CASEMBROOT medegegeven, dat H. M. voornemens was, met den vredehandel voort te gaan, het zij deze landen er gedeputeerden toe zenden wilden of niet, en dat de gezanten van H. M. in bevel zouden hebben, eenige punten voor deze Landen te bedingen, namelijk: 1° eeuwige vergetelheid van het gebeurde; 2° dat het geweld van de vreemdelingen deze landen zoude ruimen;

3° dat het gouvernement dezer landen weder gesteld zoude worden in zijnen vorigen staat, naar de oude vrijheden, costumen en privilegiën; 4° dat vrijheid van conscientie en religie zou toegestaan worden (1). Voorts werd door de Staten Generaal d. d. 28 Maart van de resignatie van LEYCESTER kennis gegeven (2). Ridderschap en Steden besloten daarop, GERHARD VAN WARMELO, Drost van Salland, en de Burgemeesters van Kampen en Zwol, JOH. WITTEN en LAMB. TER KUIJLEN, naar de Staten Generaal te zenden, met den volgenden last. Ten aanzien van den vredehandel persisteerden zij bij de resolutie, daaromtrent genomen, en dat men bij H. Maj. gezanten eenige gedeputeerden voegen zoude, ten einde, tot conservatie van Gods eer, privilegiën, vrij- en gereg-tigheden van den lande, met den Prins van Parma in onderhandeling te treden. Wat de civile dissensie en de procedure tegen den overste SONOY betrof, de gezanten moesten alle vriendelijke en bekwame middelen in het werk stellen, dat er een einde aan kwam en H. Maj. goed contentement gegeven wierd; indien dit niet gelukte, moesten zij met de andere aanwezigen beraadslagen, wat hierin

---

(1) Ten aanzien der deputatie van predikanten, ook in naam van de Overijsselsche kerken, over den vredehandel, zie men BOR, XXIV. 75.

(2) In Dec. reeds deed LEYCESTER afstand, hoewel de Staten de brieven niet voor 1 April (?) ontvingen. Men zie BOR, XXIV, 4, 55. die de acte van resignatie mededeelt.

verder te doen. In allen gevalle moesten zij H. Maj. kennis doen dragen van de goede meening van het Landschap en van het mishagen, dat het aan dezen handel had. Op het punt van de regering bleven de Overijsselsche Staten bij hun gevoelen volharden, „ niet tegenstaende die vermeente resignatie, „ soo by Zyne Exc. gedaen solde wesen, „ achtende onbehoorlicken, dat men het gou- „ vernement, Zyn Exc. soo solemnelicken „ gedefereert, nu soo slichtelick solde connen „ oder moegen wederomme aver oder anne- „ men, waerdurch oire Maj. ten hoochsten „ vertoorent solde worden; te meer angesien „ in d'selve resignatie het advys van oire „ Maj. in die vordere regironge is voorbehol- „ den, mede achtervolgende het tractaet met „ oire Maj. ingegaen; derwegen noodich, je- „ mandt van desen drien provincien wegen, „ soo binnen Utrecht te zamen te koemen „ goet gevonden wert, aen oire Maj. aff te „ veerdigen en te bidden, dat oire Maj. be- „ lieve, Zyne Exc. in het gouvernement te „ continueren, ende daer alsulckes niet t' er- „ holden were, alsdan ijmandt anders daertoe „ bequaem te committeren, ofte ommers die „ regironge in alsulcken staet, als die nu „ is, onder Z. Exc. name te laten verblyven, „ ter tyt toe, dat oire Maj. op dese en an- „ dere nootwendige ende generale saecken „ versien sal hebben." De lastbrief is van 1 April (o. s.) Van deze zaak blijkt hier verder niets; maar, in den loop dezes jaars,

werd VAN MEETKERKEN van wege Utrecht naar Engeland gezonden, met last om te onderzoeken, of de Koningin zou kunnen bewogen worden, om de regering der Nederlanden, of ten minste die van Gelderland, Utrecht, *Overijssel* en het beste deel van Friesland, te aanvaarden (1). LEYCESTER overleed in September.

Den 20sten April beraadslaagden Ridderschap en Steden te Kampen over den inhoud eener missive van de drie gezanten, welke vroegen, of men gezind was, om iemand naar Ostende of elders tot den vredehandel te zenden, en met welke commissie? Het antwoord was, dat zij zelve daartoe bestemd werden, met verzoek om er zich niet aan te onttrekken. Zoo dra men berigt had, dat zij naar Ostende, Brugge of elders vertrokken waren, zoude een ander in hunne plaats naar de Generale Staten gezonden worden. Eene algemeene instructie werd hun overgemaakt, waarbij zij volmagt kregen, om zich met de gezanten der Generale Staten bij de commissarissen van H. M. van Engeland te voegen, ten einde in onderhandeling te treden en alle bekwame middelen te gebruiken, dat men, ter eere Godes, tot conservatie van de ware Christelijke gereformeerde religie en onderhouding en ver-

---

(1) WAGENAAR, VIII. 297. BOR, XXIV. 114. deelt de geheime instructie aan VAN MEETKERKEN mede.

zekering van de privilegiën, tot eenen algemeenen en bestendigen vrede mogt komen (1).

Den 24sten Julij waren de drie gezanten terug en deden, bij monde van Dr TER KUIJLEN, rapport. Op de vraag, of men weder eene bezending naar de Generale Staten doen zoude, werd de aanmerking gemaakt, dat de Generale Staten van meening waren, hunne vergadering een tijd lang te intermitteren. Men vond goed, aan de Staten van Gelderland en Utrecht te schrijven, wat daarvan was, ten einde er zich naar te regelen. Eerst in October vinden wij eene uitnoodiging van den Raad van State, om tegen 15 Nov. eenen afgevaardigde naar 's Gravenhage te zenden, waartoe de Drost VAN WARMELO gecommitteerd werd. Alzoo door de Generale Staten noodig geacht en goedgevonden werd, dat men, tot wederstand der vijanden, bevorderen zoude, dat de Vereenigde Provintiën in goede eendragt en unie gebragt en gehouden wierden, en dat hetgeen er tegen gedaan mogt zijn geredresseerd en alle differentiën en oneenigheden, die tusschen de provintiën, leden en steden van dien ontstonden, weggenomen wierden, zoo werd dit den afgevaardigde insgelijks aanbevolen. Ook moest hij

---

(1) Het is bekend, dat van dezen vredehandel niets kwam. Tot den 6den Junij was hij tusschen Spanje en Engeland, eerst te Brugge en daarna te Bourbourg, voortgezet; het naderen der Spaansche vloot deed hem afbreken. WAGENAAR, VIII. 283, 284. BOR, XXIV. 88.

zich met de afgevaardigden der andere provintiën beijveren, dat het contract, met Hare Maj. gemaakt, in alles nagekomen en gevolgd mogt worden.

1589.

De Drost van Salland was eerst den 4 Dec. 1588 naar 's Gravenhage vertrokken en bleef er eenige maanden, gelijk bij de vergadering van Ridderschap en Steden van 2 Mei 1589, toen hij zijn rapport deed, gemeld staat. Van het verhandelde gaf hij onderscheidene stukken en kopijen over. Hij berigtte tevens, dat de Staten Generaal geresolveerd zouden zijn, een collegie van de admiraliteit op te rigten, waarvan Graaf MAURITS het hoofd wezen zoude. Hij had voor Overijssel niet willen consenteren, ten ware de Staten van dit Landschap ook een lid benoemden (1).

Den 22sten Mei werd te Zwol gelezen eene missive der Generale Staten, met berigt, dat de Gezanten van H. Maj. de Koningin van Engeland den 25sten te 's Gravenhage zouden komen, ten einde tot redressement van alle voorgaande zaken over te gaan en het tractaat met H. Maj. te doen uitvoeren, en met verzoek, om daartoe gedeputeerden met vol-

(1) WAGENAAR, VIII. 325. *Bijv.* 78. BOR, XXVI. 33. JOHAN VAN VOORST, Drost van Twenthe, dat toen door den vijand bezet was, komt in 1590 als lid der admiraliteit te Amsterdam voor.

magt te zenden. Ridderschap en Steden wenschten eerst de propositie der gezanten te hooren, eer zij er op resolveerden. In Julij zonden de Generale Staten hun de artikelen en kopij der propositie van den Raadsheer Bodely, in naam van Hare Maj. over (1).

De Graaf van Nieuwenaar, die zich, naar de voorhandene stukken, in den laatsten tijd met de zaken van Overijssel weinig schijnt bemoeid te hebben, was den 7den Oct. te Arnhem ongelukkig aan zijn einde gekomen (2). Den 3den Dec. kwam, op den Landdag te Kampen, de keus van eenen nieuwen Stadhouder ernstig ter spraak. Men begreep, dat het Landschap in deze gevaarlijke tijden niet wel zonder hoofd konde geregeerd worden, en nadat een tijd lang daarop gedelibereerd was en allerlei Heeren genoemd waren, vereenigde men zich op Graaf Maurits van Nassau. — In dezelfde maand had de Raad van State Ridderschap en Steden uitgenoodigd, om twee of drie gequalificeerde personen te noemen, ten einde er éénen uit tot Stadhouder te kiezen, overeenkomstig het 24ste artikel van het tractaat, met de Koningin van Engeland gesloten (3).

---

(1) Bor, XXVI. 35.

(2) Bor, XXVI. 55. Van Reijd, VIII. 239.

(3) In de resolutiën vindt men wel den inhoud van dezen brief, maar niets van het antwoord. Dit was, volgens Wagenaar, VIII. 332, dat Overijssel dit tractaat nooit had aangenomen. Zie ook *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 220.

Den 31 Dec. werden de Drosten van Salland en Vollenhove, VAN WARMELO en SLOET, benevens de Burgemeesters van Kampen en Zwol, JOHAN WITTEN en GODDART VAN BLOMMENDAAL, gedeputeerd, om den Prins daartoe te verzoeken en tevens een tijd lang in de vergadering der Staten Generaal te resideren. Zij namen het concept van eenige artikelen mede, waarop men wenschte, dat MAURITS het stadhouderschap zoude aannemen (1). 1° Handhaving der Gereformeerde Religie, zonder eenige inquisitie van geloof, uitgezonde kerkedienaars, die niet toegelaten werden zonder examen. 2° Handhaving der privilegiën en bijéénhouding van het Landschap, ook bij het Rijk en de Hanse. 3° Hereeniging van het huis te Koevorden, van Drenthe en het huis te Lage met het Landschap. 4° Ridderschap en Steden wilden ook een iegelijk bij zijne hoogheden, regten en privilegiën laten, noch eenig bezwaar of verkorting daarin gedoogen. 5° De Stadhouder zoude, daar hij zijne residentie niet wel in de provintie houden konde, zoo dikwijls de nood het eischte, zich hier in het land vervoegen en twee malen 's jaars Claringe houden. 6° Hij zoude geene officiën en beneficiën begeven, zonder bewilliging van Ridderschap en

---

(1) VAN HATTUM, III. 238. *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 220—222. Wij hebben, kortheidshalve, slechts de hoofdzaak van ieder artikel opgegeven.

Steden, uitgezonderd die, welke aan de vorige Stadhouders waren voorbehouden, mits dat zij gegeven wierden aan geborene landzaten, liefhebbers van het vaderland, aan Ridders. en Steden aangenaam. 7° Inlegeringen en doortogten van ruiters en knechten zouden, zoo veel mogelijk, verhoed worden, en, indien zij noodig waren, niet dan met deliberatie van de Staten des lands. 8° Er zou goede orde en discipline onder het krijgsvolk gehouden worden. 9° Geene uitgewekenen zouden mogen terugkeeren zonder voorweten van Ridders. en Steden. 10° Geen Kanselier en Raden zouden toegelaten worden, maar de Stadhouder zoude in gemeene landszaken met Ridderschap en Steden raadplegen. 11° Geene garnizoenen zouden in de steden gelegd worden, dan met voorweten en goeden wil van Raad en Gemeente. 12° Ook buiten het land zijnde, zoude de Stadhouder goede correspondentie met de ambtenaren onderhouden. 13° Geene remissie van justitie zoude mogen gegeven worden zonder advies van Ridders. en Steden. 14° Plakkaten zouden aan Drosten en Steden moeten geadresseerd worden, om in deliberatie gebragt, aangenomen en gepubliceerd te worden. 15° Geene nieuwe sterkten zouden mogen aangelegd worden zonder advies van Ridderschap en Steden; oude en nieuwe zouden moeten bewaard worden door getrouwe landzaten. 16° De garnizoenen zouden uit Zijne Exc. krijgsvolk, onder Zijne Excell. en deszelfs gouvernement sorterende, genomen

worden. 17° In zaken, het Landschap betreffende, zoude niets gedaan mogen worden, zonder advies van Ridderschap en Steden. 18° Bij nood, aanval of belegering van land, steden of vesten, zoude Zijne Exc. met alle mogelijke middelen bijstand doen. Geen luitenant of superintendent zoude in land of steden gesteld mogen worden, zonder consent en advies der Staten (1).

1590.

Den 3den April van dit jaar deden de vermelde gezanten rapport van hun wedervaren. De Prins had eenige zwarigheden op sommige artikelen, die uit den weg geruimd werden door eene nadere verklaring. Men besloot, aan Zijne Exc. als gagie niet minder te geven, dan zijnen voorganger, te weten 2400 c. g. 'sjaars, waarvan hem acte werd uitgevaardigd. Eerst aan het einde van het jaar werd door den Stadhouder de eed afgelegd. In November delibereerden de Staten der provintie, op welke manier men hem zoude ontvangen en vereeren, en bepaalden, dat de beide Steden Kampen en Zwolle eenen zilveren vergulden beker van honderd daalders of tweehonderd gulden zouden te weeg brengen,

---

(1) De kommissie van Maurits, als Stadhouder van Gelderland, vindt men bij Bor, *Bijvoegsel* op B. XXVII. 33.

waarin men aan geld leggen zoude duizend car. g. waarvan bij ieder stad zoude opgebragt worden vijfhonderd gulden. Den 1sten Dec. verschenen te Kampen in den vollen Raad zeven leden van de Ridderschap en twee gecommitteerden van Zwolle, waarna de Drosten van Salland en Vollenhove en gedeputeerden van Kampen en Zwol den Stadhouder op het raadhuis in de vergadering leidden, alwaar hij in handen van den Drost van Salland den eed aflegde, hetgeen door Ridderschap en Steden met het afleggen van den eed van getrouwheid werd beantwoord.

Dit jaar begon een belangrijk geschil met Hasselt, waarvan wij verslag zullen geven (1).

Op den Landdag te Kampen, den 3den April, schreven Ridderschap en Steden de regering van Hasselt aan, om berigt te doen, wat er was van eene alliantie of verbindtenis, die zij met anderen had ingegaan; waarop door Hasselt geantwoord werd, dat zij van geene alliantie of verbindtenis wist, dan alleen, dat zij, door de langdurige oorlogen tot onvermogen geraakt zijnde, en geen redres bij Ridders. en Steden vindende, met de Staten van Vriesland een notariëel contract hadden opgerigt, belangende alleen de inlegering en het onderhoud der soldaten, alhier in garnizoen liggende, en zulks zonder eenige prejudicie of afzonde-

---

(1) Van Hattum, III. bl. 238 maakt er ook melding van.

ring in het minste of meeste van het Landschap van Overijssel, of van eenige naburige steden in het gemeen of in het particulier. De nood had hen daartoe gedrongen, om, volgens hun eed, de stad Hasselt voor den overval der vijanden te bewaren en het verder verloop der verdrukte en uitgeputte burgers te vermijden. „ Ende mede heeft ons
„ daertoe geporret die cleinachtinge ende scha-
„ de, die ons, in plaetze van bijstandt, bij
„ U Ed. voor een tijdtlanck zijn toegevoucht,
„ ende daermede wij van alle communicatiën
„ der gemeene saecken, die in dese gevaer-
„ licke tijden soo wel den cleinen als den
„ grooten, op bewaringe ofte verlies van lijff,
„ leven, goet ende bloet antreffen, geheel zijn
„ vuytgeslooten geworden, meerder als die
„ minste stadt in alle die geunieerde Neder-
„ landen. Daeromme dewijle wij vuyt bericht
„ van loffweerdige vrunden dagelicx verstaen,
„ dat U Ed. d'selve cleine verhandelinge, die
„ niet te vergelijken en is bij die verhande-
„ linge van veele andere steden in gelijcken
„ saecken, ten quaesten boven alle toeversicht
„ duijden ende seer breet tegens die waerheit
„ vuytmeten, pogende ons daerover bij hoiger
„ Overicheyt verdacht te maecken, ende daer-
„ enboven met dreigementen ende calumnien
„ beladen eenige particuliere personen, heb-
„ ben wij voor ditmaal met dese schriftlicke
„ beantwoordinge U. Ed. verschrijvinge willen
„ genouch doen, presenterende niettemin ons
„ allen tegens UEd. te gedragen als getrouwe

„ litdmaeten deser Lantschap zal betaeme
„ des kenne Godt, die UEd. tot avancheme
„ van die gemeene welvaert soo wel d
„ minste als meeste lidtmaten lanckwijlich v
„ erholden. Vuyt Hasselt den 4 Aprilis 159
„ Borgem. Schepen ende Raedt der Sta
„ Hasselt." Denzelfden dag werd beslote
aan Z. Excell., aan de Generale Staten en d
Raad van State kennis te geven van de aa
komst van Hopman KORNPUT en de Vriesc
soldaten, die er zonder patent van Zij
Exc. en de Generale Staten waren aangek
men, ook van het tractaat, dat Hasselt m
die van Vriesland gemaakt had, verzo
kende, dat Zijne Excell. KORNPUT met zij
compagnie wilde doen vertrekken en het tra
taat casseren. — In Nov. vond men goe
over deze zaak bij den Stadhouder te doler
en Zijne Exc. te vermanen, Hasselt wed
onder de gehoorzaamheid van het Landsch
te brengen en de stad met garnizoen van Z
ne Exc. te bezetten. Hierbij bleef het dit jaa

1591.

De betrekking van Overijssel op de Gen
rale Staten was in den laatsten tijd van w
nig belang geweest; ook had reeds sed
lang niemand van wege deze provintie in d
Raad van State gezeten, die, na het vertr
van LEYCESTER, het hoofdbestuur had op zi
genomen. Den 29sten Jan. werd eene missi
van de Generale Staten gelezen, met berig

dat door den Raad van State voorgesteld was, om voor het loopende jaar in het veldleger, tot bescherming dezer landen, 3000 man te voet en 300 paarden aan te nemen, en met verzoek, dat Ridderschap en Steden eerstdaags gedeputeerden ter vergadering mogten zenden, ten einde over de middelen daartoe te besoigneren. Het schijnt dat er weinig lust was, om zich met zulke commissiën te belasten, daar vooraf bepaald werd, dat hij, die de meeste stemmen verkreeg, zonder weigeren verpligt zoude zijn, de deputatie aan te nemen. Voorts bepaalde men, dat iemand voor eenigen tijd naar de Generale Staten gedeputeerd zou worden, tot dat men hem voorzien zoude met commissie om in den Raad van State zitting te nemen. De instructie hield onder anderen in, dat aangedrongen moest worden op herstel van het Landschap in zijn geheel en uitdrijving van den vijand; dat de sterkten en steden met garnizoen van Zijne Excell. mogten bezet worden; voorts dat de steden en sterkten van het Landschap, als liggende onder den vijand, uit de generale middelen mogten gefortificeerd worden, als Kampen, Zwol, Zwartsluis, enz. Johan Witten, Burgem. van Kampen, werd gecommitteerd. Deze deed den 16den Mei rapport en verhaalde, dat Zijne Excell en de Generale Staten voornemens waren, Zutphen te belegeren (1). Voorts be-

(1) Met den aanvang van 1590 was Maurits begonnen,

geerde Z. Exc. dat één van dit Landschap b
hem gevoegd mogt worden, om zamen ov
alle voorvallende zaken des lands te raadpl
gen. De gedeputeerden der andere provinti
hadden aangedrongen, dat hij, WITTEN, zi
naar Arnhem begeven zoude, alwaar hij g
durende het beleg van Zutphen met den Ra
van State zoude resideren, hetgeen hij h
afgeslagen, als geen' last hebbende, dan o
zich naar 's Gravenhage in de vergadering
begeven. Ridders en Steden begrepen, dat
meening niet geweest was, dat hij alleen zo
lang de vergadering te 's Gravenhage zou
gehouden worden, däär blijven zoude, en d
hij dus naar Arnhem had moeten volgen t
zijne revocatie. Men drong bij hem aan, d
hij derwaarts gaan zoude, hetgeen hij na e
ne lange weigering aannam. Voorts wer
GERH. VAN WARMELO in het veldleger ged
puteerd. Deze bevond zich reeds bij de
Stadhouder en antwoordde op den toegezo
den lastbrief, welke den 25sten Mei geleze
werd (in eene bijeenkomst te Mastenbroek a
de kerk) dat hij deze commissie niet kon aa
nemen, vermits Zijne Exc. hem eenig con
mandement en bevel over ettelijke voetknec
ten en ruiters gegeven had; het zou noodi
zijn, een ander in zijne plaats te benoemen

---

zijne groote veldheerstalenten te openbaren. Terw
WITTEN dit rapport deed, had FRANÇOIS VERE de scha
over Zutphen, den 23sten Mei n. s. reeds bemagtig
en den 30sten gaf de stad zich over.

Ook verzocht hij in ijl een aantal pioniers in het veldleger, dat, na de inneming van Zutphen, reeds voor Deventer gekomen was. Johan Sloet de jonge, Drost van Vollenhove, werd benoemd.

En nu opende zich een nieuw tijdperk voor Overijssel, waarin het deerlijk geteisterde land zich eenigermate herstelde. Het begint met de inneming van Deventer door Maurits, waarvan vroeger een naauwkeurig verhaal is medegedeeld (1). In het Boek der handelingen van Ridderschap en Steden staat het volgende gemeld:

Den xxx[en] *May* [o. s.] 1591 *heeft die hoichgeboorne furst ende heere, heere Maurits geboorne Prince tot Orangien, Grave tot Nassau, Stadtholder deser Landtschap van Overyssel, die stadt van Deventer met achtendetwintich groeve stucken ofte murenbreeckers continuelicken, sonder opholden, twintich uijren lanck, doen beschieten ende eene bresche gemaeckt hebbende, den vyandt gedrongen, die stadt te verlaeten ende des anderen dages, wesende den lesten Maij, daer uyt te trecken. Godt Almachtich zy geloevet ende gedanckt ende geve Zyn Exc. lange in die victorie, tot verlossinghe van die arme bedructe ondersaeten, te continueren.*

Den 29sten Junij werd voor het eerst, na bijna vijf jaren, weder een Landdag te De-

---

(1) *Almanak* 1840 bl. 72.

venter gehouden. Er waren, gelijk in de laatste jaren gewoonte was, haast meer gedeputeerden uit de Steden, dan Edelen tegenwoordig. De meeste Edelen hadden zich op neutrale plaatsen begeven of hielden het met den vijand en zaten ten platten lande onder zijne sauvegarde. Bij het voorttrekken van MAURITS naar Vriesland werden de Drost van Vollenhove en Burgem. JOHAN WITTEN van Kampen, als gedeputeerden van het Landschap, in het veldleger gezonden. De laatste werd in den loop van het jaar nog eene poos in het kollegie van den Raad van State gedeputeerd.

Den 20sten Dec. werden Drost SLOET de jonge en Burgem. JOHAN WITTEN van Kampen naar de vergadering der Staten Generaal gecommitteerd, om antwoord te geven op eenige punten, waarover bij Ridders. en Steden gebesoigneerd was. Daar de provinciën Gelderland en Overijssel, door de hulp der bondgenooten, nu in eenen beteren staat gebragt waren, was het, meenden de Generale Staten, billijk, dat zij ook, even als de overige, tot de onkosten van den oorlog contribuëerden. Hierop werd geantwoord, het was wel waar, dat door het innemen van Deventer en Zutphen, Schuilenburg en Rechteren (1), het plat-

(1) Den 30sten Junij was bepaald, dat men Rechteren demantelеren zoude. De Drost van Salland nam aan, de kerspelen, die er toe bestemd waren, aan te schrijven, dat zij voor drie dagen kost bij zich nemen zouden, ten einde de wallen af te werpen, de grachten te vullen en de bruggen af te breken.

te land eenigermate in eenen beteren staat gekomen was, maar toch niet zóó, dat daardoor den vijand de contributie in eenig kerspel of buurschap in Overijssel afgesneden en benomen konde worden. Integendeel, de ingezetenen van dit land en van Drenthe werden nu na het verlies dezer plaatsen des te meer met contributie bezwaard en belast, ook daarenboven met pioneren. rooven en plunderen zoo uitgemergeld, dat goede lieden van adel, burgers en ingezetenen van de steden, die ten platten lande geërfd waren, weinig of niet van hunne armoede konden genieten. Het zou dus niet mogelijk zijn, Landschap en Steden (alwaar geheel geen traffique, nering of commercie was) met eenige meerdere contributie of generale middelen te bezwaren. Opdat aan de Generaliteit eenigermate contentement mogt gegeven worden, zouden de gezanten van wege de drie Steden, ter maand, voor vijf maanden, aanbieden *f* 2000 — voor Deventer *f* 600 — voor Kampen *f* 700 — voor Zwol *f* 700. Wanneer het Landschap geheel van den vijand zoude verlost zijn, wilde men, tot wederstand van den algemeenen vijand, naar gelegenheid, rede en billijkheid meer contribueren. — Mevrouw de Prinses van Oranje en de vier juffrouwen, dochters van Z. Exc. loffelijker gedachtenis, hadden, ten aanzien der diensten door Z. Exc. bewezen, een pensioen van *f* 12000 of *f* 15000 jaarlijks verzocht, twee deelen ten behoeve van de weduwe en haren zoon Graaf Frede-

rik Hendrik, en een derde ten behoeve van de vier juffrouwen. De Staten Generaal wenschten, dat de provintiën daartoe hare toestemming geven mogten, ten einde naar staat en qualiteit te leven, ter tijd toe, dat het God almagtig gelieven zoude, de zaken van Frankrijk en deze landen, en in het bijzonder het sterfhuis van Z. Exc., in beteren staat te brengen. De gezanten kregen last, zich hieromtrent te vereenigen met de overige provintien. — Andere punten over algemeene zaken, convoijen en licenten, munt (1), oude schulden, enz. gaan wij voorbij. — De gezanten kregen bovendien last, om, indien er eenig gewag van vredehandel gemaakt wierd, te verklaren, dat dit Landschap buiten de overige provintien niets doen wilde; en hetgeen hun daaromtrent voorkwam moesten zij terstond schrijven. — Voorts moesten zij kennis geven, dat, daar de domeinen van het Landschap meestal onder den vijand gelegen waren, de middelen ontbraken, om aanhoudend gedeputeerden bij de Generale Staten en Raad van State te onderhouden; weshalve men goed gevonden had, ieder gulden contributie met 23 st. te laten betalen, waarvan 20 st. tot onderhoud der garnizoenen en 3 st. tot reisgelden der gede-

---

(1) Alleen over het gebesoigneerde ten aanzien van belastingen en muntzaken zouden boekdeelen te vullen zijn. Wij moeten dit voorbijgaan, in de hoop echter, dat iemand eens de belangrijke stukken over het muntwezen met kennis van zaken zal onderzoeken.

puteerden zouden gebruikt worden. — Ook moesten zij bewerken, dat uit de generaliteitspenningen subsidie gegeven wierd tot fortificatie van Zwol, wezende eene frontierstad, den vijand het naast gelegen, desgelijks tot fortificatie van Deventer (1). — Aan het einde van dit jaar werd Prins MAURITS nog vereerd met eene zilveren kroes van 600 gulden waarde, voor de goede diensten, door de verovering van Deventer betoond.

Het geschil met Hasselt was dit jaar in denzelfden staat gebleven. De Stadhouder had de regering van Hasselt ernstig aangeschreven, zich met het Landschap te vereenigen. Het was vruchteloos, zoo dat den 20sten Dec. eene deputatie van Ridderschap en Steden naar die stad gezonden werd, om het misverstand, zoo mogelijk, uit den weg te ruimen. Ook deze keerde onverrigter zake terug en deed den 22sten rapport, dat het accoord van Hasselt met Friesland gedateerd was den 12den Jan. 1590; doch men had geweigerd er kopij van te geven, zeggende: „men mogt er van onthouden, zoo veel men konde." Nu wendden zich Ridders. en Steden tot de Algemeene Staten, met berigt van het gebeurde. De stad Hasselt had beloofd, geen garnizoen in- of uit te laten trekken, zonder voorweten van de

(1) Daar de middelen van Deventer niet toereikend waren, hadden Ridderschap en Steden, tot herstelling der bres, bij de belegering geschoten, 1000 gulden over het land omgeslagen.

Staten van Vriesland of den Stadhouder van deze provintie, voorts geenen vredehandel, verbond of accoord te maken zonder consent als voren: waartegen de Staten van Vriesland beloofd hadden, de garnizoenen van ruiters en knechten, die er met patent van hen of van den Stadhouder in gelegd zouden worden, maandelijks wèl te betalen en te verplegen. Daar dit tegen de privilegiën van het Landschap streed, verzocht men cassatie van het accoord, verwijdering van het garnizoen en inlegering van een ander, dat met patent van den Stadhouder van Overijssel voorzien was (1).

---

(1) De bezetting van Hasselt door troepen in dienst van Vriesland gaf dit jaar nog aanleiding tot een hoog loopend particulier geschil. De bekende Kornput, die er in bezetting lag, had aan Roorda brieven geschreven, waarin het Landschap met groote logens beleedigd werd, en die dienden om oproer en oneenigheid in de steden te verwekken. Deze brieven waren onderschept, en het kwam, in Julij, te Arnhem tot eene explicatie over den inhoud tusschen Drost Gerr van Warmelo en Roorda, waarbij deze den eerste toevoegde: *hy en vreesde sich over des drosten gulden keten niet, die hie den buiren mocht affgeuillet ende gestolen hebben.* De Staten van Vriesland trokken zich de zaak aan, schreven injurieuse brieven over van Warmelo, zoo aan de Staten van Overijssel als aan andere kollegiën. Ridderschap en Steden beklaagden zich bij de Staten van Vriesland en bij de Generale Staten over de handelwijze, dat men den Drost onverhoord voor eenen *sicarius* en moordenaar bij alle kollegiën uitriep. Zoo men iets tegen hem had, kon men hem voor zijnen bevoegden regter roepen.

1592.

Den 1sten Febr. verscheen de Stadhouder in persoon in de vergadering van Ridderschap en Steden te Deventer en verzocht, dat eene vaan ruiteren van 100 lansiers aangenomen mogt worden, tot versterking van het veldleger, dat dezen zomer tegen den vijand gevoerd zou worden. Immers, nu meer dan twintig vaandels knechten noodig waren tot bezetting van steden en sterkten, den vorigen zomer veroverd, zouden er minder te velde kunnen gebruikt worden, en daarom mogt het Landschap die vaan van 100 lansiers voor vijf maanden onderhouden. De Staten van Holland zouden 4 vanen ruiteren, die van Vriesland 2 vanen, die van Utrecht 400 soldaten boven hunne extraordinaire quota aannemen. Overijssel, hoopte hij, zou daar te minder bezwaar in maken, daar die magt bijzonder tot bevrijding van deze provintie gebruikt zou worden Dit voorstel werd ook door twee leden van den Raad van State aangedrongen en na langdurige besoignes kwam men in den loop dezer maand tot een toestemmend antwoord. Bij het veldleger, dat in deze kwartieren zou gevoerd worden, werd eene deputatie van Ridders. en Steden gevoegd, die Z. Excell. en de leden van den Raad van State op alle voorkomende zaken zou helpen adviseren.

De verovering van Steenwijk, in den zomer van dit jaar, was voor het Landschap eene

gebeurtenis van het uiterste belang. Wij achten het hier geene ongeschikte plaats, om, bij wijze van uitstap of terugtred, in te voegen wat ons voorgekomen is na de beroemde verdediging dezer stad door KORNPUT tegen RENNENBERG in 1580 en 1581.

Het garnizoen, meldt FRESINGA (1), dat zich zoo moedig en dapper gedragen had, werd slecht beloond; de burgerij, die veel flaauwhartigheid betoond had, ontving des te rijker vergoeding van schade. Zie hier, wat zij vroeg en verkreeg. De regering gaf in Maart 1581 aan Ridders. en Steden te kennen „ welcker gestalt sie luiden den 18 octobris lestleden van den Grave van Rennenborch mit die geheele heercracht der vianden sijn belegertt geworden ende zedertt den geheelen winter lanck rontzomme met geweldige legheren en schantzen becingelt en benauwet geweest en mitler wiele dach en nacht desz viants ansprengen ende gewelt hebben mit perickel van lijf und guedt geweest en geen arbeit an wallen, schantzen, grauen en werken gespaertt en an uthuallen, schermutzelen ende andere exploic-

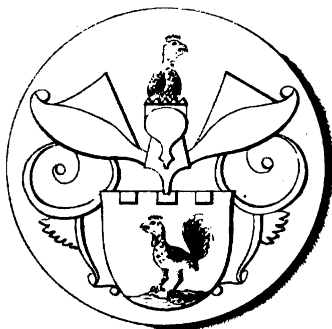
(1) In DUNBAR's *Analecta* III. p. 460. Van hier dan ook de vijandelijke gezindheid van KORNPUT tegen het Landschap. Over zijn aanzienlijk geslacht (eigenlijk VAN DEN CORPUT) zie men BALEN, *Beschr. van Dordrecht*, bl. 1015—1028. Hij was geboren in 1542 en stierf, ongehuwd, in 1611. Het zal hier niet te onpas zijn, de inscriptie op zijn grafsteen op het koor van de Martini-kerk te Groningen in nevensgaande afbeelding mede te deelen.

Obyt Johannes a Kornput

Johannis a Kornput Epitaphium.

Intrepidus miles Dux
belli providus alter
Vitruvius parvo hoc
Contegitur tumulo

Memoriae amici lusit
Petrus Pappus a
Fratzberg.

Zevu f. anno ae. 69, domini servit. 1611 die Sept. 17 post

quam annos 43 pr.

Belgii contra Philip. II Hispaniarum cum fortiter pugnasset.

tegens den viandt geen lijff noch leeuent
rschoent, maer ter contrarie al hoir wel-
ertt, gelt, beesten, koeren en al hoer macht
het onderholt der inliggende garnisoenen
an die conseruatie van hoir stadtt geim-
ndiertt, also ock dat sieluiden, noch durch
n brandt van 65. huiseren, die die viandt
t ongeueerlick vijfftich gloijende koegels
rcksche wijse den 18. Nouemb. in die stadt
efft geschoeten, noch van sijn volgende
andtschieten, noch van apparaet van stor-
en, noch durch sijn listige belofften, noch
rch sijn erschricke: drigementen van die
nderen in die wijghe niet te willen begnedi-
n, noch durch honger offte kommers noeth
r gheensins hebben willen laeten bewegen,
me hoir stadt in der vianden handen avert-
euen, hebbende daerinne alleene ten an-
nouw die eere van Godtt almechtich en van
n hillighe Euangelium en den welfart desz
meenen Vaderlandts, ende mede die herlicke
offten, die U. Ed. W. alsz ock die geunier-
n haer so heerlick muntlick en schrifftlick
meermaals hebben gedaen, om hoir so sie
stadtt erhielden ende den viandt kierden
allen schaden te indempniren. Auerst
wijll nu die viandt met schande en schaden
stadt Steenwick den 23 februarij durch
genade Godes en hulpe der geunierde
uincien heefft moeten verlaeten, ende sijn
e en cracht voer die stadt liggen laeten
e durch dien die omliggende prouincien
le steden gesaluiert sindt, iss dannoch die

3

stadt Steenwick en die geheele borgerie in gemeine ende particulier durch die lanckdurige belegeringe buiten en in der stadt verdonuen, van al oer goet beroijt, beroefft, verbrandtt en geheel arm en naeckt gemaeckt also dat ock het Corpus van de stadt niet sa moegen in Esse bliuen, noch die borgeren i der stadt hoer woeninghe en neringe beho den, so veer sij van hoir geleden schade nae die beloefften geen verset ende verguedinge erlangen." De middelen, welke de rege ring voorsloeg, waren deze. 1° Bij de ge ünieerden restitutie van de penningen, die in de belegering aan het garnizoen waren ver schoten. 2° Zoo veel de vijand zich weder i deze kwartieren reppen mogt, dat de stad me alle noodige proviand, met vier of vijf stuk ken geschut en andere ammunitie voorzie wierd, tot voorraad voor een half jaar. 3 Dat de stad, als grenzende op de eerste fron tieren, ten koste van de ommelanden mog worden gesterkt met vijf of zes rondeelen e de grachten verbreed. 4° Dat de stad voor taan in de schatting des lands niet bij d platte landen mogt worden gerekend, gelij eenige jaren tegen de privilegiën geschie was, maar dat zij naar hare qualiteit mog contribuëren met de groote steden. 5° Da haar mogten worden geaccordeerd de accijse en waag der stad. 6° Dat de weekmarkten die sedert weinige jaren te Oldemarkt, te præjudicie van de stad, waren ingedrongen mogten worden afgeschaft en verboden, en a

daar noch elders in de kerspelen van Vollenhove weekmarkten gehouden worden, dan alleen binnen Steenwijk. 7° Dat de geestelijke goederen van het kapittel en in de jurisdictie van Steenwijk mogten gebruikt worden tot onderhoud van predikanten en schoolmeesters en tot restauratie der stad. 8° Dat het getimmerte en de overgeblevene goederen van het klooster St. Janskamp tot restauratie der stad wierden toegestaan. 9° Dat het Steenwijker-diep ten koste van het ambt van Vollenhove en van de Drentsche kerspelen, die daaraan grensden met hunne landen, eens mogt worden opgemaakt en regt gelegd. 10° Dat het schoutambt van Steenwijkerwold, hetwelk in de Geldersche oorlogen van Steenwijk was afgescheiden, weder bij het schoutambt van Steenwijk mogt worden overgebragt. 11° Dat de kerspelen van Steenwijkerwolt en Paaslo, naar de oude tractaten en naar de sententie daaromtrent gewezen, verpligt mogten blijven, de parochiekerk te Steenwijk te helpen onderhouden. 12° Dat de turftol, voor weinige jaren te Blokzijl op den Steenwijkschen uitgaanden turf gelegd, weder mogt worden afgedaan en den supplianten geconsenteerd op hun verlaat. 13° Dat die van Steenwijk hunne groote en kleine schepen aan den Steenwijker Blokzijl mogten houden en voeren en aldaar vrij en ongehinderd laden en lossen, gelijk van ouds. 14° Nademaal die van Steenwijk te voren de judicature in criminele zaken altoos met den schout gericht

hadden en daarin sedert eenige jaren misbruik gevallen was, overmits Steenwijk in de Geldersche oorlogen verbrand was, dat die judicature nu weder mogt worden toegestaan. — De regering achtte deze middelen in alle redenen en billijkheid gegrond en meestal geene nieuwigheden, maar met de oude privilegiën en geregtigheden overeenkomende. Dan zoude de getrouwe standvastigheid der burgers beloond worden, en deze hunne woningen alhier behouden, hunne vesten versterken, hunne afgeschoten poorten en torens opbouwen en zich, na zulke bedroefde benaauwdheid, weder tot hunne nering en bouwerij kunnen begeven, enz. — Ad 1. stonden de Prins en de nader geünieerde provintiën den 23 Maart 8100 g. toe, aldus te verdeelen: Gelderland *f* 1000 — Holland *f* 3000 — Zeeland *f* 1200 — Utrecht *f* 600 — Vriesland *f* 1300 — Overijssel *f* 1000. Ridders. en Steden verklaarden herhaalde malen, uit hoofde van het verderf des lands, zoo van de vijanden als van eigen volk, voor als nog geen middel te hebben, om deze penningen op te brengen, doch zij wilden mettertijd alle naarstigheid doen; de steden hadden intusschen reeds eenig geld en proviand verzameld, om het naar Steenwijk te zenden. De Prins en de geunieerde provintiën lieten niet na, de belangen der stad gedurig aan de Staten aan te bevelen. Men gaf haar in sommige punten van het request genoegen, ten aanzien van andere was men moeijelijker. Zóó werd b. v. 4, 6, 8,

at de materialen van het klooster betreft) 13, toegestaan, doch omtrent 5, 7, 10. , 14 moesten zij eerst nadere bewijzen en scheiden bijbrengen, en ten aanzien van 12 oesten zij nog een' tijd geduld hebben, daar mpen den tol van den Prins provisioneel d verkregen.

Over deze bepalingen werd door de regering n Steenwijk zeer geklaagd. Het uitstel der taling van de 1000 gulden, waarop het ndschap was aangeslagen, werd uitgelegd, of die van Steenwijk niet meer voor lidten van hetzelve gehouden werden. Het s intusschen, antwoordden Ridders. en Sten, slechts onvermogen; zij wilden die som, den tijd dat zij betaald zou worden, beorlijk verpensioneren. — Het provianderen versterken der stad (2 en 3) had de Gealiteit op zich genomen. Was daar eenig orek in, het Landschap wilde aanhouden, de onwilligen willig gemaakt mogten worn. — Accijsen en opkomsten der waag (5) rden nu provisioneel voor zes jaren toegean. — Ten aanzien van de gevraagde speeke opgaaf der geestelijke goederen, vican en renten (7), kon geene verandering geakt worden; daarmede wilde men niet terersoren of iets anders doen, dan behoorlijk s. — De materialen van het klooster St skamp waren aan supplianten toegestaan (8). ders. en Steden ontkenden, dat dit eene ge kast zonder heiligdom was. De lasten, het klooster staande, van dijken, renten,

alimentatie der kloosterlingen en andere, waren zoo groot, dat suppllanten met de opkomsten weinig zouden geholpen zijn. — Daar suppli- anten in het regt maken van het Steenwijker diep zich met de lieden moesten verdragen, wier landen zouden afgegraven worden (9), konden Ridderschap en Steden de geërfden niet tegen regt bezwaren en moesten deze vooraf daarop gehoord worden. — De veree- niging der beide schoutambten werd toege- staan (10); men zoude evenwel de beide te- genwoordige schouten hun leven lang in hun ambt laten, en bij den dood van één van bei- den zoude de vereeniging plaats hebben. — Op het onderhoud van de parochiekerk (11) bleef men berusten bij de sententie van Stad- houder, Ridderschap en Steden. — De turf- tol (12) was niet, gelijk beweerd werd, bij Kanselier en Raden ingedrongen, maar reeds bij tijden Philips van Bourgondië ingesteld en bij het tractaat van den overgang geconfir- meerd en later gemodereerd. — De criminele judicature (14) over de overtreders, in Steen- wijk en Steenwijkerwold gevangen, werd aan den Drost van Vollenhove en den magistraat van Steenwijk conjunctim onder gelijke stem- men, lasten en wedden toegestaan. — Dit wa- ren de nadere wijzigingen en bepalingen van Ridders. en Steden, den 10 Mei 1581, waar- bij zij de verklaring voegden, dat, daar zij hiermede alles deden, wat in hun vermogen was, aan supplianten geene oorzaak gegeven werd, om zich, tegen den gedanen eed, van

Landschap te scheiden of hunne stad in
den van andere heeren of provintiën te
ngen. Ridderschap en Steden konden zich
hunne nooden en overval van den vijand
e niet behoorlijk helpen, maar wilden niet
nin, zoo aan Zijne Excell. als aan de geu-
rde provintiën, Steenwijk zoo veel moge-
aanbevelen, dat de verschoten penningen
estituëerd en de geledene schade hersteld
rd.
n Julij adresseerde de regering zich met
eenslieden en burgers aan Ridderschap en
den, waarbij bekend gemaakt werd, dat
vijand voornemens was, de stad te beren-
en te verhinderen, dat het nieuwe gewas
d ingezameld. Zij begeerde nieuw garni-
, proviand en ammunitie, ook betaling
1000 gulden, waarop het Landschap was
geslagen. Zij protesteerde, dat het niet
schuld, maar die der Overheid zijn zou-
indien de stad in handen van den vijand
Men beloofde, den 6 Julij, de betaling
voorm. som binnen twee maanden. Ten
zien van de overige artikelen zou men den
ommitteerde bij de geuniëerde provintiën
geven, om het verzoek aan te dringen,
dier voege, dat aan de supplianten goed
tentement gegeven wierd. — Hetzelfde ver-
k om garnizoen, proviand en ammunitie
d nog eens herhaald in Augustus, met de
t, dat de burgers dagelijks van hunne
sten beroofd werden en allerlei gewelddа-
eden, ook eene belegering hadden te

wachten. — En in October doleerde Steenwi
weder over de inlegering der zes vaande
knechten van den Heer VAN NIJENOORD, m
verzoek om verligting. De Staten van Overijss
zonden den 8 Nov. RUTGER HUDDE, Burge
van Kampen, met gedeputeerden van Stee
wijk, naar den Landraad, om te remonstr
ren, dat, daar de Landraad de drie vaandel
die binnen Steenwijk gelegen hadden, er u
genomen en er den Heer VAN NIJENOORD m
zes vaandels, om zich te versterken, in gebra
had, het den burgers niet mogelijk was, e
nig nieuw of meer krijgsvolk te accommod
ren in eene verdorvene en bijna ledige sta
daar de pest in alle huizen zoo sterk gegra
seerd had. Deze knechten waren niet alle
van hun geweer, maar ook van alle nooddr
geheel ontbloot, bij zich hebbende eenen gro
ten tros, sterker van personen dan de sold
ten, zoo dat men bij overval van den vija
geheel geene hulp tot tegenstand zou hebb
te verwachten. Het was ook geen gebrui
dat men in steden, daar de vijand zoo na
was, er het geweerde volk uit nam en h
ongeweerde in bragt. Bovendien had zi
onlangs eene bende ruiteren van Oldeboo
op eigen autoriteit in Steenwijk gelegd en
burgers groote schade in koorn en hooi t
gebragt. Er werd dus verzocht, dat ook d
ze ruiteren weggenomen wierden en de st
met een dragelijk garnizoen van twee vaa
dels gedurende dezen winter bezet mogt w
den. De burgers moesten nog personele l

ten dragen van de erven buiten de stad, waarvan de huizen afgebrand waren of waar geene meijerlieden op woonden. Zij hadden geene nering hoegenaamd meer; de nering werd gedreven door 8 of 10 zoetelaars of afgedankte soldaten, die de ledige huizen hadden ingenomen en voor die nering geene accijsen betaalden. Ook hieromtrent werd redres verzocht. — De sterfte, waarvan ook FRESINGA gewag maakt, was zoo groot, dat de regering niet behoorlijk kon bezet worden en eenigen der overgeblevene burgers daartoe gecommitteerd werden. Deze adresseerden zich in Julij 1582 aan de Staten, klagende over de schade, die hun door den vijand werd aangedaan, met verzoek van hulp. De Staten deden pogingen bij Noord-Holland, dat er een vaandel, ter repartitie daarvan staande, mogt worden in gebragt, nevens 20 of 30 paarden. Die van Steenwijk wendden zich ook tot Zwol en Deventer, om slechts eenige ruiters van het daar liggende garnizoen, dewijl de sterkte en conservatie van het stedeke geheel afhing van het innemen van het gewas, hetgeen door den vijand zou belet worden. Het geheele ommeland was reeds uitgeplunderd en verwoest. — In deze omstandigheden werd Steenwijk tusschen 15 en 16 Nov. 1582 (1) door

(1) Verg. *Almanak* 1848, bl. 14. In de aanteekeningen op H. v. H. v. R. *Kerk. Oudh. Bisdom van Deventer*, VI. bl. 565, vindt men over die verrassing eene bijzonderheid, die elders, door BOR enz., niet gemeld wordt. De

Taxis bij verrassing ingenomen en bleef sedert in handen der Spanjaarden, die het met alle magt versterkten en tot eene geduchte vesting maakten. Het verderf der overgeblevene burgerij werd er door voltooid.

Prins Maurits kwam met zijn leger den 18den Mei 1592 voor Steenwijk en de stad ging den 24sten Junij o. s. over (1). De uit-

---

lof, van de krijgslist uitgevonden te hebben, waardoor Steenwijk gewonnen werd, kwam Verdugo toe en werd door eene vrijster in het werk gesteld. Verdugo had berigt gekregen, dat de bezetting, als of er voor geen vijand te vreezen ware, in eene volle gerustheid leefde, en dat de muren aan zekeren oord zouden kunnen beladderd worden. Maar hij wist de diepte van de gracht niet, die uit de naast gelegen vliet toevoer van water kreeg. Om het te weten, bediende hij zich van een boerenmeisje. Dit meisje liet haren hoed in de gracht vallen, als of die er in gewaaid ware. Om hem weder te krijgen, treedt zij in de gracht en bevindt dat het water op sommige plaatsen niet hooger was, dan hare knieën. Daarop werd Taxis, na het vallen van den avond, met een deel volks van Verdugo afgezonden, om een kans op de stad te wagen. Het was juist donker en de bezetting zou een' vrolijken nacht hebben van hetgeen zij te Hasselt geroofd had. Niemand had de gedachte, dat de vijand hem deeren konde. Ook hadden zij de beelden der heiligen, die zij van Hasselt medegebragt hadden ten deele tegen het aankomen van den nacht op de hoogste plaatsen aan galgen gehangen, ten deele met geweer toegetakeld en op de vesten geplaatst, met bevel om daar goede wacht te houden.

(1) Ofschoon er nog vele brieven zijn, door de gedeputeerden te velde van dag tot dag over de gebeurte-

gewekene burgers werden door eene publicatie opgeroepen om terug te keeren. Tot herstelling der bres, bij het beleg geschoten, voor 5600 gulden door den Raad van State aanbesteed, bewilligde het Landschap de helft en schreef er eenen omslag over de beesten in de provintie voor uit. Later stond het nog 3000 gulden toe, ten respecte van de schamele bedorvene burgerij en inwoners, om hunne kosten en schade te vergoeden en de stad weder in *esse* te brengen. Het verleende in materialen hulp, bij de vernieuwing der palissaden en bruggen, en zond in November Mr ABEL HILLEBRANTS, Burgemeester van Kampen, met gedeputeerden van Steenwijk, naar de Generale Staten, ten einde remonstrantie te doen van het zware garnizoen in de verarmde stad en het verleggen van de compagnie ruiteren, aldaar in bezetting, te verzoeken. Voorts moesten zij, tot onderstand der burgerij en tot reparatie der verwoesting, voor den tijd van één jaar aandringen op de penningen, die de Generale Middelen aldaar zouden opleveren. Daar het Landschap reeds eene aanzienlijke som had bewilligd, moesten zij nog tot reparatie eene som van 8 à 10000 gulden trachten te verkrijgen.

---

nissen van dit beleg geschreven, bevatten zij toch weinig meer dan de naauwkeurige beschrijving bij VAN REIJD, bl. 271—283, VAN METEREN XVIe B., BOR XXIXe B. bl. 19—21. WAGENAAR VIII. bl. 364—366.

Na de verovering van Steenwijk ging MA-
RITS, in weêrwil van den raad om rust te n-
men, met zijne krijgsverrigtingen voort en sloe
Ootmarsum ingenomen hebbende, den 16
Julij het beleg voor Koeverden, dat den 2
Sept. overging. Reeds vóór het beleg gav
Ridderschap en Steden aan de gedeputeerd
te velde, die Z. Exc. in alle voorvallende z
ken zouden helpen adviseren, last, om toe
zien, dat de privilegiën van het Landsch
onderhouden mogten worden, bijzonder
privilegie dat Koeverden met geen ander g
nizoen bezet wierd, dan dat van Z. Exc.
een' brief aan den Prins werd hem dit privileg
herinnerd. Bisschop FREDERIK VAN BLANKE-
HEIM, namelijk, had, den 26sten Dec. 139
aan Landschap en Steden de belofte gedaa
dat het huis, de burg en stad Koeverden, n
rade en wille der drie Steden, bezet en ver-
kerd zou worden met een geboren landz
des lands van Salland of Drenthe, die o
gehouden was aan de drie Steden den eed
doen. Om dit regt te handhaven werd ze
Dr TER KUIJLEN met eene breedvoerige dedu-
tie naar de Staten Generaal gezonden. Ko
verden ging over (1) en werd met Fries

(1) Het beleg van Koeverden is beschreven door P-
CARDT, *Chronyk der Landtschap Drenth*, bl 349—35
VAN REIJD, bl. 286—294, BOR XXIXste B. 25 vo
WAGENAAR VIII. 367. Deze schrijvers maken ook m
ding van het geschil over het bezetten der stad;
meeste stukken, bij die gelegenheid en vroeger o
deze zaak gewisseld, deelt DUMBAR mede, *Anal.*
349 *sq.* Wij konden dus kort zijn.

garnizoen bezet. Van hier nieuwe commissiën en vertoogen, waarop de zaak verwezen werd naar de leden der Staten Generaal en van den Raad van State, die eerst te Zwol zouden verschijnen. Na menigvuldige conferentiën en briefwisselingen bepaalde de Raad van State, den 30sten Sept., na de communicatiën van de Stadhouders van Vriesland en Overijssel alsmede de gedeputeerden van beide provintiën gehoord te hebben, dat de handeling van Vriesland met Hasselt ophouden, het garnizoen uittrekken en de bezetting voortaan aan den Stadhouder van Overijssel staan zoude, van welke provintie die stad voortaan een lid zou blijven (1). Ten aanzien van Koeverden, zouden de Staten en Stadhouders van Vriesland en Overijssel, mitsgaders de gecommitteerden van Drenthe, beschreven worden, om zich met hunne memoriën en deductiën, verificatiën en bewijsstukken te vervoegen bij den Raad van State, ten einde deze er naar behooren op zou disponeren. Middelerwijl zou het garnizoen onder de gehoorzaamheid van den Raad van State staan en den eed doen, van de stad te zullen bewaren voor de Staten

---

(1) Kornput, die er bij voortduring in bezetting bleef, maakte zich aan menige feitelijkheid schuldig. Den 15den Aug. beklaagden zich de juffers van het klooster Zwarte Water te Hasselt, dat hij hare kisten en kasten opengeslagen, haar linnen en anders daaruit genomen en op andere wijze beroofd en beswaard had.

Generaal en tot verzekering van Landschap en Steden van Overijssel.

Dit jaar werd nog op eene afzonderlijke vergadering der drie Steden, den 20sten Nov. bepaald, dat gedurende deze oorlogstijden niemand der riddermatigen, die bij den vijand geweest of op sauvegarde van den vijand ten platten lande gezeten had of zat, ten Landdage zou verschreven worden. Het zegel der provintie, wordt gemeld, zou aldus gemaakt worden: *int midden dess Landtz van Overyssels wapen en daeromher der dryer Steden wapenen.*

1593.

De riddermatigen, die zich onder sauvegarde van den vijand ten platten lande opgehouden hadden of nog ophielden, wendden dit jaar pogingen aan, om weder hunne vrijheden te genieten en erkend te worden. Den 11den April vinden wij, dat, ofschoon Ridderschap en Steden niets liever zouden gezien hebben, dan dat de zoodanigen, die van ouds ten Landdage verschreven werden, zich bij hen gehouden hadden, ten einde de gemeene zaken tegen den algemeenen vijand te helpen verdedigen, zij evenwel te dezer tijd nog tot geene van 's lands zaken behoorden geadmitteerd te worden, daar zij zich afgezonderd en onder sauvegarde van den vijand hadden gezet. Kort daarna kreeg eene commissie van het Landschap last, dit besluit aan den

Raad van State mede te deelen en tevens te bewerken, dat de riddermatigen, die in dit geval waren, niets van hetgeen zij bij de Staten Generaal, bij Zijne Excell. of Raad van State daaromtrent verzochten, verkrijgen mogten, maar naar het Landschap verwezen worden. Hetgeen de advokaat OLDENBARNEVELT voorloopig aan de commissie beloofde, werd door den Raad van State bekrachtigd, dat namelijk zulke riddermatigen naar het Landschap geremitteerd, dat ten minste op hun verzoek niet gedisponeerd zou worden, zonder het te hooren.

Dit jaar was merkwaardig door de instelling van een vast collegie van Gedeputeerde Staten (1), door onderhandelingen en geschillen over de invoering der Generale Middelen (2), en door de moeijelijkheden in het stuk van de Munt (3). Den 26sten Febr. verschenen in de vergadering, als afgezondenen van den Raad van State, Mr SILVESTER CAMPEN, raadsheer, HIER. BRUINSELS en HEND. VAN ZUILEN, generaals van de munt, die, met opgave van de misbruiken in het stuk van de munt, verzochten, dat men last zou geven tot het stilstaan en ophouden met munten in de provintie, ééne munt uitgezonderd. Ofschoon Ridderschap en Steden het goedkeurden, dat alle

(1) De *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 430—439, 442 volg. ontslaat ons van de verdere mededeeling.

(2) *Tegenw. Staat van Overijssel* II. bl. 196 en 197.

(3) Men vindt er iets van bij VAN HATTUM, III. 247.

ongepriviligeerde en heggemunten wierden afgeschaft, meenden zij toch, dat hiermede de munten der drie Steden, welke Rijksmunten waren, niet konden bedoeld zijn en weigerden dus dien stilstand. Zij oordeelden, dat de Staten Generaal hierin niets te zeggen hadden, en zouden voortgaan, gelijk zij zulks voor het Rijk konden verdedigen. Spoedig zonden de Raden van State eenen gezworen bode naar Kampen en Zwol, om aldaar in de munt den muntmeester en zijne gezellen te gelasten, voortaan niet meer te munten, den waardijn geene *journeels* te passeren, den essaijeur geen essai te maken, den ijzersnijder geene ijzers te snijden, op poene van gestraft te worden als falsarissen, al hadden zij ook speciaal consent van die Steden of van het Landschap. — Deze daad werd gevolgd door een ernstig vertoog van Ridderschap en Steden, die den eisch als eene inbreuk op de privilegiën van Land en Steden aanzagen. Niemand mogt zich in deze een gebod of verbod aanmatigen, dan de Burgemeesters. Zulke attentaten waren hun of hunne voorzaten, zelfs niet door den wettigen Souverein (de Spaansche tirannij gedurende deze troubelen alleen uitgezonderd) aangedaan. De Raden van Staten wisten ook zeer wel, dat de provintie van Overijssel, (gelijk andere) *de souvereiniteit van dezelve aan zich genomen hebbende*, ook in het regaal van de munt, uit kracht van de generale Unie, niet anders nooh hooger bezwaard kon worden, dan bij vrijwillig

sent. Zij protesteerden dus tegen het ver-
l. Wat de uitslag van de zoo mondelinge
schriftelijke besoignes in den loop van dit
r over dit en andere artikelen, het Land-
ap rakende, was, kan men vernemen uit
instructie, die den 26sten Junij gegeven
rd aan JOHAN SLOET, Drost van Vollenhove,
RMAN SCHARFF en GERHARD TER BORCH,
rgemeesters van Deventer en Zwol. Zij wa-
gecommitteerd, om in de vergadering der
ten Generaal te resideren, terwijl JOHAN
TTE, Burg. van Kampen, tot de zitting in
Raad van State verordend werd. „ Vp
net punct daer die Provincien van Gelder-
andt en Ouer Issell eernstlich vermaent en
versocht worden, angesien doer Godes ge-
nade die selue Provincien doer die midde-
en van hare bondtgenoten nu in beteren
staet gebrocht sijn, sulcx dat redenen en
billickheidt vereischen, dat sie voirtanne be-
er totten lasten van den oirloge behoeren
ho contribuiren, dat sie hem daerinne sulcx
willen esuertuiren ende qwijten bij inuoerin-
ge van de generale middelen en andere
contributien, gelijk bij andere Provincien
hoere bondtgenoten tott verfallinge van den
oirloge gedaen wort, sulcx dat dieselue
hoere bontgenoten dien angaende van dsel-
ue moegen hebben redenen van contente-
mente. Daerop sullen die voergemelte onse
Gesandten den heeren gedeputirden van
den anderen Prouincien, ter vergaederinge
van de heeren Staten Generael residirende,

„ die gelegentheidt van dese Landtschap
„ Steden vp het vliticbste voerdraegen
„ en hoer Ed. remonstriren, datt wall wa
„ is, datt dese Landtschap en Steden dur
„ het redressiren en veroueren van Stienwic
„ Coeuerden en andere plaetzen merkelic
„ sinnen versterckt en geholpen, so voele d
„ wedderstandt van den vijandt angaet, d
„ niet also dat daer durch die contributie
„ van den platten Landen verbetert sijn, ma
„ ter contrarien, auermitz het roeuen, plo
„ deren, brantschatten en andere foulen,
„ die vijandt daegelix doende is, voele mee
„ vermindert en vercleinet worden. Edoc
„ diewijle dese Landtschap kenlicken en b
„ wust, dat die krijch tegens so eenen mec
„ tigen Potentaet ende vijandt sonder midd
„ van gelt niet gefuirt kan worden, willen e
„ begheren sie niet liever, dan nha hoer ve
„ moegen daertho te contribuiren. Sulle
„ daeromme die voerg. gedeputirden van we
„ gen dieser Landtschap voer een ordinar
„ quota der generaliteit præsentiren, dit lo
„ pende jaer van drie en tnegentich (indie
„ die contributien ten platten lande in sulcke
„ staet als die nu sijn, blijuen en het platt
„ landt niet wijders verwoestet wordt) te
„ maendt vijfduisent vijfhondert c. g. (1). —

(1) Sedert 1587 was er geene quota gegeven, ma
de contributiën en brandschattingen waren in hande
van den Raad van State gesteld, daar de vijand, no
in het bezit van Deventer en Steenwijk, het platt

„ Daer beneuens sullen de voergemelte ge-
„ deputirden van wege deser Lantschap pre-
„ sentiren voer een extraordinaris quota die
„ somma van sesz duisent c. g., die be-
„ taelt sullen worden binnen den tijdt van
„ sesz maenden, te weeten een duisent g. ter
„ maendt, mitz datt men daerahn sall mo-
„ gen korten alles wesz voer der generaliteit
„ wort verschoten en bij andere Prouincien
„ ordinaris gekortet wort; desz willen sie
„ daertho in handen nemen alle die middelen
„ die ut den platten landen en steden konnen
„ werden getrocken. —— Op het stuk van de Munt kregen gedeputeerden in last, te verklaren, het voor goed aan te zien, dat alle hegge- en particuliere munten, die niet van ouds regaliën en privilegiën gehad hadden, wierden ingetrokken en afgeschaft; ook dat bij de geunieerde provintiën een eenparige voet in het munten gehouden wierd. Maar zij moesten zich zeer beklagen over het onbillijk plakkaat, door den Raad van State, onder den naam van Staten Generaal, tegen dezer Landschap provintiale munt en die der drie Steden gepubliceerd, in weêrwil van de remonstrantiën, die er over gedaan waren, en niettegenstaande het Land-

---

land beheerschte. Maar sedert 1593 namen Ridders. en Steden alles weder tot zich, wat uit de steden, sterkten en platte landen getrokken kon worden, tegen eene gewone quota, waarvan eenige compagniën betaald werden, en eene buitengewone, die tot andere onkosten gebruikt werd.

schap dadelijk, op verzoek, alle muntijzers van de provintiale munt, tegen den voet van het jaar 1586 gemaakt, had doen ligten en verzegeld bewaren, voorts het muntwerk doen staken, om zich zoo veel mogelijk met de andere provintiën te vereenigen, terwijl andere provintiën met munten waren voortgegaan tegen den voet der ordonnantie van het jaar 86. Aan het Landschap competeerde de souvereiniteit dezer provintie niet minder, dan alle andere. De drie Steden wilden en konden hunne bijzondere rijksmunt niet onderwerpen aan de dispositie van iemand, dan aan die van het Rijk, daar zij van verkregen waren. Het plakkaat moest door een ander vernietigd worden: zoo niet, dan zou het Landschap zelf met andere middelen daarin voorzien. — Voorts moesten gedeputeerden aandringen op het redressement van Hasselt (1) en het huis te Koeverden overeenkomstig hetgeen daaromtrent in het vorige jaar bepaald was. — Zij moesten mededeelen, dat Ootmarsum en Koeverden zeer benaauwd werden door het afsnijden van allen toevoer, daar de vijand het huis te Ruinen, Almelo, Gramsbergen en Venebrugge ingenomen had, waardoor ook de Zuiderzee onveiliger geworden was. Het was noodig, dat het leger ten

(1) Het geschil met Hasselt was nog niet ten einde, maar werd toch in den loop van dit jaar ten einde gebragt. Men zie *Tegenw. Staat van Overijssel* IV. 201.

erste en bijzonder eer het korengewas werd
igezameld (want de steden en vesten van den
ijand waren zeer kwalijk geproviandeerd)
erwaarts gevoerd werd, tot verovering van
ie vesten, waardoor men hoopte, dat de re-
uctie der stad Groningen zou volgen (1).
e fortificatie van Steenwijk moest aanbevolen
orden, en aangedrongen, dat de ingenieur
Ir ADRIAAN CORNELISZ derwaarts gezonden
ierd, om de fortificatie te bezigtigen en er
en plan van te maken, op kosten der Gene-
aliteit, enz.

Terwijl de Generale Staten over het aanbod
er quota difficulteerden en het voorstel deden
m de ordinaire tot 6000 en de extraordi-
aire tot 8 à 9000 c. g. te verhoogen, nam
e vijand Ootmarsum en Saasveld in. Dit
rong Ridders. en Steden, den 20sten Sept.,
t de verklaring, dat het Landschap door
erscheiden doortogten en inlegering van rui-
ren en knechten, door belegering en inne-
ing van steden en sterkten, in de twee laat-
e jaren, grootelijks benadeeld was; maar
ooral dat de vijand, door het innemen van
otmarsum en Saasveld, meester geworden
as van het gansche platte land, voornamelijk
wenthe en Salland; dat hij alle steden en
esten in Twenthe inhield en de ingezetenen
et zijne doortogten, inlegeringen, brandschat-
ngen en rooverijen, tot de uiterste armoede

(1) Verg. WAGENAAR VIII. 378.

en ellende bragt, zoo dat het kleine getal der overgeblevene ingezetenen geheel bedorven was en weinige middelen tot contributie had. Tot ordinaire quota werden dus aangeboden 5000 c. g. ter maand, maar de buitengewone wilde men voor dit jaar tot 8000 verhoogen onder zekere voorwaarden.

Door den langdurigen oorlog waren eene menigte erven en hoeven in het land verlaten en *belmundig* (1) geworden. Onbevoegde personen zetteden er zich op neder of verhuurden ze zelfs. Ridders. en Steden waren genoodzaakt geweest daaromtrent van tijd tot tijd bepalingen te maken, en onder anderen den 17den Oct. van dit jaar te publiceren, dat niemand zich verstouten zoude, eenige *belmundige* erven of landen te gebruiken, aan te tasten of te verhuren, wanneer zij hem niet toebehoorden, bij poene van geweld. Die ze begoerden te huren moesten zich aan den eigenaar adresseren of dengenen, die er door het Landschap toe gelast mogt zijn. — Nog vinden wij de verordening, dat ieder, die eenen jongen wolf ving, eene praemie van 6 c. g. zoude ontvangen.

1594.

De consenten voor de Generaliteit gaven dit

---

(1) *Belmundig* goed of land is zulk een, dat op eene kwade wijze bewaard of beschermd is, van *bal* of *bel*, *slecht*, en *mund*. Verg. RACER, *Overijss. Stukken*. IV. bl. 243.

aanleiding tot hevige geschillen onder de
›n der Overijsselsche Statenvergadering.
een aantal vruchtelooze vergaderingen,
ırin men getracht had, Zwol tot overeen-
nming met de Ridderschap en Deventer en
npen te brengen (1), verklaarde men aan
Raad van State, den 13[den] Maart, dat het
ieele land van Salland en Twenthe, door
belegering van Koeverden (2) en de ordi-
re doortogten, rooverijen, brandschattingen
plunderingen van den vijand bedorven was,
ingezetenen meerendeels vertrokken waren,
de overigen, die er zich nog ophielden,
tirannij van den vijand dagelijks verwacht-
; dat de ingezetenen van het kwartier Vol-
hove door de inlegeringen en doortogten
eigen krijgsvolk, uit Vriesland en naar
esland marcherende, veel schade geleden
lden, terwijl daarenboven de excessive wa-
diensten en scheepsvrachten de inwoners
dezelve landen zoo bedorven hadden, dat
in ellendiger toestand waren, dan zij ooit
lurende deze troebelen hadden ondervonden.
was hun niet mogelijk, de lasten der con-

) De *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 435 geeft er
g verslag van. Ook van Hattum III. 251. Ridders.
twee Steden leverden er den 13 Mei een vertoog over
an Maurits.

2) Verdugo had in het najaar van 1594 Koeverden
getast en het gebrek aan voorraad in het Spaansche
r was zoo groot, dat de soldaten, bij gansche hoo-
, verliepen. Hij bleef den ganschen winter voor
verden liggen. Wagenaar VIII. 379.

tributiën langer te dragen. De Staten van Overijssel wilden evenwel in dezen soberen staat hunnen goeden wil toonen en voor het loopende jaar als ordinaire quota ter maand 4000 gulden censenteren, waarmede zij dan zekere bepaalde compagniën wilden betalen, en daarentegen aan zich nemen al de middelen, die uit het platte land, de steden of vesten van Overijssel getrokken konden worden. En dit alles op zulke voorwaarde, dat, indien Salland, Twenthe en Vollenhove geheel of meer dan nu verwoest wierden, zóó dat de contributiën kwamen te cesseren, en die compagniën er niet uit betaald konden worden, deze staan en blijven zouden tot last van de Generaliteit. Maar indien de provintie ééns van de extorsiën en tirannij van het vijandelijk krijgsvolk verlost wierd, zouden de Staten tot tegenstand van den vijand zoo veel doen, als naar gelegenheid der zaken en billijkheid zou bevonden worden te behooren. Tot extraordinaire quota wilden Ridderschap en de twee Steden Deventer en Kampen voor het loopende jaar in ééns 8000 c. g. contribueren, onder korting van de wagendiensten, scheepsvrachten en trekpaarden tot onderhoud van het veldleger.

In de maand Mei trok MAURITS met het leger van den Rijn naar Overijssel en bevond zich den 4den van die maand te Zwol en den 14den te Ommen. Eene commissie (waarbij niemand van Zwol) werd tot hem gezonden, om hem kennis te geven, dat de overeen-

komst omtrent de reductie van Hasselt door hen geratificeerd was en hij de stad dus met zijn garnizoen mogt bezetten; vervolgens hem te danken voor het ontzetten van Koeverden (1), maar ook ernstig te verzoeken, dat het leger òf naar Twenthe tot bevrijding van dat land óf naar het Graafschap Zutphen gevoerd mogt worden (2). Het was toch te vreezen, dat het geheele land van Salland en Twenthe door den vijand zou uitgeplunderd en verwoest worden, en dat hij meer kleine steden in het Graafschap Zutphen en elders innemen zoude. Verder moesten zij hem de geschillen met Zwol en den tegenstand dezer stad tegen de overige leden der Staten mededeelen en verzoeken, den magistraat aldaar te willen overhalen tot vereeniging met Ridderschap en de twee Steden (3). Zij moesten aandringen, dat de ingezetenen van het land zoo veel mogelijk tegen de excessen van het eigen krijgsvolk beschermd wierden, en bewerken, dat het leger bij het optrekken niet in brand gestoken wierd, opdat het hout tot voordeel van de arme ingezetenen mogt komen. — MAURITS trok naar Groningen door, belegerde het en kreeg het den 24sten Julij in zijne magt. Nu zonden de Staten eene com-

(1) WAGENAAR, VIII. 385.
(2) Dezelfde, VIII. 386.
(3) De gedeputeerden van Zwol verschenen zelfs eenigen tijd niet op de vergaderingen. MAURITS schreef eenen brief aan de Regering, welke daarop bijviel.

missie om hem geluk te wenschen en tevens op nieuw te verzoeken, dat het leger naar Overijssel en het Graafschap Zutphen, tot bevrijding der kwartieren aan de oostzijde van den Rijn, gebruikt mogt worden. Men besloot ook, Z. Exc. met een vergulden stoop te vereeren. Aan de gedeputeerden in de vergadering der Staten Generaal werd ook bevolen, de bevrijding van Twenthe bij hen te bewerken, en de Staten van Gelderland, Utrecht en Vriesland werden ernstig verzocht, er de goede hand aan te helpen houden, dat het leger naar deze kwartieren gevoerd wierd.

1595.

Ofschoon de Staten Generaal reeds den 24sten Nov. 1594 op verhooging van consenten voor de Generaliteit hadden aangedrongen en vóór 1 Jan. een gunstig antwoord hadden verzocht, duurde het evenwel tot in Mei, eer Ridderschap en Steden, na vele deliberatiën, het met elkander ééns konden worden. Zij deputeerden Johan Sloet, Drost van Vollenhove, en Herman Scharff, Burgemeester van Deventer, om in de algemeene vergadering den ellendigen en bedroefden staat en het onvermogen van de ingezetenen des lands te kennen te geven, die, door de ongeregeldheid en kwade discipline van het krijgsvolk des vijands, dagelijks boven hunne contributiën beroofd, geplunderd en gebrandschat werden. Bovendien hadden deze door het hooge water en het af-

en hunner beestialen groote schade gele-
(1). Als ordinair consent bood men voor
oopende jaar tot de lasten van den oorlog
)0 ter maand aan, waarmede eenige com-
ën zouden betaald worden; als extraor-
consent *f* 10,000, mits dat daaraan ge-
wierden alle scheepsvrachten, wagen-
ten, trekpaarden en andere onkosten tot
leel van het veldleger en de Generaliteit.
zoo dra het leger over den Rijn in het
schap Zutphen of in Twenthe gevoerd
vorden, wilde men de *f* 10,000 met nog
)0 verhoogen, en wanneer de vijand over
Rijn gedreven zijn zoude, nog met *f* 5000
ıdien. Zoo het land geheel van den vij-
verlost ware, wilden de Staten van Over-
zich in alle billijkheid tot contentement
hunne bondgenooten in het contribuëren
hun vermogen laten vinden. Het plak-
der Staten-Generaal, tegen de Jesuïten en
en aanhang opgesteld, zouden Gedepu-
en van wege Overijssel mogen goedkeu-
Zij moesten er ook op aandringen, dat
luis te Koeverden weder aan het Land-
gehecht wierd.
eene vergadering van gecommitteerden
drie Steden, den 17den Dec. te Hattem,
goed gevonden, dat voortaan één gede-
d zou worden, om voor een geheel
e zitten in den Raad van State, en dat

---

ie Moonen, *Kronijk* op dit jaar.

twee of drie in ééne commissie benoemd z
den worden, om ook een geheel jaar te r
deren in de vergadering der Generale Stat
die elkander zouden mogen verligten, d
dat er te gelijk niet zouden mogen gaan,
ten hoogste twee. Dit werd op eenen al
meenen Landdag van het volgende jaar ge
pliëerd, dat één uit de Ridderschap en
uit elke stad zou worden gedeputeerd,
welke altijd één of twee present zouden z
of zoo veel door de gelegenheid der za
zou worden noodig geacht.

In dezen tijd trachtten de Edellieden,
zoo lang niet tot de Landdagen verschre
geweest waren, weder opgenomen te wor
en vonden steun bij de weinige leden
Ridderschap, die er bij voortduring c
pareerden. Deze resolveerden zelfs, in
1595, dat de Riddermatigen, die in de ste
en kwartieren van deze provintie gezeten
ren en de sauvegarde van den vijand ger
voijeerd en verlaten hadden, voortaan tot
vergaderingen en bijeenkomsten zouden v
schreven worden. Deventer en Kampen v
klaarden er zich tegen; Zwol confirmeerde
zich mede. Nu wenschten de leden der R
derschap, dat ten minste eenigen, die th
in de steden en op plaatsen, daar zij ge
sauvegarde van den vijand gebruikten, ge
ten waren, verschreven mogten worden, a
UNICO VAN DEN RUTENBERCH, STATIUS
ASEWIJN, PELGRIM HAGEN en DERRICK
VOERST, waarin ook gedifficulteerd werd.

een request der Edellieden ten platten lande gezeten werd evenwel, den 19den Mei, eenparig bepaald, dat, hoewel supplianten uit kracht van de ordonnantie, bij Stadhouder en Ridderschap en Steden in 1546 op het vrijen der saalsteden en erven gemaakt, geene vrijing in schattingen zouden mogen genieten, doordien zij tegenwoordig op geene landdagen compareerden, hun evenwel uit goede affectie de vrijing naar luid der voors. ordonnantie bij provisie zou worden toegestaan.—Er waren jonkeren bij den vijand ten landdage geweest. Omtrent deze werd, op eene afzonderlijke vergadering der drie Steden te Hattem, door Deventer en Kampen geresolveerd, dat zij hunne sauvegarde verbeurd hadden, terwijl Zwol verklaarde, dat zij buiten de stad gehouden werden, tot den tijd, dat bij Ridderschap en Steden hierin nader voorzien was.

1596.

De Raad van State verlangde voor het jaar 1596 *f* 10,000 ter maand en extraordinair in eens *f* 20,000. — Men bood extraordinair *f* 7000, maar zoo het leger in Twenthe gebragt wierd, nog *f* 5000 en zoo de vijand over den Rijn gedreven wierd, *f* 10,000 bovendien. Het ordinair consent zoude, even als het vorige jaar, *f* 4000 ter maand blijven. — In dit jaar kwam de zaak van Koeverden weder ter spraak. De Staten Generaal wilden „ de vergrooting en fortificatie van het vlek

Koeverden" en schreven, na deliberatie in hunne vergadering, het Landschap daarover aan. De Overijsselsche Statenvergadering antwoordde daarop, den 15den Mei, dat het Landschap in het algemeen en de Steden in het bijzonder, uit kracht van hunne privilegiën weder in integrum van het huis en vlek gerestitueerd wilden worden, uit kracht mede van de resolutie der Staten Generaal in het jaar 1592. Wanneer dit gedaan was en de fortificatie noodig bevonden wierd, wilden Ridderschap en Steden daarin bewilligen, op conditiën, als men bevinden zoude noodig te wezen tot conservatie van het Landschap als ook der drie Steden privilegiën en mede tot meesten dienst van het Land (1). Zelfs werd, met de gewone gedeputeerden van het Landschap ter vergadering der Staten Generaal en Raad van State, uit ieder Stad één van den Raad gedeputeerd, om deze zaak te bevorderen. Toen zij terugkeerden, vernam men, dat in de resolutie der Staten Generaal belangende de fortificatie van Koeverden eenige bepalingen waren, die met de privilegiën

(1) In deze vergadering werd tot fortificatie van Deventer toegestaan *f* 4000. Daar de vijand onlangs over Salland en Vollenhove twee extraordinaire schattingen boven de ordinaire contributie had uitgezet, tot groot bezwaar en verderf der ingezetenen, zoo werden die *f* 4000 over Twenthe omgeslagen en de ingezetenen aangeschreven, om deze penningen binnen tien dagen op te brengen, of zij zouden op hunne kosten daarvoor met ruiters of knechten geëxecuteerd worden.

schenen te strijden, weshalve goed gevonden werd, dat de gecommitteerden van het Landschap zeker protest daar tegen zouden opstellen, om in het boek der resolutiën van de Staten Generaal geregistreerd te worden. — De nadere confederatie en unie met den Koning van Frankrijk en de Koningin van Engeland werd den 7[den] Oct. geapprobeerd, in overeenkomst met de andere provintiën (1).

Ten aanzien van de Edellieden, onder sauvegarde gezeten, die des vijands landdagen bezocht hadden, werden strenge maatregelen genomen. Zij hadden niet alleen het regt van sauvegarde en neutraliteit verloren, maar moesten ook als vijanden worden aangezien en behandeld. De gecommitteerden van het Landschap werden gelast, hen op te roepen en, niet verschijnende, te doen halen. Zij moesten hen dan ten scherpste examineren, wat op de landdagen van den vijand behandeld was, en zulks ten overstaan van den Drost, onder wien zij gezeten waren, en eenigen uit den Magistraat der stad, waar zij geapprehendeerd en gebragt waren. Aan de Edellieden, die sauvegarde van Zijne Exc. of van den Raad van State verworven hadden en des vijands landdagen niet bezocht hadden, zoude nieuwe sauvegarde uit naam en onder het zegel van het Landschap gegeven worden, zonder eenig regt daarvoor te betalen, met die clausule,

(1) Wagenaar VIII. 445.

dat zij niets tegen de Generaliteit zouden ondernemen, veel minder de landdagen van den vijand bezoeken.

Had de Graaf VAN HOHENLO het vorige jaar „de provintie tegen den 7den Febr. ter bruiloft laten bidden," dit jaar werd de provintie door de Staten Generaal tot het huwelijk van juffer Catharina Belgica op *f* 1000 getaxeerd. Men wilde deze som toestaan, met expresse protestatie, dat dit in geene consequentie voor het vervolg zou getrokken worden, aangezien het Landschap naar zijne gelegenheid te hoog was aangeslagen. — Het ordinair contingent voor het jaar 1597 werd tijdig bepaald en tot dezelfde som als dit jaar aangeboden. Het extraordinair consent, zoo wel tot den oorlog als tot secours van Frankrijk en de fortificatie der frontiersteden, zoude *f* 12,000 zijn, op dezelfde conditie als de vorige jaren.

1597.

Zwol, dat zich vroeger steeds tegen de invoering der Generale Middelen verzet had, deed het ook met ernst en kracht dit jaar, hoe sterk die invoering ook wierd aangedrongen. Den 30sten Maart verschenen op eenen uitgeschrevenen Landdag te Zwol de Stadhouder en gedeputeerden der Staten Generaal, namelijk Mr FRANÇOIS DUIJCK, raad van State, en ANDRIES HESSELS, eerste raad in den rade van Braband. De laatste remonstreerde den grooten ijver, dien de Staten Generaal gehad

hadden, om de vereenigde provintien van de tirannie des Konings van Spanje te bevrijden en de groote onkosten en zware lasten, bij Hun Edelmogenden en bijzonder bij de vier contribuërende provintiën daartoe aangewend, tot welke dit Landschap weinig opgebragt had, ofschoon het de vruchten van den oorlog het meest had bespeurd. Er werd verzocht, dat het Landschap voor het loopende jaar 97 tot dezen oorlog zoude consenteren maandelijks tienduizend gulden ordinair (1), en dat tot opbrengst van die penningen de Generale Middelen van consumtie, gelijk die in Holland of ten naasten bij gepractiseerd werden, in trein mogten gebragt worden, als het bekwaamste en egaalste middel, waardoor alle oneenigheden en fraudes konden worden voorgekomen. — Ridderschap en beide Steden Deventer en Kampen persisteerden bij de onderscheidene resolutiën daaromtrent genomen; maar de gedeputeerden van Zwol verklaarden, dat hunne principalen met de Gezworene Gemeente de zaak niet practicabel vonden, maar gaarne naar hun vermogen pro quota wilden contribuëren. Den volgenden dag verklaarden zij, op last van hunne principalen, met welke zij intusschen geraadpleegd hadden, dat zij even min tot invoering van de Generale Middelen wilden verstaan, als extraordinair te con-

(1) Het blijkt uit het volgende, dat er extraordinair in ééns *f* 20,000 verlangd werd, waarschijnlijk hier bij vergissing uitgelaten.

tribuëren, zoo lang de nieuwigheden van
kollegie der gedeputeerden en andere onn
dige kosten van reizen en bezendingen niet a
schaft wierden. — Ridderschap en beide S
den begrepen hierop, dat Zwol oversté
was en er met de meerderheid een bes
moest genomen worden: waarop die van Z
verzochten, dat in het punt van contrib
niets nieuws voorgenomen, maar de o
voet gevolgd mogt worden. Toen nu Rid
schap en de twee Steden den Stadhouder
de twee afgevaardigden het gevallen besluit
de vergadering wilden mededeelen, verwijd
den zich de gedeputeerden van Zwol, op
drukkelijken last van hunne principalen,
waren niet te bewegen in de vergadering
blijven, zoo dat Ridderschap en de twee S
den ook van die mededeeling afzagen en e
het advies van den Stadhouder wilden inw
nen. Van dit advies blijkt niets. — Maar
2den April werden de gedeputeerden van Z
cathegorice afgevragd, of hunne principa
in landszaken buiten hunne stad en vrijh
overstemming dachten te lijden en, overste
zijnde, er iets dadelijks tegen te attenter
dan niet? Waarop het antwoord gegeven we
dat zij niet verstonden, in eenige nieuwig
den overstemd te kunnen worden. Den 4
April vonden Ridderschap en beide Ste
goed, Zijne Excell. en de twee afgevaardig
in hunne vergadering te convoceren en e
bij monde, daarna bij geschrifte het volg
antwoord te geven, waarbij de gedeputeer

Zwol zich weder verwijderden. Ridders. Steden gehoord hebbende het verzoek om r het loopende jaar ordinair ter maand duizend gulden en extraordinair in ééns ıtigduizend op te brengen, en wel door del der imposten op de consumtiën, moes- daarop verklaren, overmits de vijand nog r het gansche platte land domineerde en ɀelve met rooven, plunderen, brandschat- en andere ongehoorde extorsiën bezwaar- en uitputtede; overmits nog vele en ver- eidene erven en goederen belmundig en ebruikt moesten blijven liggen, en naar noeden nog meer zouden verwoest wor- ; overmits het Landschap door de door- en en inlegeringen van het eigen heen en r trekkende krijgsvolk mede grootelijks be- adigd werd — zoo zouden de verzochte inaire en extraordinaire consenten niet al- niet bewilligd, maar ook de zoo lang ræsteerde contributiën niet verhoogd kun- worden, enz. De voorgeslagen imposten consumtiën konden nog niet ingevoerd den, en wel om de volgende redenen. drie Steden, ieder in het bijzonder, dis- eerden, zonder inzeggen van iemand an- s, op de contributiën, die zij vrijwillig tot oorlog consenteerden, als ook op alle ere stadszaken, zonder dat de éene stad de ere daarin kon overstemmen. Wat de ge- ene landszaken betrof, dáárin hadden de derschap éene en de drie Steden ook éene n, in dier voege, dat, zoo die van de

Ridderschap eene eenparige stem uitbragten en ééne der drie steden er zich bijvoegde — of zoo de drie Steden van één gevoelen waren en zich daarbij één of meer van de Ridderschap voegden, de zaak aangezien werd als met de meeste stemmen geresolveerd. Ridderschap en de twee Steden Deventer en Kampen hadden nu wel geresolveerd, om de contributiën te verhoogen door de algemeene invoering der imposten van consumtiën, zoo in de steden als ten platten lande; maar daar de gedeputeerden van Zwol het niet practicabel vonden in hunne stad, noch ook raadzaam ten platten lande, zoo maakten de beide andere Steden zwarigheid, om de voors. middelen van consumtiën afzonderlijk bij haar in te voeren en in den algemeenen buidel van het Landschap te laten komen, uit hoofde van de verscheidene misverstanden, die daaruit zouden kunnen ontstaan. Zoo ver de drie Steden deze imposten niet consenteerden, konde de Ridderschap die ook niet inwilligen voor het gemeene land. Ofschoon dan de beide Steden Deventer en Kampen, tot vermijding der ongelijkheid van de hoofdschatting en tot vergrooting harer contributiën, voor zich er wel toe genegen zijn zouden, zoo kon toch hare resolutie geen volkomen effect sorteren, ter oorzake, dat de Ridderschap die middelen in de landen en kleine steden niet practicabel achtten en die van Zwol ook niet konden consenteren, enz. Ridderschap en beide Steden boden niet te min aan,

zulke bekwame middelen van contributiën
dacht te zullen wezen en zich dermate
evertueren, dat aan de bondgenooten zoo
l mogelijk contentement gegeven wierd (1).
de maand Mei boden Ridderschap en Ste-
ı tot ordinair consent 4500 gulden ter maand
, als extraordinair consent 12,000, waar-
8000 ten behoeve van de Generaliteit en
)0 tot secours van Frankrijk.
)e laatste maanden van dit jaar waren van
meeste belang voor Overijssel, nadien het bij-
geheel van den vijand werd gezuiverd. Nadat
JRITS in den nazomer Rijnberk en Meurs
bemagtigd, trok hij den Rijn over en
volgens op Grol, dat den 27sten Sept. [n. s.]
rging. Terwijl hij voor Grol lag, werd
r de Statenvergadering van Overijssel in
rweging genomen, of men niet eenige ge-
uteerden van het Landschap in het leger
zenden, om te bewerken, dat het, na
veroveren van die stad, in Twenthe mogt
oerd worden. Het besluit viel, dat men ge-
uteerden derwaarts zou zenden, alleen om
e Excell. te congratuleren, hem de ingeze-
n van dit Landschap aan te bevelen en te
erken, dat deze tegen alle buitensporighe-
van het eigen krijgsvolk mogten beschermd

) Het bij deze gelegenheid voorgevallene vindt men
wkeurig met de officiële stukken bij G. DUMBAR,
over het regt van Overstemming Dev. 1783.
5—11, en Bijlagen bl. 86 volg. Zie ook VAN HAT-
III bl. 257.

worden, waarvan zij reeds last genoeg
den. JOHAN VAN VOORST (1), Drost van T
the, en OTTO ROECK, Burg. van Deve
werden daartoe gecommitteerd, die teve
naam van het Landschap aan den Stadho
een toelast wijns en twee lasten haver m
ten aanbieden. — Daar het Landschap
aangezocht, om eenige meerdere pennin
dan geconsenteerd waren, tot continuatie
het veldleger in deze kwartieren op te
gen, zoo kregen de gedeputeerden ter ve
dering der Generale Staten volmagt, om
een- twee- of drieduizend gulden toe te s
Toen MAURITS daarop Brevoord belegerde
solveerden de Staten, den 29sten Sept. [c
aan WITTEN te 's Gravenhage te schrij
hij zoude bij de Staten Generaal bewer
dat, daar Brevoord opiniatreerde, Zijne
aangeschreven mogt worden, om met
gedeelte van het leger naar Twenthe te
ken, dewijl de tijd verliep. Naar het
zelf werden gedeputeerd de Drosten van T
the en Vollenhove, van Deventer OTTO Ro
van Kampen REINIER GANSNEB, gen. TEN

(1) Deze had eenige jaren in het kollegie der ad
liteit te Amsterdam gezeten: tot leden van het ko
der admiraliteit te Amsterdam en Hoorn werden dit
benoemd DERK STIKKE en ROELOFF LAMBERTS, Bu
van Deventer en Kampen.

(2) De gedeputeerden voor dit jaar waren deze
als van het vorige jaar: JOHAN SLOET, Drost van Vo
hove, HERMAN SCHARFF, JOHAN WITTEN en HERMAN
HAERSOLTE, van Deventer, Kampen en Zwol.

, van Zwol GERHARD TER BORCH, om
r vier of vijf dagen, of wanneer men ver-
id, dat Brevoord parlementeerde, derwaarts
gaan, ten einde alle zaken tot verlossing
er provintie te dirigeren. Wanneer Zijne
. met het leger in Twenthe zou gekomen
, zou men hem van wege het Landschap
twee toelast wijns en vijf last havers ver-
en. Tevens verstonden de Staten, dat, na
reductie van Twenthe, geene gouverneurs
superintendenten in de vestingen zouden
eld worden, en dat de verkiezing van de
gistraten aldaar staan zoude bij de gede-
eerden van Ridderschap en Steden. Indien
Zijne Excell. goed gevonden wierd, Oot-
sum te doen ontvesten, zouden de gede-
eerden daarin mogen consenteren. Brevoord
g over, en nu werd het leger naar Twen-
gevoerd, alwaar de schans van Goor,
r den vijand verlaten, reeds tijdens het
g van Grol was bezet geworden. Ensche-
Ootmarsum en Oldenzaal werden ingeno-
, waarna het overwinnende leger naar
gen trok (1).
e reductie van Twenthe was voor Over-
l eene aanmerkelijke verligting; weshalve
Staten Generaal, den 11den Dec., met meer

) Het berigt van dezen veldtogt, bij BOR, XXXIV B.
51, en anderen, ontslaat van de moeite, om hier
eksels mede te deelen uit de berigten van de ge-
mitteerden te velde. Zie ook WAGENAAR, VIII.
—474.

vrijmoedigheid dan ooit op de consenten k
den aandringen, schrijvende aan de Provin
„ — Soo en hebben wy niet moegen la
UE. van onsen twegen zeer ernstelyck
vermanen ende versuecken dat U. E. —
considereert hebbende de groote debuoiren
de contributien, die by de andere prouinc
heure bontgenooten soo veele jaeren ach
den anderen gedaen ende gecontinueert
om de prouincie van Oueryssel van vyandt
bevryden ende met Godes hulpe te reduce
in sulcke liberteyt, als deselue jegenwoord
is genietende, haer te esvertueren om in te
ken van danckbaerheyt tot Godt ende ha
bontgenooten, de consenten, gelyck die
de prouincie van Oueryssel versocht word
voor het toecommende jaer te accorderen
enz." — en aan de Steden in het bijzon
drukten zij uit: „ de goede hoepe jae
noechsame versekeringe, die ons van jaer
jaer dus lange van weghen deselue ende
geheele landtschap gegeuen is, dat dese
haer in de consenten mette andere prouinci
heure bontgenooten souden esvertueren en
gelyck maken, soo wanneer die van den
andt bevrydt ende verlost soude wesen, en
met eenen vlieder ten seluen respecte te
manen, vermanen ende ernstelyck te versu
ken, diewyle het Godt almachtich alsnu
lieft heeft de prouincie van Oueryssel de
gewunste genade te verleenen (daervoeren
gedanckt ende geloeft moet zyn) ende
d'andere prouincien uwe bontgenooten van

tot tyt daertoe soo veele debuoirs gedaen ende gewillichlyck soo groote sommen van penningen gecontribueert hebben, die haer vry stont elders te employeren, dat ghylieden oick van uwen twegen de schuldige danckbaerheyt daervooren tegen Godt ende deselue uwe bontgenooten wilt bewysen, ende datelyck alsnu met uwe middelen ende gewillige consenten, gelyck die versocht worden, in betrachtinge van de voors. toesage de generaliteyt sult bywoonen ende assisteren, dat deselue daerdoor contentement gegeuen, andere prouincien insgelycx geholpen, ende eyntelyck den staet van de vereenichde prouincien in volcommen versekertheyt gebracht ende den vyandt een middel ende hoope benomen mach worden, om na de quartieren ouer dese zyde des Rhyns niet meer om te sien, als een saecke, daerane ulieder soo veele gelegen is," enz.

1598.

Weder een jaar van onéénigheden en twisten. Den 8sten Febr. bragten Ridderschap en Gedeputeerden van Zwol voor resolutie in, dat men de Riddermatigen, die tot hiertoe niet verschreven waren geweest, nu weder behoorde te verschrijven, ten zij éénigen van dezelve 's vijands partij zóó hadden bevorderd of anderzins gedelinqueerd, dat men dezelve niet weder behoorde te admitteren. Deventer en Kampen bleven bij het vorig gevoelen, dat zij, die des vijands Landdagen bezocht

hadden, niet behoorden verschreven te worden. — In strijd met de overige leden verzette Zwol zich weder tegen de invoering der Generale Middelen, die door de resolutie der meerderheid als nu in het veroverde Twenthe werden ingevoerd, en zond tot den 24sten Aug. hoegenaamd geene gezanten meer op de Overijsselsche Landdagen. Op de schriftelijke uitnoodiging om zulks tegen den 10den April te Deventer te doen, antwoordde de Magistraat „ dat hair Er. persisteeren bij haire mienonge „ den heren droste vann Sallandt toegeschre- „ uen, to weten, dat sie haire gedeputeerden „ op tegenwoirdigen Landtdach niet begeer- „ den te senden, ten sy dat die jonckeren „ die voermaelss verschreuen syn gewest, „ wederomme verschreuen worden" (1). Er werd dus geresolveerd, voort te gaan met de overige leden, mits men elkander beloofde, de hand te willen houden, dat de resolutiën, alnog te nemen, geëffectueerd zouden worden. Door Deventer en Kampen werd eenigzins toegegeven aan dien eisch. De gedeputeerden der eerstgenoemde stad bragten den 12den, als het gevoelen van hunne principalen in, dat die jonkers, welke te voren op de Landdagen waren verschreven geweest en des vijands Landdagen niet bezocht hadden, nu weder geadmitteerd zouden mogen worden; maar dat diegenen, die des vijands Landdagen wel

---

(1) Van Hattum meldt dit ook, III. 261. Zie over het gebeurde ook *Tegenw. Staat* II. 201—203.

bezocht hadden, niet zouden worden verschreven. De overigen, nog jonge gezellen en die niet merkelijk gedelinqeerd hadden, zouden hunne toelating bij requeste verzoeken, waarop dan naar behooren zoude worden besloten. Deze resolutie werd ook door Kampen ingebragt (1). In deze vergadering verschenen gedeputeerden van de Staten Generaal en Raad van State en drongen aan op krachtdadigen bijstand, op grond mede van *de unie van Utrecht*. Zie hier hunne voordragt: „ Nadenmaell Godt belieffl hefft, dese landen in een
„ soo sware oorloge te laten komen, dat wij,
„ om tegen die Spaensche natie onser landen
„ vrijheit voertestaen geen kosten nochte moij-
„ ten mogen sparen, tott welcken einde ock
„ dese landen in een gemeen .verbont sijn ge-
„ treden ende malcanderen beloefft hebben
„ die kosten ende lasten te helpen dragen,
„ ende dat tselffde orloge desen voirleden so-
„ mer doer gades genade, sijn Ex^{tie} neer-
„ sticheyt ende der Bontgenooten goede bij-
„ standt soewell isz beleit gewest, dat dese
„ Landtschap geheelick van dese vors· natie,
„ mitsgaders haere tirannie, exactien, concus-

---

(1) Er werden dan ook eenigen tot de Ridderschap op hun verzoek geadmitteerd: den 12^{den} April Christoffel van Breenen toe Borgele, in plaats van zijnen vader Wolter van Breenen; den 1sten Junij Roelof van Isselmuiden, Henrick Hagen en Pelgrim Hagen en Wolter van den Clooster, den 24sten Aug. Antoonis van Dornick, Sweder Scheel, Philips Ripperda en Unico Ripperda.

„ siën ende moetwillige overlasten isz be
„ geworden, soe iss meer dan reden,
„ men eernstlicken aduiseert, bij wat mi
„ men het gewonnen sal mogen bewaren e
„ voerder verseckeren, waertoe die He
„ Staten Generael hebben goetgeuonden V.
„ ende G. te versoecken hetgene in de pro
„ sitie van den Raeden van State voir de
„ jaere ·98 is beraemt, liberalick te wi
„ consenteren ende om tselue niet alleen
„ mael, mair oick noch al watt tot de
„ oorloge in toekomenden tijden nodich so
„ mogen wesen, geuoechlick, gelickma
„ ende mett minste quetse van de geme
„ te mogen vinden, V. L. vnd G. voi
„ houden geen beter middel tott noch
„ kunnen bedencken, alss die gemeene n
„ delen van consumptiën ende impositiën,
„ uer oick in die naerder unie tot Vuijtr
„ beraemt ende bij die Bontgenoten bel
„ angenomen te werden, ende hebben o
„ dairomme belast dese selffde haere go
„ mienonge uwe L. ende G., volgende die
„ loffte van de voers. unie, dieselue midd
„ voirtaen volkomelick in dese Lantschappe
„ trein soudet willen brengen, vorderen e
„ vermeerderen, het welcke des to mee
„ van U. L. ende G. wort verwacht, overn
„ tzelffde sal geschieden tot deser Lantsch
„ pe bescherminge ende confirmatie, ende
„ niet en kan nagelaten werden sonder g
„ merckelicke ondienst van desen ende a
„ ren landen, want die ander Bontgenoten

„ souden niet langer kunnen geleijden die
„ grote ongelickheit, die tott desen dage toe
„ in het dragen van de lasten van den oirloge
„ beuonden wortt, und sullen dairomme V. L.
„ ende G. als den walbedachten wel willen
„ behertigen, dat die medebontgenoten geen
„ oirsake en worde gegeuen om flauhertich
„ ende onlustich te worden ofte hare consen-
„ ten elders to diuerteren. Om welcke te
„ verhoeden ende dije swaricheijden, die men
„ van tijt tot tijt vernomen heeft in de bera-
„ minge van die contingenten voer te komen,
„ so werden V. L. ende G. seer eernstlick
„ vermaent ende versocht voir dit lopende
„ jair achtentnegentich met een liberale reso-
„ lutie te accordiren hetgene in de propositie
„ van den Raeden van State van desen Lant-
„ schappe iss versocht, ende dienuolgende
„ eenparlick te consentiren in die lichtinge
„ ende opheue van de Generale Middelen, ge-
„ lijck die in de prouintiën van Hollant, Zee-
„ lant, ende van Groeningen ende Omlanden
„ in trein sijn, mitzgaders ende in eenen
„ eenparigen omslach ouer die onroerende
„ goederen in conformité van den voers. pro-
„ positie, sulcx dat die lasten van den oorloge
„ gelick de profijten soewel aver edelen als
„ onedelen, ricken alsz armen, steden als dor-
„ pen ende alle ingesetenen proportionelic sul-
„ len mogen gaen, want het is ummers een
„ gemeijne regule van natuire, dat een jege-
„ lick laste ende schade, nae aduenant van
„ profijte ende bate behoert te dragen, ende

„ dat dieghene dewelcke veele heft to ver
„ sen, het sij in goeden offte state, oick v
„ le dair toe behoert te geuen om dat tzel
„ te bewaren, ende behoren dairomme
„ goede bonttgenoten van herten daertoe
„ neecht ende bereijt te wesen, soo vuijt
„ voors. onwedersprekelicke redenen alsz c
„ bezonder ouermitz die bunttgenoten malck
„ der sulcks in de verbontenisse klaerlick, v
„ willich ende reciproquelick hebben beloe
„ van welcke beloffte emmers hem niemant
„ eenige privilegien mach excusieren. Naden
„ dieselffde beloffte van de contributiën in
„ gemeene middelen principalick tot besch
„ minge van de privilegiën gedaen ende
„ geen apparentie en hefft, dat jemant so
„ nige vrijheit offte privilegie soude kon
„ allegieren, dat die andere bontgenoten
„ leen tot haren kosten gehouden souden
„ sen dieselffde to beurijden, gelijck dat s
„ de oick andersints al te grooten ongeli
„ heijt onder die bunttgenoten soude causie
„ ende gien vaste vruntschap nochte lie
„ kunnen maecken, maer dairentegen, w
„ God verhoeden wil, anders niet als onn
„ ne, ongunste ende veruremdinge mitter
„ moeten baeren, hetwelck hoe schade
„ voir alle de buntgenoten ende voerneme
„ voir dese Lantschap soude mogen wes
„ staet een jegelick wel ter herten te nem
„ Sall dairomme notelick, eerlick ende die
„ lick voir dese Lantschap wesen, dat
„ hair na die goede menonge van de hee

Staten Generael in den gebruicke van de gemeene middelen naerder conformeren, des e meerder also den welstandt van desen Lantschappe haer Ed. M. ten hoogsten isz gerecommandeert ende meer ter harten sal gaen. Indien U. L. ende G. hair daer in willen verkloecken, om desen jaere een goede liberale resolutie op die propositie van den Raede ende wes vorsz. isz in te brengen, andere bunttgenoten, die wel doen, haren guiden iuer to versterckken, ende of eenige waren, die noch niett so wal en doen, te verwecken ende aen te porren, verwachtende veel lieuer eere ende profijt met den weldoende, alsz schade ende schande metten anderen."

Wat deden nu de Staten van Overijssel? besloten, in dezelfde vergadering, dat men Generale Middelen „ int landt alss oick in den hooft- ende kleijne steden generalick op eenen aequalen voett sal invoeren, darvan men datelicken een lijste sal concipieren, etc. Maar: *dese resolutie geresumeert zijnde, is naderhant verandert."*
n de gedeputeerden der provintie bij de Staten Generaal werd 1° Junij in last gegeven, als ordinaire quota 8500 gulden ter maand, als extraordinaire 18,000 in eens aan te bieden. En indien de andere provintiën daarmede niet gecontenteerd mogten zijn, moesten zij den soberen staat en gelegenheid der provintie remonstreren, doordien de ingezetenen onderscheidene exactiën van den

vijand in het vorige jaar, overmits des
langdurige inlegering, hadden geleden,
volgens door inlegering en doortogten
het eigen veldleger zeer bedorven wa
zulks dat nog vele erven en landen ge
woest waren blijven liggen (1).

In December gaven de Staten van Overij
aan hunne gecommitteerden bij de Staten
neraal in last, om voor het volgende jaar 1
als ordinaire quota maandelijks 8500 gul
aan te bieden, zonder die nogtans vast in
willigen, maar in hoop, dat deze maande
sche presentatie al nog bij het Landschap
kunnen gecontinueerd worden, en met rest
tie voor zoo ver het in den tegenwoordigen
stand bleef en niet door den vijand met bra
schatting en andere extorsiën overvallen wierd
Extraordinair moesten zij 20,000 aanbieden

---

(1) Dat er vele wolven in het land moeten gew
zijn, blijkt uit de volgende resolutie: » Johan
» Haerst op de Leemkule sal na voirgaende reecken
» ge door den Heeren Gecommitteerden van sijne
» dane onkosten van wegen die wuluejacht ten ac
» ren is betaelt worden, ende wort hem als jage
» des geheelen landes bij provisie ende tot reuoc
» van de Landtschap tott gage toegelecht honderd c
» — Die van nu voertaen een wolff vangt offte sc
» sal genieten een pontt groot."

(2) Hiervan zouden betaald worden de compagniën
ters kurassiers van den Drost van Salland, 100 paar
sterk, en de compagnie ruiteren karabiniers van den Ri
ALBERT VAN ITTERSUM, ook 100 paarden sterk, bedrage
maandelijks 6050 c. g., voorts vier compagniën soldat
ieder 113 hoofden, waarvan de betaling maandelijks
de verbetering der wapenen 5316 beliep.

DE WONDERMANTEL,

eene sproke uit den ouden tijd.

C'était du temps où les animaux parlaient, zei LA FONTAINE om een lang, lang verleden wondertijd aan te duiden, en ik weet geen beter uitdrukking te kiezen om den lezer een denkbeeld te geven van den tijd, waarin ik hem wil verplaatsen met het verhaal dat volgen zal. En zeker, het mag ons wel eene wondereeuw schijnen, dat tijdperk toen men nog naief genoeg was om te gelooven zonder alles te willen begrijpen en verklaren, toen de koude hand der redeneering nog niet alle poëzij had weggevaagd, toen men nog sidderde voor dwergen en elvinnen, toen het kinderlijk ongekunsteld gemoed nog in beweging te brengen was door sproken of legenden, toen de eenvoud zelfs zoo groot was, dat men thans nog met verbazing de verzekering aangaapt *que la reine Berthe filait.*

Is het ons geoorloofd, zoo al niet op uwe

belangstelling, dan toch op uwe nieuwsgierigheid te rekenen, dan durven wij u uitnoodigen met ons de puntiggeboogde poort van een kasteel in de middeneeuwen binnen te treden, het zware tapijten behangsel weg te schuiven, dat alleen nog ons den ingang tot de hooge ridderzaal verspert, om ons plotselings verplaatst te zien te midden van het gedruisch van een eindigend feestmaal.

Midden in de zaal bevindt zich een lange disch, waarvan het boveneinde, dat iets hooger staat dan de rest, bedekt is met een keurig tafelkleed. Aan dat hooger eind zitten op vouwstoelen, met donzige kussens bedekt, eenige ridders en edelvrouwen, terwijl het lager eind reeds verlaten is door de dienaren en mindere gasten, die daar hebben aangezeten; want de doblieren zijn weggenomen, en onder de edele tafelgenoten gaat de kruidkoek en het suikerrozaat rond, terwijl de groote gulden bekers, met fonkelenden wijn gevuld, reeds bij herhaling door hen zijn aangesproken. Er wordt gelachen en gejoeld, en inmiddels maken sommige der dienaars de dwalen en handbekkens gereed, die weldra zouden geëischt worden, en anderen zetten de schaakborden en worptafelen in orde, waarop heeren en vrouwen met germaansche speeldrift hun geluk zullen beproeven.

Plotseling zwijgt alle gedruisch, daar de heer des huizes, met een vuistslag op de tafel, stilte beveelt. Hij wendt zich tot een troep zangers en kokelaars, die in een hoek staan

te ginnegappen en wachten naar den wenk die hun zal veroorlooven hunne gaven ten toon te spreiden.

— „Sa, meester Willem," roept hij uit, verkwik ons met een lied of geef ons eene sproke ten beste! maar jolijselijk en blij, gelijk het past aan een vrolijken disch, of bij mijnheer Sint Maarten! de vijand zal zijn spel met u drijven!

De man die zoo toegesproken werd trad uit den hoop met eene vrijmoedigheid die toonde dat hij geen vreemdeling was in de ridderlijke feesthal. Hij sloeg de oogen nu eens naar boven als zocht hij naar een geschikt onderwerp en lietze dan weer weiden over de bonte groep die hem vol verwachting en ongeduld aanstaarde, als moest de stemming van zijn gehoor de keuze zijner voordracht bepalen. Toen hij de schalksche blikken zag die de jonkfrouwen hem toewierpen, en uit de houding der ridders ontwaarde, dat de tijd gekomen was, dat

Daer gheradech wart ende vroet die domme,
Daer dochte den bloden, dat hi es coene,
Daers gheen so arm onder die garsoene,
Hem en dinct, dat hi si so rike,
Dat hi den hoghesten cume gelike,

toen bedacht hij zich niet langer, maar zette zich in postuur, en droeg met levendige, doch ietwat overdreven gebaren de volgende sproke

voor, wier vloeijende dichtmaat wij in nederig proza vertolken.

Het Pinksterfeest was daar, en Koning Artur van Brittanje hield open hof, met zoo veel pracht als bij Koningen en Vorsten nimmer gezien was. Uit verre landen waren er Koningen, Hertogen en Graven heengetogen, en de jonge edelen uit den omtrek hadden er hunne schoonen meègebracht.

De Koningin ontfing de edele vrouwen: groot was haar aantal en het zou moeite kosten uit zoo vele schoonen de schoonste te kiezen. Vorstelijk was het onthaal, en allen ontfingen kostelijke geschenken, zijden en gestikte kleederen, gouden ketenen, ringen en edelgesteenen; en aan de ridders werden kostbare rokken, paarden en wapenen uitgereikt.

Nadat men gezamentlijk de mis gehoord had begaf men zich naar het paleis: de Koningin ontfing de edele vrouwen in hare binnenvertrekken en de Koning begaf zich met zijne ridders naar de feesthal waar een prachtige disch bereid was. De tafels zijn bedekt met kostbare doblieren, waarop kunstig gevormde vaten en fonkelende messen prijken. Maar Artur rekende het onpassend op een feestdag aan te zitten en zich met spijs en drank te verkwikken wanneer zich aan het hof geen wonder of vreemd avontuur had opgedaan. De edelen werden ongeduldig, en Walewein de voornaamste onder hen, riep

den oppertafelmeester KEYE ter zijde en vroeg hem de reden waarom de Koning niet wilde eten, terwijl het reeds dicht bij noene was. En KEYE wendde zich tot den Koning en noodigde hem uit zich neer te zetten daar de maaltijd bereid stond. ARTUR zag hem glimlachende aan: „Zeg mij, drossaart, sprak hij, wanneer hebt gij ooit gezien dat ik mij bij eenig plechtig feest aan den disch zette voor dat zich een nieuw avontuur aan mijn hof had opgedaan?" — En ziet, terwijl hij sprak kwam er een knaap spoorslags aangereden. WALEWEIN werd hem het eerst gewaar en riep den ridders toe: „Als God wil zullen wij aan tafel gaan, want ik zie een knaap hierheen spoeden, die zeker eene of andere tijding brengt.

De knaap kwam tot voor de zaal en sprong van het paard: hij ontdeed zich van zijn mantel en wierp dien over den nek van den viervoeter. Toen hij zich van zijn overkleed ontdaan had bleek het dat hij een zeer schoon jongeling was, blond van hairen en blank van aangezicht, breed van schouders en met een welbesneden gelaat: in één woord zoo welgemaakt als de natuur er maar zelden schiep. Bovendien was hij ruim bedeeld met wijze taal en zoetklinkende woorden. Toen hij binnentrad begon hij op hoofsche wijs aldus: — „Die God, die het al geformeerd heeft neme dit gezelschap in zijne hoede!" — „Zoete vriend, sprak KEYE, God zegene u! Aan uw paard, dat door en door bezweet is, zie ik

dat gij buitengewone haast gemaakt hebt: zeg mij wat zoekt gij?"

— „Heer, wijs mij waar de Koning is, en bij al wat mij heilig is, ik zal hem een nieuws meêdeelen, dat sommige uwer zal verheugen, terwijl het anderen niet liefelijk zal klinken."

En ieder werd nieuwsgierig te vernemen wat de knaap in den zin had. — „Bij mijn hoofd, hernam KEYE, vriend, zie daar den Koning op dat gestoelte."

De ridders openden den kring om den jongeling toegang tot den Koning te laten. Hij draalde niet maar trad nader, en met eene hoofsche buiging begon hij:

— Die God, die de aarde geschapen heeft, en al wat is, die almachtig is en wijs, hij zegene den besten van alle gekroonde Koningen die ooit waren of zullen zijn. Heer, het is billijk dat ik u zegge wat ik zoek. Eene jonkfrouw uit verre landen heeft mij tot u gezonden: ik kom u eene bede doen; maar wees verzekerd, dat zoo ge mij die heden niet toestaat, zij u nooit meer zal gedaan worden; ja, dat men u noch de bede noch de jonkfrouwe, die schoon en lieftalig is, ooit zal noemen. Ik kan u de verzekering geven, dat ik niets zal eischen dat u tot schade of schande zal zijn.

WALEWEIN vatte daarover in de eerste plaats het woord op: — „Die bede kan niet geweigerd worden, zei hij; blijkt het dat er bedrog onder steekt, zoo oogst hij van ons allen alles behalve dank in."

De Koning verklaarde daarop dat de bede hem toegestaan was, waarin zij ook mocht bestaan. De knaap dankte hem met blij gelaat, en uit den tasch, dien hij op zij droeg, haalde hij een mantel. Zoo fraai had nooit iemand er een gezien; en geen wonder, want eene feie had hem gemaakt. Niemand zou hem u kunnen beschrijven, noch u een denkbeeld geven van de stof en de versiercelen daarop aangebracht: er zou al te veel tijd meê verloopen.

Maar toch zal ik er u eene merkwaardigheid van meêdeelen, zoo wonderbaarlijk als gij nimmer hebt vernomen. De wijze vrouw die den mantel maakte legde er die eigenschap in, dat hij valsche vrouwen ontdekt; want vrouw noch jonkfrouw die een misstap begaan heeft jegens haren heer of minnaar, haar zal die mantel nooit van pas zijn, maar te lang of te kort.

Ten aanhoore van geheel het hof verhaalde de knaap dat zonderlinge nieuws, en zich daarop tot den Koning wendende vervolgde hij:

„Heer, laat nu zonder langer marren den mantel passen; maar laat geene der vrouwen of jonkfrouwen die op dit slot bijeen zijn iets van dit nieuws weten: ik wist dat ik hier eene talrijke vergadering zou aantreffen, en uit verre landen ben ik hier heen gereisd om u de vervulling dier eene bede te verzoeken."

Men begrijpt dat de mantel nieuwsgierig werd aangestaard! De Koning zei: — „'t Is redelijk u die bede in te willigen. Laat de

Koningin roepen! WALEWEIN, spoed gij er u met IWEIN heen, en zeg der Koningin dat zij geene enkele vrouwe noch jonkfrouwe achterlate, want ik wil vastelijk houden wat ik den knaap heb toegezegd." De beide ridders deden zoo als hun bevolen was: zij troffen de Koningin aan bezig met zich de handen te wasschen om den maaltijd te beginnen; want het wachten had haar al te lang geduurd. WALEWEIN sprak haar toe: „Vrouwe, de Koning laat u uitnoodigen, met alle die u omringen zonder dralen in de feestzaal te komen aanzitten. Kom en doe u vergezellen van deze jonkfrouwen die zoo schoon zijn als lieftalig; want er is een jonkman ten hove gekomen die een mantel heeft meêgebracht, zoo prachtig als men er nooit een gezien heeft. De stof is heerlijk samijt: hij is uitstekend welgemaakt, en de beelden en versiercelen die er op zijn aangebracht moet een iegelijk looven: in geheel de wereld vindt men zijns gelijken niet. En wat u niet het minst belangrijk zal voorkomen, is, dat de jonkman den Koning beloofd heeft dit prachtstuk aan haar te geven, wie 't het best zou staan." Meer zei hij er niet van; want hadden zij het overige geweten, zij hadden hem liever in 't vuur gezien dan op hare schouderen.

In de zaal gekomen neemt de Koningin vol vertrouwen het eerst den mantel op en in de hoop van hem weldra in eigendom te bezitten hangt zij hem om; maar hadze vermoed welke eigenschappen er in geweven waren zij

had er zich wel voor gewacht; — hij reikt haar nauwelijks tot aan den enkel. Zij wordt beurtelings bleek en rood van schaamte, en YWEIN die bij haar stond en dit zag, sprak: „Vrouwe, hij is u niet te lang, maar het scheelt niet meer dan eene stroobreedte: laat die jonkfrouw die ter rechterzijde naast u staat hem passen; zij is ongeveer van uwe lengte (het was de geliefde van Tos den zoon van ARES); — geef haar den mantel en gij zult aan haar wel kunnen zien of hij u van pas kan wezen." De Koningin deed zulks en reikte den mantel aan de arme, die hem gretig omhing .... maar de mantel werd nog korter dan bij de Koningin. Deze wendde zich tot de haar omringende heeren en vroeg of hij haar niet veel langer was en beter paste? waarop KEYE de drossaart, met zijne gewone onbeleefdheid, het scherpe antwoord gaf: „Zeker, vrouwe, het schijnt mij toe dat gij deugdzamer zijt dan deze, maar slechts weinig: en eigenlijk heb ik mij verkeerd uitgedrukt als ik u minder deugdzaam noemde; ik had alleen moeten zeggen dat er minder bedrog in u steekt."

De Koningin vroeg verbaasd wat er met die deugdzaamheid gemeend was, en dat men haar op staande voet bekend maakte met al wat den mantel betrof.

En KEYE zei haar de geheele waarheid, zoo als de jonkman die verhaald had, van stuk tot stuk: van den mantel, van de feie, en van de kracht die zij er ingelegd had. De

Koningin begreep dat zooze blijken gaf van vertoornd te zijn, haar schande des te grooter zou wezen; alle de overigen moesten hem aanpassen, daarom nam zij het op in scherts, en riep; — „Wat staan die anderen te dralen, terwijl ik haar ben voorgegaan in de proef!"

— „Kom aan, vrouwen, sprak KEYE, nu zal het blijken hoe trouw gij zijt aan uwe echtgenooten, nu zullen wij zien hoe eerbaar der jonkfrouwen liefde is, waarvoor de ridders zich in zoo gevaarvolle avonturen begeven. Wel hebben zij trouw en gehechtheid beloofd, maar nu moetze blijken."

Als de edele vrouwen hoorden hoedanig het weefsel van den mantel was, en wat wonder er aan gewrocht was, was er geene die niet hartelijk wenschte ver, ver van daar in haar eigen land te zijn. Vrouwe noch jonkfrouwe durfde het wagen hem op te nemen.

— „Wij kunnen hem den knaap wel terug geven, sprak de Koning; want ik zie toch dat hij nooit aan eene der tegenwoordige vrouwen zal toebehooren."

De jonkman antwoordde: „Ik beroep mij op uw woord! Ik neem den mantel niet eer terug voor dat ik gezien heb dat allen hem hebben gepast; want wat een Koning belooft heeft moet heilig zijn." — „Gij hebt gelijk, vriend, antwoordde ARTUR, en wat er ook gebeure, zij zullen de proef ondergaan."

Op het hooren dezer woorden had men de bedreigden moeten zien, hoeze het hoofd lieten hangen, van kleur verschoten, en van

toorn en angst sidderden! Elk harer gunde het kostbare geschenk aan hare gezellin, en voor het eerst had zij haar niet benijd.

KEYE riep zijne minnares: — „Jonkfrouw, geef gij het voorbeeld, ten aanhoore van al deze ridders beroem ik mij op uwe trouw: ik ben overtuigd dat gij zonder eenigen twijfel de proef zult doorstaan. Gij zult van nu af boven allen geroemd worden als er van trouw en deugd gesproken wordt, en zeer zeker zult gij alleen de eer van dezen dag wegdragen." — „Ach heer, hernam zij, zoo gij het toestond had ik gaarne gewild dat eene andere het vóór mij beproefd hadde. Ik zie er hier meer dan honderd die daarvoor terug deinzen." — „Hoe nu, stoof hij op, ik zie u weifelen! Ik weet niet wat dat moet beteekenen." — „Ach niets, heer; ik zie er hier zooveel, die schoon genoeg zijn, en toch durft niemand er de hand naar uitsteken; duid het mij dus niet ten kwade, en maak er mij geene misdaad van." — „Of zij al aarzelen, sprak KEYE, gij zult niet langer weifelen." En de jonkfrouw was genoodzaakt den mantel op te nemen en hem in het aangezicht van al de ridders om te hangen; maar ach! hij kromp zoodanig in, dat hij ter naauwernood tot aan hare knieën reikte. BRUN VAN BRUNELANDE duwde haar daarop onmeêdogend toe: „Voorzeker, meester KEYE mag zich wel gelukkig rekenen en blij zijn, want nu blijkt het hoe trouw gij hem zijt!"

Toen de drossaart zag hoe ongelukkig de

proef uitviel, had bij alles ter wereld wi
geven dat de Koning die belofte niet ged
had; want wat zoo menigeen gezien
was niet meer te verbloemen.

YDIER sprak daarop glimlachend, en
spelend op KEYE's kwade gewoonte van a
aan zijne scherpe tong op te offeren: „'t
natuurlijk, dat de spot neerkomt op hem
altijd spot hanteert." Zij begreep de woor
maar al te wel, en KEYE antwoordde: „H
ren, weest niet te haastig ter taal; wij zul
zoo terstond zien, hoe het met u gescha
staat. Doet spoedig uwe dames vooruit
men, en wij zullen vernemen hoe haar
mantel staat."

ANDROETE (zoo heette KEYE's geliefde) o
deed zich daarop van het wonderkleed, wi
het op eene zitbank, en zette zich neder.
Toen de overige vrouwen zagen hoe sle
het haar vergaan was, werd de brenger v
alle zijden verwenscht, want hoewel geen
rer noodig had zich tegen verdenking te v
dedigen, zouden ze alles gegeven hebbe
om hem niet te passen. Ridder BEDUIER kwa
haar te hulp en sprak tot den Koning: „Si
mij dunkt dat wij allen ons dorperlijk ged
gen: de beminde van heer WALEWEIN, die z
edel en schoon is, had vóór alle anderen d
mantel moeten passen, VENELAUS de voo
treffelijke, de hoofsche vrouwe. Zie reeds
WALEWEIN er over geraakt dat zij zoola
vergeten is." — De Koning stemde toe,
BEDUIER riep de jonkfrouw, die niet weiger

durfde. De Koning liet haar den mantel reiken. Zij neemt hem aan en hangt hem terstond over hare schouders, daar zij geen voorwendsel durft zoeken om zich te verontschuldigen. Van achteren bereikte hij den grond en sleepte haar na, maar toen zij opstond ontkromp hij haar tot boven de knie. KEYE groeide er in toen hij dit zag, want hij meende dat aan geheel het hof geen eerbaarder vrouwe was. — „Bij mijn hoofd, riep hij uit, heden zal ik — en God zij er voor gedankt — de eenige niet zijn, die bespot wordt; want dat krimpen beduidt een ik en weet niet wat, en ik zou zeggen wat ik er van denk, zoo ik niet vreesde uwe ooren te kwetsen." — WALEWEIN was zoo zeer ter neer geslagen dat hij geen enkel woord tot antwoord vond, en KEYE zei, dat hij haar zou doen neerzitten bij zijne geliefde, ten einde elkander gezelschap te houden.

De Koning nam de minnares bij de hand van IWEIN, den zoon van Koning URIËN, den dapperen, beminnelijken ridder: — „Schoone, sprak hij, met recht is deze mantel de uwe, want er is niemand, die bij u eenige reden weet waarom hij u zou worden geweigerd." — „Stil, fluisterde GAHARIET, spreek niet te boud en niet te luide voor dat gij gezien hebt wat er zal gebeuren."

Zij hing den mantel om zonder schroomen, en van achter sleepte hij op den grond maar van voren kwam hij ook slechts tot even boven de knie; en GAHARIET hernam: „Hij

is door en door dwaas, die eenige vrouw betrouwt: allen bedriegen zij den man. De beste van een geheel leger werd er slechts te eer om bedrogen! Heer, gij zeidet zoo even dat haar de mantel zou toebehooren: oordeel nu zelf of zij er recht op heeft. Dat de mantel van achteren sleept en van voren opkrimpt heeft eene diepe beteekenis!"

De jonge vrouw was zoo vertoornd dat zij naauwelijks wist wat te doen: zij neemt den mantel bij een zijden kwast en werpt hem verre van zich terwijl zij den knaap die hem aanbracht verwenscht. KEYE sprak haar toe: „Schoone, vertoorn u niet; kom bij VENELAS en mijne minnares zitten, er is nog plaats!"

Daarop riep de Koning de schoone van PERCHEVAL VAN WALLIS, en sprak: „Neem den mantel: hij zij de uwe, want uw hart is onverdeeld. Ik ben zeker dat hij uw eigendom zal blijven." Zij zag dat zij er zich niet aan kon onttrekken; maar toen zij hem wilde omhangen zijn de koorden, waarmede hij gebonden werd in stukken gesprongen en met den mantel op den grond gevallen. Haar geheele lichaam beefde van vrees en zij wist niet wat te beginnen. — Ridders en knapen staarden haar aan: allen vloekten den mantel en hem die hem daar bracht, want nooit zal hij vrouwe noch jonkfrouwe toebehooren, hoe schoon en hoofsch zij ook weze: nimmer zal hij haar van pas zijn. — Zij intusschen weende bittere tranen, ten aanzien van allen, en KEYE leidt haar naar zijne minnares en

Walewein's geliefde. — „Ziet daar, zegt hij, ik breng u aangenaam gezelschap." Maar geen harer antwoordt terwijl hij lachend van daar gaat.

De vreemde knaap nam terstond den mantel van den grond op, en de Koning sprak; „Nu zal het zaak zijn, vriend, koorden te zoeken." Maar terstond toog hij er een uit zijne almoniere en bevestigde die aan den mantel, om geen oponthoud te veroorzaken en om niemand een voorwendsel te geven de proef niet te onderstaan. Toen nam de Koning den mantel ter hand en sprak op knorrigen toon: „Wij hebben lang genoeg gevast! Wat dralen die vrouwen, terwijl wij niet zullen aanzitten voor dat allen hem hebben gepast. Willig of onwillig, zij zullen de proef ondergaan." Girflet nam het woord en sprak: „Zeg dat niet, heer; waarlijk gij moogt het haar wel kwijtschelden. Waarom ze nog meer schande aandoen?" De Koning liet zich door Girflet's woorden overhalen; maar de vreemdeling sprong naar voren en zei tot den Koning: „Ik eisch dat gij het woord houdt dat gij mij gegeven hebt!" De ridders lieten het hoofd hangen: geen hunner kon hier iets tegen inbrengen.

Eindelijk nam Ydier een besluit, en zijner geliefde, die naast hem zat, en die hij tot op dien dag voor trouw had gehouden, duwde hij toornig toe: „Juffer, Keye zei me dat ik te haastig was, toen ik hem verzekerde dat ik uwe trouw niet betwijfelde; maar ik bouw-

de zóó op u dat ik niet weifelde. Maar nu schijnt gij te aarzelen, en ik begin berouw te voelen over mijne woorden. Ga en hang den mantel om, want mijn geduld is ten ende. Waartoe ook gedraald, gij kunt er u toch niet van ontslaan." — De Koning deed haar den mantel reiken, en zij hing hem om, als die geene uitvlucht wist. De voorslippen hingen op den grond, zoo dat de meeste ridders dachten dat hij haar volmaakt paste; maar toen zij haar van achter bezagen merkten zij dat hij hare heupen naauwelijks bedekte. Gerflet, die zulks het eerst zag, riep uit: „De voorslippen zijn te lang, en zeker niet naar uw wensch gesneden; en van achter is hij niet zoo rekbaar dat hij ooit rond en even lang kan worden." En Keye, die zich niet in kon houden omdat Ydier hem bespot had, betaalde hem met gelijke munt: „Ydier, wat dunkt u, uwe schoone heeft zich niets te verwijten! Gij moogt er in het vervolg op snoeven! Veel zijn er niet op wier trouw men staat kan maken; maar zoo is de wereld dat elk meent zijn uil een valk te zijn. Gij rekendet op hare eerzaamheid; maar mij dunkt, die dat te kijk biedt waar de rug eindigt, zij is niet wel gedekt. En zoo ge daarvan de geheime beteekenis kendet! zij laat......" Ydier weet niet wat hij doen of zeggen zal: en zij wierp den mantel vol drift voor den Koning. Toen nam Keye ook haar bij de hand, en bracht haar bij de anderen. — „Op mijne eer, sprak hij, dit gezelschap wordt,

zoo God wil, groot en goed. Er zal geene der Juffers overblijven: allen zullen zij hier heen: want het zou schande zijn zoo de eene zich over de andere mocht vrolijk maken."

Maar wat zou ik u langer bezig houden? De eene zoo wel als de andere paste den mantel onder het oog harer minnaars, maar geene was hij van pas, en Keye namze bij de hand zoo dikwijls hij eene proef zag mislukken en voerdeze in den kring dien hij voor haar bestemd had. Er was aan het hof geen ridder, die er zijne vrouw of minnares had, wiens hart niet van droefheid was aangedaan. Welk een toestand! de een zag den ander aan, maar zonder dat het hem troost aanbracht, want de een kon niet spotten met den ander zonder zijn eigen vonnis te vellen. Eindelijk riep Keye de drossaart uit: „Heeren belgt u niet; dat wat aanleiding kan geven tot spot is gelijkelijk verdeeld, en ieder harer draagt er gelijken last van. Wij mogenze in het vervolg wel lief hebben, want zij hebben heden haar plicht wel gedaan. Een ding mag ons troosten, dat de een den ander niets te verwijten heeft, hetgeen ons tegen spot waarborgt." Walewein antwoordde daarop: „Een slecht spel is ons hier gedeeld: ik weet niet wat het liefst is te kiezen, want de beste deugt niet veel; en het ware zonde en schande zoo onze troost in ons gemeenschappelijk verdriet lag: het moest ons juist smarten dat niemand onzer met een ander den draak kan steken." Keye hernam: „Dat is onnoodig. Ik heb

dikwerf horen zeggen en misduiden, dat smart om kleine zaken den dood veroorzaakt. — Vloek over hem die oordeelt of die gelooft dat het een ridder schande aanbrengt dat zijn lief een ander liefkoost. Wij, die er belang bij hebben, wij zullen het tegenspreken. Zoo haar ontrouw bewezen was, en zij al herhaaldelijk gezondigd had, het zou een onjuist oordeel zijn te beweren dat daardoor eene smet op hem kleeft: eens anders misdaad beklijve niet op hem maar op die haar bedreef."

— „'t Is luttel troost," sprak HESTOR van Mares. — „Maar hij schaadt niet, hernam KEYE. Wees verzekerd dat menig ridder in ons geval verkeert en dat er elders nog meer zijn dan hier." —

De vreemde jonkman sprak: „Ik zie wel dat ik genoodzaakt zal zijn mijn mantel weer meê te nemen! Maar ik bid u, doe eerst in de zalen rondzien of geene juffer zich verborgen heeft. Over geheel de wereld is dit hof zoo beroemd, en ik heb in mijn land hooren zeggen dat nimmer nog een avontuur zich daar opdeed dat zoo slecht een einde had. 't Zou schande zijn als ik mijn kostbaar stuk weêr meêvoerde; de faam die zich overal verbreidt zal dit nieuws over de geheele wereld uitbazuinen en er zullen zich veel minder avonturen aan uw hof opdoen."

— „Bij God, sprak WALEWEIN, de knaap spreekt waarheid. Laat in alle zalen weten dat groot en klein zich hier vertoone."

De Koning gaf er bevel toe, en GIRFLET

volvoerde het. Hij vond werkelijk eene jonkfrouw; zij had zich echter niet verborgen, maar wegens ongesteldheid lag zij te bed. GIRFLET sprak haar toe: „Sta op, schoone juffer, want er heeft zich een avontuur opgedaan zoo als er nimmer een gezien was. Gij moet het zien en er uw deel van hebben even als alle de andere juffers." Zij antwoordde: „Volgaarne zal ik gaan: laat mij slechts den tijd mij te kleeden."

GALETA, zoo was haar naam, doschte zich zoo fraai mogelijk uit met haar beste kleed en kwam in de zaal. Toen haar minnaar haar zag wèrd hij zeer toornig: hij had zich verheugd dat zij niet dáár was geweest, en ware 't naar zijn wil gegaan zij had den mantel niet gepast, want hij beminde haar zoo, dat al ware zij schuldig, hij er het bewijs niet van had willen verkrijgen, want het zou hem het geluk zijns levens kosten. Zijn naam was KARADOS KORT-ARM. —

De vreemde knaap zag haar de zaal binnentreden: hij ging op haar toe en maakte haar bekend met de geheele waarheid. KARADOS kon zijne smart niet bedwingen, en ten aanhoore van allen zei hij: „Zoete minne, om 's hemels wil pas hem niet om zoo gij eenigzins twijfelt; want zoo lief heb ik u, dat ik om alles ter wereld de verzekering niet zou willen hebben van uwe schuld. Liever dobber ik tusschen vrees en hoop, maar om geheel Frankrijk zou ik, in het ergste geval, geene zekerheid willen hebben. Die zijne ge-

liefde verliest, verliest alles; en liever ware
dood dan u heden te zien zitten waar WA
WEINS uitverkorene zit." Daarop sprak KE
de drossaart: „En moet hij, die eene ontr
we gezellin verliest, niet verheugd zijn? W
dra verliest gij uw goedmoedigheid indien
haar zóó bemint. Zie, daar zitten er m
dan honderd die zich heden morgen zuiver
achtteden dan goud; gij kuntze nu alle in
kring geschaard zien boetende voor hare m
daden." — De jonkfrouw, zonder zich d
over het gezegde te verwonderen, antwoor
op zachten toon: „Heer, wij weten alle,
een ongeluk ook den braafsten kan treff
ik wil mij zelf niet beroemen dat ik a
zou te boven gaan in trouw en waarde; m
zoo het mijn heer behaagt zal ik gaarne
mantel passen." — „Bij mijn hoofd, sp
KEYE, gij kunt er niet buiten." Maar
wilde zij de proef niet wagen voordat hij
ne toestemming had gegeven, die bewees h
zoo innig te minnen. Met diep leedwe
reikte hij haar den mantel toe. Zij nam h
en hing hem om terwijl aller oogen op h
gevestigd waren — en ziet, hij was h
noch te lang noch te kort: van alle zijden
dekte hij haar tot op den grond.

— „Deze was wel waard om te wor
gezocht, zeî de vreemdeling. Jonkfrouw,
minnaar mag zich wel gelukkig rekenen.
ding kan ik u zeggen: in veel hoven heb
dien mantel rondgevoerd, en meer dan d
zend hebben hem gepast, en in geheel m

leven heb ik er geene enkele gezien die zich niet iets te verwijten had, buiten u. U behoort dit kostbare tooisel dat wel een berg gouds waard is."

De jonkfrouwe zegt hem dank en de Koning geeft zijne toestemming. Geen ridder, geen edelman noch vrouwe sprak er tegen: hun eenige wensch was dat zij er ver van daar meê mocht heentrekken, maar zij wachtten zich wel dat te doen blijken. WALEWEIN alleen sprak haar toe: „Jonkfrouw, aan uwe trouw alleen zijt ge dit verschuldigd. Allen die er het bewijs van gezien hebben staan u gaarne dit eerbetoon af: gij hebt er recht op. Maar weet dat gij vele bedroefden maakt."

De vreemde boodschapper trok af om aan zijne meesteres bericht te brengen van zijne zending.

Eindelijk kon de Koning en zijne geheele hofhouding zich aan tafel zetten: maar menigeen was de eetlust vergaan. — Na den maaltijd nam KARADOS afscheid en trok verheugd en blij met zijne geliefde naar zijn land, naar Wallis.

En den wondermantel bewaarde men in eene abdij, waar hij onlangs gevonden is. Hij wordt op nieuw rondgevoerd en waar hij wordt aangebracht moet hij gepast worden!

De spreker had zijne taak volbracht, en het zou ons niet verwonderen zoo de burchtheer hem met de keten die zijn eigen hals

versierde beloond had, want hij had een der meestgeliefde sagen der middeleeuwen voorgedragen.

Zal het publiek waaraan wij die sproke hebben medegedeeld even toegevend zijn en zich niet al te ontevreden betoonen? Ik hoop het, en zoo iets mij daartoe den moed geeft 't is dat het gerust geweten onzer schoonen geen aanstoot zal nemen aan den schalkschen inhoud van een verhaal, waaraan men zelfs geen bijval weigerde in de twaalfde eeuw, toen zoo menigeen er eene satiere in kon vinden.

Mocht dit verhaal die troostrijke gedachte bij ons opwekken, dat ons geslacht er niet slechter op is geworden, wat de loftrompetters du bon vieux temps onzer eeuw ook ten laste mogen leggen!

JONCKBLOET.

PENNING

OP DE VEROVERING DER SPAANSCHE ZILVERVLOOT.

Onder de menigvuldige papieren over de Deventer munt, in het stedelijk archief voorhanden., heb ik eene resolutie van Schepenen en Raad gevonden van den volgenden inhoud:

„ Veneris 12 Junij 1629. Coss. van der
„ Beeck loco Lueloff, Dr Nijlandt."

„ De voors. Stadts muntmr (1) vertoonde
„ sekere afteekening van enen silveren Ruijt-
„ penninck, soe hij gesint was te maken,
„ hebbende op de ene sijde d'gedachteniss
„ van admirael peter heijn van sijne victorie
„ verkregen over die spansche silvervlote voor
„ die Baija van Matance niet verre van Hava-
„ na, met inscriptie

India me genuit, dedit hanc Daventria formam

„ ende op d'ander sijde de stad Deventer en
„ boven deselve die wapenen van die seven
„ provincien met inscriptie

---

(1) Als ik het wel heb Johan Wijntoens, van welk geslacht onderscheidene muntmeesters geweest zijn.

Ex spoliis Heinij quae sibi cessit Iber
„ met versoeck denselven tmogen munten of
„ drucken, welck versoeck Schepen en Raedt
„ hebben geaccordeert en dat hij sodanen
„ penninck sijnes gevalles sal mogen gebruijc-
„ ken.

Of deze resolutie werkelijk genomen is, zou ik niet durven verzekeren, nadat ik ze te vergeefs in het gewone resolutieboek van den Magistraat heb gezocht. 't Is evenwel zeer mogelijk, omdat die registers toen niet altijd met de vereischte naauwkeurigheid werden gehouden, en er resolutien gevonden worden, die niet in dat boek staan opgeteekend. De penning is niet bij VAN LOON te vinden, en ik heb dien ook nimmer aangetroffen. Mogt iemand hem bezitten, of weten dat hij ergens is afgebeeld, hij zal met de mededeeling van een of ander den uitgever van dit jaarboekje verpligten.

DEVENTER. C. J.

MOORDBRANDERS

IN

OVERIJSSEL.

1548—1560.

Den 3den Sept. 1548 werd van deze bende gewag gemaakt in eene bijéénkomst van gecommitteerden der drie Steden te Windesheim, alwaar die van Zwol te kennen gaven, dat donderdags te voren bij nacht gewond waren 12 koeijen, toebehoorende aan den meijer van het Bergklooster, waarvan 2 gestorven; 5 paarden van het klooster zelf, waarvan 4 gestorven; doodgestoken 15 (1) ossen van den Drost van Vollenhove in Mastebroek en 2 hengstveulens, nog bovendien doodgestoken 4 ossen van een' burger te Zwol, in schijn, dat zij den Drost van Vollenhove toebehoorden. De boosdoeners hadden op staken en tuinen brieven geplaatst, onderteekend door *de kinderen van Emlichem*, aan de monniken van Bergklooster, eenen huisman te Berkum, de burgers van Zwolle en den Drost van Vollenhove

---

(1) 26, in de kopij van eenen brief aan den Stadhouder.

gerigt (1). Ridderschap en Steden ach
het hoogst noodig, maatregelen te nemen
zonden eene commissie ten Hove. Dat
deze booswichten grootendeels voor We
doopers hield, blijkt uit het volgende be
van de Koningin Regentes, te Brussel,
12den Oct. „ Die Coninghynne dougiere
„ Hungarien ende Boehemen etc. Rege
„ van wegen Keye Mat in dese erffneder
„ den, gehoort ende verstaen hebbende
„ groote ende mennichfoudige zware clac
„ harer Mat gedaen by den ondersaten
„ landen van Oueryssel ende insonderheit
„ nu by den gedeputierden van Riddersc
„ ende Steden van Oueryssell, sampt
„ drien drossaten derselver landen all hier
„ stede erschenen, van den ellendigen sc
„ den ende verdriet, die zekere mortbarn
„ wederdoepte, anabaptisten ende dergely
„ boeswichteren den landen ende ondersa
„ van Oueryssell hem ingeriren dagelix
„ te doen mit brandt van huysen ende gr
„ ende van ossen, perden, koien ende and
„ vee te vermorden ende destruyeren, h

(1) Om niet te breedvoerig te worden, zullen wij
deze brieven niet mededeelen, daar er beneden nog
ne proeve van zal voorkomen. Die aan het Bergkl
ter is de kortste en luidt: » Wy kinderen van E
» chem leuen noch, ist dat gy monycken doot syn
» vnde wy en slaepen nyet alle nachten, all en s
» wy alle nachten nicht op, gelick gy cappers d
» Uwe melckers beraeden wy oick groet ruste da
» nu wael redelicke lange mogen slaepen."

„ vermetende mit brandtbrieuen ende dreygementen noch meer te doen, zonder dat men dieselue tot noch toe hefft konnen bekoemen offt achterhalen, hoe well sie tot somige tiden ongeuerlich dertich sterck toe perde inde to voet ouer velt gereden ende gereist hebben, ende noch dagelix myn en meer doen, wel gerust, gewapent ende gestockt mit tzynckroiren, bussen ende ander geweer, versueckende oitmodelick die vurs. van Oueryssell haer Ma[t] wilde benedigen dair en tegens te doen onderholden ende versolden zekere getall van reysigen perden ende voetknechten, bespiers ende andere exploratoren, die alrebequeemste, die men soude in Oueryssell off elders dair omtrent vynden ende die in den seluen lande kondich waren, zij wolden naer hoer vermogen gerne in haer besoldinge mede helpen contribuyren, enz. Na overleg met den Graaf van Buren, Stadhouder, in bijzijn van gedeputeerden van Overijssel, stond de Koningin dit verzoek toe. — Een ander besluit van denzelfden dag bepaalde, overeenkomstig het verlangen der gedeputeerden, ten einde deze moordbranders, herdoopers, anabaptisten en dergelijke booswichten te beter te kunnen achterhalen, dat, indien iemand van hen eenigen van de voornaamste misdadigers en medepligtigen meldde en aanbragt, zóó dat de schuldige gevangen, achterhaald en geëxecuteerd wierd, hij remissie en vergiffenis zoude verkrijgen. — Een derde besluit ge-

lastte den Stadhouder, om de boven gemelde bepaling alom te doen bekend maken en tevens, dat, zoo iemand wist, waar de boosdoeners schuilden en zich ophielden en zulks niet aan de officieren van zijne plaats openbaarde, hij lijf en goed zou verbeurd hebben. — Eindelijk stond de Koningin eene som van 5 à 600 c. g. toe, tot onderhoud van gewapenden voor drie of vier maanden en tot het inwinnen van kondschap, en hetgeen meer noodig was, zou het Landschap moeten dragen. — Het Landschap nam nu ook voor twee maanden een zeker getal gewapenden, zoo ruiters als voetknechten, aan. Van den uitslag verneemt men evenwel niets.

Rondom Deventer waren dit jaar ook korenbergen in den brand gelegd. Sommigen van de boosdoeners werden hier gevangen en geëxecuteerd. In het *Liber filiorum perditionis* komt o. a. de confessie voor van HANS BALSTERKAMP en JOHAN VAN LEMBECKE, geëxamineerd den 23 Julij. De eerste beleed, behalve eenige andere dieverijen en brandstichtingen, de bergen vóór Deventer in den brand te hebben gestoken, waartoe een, die zich schrijver van het Huis den Oirt (in Vriesland) liet noemen, hem voor 23 Emdergulden had omgekocht „ ende gevraeget van hem wan „ sy weren, offte sy oick gehoirdt hadden „ van den twee gebrander jufferen (1) ende

(1) De doopsgezinde juffers van Beckum, door GOOSSEN

„ om dat bloet t wreecken, die syn bewant-
„ schap waeren — ende hefft hem moeten
„ lauen ende zweren, hem nyet tmelden ende
„ twerk 't vollenbrengen, ende ongeuerlicken
„ iij offte iiij daegen aldair mit hem gehan-
„ delt, ende dat men mit hem alleene en mit
„ Lembeecke allene heymlicken handelden,
„ dair doe ter tit oick een bysat, mit gelic-
„ ken klederen gecledet, woe die scryver vurs.
(een zwarte tabbaard met fluweel bezet)
„ ende dat die selue scryver mit een zwart perdt
„ ende noch iiij to voeten in viff daegen titz
„ mit hem t deuenter toegen ende voir de-
„ uenter wesende dat sy op een velt laigen
„ ende wachteden die uer onss anslaegenss,
„ ende dess igen nachtes bynnen deuenter in
„ syn eigen huys slaepen gegaen mitten an-
„ deren volcke ende burgeren, gelickerwyss
„ off hy aen den brandt geen schult en had-
„ de, enz. — Mit m[r] Frederick Steenhouder
„ ende Bitter Zweertveger des daiges als die ber
„ gen gebrandt, die jamerheit angesien. Ende
„ die van den huyse van den oirde alle reetschap

---

van Raesveld, Drost van Twenthe, verbrand. Zie Revius p. 264 en *Alm.* 1837 bl. 192. In de resolutiën van Ridders. en Steden van 4 Aug. 1544 vindt men het volgende: » Wat raidt dat men sall willen geven Goessen » van Raisfelt, drost van Twente, woe hy mit den » tween jufferen van Becken voirtvaren sall. Die mey- » nonge van Deventer, die Drost sall soe doen, als » hy dat voir Godt ende voir die werlt verantwoorden » will.''

„ om t barnen gehadt ende hy ongeueerlicken
„ vij off viij bergen mit syn handt angestec-
„ ken•" — Johan van Lembecke beleed, behalve eenige moorden, kerkschenderijen en brandstichtingen van kloosters, die hij noemde, ook bij het Huis den Oirt in Vriesland het geld te hebben gekregen om de bergen bij Deventer in brand te steken, en wel van den schrijver, die Oostvriesch sprak, die vervolgens, op een zwart paard zittende, met vier personen te voet, in vijf dagen naar Deventer trok, om de misdaad te zien volbrengen, alles conform de vorige belijdenis. — Beiden werden den 14den Nov., op de kolfbaan, aan een' staak geplaatst, met een rad op den staak en de galg boven het rad, en alzóó verbrand.

Van Hendrik die Kinderen, die zich noemde *Vogelsanck van Wessel*, ook somtijds *Belsebuck*, is nog eene lange bekentenis van misdaden geboekt. Met zekeren Kuijper van Cleve en eenen anderen had hij het vorige jaar het dorp Rede gemoordbrand en zij hadden, toen de *weecken* [lonten] gelegd waren, bij het klooster te Vreden gewacht, tot de brand opging. Hy had zich toen in hun gezelschap begeven en den voorn. Kuijper van Cleve een eed gedaan, van zich met hem vijandelijk te laten gebruiken, en dat hij zich liever in stukken zou laten trekken, dan zijn gezelschap te noemen. Kuijper had hem toen een teeken gegeven, waarbij zij elkander konden kennen, hetwelk zij voor de deuren schreven en uit-

gaande weder uitwischten. Met een paar anderen had hij daarop, tegen ontvangst van een kroon en toezegging van 100 kroonen, beloofd, Boekholt in brand te zullen steken, waartoe de lonten reeds gemaakt waren; doch, daar zij des avonds niet in de stad konden komen, had hij de lont in de Aa geworpen. Voorts verhaalde hij, op welke wijze Nede door hem gemoordbrand en hetzelfde plan ook omtrent Goor opgevat was. KUIJPER van Cleve was steeds de man, die geld gaf en ook schreef, waar men eerst brandschatte. Deze hield zich meest te Gemmingen in Oostvriesland op, of te Emden, Amsterdam of Haarlem, makende steeds voor de poorten een teeken, dat hij weder uitdeed, als hij van dáár ging. Voorts werden de plaatsen opgegeven, waar de gezellen elkander ontmoetten en KUIJPER zich ophield, o. a. in eene herberg bij Woldenbrugge in het Osnabrücksche, waar somtijds wel twintig bijéén waren, ook een edelman met twee paarden, met een klein schram over den linker kinnebak en den kleinen vinger van de regterhand afgehouwen, enz. — HENDRIK werd op Palmavond 1549, daar hij te Kolmschate gevangen was, door den Drost van Salland, op Schallinkhaar aan een' staak verbrand.

Dat ook Gelderland bedreigd werd, zien wij uit eenen brief van het hof van Gelderland aan de Koningin MARIA, den 1 Jan. 1550 ge-

schreven: (1) „ Voorts allergen. vrouwe,
„ is zedert een jaer off twee herwaerts
„ boert dat veele mortbranderien soe wel
„ steden als dorpen hieromtrent in den lan
„ van Overijssel, Munster, Cleue en anc
„ geschiet zijn, ende bevindt men vuyt v
„ scheyden confessiën van eenigen in den vu
„ landen van Munster, Cleue en elders gev
„ gen zijnde, dat die ghene die dese bran
„ aenrichten in zeer grooten getall zijn, e
„ van sommigen (van wellicken eenige gev
„ gen zijn) mitt gelt angenomen ende bes
„ worden om die branden te stifften. —
„ Ende want wy vuyt eenige van densel
„ confessiën bevonden hebben, dat sy aens
„ gen gemaeckt ende aengenomen hadden
„ stadt van Nymmegen, Zutphen, Arnhe
„ Doetinchem, Doesborch en andere hier
„ den lande te mortbranden, hebben wij
„ den officieren geschreuen alle diligentie te d
„ om die mortbranderen die geaccuseert wae
„ te krijghen ende te vanghen." — In de maa
Augustus van dat jaar zond de Graaf van Be
heim Mr Gert ter Brugge met vier gezel
naar Overijssel, om diegenen te vervolge
die uit het Graafschap verloopen waren
zich hier onthielden. Na den Stadhouder
hoord te hebben, werd door het Landsch
verzocht, dat hem hier gelijke commissie

(1) Bij Nijhoff, *Gedenkw. uit de Gesch. van Geld
land.* I. bl. 216. n. 1.

gegeven worden, als hij van den Graaf van Bentheim had, met de clausule, dat alle drosten, ambtenaren, rigters en onderzaten hem behulp en assistentie doen zouden, en dat de Stadhouder er één, twee of drie gezellen bij zoude doen, terwijl Ter Brugge, wanneer hij hier eenen schuldigen moordbrander aangreep en overleverde, twintig daalders van het Landschap hebben zoude. Het schijnt dat er eenigen gevangen werden, onder anderen een linnenwever Berch-Gert van Upbergen, van wien op 5 Sept. gemeld staat, dat hij de brieven pleegde te schrijven, maar, te Twickel bij Delden gevangen zittende, had hij zich N. B. *den henger* (henker, den duivel ?) *ouergegeuen, die hem den hals gebroicken heft ende vtgesleypt ende verbrandt*. Omtrent dezen tijd werden eenige huizen van den Drost van Salland in Mastebroek verbrand. Den 25 Sept. was er tusschen Drosten en gedeputeerden van Steden eene lange conferentie over de moordbranders, en beloofde men elkander met de hand, hen te zullen vervolgen. — Den 28 Jan. 1551 werd te Deventer onthoofd Gerrit Stolteman, die van eenen man te Zwol een rijdergulden had ontvangen, om nog twee of drie gezellen over te halen, dat zij het goed van den H. Geest aan den dijk zouden moordbranden. Toen hij deze lieden gekregen had, konden zij den man niet meer vinden. Voorts had hij van Peter Paifraidt eenen kleinen carolusg. ontvangen, om het huis den Moell, Voorthuis te Zutphen toebehoorende,

te moordbranden. Wel twee jaren daarna was Peter te Zutphen bij hem gekomen en had hem bekeven, zeggende: *du schelm, woe wail hebt gy my die lofftenisse geholden!*

Op pinksteravond 16 Mei, deelden gecommitteerden van Zwol, aan die van Deventer en Kampen, te Windesheim het treurige berigt mede, dat drie gezellen, op de gemeene weide, in den nacht tusschen donderdag 14 en vrydag 15 Mei, niet minder dan 125 koeijen gestoken hadden, waarvan reeds ongeveer 50 gestorven waren „ ende heymlickerwyse den „ oirspronck (so sy nyet anders en vermerc- „ ken) vertelt ende dairop den brieff, die op „ eenen stock by den koen gesteeken wass, „ voirgelesen, ende gesecht dat dese brieff „ by zeer voel burgeren gelesen was, eer die „ brieff in handen van den raidt gekoemen „ is, want dat inholden van den seluen brief „ is, om dye gemeyne arme borgeren opru- „ rich tmaicken tegens den raidt ende oue- „ richeit bynnen Zwolle." Er werd besloten, de zaak heimelijk te tracteren. Zwol zond eene commissie naar den Stadhouder, die hem te Utrecht, voorts te Hoogstraten zocht, maar eerst te Brussel vond, alwaar de noodige informatie van het voorgevallene, zóó aan hem als aan de Koningin, werd medegedeeld. De Koningin oordeelde, dat de Stadhouder binnen veertien dagen moest terug keeren. Uit den brief, bij de koeijen gestoken, leidde de raad bij het hof drie dingen af: vooreerst, dat de *kinderen van Emlichem*, die den brief

onderteekend hadden, onderzaten van den Graaf van Bentheim waren; ten tweede, dat de goederen, waarvan de brief sprak, als behoorende tot het Bergklooster, in het Graafschap Bentheim lagen; ten derde, dat men de duizend gulden, waarvan de brief melding maakte, leveren zoude in handen van eenigen, in het Graafschap woonachtig; dat ook deze brief niet van boeren, huislieden of simpele menschen, maar van verstandigen geschreven was. Het slot was: de Stadhouder zoude, na communicatie met de drie Drosten, den Rentmeester en den Griffier, den Graaf van Bentheim aanschrijven: „want dit vt v-„ wen lande geschiet, doet ons dit aff, off „ ick heb beueel wat ick dairom doen sall, „ doch mit aduyss der lantscap."

De bende, die zich eenige jaren stil schijnt gehouden te hebben, komt in 1559 eensklaps weder bij Deventer te voorschijn. Revius, p. 325, meldt, dat in den nacht van 1 Oct. in den omtrek een aantal koren- en hooibergen in brand gestoken zijn, terwijl een daarbij gevonden brief gebood, eene groote som gelds op zekere plaats en tijd neder te leggen. Het Boek der *Concordaten* komt daarmede overéén. Het voorgevallene veroorzaakte eenen hevigen schrik en de Regering nam maatregelen van voorzorg. Allen, die sedert 1550 in de stad gekomen waren, moesten opgave doen van hunne vorige woonplaats en levensgedrag. Er zou buiten bij de bergen des nachts gewaakt worden. Er werd eene

ordinantie gemaakt voor het geval van oproer of brand. Daarbij bleef het tot den 4 Dec. Toen vond ELSKEN van het Koerhuis, op de stads weide de Teuge, eenen brief: *An de gemene borgers van Deuenter. Wie desse brief eerst vint mach hem lesen en bestellen hem voert in der borgers hant.* Zie hier den inhoud, zoo als het origineel, dat wij vóór ons hebben, letterlijk luidt:

„ Ghy borghers van deuenter, ghy zult weeten dat v geschiet is dat hebben jw die frome kinderen van emmilichem gedaen; te weeten roelef maerlincx vnd Jan maerlinx kinderen (1), noemptlick gheert de soene van Jan maerlinck vnd henrick de soene van rolef maerlinck, vnd voert egbert, de broder van Jan maerlinc vnd rolef maerlinck, met syne kinderen, noemptlick roelef egberts vnd hindric egberts vnd wolter eggeberts vnd Jan egberts, met mer goede vrenden van emme-

---

(1) In 1542 waren de gebroeders ROELOF en JOHAN MORVELDINCK van Emlichem wegens wederdooperij, rooven en kerkenschenden ter dood gebragt. Zie hunne confessie, *Alm.* 1842 bl. 88. In eene confessie van 1544, by NIESERT, *Münsterische Urkundensamml.* I. 300, 303, komen de drie broeders van Emlichem, ROELOF, EGBERT en JOHANN MORBERTYNCK, als medehelpers van rooven en moorden, tot de Batenburgsche sekte behoorende, voor. EGBERT zien wij hier in 1559 nog in leven. NIESERT *Vorr.* VII. meldt, *dat sich, eenige jaren na de herneming van Munster, in het Stift nog eenige aanhangers van den beruchten Batenburg vertoonden, die als nieuw hoofd der Munstersche Wederdooper-sekte in de Nederlanden opgestaan was, maar als roovers*

lichem, noemtlick luken benninck, aelbert ribbert (1) vnd jan homberts, hans roen, jan wiggerinck met alle hare kinderen etc. — Desse met name vnd thonamen syn de ghene, de jw voertyts vnd lestleden alle den schaede ghedaen hebben, vnd dat met groter oersake, dat de heere van deuenter onse olderen soe jammerlick met so groter elendicheyt ter doet hebben ghebrocht, welcker bloet wy versoecken willen vnd wreken an de moerdachtighe stad deuenter, so lange alss adem in ons is, ja wy willent onse kinderen vnd kindskinderen beuelen, dat sy de moerderye wreken sullen an jw vnd an alle dat ghene, dat jw tho behoert vnd tot uwer poorten in vnd wth ghaet, want onse olders syn onschuldich ver-

---

en moordenaars, die alom schrik verspreidden, werden zij door de wrekende Nemesis spoedig bereikt en moesten op de schavotten hun leven laten.

(1) Zonderling, Luecke Bennynck en Albert Ryber-tynck komen ook bij Niesert in die confessie van een' Wederdooper voor. De eerste wordt gezegd een hoofd van de bende te zijn, wonende te Kampen, s. 308, de laatste te Emlichem geboren, s. 301. En bovendien deelt Niesert s. 345 een brief van den Bisschop van Munster van 1548 aan de stad Koesfeld mede, om haar te waarschuwen tegen *etlige wedderdopische vprorische Mans vnd Wiuespersonen, Albert Ribberdink vnd Ludeke Benninck ens.*, die in hunne vedebrieven het Stift met moord en brand bedreigd hadden. De regering moest allen, die in vroeger tijd met de wederdoopische secte bevlekt waren, hunne veiligheid opzeggen en hun het Stift doen ruimen, ten zij zij genoegzame borgen stelden.

moert, vnd ofte ghy veel seggen wilt da
dit vnd dat gheleyt [beleden] hebben,
weten wy wel, dat sy niet misdaen en hebl
mer wy achten, de [die] met de bloethor
van deuenter ock soe handelde vnd plaech
oec soe met bernende kerssen onder de
men vnd hyete olye barnende, ghelick sy
se lyeve vaders ghedaen hebben, se so
wel gheseecht hebben, datter gheen god
den hemel en waer. Wy hebben ju borg
properlicke ghewaerschoeuwet, omme dat
ju niet seer haerdt en wolden vallen, wy
den anders soe wel de meeste baerghe
brant als de minste. Hebben wy twaelf
dertin yaere ghebeyt wy hadden ock wel
beyt tot dat ju beesten op ten stael had
gheweest, mer wy verstaen, dat ghy ju
teghen ons stelt met waeken vnd braeck
welcker waken wy niet mer en achten
offte sy an de want ghemaelt stoenden,
ofte wy schoen soe bloede waren, dat wy
wacht niet en dorsten onder ogen comen,
willen wyt euen wel bernen alst ons belyeft,
begeren wy vrundelick van ju dat ghy de blo
huysen noch wat onghetimmert wilt laten
ghen, want het waer lychtelick ghecomen
ghy haeste een heel nye deuenter moste t
meren, so solt ju rouwen, datter soe
arbeyts verloren waer, want wy hebben g
hoert, dat ghy gheswetset hebt, dat ghy
met gloeyende tanghen wolt van malcande
trecken, conden ghy ons weder binnen la
cryghen; mer west slechts the vrede, wy

len ju mer binnen laentds comen dan ju lief syn sal en sullen lyever tanghen vnd roester seluer heet maken, of ju de arbeyt vordrote; ouerst wy weten wel dat ghy bose tyranneyge schelmen syt, dat bewyesdy ock an onse lieue vaders wel, de ju ofte niemant ghecrenct en hadden, mer op ju dreygen en passen wy niet, tis een spreckwoort de van dreygen sterft de säl men met forten verluyden. Doet vry u beste als mans, wy sullen ock onse beste doen en laet ons ens besyen, wie dattet erst verdrieten sal. Die van Emmelichem beseeten ock haer lantpalen, mer lyever beuraecht doch hoe sy voeren en hoe geert stockmans ter doet quam, hadde hy thuys gebleuen en hadde de pape van syn wyf ghewacht, mogelic hy hadde noch gheleeft, hoewel haerder wel twaleue tegen vyere waren ofte niet vele min. Oeck en denckt niet eens dat wy met ju so slaep te wercke sullen ghaen als met haer want haer oersaecke en is de juwe niet ghelick. Item ghy borgers, ons verwondert, dat ghy ju so regeren vnd plagen laet van de bloethonden, en dat ghy om haren wille so vele lydet, want het gheschyet ju omme haren wille, daromme wildy wislick doen, soe doet int eerste, dat ghy int leste doen moet, te weten slaet doet dyen bloetdorstigen hoep de onse olders vermoert hebben en en betaelt ons met haren goede, ofte dwyngt haer dat sy ons betaelen de vorscreuen somme, want wy willen alsulcke somme penninghen van der stadt hebben tot behoef der wesen dar of sy de vaders

vermoert hebben, en hyr af scryuet ons
bescheyt op de voerscreue plaetse en ist
wy verstaen, dat ghy soe doen wilt, so
len wy onse handen van ju holden en ghy
ruste end vrede van ons hebben, van ons
onse nacomelinghen, en ofte ghy onse sch
uen niet en gheloofden soe vraecht de
emmelichem na onsen handel, want se plegh
the bekennen, dat wy onse woert beth h
den dan de graue van bentem syn seg
Dit bescheyt vnd namen vnd toenamen
degenen die ju dit doet, hebben wy ju wi
schryue omdat wy verstaen hebben, dat ju
heeren wis maken dattet bouen [boeven]
schelmen in onsen scherm doen; wy ghelo
ock wel datter lichtelicken bouen over wt
den wesen omt ghelt in onsen scherm te o
fanghen, waerome wy ju gheen plaetse
betalinghe ghescreuen en hebben, mer su
ju dat in enen thoe geseghelden brief met g
de gewisselickteykenen onderscheyden, dat
daerin niet bedroghen en sult syn. Ist
ghy aldus niet en doet als ju hyr gheschreu
wordt en ons van stonden an bescheyt sch
uet op de voergenoemde plaetse vnd schy
te betalen tegen drie coninghe naestcomen
so en sullen wy sparen borgher of borgh
kint binnen of buten lants ende en sullen
af laeten eer wy versoent syn en sullen
tasten der borgers goed, de wy noch hebl
willen sparen ent sal ju dar mede ghaen
lick de van gybea, ome dat sy de recht sch
dighe nz [niet] en straften de des leuyten c

cubyne vermoert hadden, mosten de onschuldigen mit de schuldighen lyeden.

Ghescreue by de vrome kinderen van emmelichem. Anno 1559. den 30 October. Buiten op den rug staat:

Alss die daegen syn cort en dat coren lanck,
so maicken wy nae deuenter onsen ganck,
Dat is die alergelegenste tit
soe en hebben sy wynter of sumer respit.

Den avond te voren omtrent 5 uur, den 3 Dec., was KLAES WIJNTGENS van Arnhem en zijn zoon op de stads wellen bij de Raambrug jammerlijk door dit volk vermoord (1). Raad en Gezworen Gemeente, den 5den vergaderd, achtten, ten einde zulke boosheid te straffen en voor te komen wat nog voorgekomen kon worden, eene communicatie met Kampen en Zwol en eene deputatie naar den Stadhouder noodig. De pourten werden gedeeltelijk bij dag gesloten, en op diegene, welke geopend bleven, werd scherp toezigt gehouden. Dertig à veertig geschikte personen zoo te paard als te voet werden aangenomen, om buitengewoon

(1) Z66 in het Boek der *Concordaten*. REVIUS noemt 5 Dec. De vermoorde, koopman te Arnhem, was broeder van den muntmeester BALTHASAR WIJNTGENS. Ten tijde van REVIUS was nog in den muur der stad een gedenkteeken van den gepleegden moord. — Dat het door dit volk geschiedde, blijkt uit een' brief van den Bisschop van Munster d. d. 6 Jan. 1560, waarin hij een schrijven der drie steden over deze zaak resumeert. De booswichten hadden beiden *mit feuwr roren vund knebelsteben* (knuppels) omgebragt.

dienst te doen. De Gezworen Gemeente begeerde „ op ten cloicktoeren seekere vuer- „ teickenen geordiniert te werden ende daer- „ van den nabuersteden ende dorpen rontz- „ omme in der jele to advertieren mit ij stuc- „ ken geschutz, dio daer to verdich staen en „ losz geschoeten zullen werden, om die „ boeswichteren mit flit durch clockenslach „ in allen landen veruolcht to werden." (1) Zij drong op den grootsten ernst en naarstigheid in deze zaak aan, dewijl de groote hoop in de stad om deze schade en ongemak gansch oproerig scheen te worden en de regering beschuldigde. Het scheen, dat hetgeen tegen de moordbranders bij Schepenen en Raad of Gemeente besloten werd, terstond ter kennis

(1) Dat deze maatregel genomen werd, blijkt uit een brief van den Kanselier van Gelderland, d.d. 18 Dec. aan de autoriteiten in het Graafschap Zutphen. De Stadhouder van Overijssel, meldt hij, had, na veel beraadslagen en communicatie, noodig geacht, dat, zoo in het land van Overijssel eenige moordbrand, gesticht wierd, men in de steden Deventer, Kampen en Zwol eenige vuursteekenen geven en bovendien twee grove stukken geschut zou laten afgaan. De bovengen. autoriteiten in het Zutphensche moesten secretelijk een vlijtig toezigt op deze gewigtige zaak houden en ook aan alle scholtussen en officieren, zoo secretelijk als mogelijk, de opmerkzaamheid op die vuurteekenen, geschut en klokkenslag in Overijssel aanbevelen. Zoodra die vernomen of gehoord wierden, moest ook in alle steden, dorpen en kerspelen de klok worden getrokken, om de huislieden op de been te brengen en alle onbekende personen, die op wegen en velden, in herbergen of andere plaatsen bevonden wierden, te doen aanhouden.

van de vijanden der stad kwam, en zij drong daarom op geheimhouding aan. In den loop van deze maand werd nog bepaald, dat, zoo eenige brand ontstond, vrouwen en kinderen daarvan af zouden blijven „ ende quemen „ enige wiueren daerby mit hoicken, sullen „ deselue hoicken prysz syn." — *Om seckere mysuerstandt*, heet het den 19den Febr. van het volgende jaar, was de publicatie tegen de moordbranders tot nog toe achtergebleven. Zij is (ook met voorweten van den Graaf van Horne, Stadhouder van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen) eerst den 21sten Febr. uitgevaardigd. Wie de boosdoeners aanbragt, zóó dat zij in handen der justitie geraakten, zoude ontvangen honderd Jochemsdalers, *met een goet nye kleed, van den hoofde totten voeten.* De medepligtige aanbrenger zoude, in dat geval, verzwegen worden, behalve de 100 daalders, vergiffenis verkrijgen, en zijn leven lang door de Stad onderhouden worden. Alle ballingen, die de schuldigen met goed gevolg ontdekten, zouden dezelfde som met het nieuwe kleed hebben en de vrijheid der Stad herkrijgen. — Eindelijk werd nog geresolveeerd, dat, zoo wie van de beschadigden en pachters der stads landen eenige kwijtschelding begeerde, hem de vijfde penning zou worden geschonken.

Dit zijn de oorspronkelijke bescheiden, die wij hebben kunnen gebruiken. Al vermeldde het besluit van Koningin Maria het niet, de sporen van de betrekking der boosdoeners op

de Wederdoopers, en de getuigenissen, in de criminele acten voorkomende, zouden bewijs genoeg zijn, dat zij tot die partij of sekte behoorden. Dit is door hen, die van deze bende melding gemaakt hebben, voorbijgezien.

Vroeger is meer dan éëns gemeld, hoe de Wederdooperij ook te Deventer hare aanhangers had (1): wij zien hier boven, dat ook een zekere PETER PAIFRAEDT, buiten twijfel een lid van de beroemde boekdrukkersfamilie, in verbindtenis tot de lieden stond, die het land afliepen en door hun branden en rooven met schrik vervulden. Ook is gebleken, dat de drukpers van deze stad gebruikt is, om de denkbeelden en gevoelens der sekte te verspreiden. REVIUS vermoedde reeds, dat het *Wonderboeck* van DAVID JORIS te Deventer in het licht gekomen is (2), maar wist den naam van den drukker niet, noch wat met hem gedaan is, toen JORIS KETEL, om zijne deelneming aan de uitgave, onthoofd werd. Wij kunnen nu hieromtrent nader en zeker berigt geven, door de mededeeling van een stuk van den volgenden inhoud:

„ Alsoe derick prenter in onser stadt geuenc-
„ kenisse gewest is, oirsaicke dat dat groete
„ wonderboick by Dauid Joriss gemaickt vnd
„ enige andere quaide boicken in synen huyse
„ sonder oirloiff ende beliuinge van Scepen

(1) *Alm.* 1839, bl. 145; 1842, bl. 87.
(2) p. 265—267. *Alm.* 1842, bl. 43.

„ ende raidt, oick contrarie key[r] ma[t] manda-
„ menten geprentet synnen, die seluen gehuset
„ en geherberget hefft, hebben Scepen ende
„ raidt, na dien Derick ongeuerlich een halff
„ jair off langer in oire geuenckenisse gewest
„ is, vt der geuenckenisse losgelaten, te we-
„ ten dat hy burge en geloeue stellen sall
„ voir lyff en voir guet, dat hy vt der stadt
„ Deuenter nyet ontwycken en sall, oick vt
„ synen huyse nyet gaen en sall, dan by wil-
„ le van Scepen en raidt, ende hier voir
„ synne burgen geworden henrick momme en-
„ de Jan breda, die sampt ende ellick bi-
„ sonders gelaifft hebben, dat derick vt de-
„ uenter nyet ontwicken en sall, ende oick vt
„ synen huse nyet gaen en sall buten Scepen
„ en raidt ende altoes derick vorss. leuendich
„ off doet wederom inleueren sullen in handen
„ van Scepen en raidt, off te staen in syne
„ stede ende te lyden dat derick solues nae
„ recht behoren solde te lyden, en dat derick
„ altoes een geuangen man wesen en blyuen
„ sall ter tyt toe dese saicke by Scepen en raidt
„ hem verlaten sall syn. Actum den Sater-
„ dach post Agneten a° xlv. Jan Koesters
„ ende M[r] Otto Basters, burgemeisteren in der
„ tyt." — Den 11[den] Aug. daaraanvolgende werd aan Dirk uit gratie vergund, uit te gaan en zijne nering te doen, met verbod evenwel van alle spel, van alle wijnherbergen en bierherbergen binnen Deventer, of hij zoude noch de eerste noch de laatste gratie genieten, maar naar zijne misdaad gestraft worden. Jan Bre-

DA bleef weder borg, met belofte, om hem, op gebod van Schepenen en Raad, weder te zullen inbrengen als een' gevangen man. — Wij hebben hier het stellig bewijs, dat het *Wonderboeck* te Deventer gedrukt is. Maar wie was deze prenter DIRK? Zeker wel niemand anders, dan DIRK VAN BORNE, die van omstreeks het jaar 1510 tot 1552 te Deventer drukte (1).

Het vermoeden, vroeger eens medegedeeld, dat het *Wonderboeck* op de pers der PAFRAEDT's zal gedrukt zijn, wordt dus niet bevestigd. En toch leende deze pers zich ook tot het verspreiden van de gevoelens der Wederdoopers. Zelfs blijkt het, dat men er den inhoud van *Almanakken* toe gebruikte. In 1548 werd door de regering van Deventer aan den Raad van State te Brussel, bij afwezigheid der Regentes, het volgende geschreven. „ Wy hebben zeer dienstlicken ontfangen v Erwerdiger heren brieff in da. den sestienden ffebruary lestleden, inhoudende van tween pronosticatien, by meister Ambrosium als auctor gemaicket ende Albert praiffraidt geprentet, als inhebbende scandeloze figuren ende tendierende tot opruyre ende seditien, toseggende den oprorigen ondersaten voirspoet ende den ouersten tegenspoet, mit begerte wy den seluen meister Ambrosium auctoer en prenter also solden straffen en

---

(1) Zie REVIUS p. 192.

„ corrigieren so wy dess voir den Keyser „ onsen alregen[ten] heere solden willen verant- „ worden, ouerscryvende wess wy hierynne „ gedaen solden hebben voirderen inhalden „ desseluen brieffs. Wairop wy v gunstige „ heren voir een dienstlicke antwordt nyet „ hebben willen verhalden, dat wy op dach „ van hueden den vurs. meister Ambrosium „ (die onse medicus nyet en is) voir ons heb- „ ben doen roepen om zich dair op te excu- „ sieren ende to verantworden, diewelcke ons „ voir antwordt gegeuen, dat hy der figuren „ en voel andere puncten ende woirden buten „ synen wille en weten dairynne gestelt syn- „ nen, onschuldich is, begerende dair om den „ tyt van drie oder vier dagen om syne on- „ schult en innocentie by scrifften ons ouer- „ tgheuen, wairop hy zekerheit gedaen heft „ van nyet te willen ontwycken. Belangende „ den prenter is die selue nu ter tyt alhier „ bynnen dese stadt nyet. So balde hy kompt „ ende wy dat scrifftlicke antwordt van meis- „ ter Ambrosium ontfangen hebben willen wy „ v onse gunstige heren terstondt ilende dair „ van aduertieren, so wess ons wederfairen „ ende wy gedaen sullen hebben. Ons re- „ commandirende in onser heren guede gratie „ die godt almechtich salich ende gesondt be- „ waren will. Gescr. opten xxviij[ten] ffebruary „ Anno xlviij. — En de secretaris Nic. Verheiden, die zich kort daarna om eene andere zaak naar Brussel begeven had, meldt in het verbaal van zijn wedervaren, dat over dat li-

centieus drukken in den secreten raad gespr
ken was en besloten, dat men verbieden zo
de niet te drukken, dan bij wil van de ove
heid, en goede informatie te nemen van de
genen, die de schandelijke figuren gegravee
had. Daar de Keizer zulke stukken in vree
de landen uitroeide, hoe konde Z. M. dulde
dat het in zijne eigene landen geschiedd
Men geloofde wel, dat al die prognosticati
in andere landen gemaakt werden, want h
was aan de taal te merken, dat de uitheen
sche boeven niet anders begeerden, dan dat o
de boeken stond geschreven: geprent te D
venter, als in des Keizers land. — Meest
AMBROSIUS, boven bedoeld, was AMBROSI
MAGIRUS, die tot in 1572 of 1573 de Devent
almanakken calculeerde (1). En ALBERT PA
RAEDT, die zich uit de voeten schijnt gemaa
te hebben, was de bekende drukker, die ee
groot getal, voor dien tijd, belangrijke we
ken heeft uitgegeven (2).

Wij plaatsen nog het berigt van NAGGE
door VAN HATTUM, op het jaar 1554 (IIe
bl. 416) medegedeeld.

„Middelerwijl werden in Overijssel en omtre
deze stad (Zwolle) ongehoorde baldadighede
door eene onbekende bende volks bedreve
Zij dreigden gedurig de ingezetenen van bran
en moord te stichten, indien men hun verwe

(1) *Alm.* 1845, bl. 202.

(2) Men zie eene lijst bij REVIUS p. 195. Het laatst
werk, dat dáár voorkomt, is van 1545.

gerde de handen te vullen. Hoe groot het getal ook was, dat door het geheele land omzwerfde, en welke buitensporigheden zij bedreven, zij waren bezwaarlijk na te speuren. Gedurig verdeelden zij zich en wisten zich altoos binnen kort bijeén te vergaderen, door de teekens, die zij op hekken en boomen sneden, te kennen gevende, waar ter plaats zij zich vinden konden, en hoe sterk zij waren. Nergens was het vee bijna voor hunne strooperijen veilig in de weiden. Doch de meeste baldadigheden bedreven zij met het brandstichten, waarvan zij vooraf de lieden, bij brieven, op den naam van menschen eenige jaren overleden, waarschuwden, ten einde zij dit onheil met de verzochte penningen afkochten. Het Bergklooster werd wel bijzonder door die booswichten gedrukt. Want zij verbrandden de bouwhuizen en vernielden den windmolen tot tweemalen toe. In den brand- of dreigbrief hadden zij zich genoemd de kinderen van het dorp Emmelikamp, gelegen in het Graafschap Bentheim. Waarom de Staten van Overijssel, die ingezetenen verdacht houdende, er over aan den Graaf van Bentheim schreven. Die schelmen pleegden de gruweldaden niet alleen uit rooflust maar ook uit boosaardigheid. Want zij verscheiden beesten, vette ossen en paarden van dit convent den hals afstaken. Men meende en mompelde, dat hieraan ook menschen schuldig waren, die nabij Bergklooster woonden, en, dat meer is, aldaar dagelijks converseerden en met de religieusen spijs-

den. Ook gaan de geruchten, dat onder anderen zeker heer, digt bij den St Agnesberg wonende, door den Raad dezer stad Zwolle in hechtenis gezet en van zijne misdaad overtuigd zijnde, heimelijk in de gevangenis onthalsd is. Wat hiervan zij, vele andere inwoners hebben die moedwilligheden moeten uitstaan, en men heeft nooit de voornaamste hoofden in handen kunnen krijgen."

Nog eene aanmerking over het woord *Moordbrand*. Het schijnt in de beteekenis van *brandstichting* met verzwarende omstandigheden gebruikt te zijn, b. v. bij nacht, zóó dat er levensgevaar door ontstond, zonder dat nog iemand daarbij behoefde om te komen. Verg. RACER, *Overijss. Gedenkst.* II. 142. III. 36 en de door NIJHOFF, *Gedenkw.* I. 216. n. 3. aangehaalde Schrijvers. Volgens WACHTER *in Gloss.* p. 1090 is *Mord - homicidium clandestinum*, en *Mordbrenner-incendiarius, puta clandestinus. Nam proprie est incendiarius per murdrum, quia factum ejus abominandum habetur pro homicidio occulto, cujus auctor ignoratur. Differt ab hoste publico, qui domos et urbes palam incendit.*

OUDE MUNTEN.

Voor de liefhebbers en verzamelaars van oude munten werd, in het najaar van 1847, eene niet geheel onbelangrijke vondst gedaan in *Overijssel.* De landman en eigenaar van de bouwhoef *het Welman*, gelegen in de gemeente *Lonneker* in het voormalig kwartier *Twenthe*, thans arrondissement *Almelo*, bezig zijnde te graven aan eenen ouden wal, vond in denzelven een aantal zilveren en (naar men verhaalde) ook gouden munten, welke dáár in aarden potjes, die met het graven of reeds eerder gebroken zijn, in vroegeren tijd verborgen waren geworden. Van die potjes kwamen slechts scherven te voorschijn, doch daarentegen verschillende oude muntstukken.

Door vriendelijke medewerking van den Heer ontvanger van 's Rijks directe belastingen, In- en Uitgaande regten en accijnsen te *Enschede*, ontving ik successivelijk in December ll. en nog later eenige van die munten, ten einde dezelve na te zien; terwijl mij tevens werd gemeld, dat er van die munten, inzonderheid de gouden, reeds in andere handen gekomen waren, zoodat niet meer het getal

noch de soort van al die gevondene muntstukken konden worden opgegeven; voorts dat er weinige gouden gevonden waren.

Onder de *zeventien* verschillende soorten, bij mij ontvangen, bevinden zich slechts twee gouden munten, waarvan de afteekeningen hierbij te zien; zijnde

N° 1 een *gouden Lam*, mogelijk van JAN VAN BRABAND, en dan geslagen vóór 1418, althans vóór zijn huwelijk in dat jaar met JACOBA VAN BEIJEREN, volgens hetgeen mag opgemaakt worden uit hetgeen meldt K. VAN ALKEMADE (*De munten der Graven van Holland*) bladz. 111, en luidende: „ de penningen „ die wi zullen voorbrengen zyn bi hem ge„ slagen na 't aantreden in zyn houwelyk med „ onze Graavin" enz., hetgeen tevens de reden bevat, waarom die gouden munt *niet* bij VAN ALKEMADE vermeld staat. Dat muntstuk heeft de dikte nagenoeg van eenen dukaat; de gehalte is getoest, te zijn goud van 20 karaat, en wegende nog 4 wigjes 6 korrels, gewaardeerd op *f* 6.44.

N° 2 eene gouden munt van LODEWIJK V., Roomsch Keizer in 1314—1347; dezelve is van gelijke gehalte, zwaarte en waarde als het voorgaande muntstuk geschat.

Op beide die stukken staat op eene zijde een versierd kruis en tot omschrift: *xrc* (Christus) *vincit*, *xrc regnat*, *xrc imperat*, dat is: Christus overwint, Christus regeert, Christus gebiedt. Op de tegenzijde vertoont N° 1 het Lam Gods met straalkrans en banier van over-

H

N°1

O

N°2

winning. Het omschrift luidt: *Agnus Dei*, *qui tol*(*lit*) *pecca*(*tum*) *mu*(n)*di miserere nobis*, d. i. Lam Gods, dat de zonde der wereld draagt, ontferm u onzer. Onder het Lam leest men: *Joh*(annes) *dux*, Johan Hertog; wordende bij VAN ALKEMADE ter aangehaalde plaatse, bladz. 118, gevonden de uitlegging van den hierboven genoemden straalkrans of kring.

N° 2 heeft op de tegenzijde afgebeeld den gekroonden en op eenen troon zittenden vorst, houdende in de linkerhand een wapenschild, in de regterhand een zwaard; zijnde het omschrift: *Ludovicus Dei gra*(tia) *Romanorum imp*(erator), d. i. Lodewijk door Gods genade Roomsch Keizer.

De hiervoren bedoelde zilveren munten bestonden uit de volgende *vijftien* verschillende soorten:

A *Tournooische Grooten*, de meesten afgesnoeid; volgens het omschrift, geslagen denkelijk tijdens PHILIPPUS IV• of *de Schoone*, die in *Frankrijk* 1285—1314 regeerde, in 1307 de Tempelieren liet ombrengen, zelfs hunnen Grootmeester JAQUES MOLAY verbranden in 1314, en die door verandering in het muntstelsel zijne onderdanen grootelijks benadeeld had (1). De afteekening van een dier Grooten, welke ongesnoeid was, gaat hierbij (zie A); des-

(1) Zie *Algem. Noodw. Woordenboek der Zamenleving*, te Amst. 1847 bij DIEDERICHS, bladz. 1170 en 2005.

zelfs dikte als van eenen ouden zestehal
en het zilver elf penningen geschat zijnd
is hij, wegende 3 wigjes 7 korrels, g
waardeerd op 33 centen aan zilver. Omtre
den Tournooischen Groot spreekt VAN A
KEMADE t. a. p. bladz. 57 en volg.

B een *Oude Groot* van FLORIS V[e], Gra
van *Holland* in 1272—1396, en die do
GERARD VAN VELSEN vermoord werd. D
oude Groot is een fraai exemplaar, ie
variant van de afbeelding bij VAN ALK
MADE t. a. p. op Plaat XIX.

C *Botdragers* van WILLEM V., Graaf va
Holland 1351—1357; de afbeelding kon
voor bij VAN ALKEMADE t. a. p. op Pla
XXV, de bovenste figuur; wordende c
bladz. 82 vermeld, van waar ontleend
de benaming: *Botdrager;* te weten na
den helm, dien de Leeuw draagt.

D een *Kromstaart* van denzelfden Graaf, e
t. a. p. afgebeeld, de vijfde figuur; k
mende voorts op bladz. 121 dit voo
„ de geheele en de halve Kromstaart
„ alzoo genaamd na de rond geboge
„ Leeuwen-pluimen."

E een *halve Botdrager* van REINALD III[e], He
tog van *Gelder* 1345—1371.

F *Botdrager* van zijnen broeder EDUARD
Hertog van Gelder 1361—1371. De aft
kening van een nog fraai exemplaar ga
hierbij (zie F), en dat muntstuk, uit zi
ver van tien penningen gehalte vervaa
digd, en wegende schraal 4 wigjes,

gewaardeerd op 32 centen aan zilver. Op de éene zijde ziet men eenen zittenden Leeuw, dragende eenen geslotenen en gekroonden helm; boven de kroon is een gekroonde klimmende Leeuw met gespleten staart op een rond schild, versierd met paauw-pluimen. Van het omschrift is gedeeltelijk leesbaar: *Edwardus Dei gra*(tia) *dux* (et domi)*ns Gelren.* d. i. Eduard door de genade Gods Hertog en Heer van Gelder. Op de andere zijde staat een kruis op de vier einden versierd, en daarom heen: *moneta de Arnimens*(i) d. i. munt van Arnhem. Voorts tot omschrift: *Benedictus qui venit in nomine domin*(i) d. i. gezegend die komt in den naam des Heeren.

G een klein (naar mij voorkwam) Geldersch muntje.

H een klein muntje, welligt van EDUARD I, Koning van Engeland 1274—1307, (men zie de afteekening H). Op de éene zijde is een gekroond hoofd met een omschrift, waarvan eenige letters niet meer duidelijk zijn, echter *Edw.*, een gedeelte van *Edward* of *Eduardus*, zeer duidelijk te zien. De tegenzijde vertoont een kruis met drie globulen in elk der vier hoeken, luidende het tusschenschrift: *Civitas London*, d. i. stad London. Dat muntje, vervaardigd uit zilver van elf penningen gehalte, weegt nog 1 wigje 2 korrels, en is alzoo geschat op 11 cent zilverwaarde.

I een munt van JAN of JOHANNES VAN DIEST,

46e Bisschop van Utrecht 1322--1341 zoo als dergelijke munt is afgebeeld bij F. VAN MIERIS (*beschrijving der Bisschoppelijke Munten en Zegelen*) plaat VI, N° 2.

K .munten van JAN VAN ARKEL, 47e Bisschop te Utrecht 1342—1364, afgebeeld t. a. p. op plaat VI, N° 4, 5 en 10; voorts varianten van de aldaar afgebeelde munt N° 4, wat betreft den bisschoppelijken mijter. Eenige van die munten waren zeer fraai.

L eene munt, van ARNOUD VAN HOORN, 49e Bisschop van Utrecht 1371—1378, t. a. p. afgeteekend op plaat VII, N° 2.

M munten waarschijnlijk van FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, 50e Bisschop van Utrecht 1378—1393. De afteekening van die munt vergezelt deze (zie M) wijl dezelve niet voorkomt bij VAN MIERIS. De waarschijnlijkheid, dat die munt van genoemden Bisschop zal zijn, vindt grond in het wapen met de twee balken, welk wapen overeenkomt met even zoodanig wapen op de munten en op het zegel van dien Bisscop, t. a. p. afgebeeld op plaat VII, N° 4, 5, 6 en 7; voorts wijl de door mij afgeteekende munt bij die andere hier boven opgegevene bisschoppelijke munten *terzelfder tijd* is gevonden. Doordien die muntstukjes te zeer waren afgesnoeid, zoo konden de omschriften niet meer gelezen worden. Op de ééne zijde ziet men het hoofd van eenen heiligen, met eenen straal-

krans omgeven, voorts een zwaard en een gedeelte van het wapenschild. Het omschrift dáár kan zijn geweest: *Sanctus Paulus*, d. i. heilige Paulus, zijnde van het laatste woord eenige letters gedeeltelijk zigtbaar. Zoo stond op de zegels der vroegere Bisschoppen OTTO III en HENDRIK VAN VIANEN, ter ééner zijde *Sanctus Martinus* d. i. Heilige Martinus (zie VAN MIERIS t. a. p. plaat IV, N° 3 en 4). Op de andere zijde van het door mij afgeteekende muntje is een gemijterde Bisschop, houdende in de linkerhand den staf zijner waardigheid en de regterhand opgeheven; voor zijne borst staat het wapenschild; het omschrift, grootendeels afgesnoeid, laat slechts zien: *cop trajec*, waarschijnlijk van *Florentius episcopus Trajectensis*, d. i. Floris Bisschop van Utrecht.

N *Botdragers* van LODEWIJK IIe, (bijgenaamd *van Malen*, naar een kasteel niet ver van *Brugge*, alwaar hij geboren werd in 1330) Graaf van Vlaanderen 1346—1384 (1). De afgeteekende Botdrager (zie N) is uit zilver van tien penningen gehalte geslagen, en, wegende nog vier wigjes, geschat 32 centen aan zilver. Ofschoon dat

(1) Zie de, in 1825 bekroonde, Latijnsche beantwoording van F. Graaf VAN BIJLANDT, destijds student in de regten te Leuven, op de prijsvraag omtrent het Graafschap Vlaanderen. Gedrukt in 1826 te Leuven bij VAN LINTHOUT en VAN DER ZANDE.

muntstuk veel overeenkomst heeft met andere Botdragers (vergelijk F), zoo is er nogtans verschil te zien in den gekroonden en versierden helm; voorts in het omschrift, luidende: *Ludovicus Dei gra*(tia) *comes et d*(omi)*n*(n)*s Flandrie*, d. i. Lodewijk door de genade Gods Graaf en Heer van Vlaanderen; en dat omschrift bevestigt en vertoont dus van dien Graaf den penning, welke wordt bedoeld door VAN ALKEMADE t. a. p. bladz. 129, als eene bijzonderheid met opzigt tot de woorden: *Heer van Vlaanderen.*

O *Kromstaarten* van denzelfden LODEWIJK, en
P een *halve Kromstaart* van denzelfden Graaf. Beide die muntstukken zijn hiernevens afgeteekend (zie O en P) en daarvan is de *geheele* vervaardigd uit zilver van 8 penningen, weegt 2 wigtjes 7 korrels, en is waardig geschat 22 centen aan zilver; de *halve* weegt krap 2 wigjes, is zilver van 9 penningen gehalte, en gewaardeerd op 14 centen zilverwaarde. Die muntstukken verschillen in afbeeldsels op de beide zijden; op de *heele Kromstaart* staat om den klimmenden Leeuw: *moneta Fland*(riæ) d. i. munt van Vlaanderen; en daaromheen is een sierlijke rand, in welken boven het kruisje een klimmende Leeuw te zien. Op den *halven Kromstaart* daarentegen staat de klimmende Leeuw in eenen, uit zes bogen zamengestelden rand, en het omschrift daaromheen gedeeltelijk zigtbaar

luidt: (mo)*neta Gand*(av)*ensis* d. i. munt van Gent; terwijl op de tegenzijde van dien *halven*, in twee hoeken van het kruis, staat een klimmende Leeuw, en in de twee andere hoeken een adelaar met uitspreide vleugels; ook het omschrift aldaar luidt: *Ludovicus Comes Flan*(driæ) d. i. Lodewijk Graaf van Vlaanderen. Op den *heelen* daarentegen zijn twee omschriften als: *Ludovicus Comes* d. i. Lodewijk Graaf; en daaromheen: *B*(e)*n*(e)(*dictu*(m) *sit no*-(men Dei nostri Je) *su xri* d. i. gezegend zij de naam van onzen God Jesus Christus.

De meeste der boven opgegevene muntstukken waren over het algemeen nog vrij duidelijk, sommige (gelijk reeds gezegd) zelfs zeer fraai. Eenige van dezelve bevinden zich nu in de verzamelingen bij de WelEdel gestrenge Heeren: Mr F. E. A. HEERKENS, Raadsheer bij het provinciaal geregtshof in *Overijssel*, en J. C. NOOT, Majoor thans kommanderende te *Gouda;* terwijl van de munten, vermeld onder A, C, H, N, O, en P, enkele nog te bekomen zijn, welligt ook die onder N° 1 en 2 opgegeven.

Maar, daar die munten gevonden zijn op de bouwhoef of het erf *Welman*, hetwelk (naar ons gemeld werd) in vroegeren tijd als geestelijk goed behoorde tot den hof te *Espelo;* en, in den *Almanak voor Oudheid en Letteren* 1840, bladz. 104, iets *omtrent de tempelheeren te Espelo* is medegedeeld door

Mr B. W. A. E. Baron SLOET TOT OLDHUIS, zoude dan (niet zonder eenigen grond) mogen worden gevraagd: kan het verbergen van die munten op het erf *Welman* welligt in verband staan met het, ook in ons land (1), plaats gehad hebbend vervolgen der Tempelheeren of Tempelieren? of wel: met het onteigenen van onderscheidene in den omtrek van *Espelo* gelegene boerenerven en landerijen, welke te voren toebehoorden aan de *Johanniter Orde* of die van *Maltha?*

Immers de vernietiging van de orde der Tempelieren werd bewerkstelligd in de 14e eeuw, en de hiervoren gevondene munten behooren grootendeels ook tot die zelfde eeuw; alleen de jongste van die munten (mogelijk 1418) is dan van het begin der 15e, doch die vermeld onder B van de 13e eeuw.

J. M. V. R.

ZWOLLE Mei 1848.

---

(1) Zie BOXHORN *Ned. Hist.* bladz. 185.

M

A

N

F

P

BESCHRIJVING

VAN DE

HAVESATHEN

in Overijssel,

DOOR

F. A. EBBINGE WUBBEN.

WEGDAM, in het aloude rigterambt *Kedingen*. Het is in het begin der 16de eeuw door het huwelijk van *Wolter van Coevorden* met *Anna van Hoevel* in dat geslacht gekomen. Hun zoon *Johan Christoffel van Coevorden* erfde het en huwde met *Henrica van Haersolte* omstreeks 1530. In 1618 behoorde het aan *Herman van Coevorden*; in 1664 was erf- grond- en goedheer van den Sadelhoff zu Schapen in het Graafschap Lingen *Wolter van Coevorden tot Wegdam*; in 1722 werd er van verschreven *Arend Daniel van Coevorden*; vroeger (1684 22 Maart) *Johan Heidentrijk van Coevorden*. Het geslacht *van Coevorden* is, zoo als vroeger reeds aangemerkt is, zeer oud, afkomstig van de oude Burggraven van Coevorden, wier

magt die der Bisschoppen evenaarde. Het wapen is drie roode arenden op een wit veld. In 1343 was *Reinolt van Coevorden* Drost van Twenthe.

Weldam, mede onder het gerigt van *Kedingen* gelegen. In 1346 komt voor *Hendrik Weldam*, knape. *Weldam* was een leen dezer provintie. In 1456 werd *Eggerich Ripperda* „ na doede juffer van Twickeloe" er mede beleend, benevens „ die maath in die „ herlichheyt Diepenhem tot een borchleen „ den huyse to Diepenhem" benevens „ Moer„ winckel in den kerspel toe Goer tot een „ borchleen toe Goer" voorts den „ theenden „ te Assing in den kerspel van Delden tot „ een pundiger leen." Van elders blijkt, dat *Weldam* in de eerste helft der 16de eeuw aan *Johan Stecke*, die met *Elisabeth van Middaghten* gehuwd was, behoorde, een oud adellijk Overijsselsch, reeds lang uitgestorven geslacht van dien naam. Later bezat het *Unico Ripperda*, Drost van Salland. Hij leefde van 1503 tot 1566 en had *Judith van Twickel* tot vrouw; hij werd opgevolgd door zijnen zoon *Johan Ripperda*, die, na met *Anna van Eermunde* te zijn gehuwd geweest, in 1591 overleed en *Weldam* naliet aan zijnen zoon *Unico Ripperda*, (niet te verwarren met zijnen neef, den Drost van Twenthe) die in 1604 met *Catharina van Voerst* trouwde. Het was waarschijnlijk hun kleinzoon *Unico Ripperda*, die het in 1674 bezat, toen Verwalter Drost van Twenthe, later Drost van Vollenho-

ve en nog later van Twenthe. Zijne vrouw was *Margaretha Elisabeth Ripperda van Wijtwerd*, bij welke hij geene kinderen verwekte. Hij overleed in 1710. Vervolgens kwam *Weldam* in handen van *Unico Willem van Wassenaer*. Het huis schijnt in 1618 in verval te zijn geraakt, want dat jaar verzocht de eigenaar aan Ridderschap en Steden, dat de ingezetenen van Twenthe en Haaksbergen tot herstelling van den voorburg bouwstoffen mogten aanvoeren. Dergelijke verzoeken van Edelen behoorden toen tot de niet zeldzaam voorkomende gevallen.

Weleveld of *Welvelde*, onder het Regterambt van *Borne*, werd in 1307 door *Berend van Ruinen*, een jonger zoon van dat geslacht, gesticht. Hij nam den naam van *Weleveld* aan, voerde tot wapen drie witte rozen op een blaauw veld, van onder, van boven een roode vos ten halve lijve. Hij overleed als Drost van Twenthe in 1347. Zijn zoon was *Johan van Weleveld*, die met *Niese van Guterswijk* trouwde en bij haar *Otto* verwekte, die *Judith van Egmond* tot vrouw had. Hun zoon *Joan van Weleveld* was getrouwd met *Cecilia van Rutenberg* en had tot zoon en opvolger *Geert van Weleveld*, Drost van Twenthe van 1484 tot 1494. Deze trouwde met *Sophia Mulert* en liet *Weleveld* aan zijn oudsten zoon *Jan* na, die met *Willemina van Rutenberg*, Vrouw van Grimberg, trouwde en eene erfdochter naliet, gehuwd met *Sweer Scheele*. Deze zullen omstreeks 1540 geleefd hebben. Omtrent

1620 behoorde *Weleveld* aan *Sweer Scheele*, die bij *Anna Brae*, zijne tweede vrouw, *Radboud Herman Scheele* verwekte. Deze werd in 1661 Drost van IJsselmuiden en overleed in 1662. Zijn neef *Carel Otto Scheele* erfde *Weleveld*, hetwelk later in het bezit geraakte van het geslacht *Hambroek*. Thans is de Heer Mr *G. J. O. D. Dickers* eigenaar van *Weleveld*.

Weleveld kan zich beroemen, de woonplaats te zijn geweest van den, in de geleerde en staatkundige wereld bekenden *Radboud Herman Scheele*, geboren in 1622, overleden den 16 Julij 1662 en te Borne begraven. Zijn vader, in 1619 afgevaardigde bij Hun Hoogmogenden, werd hem in zijne vroege jeugd, toen hij te Leiden studeerde, door den dood ontrukt. Hij verliet sedert Leiden, om zich buitenslands te begeven. In Italië en Frankrijk verwierf hij zich ras den omgang en de vriendschap der geleerden. Meestal hield hij zich aan het hof van den Groothertog van Toskane een geruimen tijd op en nam dienst onder de krijgsbenden van dien Vorst. Vooral trachtte hij de toenmalige wijze van oorlogen met die der Ouden naauwkeurig te vergelijken. De Groothertog, bij wien hij zich aangenaam en bemind maakte, gaf hem onder zijne lijfwacht eene aanzienlijke plaats. Na een afzijn van vier jaren keerde hij naar huis en oogstte hier den lof van vele geleerden in. De Staten van Overijssel bedienden zich terstond reeds van zijnen raad, mond en pen, en zonden hem in 1651 als afgevaardigde

ter groote vergadering naar 's Gravenhage, en later werd hij met algemeene stemmen tot Drost van IJsselmuiden benoemd. Naauwelijks bezat hij deze betrekking twee maanden, of hij werd door eene felle koorts aangegrepen, die hem ten grave sleepte. Zijn vroege dood wekte de klaagtoonen der beroemdste mannen van dien tijd op, welke zóo in Nederlandsche als in Latijnsche treurzangen hem beweenden. Zijne achtergeblevene schriften kwamen in handen van den zoon zijns broeders en werden door den druk gemeen gemaakt door den beroemden GOOSWIJN HOOGERS, die als hoogleeraar te Deventer in plaats van GRAEVIUS was aangesteld (1). Het geslacht van *Scheele* is in de mannelijke lijn uitgestorven; in de vrouwelijke zijn nog enkele afstammelingen, zoo veel wij weten, in leven, doch laag gedaald.

WERKEREN, in het Oosterslag van *Mastebroek* onder *Zwollerkerspel*, werd omstreeks het midden der 15de eeuw gesticht door *Jan van Ittersum* en daarna door zijnen zoon *Wolfgang* bezeten. In 1521, toen het *Johan van Ittersum* bezat, werd het door de Gelderschgezinde burgers van Zwol, den 13den

---

(1) Bij deze gelegenheid herinneren wij, dat er, behalve de meer bekende geschriften over R. H. SCHEELE, ook eene redevoering van JACOBUS SCHELTEMA bestaat, waarin hij beschouwd wordt *als Regent en als leeraar der ware vrijheid*, uitgesproken in 1797 en geplaatst in het toen bestaande Maandwerk *Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak* van dat jaar. Mengelw. bl. 497—514.

Julij, geheel en al vernield, doch herbouwd. Het schijnt dat door het huwelijk van *Johanna van Ittersum* met *Eusebius Bentinck* in 1570 dit huis aan hem kwam, en hierdoor vervolgens aan zijn zoon *Hendrick Bentinck*, die met *Elsabe van Ittersum* gehuwd was en in 1639 overleed. Zijn zoon *Wolf Bentinck* volgde hem in het bezit op, ofschoon hij vóór zijn vader in 1638 overleed. Hij was getrouwd met *Anna van Haersolte* en liet *Werkeren* zijnen zoon *Hendrick Bentinck* na. Deze was gehuwd met *Martens van Anem en Borgel* en overleed als Drost van Salland in 1692. Zijn zoon *Berend Bentinck* volgde hem op en na dezen bezat het *Willem Bentinck*, die met *Anna Elisabeth van Dedem* gehuwd is. Het erfmarkerigterschap van Westenholte behoorde tot deze Havesathe, die geheel afgebroken en stukswijze verkocht is.

Westerholt, binnen de stad *Vollenhove* bij de Bentpoort in de nabijheid van Oldruitenborgh. Een adellijk geslacht van dien naam is lang in Overijssel bekend geweest. In 1510 was *Borchard van Westerholt* Landrentmeester van Salland, in 1527, volgens een' nog voorhandenen brief, was hij Keiz. Mat. Stadholder der Stad en Ommelanden van Groningen en Landdrost van Vollenhove, wordende later, 1541, door *Herman van Westerholt* in die betrekking opgevolgd, doch door de Gouvernante, Vrouw Maria van Oostenrijk, Koningin weduwe van Hongarije verdacht van ketterij of immers van met de Doopsgezinden

te heulen. In 1639 was verschreven *Willem Jurrien van Boetselaer*, in 1649 *Joachim van Boetselaer*, in 1667 *Rudolph Frederik van Isselmuden*, in 1680 *Herman van Voerst*, in 1717 *Johan Adriaan Sloet*. In het geslacht van *Sloet* is vervolgens deze Havesathe gebleven en, bij het overlijden van den laatsten bezitter uit dit geslacht, voor eenige jaren verkocht en het huis gekomen aan den Heer Mr H. Kronenberg, thans Raadsheer in het prov. gerigtshof van Overijssel, welke het dezer dagen voor afbraak verkocht heeft.

Westerveld, in de mark van *Lungenholte* onder *Zwollerkerspel*, in 1631 gekocht door *Rutger van Haersolte*, die in 1633 er van verschreven werd. Zijne dochter *Margaretha* erfde het en trouwde in 1647 met *Joachim Adolf van Rechteren tot Rechteren*. Zij overleed in 1682, hij in 1686 en lieten tot erfgenaam na hun zoon *Reinier*, die met *Isabella Benedicta van Lintelo* gehuwd is. Hij overleed in 1732 en liet geene kinderen na; doch zijn broeders zoon *Jacob Hendrik van Rechteren* volgde hem in het bezit op. Deze trouwde met *Margaretha Maria Pijnsen van der Aa* en overleed in 1783, zijn' zoon *Rudolf Christiaan* tot erfgenaam nalatende, die met *Anna Elisabeth van der Capellen* (dochter van den bekenden *Johan Derk van der Capellen*) gehuwd is. Na het overlijden van hem en zijne vrouw (die in 1839 overleed) kwam de Havesathe aan de kinderen hunner dochter. In 1815 werd het huis afgebroken.

Windesheim, in de gemeente *Zwollerkerspel*. Bij Heda komt in 1145 voor *Jordanus de Windesheim*. Omstreeks 1670 behoorde deze Havesathe aan *Reinier Schaep*, die met *Adriana van Rensen* gehuwd was. In het begin van de volgende eeuw was *Gijsbert van Dedem van de Gelder* heer van *Windesheim*. Hij trouwde in 1712 met *Johanna Gerardina van Haersolte*. Den 8sten April 1767 werd er van verschreven *Carel Lodewijk Christiaan* Graaf *van Wartensleben*, een oud adellijk geslacht in Neder-Saksen, in 1706 tot den Rijksgravenstand verheven. — *Windesheim* heeft grooten naam gemaakt door het wereldvermaarde klooster, door toedoen van Geert Groete, in de geleerde wereld bekend onder den naam van Gerhardus Magnus, van Barthoud Ten Have en anderen in 1387 gefondeerd; zijnde van de orde der reguliere kanonniken en aan de H. Maagd gewijd en daarom S. Marias Convent genoemd. De opzigter en bestuurder van dezen bouw was Floris Radewijn. Dit convent heeft het begin en den naam gegeven aan het kapittel van Windesheim, onder welke vereeniging of kapittel zich een overgroot aantal kloosters en conventen in deze en andere landen begaven. Vele jaren stond dit klooster in bloei. In 1391 schonk Bisschop Floris van Wevelinkhoven dit klooster het regt om eenen windmolen te zetten, waar men wilde. In 1467 werd de nieuwe kerk gebouwd. In de Geldersche oorlogen heeft Karel van Gelder dit klooster, hetwelk in 1400

door den Prior Jan Vos van Heusden met eenen stevigen hoogen muur was voorzien, versterkt, om daardoor den IJsselstroom te belemmeren, waardoor de scheepvaart op Deventer aanmerkelijk leed en van Kampen het stroopen op de Veluwe beteugeld werd (1). De drie groote steden van ons Gewest belegerden dat versterkte klooster met eenige manschappen, maar moesten het beleg opbreken. In later tijden, als 1557, 1558 en 1566 vergaderden Ridderschap en Steden veeltijds in dit klooster, hetwelk al spoedig na het laatst genoemde jaar van de geestelijken verlaten en te gronde werd geworpen. Jan ten Bussche, van het vermaarde Zwolsche burgemeesterlijk geslacht van dien naam, was vroeger monnik in dit klooster en 1451 proost van een klooster te Hildesheim. Zijn naam is door zijne schriften aan de vergetelheid ontrukt. Over de goederen van het klooster *Windesheim* stelden Ridderschap en Steden bij staatsgewijze genomene resolutiën van den 8sten Mei en 17 Julij 1599 eenen bijzonderen ambtman of rentmeester aan.

Het geslacht *Schaep*, dat langen tijd de

---

(1) Zou van dezen tijd de onderaardsche gemetselde gang zijn, die, naar berigten van ooggetuigen, van het weiland vóór het tegenwoordige kerkhof, onder het gebouw der pastorie van Windesheim heen, naar den IJssel loopt? Het volksgevoelen doet dien gang onder den IJssel dóór naar een klooster aan de Geldersche zijde loopen en maakt er een *tunnel* van!

Havesathe *Windesheim* heeft bezeten, schijnt reeds in 1596 als riddermatig in deze provintie beschreven te zijn geweest; oorspronkelijk is het uit Silezië hier te lande gekomen. Immers men leest, dat onder het gevolg van Vrouwe Margaretha, dochter van Hertog Lodewijk van Brieg, welke de vrouw werd van Hertog Albrecht van Beijeren, zich ook bevonden *Jan*, *Diederik* en *Evert Schaep;* dat bij die gelegenheid een ander van dit geslacht het huis te Wedderen bij Dulmen aankocht; dat *Evert Schaep*, jongste broeder, welke eene erfdochter van *den Dam* huwde en een rood kruis op een goud veld voerde, de stamvader werd van dien tak, welke zich zoo in Gelderland als in Overijssel vestigde, terwijl in de laatste provintie het geslacht voortgezet werd door *Hendrik Schaep* (1), die den

---

(1) Volgens het register van beleeningen der proostdij te Deventer werd in 1414 beleend *swonsdags na Egidij Euert Scaep alsulke guede als Henrick synen vader beleent waren: dat guet tot Bouen gelegen in der marke van Windesem met al synen toebehoir in Swolrekerspel, etc.* Uit dit register, dat van groot belang is voor de kennis der geslachten van dien tijd, blijkt, dat zij, die de leenverheffing verzochten, den ijzeren ring van de deur aan de kapel der proostdij in de hand moesten nemen, b. v. 1427. *swondaqes naest den hiligen crucis dach inventio Claes Batenborch voir der capellen der proestien nam den yseren ring in de hantel van der capellen doir in syn hant als woenlic is opt versoke en in besit van xij morg. lans — gelegen in Windesemer slage, gecomen vten houe te Windesem,* etc.

naam en het wapen van moeders zijde aannam en dat van een schaap voor een surtout op hetzelve stelde. Later heeft *Pieter Schaep Jakz.* het roode veld veranderd in een zilveren schaap, gevoerd op een groen veld, alluderende op de woorden Ps. 23. *Jehova pastor meus in pratis herbidis facit ut recubem.* — De tegenwoordige bezitter van *Windesheim* is de Heer Mr E. F. Baron *de Vos van Steenwijk.*

Wittenstein, de éénige Havesathe, welke in het Schoutambt van *Kamperveen* gevonden wordt. Het uitgestorven adellijk geslacht *Witte*, waarvan het zijnen naam ontleent, was er langen tijd bezitter van. In 1396 werd het, na vijftien dagen heleg, door de Gelderschen ingenomen. In 1615 was *Ernst Witten* en in 1640 *Adriaan Witten*, Drost van IJsselmuiden, van *Wittenstein* verschreven. In 1670 werd het Havesatheregt nog erkend. Later schijnt het gekomen te zijn in het geslacht van *Ter Bruggen*, want bij resolutie van de regering te Kampen van den 2 April 1681 werd den Heer *Ter Bruggen tot Wittenstein* het regt verleend, om eene allée te maken over een erve, toebehoorende aan de geestelijkheid van Kampen, te Kamperveen gelegen, tot aan den algemeenen weg. Eene dochter van dezen, *Sophia Agnes*, huwde in het laatst der 17de eeuw aan *Bernhard Bentinck.* Zij was eene erfdochter van *Wittenstein.* In 1730 werd er van verschreven *Borchard Bentinck jun.* Eenige jaren later behoorde het aan

Willem Bentinck van Werkeren, die met *Anna Elisabeth van Dedem* gehuwd was. Het wapen van het geslacht *Witten* is een veld boven zwart en onder wit, en op dit witte eene halve roode maan.

Wolfshagen, is het zoogenoemde *Hasselter-blok* in *Mastebroek*, niet ver van de stad Hasselt in *Zwollerkerspel*. In 1643 was *Hendrik van Uiterwijk* heer van *Wolfshagen*. In 1655 waren er eigenaren van *Wolter van Coevorden* en *Anna Margaretha van Ittersum*, die het in dat zelfde jaar verkochten aan *Rutger van Haersolte van Westerveld*. Het was toen groot 72 morgen lands. Zijne dochter *Femma Elisabeth* volgde hem op en trouwde met *Derk van Haersolte*. Hij werd er van in 1658 onder de Edelen verschreven. Zijn zoon *Antonie*, die in 1693 bij Landen sneuvelde, kreeg het na hem en liet het aan zijnen tweelingbroeder *Rutger*, die in 1706 stierf, en *Wolter Jan*, zoon van zijnen broeder *Volkier* (die bij Lease in 1691 gesneuveld was) tot erfgenaam na. Bij zijnen dood in 1746 liet deze het aan zijne dochter *Johanna van Haersolte*, vrouw van *Jan Lodewijk van Rechteren van het Laer*.

Zuthem, in de marke zóó geheeten onder *Zwollerkerspel*, afkomstig uit het geslacht van dien naam. *Adolf van Zuthem*, van wien een testament van het jaar 1414 bestaat of bestaan heeft, is waarschijnlijk zonder zonen na te laten overleden, waardoor het, door zijne dochter, die met *Frederik van Rutenberg*

getrouwd was, in dit geslacht schijnt overgebragt. Zijn zoon, waarschijnlijk *Hake* genoemd, die met eene uit het geslacht *van Doornick* gehuwd was, volgde hem in het bezit op en liet het vervolgens aan zijnen zoon, waarschijnlijk *Adolf* genoemd, die met *Wilhelmina van Vianen* trouwde (1). Toen den 13[den] Julij 1521 *Zuthem* door de Gelderschgezinde Zwolschen werd geplunderd, behoorde het aan den zoon

---

(1) Tot opheldering van hetgeen omtrent Zuthem gemeld wordt, diene het volgende uit het leenregister der proostdij te Deventer 1413. *Joncfer Neze van den Kutenberge smanendages nae Jubilate versocht nae dode aleffs van zuethem eers broders dat guet te zuethem mit synen toebehoir, item den tienden ouer dat olthorige lant, groff en small, als dair gelegen is, etc. — Op den xxj dach majus Wolter van Couorden versocht voir een verledicht leen dat guet te zuethem mit al syn toebehoir, item den tienden groff en small aldair gelegen ouer dat olthorige lant en hem beleent waert.* — Voorts in 1422 *dinxdages nae sente lucas ewang[te] Aleff van den Rutenberge geheten van zuethem, vermits dode syns vaders den hof te Birckmede, etc.* en in 1434 *beleent Aleff van den Rutenbergo thues to zuethem myt alle synre tobehoir gelegen in zuetmer buirschap etc. — Anno xxxv die gertrudis hefft Aleff vors. jonfer willem van beuerwerde synen wyue tot lyftucht gemaect ijc rinsche gulden syaers ut allen guden vurs. — Frederik van den Rutenberg* komt in 1434 voor als beleend met het erve Bickenrode in Zuthemer buerschap, maar in 1462 *Haken van den Rutenberge* met alles, waarin zijn vader *Aleff* gestorven was, en in 1477 de minderjarige *Adolf van den Rutenberge* met het huis te Zuthem etc., voor wien hulding en eed deed *Johan van den Rutenberg*, zyn oom, die in 1495 van zijn eed werd ontslagen, daar *Adolf* meerderjarig was geworden.

van den voorgaanden, ook *Adolf* genoemd, die *Elisabeth van Amstel toe Mijnden* tot vrouw had. Hun zoon *Hake* volgde hen in het bezit op en trouwde met *Cornelia van Arnhem;* daarna verkreeg hun zoon *Engelbert Haeke* hetzelve. Hij huwde met *Geertruid van Boetselaer* en overleed in 1549, nalatende een zoon, *Adolf*, die met *Hillaria Ripperda* getrouwd is en het tot aan zijnen dood in 1582 heeft bezeten. Hun zoon, *Unico*, die toen *Zuthem* verkreeg, was van 1612 tot 1622 Drost van IJsselmuiden en trouwde met *Johanna Mulert*, vrouw van Staverden; daarna kwam het in het bezit van hun zoon *Adolf*, die tevens heer van Staverden was. Deze was getrouwd met *Willemina van Brinckhorst*, Baronnesse *van Wijtenhorst*, en stond *Zuthem* na zijn kinderloos overlijden in 1633 af aan de vier kinderen van *Derk van Rutenberg van Persikhave*, zoon van *Adolf van Rutenberg* en *Hillaria Ripperda* voorn. Na het uit den weg ruimen der hier over ontstane moeijelijkheden verkreeg één hunner, namelijk *Unico Otto*, hetzelve; deze was met *Tossetta Hommens* getrouwd. Na zijn kinderloos overlijden schijnt zij *Zuthem* te hebben verkregen, want na haar tweede huwelijk in 1667 met *Derk van Haersolte*, komen zij in acten voor als heer en vrouw van *Zuthem*. In deze tijden en vroeger schijnt *Zuthem* zeer met schulden bezwaard te zijn geweest; zelfs heeft het Haersolter-armenhuis in 1680 voor 20 procent

daarvoor geaccordeerd. In 1677 werd het verkocht aan *Elisabeth Margaretha van Pallandt*, douairiere van *Rutger van Haersolte* (*Derk van Haersolte* was reeds in Dec. 1674 overleden). In 1682 den 4den Nov. werd eene schuld van 6000 gulden (in 1648 door *Unico Otto van Rutenberg* op *Zuthem* gevestigd) afgelost en den 23sten Julij 1682 stond *Rutger van Haersolte van Herxen* eene som van 6000 gulden, mede op *Zuthem* gevestigd, af aan *Elbert Antonij van Pallandt*. Intusschen had *Elisabeth Margaretha van Pallandt*, douairiere *van Haersolte*, den 15den Mei 1682 *Zuthem* geschonken aan haren neef *Adolf Werner van Pallandt*, met belofte het van schulden te zullen zuiveren, en deze werd er dien dag mede beleend. Na zijnen dood bleef zijne weduwe in bezit, die er den 25sten Sept. 1708 mede beleend werd. Hun zoon *Adolf Werner Maurits* kreeg het den 28sten Febr. 1713, en de zoon van dezen, *Elbert Antonie*, werd er den 5den April 1721 mede beleend. Den 1sten April 1760 verkreeg het zijn zoon *Adolf Werner*, die het tot zijnen dood in 1802 bezat en als toen bij testament vermaakte aan zijnen neef *Antonie Coenraad Willem van Haersolte van den Doorn*, die met *Juliana Dorothea Hisc Maria d'Arnoud* eenen zoon verwekte, *Coenraad Willem Antonie van Haersolte van den Doorn*. Deze trouwde met *Louise Christine Egbertine Françoise Siccama*. In 1836 schonk hij *Zuthem* aan zijnen oudsten zoon. *Zuthem* was leen van de Lebuini-kerk te De-

venter en had zelf eene leenkamer, waartoe de Aalvanger en landen in Sekdoorn behoorden. In 1760 werd *Adolf Werner van Pallandt* ook met het *Zandt*, vroeger de kleine *Bozemenge* genaamd, door de Lebuini-kerk beleend. — Volgens BONDAM zoude *Suthempe*, vermeld in den brief van 23 Aug. 1046, waarbij Koning Hendrik Deventer met het Graafschap in Hameland aan den Utrechtschen Bisschop schenkt, het tegenwoordige *Zuthem* en het daar genoemde *Erikshem* het oud adellijk huis *Herxen* zijn. Aan *Zuthem* behoorde met Windesheim de collatie van den predikant te Windesheim.

ZWOLLINGERKAMP, in het schoutambt *Wanneperveen*, volgens resolutie van Ridderschap en Steden van 27sten April 1667 tot Havesathe verheven, op verzoek van den Drost van Vollenhove, *van Isselmuden*, om, in gevolge het regt, hem bij resolutie van 1662 gegeven, het regt van Havesathe te leggen op zijn goed in het Schoutambt Wanneperveen, genaamd *Zwolle* bij Bonkenhave, waarvan hij verzocht, dat verschreven zoude worden zijn tweede zoon *Lucas Willem van Isselmuden*, en waaraan hij den naam van *Zwollingerkamp* gegeven had. De regering van Kampen had reeds bij resolutie van 16den Julij 1656 toegekend, om het regt van Havesathe te leggen op een erf *'t Zwolle* in het land van Vollenhove, mits zulks geschiedde bij eenparigheid van Ridderschap en Steden en tegen niemands wille. In 1751 behoorde het aan *Hendrik van Issel-*

muden, die in dat jaar als Drost van Vollenhove ongehuwd stierf, en later aan *Roelof Hendrik van Isselmuden*, Landkommandeur der Duitsche orde ter balie van Utrecht. Deze was gehuwd met *Carolina Wilhelmina Frederica Walther*.

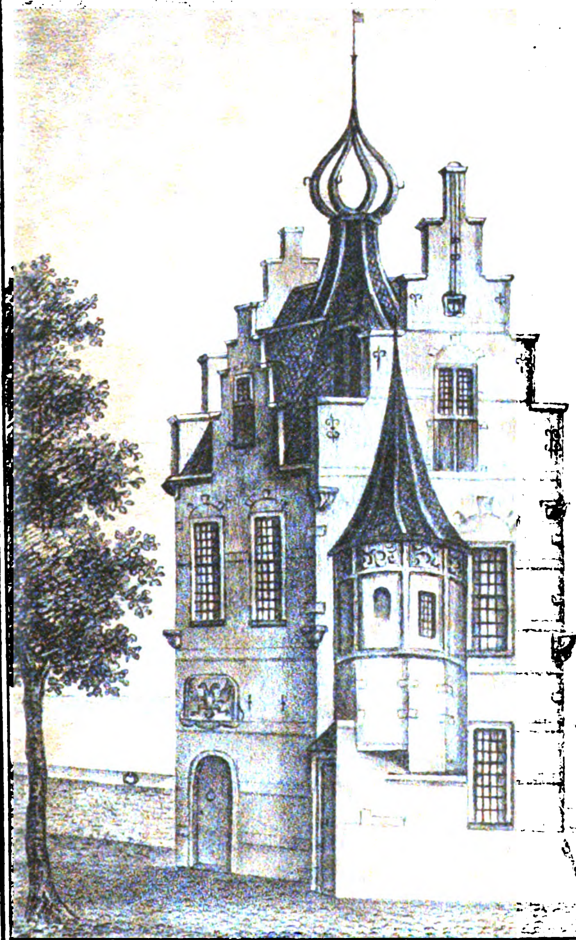
HET TOLHUISJE TE KAMPEN.

(Gesloopt in 1844).

Omtrent de opkomst en den bloei van den Kamper handel zijn hier en daar belangrijke berigten medegedeeld (1). Wij bepalen ons alleen tot het *Tolhuis*, waarvan eene zeer gelijkende afbeelding hier nevens gaat, een gebouw, waarvan de eerste oorsprong, even als die der stad zelve, in den nacht der eeuwen schuilt. — Dat er reeds vroeg tol geheven werd, blijkt uit het gebeurde in het jaar 1288 en later, toen Sweder van Voorst schout van Salland en tevens Bisschops tollenaar was. Toen nu de Utrechtsche kooplieden weigerden te Kampen van hunne goederen den tol te betalen, wilde Sweder van Voorst de invordering met geweld doorzetten, waarbij hij echter zoo veel tegenstand ontmoette, dat de

---

(1) B. v. door E. Moulin, in de *Historische Kamper Kronijk*; door denzelfde, in de *Overijss. Alm.* 1842, bl. 1; door Mr J. van Doorninck, *Alm.* 1838 bl. 193, naar wier opstellen wij, om niet uit te schrijven, verwijzen. De laatste deelt bl. 210 ook eene tollijst uit de 14de eeuw mede.

HET TOLHUISJE TE KAMPEN

40ste Bisschop, Jan van Zierik, hem moest gelasten, de tolheffing van de goederen der Utrechtenaars te Kampen te staken, tot dat hunne verpligtingen daartoe nader zouden zijn gebleken (1). — Toen in 1305, onder den 42sten Bisschop, Guy van Henegouwen, de raad der stad met den Noorschen Koning Hakon een verdrag sloot, overeenkomstig den vrede, in 1296 met Koning Erik aangegaan, verleende hij aan de kooplieden van Noorwegen, die te Kampen handel dreven, de vrijheid om hunne waren binnen de stad op te slaan, mits dezelve op de markt wierden verkocht; ook hunne kisten zouden bij de tolaangave, indien er geen vermoeden van bedrog plaats had, niet geopend worden, enz. (2). En toen, omstreeks 1520 en later, tusschen Kampen en Zwol de twist over het ontvaren van den tol langs het Zwarte Water tot openbare vijandelijkheid oversloeg (3), beweerde de Kamper regering, dat de Bisschoppen van Utrecht voor meer dan 300 jaren (dus reeds omstreeks 1220) het regt tot den tol en de vrijheid van Kampen, zich uitstrekkende in zee tot op eene diepte van drie en een halve el waters, hadden in bezit gehad; dat Bisschop Frederik van Blankenheim dit regt in 1402 aan de

(1) *Hist. Kamper Kronijk*, bl. 97.
(2) *Hist. Kamper Kronijk*, bl. 102.
(3) Men zie over dit verschil en de gevolgen van Hattum, *Gesch. van Zwol* II. bl. 115 volg. en de *Hist. Kamper Kronijk*, bl. 322.

stad Kampen verkocht en zijn opvolger, Rudolf van Diepholt, dien koop in 1433 had bevestigd, waarvoor de stad weder eene aanzienlijke som had betaald.

In de laatste helft der 14de eeuw moet de stad er nog vrij dorpachtig hebben uitgezien, want de meeste huizen waren van hout en met riet gedekt. Men begon meer en meer steenen huizen te bouwen en vernieuwde ook het Tolhuis. — In 1394 deed de 51ste Bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, zijne intrede in Overijssel en werd te Kampen op het vernieuwde Tolhuis ontvangen, alwaar hij de voorregten en vrijheden der stad bevestigde en de hulde der ingezetenen ontving, die onder de Linden geschaard stonden. — Zóó ook in 1433 bevestigde de 53ste Bisschop, Rudolf van Diepholt, nadat hij als wettig Landsheer erkend was, de voorregten en vrijheden der stad, bij welke handeling hij ook op het Tolhuis werd gehuisvest en tevens den eed van trouw en hulde onder de Linden voor het Tolhuis ontving. — Bij den plegtigen intogt van den 55sten Bisschop, David van Bourgondië, in October 1456, werd hij, aan den oever der rivier, door den raad der stad opgewacht; de poorten waren gesloten en eerst nadat hij de stedelijke voorregten en gewoonten had bevestigd, werden ze weder geopend. — Het Tolhuis diende ook tot huisvesting van Koning Christiaan van Denemarken, toen deze in 1475 de stad met een bezoek vereerde en gedurende acht dagen luis-

terrijk werd onthaald. De stad kocht bij die gelegenheid vrijdom van alle tollen in de Sond, waarvoor van stadswege betaald werd eene som van 1200 Rijnsche gulden. — Den 28sten Nov. 1496 deed de 56ste Bisschop van Utrecht, Frederik van Baden, zijne plegtige intrede in de stad. Bij zijne aankomst van Deventer was de avond reeds gevallen en het Tolhuis door twaalf fakkels verlicht. „ Aldaar door „ burgemeesteren, schepenen en raden ver- „ welkomd, werd de bisschop nevens zijnen „ raad door twee burgemeesters, twee raden „ en twee secretarissen naar het tolhuis ge- „ leid, waar de president burgemeester hem, „ namens Kampens burgerij, met zijne verhef- „ fing tot bisschop gelukwenschte, en begeer- „ de, dat hij de voorregten der stad wilde „ bevestigen en bezegelen naar de gewoonte „ zijner voorgangeren; te gelijk werden de „ nieuwe voorregtsbrieven den bisschop voor- „ gelegd, die dezelve met zijn zegel bekrach- „ tigde. Nu werd de bisschop met gejuich „ binnen de stad geleid, enz." (1). — Dezelfde gewoonte werd gevolgd bij de huldiging van den 57sten Bisschop, Filips van Bourgondië, in 1517. Hij begaf zich met een aanzienlijk gevolg naar Kampen, waar hij op het Tolhuis den eed afleide en daarna in de stad werd ontvangen. De inhuldiging ge-

(1) In de *Hist. Kamper Kronijk* bl. 288 vindt men eene breedvoerige beschrijving van de festiviteiten bij deze gelegenheid.

schiedde hier ook naar oud gebruik en ging vergezeld van kostbare feesten en maaltijden. Onder zijn bestuur kreeg de twist over den tol, hier boven gemeld, zulke schromelijke gevolgen, dat Zwol zich aan het gezag van den Bisschop onttrok en den Hertog van Gelder tot beschermheer aannam. — Zijn opvolger, Hendrik van Beijeren, was de laatste, die te Kampen gehuldigd werd, in 1524. Drie jaren later stond hij zijne wereldlijke heerschappij aan Karel V. af.

Gedurende de regering van dezen Vorst, in 1544, werd het Tolhuis, in denzelfden bouwtrant als het oude stadhuis, vernieuwd en verfraaid. Boven den ingang zag men den keizerlijken adelaar met de zinspreuk van Karel V. *plus oultre*, en aan de zijde van het torentje het voormelde jaartal. Deze hulde werd den Vorst toegebragt uit erkentelijkheid voor de voordeelen, die hij den handel verschaft had. Want toen de Koning van Denemarken den tol in de Sont op de doorvarende schepen zoo hoog stelde als het hem behaagde, trad Karel V. met hem in eene onderhandeling, waarbij de tol op eenen vasten voet gesteld werd ten voordeele van de onderdanen dezer provintiën. — In 1549 bemerkt men, dat op het Tolhuis vergaderingen werden gehouden en dat aldaar getapt werd. Men vindt opgegeven, dat door Jonker Johan eene overeenkomst gesloten was met den memoriemeester Antonie Glauwe, die aldaar het gelag betaalde met 10 heerenpond en 8 stuiver.

Na de Bisschoppen is geen der wereldlijke Vorsten meer op het Tolhuis gehuldigd. Men was te Kampen en Zwol zeer ontevreden, dat, toen Filips, in het jaar 1549, als aanstaande Heer van Overijssel te Deventer hulde ontving, de Prins niet in persoon binnen de muren dezer steden gekomen was en leverde er zelfs protest tegen in.

Het Tolhuis, dat, wat de plaats betreft, reeds van vroeger eeuwen dagteekent, is meermalen vernieuwd, welke laatste vernieuwing in 1795 plaats had. Voor die laatste was het inwendig geheel met wagenschot bekleed, op eene kunstige wijze met beeldhouwwerk en ornamenten besneden, waarbij vijf kroonen uitmunteden, onder welke de Landsheer en zijn gevolg zich plaatsten. In 1844 werd het gesloopt, en met hetzelve vielen ook de oude eerwaardige lindeboomen, die hunne takken vertrouwelijk in elkander vlochten en in wier schaduw de Landsheeren den eed hunner onderdanen ontvingen, en beloofden, de stadsregten en privilegiën getrouwelijk te handhaven. Het Tolhuis was nog eene echte antiquiteit van buiten, maar van binnen een zeer neutraal ligchaam, dat zich, met zijne witte bekalkte muren, noch voor het oude noch voor het nieuwe verklaarde. Het gebruik, dat er van gemaakt werd, was zeer hedendaagsch; want het diende tot eene regt vrolijke zitplaats, om aan de ontbijt - of koffij- of theetafel het verrukkelijke gezigt over den IJssel met een gezellig gesprek volop te genieten.

Achter de nieuwe sierlijke bruggehuisjes wijst men nu nog alleen de plaats aan, waar de Vaderen in lang vervlogene tijden dit Tolhuis hadden opgerigt. De schippers lossen op die plaats hunne goederen; gebouw en toren zijn in stof veranderd. Waar in vroeger tijden de huldiging plaats had, vindt men alleen de geschiedkundige herinneringen en de droeve poëzij der tegenstrijdigheden terug. Hoe vele herinneringen hechten zich niet aan het herdenken van het eerwaardige Tolhuis!

G. H. W.

OUDE RIJKSLEENEN IN OVERIJSSEL.

LEENMANNEN VAN HET STICHT, LEENREGTEN, HEERGEWADEN; MANSLEENEN WERDEN SOMS OP VROUWEN OVERGEDRAGEN.

De Saksische Graven, welke oudtijds in Overijssel eenig gebied voerden, ontleenden hun gezag dienaangaande van het Duitsche Rijk; zij waren leenmannen van den Keizer, wien zij als Opper-leenheer van het hun opgedragen gebied huldigden, en op wiens bescherming zij dan mogten rekenen; doch wederkeerig tot den krijgsdienst verpligt, waren zij gehouden hem, met hunne onderhoorigen, op zijne togten en ondernemingen overal te volgen. Somtijds gaven zij een gedeelte van hun gebied weder in leen aan hunne vasallen of onderhoorigen en werden op hunne beurt derzelver leenheeren.

Hunne opvolgers, de Bisschoppen van Utrecht, als heeren van Overijssel, door latere Keizers tot zoodanige leenen geregtigd verklaard en daarin bevestigd, hebben even eens hunne onderhoorige edelen met een of ander

deel hunner heerschappij beleend; hoewel eenige heeren van heerlijkheden dezelve ook onmiddellijk van het Rijk ten leen hebben gehouden.

Een leen kan beschouwd worden als het patent of de vergunning van den magtigen leenheer, die zijnen leenman daarbij de magt opdraagt, om eene eigene bezitting onbelemmerd te mogen gebruiken en hem tevens van zijne bescherming verzekert; doch daarbij ook de verpligting oplegt, om hem als leenheer te erkennen en in den krijg te dienen.

De leenmannen van het Sticht waren alzoo dienstmannen van den Bisschop en gehouden van elken nieuwen Bisschop hunne leenen te komen verheffen, of denzelven te verzoeken om in hunne leenen bevestigd te mogen worden, hetwelk dan geschiedde zonder onkosten. In het oude *Landrecht van Auerissel* vindt men dit aldus aangeteekend:

„ Ein Leen, dem Lande Auerissel angehoe-
„ rich, dat men ein stichtes Leen noemet,
„ wanner die Landes Fuerste und Heer ver-
„ steruet, sal men ontfangen van sijnen Er-
„ ven offte Landes volger, so vaken dat ge-
„ schijet, in tijdt der huldinge met lediger
„ handt — dat is sonder hergewade" (1).

De leenmannen volgden elkander bij versterf in het leenbezit op. De erfgenamen eener ridderhofstad, waarop eenig leen geves-

---

(1) Winhoff *Landr. van Auerissel*, bl. 107.

tigd was, moesten binnen jaar en dag zoodanig leen van den Bisschop verheffen, en bij de bevestiging daarvan eenige onkosten betalen, of heergewade geven.

Volgens het Saksisch leenregt erfde een leengoed alleen van den vader op den zoon; deze leenen werden *regte* of *mans-leenen* genoemd; maar onder de Bisschoppen heeft men, volgens het Longobardisch leenregt, dit ook op de vrouwen toegepast, zoo als dit reeds in den brief van Bisschop Jan van Vernenborg (1365) voorkomt, als volgt: „Voert al Dienst-„manne gued wanner dat versteerft, dat er-„ved up dat naeste liif, de in der echt is, „daer dat gued van ghecomen is, dat sij „zweert siit of spillen siit" (1). Door zwaardzijde werd te kennen gegeven de erfenis van de zijde des mans, die het zwaard droeg, door spille-zijde, wanneer het leen afkomstig was van de vrouw, die het spinnewiel of de garenspil hanteerde.

Bij gebrek van erfopvolging, of van eenen leenvolger, verviel, volgens het Longobardisch en Rijksleenregt, een leengoed weder aan den leenheer, hetwelk onder de Bisschoppen ook plaats had. — De leenvolger moest het goed van eenen overleden' edelman, die hetzelve van den Bisschop ten leen hield, van den Bisschop verheffen, of verzoeken binnen jaar en dag, en tot heergewaad geven het beste

(1) Racer *Overijss. Gedenkst.* III bl. 50.

paard, door den edelman nagelaten, of bijaldien deze geen paard naliet, dan drie pond.

In den Twentschen Landbrief van Bisschop Jan van Vernenborg voorn. wordt dit op de volgende wijze vermeld.

„Item wanneer eyn Dienstman steerft die gued holt van ons, dat gued zal ziin rechte Leenvolgher zoken an ons binnen jaer ende daghe na synre doet, oft wi siin binnen Stichtes, ende sal ons gheven zijn beste peert to herwade dat de man achterleed do he storf, hadde he gheen peerd so sal men ons gheven dre pont to herwade, ende daermede zole wie oene beleenen (1).

De nieuwe leenman zag zich dus verpligt, al aanstonds van zijn erfgoed het beste paard aan den Bisschop af te staan. Neemt men daarbij in aanmerking het groot aantal Stichtsche leenen en leenmannen, van welke bij de veelvuldige roof- en plundertogten, bij jagten, steekspelen en zoo vele andere gelegenheden, niet weinige om hals geraakten, dan mag men veilig besluiten, dat, door die herhaalde beleeningen en heregewaden, de bisschoppelijke paarden-stallen doorgaans ruim voorzien zullen zijn geworden, en men op dezelve veel fraaije paarden zal aangetroffen hebben.

Wanneer een leen- of dienstman van eene mindere orde der edelen, of van den zoogenaamden kalen adel, die geen paard had ge-

---

(1) Racer, III bl. 55.

houden, overleden was, moest zijn erfgenaam en leenvolger nogtans bij de leenverheffing drie ponden tot heergewade aan den Bisschop betalen. Volgens RACER werden daardoor verstaan *heerenponden* (1), en dan zou dit heergewaad maar 42 stuivers bedragen hebben; het is mij echter voorgekomen, dat hier door ponden *Stichtsche ponden* bedoeld zijn geworden, omdat in latere brieven en aanhalingen van *Stichtsche ponden* gesproken wordt.

In den tweeden Landbrief van Bisschop David van Bourgondie (1478) bleef het hieromtrent op den ouden voet. Hij zegt namelijk: „ Item so gunnen wy ende beleuen, „ dat onse Leenmanne ende Mansmanne int „ versoeck van haren lenen heergewade geven ende betalen sullen, gelijck die by „ tyden heren Fredrix van Blanckenheijm, „ Rodolphs van Dieffholt, bisscope Tutrecht, „ onse voervaderen saliger gedachten tho ver- „ soeken ende tho verhergewaden plegen, en- „ de voirt na older gewoenten" (2). Maar in een register van het Utrechtsche bisdom van 1530 vindt men van den prijs der heergewaden het volgende aangeteekend: „ Item „ een leen, dat houdt te verheergewaden als „ een stichts leen, sal men daer voor betalen „ drie goud Vrancrycsche scilden, elcke „ schilt gerekent voor 13 Andries gulden (?),

---

(1) RACER, *Gedenkst.* III bl. 56. (2) WINSHOFF, bl. 114. RACER, bl. 159.

„ noch een schilt voort segel, een schilt voor „ de camer, een halve schilt voor schrijven „ ende twee kannen wyns die Portiers oft die „ Deurwaerders. Facit in alles XII Caroli Keyzers gulden vijf stuivers I oort.

„ Item een leen, dat hout simpelick, niet „ exprimerende waermede men dat versoecken „ sal, betaelt men voor also veel als voor „ een stichts leen.

„ Item een leen dat hout te verheergewaden met een roden sperwer, sal men „ betalen met eenen gouden Vrancrijcschen „ schilt, een schilt voort segel, een schilt „ voor die camer, ende een halve schilt van „ schryven.

„ Item een leen dat hout te verheergewaden met een sperwer, sal men betalen „ met een stuck gouts.

„ Item een leen, dat hout te versoeken „ met een paer witte hantschoen, daer sal „ men voor geven een oort gouts, te weten „ VII stuivers.

„ Item vijff marck sal men betalen mit tien „ Vrancrycsche schilden, dat is te verstaen, „ dat men voor een ygelick goet marck sal „ betaelen twee oude Vrancrycsche schilden (1).

Het Landregt van Overijssel van 1559 spreekt ook van Stichtsche ponden, als volgt. „ Wanner ein Leenman steruet, so sal die „ Leenfolger den Heren folgen binnen Landes,

---

(1) WINHOFF, bl. 113. Zie de volgende noot 3.

„ und dat Leen van hem binnen yaer end „ dach ontfangen met dreen *stichteschen pun-* „ *den*, dat is drie olde schilde, so hie dat „ binnen der bestempter tijdt nicht en dede, „ verloer hie syn leen" (1).

Men leest somtijds van Sadel-leen, Pantzer-leen, Kodde-leen &c. Dit zal te kennen geven, namelijk *Sadel-leen*, dat de leenman een gezadeld paard moest berijden, *Pantzer-leen*, dat hij behoorlijk geharnast, *Kodde-leen*, dat hij met eene *kodde*, knods of koese gewapend behoorde te zijn. Door *Sadel-leen* wil men ook verstaan hebben, dat de leenman eene sadelsaelstad of kasteel in leen had (2). Volgens het oude landregt van Overijssel „ zou men „ een kodde-leen versoecken toe Vollenhoe op „ dat slot, voer de yseren poorte."

De *Mansleenen*, waarvan wij hiervoor reeds melding maakten, werden verheerwerd met vijf mark en daarom ook *vijf marks-leenen* genoemd.

Het oude Landregt luidt daarvan aldus: „ Item ein vyffmarck leen dat verheerwert „ men met xv golden rynsgl. (3) ende mogen

---

(1) Winhoff, bl. 107.

(2) Racer, III bl. 57.

(3) Vijf mark = 15 golden Rijnsgulden en op de vorige bladzijde vijf mark = 10 golden Frankr. schilden, 1 schild 1½ Andriesgulden, derhalve had een Andriesgulden gelijke waarde als een Rijnsgulden. In den tweeden druk van Winhoff's *Landr.* bl. 113 noot 96 leest men: *elcke schilt gerekent voor* 13 *andriesgulden*, hetwelk eene tastbare drukfout is. In 't oorspronkelijke

„ niet erven dan op een man synen soone en-
„ de niet syn dochter, anders valt dat leen
„ wederomme toe Haeve" (1).

Wanneer alzoo de leenvolger verzuimde de verheffing binnen den bepaalden tijd te doen, dan verviel het landgoed weder aan den *Hoofdhof*, waaraan hetzelve leenroerig was; maar, zoo als reeds gezegd is, onder de bisschoppelijke regering zijn de *mansleenen* zeldzamer geworden, ofschoon vele andere soorten van leenen in zwang bleven; zelfs de jagt en visscherij werden in leen uitgegeven, waarvoor dan een jagthond, een paar konijnen of kapoenen, soms een valk, havik of sperwer, en voor visscherij een zalm als heergewaad aan den leenheer moest aangeboden worden (2).

Dat de mansleenen ook op de vrouwen overgedragen en soms in gewone Zutphensche leenen werden verwisseld, daarvan heb ik een voorbeeld aangetroffen in eenen leenbrief van het jaar 1545, die, hoewel te wijdloopig, om hier in zijn geheel geplaatst te worden, echter bijzonderheden bevat, welke van zoodanigen *leenwissel* een goed denkbeeld kunnen geven, en daarom hier ook eenige vermelding verdienen. Ik zal dus den hoofdinhoud, uit

---

zal waarschijnlijk gelezen worden i½ Andriesgulden, te kennen gevende anderhalve Andriesgulden voor een schild. Zie RACER IV, bl. 326, en F. v. MIERIS bl. 260.

(1) RACER, III bl. 51.

(2) WINHOFF, bl. 118.

het oorspronkelijk stuk, ook in de oorspronkelijke taal en spelling, bij wijze van uittreksel mededeelen.

„ Johan van Palant heer tot Voerst und
„ Keppel enz., als leenheer, bekent vermits
„ synen apenen brieff dat alsoo Johan van
„ Rossem selige, veurlanx yn gebrueck gehadt
„ en van hem als here tot Voerst und Keppel
„ to leen geholden und ontfangen hefft dat
„ Erff und Goet, genant dat Hekersche Slach,
„ gelegen in den kerspel van Steenre yn den
„ Boerscap van den Toldijk, ind daertoe dat
„ dardendeel van dat Dambroek yn denselven
„ karspel gelegen. Allet tot eijnen gerechten
„ *manleen* und tot vijfmarcks rechten, nae
„ inhalt syns Leenboecks leen- und renversael
„ breve daerop gegeven, ind soedan gedach-
„ te Johan van Rossem sonder mans gebuerte
„ natelaeten, nae den wille Gaedes, afflievich
„ worden is, daerdurch hem als leenheer dat
„ opgemelte guet to hoeve ledich gefallen und
„ verstorven was. Dat hij durch tusschen-
„ sprekens etlicker freunde, und mede um
„ sunderlinge und bewegende oersaecken hem
„ daertoe vermucht, in bywesen etlicke syner
„ manne van leen, sonderling daerover ont-
„ haelt, Joffer Dederick van Rossem, opge-
„ nante Johan van Rossems echte dochter
„ mitte vuergemelten leenguede wederom be-
„ nedigt, ind dat selve leenguet van synre
„ alder hergebrachter naturen und vijff marck
„ rechten erfflick und genzelick gevryt und
„ quytgescholden, ind tot einem rechten on-

„ sterfflicken Zutphenschen leenguede gemaekt
„ heeft, soedat Joffer Dederick van Rossem
„ und oer erven dat selfde leenguet van nu
„ voertaen und ten ewigen dage van hem,
„ sijne erven und naekomelingen, heren tot
„ Voerst und Keppel, tot eine Zutphensche
„ leen halden, untfangen, besitten, gebruec-
„ ken end vererven sullen. Doch mit desen
„ onderscheide und vuerbehalden, dat men
„ dat duckgemelte leenguet, soe ducke dat
„ versterfft und verledicht wurd, wederum
„ verhergeweden sal met vyfftyen golden An-
„ dries gulden, off die rechte werde daer
„ van, und mitten alden und gewonelicken
„ onraede als daerop te staen pleeght, doe
„ het een vyff marck leen wass. Ind tot mere
„ bekrefftongh soe sullen hier mede opgehe-
„ ven, kraffteloos und machtloos wesen alle
„ die vuer beleeningen, soo die van Rossem
„ des geruerden leenguedes gesadt mitte ren-
„ versael brieve daerop gegeven, Ind voert mit
„ allen und ytlicken verdragen, obligatien,
„ vuerwerden, sententien und verhandelingen,
„ die des vuers. leenguedes halven tusschen
„ den heren van Voerst und Keppel eines,
„ und die van Rossem anderdeijls, wes tot
„ desen hudigen daege opgericht sijn. Alsoe
„ dat Joffer Dederick van Rossem und oer
„ erven die alle in gienen deel nadeylich sijn
„ sullen.

„ Dem nae bekendt hij Johan van Palant
„ heer tot Voerst und Keppel, Leenheer, dat
„ hij genante Joffer Dederick van Rossem

„ oirkonde syne manne van leene, mitten
„ meergemelten leenguede dat Hekersche Slach
„ verlyt und beleent hefft tot eynen Zutphen-
„ schen leenguede und tot Zutphenschen leen-
„ rechten to verhergeweden woe hier bevo-
„ rens verluet hefft, daervan hem Johan van
„ Bryenen, Joffer Didericks echte man, als
„ haer hulder und momber, behoerlicke hulde
„ und ede van trouwe und allet gedaen, dat
„ een man van leen synen leenheeren nae leen-
„ recht schuldich is te doen, vuerbeholdelick
„ hem, und ein iederen sijns gueden rechten
„ daeraen onverkurt.

„ Voert bekendt hij Leenheer, alsoe Joffer
„ Dederick van Rossem sijn beleende vrowe,
„ hem dienstlyck aengesocht und gebeden
„ hefft, hy als leenheer des gemelten guedes
„ bewilligen wolde, dat sie Johan van Brijene
„ hoeren echten man und hulder daer aen
„ tuchtigen und dat tot rechter lyfftucht mae-
„ ken muchte, und dewijl hem hoer bede re-
„ delick und billick bedunckt to sijn, heeft
„ hij leenheer oerkonde derselver manne van
„ leen die selve tuchte beliefft, bewillight und
„ bestedight, alsoe dat Johan van Bryenen so-
„ vern hie Joffer Dederick sijn echte huis-
„ vrouwe averleefft, dat duck genante leengut
„ mit alle sijn toebehoer sal muegen heben
„ besitten und gebruecken tot sijnen schoen-
„ sten und alle slachter noet, soe langh hie
„ lyffelijck levet, nae tuchten recht, ind nae
„ synen affsterven wederom te sullen to ver-
„ erven und to komen op Joffer Dedericks

„ rechte erven daert und ast nae Zutphen-
„ schen leenrechte behoert. Allet sonder ar-
„ gelist" enz.

Deze brief is door Johan van Palant, heer tot Voerst en Keppel, Leenheer, Berent Bructer en Sander die Wijese, als mannen van leen, en Johan van Bryenen, als hulder en momber zijner huisvrouw voors., bezegeld in den jare ons heren 1545. op den dingsdag post Thome Apostoli. —

Dat, na de bisschoppelijke regering, voor de leengoederen van het Sticht, de Stadhouders der Spaansche vorsten, namens dezelve, als leenheeren het bestel hadden en de hulde der leenvolgers ontvingen, wordt wel verondersteld, doch schijnt niet stellig bewezen te zijn (1); dat echter in Overijssel de Drosten als leenheeren gehuldigd zijn geworden, kan blijken uit eenen leenbrief onder de regering van Koning Filips II., door den Drost van Zalland, Eggerich Ripperda, als leenheer afgegeven, en dewijl dezelve tot Zalk betrekkelijk is, meen ik, dien hier ook te mogen bijvoegen; luidende aldus:

„ Ick Eggerich Ripperda vann wegenn Con.
„ May[st] unnser allergenedigstenn herenn Drosth
„ des Landes vann Sallanth als Leenheer, doe
„ kundt unnd betuige jnn und vermits des-
„ senn mijnen apenen besegelden brieve, dat
„ ick inn tegenwoerdigheitz mijnn manne van

---

(1) *Staat van Overijssel* D. II. bl. 170.

„ Lheene hijr na bescrevenn verlijet und be-
„ lheent hebbe, verlije und belheene mits
„ desenn denn Ernnvestenn Johan Ruter die olste
„ Soenn van zalige hennrich Ruter mitt denn
„ *Winkelpasse*, ghelegenn in Zalicker-Wheerdt,
„ ten Zutphenschen regten jnn aller gestalt
„ als mijnn vader zaliger wijlen henderick
„ Ruter daermede verleijst und beleent hefft.
„ Ende wanneer Johan Ruter voors. afflij-
„ vich wordt so sullen sijn Erffgenamenn
„ ahnn mij ofte mijnen nahkommelingenn bin-
„ nen jaer unnd dach weedderum upt nije
„ tho Lheene versuekenn, hulde unnd eede
„ tho doene als het nae denn Zutphenschen
„ Leen behoeret, beholtelicken mij als Lheen-
„ heer unnd elcken malck sijnes rechten.
„ Unnd hefft Johann Ruter voors. mij hulde
„ ende eede gedaenn als een guet Lheenmann
„ sijn Lheenherenn schuldich was the doene.
„ Daar dit aldus geschiedde warenn met mij
„ Lheenheer voers. ahnn unnd aver als mij-
„ nen belheendenn mannenn die Eernveste
„ Joost ter Bruggenn Burgemeister tho De-
„ venter unnd Johann vann Twickellen schol-
„ tus tho Raelthe. In oerckunde der waer-
„ heitt hebbe ick Eggerich Rupperda Lheen-
„ heer voorn. mijnn segell wittlickenn ahn
„ dessen brieff gehangenn. Gegeven Int Jaer
„ unns herenn dusent vijffhondert tachtentich
„ denn Erstenn dach der maent februarii" (1),

(1) Naar den oorspronkelijken brief.

Na de afschudding van het Spaansche juk moest de . leenverheffing bij den Stadhouder, als Leenheer van wege de Staten van Overijssel, gedaan worden. In 1612 werd eene Leenkamer en Stadhouder van leene met mannen van leene aangesteld; doch bij het Landregt van 1630 daaromtrent eenige nieuwe bepalingen gemaakt.

In het jaar 1660 werd de heer Lambert van Oer te Zalk tot Stadhouder van de leenen benoemd, die de halve heergewaden zou genieten, zijnde, volgens de instructie voor de Gedeputeerden van 1593, van ieder nieuwe beleening voor heergewade 10 car. gulden, één daalder voor den Lieutenant van de leeninge en voor zegelgeld eenen olden schild (1). Dit betrof alleen de voormalige Stichtsche leenen; in 't jaar 1610 was echter besloten, dat een onder-leenheer zijne vasallen met geen hooger heergewaden zoude mogen bezwaren, dan hij zelf aan het landschap betaalde. In 1761 en nader in 1767, werd daarenboven vastgesteld, dat de Leenkamers, het zij al dan niet van de provincie afhankelijk, van leengoederen, in Overijssel gelegen, niet meer zouden mogen nemen, dan de provincie zelve (2). De Overijsselsche Edelen waren oudtijds dienst- en leenmannen der Bisschoppen; van daar zoo veel leengoederen als tot in la-

---

(1) *Staat van Overijssel* D. II bl. 177.
(2) *Staat van Overijssel* D. II bl. 177.

ter tijd in ons gewest aanwezig zijn gebleven. Vele leenmannen waren, gelijk wij zagen, tevens leenheeren van goederen, welke door hen aan mindere Edelen in leen gegeven werden en welke hunne afstammelingen in stand gehouden hebben. Onder deze behoorden de Heeren van Bukhorst. Zeno Arend Bentinck, namelijk, was tevens leenheer der leengoederen van deze havesathe geworden, waaronder ook de havesathe *Aenhem*, bij Wijhe gelegen, behoorde, en waarmede hij in 't jaar 1762 den Heer van Werkeren, Coenraad Willem Bentinck heeft beleend.

Daar mij nu, bij niet éénen schrijver, van deze leenhoorigheid eenig bewijs is voorgekomen, zal ik den leenbrief, welke daarvan melding maakt en mij onlangs in handen viel, als een bewijsstuk van zoodanige handelingen in later tijd, en hoedanig de leenheer zijnen vasal daarbij nog zijne waardigheid wist te laten gevoelen, hier nog bijvoegen. Dezelve is van den navolgenden inhoud:

„ Ik Zeno Arent Bentinck Heer van den „ Huijse Buckhorst en onderhorige leenen, „ doe hiermede te weten: hoe dat voor mij „ en hier onder benoemde leenmannen in „ den Leengerigte persoonlijk gecompareerd „ ende erschenen is de Heer Coenraad Wil- „ lem Bentinck, Heer toe Werkeren, te ken- „ nen gevende, hoe dat alle die gene, dewel- „ ke eenige goederen aan den huijse Bukhorst „ leenhorig besaten, so bij kerkenspraken als „ andersints geciteert waren ten fine van naa

„ dode van de laatst overledene leenheer
„ Willem Jan Bentinck toe Langeveltsloo en
„ Bukhorst &c. mij als hunnen nieuwen leen-
„ heer na leenregte te erkennen. Weshalven
„ de heer comparant mij als sijnen leenheer
„ erkennende, met verder verzoek als tegen-
„ woordig besitter, na dode van deszelfs heer
„ vader nu meerderjarig geworden zijnde,
„ wegens de havezathe Aenhem onder Wijhe
„ cum annexis en met de geregtigheid van
„ dien, aan den huijse Bukhorst leenhorig,
„ wederom beleent te mogen werden, in voe-
„ gen hierover voormaals gepasseerde leenac-
„ tens. Welke versoeken met de nabeschre-
„ ven leenmannen in deliberatie gelegd sijnde
„ so is sulks goedgunstiglijk geaccordeert.
„ Weshalven de heer comparant wegens voor-
„ noemde havezathe Aenhem onder Wijhe ge-
„ legen en aan den huijse Bukhorst leenhorig,
„ beleit en beleent wordt in en vermits desen,
„ hebbende hulde hiertoe staande gedaan en
„ belooft, al hetgeene een goed en getrouw
„ vasal zijnen wettigen leenheer schuldig is
„ te sullen nakomen, den leenheer des huij-
„ ses Bukhorst derselver besitteren en een
„ ijder sijn goed hebbende regt onverkort.
„ Daar dit aldus geschiedde waren nevens mij
„ leenheer hier aan en over als mannen van
„ leen Gerrit Asjes en Jan Fox leenmannen
„ deses Huijses. Verder in oirconde der
„ waarheijt hebbe dese onder mijn hand en
„ zegel afgegeven. Actum op den huijse Buk-
„ horst den 9 September 1700 twee en sestig."

Aan den brief hangt een zegel in rood was, met het wapen van Bentinck, vertoonende een kruis op een veld van lazuur, welks schild gedekt is met een' helm met twee opgeheven armen en het omschrift *Sigillum Z. A. Benticnk*.

G. H. W.

GESCHIEDKUNDIG OVERZIGT

OMTRENT HET AMBT VAN

HOOGSCHULTUS

VAN

HASSELT EN HASSELTER AMBT.

De stad Hasselt heeft van Bisschop Hendrik van Vianden, den 38sten Bisschop van Utrecht, in 1267 volgens het gemeene gevoelen overleden, stadsregten erlangd, en wel „met sulcker vryheyt reght ende maght als andere burgeren hadden, als die van Deuenter Campen ende Swolle;" welk privilegie door de volgende Bisschoppen, Jan van Nassau, Jan van Syrick, Willem van Mechelen, Guydo van Avennes of Henegouwen, Frederik van Syrick, Jacob van Oudshoorn, Nicolaas de Caputiis en Jan van Arkel, bij hunne komst op den zetel bevestigd is, blijkens de nog voorhandene confirmatiebrieven. Laatstgemelde verleende, bij zijnen brief van 1337, eene weekmarkt en drie vrije jaarmarkten, met gelijk voorregt als die van Zwolle; de drie volgende Bisschoppen, Jan van Vernenburg, Arnold van

Hoorn en Florens van Wevelinckhoven, bekrachtigden deze privilegiën; Frederik van Blankenheim, welke Florens ten jare 1393 opvolgde, gaf daarbij, alle de vorige bevestigende, het privilegie, dat hij noch zijne opvolgers geene Schulten binnen Hasselt zetten zouden, tenzij zij waren burgers der stad en aldaar woonachtig; daarbij gaf hij de stad, tot meerder welvaart, zijn veerschip, de gruite en tol, voor eene jaarlijksche pacht van zeventig goede oude volwigtige Frankrijksche schilden. Bij het aankomen van nieuwe Bisschoppen werd dit alles door hen bevestigd; zoo als ook de beide laatste landsheeren, Karel V. en Philippus II., zulks deden. Het privilegie van Bisschop Frederik van Blankenheim, nog goed geconserveerd, is van Sint Agnetendag 1412.

De eerste Schulten van Hasselt, zoo ver daarvan nog aanteekeningen en oorspronkelijke acten aanwezig zijn, waren de volgende.

1343 Geert Mulert, 1348 Werner van Bredlaar, 1357 Johan Alphertssoen, 1365 Jacob Wynckerssoen Putepans, 1368 Coep Wynckers. Van 1369 is van dezen nog een brief voorhanden, waarbij Thyse van Anse verkoopt eenige perceelen land in Mastebroek aan de capelle te Hillige Stede, 1375 Berend Morriaan, 1399 Johan Ten Toern, 1400 Wolter Ten Toern, 1402 Jan Plaatman. In dat zelfde jaar of tusschen beiden Albert Mulert, 1402 Bertold Gerbolding, 1406 Hendrik Mulert, 1408 Swedei Scotte, die tot opvolger had Geert Mu-

lert, welke werd opgevolgd door Hessel Mulert. Aan dezen gaf Bisschop David van Bourgondië in 1459 het schultambt in pandschap (1). In 1467 werd Hessel opgevolgd door Hendrik Mulert, die omstreeks 1500 tot opvolger had Lubbert Mulert. Het testament van dezen is nog voorhanden, hetwelk hij maakte voor Hermen Mulert, Rigter te Zwolle, van Sante Gregorien daghe pape 1535, waarbij hij aan de memorien-priesters te Hasselt „voer syner sielen salighheyt maakt derdehalf heren pont om daer voer des hilligen loefs te singen des vrydaghes na de misse."

Eene rekenschap wegens breuken, bij hem ontvangen, zoo van doodslagen als keurbare en andere verwondingen, en welke hij naar luid van den pandbrief van Bisschop David van Bourgondië moest verantwoorden, is nog voorhanden. Het deel, den landheer daarvan competerende, bedroeg negenenzestig goudgulden, die de rentmeester Engelbert van Ense op den 23 April 1536 erkent ontvangen te hebben. In dat jaar werd hij opgevolgd door Geert Mulert, die in 1557 door Arend Mulert werd vervangen. Van hem is althans een brief voorhanden op dat jaar, van den eersten donredaghe in de vaste voor der hillige sondagh Letare Hyerusalem, waarbij Johan van Swolle aan Arent Mulert, Schulte tot Hasselt, voor

---

(1) De pandbrief is medegedeeld in de *Alm.* 1846, bl. 117.

den Schulte van IJhorst Albert Bertolds verkoopt vier mudden jaarlixe roggepaght uit een erve op de Overlankhorst. Deze werd in of omtrent 1565 opgevolgd door Hendrik Swaafken, nadat in tusschentijd, zoo als van elders blijkt, een à twee jaren te voren Schulte van Hasselt werd Ernst Mulert. Het schijnt echter dat Swaafken het schoutambt van wege Philips II. erlangde, strijdig tegen het privilegie, door Frederik van Blankenheim aan de stad Hasselt gegeven. Schepenen en Raad protesteerden terstond tegen die benoeming. Hierop volgde dan ook dadelijk twist met den benoemde, die in zijne functiën werd gehinderd door den magistraat, dolerende dat hij geen inwoner der stad was, hetgeen ten gevolge had een bevel van den Graaf van Megen, van 5 Junij 1567, om den voornoemden Hendrik Swaafken als Schultus van Hasselt, vrij, zeker en rustelijk in zijn ambt te laten. Vroeger was deze door den Vrijheer van Hierges, bij schrijven van 23 Maart 1567, gelast, zijne residentie in Hasselt te houden, als zullende anders daarin worden voorzien. De twisten tusschen den magistraat en Swaafken werden hoe langer zoo heviger, zoo dat eerstgemelde den laatste beschuldigde van attentaat op de hoogheid der stad, en hem dagvaardde, om voor Schepenen en Raad te verschijnen; daaraan niet voldoende, zoo velden Schepenen en Raad, op vrijdag voor Pinksteren 1571, een vonnis, dat Swaafken eerst bij pene van 80 pond en later bij der stads hoogste keure voor hen

zoude verschijnen, hem bij non comparitie balling der stad verklarende, met bevel aan de dienaars, gezworen dragers en wakers, dat zij, bijaldien zij Hendrik Swaafken op steden en straten van de vrijheid der stad vonden, hem zouden aanhouden en gevankelijk op het meentehuis voeren. Vernemende, dat hij zich ten sterfhuize van Geert Mulert bevond, gingen Schepenen en Raad derwaarts, en, het huis gesloten vindende, lieten zij met geweld de deuren openen. Binnen gekomen, vonden zij in de zaal wel eene aanzienlijke schare, maar niet hem, waarop zij een crimineel proces tegen hem instelden; doch door tusschenkomst van vermogende vrienden liet de Raad zich verbidden, mits Swaafken aan de stad als boete betaalde het hem opgelegde leveren van anderhalf honderd duizend beste steen.

Swaafken van het schultambt afstand gedaan hebbende, werd Gerrit van Laar bij commissie van den Aartshertog Matthias aangesteld als Schulte van Hasselt; doch ook deze geen burger der stad zijnde, protesteerden Schepenen en Raad wegens inbreuk op hunne regten, en werd dan ook later die commissie ingetrokken en hij als niet admissibel verklaard, terwijl wegens dien afstand de Raad met genoemden Gerrit van Laar eene minnelijke schikking beraamde, door tusschenkomst van Eggerich Ripperda, Robbert van der Beecke en Johan Sloet, bij welke de regten van de stad Hasselt werden gemaintineerd.

Op hem volgde Allard van Brandenburg,

burger en inwoner van Hasselt, eerst op commissie van den Stadhouder, doch op de vertoogen van Schepenen en Raad, als zullende zulks strijden tegen de oude gewoonten en usantiën, bij commissie van den Aartshertog Matthias, op den naam van Philippus II., 12 October 1578. Hij deed hierop binnen Hasselt, in handen van den Stadhouder Rennenberg, ten overstaan van gecommitteerden uit de Ridderschap en Steden en vier Schepenen van Hasselt, den eed. Zijne commissie is nog in goeden staat voorhanden.

Intusschen was de pandbrief door Bisschop Frederik van Blankenheim tot op dezen tijd niet afgelost geworden, en daarom werden dan ook de regten, welke Ernst Mulert, nu houder van den pandbrief, tredende in de regten van Hessel Mulert op het schultambt, bij de laatste benoemingen telkens gereserveerd. Tijdens Allard van Brandenburg zijn de pandpenningen op het schultambt afgelost door Schepenen en Raad der stad Hasselt, waarvan de brieven van transport voorhanden zijn. Allard van Brandenburg deed vervolgens van de breuken, die nu aan de stad, volgens den pandbrief, moesten verantwoord worden, aan de stad rekening. Hij overleed in 1613. Op de aanbeveling van de regering der stad Hasselt werd hun mederaadsvriend Hendrik van Keppel Fox tot Schultus benoemd, die, wegens ziekelijkheid van dit ambt afstand doende in 1628, bij commissie van Ridderschap en Steden werd opgevolgd door Rudolph van den

Clooster tot Groote Wede. De oude twist kwam bij deze benoeming weder ter sprake. Schepenen en Raad der stad Hasselt doleerden over deze aanstelling, eerst bij gedeputeerden van Ridderschap en Steden, en daarna bij den Stadhouder Frederik Hendrik, bij welken laatste zij de gedeputeerden van Ridderschap en Steden van partijdige handelingen ten dezen beschuldigden. De Stadhouder verwees den Raad met zijne grieven naar de Staten van Overijssel, hen bevelende om middelerwijl Clooster als Schultus te erkennen. Bij een nader vertoog van Schepenen en Raad van 7 October, schreef de magistraat aan den Stadhouder, dat zeker huisman van Staphorst een ander ingezeten aldaar op vrije straten had nedergelegd, dat de vrienden van den verslagenen den dader hadden aangehouden en aan den onderschultus overgeleverd, waarop de magistraat hem in stadsgevangenis naar oude gewoonte had doen verzekeren; dat zij reeds vroeger hadden gedemonstreerd, dat Rudolph van den Clooster hun, strijdig tegen hun privilegie, door Ridderschap en Steden als Schultus was opgedrongen, en zij als nu met overleg van de gezworen gemeente eendragtiglijk hadden geresolveerd en goedgevonden, den delinquant in hunne verzekering te houden en niet te demitteren tot maintenue van stads hoogheid, tot dat hun wegens dit indringen satisfactie naar behooren was gegeven, met verzoek dat de Stadhouder dit mede zoude maintineren. Waarop den 9 October daaraanvolgende de gedepu-

teerden van Ridderschap en Steden den magistraat aanschreven, om den doodslager aan den Schultus over te leveren, zoo als ook de Stadhouder deed den 26 October 1628. De twisten bleven middelerwijl voortduren. Schepenen en Raad deden den 30 December 1631 kondschappen beleggen, als zoude de Schultus de burgerij tegen de regering opruijen. Later, den 24 April 1634, klaagden zij, dat Clooster de huislieden had verboden, den dijkgraaf van Hasselter kerspel te gehoorzamen. Een en ander had ten gevolge, dat de magistraat den Schultus beschuldigde, van te hebben gepleegd attacque op de hoogheid der stad en hem crimineel vervolgden, welke vervolgingen echter door tusschenkomst der vrienden van Clooster werden getermineerd, door het afleggen eener honorabele en profitabele amende van denzelven. Rudolph van den Clooster in 1638 overlijdende, kreeg tot opvolger Rutger van Haersolte in 1639. Deze was de eerste, die den titel van Hoogschultus in openbare stukken aannam. Rutger van Haersolte overleed in 1673; na hem werd Hoogschultus, in 1676, Eusebius Borchard Bentinck tot Schoonheten. Deze in 1710 overlijdende, werd opgevolgd door Antonie Adolph van Haersolte tot Haerst, Batingen enz. Bij resolutie van Ridderschap en Steden van 25 Julij 1714 werd bepaald, dat het ambt van Hoogschultus altijd zoude bekleed worden door een lid uit de Ridderschap; en bij vroegere resolutiën van 15 en 18 Maart besloten

Hunne Edelmogenden, dat de magistraat van Hasselt niet verpligt was, iemand tot Hoogschultus toe te laten, tenzij hij was een burger der stad. Antonie Adolph van Haersolte in 1722 overlijdende, verzocht de magistraat van Hasselt, bij brief van 7 April 1723, Ridderschap en Steden, om bij het doen van eene electie tot Hoogschultus de stad bij hare privilegiën te maintineren. Vervolgens werd aangesteld Gijsbert van Dedem tot de Gelder, en bij resolutie van Ridderschap en Steden van 31 Maart 1733, zoo als ook bij latere resolutiën van 16 April en 20 November 1738, werd verstaan, dat de Hoogschultussen binnen de stad Hasselt ten overstaan van den Raad, door gecommitteerden uit Ridderschap en Steden, moesten worden in eed genomen. Gijsbert van Dedem in 1738 overlijdende, werd in dat zelfde jaar als Hoogschultus benoemd Christoffer van Voerst tot Hagenvoerde, met wien de magistraat in twist geraakte over het Jus arresti, hetwelk bij convenant, nadat daarover eene menigte handelingen hadden plaats gehad, tusschen den Hoogschultus en den magistraat werd getermineerd. Christoffer van Voerst tot Hagenvoerde overleed in of omtrent 1775 en werd opgevolgd door Robbert Hendrik van Hambroek tot Weleveld. Deze in 1788 afflijvig wordende, kwam in zijne plaats Derk Albertus van Voerst tot Alerdinck, die als interim Hoogschultus werd opgevolgd door Lambert Joost Gansneb genaamd Tengnagel tot Bonkenhave, terwijl bij den ommekeer van

zaken in 1795 in derzelver plaats als Hoogschultus werd aangesteld Reint Hendrik de Vos van Steenwijk, die tot in 1811 fungeerde, nadat in 1809 de titel veranderd was in dien van Baljuw. Ten gevolge van de invoering der Fransche administratie kwam dit aloude en aanzienlijk ambt te vervallen.

De anders zaakkundige Schrijver van *de Hedendaagsche Staat van Overijssel*, bladz. 212. 4de deel, 1ste stuk, schijnt te twijfelen aan het bestaan van het door ons hier boven opgegeven privilegie, waarbij geen Schultus van Hasselt anders dan een burger derzelver stad mogt worden aangesteld. Uit het boven door ons bijgebragte, vertrouwen wij, dat die twijfel zal verdwijnen. Hoewel dezelfde Schrijver, bl. 214, waar hij melding maakt van het berigtschrift voor den Hoogschout in 1711 beraamd, zegt, dat het niet het minste denkbeeld geeft van de verrigtingen, aan deszelfs bediening gehecht, zeggen wij, dat zij in allen deele gelijk stonden met die, welke tot de Drosten behoorden. De Hoogschouten hadden daarbij in het geheele ambt het lage regtsgebied en lieten dit door eenen verwalter bedienen. Bovendien hadden zij in het zoogenoemde Hasselter Kerspel, (bestaande grootendeels uit de Nieuwesluis, Sluis Baarlo, Zwarte Watersklooster en aanhoorigheden) de voluntaire Jurisdictie. Het Hasselterambt bestond uit de tegenwoordige gemeente van Staphorst, alwaar men van de vroegste tijden drie scholtussen had, als te IJhorst, Staphorst en Rouveen. IJhorst en

Staphorst is reeds in de 16de eeuw gecombineerd geworden. Te Rouveen heeft men eenen afzonderlijken scholtus gehad tot in het begin der 18de eeuw. Als toen zijn de drie dorpen en onderhoorigheden één schoutambt geworden. In Hasselterambt hadden de schouten geen regtsgebied; de ingezetenen aldaar stonden te regt voor den Hoogschout, die ieder maandag te Hasselt het hoogadelijk hoog schouten-gerigt hield. De voluntaire jurisdictie was hem opgedragen, doch de vorm der akten week af van den gewonen stijl.. Dezelve luidden in den aanhef aldus: „Ik N. N. Hoogschultus van Hasselt en over Hasselter ambt doe cond en certificere door dezen dat de scholtus van Staphorst, Rouveen en IJhorst cum annexis mij gecertificeerd heeft, dat voor hem en keurnooten, die waren N. N. en N. N. persoonlijk in den gerigte gecompareerd zijn, N. N." — En het slot: „des ten waren oirconde heb ik Hoogscholtus deze geteekend en met mijn aangeboren adellijk zegel gezegeld, terwijl voor de comparanten en op derzelver speciaal verzoek deze door de scholtus is geteekend en gezegeld."

Deze vorm werd alleen gebezigd bij testamenten, transporten en hypotheken. Alle andere akten gingen van de scholten uit, zoo ook de publieke verkoopingen. De Hoogscholtus genoot als jura van ieder akte twaalf stuivers, die de belanghebbenden moesten betalen en door de scholten werden verantwoord. De scholtussen van Hasselter ambt werden door

de Hoogschouten aangesteld, doch ten onregte meldt of doet de boven gemelde Schrijver het voorkomen als of de prothokollen bij den Hoogschout waren; deze behoorden aan de scholtussen of bleven in hunne bewaring.

Ten slotte deelen wij nog mede den volgenden, nog voorhandenen aanstellingsbrief van eenen schultus van Staphorst. Hij luidt aldus:

Ick Henrick Swaafken, ynder tyt Righter tho Hasselt, van wege Co mayt van Spangien etc. mynen arlre ghenedighste Heere doe cond myt dessen minen apene brieue, dat ick beuole hebbe unde beuele voer my diese Coep Jansz. dat schultampt op Staphorst, datselue van minent wege wal truwelick tho verwairen, tho regieren und tho bedienen, als een guede opreghte sculte schuldigh is und behoirt te doene, enen ieghelieck dair vordert reghte te doene und te laten geschien, op welcker ampte Coep voorss. voer minen tiden lighen heeft ghehad tachtig goldgld. van aghtentwintigh st. soluert voir ieder golden gld. gherekent, welcke penynghen mede begrepen sinen in enen brieff van Biscop Dauid van Bourgn. hooghloff. ghedaghten die scultеn van Hasselt ghegeuen. Ghelove dier seluer voer my en mine nacomelinghe, soe Coep vorss. afgesat of afflyuigh woirde off sinen erfgen. als dan die vorss. penynghe bynnen die tyt van drie maenden weder sollen ghegeuen worden. Voerts sal Coep voirss. moghen segulen over erffn. und na ghelegentheyt dair affnemen ende

als 't behoirt; dan hie sal my van elcken brieff geuen den hi versegelt enen ort van enen golden gld. und sal geholden wesen my alle jair wel dairuan guede bewieselicken rekenynghe te doene. Oick wer saike dair voir den ghereghte beginne und ick voir my beroepen worde, sal Coep vorss. synen verdienste daervan hebn van inleydinghe und wisseldinghe tho holden na older gewonte gelicken als die alle broeckene van olde scilde tot minen behoeff. Oick sal Coep vorss. guede opsighte hebn op alle broeckene die Co mayt veruallen die selvighe an enen ghenen guede vruntschap nogh maegschap tho verswigen, dan dye seluiger op te teekenen und my tho kennen te gheue, mede guede thosyghte tho nemen, welcker Co mayt placcaten und ordonnantien ouertreden op dat ick dye seluigher magh straffen na uytwysinghe dier mandamenten. Ontbieden dair omme van weghe Co mayt all dyer ampte vorss. ingesetene dat sie Coep vorss. aldair voir enen scullen solden erkennen en doen und laten geschien waer sich van der ampte weghe und behoort sall oick alles soe lange als my gheliecke, sonder arglist. Oirconde der waerheyt heb ik Henrick Swaafken ryghter vorss. myn segel beneden an desen brieue ghehangen in den jaire ons heren duysent vyff hondert seventigh den vyftienden Januario.

F. A. Ebbinge Wubben.

DE HAVESATHE
BUKHORST.

Deze havesathe, gelegen in de hooge heerlijkheid van Zalk (eertijds Santlike) en Vecaten, is van zeer hooge oudheid.

807. In den giftbrief van 9 Oct. 807, waarbij aan Ludgerus eenige goederen vermaakt worden, komt *Bockurssi* voor. BONDAM is niet vreemd van het gevoelen, dat er dit Bokhorst of Bukhorst door verstaan moet worden (1).

1133. Reeds in 1133 treffen wij *Godefried* en *Theodorik van Bukhorst* (Bokhorst) aan, die, nevens andere aanzienlijke ridders, als getuigen voorkomen, toen Rudolph van Steinforth van zijne vrije erfgoederen 22 waarschappen wegschonk aan het klooster te Lette, onder het bisdom van Munster (2).

---

(1) *Charterb.* I bl. 12. Er is evenwel nog een *Bokhorst* bij Spankeren. Waarschijnlijk is het de *beukenhorst*, van *boc*, een beuk. *Clivus fagorum* wordt het ook vertaald in het verhaal van 1226 bij HEDA p. 192 en DUMBAR, *Anal.* II p. 224. — In Sussex was of is ook een *Buckhurst*.

(2) RACER, *Overijss. Ged.* II bl. 200.

1145. In 1145 ontmoeten wij de gebroeders *Theodericus* en *Werenboldus de Bockeshorst* onder vele graven en heeren, voorkomende als getuigen van den Roomsch Koning Koenraad III., toen deze den 26sten Bisschop van Utrecht Herbert van Bierum in het bezit der Friesche graafschappen Oostergo en Westergo bevestigde (1). Onder den volgenden Bisschop Godefried van Rhenen verschijnen zij weder als getuigen in 1165.

1213. In dit jaar vindt men *Dirk* en *Hendrik van Bukhorst* als getrouwe luiden en vrienden van Bisschop Otto I. De Bisschop maakte al zijne hoorige lieden, die op hunne hoeven in het kerspel van Wilsem en van Zalk op den Veene (Kamperveen) woonden, vrij, zoodat ieders erfenis op zijne erfgenamen komen zoude naar het regt van ieder mensch. Zij zouden ook vrij wezen van alle schatting en overal dezelfde vrijheid genieten, welke de burgers van Zalk, van Zwol en van andere omliggende dorpen en steden verkregen hadden. De Bisschop gaf aan gemelde heeren tevens de magt, om in die landen hofsteden te verhuren en er jaarlijks pacht van te nemen. Hij beval hun daar het voet- of lage gerigt, maar behield aan zich het hooge gerigt, met de tienden grof en smal van het gezaaide land (1).

---

(1) Heda, p. 167.
(2) Racer, II bl. 187. VII. bl. 150. 169. *Kamper Kronijk* bl. 73.

1223. In het jaar 1223 zien wij ridder *Gerhard van Bukhorst*, als leenman van den Graaf van Gelder, met de heeren van Voorst en andere edelen, in opstand tegen Bisschop Otto II., wiens ambtmannen de boeren van Salland door knevelarijen benadeelden en deze tot het opvatten der wapenen drongen. De Bisschop kwam met een talrijk leger tegen hen te veld, *met geluyt der basuinen en geklanck van hoornen* en behaalde eene volkomene overwinning, waarbij de beide kasteelen Voorst tot den grond verwoest werden en het kasteel Bukhorst in den brand werd gestoken, waarvan echter de groote toren behouden bleef. — De Graaf van Gelder bragt in het volgende jaar weder een leger tegen den Bisschop op de been en de strijd stond hervat te worden, toen de Bisschop van Porto, als pausselijk gezant, tusschen beiden kwam en den vrede herstelde. Er werd een verdrag gesloten, waarbij de Graaf van Gelder eene landstreek (*comitatus*) in Salland, die de heer van Bukhorst van hem ten leen had, aan de Utrechtsche kerk afstond, ook het advokaatschap of de voogdij over de lieden en goederen van het Stift te Essen, in Salland gelegen, door hem van den heer van Bukhorst aangekocht (1).

De abtdij Essen, nabij de stad van dien

---

(1) Dumbar, *Anal.* II. 226. Racer, VII. 168. 175. *Kamper Kronijk* bl. 75.

naam, was een wereldlijk stift van adellijke juffers en een leengoed van het Duitsche Rijk. Het gesticht, omtrent het jaar 860 vorstelijk opgebouwd en vervolgens rijk begiftigd, werd bewoond door 52 edele jonkvrouwen, welke, onder het opzigt eener vorstelijke abtdisse, overeenkomstig den geest des tijds, tot een vroom en stichtelijk leven werden opgeleid. Aan 20 stiftsheeren en priesters was de waarneming der kerkdiensten en godsdienstplegtigheden aanbevolen, door welke dagelijks de mis gelezen, de vesper gezongen en bij afwisseling de koorgezangen bestuurd werden. Door dezen werden ook de bedrukte maagden getroost, de kranken genezen en voor de overledenen zielmissen en gebeden ten hemel gezonden. De abtdis, doorgaans uit een vorstelijk geslacht gekozen, had het opperbestuur van het geheele convent volgens de regelen van St. Benedictus, door welke hare conventualen overigens aan geene strenge kloostergeloften waren gebonden, maar vrijheid behielden, om het stift na eenige proefjaren te verlaten. Zelfs werd dit niet geweigerd, wanneer eene der conventualen aan het gezelschap van eenen enkelen jeugdigen ridder boven dat van 50 deftige stiftdames mogt de voorkeur geven.

In het beheer der verspreide en afgelegene landgoederen van het stift werd de abtdis ondersteund door ambtenaren, welke zij aanstelde, om de pachten en tienden in te manen en aan haar te verantwoorden. De ambt-

man woonde doorgaans op eene der landhoeven, welke dan de hoofdhof genoemd werd. Zoo was Borbeek een hoofdhof in het stift Essen, even als Erentzel, waar zij nogtans de jagt en visscherij voor zich behield, gelijk blijkt uit eene keur van de XIV^de^ eeuw, dus aanvangende: „dit syn rechte und kur Borbeeker mark; ten ersten: niemant sal mit scheppen off mit garne visschen of jagen dan mijn vrouwe van Essende, van twen haven Borbeck und Yrentzel." — Te Borbeek had zij zelfs eenen vrijstoel, waarvan in het Essensche archief staat aangeteekend, dat Keizer Sigismund, in het jaar 1429, op aanzoek der abtdisse van Essen, Johan Kruse heeft aangesteld als vrijgraaf van haar stift bij den stoel van den burg te Borbeek. Deze Johan Kruse was ongetwijfeld een Kampenaar, daar het geslacht van dien naam omtrent dezen tijd een der aanzienlijkste te Kampen was, en de vriendschapsbetrekking van den ambtman der abtdis te Kampen, gedurende zijn verblijf aldaar aangeknoopt, maakt het waarschijnlijk, dat zij door diens voorspraak iemand uit dat geslacht tot vrijgraaf in den hof te Borbeek den Keizer zal aanbevolen hebben.

De hoofdhof van de Sallandsche goederen der abtdisse was te Archum in het kerspel van Ommen, waar de *heilige luden* der kerk van Essen, op die goederen wonende, voor haren ambtman te regt stonden. Van de regten dezer *heilige luden* vinden wij het merkwaardig berigt in eenen brief van Bisschop

Johan van Diest in 1324 (1). De magt van den ambtman der abtdisse van Essen is in het jaar 1584 door Ridderschap en Steden van Overijssel merkelijk ingekort en in 1635 nader beperkt. Maar er bestaat nog een oorspronkelijke leenbrief van het jaar 1671, die bij het bestuur der kerkelijke goederen te Kampen bewaard wordt, en dien wij als aanhangsel willen mededeelen.

Behalve Archum was ook de vrije heilige hoeve *Irthe* (thans het landgoed Eerde), aan de oostzijde der Regge mede bij Ommen gelegen, een hoofd- of opperhof van het Stift Essen (2). Van eenen derden hoofdhof, voormaals bij Wijhe aanwezig, schijnt nog de plaats op eene ten noorden van het dorp gelegene landhoeve, onder den naam van den hof te Wijhe bekend gebleven (3). In den omtrek dezer drie hoofdhoeven waren ook de thins- en tiendpligtige erven, waarop de heilige lieden der kerk van Essen woonden, gelegen. Hieronder behoorde ook „ dat heilige goed tot IJttersum, gelegen in de marke van IJttersum, dat Wil-

(1) Dumbar, *Anal.* II. 249.

(2) Zie over Eerde en de betrekking tot de abtdisse van Essen *Overijss. Alm.* 1839 bl. 167.

(3) De derde hof lag onder *Olst.* In den brief van Koning Otto I. van 15 Jan. 947 (bij Lacomblet, *Urkundenbuch* I. N° 97.) waarbij hij de schenkingen bevestigt, waarvan de oorkonden verbrand waren, vindt men: » quicquid habuit in comitatu Ecberti et Cobbonis tres insuper alias curtes *holsto. Arachem. herte.*" Zoo ook in 974 (*Urk.* N° 117.)

lems van IJttersum te wezen plag", hetwelk Bisschop Johan van Arkel, na de belegering van het kasteel Voorst in het jaar 1363, voor te leen ontvangen 500 pond Deventer geld, aan zijn zwager heer Frederik van Heker verpandde, te gelijk met zijnen hove tot Luttenbergh, in de marke Luttenbergh gelegen. Op dezen laatstgenoemden hof woonden echter geene *heilige lieden* van de kerk van Essen, maar *hoorige lieden* des Bisschops, die den hof verpandde „met tienden en de lieden, die daar in woonden", en er nog het gerigt van Hakesberge hoog en leeg bijvoegde, voor de, van zijnen zwager te leen ontvangene 3500 pond Deventer geld, doch onder beding, dat heer Frederik 's Bisschops hoorige lieden, in den voorschreven hof woonachtig, niet zoude mogen schatten, maar den erfftael (erfenis), zoo ver dezelve hem van regtswege toekwam, ontvangen. Dat de Bisschop zijnen hof te Luttenbergh verpandde *met de lieden*, die er op woonden, was niet vreemd. De hoorige lieden waren met vrouw en kinderen onafscheidelijk aan den hoofdhof verbonden, en van hier hofhoorigen genoemd. In geval van verkoop werd zoodanige hof overgedragen met de huisgezinnen en dienstbaren, die er op woonden. Somtijds zelfs werden dienstbaren tegen anderen verruild of verwisseld. Zie hier één voorbeeld. Graaf Johan van Bentheim ontsloeg Amelgarde, de huisvrouw van Arnold Kedijnck, met hare kinderen van de dienstbaarheid, waarop hij regt had, leverde haar en hare kinderen

over als dienstlieden aan den Bisschop van Utrecht Guido van Avennes, en ontving daarentegen, bij wijze van ruiling, van den Bisschop terug Lutgarde, de huisvrouw van Gerard van Quendorp, met hare kinderen, als zijne dienstlieden. De Graaf gaf hiervan eenen gezegelden brief op Palmzondag 1307.

Na dezen uitstap over de in Salland gelegene Essensche goederen, waarvan heer *Gerhard van Bukhorst* het advokaatschap gehad had, willen wij de bedrijven zijner opvolgers nasporen.

1227. In dit jaar zien wij *Theoderik van Bukhorst* en zijnen zoon, met Bisschop Otto II, en de Graven van Gelder en Holland en vele andere edelen, tegen Rudolf van Koeverden te velde trekken, maar ook met den Bisschop en wel 50 edelen en ridders bij Ane omkomen (1).

1232. In 1232 ontmoeten wij *Giselbert van Bukhorst* bij de inwijding van het klooster Marienberg aan het Zwarte Water, door Bisschop Willebrand ter gedachtenis van die gesneuvelden gesticht (2). Dezelfde *Giselbert* of *Gijsbert* was omtrent dezen tijd tegenwoordig bij de plegtige verheffing van Zwol tot eene stad door Bisschop Willebrand (3).

1263. Dezelfde *Giselbert van Bukhorst* ver-

(1) Dumbar *Anal.* II. p. 228.
(2) Dumbar, p. 230.
(3) Dumbar, p. 231. Van Hattum, I. bl. 128.

schijnt nog in dit jaar onder de naastbestaanden en vrienden der Drentsche ridders Gerard Clenke en Hacko Stephanuszoon van Hardenberg, bij gelegenheid, dat de 38ste Bisschop Hendrik van Vianden deze tot burggraven van het kasteel Koeverden aanstelde.

De heeren van Bukhorst komen dikwijls voor onder de voornaamste edelen als raden en getrouwen der Bisschoppen van Utrecht in belangrijke zaken; hier echter wordt *Gijsbert* opgenoemd onder de borgen van voornoemde burggraven voor hunne rigtige bewaring van het slot te Koeverden, ten behoeve van den Bisschop en het Sticht van Utrecht.

1275. Dit jaar komt *Willem van Bukhorst* voor onder de getuigen van den brief, waarbij Bisschop Johan van Nassau het dorp Genemuiden tot eene stad verhief (1).

1277. In dit jaar verkochten *Willem* en *Gerhard van Bukhorst* de helft hunner landbezitting in Zalk, waarop het kasteel stond — waarschijnlijk het vierkant gebouw, dat, in 1223 van den brand overgebleven, toen nog aanwezig was — aan den Abt en het klooster te Stavoren, alsmede een gedeelte der visscherij in den IJssel en van hunne waarschap in Maste-

---

(1) De brief staat bij Racer VI. bl. 55. en komt overeen met een authentiek afschrift in het archief te Deventer, zoo dat geen twijfel is, of het jaar 1272 bij Dumbar *Anal* II. p. 233 is een misslag, gelijk ook de namen der getuigen, waarschijnlijk door eene verkeerde lezing, verminkt zijn.

broek, voor 350 talenten of ponden gebruikelijke munt, onder uitzondering van de moerassen Hollanderbroek en Kamperveen, enz. Zij behielden zich den wereldlijken regtsdwang voor, behalve dat de monniken en hunne dienaars onder het gerigt van den Abt zouden blijven, zelfs zoo zij elkander sloegen of wondden. De overdragt geschiedde in het openbaar op het kerkhof te Zalk voor den regter Engelbert (1).

1309. In ongunstiger licht komt in 1309 heer *Gijsbert van Bukhorst* voor, die aan de Kamperveensche boeren lasten wilde opleggen, waarvan zij voorheen door de Bisschoppen waren ontheven. Bisschop Guido van Henegouwen deed de knevelarijen van heer *Gijsbert* ophouden en herstelde de boeren van Kamperveen in hunne regten (2).

1338. In dit jaar ontmoeten wij *Johan van*

---

(1) Racer, II bl. 194. — Volgens mededeeling van den Heer Mr J. van Doorninck, Archivarius der provintie, heeft deze *Willem* twee zonen nagelaten, *Gijselbert* en *Wolter*. De eerste schonk, in 1289, bij eene nog voorhandene originele acte, aan de kommanderij van het Duitsche huis te Utrecht het collatieregt te Eelde, zoo uit devotie, als omdat zijn broeder *Wolter* zich in die orde begaf. En dezelfde *Gijselbert* spreekt in eene acte van 1305, in het archief te Kampen, van zijnen Vader *Willem*, zijne echtgenoot *Euphemia* en zijne zonen *Willem* en *Gijselbert*. — Zijn zoon *Willem*, die in het jaar 1326 nog als *famulus*, met *Gijselbert* als zijn *fidejussor*, voorkomt en waarschijnlijk voor 1338 overleden is, liet twee zonen na, *Johan* (1338—1361) en *Willem*.

(2) Racer II. p. 193. *Kamper Kronijk* bl. 105. Dumbar II. p. 484.

Bukhorst, die met zijnen broeder en zuster eenige hunner landerijen te gelde maakten. Zij verkochten aan Evert Spaan de helft van den Oord, buiten de kerk te Zalk gelegen, en aan Goesen Spaans broeder en Dideric van Zalk hunnen neve de andere helft van den Oord, nevens eene waarschap in den Oord voorn., gelegen in Zanlicker marke, met al hunne regten *toe water en toe weyde*, *toe dijkene en toe weghene*, enz. De brief werd, benevens *Johan* zelf ook nog bezegeld door Roederik van Voerst en van Keppel, Zweder van Rechteren, *Gijsbert van Bukhorst* en *Laurens van der Eeze*, zijne oomen (1), enz.

1345. Het was waarschijnlijk ten gevolge van dezen verkoop, dat de voornoemde *Johan van Bukhorst*, in het jaar 1345, met den Abt van Staveren eene overeenkomst gesloten heeft omtrent de verdeeling van het broek van Bukhorst, hetwelk bij den verkoop in 1277 in gemeenschap en onverdeeld gebleven was, en waaromtrent nu werd vastgesteld, dat de helft, *naar de zijde van Hattem strekkende*, den Abt zoude toegedeeld worden, maar dat het huis te Zalk, dat zijn convent toebehoorde, hem aldaar geenen *voerstat*, voorrang, zoude geven. De overige tusschen hen bestaande geschillen zouden tevens ver-

---

(1) Volgens eenen vidimusbrief van Burg. Sch. en Raad van Kampen van 1437.

effend zijn en elk het zijne rustelijk gebruiken naar inhoud der oude handvesten. De brief werd weder door *Johan's* oom *Gijsbert van Bukhorst* bezegeld (1).

Het moge vreemd schijnen, dat de Abt van het klooster te Stavoren in Vriesland landerijen aankocht aan den IJssel tusschen Bukhorst en Hattem gelegen, de vermelde brieven van 1277 en 1345 geven dit nogtans zeer duidelijk te kennen, en de voorwaarde in die van 1277, dat de heeren van Bukhorst zich met de twisten en vechterijen der monniken en hun dienstvolk niet zouden bemoeijen, doet genoegzaam zien, dat de Abt het voornemen had, eenige monniken te zenden, om over de aangekochte goederen en de daarop wonende boeren en arbeiders het opzigt te hebben, waarvan ook twist en tweedragt te voorzien was. Het klooster te Stavoren, in 1132 gesticht en aan St. Odulphus gewijd, was zeer rijk en bezat uitgestrekte landgoederen in vele streken van Vriesland, aan het Flie, te Kuinre, Urk, Emelwarden en elders, met bouwhoeven, weiden, bosschen en woeste gronden, welke door de monniken en onder hun opzigt bewerkt en ontgonnen werden (2). Op die hoeven en ontgonnen landen werden ook kapellen gebouwd, en dit

---

(1) Racer II. bl. 196.

(2) *Oudh. en Gest. van Vriesl. Matthaei Anal.* T. III. p. 473—478, waar ook *Hislum* genoemd wordt.

gaf weder aanleiding tot het stichten van nieuwe kloosters, zoo als naderhand hier bij Hattem heeft plaats gehad. — „ Toen namelijk het nonnenklooster aan het Zwarte Water (gelijk VAN HUESSEN verhaalt) door het „ veelvuldig bezoek van vrienden en wereldsche luiden als afgeloopen werd, 'twelk „ maar tot stoornis van de stilheid der religieusen dient, zijn er eenige maagden geweest, die niet verdragen konden, dat deze „ bijenkorf der zielen aldus in een eksternest „ veranderd wierd, en, naar eene strenger levenswijs verlangende, besloten hebben de „ plaats te verlaten, om elders eene vergadering op te rigten, waar zij haren bruidegom naar den kloosterregel van St. Benedictus in stille afzondering zouden kunnen „ dienen. Zij wendden het oog naar de appelhoven en boomrijke streken bij Hattem, „ kochten aldaar een erf en hebben, met verlof van Reinald IV van Gelre, aldaar de „ eerste huizen getimmerd."

Wegens de nabijheid van den IJssel gaven de nonnen aan deze stichting den naam van *O. L. Vrouw bij Klaarwater*, gelijk die, van waar zij afkomstig waren, naar het Zwarte Water was genoemd geworden. Welligt was de benaming *Klaarwater* tevens eene zinspeling op de klare en zuivere bron van heiligheid, welke deze nonnen aan den IJssel zoude besproeijen, in tegenstelling van den zwarten modderpoel van ondeugden, welke de kloosterzusters aan het Zwarte Water had be-

zoedeld. Hoe het zij, het klooster Klaarwater maakte goeden opgang. De priores en haar convent zorgden in de eerste plaats voor eenen prior, twee priesters en eenige lekebroeders, deze om den akkerbouw te bestellen, gene om de kerkdiensten waar te nemen (1).

Arend ten Boecop meldt de stichting van het klooster Klaarwater in het jaar 1415, d. i. 138 jaren nadat de heeren van Bukhorst de helft hunner landgoederen aan den Abt van Stavoren hadden verkocht, hetwelk, gelijk vroeger is opgegeven, in het jaar 1277 heeft plaats gehad. Daar nu door eenen geweldigen watervloed van het jaar 1368 of 69 twee torens en een gedeelte der gebouwen van het klooster te Stavoren omgeworpen en vele landerijen bedorven zijn, daarna door slecht gewas en sterfte van het vee groote schade is toegebragt, en het, in 1390, met eenige huizen door de Hollanders in de asch gelegd is, zoo kan het ons niet bevreemden, dat de Abt, in zijne inkomsten merkelijk bekort, naar middelen heeft moeten omzien, om de geledene schade te herstellen en eenige afgelegene goederen te verkoopen, waaronder dan wel in de eerste plaats het in 1277 aangekochte land aan den IJssel in aanmerking zal zijn gekomen. Het is derhalve meer dan waarschijnlijk, dat het erf, aangekocht voor de nonnen, die het klooster Zwarte Water hadden verlaten, waar-

---

(1) *Oudh. en Gest. van Deventer.* II. bl. 469.

op het klooster Klaarwater gesticht is, een gedeelte was van de landen, welke de heeren van Bukhorst aan den Abt van Stavoren hadden verkocht, en wel dat gedeelte, hetwelk naar de zijde van Hattem lag.

Heeft die verkoop van het gedeelte, naar den kant van Hattem gelegen, werkelijk tot het stichten van het klooster Klaarwater plaats gehad, dan zal het andere gedeelte van des Abts goederen wel geen ander geweest zijn, dan dat, waarop, bij den aankoop in 1277, nog een toren of overblijfsel van het kasteel Bukhorst stond. En daar wij op oude kaarten van de Veluwe tusschen dit kasteel en het klooster Klaarwater nog het kasteel en de havesathe *Yrst* of *Ierst* vinden, zal men het landgoed van dezen naam, aldaar nog bekend, wel voor het bedoelde overige gedeelte van des Abts goederen mogen houden. Ik ben in dit gevoelen versterkt door het berigt omtrent de havesathe Ierst, dat de erven en landerijen tusschen de havesathe Bukhorst en voorbij het Katerveer, langs de rivier den IJssel gelegen, alle onder de havesathe Ierst hebben behoord, uitgezonderd één erve, aan Bukhorst grenzende en door den Gelderschen kolk daarvan gescheiden. Eén dezer erven, waarop vroeger het kasteel stond, heeft nog den naam van Ierst behouden; de overige, die er toe behoord hebben, zijn voor en na door de tijdelijke bezitters verkocht en in andere handen overgegaan. Het kasteel lag in eene gracht besloten, over wel-

ke eene ophaalbrug den toegang verleende. Het schijnt buiten twijfel, dat dit kasteel dezelfde toren geweest is, die op het gedeelte van Bukhorst stond, dat in 1277 aan den Abt van Stavoren verkocht werd en later als de havesathe Ierst bekend is geweest.

Het spreekt van zelf, dat de heeren *Willem* en *Gerhard van Bukhorst*, nadat zij de helft hunner goederen, waarop het overschot van het eerste kasteel stond, in 1277 verkocht hadden, kort daarna, op den grond der andere helft, welke hun eigendom bleef, een nieuw kasteel hebben gesticht, niet slechts ter woning maar ook ter verdediging, zoo als dat in dien riddertijd een noodzakelijk vereischte was. Het gebouw, toen opgerigt, dagteekent dus van het jaar 1278 of daaromtrent, en zal wel hetzelfde vierkant kasteel zijn, dat tot 8 Sept. 1840 aanwezig was. Toen evenwel, ruim eene eeuw later (in 1391) hun nazaat *Johan* dit kasteel wilde vertimmeren en vergrooten, waren de landsomstandigheden reeds in zoo ver veranderd, dat Bisschop Florens en de Steden een aanmerkelijk overwigt over de ridders verkregen en bij eene overeenkomst van 1381 de vermenigvuldiging van zoodanige sterke huizen hadden beperkt (1). Aan heer *Johan* werd een bestek opgegeven, volgens hetwelk zijn huis moest opgetimmerd worden. De muren van het nieuwe gebouw zouden slechts

(1) Dumbar *Anal.* II. 316.

twee steenen dik mogen zijn; bovendien moest hij beloven, daaruit nimmer eenige schade door roof of brand aan den Bisschop, zijn gesticht of de steden van Salland, te zullen aanrigten (1). Het heerenhuis, tegen de westzijde van het vierkante kasteel gebouwd en daaraan verbonden, was dan hetzelfde, dat door *Johan* in 1391 is opgebouwd. De breede opgang en de lichtramen in den voorgevel, de trapswijze zijmuren en overige sieraden droegen duidelijke kenteekenen van lateren bouwtrant en hadden niet dat oorlogzuchtig aanzien, als het daar nevens staande kasteel, welks dikke muren met kleine vensters, vierkant opgetrokken met breede deksteenen, opene kantelingen en borstweringen voorzien, nog in 1840 de ruimte aanwezen, van waar de verdedigers, op de muren geplaatst, met pijlen en steenen de bespringers konden begroeten. Dit oude gevaarte telde bij de slooping 560 jaren, het nieuwe van 1391 450 jaren. Beide vertoonden de hechtheid en duurzaamheid der werkstukken van vroegeren bouwtrant, en de oudheidminnaar huiverde op het denkbeeld, toen dit trotsche gedenkstuk voor het breekijzer van den gevoelloozen slooper moest bezwijken en in puin nederstorten.

1361. *Johan van Bukhorst*, die, gelijk wij gezien hebben, in 1345 met den Abt van Stavoren eene overeenkomst sloot, is vóór 1361

---

(1) Dumbar, p. 337. *Kamper Kronijk* bl. 171.

overleden. In dit jaar verklaarde zijne weduwe Agnes, verzoend te zijn met Eduard, Hertog van Gelre en beloofde, geene geledene schade op hem of op zijn land te zullen verhalen. *Willem van Bukhorst* hing, ten verzoeke zijner schoonzuster, zijn zegel aan den brief (1).

1442. Een halve eeuw na den herbouw van het kasteel door den tweeden *Johan* in 1391, vinden wij eene vrouwelijke nazaat, *Zwenne van Bukhorst*, in geschil met de erfgenamen van Kamperveen over het gerigt, dat zij daar uitoefende, en dat hare voorzaten in 1213 van Bisschop Otto I. verkregen hadden. Het schijnt dat hare thinspligtingen aldaar zich omtrent de vrouwelijke afstammelingen ongehouden rekenden, iets te betalen. Het geschil werd door Bisschop Rudolf van Diepholt beslist. Zij stond het gerigt, dat zij en hare voorvaderen op Kamperveen gehad hadden, voor 200 Rijnsche gulden aan den Bisschop af. De erfgenamen van Kamperveen zouden haar 700 Rijnsche gulden voor alzulken thins en geregtigheid, als zij en hare voorvaderen gehad hadden

---

(1) NIJHOFF, *Gedenkw.* II. No 114 bl. 167. — Zie omtrent de verwantschap de aant. op bl. 196. *Johan* en *Agnes* hadden kinderen, weder een *Johan* en een *Willem*. De eerste, de bouwer of herbouwer van het kasteel in 1391, komt in het laatst der 14de eeuw als ambtman van Diepenheim, en in het begin der 15de van Koeverden en Drenthe voor. Zijne kinderen waren, bij eene onbekende, *Johan*, die volgen zal, en *Agnes* echtgenoot van Coenraad de Vos van Steenwijk; bij Lijsbeth van Almelo, zijne tweede vrouw, *Geert* en *Willem*. V. D.

betalen, zonder dat zij er eenige aanspraak op behouden zoude, en voorts achterstallige vijf jaren en vroegere verzuimenissen van betaling aanzuiveren, enz. (1).

1443. Het is vreemd, dat eene vrouw, bij den afstand van hare regten aan den Bisschop, de handelende persoon is, daar wij in het volgende jaar eenen heer *Johan van Bukhorst* (2) aantreffen als eigenaar van ¾ in den veerstal te Koten of het Koterveer, waarvan aan de stad Zwolle ¼ behoorde; dus hadden nu beiden ieder de helft. Men kwam overeen, het veer op den derden dag na nieuw jaar in Johans tegenwoordigheid op het wijnhuis te Zwol te verpachten; of indien hij uitbleef, mogt

---

(1) Racer, VII. bl. 174.

(2) *Johan van Bukhorst*, de oudste zoon van den herbouwer van het kasteel in 1391 en deszelfs eerste vrouw (bl. 204), was reeds vóór 1434 gehuwd met *Zwane* of *Zwenne* Immers, blijkens het Kamper burgerboek, lieten zij zich onder de burgerij der stad Kampen opnemen. Dat haar familienaam *van der Ese* was, blijkt uit het leenregister van Bisschop David op 20 April 1457, alwaar van een leengoed en tijns op Kamperveen gesproken wordt, dat » Zwenen van der eze, » Johans wijff van buchorst toe te hoeren plach.' Beide echtgenooten hadden in 1434, bij gelegenheid dat zij het burgerregt te Kampen aannamen, hun huis Bukhorst reeds in zekere afhankelijkheid van de stad gesteld. Zijn halve broeder *Geert*, uit den echt met Lijsbeth van Almelo, doet op vrijdag na St. Lucie 1459 met jonkvr. Alijt zijn wijff hetzelfde, zoo dat men *Johan* voor reeds (zonder kinderen) overleden mag houden. V. D. Zijne weduwe *Zwenne* voorn. zal waarschijnlijk dezelfde zijn, die, door eene verkeerde lezing, beneden *Zweere van Bukhorst* genoemd wordt.

de stad in zijne afwezigheid daarmede voortgaan. De opkomsten zouden gemeenschappelijk genoten en de onkosten gelijkelijk gedragen worden (1).

1448. De onderlinge vriendschap, hierbij betoond, hield echter geen stand. In dit jaar had heer *Johan* twee Zwollenaren gevangen genomen en in den kelder geworpen, die nog in 1840 onder het kasteel werd aangewezen. Om deze gewelddadige handelwijze werd hem de stad Zwol ontzegd en alle gemeenschap met hem verboden, zoo dat men zelfs niet met hem eten, drinken of zamenspraak houden mogt, op boete van 10 oude schilden (2). In

1450 zien wij hem van Bisschop Rudolf van Diepholt voor 25 heeren ponden sjaars eene bouwing te Zalk pachten, met uitzondering van de visscherij, welke de Bisschop voor zich behield (3). Dit erf werd het *monnikengoed* genoemd, hetgeen zou doen denken, dat het in vroeger tijd behoord heeft tot de landgoederen, welke in 1277 aan den Abt van Stavoren verkocht, en door dezen na 1370 weder aan anderen overgedragen zijn. Kregen de nonnen van Klaarwater een gedeelte, waarop het klooster gesticht is: een ander gedeelte kan op het Sticht van Utrecht zijn overgegaan,

---

(1) Van Hattum, *Ges. van Zwolle* I bl. 386. *Johan* had zijn aandeel eenige jaren vroeger van Hendrik van Laer gekocht. Dumbar, *Anal.* II. p. 425.

(2) Van Hattum, I. bl. 396.

(3) Racer, VII bl. 302.

waarvan dan eene bouwing door den Bisschop in 1450 werd verpacht, hetgeen te waarschijnlijker is, omdat nog in 1659 aldaar een stuk provintiaal domeinland onder den naam van Abtsland van Staveren bekend was (1).

1456. *Willem van Bukhorst* (2) nam werkzaam deel in den oorlog om de bisschoppelijke opvolging na den dood van Rudolf van Diepholt. Hij trok in dat jaar aan het hoofd van 16 geharnaste ruiters en 23 gewapende voetknech-

---

(1) *Tegenw. Staat v. Overijss.* IV. bl. 121.

(2) Deze *Willem* was een zoon van *Geert*, die in 1459 (bl. 205) met Alijt zijn wijf (waarschijnlijk uit het geslacht van Hoenlo) zijn kasteel van de stad Kampen afhankelijk maakte. *Geert* kan slechts kort heer van Bukhorst geweest zijn, want er is eene scheiding en deeling van 2 Mei 1460 » van heer *Willem van Buckhorst*, » Ritter en *Herman van Buckhorst*, gebroders, und » *Johanna* hoere tweer suster, van naegelaten goede » *Geerdes* und *Johan van Buckhorst* gebroders." Straks na den dood van hunnen vader *Geert* schijnt het, dat zijne zonen *Willem* en *Herman* beide aanspraak op het huis gemaakt hebben, want beiden laten zich met hunne echtgenooten, Jacoba en Catharina, op denzelfden dag als burgers te Kampen aannemen en stellen op denzelfden tijd het huis in veel grooter afhankelijkheid van deze stad, dan gedaan was door hunnen oom *Johan* en hunnen vader *Geert*. *Willem* wordt, in het leenregister van Bisschop David den 26sten Julij 1460, na den dood zijns vaders *Gerrit van Buckhorst*, eerst beleend met eenige landen in het kwartier van Vollenhove alsmede onder Wijhe, en ten zelfden tijde na den dood van *Johan van Buckhorst*, zijnen oom, met het gerigt over Zalliker kerspel » uutgeseecht dat aen lijffe dreecht enz. Hij moet eenen hoogen ouderdom bereikt hebben en eerst in het begin der volgende eeuw gestorven zijn. V. D.

ten, aan zijn kasteel onderhoorig, tot verdediging van Deventer, toen het door Philips van Bourgondië belegerd werd (1). Het wapentuig, de harnassen, helmen en spiessen, welke de ridderzaal gewoonlijk versierden, werden bij zoodanige gelegenheid tot de toerusting der hofhoorige ruiters en voetknechten gebezigd, en na de terugkomst met de veroverde zegeteekenen ten toon gehangen. De stoet van jonkers, jagers en bedienden, aan dergelijke hofhouding geëvenredigd, laten geen twijfel over, dat ook op Bukhorst in dezen tijd schitterende ridderpraal zal geweest zijn. De postulaat, Gijsbert van Brederode, voor wien Overijssel partij trok, moest zijne aanspraak ten behoeve van David van Bourgondië opgeven. *Willem van Bukhorst* komt nog in 1472 voor op de lijst der edelen, die in de Geldersche geschillen de partij van Hertog Arnold en van den Hertog van Kleef hadden gehouden, en wier goederen ten gevolge hiervan verbeurd waren verklaard, doch van welk regt Karel van Bourgondië afstand deed (2).

1476. Tot in 1476 leefde nog de weduwe van den omtrent 1459 overledenen *Johan van Bukhorst*, *Zweere* (*Zwenne?*) geheeten. Zij wordt *Overste* te Zalk genoemd, hetwelk te kennen zal geven, dat zij, als vrouw van Zalk, de regten dier heerlijkheid bezat. Zij komt voor als wel-

---

(1) *Kamper Kronijk*, bl. 233.
(2) Nijhoff, *Gedenkw.* IV. N° 532 bl. 477.

doenster en begiftigster van het klooster Hulsbergen aan de andere zijde van Hattem gelegen, hetwelk om dezen tijd bloeide (1).

1481. In dit jaar komen de gebroeders *Johan* en *Herman van Bukhorst* voor. Deze werden, nevens Jacob Schaep, door Berend Palle, Vrijgreve des edelen jonkers van Bentheim en Steinforden, gedagvaard om te verschijnen voor hem of eenen anderen Vrijgreve, aan den vrijen stoel te Laar, en zich daar te verantwoorden tegen Jacob Keppel, Vrijschepen des H. Rijks, als *vulmechtig procratoir* Frederiks van Keppel, klager, op de aanklagte in den indagingsbrief gemeld. Waarin deze aanklagte bestond, wordt niet gezegd; maar de gedaagden vermeenden ongehouden te zijn, aan die dagvaarding te voldoen. Zij deden, bij eenen gezegelden brief, door Dirk Noerdinck en Egbert Kock, Vrijschepenen des H. Rijks in Overijssel, den Vrijgreve Berend Palle weten, dat zij, *Johan*, *Herman* en *Jacob*, vorderden, dat voorm. klager, of wie ook van regtswege eenige klagte tegen hen hebben mogt, hen zoude aanspreken voor hunnen *genedigen heere van Utrecht*, *hoeren rechten lantheren*, *als hoeren landloepigen rechter*, zoo als zij van regtswege en naar gelegenheid der zaak verpligt waren, en wel ter gewoner plaats en tijd. Deze weigering steunde op goeden grond, alzoo de ingezetenen van Over-

---

(2) *Oudh. en Gest. van Deventer* II bl. 498.

ijssel reeds in het jaar 1464 van de magt der vrijstoelen en veemgerigten ontheven waren (1).

1492. Toen in het jaar 1450, door Bisschop Rudolf van Diepholt, een bouwerve te Zalk was verpacht aan *Johan van Bukhorst*, had de Bisschop de visscherij in den IJssel, *of die wederqueme*, voor zich behouden. Dezelve schijnt dus in het verval te zijn geweest; maar in het jaar 1492, toen heer *Willem* de visscherij ter hand nam, was die van zoo veel belang, dat de rentmeester van den Bisschop ten profijte van zijnen genadigen heer David in de winst wilde deelen. De schelinge, daaruit ontstaan, werd den 22sten Aug. van dat jaar aldus vereffend: „dat heer Willem die vis-
„ scherye bevisschen sal tusschen dit ende
„ middewinter naestcomende alleen tot synen
„ proufyte ende schaede, ende dan voortaen
„ sal men die visscherye tot Salck gebruiken
„ half ende half, alsoo dat myn genad. hee-
„ ren ende heer Willem voors. den schaede
„ ende baete daeraff gelycke doen ende heb-
„ ben sullen, ende offte de visscherye

---

(1) *Kamper Kronijk*, bl. 238.
Tot opheldering van deze indaging dient misschien de aanteekening van den heer V. D., » dat *Herman*, broeder van *Willem*, die in 1460 aanspraak op het kasteel schijnt gemaakt te hebben, ten huwelijk had Catharina *van Keppel*, dochter van Herman von Keppel tot Buxbergen en Hengvorden, Ridder, en deze goederen na den dood harer broeders *Herman* en *Frederik* van Keppel heeft bekomen. Hij is denkelijk vóór 1478 overleden.'' Waren nu deze *Johan* en *Herman* zijne zonen?

„ compt tegens myns genad. heeren lande „ offte tegens heer Willems lande altyt des „ niet tegenstaende sullen sie altyt halff ende „ halff hebben ende gebruicken als voors. is „ geschreven." (1) Deze overeenkomst is vervolgens in stand gebleven, zoodat de heeren van Bukhorst de halve visscherij te Zalk van de Bisschoppen van Utrecht en later van de Staten van Overijssel in pacht hebben gehad. — Heer *Willem van Bukhorst* stond intusschen ook met den volgenden Bisschop Frederik van Baden op eenen vriendschappelijken voet en werd door denzelven in 1496 beleend met het gerigt van Zalliker kerspel, te weten met het lage of civiele gerigt, terwijl de Bisschop het hooge of criminele, *dat aen t lijff drecht*, afzonderde en aan zich behield, zoo als dit vroeger had plaats gehad, en in het jaar 1213 voor het eerst door Bisschop Otto I. het gerigt aan *Dirk* en *Hendrik van Bukhorst* was opgedragen (2).

1505. Na het overlijden van *Willem* (3)

---

(1) RACER, VII. bl. 403.

(2) BORDAM, *Onuitgegeven Stukken* IV. bl. 22, aangeh. in *Tegen. Staat van Ov.* IV. bl. 128. Het was dus de bevestiging der beleening van Bisschop David, bl. 207

(3) Tot opheldering der verdere verwantschap diene de mededeeling van den heer VAN DOORNINCK. In het judicieal van Overijssel vindt men, op den 22sten Jan. 1550: » heft Reijner uan Aeswijn, her toe Braekell, » sijn eerste wasteiken genomen vp *Willem* ende *Johan* » van *Buckhorst* gebroeder, ende juffer *Anna van*

levert het kasteel van Bukhorst ons een tooneel van verwarring en geweldenarij op, hetwelk in een treurspel scheen te zullen eindigen. Over zijne nalatenschap was in 1505 een hevige twist ontstaan tusschen zijnen zoon *Johan* en diens broeders en zusters, die daaromtrent geene afdoening konden verkrijgen. Zijn broeder *Arnold*, daarover gebelgd, maakte zich gewapenderhand van het kasteel meester, met oogmerk om het voor zijn erfdeel in bezit te houden; doch daar zijn broeder *Johan* afwezig was, veroorloofde hij zich allerlei moedwil tegen deszelfs gemalin, welke hij met den voet schopte en bij de hairen langs den grond sleurde. Het overige huisgezin werd even eens mishandeld, alles bragt hij in rep en roer en stelde zich als een overweldiger aan.

» *Buckhorst*, weduwe saligen Johans uan Itterssum, » huer beijder suster, als erffgenamen uan wijlen *Johan* » *uan Burkhorst*, her *Willemss.*, ens. Hieruit blijkt, dus, dat *Willem*, die in het begin dezer eeuw overleed, (bl. 207) weder tot opvolger had een' *Johan*, die ook, blijkens het leengister van Bisschop Frederik, den 17 Febr. 1502 met beiderlei leengoederen beleend is. Zijn broeder *Arnold*, die het kasteel innam, schijnt uit een tweede huwelijk geweest te zijn. *Johan* overleed vóór 31 Oct. 1541, want toen werd zijn zoon *Willem* beleend. Deze komt in het Deventer *Reyseboeck* tot 1565 één en andermaal onder de compareerende edelen voor. Volgens eene genealogie der Buckhorsten, onder de papieren van het huis, had hij Mechtelt Oem van Wijngaerden enz., tot vrouw. *Willems* broeder *Johan*, de olde, werd in 1571 vermoord en zijn zoon *Johan*, de jonge, zal beneden nog voorkomen.

De raad van Kampen, hiervan verwittigd, deed het kasteel aanstonds door gewapende burgers omsingelen, daar *Johan* burger van Kampen was en het onder hunne bescherming stond. Ook van Deventer en Zwol kwamen de burgers toeschieten. De Bisschop, beducht dat de Hertog van Gelder zich in den twist zoude mengen, zond zelfs eenigen zijner ambtmannen, en alles werd tot de belegering voorbereid. Intusschen waren de afgevaardigden der drie steden druk in de weer, om *Arnold* door onderhandeling tot de overgave van het kasteel te bewegen, hetgeen niet dan met moeite gelukte. Nadat hij verzekering had ontvangen, dat hem goed regt zou wedervaren, verliet hij het kasteel en begaf zich naar Zwolle, om er den uitslag af te wachten. De afgevaardigden, die herhaalde bijeenkomsten met *Johan* hielden, konden niets op dezen verwinnen, daar hij staande hield, dat er eene wettige verdeeling der ouderlijke nalatenschap met zijne broeders en zusters had plaats gehad, waarvan hij de onbetwistbare bewijzen konde bijbrengen. *Arnold* daarentegen beweerde, dat hij en de zijnen bij de zoogenoemde verdeeling bedrogen waren, hetwelk genoeg kon bewezen worden; maar de brieven daarvan had hij uit armoede en wegens gebrek aan geld onderteekend. Hij wilde de zaak nu aan het onderzoek der drie steden aanbevolen hebben, opdat *Johan* niet verder met zijne klaauwen in de erfenis zou kunnen slaan. Het gevolg was, dat *Arnold*,

door menigvuldige teleurstellingen geslingerd, zich naar Wageningen begaf, en, om zijn leed te verzetten en zich op zijnen broeder te wreken, met eene vrouw van geringe afkomst in het huwelijk trad (1).

1512. Gedurende den twist met Rudolf, Drost van Koeverden, poogde *Johan*, die nu in het bezit van het kasteel gebleven was, met de heeren van Ittersum en de Vos van Steenwijk eene bemiddeling te bewerken (2). In 1517 werd hij door Bisschop Frederik van Baden beleend met het gerigt van Zalk, op dezelfde voorwaarden als zijn vader *Willem* was beleend geweest (3). Maar in 1521, gedurende den twist tusschen Kampen en Zwolle over den tol op het Zwarte Water, toen door de Zwolschen eenige edelen te Nijerbrugge gevangen genomen en hunne kasteelen vernield of geplunderd werden, werd ook *Johan van Bukhorst*, dien zij op goed geloof in het klooster Klaarwater ontboden hadden, gevangen en zijn kasteel met geweld veroverd. Zij stelden er den zoon van eenen Zwolschen herbergier tot kastelein aan (4).

1524. Op den 24sten Aug. van dit jaar moet het kasteel door de Gelderschen veroverd

---

(1) Revius, *Dav. ill.* p. 169.
(2) *Kamper Kronijk*, bl. 347. Van Hattum II. bl. 79.
(3) Bondam, IV. bl. 28. in *Tegenw. Staat van Overijssel* IV. bl. 128.
(4) Van Hattum, II. bl. 203.

zijn (2), indien dit niet ziet op die verovering, welke zoo even gemeld is. Nadat in het einde van het jaar de vrede gemaakt was en de gevangene ridders ontslagen waren, zien wij *Johan van Bukhorst* zijne ambtsbezigheden als rigter van Zalk weder waarnemen. Arend ten Boecop deelt ons eenen brief mede, door *Johan* in dit jaar bezegeld ter begeerte van Klaas Kroese, burgemeester te Kampen, die, ter bevrijding der heeren van Zalk, welke in een gevecht bij Aperloo onder de Geldersche onlusten gevangen genomen en te Hattem in gevangenis gezet waren, het losgeld had geleend en daarvoor gerigtelijken waarborg bedong.

1547. Nu vindt men omtrent Bukhorst verder niets opgeteekend vóór het jaar 1547, toen *Willem van Bukhorst* het rigterambt van Zalk aan Zweer Heijlbrink verpachtte. De vorige heeren van Bukhorst hadden zelve dat ambt bediend. Misschien was de tegenwoordige heer *Willem*, onder het bestuur van 's Keizers Stadhouder, Graaf Maximiliaan van Buren, in eene betrekking geplaatst, die hem de waarneming van het rigterambt moeijelijk of ondoenlijk maakte. Hij verpachtte het onder voorwaarden: „Ende sint voerworden, soe wanneer mijn
„ juncker voors. mochte doene hebben monste-
„ ringe to rijden int voert bijwijle t' doen
„ hadde an den heren van den lande in Be-
„ touwe, tho Nykerk, sal Sweer geerne doen

(1) Dumbar, *Anal.* bl. 468.

„ op mijns junckeren peert ende kost. Des sall „ mijn juncker Zweer geven bynnen die sees „ jaren twee eerlike cleedinge, gelick sin „ l. dienaars sonder hoesen ind wamboys, „ etc.” (4).

1571. In dit jaar vinden wij als bewoner van het kasteel *Jan van Bukhorst* den oude. Omtrent den moord, aan hem gepleegd, en de berooving van het kasteel geeft de volgende brief berigt.

Genaade en vreede sij u van God den vaeder, en den sone Jesum Christum, en die heijlichmaakende kracht des heijligen geest moet in mijn lieven vader wassen en vermeeren.

Nae de behoorlijke groetenisse mijn hart frundelijcke lieve vader, zoo zal mijn lief vader believen te weeten, dat ik nog reedelijken wel te passe ben, die heer zij daarof gheloofft, als ik hoppe altijd van mijn hartfrundelijcken lieve vader te hooren. Voorts kan ik mijn lieven vader niet berghen die eelende die te Bochorst geweest is. Daar zijn gekoomen twaalf boeven, naa zij hebben konnen sien, omtrent agt uren als zij aan die taafel saeten, met een hecken dat op den dijk stont, en hebben doore opgheloopen, en hadden torsen in die hant,

---

(2) Racer, II. 108.

en waaren vermomt, en riepen: slaat doot! en moije en den olden Jan van Bochorst met mijn nichten vielen altemaal op haar knien, en badden haar lijffs ghenade, en zij gaeven den olden Bochorst voort een wondt in hoofft, en zij seijden, ghij olden kerel wij hebben langhe genoch naa u gelt gestaan, en hij seijde laet mijn leeven, ik wil u geven al dat ick heb, en zij seijden: laeten wij u altemael leeven, wij sullen daar een ongenaedigen heere over krijghen, want zij hielden haar off zij gussen waeren, en seijden gij sijt ons tot een roof ghegeven, gij papistijghe hoeren, en doe slooten se in de wasscamer. En tewijlen liep den olden Bochorst naa zijn kaamer bij zijn gelt, en toch den riem in, en doe quaemen zij daar boven, en braeken die kaamer op, en vermoorden hem op sijn bedde, als schijnt aan 't bloet, want hij lach in zijn kleeren, hij hadde drie wonden in zijn borst en drie in 't hoofd, want ik hebbe alle ses die wonden gesien, en doe naamen zij al sijn gelt, en sleepten hem op de olde cuckencaemer, en leijden hem een cussen op die mont, en quaemen doe en haelden mijn moïje uijt de wascaemer, en brochten se boven bij den olden Jan van Bochorst, die daar dood lagh, en daar en moesten niet een van haare kinderen met haer gaan, en stieten hem dat cussen van den mond, en seijden wijst ons meer gelt, of wij willen U daarbij leeggen. Nu mach mijn lieve vader denken hoe mijn moeijo te moede was. . . . . Doe seijde mijn

lieve moije had het al genomen dat daar is, en hadde den olden man laeten leven, holt, daar sijn mijn sloete, neemt al dat daar is, maar zij seijden wijst ons meer gelt, of wij legt u olden hoer daarbij. Doe seijde mijn moije hebt ghij dan op sijn kaemer niet geweest; doe seijden se kompt wijst ons, ghij olde hoere, en gelijk die joeden joeghen se mijn moije door sijn bloet hen, doe seijde mijn moije ghij hebt der al geweest, ik en weet u nu niet meer te wijsen; doe leijden se mijn moije weer off, en brochten se in de wasscamer en slooten se weer toe en ghingen doe al t huijs door, en sloegen alle kisten, kasten op, en die dooren ontwee, en hebben al genoomen dat was van gelt en silver werk en drie kettenen, en vier stukken doeks, dat fijn was, en mijn moije haar ringhen, en daar was eenen ringh meede die mijn moije van haer moer geërvet hadde, en dan ettelijke manscleeren, een paar langhe hossen van mijn neef Willem met een rock met twee slegte mantels en twee bussen . . . een paar leerzen en twee hoeden, en lieten daar twee olde hoeden daar weer voor leghen daar aan mijn hartfrundelijke lieve vader wat het voor volk was. Voort kan ik mijn hartfrundelijke lieve vader niet berghen dat se mijn lieve vader ook berooft hebben, en uwe kisten onder ontwee gheslaegen, en hebben al genoomen dat daarin geweest heeft; daar is niet in gebleven als een wanbuijs en een paar hossen daar hebben sij die neerhos ofgesneeden, en

dat ijsere kistken daar die brieffven in waaren, hebben zij ook ontwee geslaagen, dat alle die brieven langs die kaamer laagen uijt uw beijde kissten. Zoo wolde ik dan mijn hartfrundelijke lieve vader ghebeeden dat mijn lieff vader dit niet al te seer ter harte en neemt en zij togh geduldig in zijn lijden, en spreekt met die geduldighe Job en zegge: God gaeff, God nam, het hoort dog al den heere toe, naakt zijn wij gebooren naekt moeten wij daar weer hen, en wij en sullen tog niet met foeren dan een linnen kleet en een kist van seeven voeten. Daarom mijn lieve vader laet ons dit tijtelijke lijden setten teegen die eeuwige vrucht die bereijd is sijn uijtverkooren, want ons is tog anders niet opgelegt dan ban, druk en trijbelaetij, want David zegt: quelt u daar niet mee, dat het den goddeloosen wel gaat, misgunt hun ook niet al den korten voorspoed die hen godt geeft, want sij sullen verdwijnen als gras al op den velde. David 37. Voort ik was eens jonck en ben nu olt geworden, ik en sag den vroomen niet verlaeten nog sijn saet om broodt gaan, maar hij hadde altijd ghenog den armen mede te deelen. David 37. Ziet alle die schrifture is troostrijk genoch voor alle die geene die eenig lijden aankomt, als nu mijn lieve vaer ziet aan alle zijden omvan . . . - Mijn lieve vader betrouwe altijd de heere hij sal genoch weder geven, ist hier niet soo ist hier naemaels want hij is nog soo als hij van te vooren. Mijn lieffve vader neemt tog

een exempel aan Job. Ick wolde mijn lieff vader meer vertroostinghe geschreeven hebben, dan ik hadde de tijt niet mijn .... savonds laat eerst een boede, dat ik bij de koers moest schrijven, en mijn moije begeerde dat ik mijn lieff vader schrijven solde alle gelegenheijt, want haar was soo jammerlijke dat zij niet schrijven en mogte, dat ik sorch dat mijn moije tot een teering setten sal, want zij en beklaacht anders niet dan den dood van Jan van Bochorst en mijn lief vaders gelt, want doe sij 't naamen doe seijde zij teghen volk o mijn arme broers gelt! zoo dat ik zorghe dat mijn moije daar mede in last komen sal dat zij mijn vaders gelt geberch heeft, want het is hier streng verbooden, en het volk heeft het naa geseijt, en mijn moije seijt het is haer geweest, en zij seijde teghen die boevent, want zij hielden hen voor gussen en seijden sij waaren uijt het haere verdreeven, en nu mosten zij wat weder krijghen en zij waegden op de galghe die wisselijke wel nae volgen wolt: zijt ghij gussen, ach ik heb ook eenen eenighen broer die uijt alle sijn verdreeven is, en het selfde dat hij hadde dat stont daar, en dat hebt ghij nu meede genoomen, die kraije bijt die andere die ooghen niet uijt. — Doe seijden sij, die hoere die liecht het, en doe hebben zij in mijn moije cantoor gheghaan en hebben daar voor haar ooghen genoomen al dat daar was; dan in mijn moije slaapkamer daer en hebben zij niet in geweest, want daar liep mijn nigt Ott

in en deede die toe, daar hadden mijn nichten nog wijffkettenen dat zij die beholden hebben, anders en hebben zij van gelt of goltwerk ofte silverwerk niet beholden dan vijf silver leppelen, die stak de bouwknegt in den bossem, want die leghen bij hem in waskamer, want allet bouwvolk hadden zij boven gehaalt, en hadden se bij hem in die waskaamer ghesloeten, en Heije en die Scroer waaren op der tinnen gheloopen, konnen se altemaelen sien hoe veel dat daar was, en die kock sat op groene ka mer op hansolder, en die eene melkmecht sat in de kelder onder een cuijp zoo dat zij zeer verstrooijt waren en beangst . . . Doe sij alle dinghen beschicht hadden doe gingen zij wat . . . en moesten hem alle die cannen met wijns tappen, en bragten se daer buijten die de wacht hielden, en doe sij ginghen doe slooten se altemaelen in die wijnkelder, en bonden die toe en drijgden mijn moije, zoo veer als sij se nae screven, soe wolden zij Bochorst aan brand leggen, en sij waaren daar soo becondich want zij vraegden nae Heije en naar die Scror en nae die olde stomme, en Heije sach se gaen. Doe kwam Heije off en liep nae t dorp en liet die clocke slaen. Mijn nigt Otto en die Scroer . . . en sogten haer moer, want zij meenden dat zij alle vermoort waaren, en lieten se uijt die kelder, en sij hebben mij mijn kleijne schat ook benoomen, en ik was tot alle geluk hen Swoll gegaan tot mijn nigt van Ittersom op 't hoff. Voort kan ik mijn hart

frundelijke lieve vader niet berghen dat mijn moije van mijn lieve vader hartgrondelijke begeert dat mijn lieve vader zoo veel wil doen en schrijven haar een brief, of Sijmen daar bij mijn lieve vader is, dan of hij in holland is, want hij was te Bochorst, en hij zei, hij wolde daar weder aenkomen als hij van Emden quaem, en dat was al in voor van den winter. Niet meer op dit pas en weet ik mijn lieve vader te schrijven, hoewel 'k wel weet dat dit mijn hartfrundelijke lieve vader dit geen blijde tijdingh weesen en zal, zoo verhoop ik den heere hartgrondelijke voor mijn lieff vader te bidden dat den Heere ue geduldigheijt geeve in ue lijden. Hiermede wil ik mijn hartfrundelijke lieve vader den allmagtighen heere beveelen, die mijn lieve vader wil spaaren in langwijlighe gesontheijt tot een salig eijnde, hiermede veel hondert duijsent goede nachten mijn lieve vader. Mijn moije en mijn nigten, en mijn nigt van Ittersom gebieden hen seer aan mijn lieve vader, en mijn hartfrundelijke lieve vader zij . . . . segge mij mijn lieff broer goeden nagt. Gescreeven metter haast saturdag voor sint peter bij mij

Otto van Wijngaerden UE goedwillige en onderdanige dogter.

Soe dit geschiet is dat was woensdag na nieuwe jaar A° 1571.

---

(1) In het stedelijke archief te Elburg Lade 24 N° 5 bevindt zich een' brief van burgem. schep. en raedt te Zwolle van den 4 Julij 1573, met verzoek om overtezenden de bekentenis van eenen geexecuteerden misdadiger, welke mede gespolieerd zoude hebben het huis Bukhorst.

1578. In het jaar 1578 zien wij *Johan van Bukhorst*, onder de edelen en gedeputeerden in het Bergklooster vergaderd, beraadslagen over de aanneming des Graven van Rennenberg als Stadhouder van Overijssel. Het kasteel Bukhorst was gedurende de vijandelijkheden van dien tijd tot 1585 met 10 of 11 man Staatsche troepen bezet. Door de nabijheid der steden Kampen en Zwolle was het voor de aanvallen der Spanjaarden genoegzaam beveiligd; er wordt althans geene aanteekening gevonden van eenige vijandelijke onderneming tegen hetzelve. In het midden dezer eeuw vinden wij nog vrouwe *Alijd van Bukhorst*, gehuwd met Alexander Bentinck, heer van Aller en Berinkhuizen in 1555, en in het laatst van dezelve *Floris van Bukhorst*, gehuwd met Johanna Bentinck, welke na zijn overlijden hertrouwde met Gosen van der Lauwick, Drost van Bredevoort, die in 1597 beleend werd met het huis ten Velde (1).

---

(1) Tot opheldering van den overgang van *Bukhorst* in het geslacht van *Oir* meldt de aanteekening van den heer van Doorninck. *Willem van Bukhorst*, gehuwd met Mechtelt Oem van Wijngaarden, wiens broeder, *Johan* de oude, in 1571 vermoord werd, liet zeven kinderen na: *Johan*, *Willem*, *Floris*, *Ottina*, *Florentine*, *Alijt* en *Maria*. Het schijnt, dat *Johan* eenigen tijd heer van Bukhorst geweest is, want hij wordt sedert 1565 nu en dan onder de Edelen gemeld, die de Landdagen bijwoonden. Maar den 11den Maart 1580 wordt in het leenregister van Overijssel *Floris*, na den dood van zijnen broeder *Johan*, met bovengemelde goe-

---

In het begin der 17de eeuw wordt Bukhorst in andere handen aangetroffen, blijkens de volgende aanteekening. „In 1613 deden *Borchard van Oer* en *Machteld Sloets*, zijne huisvrouw, tijdelijke bezitters van den huize Bukhorst, op aanschrijven des E. Raads, den burgereed te Kampen. volgens de voorwaarden met hunne voorzaten ingegaan." En in het jaar 1617 komt ook de weduwe van *Borchard van Ohr tot Buckhorst* als vrouw van Zalk voor.

Den volgenden heer *Lambert Bernard van Oir tot Buckhorst* werd, in het jaar 1639, van wege de Staten van Overijssel, in erfpacht toegestaan de halve visscherij te Zalk voor 8 car. g. jaarlijks. Te voren had hij ƒ 10 jaarlijksche erfpacht daarvoor betaald.

---

deren beleend. Deze *Floris* had Anna Bentinck, dochter van Eusebius Bentinck (gedeputeerde op de eerste vergadering der Staten-generaal te Brussel) tot echtgenoot, doch is kinderloos overleden. — Na den dood van *Floris*, den 28 Aug. 1587, wordt Johan Sloet de jonge, zoon van Johan Sloet, als man en momber zijner huisvrouw *Florentina van Bukhorst*, met deze goederen beleend. Zij lieten geene zonen na, zoo dat Bukhorst op de oudste dochter Mechteld Sloet vererfde. Zij is, nog geene twintig jaren oud, in den echt verbonden met *Borchard van Oer*: want het huwelijk harer ouders dateert van Maart 1586 en de voorwaarden van haar huwelijk zijn van 30 Maart 1606. Ruim tien jaren later (1 Aug 1617) was zij reeds weduwe, daar zij toen wegens het overlijden van haar man tot hulder in zijne plaats heeft aangesteld Zeino Rengers.

De wederhelft der visscherij behoorde hem zelven, zoo dat hij door de bekomene erfpacht nu tot de geheele visscherij te Zalk alleen geregtigd was. Volgens eene overeenkomst van het jaar 1492 hadden eenige heeren van Bukhorst de visscherij aldaar in gemeenschap met den Bisschop in bezit gehad en daarvan gebruik gemaakt, elk voor de helft. De helft behoorde tot des Bisschops tafelgoederen en kon, daar de steur- en zalmvisscherij dikwijls eene rijke vangst opleverde, gedurende zijn verblijf te Zwolle, Kampen of Vollenhove, zijnen disch met menigen kcstelijken schotel van dit geregt voorzien (1).

Aan het einde der 16de eeuw ontmoeten wij *Borchard Joost van Welevelde tot Bukhorst, Molecate* enz. als heer van Zalk en Vekate, Drost van het ambt IJsselmuiden. Deze hoogadellijke nieuwe eigenaar verschijnt in zijne laatste betrekking in geen behagelijk licht, daar hij op de voorregten van den magistraat te Genemuiden aanspraak maken en zich het onderzoek en den ijk van tonnen, maten en gewigten aanmatigen wilde (2). Hij was een zoon van *Johan van Welevelde* toe Diepenbroek en Arendshorst, die gehuwd was met *Florentine Agnes van Oir*, dochter van *Lambert Bernhard van Oir tot Bukhorst* (3).

---

(1) Racer, VII. bl. 303, 304.

(2) Men zie het officiëel relaas van het gebeurde in 1694 bij Racer, VI. bl. 233—236.

(3) Volgens den Heer van Doorninck hebben *Borchard*

Door *Agnes Florentine Hadewich van Welevelde*, die met *Wolf Bentinck* gehuwd was, is Bukhorst in het geslacht der *Bentincks* gekomen en sedert daarbij gebleven. Van hen werd het aan *Seino Arend Bentinck* overgebragt, Generaal majoor der infanterie en kom-

---

van Oer en *Mechtelt Sloet*, gehuwd in 1606, slechts twee kinderen nagelaten, *Lambert Bernhard* en *Agnes Florentina*, van welke de eerste den 5 Junij 1650, na den dood zijner moeder is beleend; de laatste schijnt een huwelijk te hebben aangegaan met *Johan van Welvelde*. *Lambert Bernhard van Oer* moet gestorven zijn zonder wettig kroost, want 31 Dec. 1675 werd, na zijn overlijden, zijn neef *Borghart Joost van Welvelde* beleend. Hij had zich in 1668 van den Arendshorst laten verschrijven. Zijn echtgenoot was Anna van Keppel tot Molencate. Hun zoon *Joan van Welvelde* was, toen hij na hun overlijden den 14 Dec. 1712 beleend werd, nog minderjarig, maar deed 9 April 1716 in persoon den eed als leenman van deze provintie en liet zich in hetzelfde jaar van Bukhorst verschrijven. Hij is echter vóór 7 April 1718 gestorven, want toen verzocht *Lambert Joost van Hambroek* toe der Arendshorst voor hem zelven en in naam der gezamenlijke erfgenamen van *Joan van Welvelde*, heer tot Zalk, met die heerlijkheid beleend te worden. Deze verkocht in den jare 1733 de heerlijkheid aan *Johan Zeger van Welvelde* tot Diepenbroek, die met dezelve op 18 Julij 1733 beleend werd. Deze had nog eenen broeder *Seino Arend* en eene zuster *Agnes Florentine Hadewich*, gehuwd met *Wolf Bentinck*. Na het overlijden van *Joan Zeger* is *Seino Arend van Welvelde* in 1731 van Bukhorst verschreven, en vervolgens is er, 17 Nov. 1757, mede beleend zijn neef *Willem* of *Willem Jan*, oudste zoon van *Wolf Bentinck* voorn. en *Agnes Florentina Hadewich van Welvelde*. Deze aanmerkingen vullen den oversprong in den tekst aan.

mandant van Maastricht, gehuwd met Emilia Arnoldina van Wassenaer, douairière van Hambroek. Hij overleed in 1778, en na hem verschijnt *Berend Hendrik Bentinck tot Bukhorst*, heer van Zalk en Vecaten, in 1787 kolonel der kavallerie en na 1813 Gouverneur der provintie Overijssel (1).

Berend Hendrik Bentinck tot Bukhorst overleed als Gouverneur van Overijssel in 1830, weinige jaren daarna zijne weduwe; in 1839 hun éénige zoon *Hendrik Koninck Bentinck*, die, minder begaafd en minder geëerd dan zijne ouders, zich ook minder aan het belang-

(1) De opvolging sedert *Agnes Florentina Hadewich van Welvelde*, die met *Wolf Bentinck* gehuwd was, is, volgens den Heer VAN DOORNINCK, deze. Hun zoon *Willem Jan*, na den dood van zijn oom *Seino Arend van Welevelde*, in 1757 met Bukhorst beleend, schijnt het reeds vóór 1761 aan *Seino Arend Bentinck* te hebben verkocht, want deze liet er zich toen van verschrijven. *Willem Jan* verkreeg daarop 18 Oct. 1763 octrooi, om de heerlijkheid Zalk en onderhoorige leenen te mogen vervreemden en volbragt zulks in het volgende jaar, daar dezelfde *Seino Arend Bentinck tot Bukhorst* er zich op den 21 Aug. 1765 mede liet beleenen. Met Zalk en de Bukhorster tienden werd den 19 Sept. 1778 Anna Baronnesse Bentinck echtgenoot van Willem Anne Baron van Spaen tot Hardenstein beleend, en deze erlangden den 28 Junij 1779 approbatie van den door hem gedanen verkoop der heerlijkheid Zalk en der Bukhorster of Zalliker tienden aan *Berend Hendrik* Baron *Bentinck*, toen majoor van het regiment kavallerie van Stavenisse Pous, en zijne echtgenoot Carolina Medioburgensis Baronnesse van Borselen. Hij had zich reeds den 19 Febr. te voren van Bukhorst laten verschrijven.

rijk beheer en bestuur zijner aanzienlijke heerlijkheid toewijdde. Daar hij zonder afstammelingen en zonder beschikkingen overleed, besloten de erfgenamen, die langs verschillende zijtakken afdaalden, de uitgestrekte landgoederen, als niet geschikt ter verdeeling, in het openbaar te verkoopen. Door dezen verkoop, die den 8sten Sept. 1840 heeft plaats gehad, is de eigendom dier goederen, in 59 percelen afgedeeld, voor de som van ƒ 245,455 aan ruim dertig bijzondere personen overgegaan. Het regt van jagt en visscherij in de geheele uitgestrektheid der heerlijkheid Zalk en Vecaten zijn gevestigd op den ondergrond van het kasteel Bukhorst, bij den openbaren verkoop der havesathe toegewezen aan R. F. K. Baron Bentinck tot Schoonheten, wien ook het regt der benoeming van den predikant, den koster en schoolmeester behoort. Ondertusschen is door dezen verkoop de grondbezitting van Bukhorst, die eene oppervlakte van ruim 300 bunder besloeg, tot 13 bunder ingekrompen tegen eene waarde van ƒ 17,000. Het huis is gesloopt; dit was het einde van Bukhorst.

AANHANGSEL.

Ick Gerhard Weijer, jn der tijt amptman haer forstel. genade de Vrouwe Abdisse in eines hooch graaff Capittels der Keiserl. vrij

wereltl. Stiftes Essen, over haer forstl. en hooch graefl. Genades luijden en goederen in Zallandt, doe te weten: Dat Ick (in voorschr. qualiteit) ten overstaen nabenoemde mannen van leene, als daertoe ter goeder tijt versocht zijnde, verlijet en beleent hebbe en doe sulx mits desen, den WelEd. Johan Edsert Frederick van Grevinck, als Erfgenaem sub beneficio Inventarii van sijn WelEd. moeder Vrouwe Eltske van Tongeren weduwe Grevinck, met het erve en goet gen. die hoeff to Archum, in den Carspele van Ommen buijrschap Archum gelegen, mit allen sijnen olden en nijen toebehoren en so en in aller gestalt sijn WelEd. zalige moeder voorn. hetselve met doode ontruijmt en nagelaten heeft, en de WelEd. Joh. Edsert Frederick van Grevinck heeft in voorscr. qualiteit hiervan aan mijne handen hulde en eedt na behoren gedaen.

Voorts heeft welgem. Johan Edsert Frederik van Grevinck in voorsc. qualiteit het voornoemde Erve den hof te Archum cum annexis aen mijne handen gerefuteert met het beswaer van den jaerlixen thins op Lamberti ad vier mud rogge en twee mud boekweijte, Item, een car. gulden verschijnende op Martini, losbaer met een capitael van twee duisent vier hondert car. gl. En eene jaerlix rente van twee en veertigh car. gl. verschijnende op den 1sten December, losbaer met een capitael van achthondert viertigh car. guld. sonder daeraan eenich recht ofte gerechtigheit te beholden, dan dat haer forstl. en hooch graefl. Genade

haer schoonste en beste daer mede doen mochte; edoch versoekende, dat uijt sake van coop, daervan comparant bekande voldaen te sijn, daermede als voren wederom beleent mochte worden d'hooch Ed. geb. manhafte heer Wilhelm Ter Bruggen tot het Laer Luitenant Kolonel en Capitein, welke versoek met mannen van leene in deliberatie gelecht sijnde, hebbe Ick, omme goede consideratien, voorts wederom verleijt en beleent, verleije en belene mits desen den hooch geb. heere Wilhelm Ter Bruggen tot het Laer met het voorn. erve en goet, den hoff to Archum cum annexis gelegen en beswaert blijvende als voren, omme hetselve van haer forstl. en hooch graefll. Genade in thins en leenscher weerden te holden, gelijk sulx van thins en leenrechte eijget en behoort. Ende hooch ged. heer Ter Bruggen heeft hiervan aan mijne handen hulde en eedt gedaen en belooft alles te doen, wat een goet en getrouw Vasal haer forstl. en hooch graefl. Genade behoort en schuldich is; haer forstl. en hooch graefll. Genade dan noch haeres thinses en goedes rechtes, als oock eenes jederen des sijnes onvercortet.

Daer dit aldus geschiedde waren met mij aen en over, als beleende mannen de E.E. Werner Crans Cam[r] en Bm[r] der Stadt Zwolle ende ontfanger gen. van Zallant, en Rudolphus Wijer J. V. L. Ende dewijle bij mij Amptman ten profijte van den WelEd. heere Evert Jan Grevinck, als leste gewesene uijthebber des voorn. erves, in bewaringe is een capi-

tael van twee hondert car. gl. met twaalff gl. twee st. rente van dien, soe ist, dat deselve, tot guarant van hoochgem. heer Ter Bruggen, bij mij sullen blijven ter tijt en soe lange de heeren schattinge der voorn. erves tot den 29 Augusti deses jaers 1671. ten vollen betaelt is.

Sonder argelist. In waerheijts kennisse hebbe Ick desen met mijn ondergeteekende hant en uijthangende segel bevestighet. Actum Zwoll A° 1671 den 18 Octob.

(get.) Gerhard Weijer.

Des ambtmans zegel in groen was, aan dezen brief hangende, vertoont op het wapenschild drie zwaarden en boven hetzelve een helm ook met drie zwaarden.

PENNING
door de Stad Deventer in 1595
vereerd aan
DANIEL TOSSANUS.

De Heer O. P. Serrure, Hoogleeraar in de Geschiedenis te Gend, een der medearbeiders van het te Brussel uitgegeven wordende tijdschrift, getiteld *Revue de la Numismatique Belge*, kwam voor eenigen tijd in het bezit van den hiernevens op natuurlijke grootte afgebeelden penning, die herkomstig was uit het rijke muntkabinet van wijlen den Heer Döppler, voormaligen Directeur der loterij te Warschau. Ofschoon vermoedende dat het eene medaille en geen muntstuk was, wist hij

daarvan geene verdere aanwijzing te doen (1). Twee resolutiën van de Magistraat der stad Deventer, opgespoord door onzen stadgenoot den Heer P. C. Molhuijsen, hebben hem in staat gesteld daaromtrent nadere berigten te geven (2). Het een en ander daarvan in dezen Almanak mede te deelen scheen ons niet ongepast.

De voorzijde van den penning vertoont een' krijgsman met helm en harnas, in de regterhand eene bannier, in de linker een wapenschild van de stad Deventer met het omschrift

ET * PACE * ET * BELLO * CONSTANS *

Op de keerzijde vindt men den gekroonden arend met het omschrift

RESPUB * DAVENTRIENSIS * D * D * 1595. *

Het gewigt bedraagt 43 wigtjes 2,2 korrels. De resolutiën, waarvan ik boven sprak, zijn de volgende.

2 Junij 1595 Cons. Traes. Stegeman.

„ Also Dns. Daniel Tossanus unsere stadt „ ein boeck gedediciret en daermit vereeret, „ sall hoem in recompens weder vereeret wor„ den viff Roesenobelen, daervan ein vereer„ penninck under unse stadt waepen gemaec„ ket sal werden."

(1) Tom. III. p. 253.
(2) Tom. IV. p. 56 suiv.

Solis 15 Junij 1595 Cons. Heijnck, Donckell.

„ Gearrestiert dat die kemener in der tijtt
„ Scholier, sal laten maken een stempel mit
„ een pontzoen, glick ontworpen is, omme
„ ter stadtdienst te gebruiken, op enige pen-
„ ningen, soe unse stadt sal willen verehren."

Uit dezelve mag men dus met genoegzame zekerheid afleiden, dat de penning gegeven is aan Daniel Tossanus (Toussaint), voor de opdragt en vereering van een boek, en tevens, dat de bij die gelegenheid gemaakte stempel ook zou dienen voor andere dergelijke gelegenheden. Of daarvan immer weder gebruik is gemaakt, weet ik niet te zeggen.

Blijkens het berigt van Revius (1) was deze Daniel Tossanus Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Heidelberg. Het boek bevatte eenige van zijne redevoeringen en had de opdragt en vereering in December 1594 plaats, bij gelegenheid dat zijn zoon Paulus Tossanus te Deventer op twee en twintigjarigen leeftijd het Rectoraat der Latijnsche scholen had verkregen. Een gedeelte van deze opdragt wordt door Revius medegedeeld. De vader verheugt zich zeer over het verkrijgen dezer betrekking door zijnen zoon aan eene zoo beroemde school, en werd hij in zijne vrees, dat die last voor zijne schouders te zwaar zoude zijn,

(1) *Dav. Ill.* p. 536.

alleen gerust gesteld door de gedachte, dat de benoeming geschied was overeenkomstig het oordeel van eenige leden der Leijdsche Universiteit, en dat de Regering van Deventer zijn zoon daartoe bij herhaling had aangezocht. Alhoewel REVIUS daarvan geen gewag maakt, blijkt het toch, dat PAULUS TOSSANUS reeds Conrector der scholen was. Althans heb ik in de Cameraars Rekening van 1595 dezen post gevonden.

„ Den 29 Julij (1594) per ordinantie des „ Rades de dato den 23 huius betaelt aan „ Mr Peter Queijsen Secret. voor die verteeringe van cost ende wijn, als Mr Adrian „ Marcellius Rector toe Dorth tot sijnen huijse, ende daernaer Paulus Tossanus Conrector alhier, tot sijnen huse gedaen, als mede „ voor sijn ongemack, vermoghe sijne taxatie „ ende avergeleverde rekeninge . 40 ggld

TOSSANUS werd onder anderen door EVERHARD VAN BRONCKHORST, Professor in de Regtsgeleerdheid te Leijden, aanbevolen, gelijk blijkt uit den volgenden brief van 3 Mei 1594 aan de Regering van Deventer.

Erntfeste, Hochachtbare, Hochgelerde, Vorsienige hern. Na geborlike recommandatie solle mijn Hern believen tho weten, dat ick Iwe E. alhijr schicke einen bequaemen jongen man, die in quarta classe bequaem is om tho lesen, welker is des Erwerdigen ende Hochgelerden Hern Daniels Tossani sohn, dessen vader is ein sehr trefflicke vnd wijtberoemt Professor tho Heidelberch in der heiliger

Schrift. Desse vorgemelter jonge man is in sijn Graeca ende Latina Lingua sehr woll geleert ende erfaren, oick in Dialectica ende andere frije kunsten, die man in den trivialibus scholis plegt tho lesen, dan hie in die universiteit van Heidelberch gepromoviert is in Magistrum artium ende wert ende bequaem gekent, die alle vrije kunsten mach lesen ende profitijren. So dat ick gansz niet twijfele, hie wert die jonge joechte mit goden vrucht ende profijt darin onderrichten ende lehren. Ock so is hie eines fromen ende oprechten wandels ende levens, ende van sijnen vader in die gereformeerde religie ende gotvresenheit sehr wall opertogen, gelijck dat darvan die vornemste Professoren deser universiteit, als D. Junius ende D. Bastingius goth getuichnisse geven. Ferner so is hie ock van goden ansehen ende authoriteit, dat hie die jeuchte wall in officio ende goden dwanck sal konnen halden. Angahnde het stipendium hebbe ick gein commissie gehat um wat seckers hem tho belaven, allein sullen mijn Hern, ansehende sijn gelertheid ende andere gaven van doechden, also mit hem handelen, dat hie die vrije kost mit kleidung ende vrije habitatie darvan ehrlichen mach bekommen, ende ein kleinns nith ansehen, nademal hie ein goit getuichniss van leven ende gelertheit mede brengt. Hie kan noch die Nederlantsche spraek nit, dan spreeckt godt Frantzosch ende Hochduitsch, want hij is ein Frantzoss geboren, dan nademall onse Landts spraek

sehr up die hogduitsche spraek vallt, sall hie sich hast dartho gewonen," enz. — Het overige van den brief is eene aanbeveling van Wolter Wolterssen, of Gualtherus Sijlvanus van Doesburg, voor eene lagere classe, denzelfden, die eenige jaren later Rector der Latijnsche scholen te Deventer werd.

En in het *Diarium* M. S. van EVERHARD VAN BRONCKHORST komt op den 25sten April 1594 voor: *Recepi iterato literas a Senatu Dav. ut illis prospicerem de idoneo Rectore.* En op den 3den Mei: *Scripsi Daventriam ad Magistratum, cui commendavi pro Rectore 4tae classis filium D. Tossani, qui dein vocatus est ad Rectoratum.*

TOSSANUS heeft zijne betrekking van Rector nog geene drie jaren bekleed. Hij verzocht en verkreeg den 21 Februarij 1597 zijn afscheid, en vertrok als Leeraar der Waalsche Gemeente naar Frankenthal. Zijn heengaan werd zeer betreurd door den Amsterdamschen Rector CORNELIUS REKENARIUS, in een hem toegewijd gedicht, dat door REVIUS (1) wordt medegedeeld.

PAULUS TOSSANUS was geboren op het kasteel *Argimont* bij Orleans, den 27 September 1572, waar zijne ouders, als vervolgde Protestanten, door begunstiging der weduwe van den Hertog van Ferrara, dochter van LODEWIJK XII., eene schuilplaats hadden verkregen.

---

(1) p. 544.

Behalve eene levensbeschrijving van zijnen vader heeft hij onderscheidene werken van godgeleerden inhoud nagelaten, die door Revius vermeld worden. Ook heeft hij reeds in 1594 een boekje uitgegeven met den titel *prima scholae renascentis Daventriensis incunabula*, waarin gevonden worden zijne destijds gehoudene oratie, de lessen die hij voornemens was te houden, de schoolwetten en een zesvoetig gedicht op de bevrijding der stad uit de handen van den vijand en de hervatting van het onderwijs aldaar.

De Heer de Serrure, na de namen der destijdige leden van den Magistraat te hebben opgegeven, voegt er deze opmerking bij.

„ Nous aimons à consigner ici les noms de
„ ces hommes qui savaient rendre hommage au
„ mérite et à la science. Il n'etait pas rare,
„ du reste, autrefois, de voir les magistrats
„ des villes encourager les savants ou les lit-
„ térateurs, soit par des subsides, soit par
„ des rémunérations honorifiques. Malheureu-
„ sement cette louable coutume de nos pères
„ n'a que trop passé de mode. De nos jours,
„ nos administrations communales, quand on
„ leur adresse quelque oeuvre littéraire ou ar-
„ tistique, se bornent a un accusé de réception,
„ ou a un vote de rémerciments."

Ons bepalende bij het eerste gedeelte dezer uitboezeming, gelooven wij niet te veel te zeggen, wanneer wij beweren, dat Deventer daarbij eene eerste plaats moet worden toegewezen.

Die de geschiedenis der stad kent, weet hoe zeer letteren en studien daar vroeger en later steeds aanmoediging en ondersteuning vonden, ook genoegzaam in de talrijke dus genaamde praebenden zigtbaar. Het is geen onderwerp om hier te behandelen; maar dat de Regering de gewoonte had, om bij opdragt en geschenk van letterkundige voortbrengselen de schrijvers daarvan vereeringen te doen, hiervan vindt men in de stads archieven doorgaande blijken. Het doorloopen der Resolutien van de Magistraat slechts van een kort tijdsbestek heeft er ons eenige opgeleverd, die wij als weinige voorbeelden tot staving daarvan hier mededeelen.

„ Martis 21 Aprilis 1629. Coss. Kem.
„ Lueloff D. Nylandt."

„ Ordonn. gepasseert op enz. umme aen
„ Joannem Molanum studiosum Groningae tot
„ voltreckinge sijner angevangene ende nu
„ bijnae geabsolveerde studien eens vooral
„ uijt te keeren vijftich goltgulden ende dan
„ noch pro dedicatione quarundam thesium
„ twie rosennobels zijnde derthien goltgulden
„ viii st.

Veneris 29 Maij 1629. Cons. Lueloff, Nijlandt dd.

„ Ordonn. gepasseert op enz. omme aen
„ D. Everhardum Schuttenium V. D. M. Swol-

„ lanum pro dedicatione contemplationis Sio-
„ nis uijttekeeren vijftich rijcxdaelers ofte
„ hondert ende xxv guld. voor zijn E. bij S.
„ en R. toegelacht.

Lunae 8 Junij 1629. Coss. van der Beeck loco Lueloff, Dr Nijlant.

„ Schepen ende Raedt vereeren Tobiae Sol-
„ lingo Alumno pro dedicatione Thesium de ar-
„ ticulorum fidei Apostolicae et fidei Ecclesiae
„ Romanae repugnantia twee rosennobels.
„ Noch vereeren S. en R. denzelven Tobiae
„ Sollingo d'summa van dertigh goltguld. eens
„ ex speciali gratia om sich daervoor te doen
„ kleeden."

14 Sept. 1631.

„ Aan D. Nicolao Videlio SS. Theologiae in
„ illustri hujus civitatis professori 50 ggld.,
„ goetgunstelick toegelacht pro oblatione cu-
„ jusdam libelli intitulati De arcanis Arminia-
„ nismi." —

Deventer, November 1848.

DE RING VAN EPE.

Het doel der werktuigen en versierselen van een volk na te sporen, hetwelk geen ander spoor dan juist die werktuigen en versierselen in ons midden naliet, ziet daar een werk, dat aan alle kanten met raadsels en gissingen bezet is; vooral wanneer de geschiedenis ons ten eenen male omtrent zijne afkomst en lotgevallen als zijne zeden en gebruiken onkundig laat. Als wij in de grafplaatsen of lijkbussen van stammen, die nog in de kindschheid der beschaving verkeerden, het gereedschap voor den opschik of den oorlog aantreffen, hetwelk de bloedverwanten hunnen afgestorvenen in het doodenrijk medegaven, dan vragen wij allereerst in welk tijdvak der menschelijke geschiedenis zij zoo omtrent te huis hooren? Voor deze eerste vraag echter stuiten wij reeds, indien er geene munten bij liggen, die door haar jaarmerk min of meer eene dagteekening schenken aan de oudheden, met welke zij te gelijk begraven wierden. Vragen wij verder meer bepaald naar het volk zelve, ook het antwoord op deze vraag is ten uiterste moeijelijk, sints wij weten, dat er in de gebruiken en gereedschappen der onderscheidene

volkstammen in den staat der onbeschaafdheid zulk eene merkwaardige gelijkheid heerscht. Er bestaat, bij voorbeeld, tusschen de zeden der Germanen in hunne oorlogen met de Romeinen, en die der Tscherkessen, die thans den Caucasus met eenen moed even hoog als dit gebergte tegen de Russische knoet verdedigen, eene sprekende gelijkvormigheid, zonder dat 't iemand in den zin zal komen hen beiden op grond daarvan als stamgenooten aan te merken. De plaats der opdelving kan ook weinig omtrent den volksstam beslissen in een tijdvak van dagelijksche volksverhuizingen, toen Celten, Wenden en Germanen, aan geene vaste woonplaats gebonden, telkens van land verwisselden, al naar dat zij door opgerukte stammen verdrongen werden, of zelven hunne zetels uit zucht tot buit, tot oorlog of verandering verlieten. Aangenomen ook al, dat deze of gene stam een paar eeuwen aan zeker oord gebonden konde zijn geweest, dan evenwel zouden de strooptochten van magtige en roofzuchtige volken in de algemeene trekken, waardoor zich de gereedschappen dezes stams onderscheiden, eene onontrafelbare verwarring gebragt hebben. De Noormannen, bij voorbeeld, met hunne Wikings aan het hoofd gingen hier landen en plunderen; elders aangevallen en verwonnen lieten zij den roof in het water zinken of begroeven dien onder den grond, om eindelijk wat zij overhielden in hun vaderland op te slepen; wiens bodem om deze reden eene vergaderplaats van munten,

wapentuigen en gereedschappen van alle natien en tongen Europas geworden is. — Hoe geheel anders is dit in beschaafde en gevestigde staten, die aan denzelfden bodem steeds gebonden zijn en tegen buitenlandsche strooptochten steeds geveiligd. Daar vindt men bestendig dezelfde wapenen en gereedschappen van dezelfde natie in de grafplaatsen bewaard. Dezelfde godenleer, dezelfde kunst, hetzelfde karakter des smaaks, kenteekent alle voorwerpen van weelde of nijverheid, en niemand kan een oogenblik twijfelen tot wat eeuw of volk deze voorwerpen eenmaal behoorden. De nekropolissen der Etruriërs leveren mij ten dezen een beroemd en alom bekend bewijs.

Niettegenstaande al deze moeilijkheden heb ik mij, op aandrang des uitgevers, gewaagd aan het onderzoek van een bronzen ring en naald (1), die op de Veluwe digt bij Epe in een lijkpot of gebakkene urne, met eenige asch van verbrande beenderen, onder de aarde van een' tumulus gevonden zijn. Het is intusschen geenszins om de groote zeldzaamheid, dat ik de aandacht mijner lezers op deze twee voorwerpen vestigen wilde. Vele exemplaren van diergelijke (2) ringen en naalden, en wel

---

(1) Zie figuur 1 en 2, beiden het eigendom van Jonkheer G. W. van der Feltz, Burgemeester van Epe, doch thans bewaard op het Museum te Leiden.

(2) Zie b. v. de type van soortgelijke ringen afgebeeld in de *Leitfaden zur Nordischer Alterthumskunde*, *Kopenhagen 1837*, bl. 44. De gelijkenis met den

vereenigd gelijk hier, zijn in andere landen gevonden. Het is alleen de plaats, waar onze exemplaren aangetroffen werden, die ze eenig bijzonder belang bijzet; immers, zoo ver ik weet, is dit de eerste ring van dien vorm, die in Nederland gevonden wierd.

Wat nu de stof, uit welke de naald en ring gemaakt zijn, betreft, zij schijnt electrum of brons, zijnde gewoonlijk een mengsel van tin en koper; in allen gevalle is koper de hoofdzaak, en het is dit metaal, hetwelk volgens veler mening een bestemd tijdvak aan die voorwerpen zoude aanwijzen. Er is namelijk een gevoelen van zeer achtbare oudheidkenners, hetwelk den eersten gang van de beschaving der volken zich laat ontwikkelen in drie opéénvolgende tijdvakken (1). Zij beginnen, zegt men, hunne messen en pijlen uit steen te maken; zij vervolgen met dat metaal, hetwelk zij gedegen in de aderen der aarde, koper namelijk, aantreffen; en na deze tijdperken der kindschheid te hebben doorloopen, komen zij na eeuwen zoekens op de meer omslachtige bewerking des ijzers, hetwelk met steengruis gemengeld door geweldig vuur daaruit gesmolten en vervolgens

---

Eper ring is volkomen. Zie ook *Nordisk Tidsskrift*. II. 1. bl. 176, en de afbeeldsels van Sir Wm. Betham later te noemen.

(1) *Dänemarks Vorzeit von* J. J. A. Worsaae. *Kopenhagen. 1844*, bl. 6.

met den hamer in de verlangde vormen moet versmeed worden.

In het algemeen kan ik mij met deze onderstelling zeer goed vereenigen, doch hare regels zijn aan zoo vele en zoo groote uitzonderingen onderworpen, dat zij ons buiten andere van elders inkomende aanwijzingen luttel ter bepaling van het tijdvak der voorwerpen zoude kunnen baten. Onderstel dat eene natie overvloed van ijzer en weinig of in het geheel geen koper in haren bodem vond, dan zou deze reden alleen aanleiding kunnen geven om vroeger dan eenige andere op de bewerking van het ijzer te vallen; gelijk daarentegen zij, die veel koper en geen ijzer in hun land vonden, om die zelfde reden het koper zouden aanhouden, terwijl het ijzer in naburige landen reeds lange in vol gebruik was. Voeg hier bij de kracht van bijgeloof en vooroordeel, van smaak en gewoonten, allen roersels oneindig krachtiger werkende op onbeschaafde dan beschaafde natien, die zich meer door begrippen van 't doeltreffende en voordeelige laten leiden: dezen zullen het nuttige ijzer reeds lang voor de wapens en de werktuigen des akkerbouws bij zich ingevoerd hebben, terwijl genen door den glans en de geele kleur van het koper bekoord dit om geen geld ter wereld willen laten varen. Het is om deze of soortgelijke redenen onder anderen, dat het ijzer in Noorwegen en Zweden veel vroeger bewerkt is dan in het naburige en nader aan de beschaving liggende

Denemarken (1). In deze eeuw kan nergens voor scheepvaart, landbouw of nijverheid eene nuttige uitvinding gedaan worden, die binnen korte jaren niet het eigendom van alle beschaafde volkeren is, en zulks wegens de gemakkelijke en veilige middelen van gemeenschap zoo te water als te lande, door welke alle oorden niet alleen van dit werelddeel, maar thans mag men wel zeggen van geheel de aarde tot eene groote wereldmaatschappij aan elkander geknoopt worden. Doch zoo was het niet ten tijde onzer Germaansche voorvaderen; middelen van gemeenschap ontbraken onder hun ten eenen male, om niet te spreken van de nationale afkeerigheid, welke de volkstammen jegens elkander koesterden, en die het reizen hoogst gevaarlijk maakte. In dezen toestand van afzondering, waarin elke stam bovendien aan hare voorvaderlijke gewoonten als onverbrekelijke wetten geketend lag, kon het ijzer twee en meer eeuwen vroeger bij het eene volk in zwang zijn dan bij het andere, dat er nevens woonde.

Bij deze uitzonderingen tel ik nog den twijfel, of in sommige landen de orde van de vinding der metalen niet omgekeerd geweest zij. Zoo heeft men in Frankrijk de vraag opgehangen, of in Galliën het gebruik van het brons inderdaad wel ouder is dan dat van

---

1) *Dän. Vorzeit.* bl. 60.

het ijzer (1)? eene vraag, waarop nog niet beslissend geantwoord is, om dat men bij de alleroudste bronzen voorwerpen zoo vele sporen van door roest verteerde ijzeren werktuigen aangetroffen heeft. Professor KEISER te Christiania schijnt geheel niet aan den gezegden gang in de vinding der metalen te geloven, maar veeleer aan te nemen, dat de eene natie zich bij voorkeur van deze, de andere zich van gene stof tot zijne werktuigen en wapens bediende. Hij beweert namelijk, dat de gedenkstukken in de heidensche graven aanwezig, dan eerst, wanneer zij van ijzer zijn, aan de Germanen behooren, terwijl het koper bij de Celten moet te huis gebragt worden, en alles, wat van steen is, bij de Tchuden. Toen ik den Eper ring op het Germanisten-Verein te Frankfort toonde, zeide de Heer WACHSMUTH van Basel, „Hij is ontwijfelbaar Celtisch," er bij voegende, dat ook in hunne omstreken vele zulke ringen gevonden werden. Volgens deze onderstelling moest dan een Celtische stam onze Veluwe bewoond hebben, of langs getrokken zijn, en in dat geval misschien voortvlugtig voor Germaansche stammen, die hen, even als de Angelsaxen den Britten, onverzoenbaar op de hielen zaten.

Ondertusschen ben ik er nog niet aan toe

---

(1) *Quelques mots sur les antiquités de la Suisse occidentale par* FRED. TROYON. *Neue Mittheilungen von den Thür. Sachs. Verein.* VII. 3. 126.

om den ring bepaald aan dezen of genen grooten volkstam toe te wijzen, en zulks vooral, om dat men deze ringen niet alleen in Zwitserland, en in het Celtische Ierland, maar overal in het wijd uitgestrekte Germanje en Scandinavien aantreft. Waartoe mogen toch deze ringen gediend hebben, dat zij onder zoo vele verschillende menschenrassen eene algemeene verspreiding erlangd hebben? Uit alles nu dunkt het mij onbetwistbaar, dat hunne vroegste bestemming de versiering van het ligchaam ten doel had.

Vooreerst gelieven mijne lezers wel acht te geven, dat de Eper ring niet als onze hedendaagsche ringen rondloopt, maar gespleten en dus open is. Den oorsprong van dezen vorm treffen wij bij de oudste en beroemdste volken van het Oosten aan. Op de bouwvallen hunner verwoeste steden vinden wij den Persiaan met eenen gebrokenen halsring gesierd; gesierd met gebrokene of spirale handringen. De Assyrier draagt gebrokene braceletten en armringen. Bij de Celten was de gebrokene ring de type van alle versiersels, die het ligchaam of eenig deel des ligchaams omvatten (1). Het zal dus wel niemand in het hoofd komen, dat de gaping in den omtrek des rings eene uitvinding of eigendommelijk kenmerk der onbeschaafde horde geweest zij,

---

(1) *The personal ornaments of the great races of antiquity by* Mr. Birch. Archaeological Institute.

die de urne bij Epe begraven heeft, daar het veelmeer aan te nemen is, dat alle de stammen, ook die thans in den grond verscheiden schijnen, dezen vorm uit hun gemeen vaderland, het Oosten, met zich gevoerd hebben.

Het ligt in den aard der zake en het wordt door eene bestendige ondervinding in de geschiedenis bevestigd, dat de onbeschaafdheid de werktuigen en de wapens overneemt der beschaving. Denkt slechts aan de groote omkeeringen, die de volken van Oost- en West-Indiën in dit opzigt ondergaan hebben sedert de beschaafde natien van Europa in hun midden verschenen zijn. Wel nu, de afstand tusschen de Europeërs der 15de en 16de eeuw en de volkstammen van Amerika was niet grooter dan tusschen de Romeinen en de Germanen; en wat was nu natuurlijker, om niet te zeggen noodzakelijker, dan dat de Germanen van de Romeinen, met welke zij door handel en oorlog zoo dikwerf in aanraking kwamen, van lieverlede den vorm der wapenen en versierselen, vooral die soldaten en gemeene lieden droegen, overnamen? Alles wat wij van de Germanen over hebben toont ons, dat hun wapentuig en opschik als het ware de spiegel is, die het licht der Romeinsche beschaving terugkaatst. Dit geldt ook van de Celtische stammen, die met de Romeinen in aanraking waren, en het zal dus niemand verwonderen, dat er in den vorm der overal opgedolvene heidensche voorwerpen eene gelijk-

vormigheid heerscht (1), die wel aan een algemeen origineel ontleend schijnt te zijn, en die het den oudheidkenner zeer moeijelijk maakt om te beslissen, of het voorwerpen van Celtischen dan wel Germaanschen oorsprong zijn.

De stof van ring en naald geloof ik even weinig eene Germaansche bewerking te zijn, als de vorm van hunne vinding is. Dat de Germanen van den tijd van TACITUS reeds ijzersmelterijen zouden gehad hebben wil mij geheel niet in. Het is waar, koper is gedegen aanwezig en kan dadelijk gesmolten worden; maar dan het tin? Waar haalden zij die twee metalen te gelijk van daan? Hoe wisten zij ze in die juiste evenredigheid te mengen, dat er het heerlijkste brons uit zamenvloeide? Dit onderstelt een fabriektoestel en eene kunstvaardigheid, welke niemand, die Tacitus las, hun licht zal toekennen, en veel aannemelijker komt mij het denkbeeld voor, dat zij de broncen munten der Romeinen (2) versmolten en in de vormen hunner wapenen en versierselen gegoten hebben. Want dat zij het gieten van koper verstonden, daarvoor spreken onderscheidene, door anderen voor mij opgesomde bewijzen.

Schoon wij nu geen' bepaalden oorsprong aan onzen ring en naald kunnen aanwijzen,

---

(1) *Germanische alterthumskunde von* Dr. G. KLEMM. Einl. XII.

(2) Dr. KLEMM, bl. 152.

zoo is 't ons toch vergund van den vorm eenige algemeene rekenschap te geven

Wat dan het ligchaam des rings betreft, dit is zeer onderscheiden. Somtijds bestaat hij uit een' langwerpig-vierkanten lap bronsblik (1), hetwelk rond maar tevens bultig uitgebogen aan den binnenkant eene holle geut maakt, die met wol of hooi aangevuld alzoo om de hand of het been sloot. Somtijds bestaat het eenvoudig uit eenen ronden steel, gelijk in ons exemplaar, zonder eenig spoor van versiering er op. Somtijds eindelijk is die steel gedraaid (2), en deze laatste vorm komt mij de oudste voor. Eer het metaal in zwang kwam droeg men reeds ringen, maar toen nog van koord of touw, dat van plantaardige vezels of fijne biesjes gedraaid was. Deze draaijen nu van 't touw bootste men in de eerste metalen ringen na, het zij dan dat men drie metalen draden in één draaide, het zij dat men in den ronden steel de draaijen door vijlen inkierf, het zij eindelijk dat men een dun en smal repelken metaals in de rondte draaide en uit zulk een' schroefvormigen draad (3) eenen ring maakte.

---

(1) Zie de *Neue Mittheilungen*, V. 4 bl. 144, en de bijhorende figuren A. en 4. en Tab. II. fig. 8.

(2) Ibid. Tab. II. fig. a. Zie den touwvorm in den steel van 2 gespen en een bronzen draad van 3 strengen gevonden bij Catharinen Hof in Lijfland, *Memoires des Antiquaires du Nord* 1838—1839. Tab. VII. 2, 3, 9. Ook Dr. Klemm. pl. III. 1.

(3) Zie den vingerling op de plaat fig. 5, ontleend

Koorden ringen zijn niet heel als onze tegenwoordige metalen ringen; zij waren aan de twee einden der koord digt geknoopt, en werden zoo tot ring om hand of been. Ook dit heeft de oudheid in de metalen ringen, die, gelijk wij boven reeds zagen, meestal gebroken zijn, nagevolgd, zoo dat de beide einden roerende aan elkander liggen. Daar de koorden ringen dikwerf drie, vier, en meermalen om het lid gingen, vindt men niet alleen metalen ringen wier einden elkander voorbij loopen (1), maar die van vier, vijf en meer omgangen voorzien zijn. Dit zijn de zoogenaamde spiraal-ringen (2). Ook tot den knoop toe heeft men nagebootst door de einden des rings in knoppen te laten uitloopen, welke men achter elkander haakte (3), om den ring te doen sluiten. Later toen de vroegste bestemming der ringen te loor ging, werden

---

van de *Hist. Ant. Mittheilungen von der Kön. Geselschaft für Nord. Alterth.* bl. 98, fig. 2. Deze vingerling is van massif goud, en behoort tot de 6de eeuw misschien.

(1) *Nord. Tidsskrift for Oldkyndighed*, II. 1. pl. I. fig. 12.

(2) Zie fig. 6 ontleend aan de *N. Mittheilungen*, VII. 2. pl. I. 6, en fig. 5 ontleend aan de *Historisch-Antiquarische Mittheilungen von der Kön. Geselsch. für Nord. Alterthumskunde herausgeg.* bl. 98 fig. II. Verder *Nord. Tidsskrift* II. 1. 191. Dr. Klemm *Germ. Alt.* pl. IV. 5.

(3) Zie een' heerlijken halsring van dien aard in de Braunfelser verzameling, Dr. Klemm. pl. III. fig. 1. Desgelijks *Nord. Tidsskrift* II. 1. pl. I. fig. 1. en vooral de sluiting aan de ringen der kruizen fig. 4a en 3 op pl. X, der *Memoires des Antiquaires du Nord* 1840—1843.

deze knoppen geknot, zoodat de afgeplatte einden tegen elkander lagen, of ook wel het hoofd zijdelings buiten den cirkel opstaken. Deze vorm schijnt zoo geliefd geworden te zijn, dat men zelfs gespen (1) heeft gevonden, die in den cirkel gebroken, en aan beide de einden met fraaije achtkantige of geutvormige knoppen, die zich zijdelings buiten het vlak des cirkels ophieven, voorzien waren.

Men heeft tweederlei soort van ringen, die, schoon beiden gebroken, in de einden, waar zij gebroken zijn, verschillen. Men heeft er namelijk, die zonder eenige verheffing of daling, het zij dan enkel, het zij spiraal, aan den binnenkant, langs den ganschen steel glad weg rondloopen; men heeft anderen, zoo even beschreven, die in afgeplatte knoppen eindigen en als 't ware op elkander stuiten. Welk gebruik, is hier de vraag, hebben onze voorouders van deze twee soorten van ringen gemaakt?

Het gebruik der eerste (2) is bewezen en erkend. Zij zitten bij de lijken, wier gebeente tot ons overkwam, om de handgewrichten; om de armen, zoo wel de boven- als onderpijp; om de schenkels boven het en-

(1) Zie een exemplaar van zulken gesp, *Memoires des Antiq. du Nord.* 1838—1839. pl. 7. fig. 2, 3.

(2) Zie de fragmenten van zulken ring in fig. 8. In een' tumulus van het Weisenburger bosch zaten aan ieder been van een lijk zes ringen onder de knie. Dr. Klemm § 22. bl. 70.

kel of onder de knie. De voorbeelden zult gij in menigte bij de opdelvers van Germaansche graven aantreffen, en te Leiden komende ziet gij in het door Nederlanders onwaardig verwaarloosde kabinet van oudheden het geraamte van een' jongeling naar 't schijnt, hetwelk bij Arendsburg opgedolven nog een' ring over de onderste armpijp, indien ik mij niet bedrieg, zitten heeft. Ringen van dit soort met éénen omloop heb ik in menigte op het slot te Maintz gezien; waar eene zeer merkwaardige verzameling is van alles, wat de omtrek van het oude Moguntiacum in de opgedolvene grafplaatsen zoo van Romeinen als Germanen aan het licht heeft gebragt. Bij die gelegenheid verhaalde men mij twee bijzonderheden, te merkwaardig om hier niet vermeld te worden. Men had namelijk vooreerst opgemerkt, dat die ringen bij de Romeinen meest om de bovenste armpijp zaten, terwijl de Germanen een' ring derzelfde grootte nooit over den elleboog schenen te hebben kunnen schuiven; hetgeen men aan de meerdere gespierdheid van het Germaansche ras boven het Italiaansche toeschreef: in de onderstelling namelijk, dat zij de hand door die ringen staken, en zoo verder ter plaatse schoven, waar men ze hebben wilde, even als wij onze vingerringen aansteken en verder over den eersten en tweeden knokkel schuiven. Het tweede is, dat velen dier ringen bij de Romeinen op de borst der pantsers hingen, en daar de dienst onzer ridderorden schijnen

verrigt te hebben. De Heer LINDENSCHMIDT, die eene stoute behandeling van het historisch penseel met eenen diepen geschiedkundigen blik in de Germaansche oudheid vereenigt, heeft mij twee dier ringen ten geschenke gegeven, boven en behalve een' derden met geknotte knoppen, welken ik hier in steendruk laat uitgaan. Alle drie zijn van brons.

De twee eerstgenoemde armringen onderscheiden zich door iets, wat ik niet mag verzwijgen, Verbeeldt u den cirkel verdeeld in vier gelijke bogen, en de breuk in het midden van éénen dier bogen. Op elk punt, dat deze bogen scheidt, is ter zijde eene kleine uitpuiling van het brons, wier beide kanten, in de rigting des cirkels, aan de basis, schuinsch inwaards loopende, zijn uitgevijld, zoodanig dat de twee bovenste kanten scherp uitloopen, en aan wederzijden een inhammetje vormen, waar achter iets, (een amuletje, bij voorbeeld), gehaakt of gebonden kon worden (1). Of ze tot dit einde werkelijk hebben gediend, of ze symbolische teekens, of louter sieraden zijn, beslis ik niet. Alleen wil ik mijnen lezers nog op doen merken, dat, gelijk er vier zulke uitpuilingen zijn, er ook ter wederzijde

---

(1) Zie 2 fragmenten van één dier ringen in fig. 8, gezien van ter zijden, als de ring plat op tafel ligt met de haakjes naar beneden. De bogen zijn niet in perspectief geteekend, en van daar de wanstand als of de haakjes niet onder maar ter zijden aan den buitenkant zaten. De ring met stompe knoppen is fig. 3.

van elke uitpuiiling vier schuinsch afloopende paralelle lijnen aangebragt zijn. In éénen der ringen zijn de uitpuilingen zoo goed als afgeslepen, of afgesleten; dit kan ik niet onderscheiden.

Zoo even onderstelden wij, dat de Romeinen en Germanen die wijde armringen met de hand er door te steken aangedaan hadden, en dat is met die ringen wegens hunne wijdte (1) mogelijk. Maar wanneer de ringen om het handgewricht of boven het enkel goed sluiten, zoo als men meesttijds ziet, dan vervalt die onderstelling ten eenenmale. De hand of voet kan er niet door worden gestoken, en er is op dit raadsel geene andere oplossing, dan dat de *Smid*, bij ons voorgeslacht geen handwerksman maar een kunstenaar, die ringen om het lid gebogen heeft, zoodanig, dat zij moesten blijven zitten en niet weder af konden, ten zij de man, die vast smeedde, ook weder lossloot. De breuk bewees hierbij de dienst, dat zij den ring veêrkrachtig maakte, en bij het groeijen of zwellen der ledematen voor eenige uitzetting vatbaar was. Werd hierbij de hulp van den smid vereischt, dan kon hij den ring verwijden, zonder dien te breken, gelijk noodig zou zijn, als hij heel was.

---

(1) De diameter van den ronden ring fig. 8 is even groot als de langste as van den ellyptischen vorm van fig. 4, gerekend namelijk van buitenkant tot buitenkant.

Het is hier nu de vraag, of de Eper ring, en alle ringen, hem gelijkvormig, even als de nu behandelde, ook tot sieraad om hand of voet kunnen gediend hebben. Over het algemeen komt men er tamelijk in overéén, dat dit soort ten dien einde ongeschikt was, en zulks om de duidelijke reden, dat zij in halve tegen elkander aanliggende knoppen eindigen, die inbuiken en alzoo scherpe kanten vormen (1), die op de huid niet zouden kunnen sluiten zonder pijn te veroorzaken. Sommigen missen wel de geknotte knoppen, doch verdikken zich aan de einden, waar zij in twee breede stompen uitloopen en dezelfde scherpe kanten der huid zouden aanbieden. Laten wij dit onderwerp iets hooger ophalen, om zoo doende den weg ter oplossing der vraag te banen.

Wanneer wij onze aandacht laten gaan over den staat des handels in de kindschheid der menschelijke beschaving, dan vraagt men al ligt, wat het eerste ruilmiddel werd, toen de ruilhandel door de vermeerdering der behoeften en maatschappelijke betrekkingen meer en meer eene onmogelijkheid wierd? De zoogenaamde edele-metalen dan hadden iets, dat het

---

(1) In de ringen fig. 1 en 3 spreken die kanten te weinig; daarom heb ik uit de *Leitfaden zur Nord. Alterth.* bl. 43 de meer uitkomende type (fig. 4) genomen. Die ring is van massief goud, en hoezeer door stof en bewerking dus geschikt tot sieraad, was hij tot een bracelet onmogelijk te gebruiken.

oog van onbeschaafde menschen machtig tot zich moest trekken, en dat is hun kleur en schittering. Zij vonden het goud en het zilver vroeger dan het ijzer, niet slechts omdat die metalen in den gereden gedegenen staat aanwezig zijn, maar vooral ook omdat zij door hunne kleur en glans het eerst de aandacht trekken. Het koper schitterde ook, en had bovendien met het goud gemeen, dat het geel was; eene kleur, die nog meer dan het wit des zilvers de kinderlijke oogen van ruwe natien boeijen moest. Van die metalen maakte men dus bij voorkeur de eerste versierselen; ringen, bij voorbeeld, spelden, spangen, gespen, haken en wat dies meer zij. Zoodra men nu eene bijl, een schaap, eene lans of wambuis nodig had, en men had er geen boter, geen mes, geen kalf of iets van alles, wat de verkooper behoefde, tegen te verruilen, dan was er niets gereder bij der hand, dan één der gouden of koperen kleinodien van zijn ligchaam te nemen en in ruil aan te bieden. Dit immers was algemeen begeerd goed: had de kooper 't juist niet noodig, honderden om hem heen die het begeerden, en hij zoude 't overal kwijt kunnen worden. Het had bovendien het voorregt van in een klein bestek eene groote waarde te omvatten, dus ligt vervoerbaar te zijn, en als ander goed aan geen bederf hoegenaamd onderhevig te wezen.

Geene versierselen waren allereerst meer in zwang dan de ringen, en niemand verwondert

zich dus, dat hij de edele metalen eerst in den vorm van ringen als geld ziet te voorschijn treden. Zij zijn de eenvoudigste te bewerken, en dus bij de onervarenheid der vroegste metaalbewerkers het meest aangeboden. Men droeg ze om het hoofd, om den hals (1) om de armen, de handgewrichten, onder de knieen (2), boven de enkels, om de dijen en om de vingers; men hing ze in de oren, ja, bij vele volken in neus en lippen; eindelijk men droeg den bandelier van het zwaard onder den naam van *ring* (3) om het ligchaam. De ringen waren dus van zeer onderscheidenen omvang naar het ligchaamsdeel dat zij versieren moesten, en naar dien omvang moest zich dan ook weder de zwaarte rigten. Ringen van denzelfden omvang vinden wij nu lijvig, dan dun en ligt; somtijds van massief goud, somtijds van goud en zilver onder elkander gesmolten; dan weder van koper alleen, maar meest van brons, of tin en koper onder elkander. Alle die verschillende graden van zwaarte, van de diadeem (4) af

---

(1) Zie Dr. Klemm, pl. III. *Nord. Tidsskrift* II. 1. pl. 1. fig. 7. Angelsak. *hals-béah*, hals-ring; niet -streng, zoo als thans. Lfr. *béage*, paardengordel.

(2) Later vervingen schitterende en met opschriften versierde kousebanden de plaats dezer ringen; in Engeland maakte men er een' ridderorde van. Ik bezit nog een paar zijden kousebanden, geschenk van bruidegom aan bruid, waar de inscriptie met goudletters ingeweven is.

(3) Du Cange. *Rinca.*

(4) Zie *Memoires des Antiquaires du Nord* 1838-1839.

tot aan den kleinsten vingerling toe, vereenigd met het onderscheid in gehalte, die van het fijnste goud tot koper en van koper tot ijzer afdaalde; dit alles maakte met elkander, indien ik mij zoo uitdrukken mag, een muntstelsel uit, waarin het tiengulden en vijfguldenstuk, de rijksdaalder en de gulden met alle zijne onderdeelen, tot de kleinste pasmunt toe, vertegenwoordigd waren. De spirale ringen hadden bovendien het groote voordeel in den handel, dat men er kleine stukjes af konde knippen, zonder dat zij daarom ongeschikt voor het gebruik wierden. Spangen en gespen kon men niets ontnemen zonder ze als versiersel of vereischte bij een kledingstuk te bederven; maar een spiraal bleef ook met beroving van één of twee zijner kronkels even geschikt tot het omsluiten van eene hand, been of vinger. (1).

Gelijk wij thans ons los vermogen in zakken met klinkende munt bewaren, zoo ons voorgeslacht het grootste deel van hun vermogen in gouden en zilveren ligchaamssieraden. De schatten, welke men hier en daar heeft opgegraven, zouden ons over vroegeren rijkdom doen verbazen, indien wij niet wisten, dat

---

pl. VII. fig. 1. En in *Dänemarks Vorzeit* bl. 43 is een gouden diadeem met het Runen-opschrift *lutkro.*

(1) Het is dus niet slechts sieraadshalve, maar ook om het er te kunnen afknippen, dat dikwerf de middenste kronkel breed en de uiterste kronkels smal waren. *Mem. des Ant. du Nord* 1838—1839. pl. VIII. fig. 6.

deze kleinodien de dienst van geld en sieraden tevens bewezen. In het ambt Svendborg, om slechts één voorbeeld te noemen, vond men onder den grond eene verzameling van 49 stukken (1), die gedeeltelijk uit goud, gedeeltelijk uit een mengsel van goud en zilver, electrum genaamd, zamengesteld waren. Hier had men bracteaten met ooren, om ze aan op te hangen; hier halsringen en gespen; hier spiraal-ringen om vingers en handgewricht. Wat echter deze vond zeer merkwaardig maakte waren rondgebogene en met de einden gekruiste stukken van grootere gouden ringen, die aan elkander gestoken waren en zoo van het grootste tot het kleinste regelmatig naar beneden afhingen. Van dezen keten nam de bezitter een' kleineren of grooteren ring naar de waarde des voorwerps, dat hij koopen wilde. Nog lagen er losse stukjes bij, die van groote ringen waren afgeknipt, en zeker gediend hebben om andere nog kleinere waarden te betalen.

De beide laatste soorten van voorwerpen herinneren mij plaatsen uit de Edda, welke ik hier niet wil verzwijgen. In de *För Skirnis* (de reis van SKIRNIR) zingt SKIRNIR in het 21ste couplet;

Baug ec ther tha gef
Thann er brendr var

---

(1) *Nordisk Tidsschrift.* II. 1. 184.

Med ungom, Othins syn.
Atta ero iafn havfgir,
Er af driupa,
Ena niunda hverio nott.

„ Ik geef u den ring, die met den jongeling, „ Odins zoon, (op den brandstapel) gegloeid „ werd. Acht zijn er van hetzelfde gewigt, „ die er telkens om de negende nacht *af-* „ *druipen*;" dat is, ring aan ring hangende, gelijk het ketentje van Svendborg straks genoemd. — En wat verder die stukjes van ringen aangaat, deze verklaren ons waarom het hoofd eener rooverbende, of de kapitein van partijgangers, of de bevelhebber in den oorlog, die onder zijne manschappen stukken van ringen uitdeelde, en wien daarom de roem van mildheid naging, met het epitheton van *ringbreker* begroet wordt. Zoo in Beowulf vs. 69;

Aledon tha
léofne théoden,
béaga-bryttan,
on bedrm scipes,
maerme, be maeste. (1)

---

(1) Sir John M Kemble, uitgever van den Béowulf, door zijn blind geloof in het systema der Duitschers misleid, heeft vrij bestendig van twee gepaarde vokalen juist die den accent gegeven, welke hij niet toekomt. Zoo schrijft hij hier glad verkeerd *leòfne*, *theóden*, *beága*, en *bearm* zonder iets. Ook heeft Sir Kemble de eigenlijke kracht van *béaga-brytta*, dat hij annulorum dispensator vertaalt, niet verstaan.

„ Zij legden toen den geliefden vorst, den rin-
„ gen breker, den machtigste, op den bo-
„ dem van het schip bij de mast." En dewijl mildheid eene der eerste deugden van den oorlogsman was, zoo is dit woord in de Edda eensluidende met dien van dux belli. Zoo lezen wij in het 17de couplet van den eersten zang van Hundingsbana.;

Hygg ec at ver eigom
Athrar syslor
Enn meth baugbrota
Bior at drecca.

„ Ik geloof dat wij hier andere zaken te
„ doen hebben dan met de ring-brekers bier
„ te drinken:" thans zouden wij zeggen,
„ champagne te drinken."

Na al het gesprokene, lezers, weet gij nu ook, waar gij die goudene te Svendborg en elders opgegravene kleinodien voor te houden hebt. Deze schat, die zoo wat 6000 Guldens waarde had, is niet zoo zeer aan te merken als het toilet van een rijk man, maar eerder als het fonds, waar hij zijn vermogen in geplaatst had. Daar kocht hij schip en huis, land en zand voor; hij kocht er linnen en wollen, schapen en varkens voor, naar dat hij noodig had. Voor onze dagen, nu de edele metalen door hunne vermenigvuldiging zoo sterk in waarde gedaald zijn, is 6000 guldens geen groot kapitaal, maar alles in aanmerking genomen, dunkt mij, dat het in de 7de eeuw

voor de bewoners van het Noorden wel een kapitaal van zestig duizend guldens moet vertegenwoordigd hebben.

Deze wijze van zijn kapitaal te beleggen was in mijne kindschheid nog niet geheel uitgestorven bij één der oorspronkelijkste overblijfsels van den Frieschen landaard, namelijk de dienstmeiden van den ouden stempel. Zij waren voorbeeldig spaarzaam, en tot hare eer zij gezegd, niet slechts voor haar zelven, maar ook en nog meer voor hare heeren. Alles wat zij overspaarden belegden zij in linnen, in een beugeltas en groote potstukken, in bloedkoralen met een gouden kroontje, in een zilveren of gouden oorijzer, in stevige zilveren gespen, in zware gouden ringen en andere kleinodien. In ziekten kochten zij daarvoor oppassing, in de rampen des huwelijks wat brood, in ouderdom en zwakheid eenige ondersteuning, bij het sterven eene kist, een graf en eene eerlijke uitvaart. Het was een noodpenning, waarvan de volle metaalwaarde ieder oogenblik ter harer beschikking was. Thans leggen de meiden haren spaarpenning meer productief in spaarkassen, waar zij den vollen inleg met woeker uit terugkrijgen; uitgezonderd alleen, wanneer eenige schudding in 't staatsgebouw van Europa

(1) Zie nog de vermelding van eenen anderen kostbaren schat, bij Broholm op Fuhnen opgegraven, in *Dän. Vorzeit* bl. 50, alwaar afbeeldingen van gouden hoorns en andere gouden kostbaarheden voorkomen.

komt, en het geldje der arme sloven door het papieren zoldertje doet rollen, waarop men gedwongen was het te bergen. Van deze philanthropische comedie hebben wij nu in 18 jaar twee representatien gehad, en bij de algemeene doofheid voor de leer der ondervinding zal de derde niet uitblijven. — Dat de Friesinnen van vroegere eeuwen nog meer waarde in de spaarkas harer lijfsieraden droegen, spreekt wel van zelven. „De oude „Friesche vrouwen," schrijft CORN. KEMPIUS, „schitteren op feestdagen zoodanig van goud „en zilver, dat gij haars gelijken in denzelfden stand en rang nergens ter wereld zult „aantreffen. Zelden zult gij daar eene boerenvrouw naar de kerk zien gaan, die niet „met eenen ongemanierd zwaren gordel van „verguld zilver getooid is. In hare wijde „nederhangende mouwen dragen zij, naar de „wijze der vaderen, vergulde armbanden tot „aan den arm toe, en tot versiering des „boezems eenen gesp van verguld zilver; ook „de vingeren kraken haar van eene menigte „gouden ringen. En dit geldt nog slechts „het gemeene volk; maar de vrouwen van „adel tooijen zich nog gansch anders op „met gouden en zilveren kleinodien, zoodat „zij er eerder mede beladen dan versierd „schijnen te zijn" (1).

---

(1) *De origine, situ, qualitate et quantitate Frisiae autore M.* CORNELIO KEMPIO. *Lib. I.* 21.

Gij redeneert fraai, zal men zeggen, op allerlei onderstellingen voort; maar hebt gij ons in de geschiedenis van het muntwezen ook ringen, die voor geld golden, aan te wijzen? Wel zeker heb ik die, lezers! Gelijk onze vroegste vaderen hunne eerste gronddenkbeelden van God en godsdienst met zich uit het Oosten bragten, zoo schijnt het ook, dat het eerste geld Europa in den vorm van ringen uit dien hoek der wereld is toegekomen. De Feniciers waren de eerste die in, ja, buiten de Middellandsche zee den handel op eene groote schaal dreven, en dus ook het eerst op een gemakkelijk ruilmiddel bedacht moesten zijn. Zij vielen op de ringmunt. Het is aangenomen, dat zij om tin te krijgen handel dreven op Brittanje, en men vermoedt, dat zij derwaarts de ringmunt hebben overgebragt. Althans CAESAR (1) getuigt, dat de Britten van zijnen tijd goudstukken en ijzeren ringen, welke men elkander bij het gewigt toerekende, in plaats van geld gebruikten. Misschien dat de Feniciers dit ruilmiddel reeds uit Egypten gehaald hadden; ten minste op de oudste graftomben van Theben ziet men de kooplieden elkander de gouden en zilveren ringen als geld toewegen. Verscheidene basreliefs en geschilderde wanden in Egypte stellen ons deze munt voor oogen. Bij de rivier Bonney, in nieuw Calabar, niet

(1) CAESARIS Lib. V. de Bello Gallico. cap. 12.

verre van het koningrijk Benin, kopen de Engelschen nog heden ten dage onder de inboorlingen van Guinea ivoor en palmhout voor ringen, welke de Spanjaarden hen leerden *manillas* of armbanden noemen, omdat zij dien vorm hebben, en er, volgens BETHAM, bijkans even zoo uitzien als de Eper ring. Deze geldmunt wordt te Birmingham van ijzer en koper gefabriceerd. De bewoners van Sennaar (tusschen Nubien en Abissinien) gebruiken voor hun loopend geld stukjes goud in den vorm van ringen, die doorgesneden zijn om ze aan elkander te haken. Het Oosten en het Westen van Africa heeft dus nog de munt der Faraöos. Velen mijner lezers kennen gewis ook de gewone koperen munten der Chinezen, die in den oorsprong waarschijnlijk ook ringen waren; doch toen men platronde munten begon te slaan, hield de stationaire Chinees nog in zoo verre den ouden vorm aan, dat hij in de munten een groot vierkant gat sloeg, waaraan hij ze met riemen als heele bosjes uijen over het schouder sjouwen konde.

Uit het gezegde erlangen twee woorden eene afleiding, die tot dus verre, mijns inziens, niet tot hunnen waren oorsprong zijn teruggebragt. Ik meen het Latijnsche *uncia*, en het Angelsaxische *mancusa*. De Heer BETHAM brengt *uncia* terug tot *uncus*, en ten steun van dezen vernuftigen inval haalt hij aan, dat PINKERTON spreekt van munten in den vorm van haken, die nog bij de Arabieren in om-

loop zijn. Tot staving van dit gevoelen voeg ik er bij, dat men een' ring in stukken brekende, reeds haakjes heeft, gelijk ze gezien worden onder de vond van Svendborg (1), en die daar het kleingeld in den dagelijkschen handel uitmaken. Indien ik nu mag aannemen, dat de Siciliers, die zeker aan den Fenicischen handel deel namen, haakmunten gebruikt hebben, zou dan het Siciliaansche *οὔγκια* (2), waaruit Lat. *uncia*, niet kunnen komen van *ὄγκη*, *uncus*, *ὄγκος*?

De Heer Betham heeft met zeer veel kennis en vernuft over de ringmunt geschreven, maar met zijne afleiding van *mancusa* toont hij weder, dat de Engelschen geene zwakkere zijde hebben dan de kennis en de afleiding hunner eigene moedertaal (3). Hij brengt dit woord tot *manica*, mouw, (Lat. *manicae?)* Eng. *manicle*, terug; doch hoe de vorm *manc-usa* uit *manica* zoude gesproten zijn, is mij onverklaarbaar. *Manc-usa* is uit Angl. Sax. *mangian*, emere, en *ùs*, of op zijn Hollandsch, dat is, zeer dwaas gespeld, *oes*, eig. een ring, maar bij de Friezen thans in gebruik voor het koperen ringetje of oog (Fr. *porte-agraffe)*, waar het haakje aan den japon in vasthoudt; dus

(1) Zie, bij voorbeeld, figuren 8, 9, 10 en 11 op Tab. I van 't *Nordisk Tidsskrift*. II. 1.

(2) Pollux Onomast. Lib. IX. cap. 6. Sect. 80.

(3) *Two essays on the ring-money of the Celts by* W. Betham; *in the Transactions of the Royal Irish Academy*.

koop- of handelring. Welke afleiding ook de ware zij, die van Sir Betham of van mij, beiden bevestigen den ringvormigen oorsprong des gelds. *Mancusa* was later zoo zeer geen stuk gelds, als een zeker gewigt gouds of zilvers, dat naderhand even als het *pound* onderscheidene vermeerderingen ondergaande, ten laatste eene zekere waarde, een zeker getal van zulke en zulke muntstukken begon uit te drukken; namelijk dertig penningen, waarvan 5 een' schelling maakten; dus 6 schellingen in het geheel. In het testament van Adelaide (An. 978.) luidt het, *Rogo ut filia mea sit inde Abbatissa, et ad ipsam remaneant ipsi nodelli mei cum ipsos mancusos et inaures*; waar Ducange (IV. 394) *mancusus* houdt voor een vrouwelijk versiersel van goud of zilver, misschien, een armring. Maar de waarde der ringen wordt er ook bij gemeten (ib. 387), *naturali suo domino regi* (legat) *armillam auream, quæ habet* 80 *mancas auri*; waar *manca* verkort is uit *mancusa* in het volgende (ib. 393); *prædictus clericus dedit eidem regi centum mancusos in duabus armillis.*

Wanneer wij nu alles, wat gezegd is, zamenvatten, dan geloof ik, dat ringen als die van Epe gediend hebben voor munt en versiersel te gelijk. Tot het denkbeeld van munt werkt bij mij krachtig mede, dat ringen van denzelfden vorm in Germaansche lijkbussen, in Scandinavische graven, aan de boorden der Oostzee, in de omstreken van Maintz,

te Epe op de Veluwe, gevonden worden; daartoe werkt bij mij nog krachtiger mede, dat ringen van volkomen denzelfden vorm als de onze bij menigte in het Celtische Ierland onder den grond zitten, waarvan vele exemplaren in het kabinet te Dublin getoond worden. Wat zal men zeggen van geld? Het zwerft geheel den aardkloot rond. Het geld is eigenlijk de zwalkende Jood. De dukaat verlaat Holland en de Piaster Italien om te wandelen door de handen van alle volken der aarde. Zullen wij ons dan verwonderen, dat men piasters in Siberien opdelft en ducaten in Paraguay?

Van den vorm heb ik reeds het één en ander gezegd. In den beginne waren het waarschijnlijk braceletten of halsbanden, die met omgebogene in elkander gehaakte knoppen aan de einden gesloten werden, waarvan ik een paar voorbeelden heb aangehaald. Van het oogenblik echter, dat deze ringen meer tot geld, tot ridderorden of tot symbolische einden werden aangewend, hield de noodzakelijkheid van het haken en sluiten op: men liet er uit gewoonte de knoppen aan zonder elkander te raken of voorbij te kunnen schuiven, en zoo werd, mijns inziens, deze vorm de officiele type van geld.

Schoon deze ringen nu dan niet meer dienstbaar waren aan hun oorspronkelijk gebruik, hetwelk ik onderstel de versiering van handgewricht of armen geweest te zijn, zoo hielden zij in mijne oogen daarom niet op

tot het toilet onzer voorouderen te behooren. In vele door landen en bergen van elkander verwijderde (1) graven vindt men, gelijk ook hier op de Veluwe, den ring vereenigd met een hairspeld; want daarover zijn alle oudheidkenners het tamelijk wel eens, dat zulke naalden hairnaalden waren. Deze paring wijst, dunkt mij, niet onduidelijk op het hairtoilet, en het is mij zeer waarschijnlijk, dat vele Germanen het teruggestroken hair in éénen streng (2) vergaderden en opbonden, zoo als thans omtrent de staarten der paarden, en dat zij dien vlecht of knoop voor den Eper ring met den bijliggenden hairnaald vastzetteden. En wat zou de toestel van de kapdoos der Germanen in hun graf beduiden, of in de urne, die hun stof en gebeente bewaarde? Wel, hetzelfde, dat de kammen in die graven en urnen beduiden. Groote, kleine kammen van

(1) Zie onder anderen de *Neue Mittheilungen*. IV. 1. 146.

(2) Tacitus *Germ*. cap. 38. De Friesinnen strekon haar lang hair naar boven en bonden het om 't hoofd vast met eenen witwollen hairband even boven het oor. Men onderscheide wel tusschen het kaalafscheren van het hair, dat eene schande bij de Germanen was, en het beknippen van het hair, dat sieraads- en eershalve geschiedde. Zij keurden zich dier eer onwaardig, als zij het hair verwilderd lieten groeijen. Zoo verhaalt Tacitus van de jongelingen bij de Chatten, dat zij hair en baard lieten groeijen tot dat zij eenen vijand geveld hadden. Later deden Lumei van la Marck en meer Geuzen met hem hetzelfde. Nu begrijpt men duidelijker nog, hoe hairnaalden, hairringen en kammen het teeken van eenen koenen oorlogsman konden zijn. Tac. *Germ*. cap. 31.

koper en van been, wierden den dooden bij menigte medegegeven. In de oudheidkundige verzameling op het slot te Maintz vindt gij er vele exemplaren van, en aangezien deze in den omtrek dier stad gevonden zijn, zoo behooren zij waarschijnlijk aan Franken; eene natie, die bijzonder op lang hair en het kappen er van gesteld was, waarom dan ook hunne edelen en koningen *criniti*, of de langgelokten, genoemd werden. Trouwens ik behoef hier niet te herhalen, hoe zeer de Germanen op een fraai bosch hair gesteld waren. Alleen een vrij man, een man van eer mogt dit sieraad der natuur als eene kroon op zijn hoofd dragen; de overspelige vrouwen en de slaven schoor men het hair bij het hoofd af. Gelijk men den doode zijn zwaard en lans, zijn pijl en paard en hond medegaf om op de velden van Walhalla te oorlogen, of in hare gewijde bosschen te jagen, zoo voorzag men hem in de eerste plaats van den gewijden ring en hairnaald, om voor de bewoners van het doodenrijk met het teeken van een vrij man, een man van eer en geboorte op te treden.

Niemand, aan het opmerken der bijzonderheden van den wisselenden opschik der menschen gewoon, zal deze dubbelde dienst der ringen eenigzins vreemd kunnen vinden; hij weet immers, hoe dikwerf de munten tot hare oorspronkelijke bestemming, de versiering des menschelijken ligchaams, zijn teruggekeerd. De scheepjesschellingen droegen de burgerlieden in Nederland te voren in hunne ooren en aan

hunne horlogekettingen. Tot hetzelfde einde dienden de vijfstuiverstukjes met den muntslag des guldens; eene reden, waarom wij de fraaiste exemplaren dezer munten met een gat boven aan den rand doorboord vinden. De ducatons dienden onze oude schippers tot knoopen op den broeksband, die door de huisvrouw gladgeschuurd ons van verre tegenblonken. Ja, hebben wij in onze kindscheid niet eenen rijken heer uit Broek en Waterland gekend, die gouden dukaten in plaats van zijden knoopen aan zijnen borstrok droeg? Maar waarom vroegere tijden tot getuigen opgeroepen? Strijkt met den stoomboot door de straat van Konstantinopel, en hebt gij het geluk er kleine Turksche meisjes op te ontmoeten, dan zult gij zien, hoe Asiens dochteren hare rijke lokken met hangende goudstukjes kappen.

Inderdaad, nieuwe goed uitgevoerde munten zijn gansch geene verachtelijke kunstkleinodien, hoe algemeen zij thans ook verspreid mogen zijn. Hun glans en de éénvoud hunner wel geteekende figuren; de kleine ruimte die zij innemen, en de groote waarde, welke zij in betrekking dier ruimte bezitten; dit alles maakt, dat zij het nuttige met het bekoorlijke vereenigen, en in allerlei rangen de liefhebberij van potstukken hebben ingevoerd. Hebben wij bij de jongste uitgave der nieuwe guldens en rijksdaalders niet gezien, dat de boeren ze binnenhielden zoo lang zij maar eenigzins konden? Het geld was hun te mooi

om er van te kunnen scheiden. Heeft dit plaats in onzen tijd, die zoo ontelbaar vele andere gouden en zilveren kleinodien aanbiedt, hoe veel te meer in de vroegere onbeschaafde eeuwen, toen een vreemd muntstuk het eenigste en grootste kleinood was. Daarom is die liefhebberij haast zoo oud als wij van het Germaansche volk melding vinden. Zoodra de Romeinsche keizers hunnen zetel te Byzantium (Constantinopel) hadden overgebragt (1), kwamen van daar over Rusland nieuwgeslagene munten in Scandinavien, naar welke men ten tijde van Maerlant nog de *besancen* noemde. Deze stukken voorzag men boven aan den rand van een geutvormig oor, door hetwelk zij aan eene halsketen (2), of ergens op het kleed gedragen werden, en als amuletten tegen donder, pest en toverkollen dienden. Deze Besancen hebben de Scandinaviers later (3) in koperblik (4) of bracteaten nagebootst, mengelende daarop de figuren der Byzantijnsche munten met de sieraden hunner eigene ruwe vinding. Ook dezen waren voor-

---

(1) *Dän. Vorzeit* bl. 52 en elders.

(2) Gregorius Turensis meldt (Mirac. 2, 45) dat de duivelbanner bij eenen zieken knaap komt, en *incatationes obmurmurat*, *sortes jactat*, *ligaturas collo suspendit.*

(3) *Nord. Tidsschrift*, II. 1. pl. I. fig. 1, 2, 3, 4, 5.

(4) Daarom is in het Oud-Hoogduitsch *pleh*, *plehhir* genaamd. Bij *bleh*, bractea, vraagt Graff. III. 243. *plehhir*, phylacteria, twijfelende, *hieher*? Ja wel, *hieher!*

zien van oren, en werden als amuletten (1) gedragen. Onmiddelijk na de invoering des Christendoms zien wij kleine kruizen (2), volkomen van hetzelfde oor voorzien, de plaats der bracteaten innemen, en van den hals op de borst afhangende de dienst der vroegere amuletten bewijzen. Van dien tijd dagteekent het dragen der kruizen op de borst, een gebruik dat later een Godsdienstig karakter aannam en thans nog bij ridders en vrouwen is overgebleven. — Later nog vereenigde men den ring met het stuk gelds. Immers omstreeks den jare 1825 kwam te Weissenfels uit den grond een vingerring aan den dag, daardoor vooral merkwaardig, dat de plaats van het edelgesteente ingenomen was door eene Boheemsche grosche van JOHANNES I, koning van Boheme (3) (1310—1346), die er boven op gesoldeerd was. Van binnen las men de letteren + A + G + L + A, makende *Agla* (4), en volgens de Kabbalistische schrijfwijze de eerste letters der Hebreeuw-

---

(1) *Hist. Antiq. Mittheilungen* bl. 98. fig. 1, waar de munten met haro ooren aan een halssnoer opgehangen zijn.

(2) Zie de *Memoires des antiquaires du Nord* 1840—1843. pl X. fig. 2, 4b, 4c.

(3) Zie fig. 7 in ons plaatje, en de *Neue Mittheilungen* VII. 2.bl. 86, 88.

(4) אַתָּה גִבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנָי

waarvon do eerste letters zijn אַגְלָא

sche woorden bevattende, die beteekenen, „Gij zijt machtig, Heere, tot in eeuwigheid." In die vereeniging van munt, ring en opschrift kan ik niets anders zien dan eene amulet, waarbij de macht van den eenigen waren God gesteld wordt tegen de macht des duivels en zijne trawanten.

En deze aanmerking, lezers, voert ons van zelven op den cirkel- en spiraalvorm der ringen in de beteekenis van bevestiging of bezwering. Men beperkt, bezet en ketent als 't ware door den cirkel het voorwerp, dat er zich in laat opsluiten. Er is geene opening tot ontvlugten. Wie er in zit kan er niet uit, en omgekeerd, wie er buiten is, kan er niet in (1). Bovenal is dit onmogelijk, wanneer men het cirkelvormig voorwerp eene bovenaardsche kracht toekent. Dit beeld van insluiting bragt het ander van bevestiging en versterking met zich, en verhief den ring schier bij alle volken tot het zinnebeeld van trouw aan het gegeven woord. De minnaar drukte zijne genegenheid uit door het meisje zijner keuze eenen ring aan te bieden (2). Bij

---

(1) Zie in den *indiculus superstitionum* cap. 23. *de sulcis circa villas* Men groef namelijk eene vore om geheel de boerderij heen, ten einde den invloed der booze geesten te keeren.

(2) Niet alleen ringen maar ook oorringen en braceletten van hair; van 't hair des Germaanschen minnaars, zeg ik, als eene gelofte bij zijne eer.

Given earrings we will wear,
Bracelets of our lovers hair,

de huwelijksgelofte gaven de verloofden elkander eenen ring. Bij de bevestiging des huwelijks door den priester, steekt hij den ring des bruidegoms ten teeken van echte trouw aan den vinger der bruid. De minnaar maakte het meisje zijne genegenheid bekend door haar eenen ring aan te bieden. Vele voorbeelden in het oude Engeland leeren zelfs, dat de verloofden tot de voltrekking des huwelijks verder niets meer noodig achtten dan de ringen (1) onderling gewisseld te hebben, waarna zij zich aan elke gemeenschap van een wettig voltrokken huwelijk overgaven. Merkwaardig is het ook voor ons onderwerp, dat stukjes geld dikwerf in de plaats traden der ringen; de eene zoo wel als de andere waren onderpanden van getrouwe liefde. En om de geldstukken nader aan eenen ring te doen gelijken werden zij (2) gebogen, en zoo overgereikt als teekens van liefde en genegenheid. Dikwerf brak men het muntje in twee stuk-

---

Which they on our arms shall twist
(With their names carved) on our wrist.

Zoo spreekt eene Juffer over de geschenken der galanten in *Cupids revenge*, een blijspel van Beaumont en Fletcher.

(1) *Popular Antiquities by* John Brand. II. 57. Ik gebruik de uitgave van *Sir* Henry Ellis, eerste Bibliothecaris van 't Britsche Museum. *London*, Charles Knight *and Co.* 1841.

(2) Ib. bl. 59, a. 55, a, alwaar de volgende aanhaling uit een tractaatje van de tijden van Elisabeth. *Then taking fourth a bowed groat and an olde pennie bowed, he gave it her as being sent from her uncle and aunt.* Naoogst. 182.

ken, waarvan elk der gelieven één nam, daarmede betuigende, dat elk hunner slechts de helft des anderen was, zoo dat beiden slechts één onafscheidbaar geheel zamen uitmaakten (1). Ook zonder mijne aanwijzing brengt de lezer met deze muntjes den trouwpenning

---

(1) Zie BRAND's *Pop. Antiq.* II. 55, a. Verder nog de volgende regels;

Yet, justices, permit us ere we part
To break this ninepence as you've broken
(our heart.

Filbert. (breaking the ninepence)
As this divides, thus are we torn in twain.

Kitty. (joining the pieces)
And as this meets, thus may we meet again.

Zie de zamenspraak tusschen KITTY en FILBERT in het stuk van GAY, *What d'ye call it?*

In het tooneelstuk *the vowbreaker* komt de volgende zamenspraak tusschen den jongen BATEMAN en ANNE (Act. I. sc. 1.) voor.

Bat. *Now, Nan, here 's none but thou and I; thy love*
Emboldens me to speak, and cheerfully
Here is a peece of gold; 't is but a little one,
Yet big enough to ty and seale a knot,
A jugall knot on earth, to which high heaven
Now cries Amen. Say thou so too, and then
When eyther of us breakes this sacred bond,
Let us be made strange spectacles to the world,
To heaven and earth. ANNE. *Amen, say I;*
And let heaven loth me when I falsifie.

BATEMAN gaat vervolgens ten oorlog; de vader bekoort ANNE om een' anderen persoon te trouwen; bij de terugkomst van BATEMAN zegt ANNE hem, » Ik ben getrouwd.''

Bat. *I know thou art to me, my fairest Nan;*
Our vows were made to heaven, and on earth
They must be ratifide. In part they are
By giving of a pledge, a peice of gold:

in verband, over welken ik vroeger in het brede gehandeld heb, toen de Friesche *knotte* (1) en de Engelsche *loveknot* ter sprake kwamen.

Dit denkbeeld, de ring is een onderpand van trouw aan het gegeven woord, heeft ook het gebruik der zegelringen te voorschijn geroepen. De koning, die een bevelschrift; de minnaar, die eene schriftelijke belofte; de schuldenaar, die eene schuldbekentenis bevestigen wilde; zij allen drukten hunnen ring in wasch op het perkament af, waarbij het zegelteeken of wapen alleen diende om den persoon aan te wijzen, die bevestigde. Onze cachetten (signetten), daarvan afkomstig, hebben alleen het zegelmerk; het voornaamste, de ring en de vinger des drukkenden, wien hij omsluit, ontbreken hier.

De duurste bevestiging van allen, de eed namelijk, legden de Scandinaviers af onder het aanroeren van eenen ring, die daartoe in den tempel bewaard (2) aan Ullr gewijd was, en met offerbloed bevochtigd rood geverwd werd.

Which when we broke, joyntly then we swore,
Alive or dead, for to enjoy each other,
And so we will, spight of thy fathers frownes.

Als Anne naderhand (Act. III. sc. 1.) den geest van Bateman ziet, die zich om haar had opgehangen, roept zij uit:

It stares, beckons, points to the peece of gold,
We brake between us. Looke! Looke there! Here—there!

(1) Naogst. 180.

(2) Grimm. *Rechts-alterthümer*. 895.

Velen meenen, dat de Eper ring en zijns gelijken ten dien einde gediend hebben; een denkbeeld, dat zich zeer wel laat rijmen met de meening der Iersche oudheidkenners, dat ringen van denzelfden vorm, in het Dublinsche kabinet aanwezig, bij het sluiten van vredeverbonden werden aangeroerd (1). Ik vermoed, dat men op het eerste denkbeeld is gevallen, omdat men geene andere bestemming vóór het ding wist uit te denken; doch indien die ringen tevens met den hairnaald tot het hairkapsel behoorden, is de oplossing, dunkt mij, niet verre te zoeken.

Het zweren bij het hair is bekend. De hooge eer door de Germanen in lang gekapt hair gesteld deed hen bij de hairen hunnes hoofds zweren als bij het (2) dierbaarste, dat zij te gelijk met de vrijheid te verliezen hadden. In Beijeren en Zwaben (3) zwoeren de vrouwen met de regterhand op de linkerborst, terwijl die hand te gelijkertijd den langen over het linker schouder hangenden lok hairs gevat hield. Ook de Friezen zwoeren bij het hair, hetgeen de naburige volken deed zeggen, dat men eenen Fries dan eerst geloo-

---

(1) Men zwoer in de middeneeuwen de hand leggende op een stuk gelds, het zij op kruis, het zij op munt. Misschien kwam dit in zwang, toen gemunt geld de ringen verving. Siccama, *Lex Frisonum.* p. 107.

(2) Van daar de eed der liefde bij een' bracelet van zijn hair door den minnaar aan het meisje gedaan. Zie noot bl. 277.

(3) Grimm. *Rechts-alterthümer.* 897.

ven konde, als hij zijn hair in de hand gegrepen had; daardoor te kennen gevende, dat zulks bij dezen landaard gold voor den allerduursten eed (1). Wanneer nu de gezegde ringen ook tot het kappen van het hair gediend hebben, kunnen zij dan niet als zinnebeelden van het hair aangemerkt zijn, met dien verstande, dat bij den hairring te zweren in de plaats trad van het zweren bij het hoofdhair zelven?

Nadat de menschen met den opschik des ligchaams eerst hunne behoefte en smaak bevredigd hadden, begonnen zij met hetzelfde voorwerp hunnen Godsdienstigen zin, of wilt gij liever, hun bijgeloof te voldoen, en van daar het merkwaardig verschijnsel, dat schier bij alle volken ligchaamsversiersels godsdienstige symbolen werden (2). Ook dit had plaats met den vorm der ringen, over welke wij thans handelen. De gespletene ring herinnert de slang; de spiraal herinnert de slang in hare eigene wrongen opgerold, waarom het Nederlandsch de spiraallijn dan ook den *slangentrek* noemt (3). Ik ken twee op-

---

(1) Siccama, *Lex Frisonum*. p. 107.

(2) Mr. Birch heeft dit punt in zijn aangehaald werk over den ligchamelijken opschik van de groote natien der oudheid goed uit elkander gezet. Men denke hier slechts aan de gouden en diamanten kruizen, die nog tot versiering en godsdienstige symbolen tevens dienen.

(3) In de nabijheid des wegs van Oels naar Wartenberg zijn vele scherven van urnen gevonden, en daaronder 4 koperen naalden en 2 koperen armbanden,

gegravene ringen, voorstellende de slang, die zich, even als ons zinnebeeld der eeuwigheid, in den staart bijt; eene reden waarom het woord *hring* (1) bij de dichters van Scandinavien de beteekenis van slang heeft: en wie de ontwikkeling der Germaansche kunst nagaat, zal bemerken, dat de enkelde en dubbelde spiraalversieringen (2) in het allernaauwste verband staan met de versiering door slangen, die op allerlei wijze door elkander krioelen, en in hare wrongen de opschriften der runensteenen met zich voortslepen. De slang nu verschijnt in de Germaansche godenleer als een goedaardig en heilaanbrengend (3) wezen, en het is alleen de invloed van den Joodschen cultus op het Christendom, en van dit op de Germaansche volken, te danken, dat de slang als vertegenwoordiger des satans en het zinnebeeld des kwaads gevreesd wordt. Men offerde en aanbad de slangen. Het daaruit gevloeide bijgeloof der latere tijden liet de slangen naar een kind, dat eenzaam in de weide zat, kruipen, en met hetzelve melk uit denzelfden nap drin-

---

waarvan één in den vorm eener slange. *Neue Mittheilungen*. VI. 3. bl. 138.

(1) Grimm. Mythologie. art. *Schlange*.

(2) *Dän. Vorzeit*. bl. 33.

(3) De slangentrek is als 't ware de Noordsche schoonheidslijn. Het is al slang, wat er op de grafsteenen krioelt. Nog heden ten dage draagt men in het Noorden spiralen vingerringen. *Neue Mittheilungen*. VI. 3. 188. VII. 2. 90.

ken: liet haar het kind in de wieg bewaken en den vader schatten aanwijzen; met één woord, dat bijgeloof beschouwde de slang als een weldadig wezen, dat men niet kon dooden zonder zich een ongeluk op den hals te halen. Den enkelden, maar vooral den spiraal-ring stelde men dus als het beeld van de slang tegen den invloed van kwade geesten en tooverkollen; tegen kwalen (1) en ongeluk. Die ringen maakten den persoon, die ze droeg, niet alleen onkwetsbaar, maar ook onzigtbaar. Denk slechts aan de tooverringen, en den ring van Gyges.

Wanneer wij tegenwoordig spreken van ringen, dan denken wij altijd aan metaal; maar dit was het geval niet in de oudheid voor de vinding der metalen. Reeds vroeger, toen ik op den vorm der ringen wees, heb ik gesproken van touwen en biezen ringen, schoon ik hun bestaan niet anders aanwees dan in de nabootsels van metaal. Thans zal ik er bijvoegen, dat men zich voormaals, althans in Engeland, met ringen (2) van dunne biesjes ge-

---

(1) Zie eene beschrijving van ringen tegen den kramp en de vallende siekte in Brand's *Pop. Antiq.* I. 87. De Friesche vrouwen droegen braceletten van zwart leder om het linker handgewricht ter regeling der menses.

(2) In latere tijden, toen gouden ringen opkwamen, vielen de biezen ringen in verachting. Van dien tijd dagteekent de list om onnozele meisjes door een' biezen ring tot zijnen wil te krijgen, en het gebruik der priesters om gelieven, die reeds kinders hadden, met een' biezen ring te trouwen. Brand. II. 66.

vlochten, verloofde. „Het was een' goede wereld," (1) zeiden de oude vrouwen voor meer dan twee eeuwen in Engeland, „toen men „nog zoo eenvoudig was, dat een biezen „ring meer liefde zamenknoopte dan thans „een dubbelde ring van goud." Wanneer de oude Engelsche dichters dus Arcadische tooneelen schilderen, laten zij de verliefde herders (2) biezen ringen voor hunne schoonen vlechten. Daarom was het in de vrijaadje van ouds ook onverschillig, of men een' ring van doek dan wel van metaal aanbood: getuigen de kousebanden der jonge dames, die eertijds met (3) gespen, later met spelden digtgemaakt werden, en door de galanten gedragen werden ten teeken van genegenheid;

---

(1) *Twas a good world, when such simplicitie was used, sayes the olde women of our time, when a ring of a rush would tye as much love together as a Gimmol of gold.* Greene's Menaphon. Sig. K. 4,b. *Gimmal* (Gemellus) is een ring met twee schalmen, die in elkander sluiten (nog in gebruik), of met twee omgangen als een spiraalring.

(2) *The musick of the outen reeds perswades*
Their heart to mirth —
And whilst they sport and dance the lovesick swains
Compose Rushrings and Myrtleberry chains.
Lyte's Herbal, A° 1578. Vol. X. p. 319.

(3) Men ziet dien gesp nog in de ridderorde van den *Kousseband.* Het exemplaar van mijnen kouseband, bl. 259 genoemd, is zonder gesp, en moet met een' speld, of door ondersteeking van één' der einden, vastgelegd zijn, en wel boven de knie, à l'anglaise, zijnde de dames toen zonder dijbekleeding.

getuigen de zeer kleine en grootere (1) zakdoeken, nu van kostbare zijde, dan op linnen rijk met goud en zijde geborduurd, die men met symbolische knoopen tot eenen ring vormde, en zoo om hals of handgewricht sloot; getuigen de linten in bepaalde knoopen (2), bij wijze van cocarde, getrost, en op arm of hoed gedragen, niet alleen door bruid en bruidegom (3), maar door al de mannelijke bruiloftsgasten, aan welke zij werden uitgedeeld; getuige eindelijk, (horribile dictu!) getuige het halfter, waaraan een Engelschman zijne vrouw ter markt leidt, wanneer hij haar aan eenen anderen man wil verkoopen. Onze jonge dames verbeelden zich, dat de ring, dien de galant haar geeft, alleen een onderpand zijner trouw aan haar is; doch in den oorsprong was die ring tevens een (4) koopprijs, waar-

---

(1) Brand's *Pop. Antiquities.* 58, b. *Naoogst.* 196.

(2) Alles in bepaalde knoopen, die door hunne bijzondere vlechten telkens eene andere gewijzigde beteekenis hadden. De knoop door den minnaar aan het meisje aangeboden was de *true-love-knot*, niet, de » ware-liefde-knoop," maar. » de trouw-belofte-knoop." Yslandsch *trulofa* (trouw-belooven) spondere. *trulofud mey*, virgo desponsata.

(3) Brand's *popular antiq.* II. 67, b. *Naoogst*, 191.

(4) Men vergete vooral niet, dat het de man was, die den ring gaf, of den knotte-doek met het stuk gelds. Oudtijds stak de priester den ring des bruidegoms aan de hand der bruid, maar niet omgekeerd. In latere tijden eerst wisselde men ringen. Du Cange. *Annulus.* Brand. II. 61, a.

voor zij zich met lijf en ziel aan hem verkocht, en welke zij dus niet konde aannemen, zonder zich in zijne bezitting en magt over te geven, zoodanig dat hij met haar mogt handelen als met elke koopwaar, die hem niet langer aanstond. En dit was het geval, wanneer zij door scherpe taal, door twistgierigheid, of door spilzieke pronkzucht en gezelschapzoetheid hem het huiselijk leven ondragelijk maakte. De knoop der verloving, die haar hoofd als bruid sierde, veranderde dan in het halfter, dat men de paarden om den kop slaat om ze ter marktplaats te leiden en te verkoopen: want tot in de kleinste bijzonderheden toe, was alles bij onze voorvaderen symbool. Het denkbeeld, dat men zijne vrouw wettig op de markt kan gaan verkoopen, hoort thans alleen bij het gemeene (1) volk van Engeland te huis; doch dit is slechts een nieuw bewijs voor het algemeene verschijnsel, dat oude gewoonten langst hechten bij de onderste rangen der maatschappij, als die zich dan eerst door vreemde modezucht beheerschen laten, wanneer alle de hoogere rangen, die eindelijk door hun nageaapt worden, vooraf veranderd zijn. Het gemeene volk is eigenlijk het volk, althans in eenen oudheidkundigen zin. — Wat ik beweerd heb van den ring, dat de bruidegom daarmede de bruid kocht, wordt nog daardoor gestaafd, dat

---

(1) Sir Ellis wil dit punt niet begrijpen, als hij zegt, *a remarkable superstition still prevails among the lowest of our vulgar* etc. Brand's *Pop. Antiq.* 63, b.

een stuk gelds (1) de plaats des rings niet alleen bij de Friezen maar ook bij de Engelschen bekleedde; iets dat dan ook op hetzelfde uitkwam, omdat de ringen vroeger als geldstukken golden. De volkstaal, die onder den invloed dier oude gebruiken gevormd werd, zegt daarom nog van een verloofd meisje, *dat zij reeds verkocht is*, *maar nog moet geleverd worden. Verkocht vleesch*, *handen van de bank.* Op de Schager en Schermerhornsche *vrijstermarkten* schaarden zich de vrijsters voorheen in eenen rei; de koopconditien werden voorgelezen, en een *maakkoop* of makelaar trad op, om den koop tusschen het meisje en den jongman, die gading aan haar maakte, te bemiddelen. Dit denkbeeld, het huwelijk is de verkoop der vrouwe aan den man, speelt bij alle Germaansche rassen door alle huwlijksplegtigheden heen. Wanneer de bruid reeds gehuwd was en zoo gereed stond om met haren echten man in de huwelijkssponde te treden; dat is te zeggen, wanneer zij reeds gekocht en geleverd scheen, liet men nog niet af van het denkbeeld van koop, zoo lang de vrouw niet volkomen onder de magt des mans gekomen was. De bruiloftsgasten versperden den gehuwden den weg, op het oogenblik dat zij zich uit de bruiloftszaal verwijderen wilden, en de bruidegom kon geenen vrijpas krijgen om met zijnen nieuw-koop door

---

(1) *Naoogst*. 180. BRAND II. 55, a.

te gaan, dan na dat hij eerst een vischmaal beloofd had. De oude Hollanders noemden dit dan ook van de zijde des bruidegoms, *het koopen van de bruid* (1).

Dit dan aannemende, dat touwen (2) of biezen ringen, en die met symbolische knoopen vastgelegd, het model leverden voor de metalen ringen, zoo vraag ik mijne lezers: wie uwer kent het gebruik der banden en knoopen niet in het betooveren en onttooveren? De toovenaar trok den cirkel om zich heen, binnen welken hij veilig was, terwijl hij de geesten uit de kolken der hel voor zich opdaagde, zonder tot hem te kunnen naderen. Men groef (3) eene vore om geheel de landhoeve, ten einde den karnmolen, het vee en den boer met vrouw en kinderen tegen de betoovering van oude buurvrouwen, die 's nachts met den duivel boeleerden, te vrijwaren. Men bezette de ledematen, die door jichtpijnen waren aangedaan, onder het prevelen van tooverformulieren in den vorm van schietgebe-

---

(1) *Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen door* Mr. Jac. Scheltema, bl. 37, 65, 79 166.

(2) Nog in de tijden van Elisabeth waren de trouwringen van drie gouddraden gedraaid of gevlochten in den vorm van koord of touw. Brand. 62, b. In de Beowulf vs. 4032 spreekt de dichter van eenen *béah writha*, gedraaiden ring. Zie fig. 5 op ons plaatje.

(3) Zie den reeds aangehaalden *indiculus superstitionum* achter de capitularia van Karloman A° 743. XXIII. *de sulcis circa villas.*

den, met banden, die door bepaalde symbolische knoopen vastgelegd werden; eene geneeswijze, die nog ten huidigen dage onder de duivelbanders in Friesland in zwang gaat, en waarvan ik menigwerf ooggetuige geweest ben. En wie kent (1), wie ziet niet nog heden overal het dragen van ijzeren ringen tegen alle slepende pijnen en kwalen, voor welke de lijders bij de gewone natuurlijke geneeskunst geene baat vinden? Er mangelt eigenlijk aan deze ringen niets, dan dat er eene tooverformule aan den binnenkant gegraveerd zij, die de gesprokene formule kan vervangen. Alles komt hierop neder, dat de kwaal met duim en vinger bezet, en door den bovennatuurlijken band zoodanig beperkt wordt,

---

(1) Negen jongelieden uit de buurt schrijven elk in voor een' kromgebogenen *sixpence* (schelling) om gesmolten te worden tot eenen ring, die als dan probatum is tegen den kramp en de vapeurs der dames. Zie Brand I. 87. a. Een trouwring bedwong met onwederstaanbare kracht hysterische opstijgingen, en genas de bezetenen. ib. II. 66. a. Nog heeft men de formulieren van gebeden overgehouden, welke de geestelijke uitsprak, terwijl hij de ringen zegende, en met eene bovenaardsche kracht begiftigde, om de personen, die hem droegen, tegen elke kwaal en aanvechting te veiligen. ib. 66. b. Thans mengt men oud en nieuw onder elkander. Men gelooft nog aan de bovennatuurlijke kracht der ringen; maar men schaamt zich over dat geloof, en geeft het dus een kleurtje van de laatste ontdekkingen der wetenschap. Het zijn nu geene tooverringen, maar galvanische ringen, welke men draagt tegen de jicht, en de geldpijn.

dat hij willens of onwillens gedwongen wordt te wijken; want koorts, jicht, kramp en soortgelijke kwalen waren geene natuurlijke ongesteldheden des ligchaams door natuurlijke middelen te genezen, maar in de volksbegrippen veeleer het uitvloeisel van boosaardige geesten, die met de tooverwapenen, met welke zij het lijdende menschdom bestreden, ook moesten bevochten en verjaagd worden.

Ik houd het thans voor onmogelijk om naauwkeurig uit te maken, welke ligchaamssieraden den mannen, welke der vrouwen eigen waren. Zoo lang de kleeding zich bepaalde tot de allernoodwendigste dekselstukken, kon het onderscheid tusschen beider kleederdragt niet zoo kenmerkende zijn, als thans in den meest ontwikkelden en verwikkelden staat der maatschappij. Zoo is, bij voorbeeld, bij de Assyriers de kleeding (1) van vrouwen en mannen bijkans dezelfde. Indien de Eper ring en hairnaald werkelijk dienden om den hairtop op te houden, hebben zij zeker een mannenhoofd versierd. Tacitus immers, sprekende van de Germanen (2), meldt in bijzonderheden, hoe zij in het hoofdhair een teeken van waardigheid zagen; dat zij het daarom ten teeken van oneer en rouw ongekapt en verwilderd lieten hangen, tot dat zij eenen vijand op het

(1) Zie Birch, meermalen aangehaald.
(2) Tacitus. Germ. cap. 31. 38.

veld van eer verslagen hadden (1); en dat anderen hun hoofdhair in wilde kuiven boven de kruin deden opwaarts rijzen, om in het gevecht des te schrikwekkender voor den vijand te zijn. Dit doelt alleen op mannen; nog daar gelaten, dat TACITUS, wanneer hij de vrouwen bedoelt, haar bij name noemt.

Hier komt nog bij, dat de Germaansche opperhoofden aan hunne oorlogsmakkers ringen uitdeelden ter belooning van dapperheid en trouw. Indien men al de eer en het voordeel opsomt, welke de oudheid aan het bezit der ringen toekende, zal ons dit gebruik niet verwonderen. Reeds zagen wij, hoe zij aan het borstpantser der Romeinen als eereteekens gehecht waren. Later vinden wij de vorsten en de heirvoogden in het bezit van gansche schatkamers met ringen. De Angelsaxische dichters geven hunnen prins en held het epitheton van *béah-horda-weárd*, bewaarder van den ringenschat; zij noemen hem *béah-gyfa*, ringgever, als de Scandinaviers *bauga-deilir*, ringuitdeeler; zij doen hem te voorschijn treden uit de *béah-sele*, de ringenzaal. De held, dien hij begiftigd (gedecoreerd) heeft, is *béah-hroden*, met ringen versierd, of in het Scandinavisch *hring-varith*, *baug-varith*, gelijk dit den milden heirvoogd *baug-broti* (2) noemt, die in het An-

---

(1) Vergelijk de *top-knots* der oude Engelschen. BRAND. II. 67. b.

(2) Zie BÉOWULF vs. 69 *béaga-brytta*. vs. 160 *béagas*

gelsaxisch, als wij vroeger zagen, *béaga-brytta* heet. Nu bemerken mijne lezers, hoop ik, nog duidelijker wat die ringen om de armen en op de pantsers der gevallene helden te beduiden hebben. Het waren teekens van de goedkeuring hunner krijgshoofden, die aan hunne dapperen ringen uitdeelden, gelijk de koningen van lateren tijd ridderorden gaven. Men lette wel op; alle deze ringen, zoo verre bekend, waren van koper of brons, van goud en zilver onder één gesmolten, of goud alleen; ringen van ijzer waren bij sommige stammen geene teekenen van eer, maar van de ketenen en de schande der slavernij. TACITUS (1) meldt met uitdrukkelijke woorden, dat de dapperste onder de Chatten een' ijze-

---

daelde, vergeleeken met Scandin. *bauga-deilir*. vs. 1036 *béah-horda-wedrd*. vs. 1781 *béah-hordes brucan*, den ringenschat gebruiken. vs. 2176, *hringum wenede*, hij zou hen begiftigen met ringen; hetwelk synoniem is met het volgende, *Efne swa swithe — Sincgestreonum — Faettan goldes*, met opgehoopte schatten van massief (vet) goud. vs. 2354. *béah-sele beorna*, der helden ringenzaal. vs. 5648 *Béah-hordum leng — Wyrm woh-bogen — Weàldan ne moste*, langer mogt de kronkelende draak den ringenschat niet bewaren. Chronicon Saxonicum, A° 975, alwaar EDGAR, Koning der Anglen, *béorna béah-gyfa*, der prinsen of helden ringgever, genoemd wordt. Zie de ringgift van Koning ROLF aan VIGGO, *Dän. Vorzeit*, 46. Het Scandin *baug-broti* wordt somtijds gewisseld met *hring-briótr*, en *hring-broti*. *Hring-drifi* is de ringverspreider, links- en- rechts-uitdeeler.

(1) TACITUS. Germ. cap. 31.

ren ring droegen, die onder dat volk even onterend was als een slavernijkluister, tot zij zich door het vellen van eenen vijand los hadden gekocht. Dit onderscheid moest in den loop der tijden door de steeds meerderende goedkoopte des ijzers sterker uitkomen; vingerringen van ijzer mogen om de vingers thans nog tot behoedmiddel tegen kwalen gedragen worden, tot versiering nimmer: ten dien einde kan alleen goud, of wat op goud gelijkt, dienstbaar worden gemaakt, en van daar dan ook nog de spreekwijze, *hij gaat om eene goudene of ijzerene keten*; hij waagt den kans van eer of schande, om rijk of arm te worden. De eer wijders aan het dragen van eenen ring door de Germanen toegekend, hoewel nu spoorloos uitgewischt, was voor twee of drie eeuwen nog in volle kracht. Toen mogten alleen (1) regters, doctoren, raadsheeren, en allen die soortgelijke waardigheden bekleedden, eenen ring dragen. Bij allen, die niet van zulken rang waren, werd het dragen van een' ring aangezien als een bewijs van (2) ijdelheid, dertelheid of hoogmoed; bij

---

(1) Vroeger in de Middeneeuwen was het dragen van eenen gouden ring het privilegie der vrijen. Den slaaf een *gouden* ring te schenken, en hem tot een vrij man te maken, was hetzelfde. Een' schuldenaar, mits geen krijgsman, mogt men met eenen *ijzeren* ring aan den arm kluisteren. Ik waag het niet te beslissen, wat Germanje in dit alles van Rome heeft overgenomen. Du Cange. *Annulus Aureus.* Carpentier, *Annulus ferreus.*

(2) Van daar het oude rijmpje,

allen namelijk, die vrijgezel waren. Doch om te toonen, in welk eene eer en achting de heilige knoop des huwelijks stond, werd aan de echte lieden, bij wijze van uitzondering, gegund (1) zich met het vereerend versiersel van den trouwring te tooijen. Bovendien was het bij bruiloften gewoonte, om de gasten, die de eer hunner tegenwoordigheid aan het huwelijksfeest schonken, wederkeerig te vereeren met ringen. EDWARD KELLY, de beroemde filosoof van koningin ELISABETH, toonde door zijne geschenken bij zulk eene gelegenheid, dat hij beter bij kas was dan de filosofen in Nederland: bij het huwelijk immers van eene zijner meiden (2) deelde hij onder de bruiloftsgasten aan ringen van gevlochten gouddraad eene waarde uit van acht en veertig duizend guldens; zegge 4000

Al draecht de aep een gouden rinck,
Het blijft toch maer een lelick dinck.

(1) BRANDS *Pop. Antiq.* II. 61. a. Ook hier had de Kerk zich een privilegie voorbehouden. Men trouwde op tweederleie wijze; als Germaan, door het aanbieden en aannemen van een stuk gelds; als zoon of dochter der Kerk, door het sacrament des huwelijks uit handen van den priester te ontvangen. Schoon nu 't Germaansche huwelijk als trouwbelofte voor den regter kracht had, zoo werd men echter gezegd *in der Heijliger echt vereenigd te zijn*, wanneer men *voor der Heijliger Kerk getrouwd was*, en eerst dan werd de man tot gilden en ambten toegelaten. G. VAN HASSELT. *Arnhemsche Oudheden.* I 45. Bij de Saterlanders wordt het Germaansche en Kerkelijke huwelijk in ééne acte voor den Priester vereenigd. *Naoogst.* 182. BRAND 59. a, b.

(2) BRAND'S *Pop. Ant.* 62. b.

ℒ, ofte ƒ48000 —. En even of de ring altijd met het geld moet gewisseld worden, bragten de rijke Hollanders, met name de Amsterdammers, een staafje goud aan de munt, om daaruit gouden duiten, gouden (mooije) stuivers, gouden dubbeltjes en scheepjesschellingen en zoo voort, al naar dat ieders rijkdom was, te laten slaan; van welke munten zij op hunne bruiloften aan alle gasten, dikwerf tot honderd en meer toe, elk een exemplaar uitdeelden: en dit is de oorsprong dier fraaije gouden muntstukken van de republiek, waaronder ter waarde van 80 guldens, welke de oude spaarpotten van tijd tot tijd nog opgeven. In Gelderland trouwde men door het aanbieden en aannemen van eenen *ring* of eenen *penning*, dit kwam ook aldaar op hetzelfde uit. Men noemde dit, *trouwen op den ring* of *op den penning* (1).

En hiermede zoude ik mijn onderwerp kunnen besluiten, indien ik eerst niet op het spoor mijner rede, waarvan ik min of meer afgedwaald ben, had terug te keeren. Ik heb gezegd, dat het onmogelijk is uit te wijzen, welke sieraden bij de Germanen de mannen, welke de vrouwen gedragen hebben, zijnde ik evenwel van oordeel, om redenen aangevoerd, dat de Eper ring en naald waarschijnlijk de kruin der mannen gesierd hebben. Waant echter niet, dat ik daarmede aan de

---

(1) Mr. G. van Hasselt, *Arnhemsche Oudheden*. I. 45.

Germaansche vrouw alle hoofdsiersels ontzegd heb; integendeel, wij Nederlanders hebben overal een overblijfsel van zulken tooi in ons midden, en dat is het *oorijzer*.

Het woord *oorijzer* duidt reeds de hooge oudheid van dit hoofdsiersel der Scandinavische en Germaansche vrouwen aan; de Saterlandsche Friezen zoo wel als de Nederlandsche, mitsgaders de stamgenooten der Friezen aan den Westkant der Zuiderzee, noemen het *oorijzer*. Wij weten dus, dat het oorspronkelijk uit ijzer gesmeed was en alzoo dagteekent uit eene eeuw, toen ijzer nog een kostbaar metaal was, hetwelk glad geschuurd diende, om het hoofd der lelieblanke blondines van het Scandinavische en Germaansche ras, die de kusten der Noord- en Oostzee bewoonden, te versieren; want meer landwaards in, en met name bij de Duitsche vrouwen, heb ik geen spoor van een oorijzer, maar wel hairnaalden, kunnen ontdekken. Wij zien hieruit tevens, dat ringen van ijzer gesmeed, mogten zij, als symbool der schalmen van de ketenen der slavernij, bij de Chatten in oneer zijn, dit geenszins waren bij de Friesche rassen, die den overgang van de Germanen tot de Scandinaviers vormden, en als deze met ijzeren ringen hun hoofd versierden.

Inderdaad vinden wij het oorijzer reeds geheel aanwezig in de heidensche graven van Denemarken (1). Het dunne achtereinde ziet er

---

(1) *Dänemarks Vorzeit.* bl. 28, op ons plaatje fig. 9.

uit als een touw met zijne drie gedraaide strengen. Dat achtereinde verbreedt zich aan beide zijden in bladen van eenen ellyptischen vorm, die zich aan de andere zijde weder versmallende, uitloopen in platte spiralen knoppen, die achter elkander gehaakt zijn, en zoo den ring om het voorhoofd doen sluiten. De ellyptische bladen zijn aan de randen en in het midden met eenvoudige, maar smaakvolle en min of meer klassieke figuren versierd. De groote vormen waren in het oude Friesche oorijzer, dat onze Friesche grootmoeders droegen, nog volkomen bewaard: de smalle steel achter; de ellyptische bladen, die met bloemen en arabesken bestipt waren, verder naar voren toe; en eindelijk de knoppen, welke men achter elkander haakte, als het oorijzer afgezet en op tafel gelegd werd (1). De knoppen zijn bij de Overijsselsche en Veluwsche vrouwen aan de zeekust, ver-Saxte

---

Verder Klemm, bl. 63. De vorm van den ring op Tab. IV. fig. 3 aldaar, was ook voor een' hoofdring geschikt, en doet den touwvorm weder duidelijk uitkomen.

(1) Het is onnoodig te melden hoe ver het tegenwoordige Friesche oorijzer van dien vorm is afgeweken. De lompe breede knoppen zijn ontleend aan het Groninger oorijzer, en de smalle steel op het achterhoofd is verruild tegen den breeden beugel der Noordhollanders. Ik smeek de Friesinnen, om haar oorijzer nog zoo veel te verbreeden, dat alle kanten elkander raken; want dan zullen zij mij in staat stellen om hier en elders te roemen, dat de schoonen van mijn land een' gouden pot met oren op het hoofd dragen.

Friesinnen, nog spiralen; met dit onderscheid alleen, dat ze niet plat zijn, maar zich kegelvormig verheffen en alzoo gelijk een kurkentrekker in een punt eindigen. Bij de oude Friesinnen waren die knoppen runderhoofden (koekoppen), die misschien dezelfde betoovering-afwerende kracht hadden als de paardekoppen op het dak van de veestallen der Saxische boeren; ik houd de knoppen in beide vormen voor amuletten der vrouwen (1).

Bij al de genoemde rassen heeft het oorijzer de volle lengte van een' hoofdring, die langs de ooren heen het gansche hoofd zou kunnen omvangen, met de in elkander gehaakte knoppen op het voorhoofd. Schoon ik nu in geenen deele twijfel of de Deensche hoofdring of (2) diadeem, zoo als gij dien noemen wilt, is oorspronkelijk op deze wijze gedragen geworden, zoo heeft de wisselende mode daarin durende de loop van vele eeuwen groote veranderingen gebragt. In Groningen en Ommelanden, op Schiermonnikoog, Ameland, Terschelling, in Friesland, op Schokland, in

---

(1) Zie het exemplaar eens rings van zilverstang met sieraden belegd, eenerzijds eindigende in eenen vierkanten knop, die greep in een' haak, gevormd door de ombuiging van het andere einde. *Nord. Tidsskrift.* I. 1. 212.

(2) De Angelsaxen noemden de diadeem *heáfod-béah*, hoofdring, en zulk een diadeem was oorspronkelijk het oorijzer. Desgelijks *arm-béah*, arm-ring of bracelet. Zie de Gloss. op Boëthius en Béowulf.

Overijssel, langs de Veluwe; daar zijn overal de oorijzers bij het begin der ellyptische bladen langs de ooren naar beneden gebogen, zoo dat de knoppen tot bij de onderkaken nederdaalden; later zijn ze hooger opgetrokken, en de Friesinnen zitten ze thans bij de hoeken der oogen. Deze bogten zijn evenwel niet algemeen; in Noordholland en in andere oorden van Holland en Zeeland, zijn ze nog regt, als halve ringen; want om de knoppen niet verder dan de oogen te krijgen, is er een stuk ter lengte van den omtrek des voorhoofds uitgenomen. Ook missen deze ingekorte ringen de ellyptische verbreedingen; zij loopen met de zelfde breede strook van goud of zilver het achterhoofd parallel om naar de slapen toe, waar zij in knoppen met verschillende vormen eindigen, en het kwijnende in den fijnen tint onzer blanke blondines als twee sterren opluisteren. De mutsen, banden en linten, die onder en boven die oorijzers zitten, zijn mij zeer onvolkomen bekend. De Friesche vrouwen van Sagelterland (Saterland) droegen ten tijde van Hoche (1) het oorijzer onmiddelijk op het hair; daarover zetten zij eene muts op, die bij de wenkbraauwen, alwaar de knoppen zaten, met een speld in een gaatje van het oorijzer vastgehecht werd, terwijl onder de muts het losse hair afhing en in vloeijende lokken

---

(1) Zie de *reise von Hoche in 's Saterland*, bl. 209.

langs hals en boezem golfde. Onze Friesinnen hegten de kanten muts ter zelver plaatse vast met eene spelde, doch zonder gaatje in het oorijzer. HOCHE beschrijft wijders het oorijzer als een' halven hoofdring van goud of zilver, waarmede eene diadeem van goudblik in de Nederlaunitz (1) gevonden, welke ik echter niet te zien kreeg, groote overeenkomst moet hebben. De Nederlandsche Friesinnen, en wie verder hier te lande met haar het oorijzer dragen, verbergen zorgvuldig het hair onder de muts, over welke zij het oorijzer heen zetten.

Wat loopt het toch wonderlijk met de modes, mijne lezers! Toen het roken van tabak hier te lande opkwam, scholden de domenijs er van den kansel op, als een genot van den duivel en zijne trawanten, die in de hel solver ende rook uit hunne monden spuwden, en de eerwaarde heeren eindigden met zelven de grootste liefhebbers van een pijpje te zijn, wie men in onze dagen zelfs, bij wijze van privilegie, uit eenen langen Goudenaar liet rooken, terwijl de rest van het gezelschap ter naauwernood een sigaartje gebeuren mogt. Toen de driekante hoedjes en de ontzachelijke paruiken van LODEWIJK de XIV hier te lande ingevoerd werden, riepen dezelfde heeren weder ach ende wee over deze dragt van den zoon der hoere van Babel, en in mijne jeugd

---

(1) D. WAGNER's *Aegypten*. Tab. 6.

eindigden zij weder met eene paruik van acht etages, bij wijze van schapenvacht, en een driekanten hoed, als het symbool der zuiverste orthodoxie, op hunne eerwaardige kruinen te plaatsen. Een diergelijk wisselend lot, maar in omgekeerden zin, heeft het patriottisch kruinversiersel onzer vrouwen getroffen. Reeds prijkte het op de hoofden van onze vroegste moeders, die door geboorte en rijkdom onder hare stam uitblonken, toen hare lijken nog op den brandstapel verteerd werden, en hare asch te gelijk met dit tooisel, het teeken harer hooge afkomst, in de urne begraven werd. In lateren tijd was het onder de republikeinsche Friezinnen de dragt van alle standen, met het eenig onderscheid, dat mindere vrouwen het zilver en de rijkere het goud gebruikten. Nog later, en dit was in mijne jeugd, begonnen de meiden algemeen op het goud te vallen, hetwelk een doren in het oog der jufvrouwen en mevrouwen was, die het gansche Friesche kapsel als meiden- en boerinnen-tooi verachtelijk wegwierpen, om het cameleöntisch hoofdtooisel der Parijsche modeprentjes in de plaats te nemen. Maar die het Friesche kapsel eindelijk overal geprofaneerd hebben, dat zijn eigenlijk de wafelmeisjes, die. Friesin geboren of niet, de Friesche muts met het oorijzer opzetten als symbool van de wafel. En het is ongeloofelijk, hoe ver die industrie zich onder dit uithangbord verspreid heeft. Een mijner vrienden kwam in Parijs; hij vond het Friesche wafelmeisje in het Palais Royal.

Hij kwam in Wenen; altijd de ontmoeting der zelfde landmeisjes. Hij kwam in Leipzig, en ziet, ook aldaar was het oorijzer met het wafelijzer vereenigd. Zoo gaat het op deze wereld, mijne lezers! De dragt der vindingrijke maitressen en grisettes van Parijs is onder ons het teeken eener vrouw van fatsoen geworden, en de diadeem der kuische Germaansche moeders is afgedaald tot het symbool der *demi-vertus* van de wafelkraam.

Het zoude voor de kennis der nationale kleederdragt eene belangrijke aanwinst zijn, indien men al de kapsels in Nederland, die met een oorijzer verbonden zijn, naauwkeurig beschreef en met gekleurde platen uitgaf. Daartoe zoude echter noodig zijn, om de goede Nederlanders eerst te bewegen, dat zij van al de millioenen guldens, welke zij zoo gulweg aan Ardoins en Amerikaansche bankactien hebben uitgegeven, ook een paarhonderd guldens tot een patriottisch doel afzonderden. Doch zoodanige opoffering voor alsnog in het rijk der onmogelijkheden te huis behoorende, zoo zij de lezer alleronderdanigst gebeden, om zich nu te vreden te stellen met deze sobere proeve en het arme steendrukje van

Januarij 1849. Dr HALBERTSMA.

Nalezing.

Bl. 242. De elkander verdringende volken begroeven allen op het zelfde plek hunne dooden, en van daar de grafplaats bij Nordendorf in Beijeren, alwaar Keltisch-Vindelische, Romeinsche en Suev-Allemannische lijken naast elkander liggen, die een aantal van eeuwen te zamen doorloopen. *Achter und neunter Jahres-bericht des Hist. vereins fur Schwaben und Neuburg. 1842—1843. Augsburg. 1844.*

Bl. 247. *Prof.* Rudolf Keyser's *abhandlung über die abkunft und völkerverwantschaft der Normännen.*

Bl. 252. Zie ringen met elkander voorbijloopende einden gemeld *Nord. Tidsskrift.* II. 2. 261. (b).

Bl. 253. Zie, hoe de spiraalringen om den linker arm en eenen der vingers van een lijk zaten, in 't *Nord. Tidsskrift,* II. 2. 265. II. 1. 191.

Bl. 257. Zie een exemplaar der ringen zonder geknotte knoppen in *Hist. Antiq. Mittheil.* fig. 14. Tab. V.

Bl. 260. Noot (4) Die merkwaardige diadeem vertoont ons fig. 10, van de zijde des nummers, even als fig. 9, gezien, en beiden verkleind, terwijl de andere figuren de natuurlijke grootte aangeven. Het woord *luthro*, achter het breede einde der diadeem gegraveerd, is hier afzonderlijk teruggegeven. Mijns inziens is *luthro* zoo veel als, *aan de zangster*, en de diadeem aan te merken, als de lauwerkrans, dien veelligt een' koninglijke hand op het hoofd eener grooter zangeres plaatste. Zeker is het, dat de oude Friezen een schoon lied van een schoon meisje dikwerf met goud beloonden, waarvan ik twee voorbeelden in mijne familie ken. Ik onderstel het woord *luthra*, cantrix, in dativo *luthru*, vergroofd tot *luthro.* Goth. *liuthareis*, cantator. Theot. *liudari*, buccinator. Scand. *luthr*, *ludr*, walthoorn. trompet. Deensch *luur* id. Ondertusschen is het ook

waar, dat gelijk Sc. *luthr* bij de Denen wierd tot *luur*, zoo *luthra* bij de Friezen tot den vrouwen-eigennaam *Luurd-ke*, later *Luurd-tje*, dat ook op de lijst van Wassenbergh voorkomt. Zoo kan dan *Luthro* ook een eigennaam zijn, even of men schreef, » aan Luthra (deze diadeem.") — In de zitting van het Kon. Genootschap voor Noordsche oudheidkunde, April 1841, las Rafn *luthro* als *luthr o*, Luthr bezit, en zou *Luthr* de eigennaam *Lödver* zijn, het welk ik niet geloof.

Bl. 261. Men bezigde tot betaling groote gouden ringen, die in stukken geknipt werden. De boeren in Denemarken, gewoon om brons te vinden, hebben deze gouden draden dikwerf gebruikt, om er de varkens ringen van in den neus te draaijen. Vergelijk vooral *Nord. Tidsskrift*. I. 1. 176. Deze Noordsche ringmunt dagteekent van de vroegste tijden tot omstreeks A° 1000; want toen eerst begon Koning Svend Tveskiäg geld te slaan. *Dän. Vorzeit*. 51. Vroeger gebruikte men vreemde munten nevens de ringmunt. Op False bij Baalse deed men in de lente van 1835 een vond van ringen van gevlochten gouddraad, die ten deele gebroken waren, te gelijk met Duitsche, Angelsaxische en 160 stuks Kufische munten, het welk alles tot geld gediend had. *Dän. Vorzeit*. 53. *Mittheilungen* VIII. 2. 14. Zie de ringen als betaalmiddel, *Dän. Vorzeit*, 46.

Bl. 266. Waren die Britsche muntringen armbanden, braceletten of vingerlingen? De Griek leest δακτυλίοισ σιδηρίοισ, voor, *annulis ferreis*.

Bl. 271. Voor een hairspeld schijnt ons exemplaar wel wat lang, doch men wete, dat onze heidensche vaderen zich wel kapten met hairnaalden ter lengte eener halve elle. *Mittheilungen* IV. 1. 146. *Dän. Vorzeit*. 28. In plaats van naalden vindt men ook hairpincetten, die dienden om een' hairlok vast te houden. *Mittheilungen*. VIII. 2. 6, 15. Het is in Germaansche begrafenissen gewoonte, dat men het hoofd, als vertegenwoordigende den ganschen mensch, de laatste eer bewijst. Daarom vertoonen zoo vele urnen menschengezichten; daarom ziet men drie oorringen met koralen van glas en barnsteen symbolisch aan het oor eener urne gehangen. De urne is de representant des overle-

dene, wiens asch zij bevat, en men beschouwe de versiering der urne dus als het hoofdtoilet des dooden zelven. *Mittheilungen* VIII. 2. 5, 17, 14.

Bl. 274. Deze bracteaten zijn niet de eenigste bewijzen, dat men geld als sieraad of amuletten droeg. Er zijn 2 munten gevonden, de eene door Leofric, koninklijken muntmeester te Canterbury, voor Ethelred, Koning van Engeland, geslagen; de andere, zoo het schijnt, onder de regering van Suenon Estridsen, die beiden van een gaatje voorzien waren, en daardoor ringetjes, die aan een halssnoer geregen en zoo gedragen werden. *Memoires des Ant. du Nord.* 1840—1843. bl. 150. *Dän. Vorzeit*, 45. Zie ook munten met gaatjes in de *Mittheil.* VII. 4. 126.

De Noordsche graven geven dikwerf dolken, zwaarden, en zoo voort, in miniatuur op, aan welke men geene andere dan eene symbolische bestemming in de onderwereld weet te geven. Daartoe brengt men ook kleine ringen van den vorm des Eper rings. Indien die ringen echter dienden om eene hairvlecht bij elkander te houden, konden zij naar de dikte van het hair van zeer verschillende wijdte zijn. *Leitfaden zur Nord. Alt.* 44.

Bl. 282. Zie het ander exemplaar der slang, die zich zelve in den staart bijt, *Nord. Tidsskrift*, I. 1. 231.

Bl. 292. Tot een juister begrip, wat denkbeeld de Scandinaviers van het wegschenken of dragen van een ring van edel metaal vormden, en ter bevestiging van het gezegde, zij het mij vergund nog op de volgende plaatsen te wijzen.

In *Alvis-mal* (coup. 5) zingt *Alviss;*

Fiarra fleina
Thic, mvno, fair kvnna.
Hverr hefer thic baugvm borit?

» van verre vliegende pijlen, meen ik, zullen weinigen
» u beschuldigen. (En) wie heeft u ook (ter belooning
» uwer krijgmansdeugd) met ringen beladen?''

De helden gaven elkander bij beleedigingen voldoening door het schenken van eenen eerering, even als onze helden, zeker omdat deze eeuw zoo veel beschaafder is, elkander eenen degen door de ingewanden, of eenen kogel door de hersens jagen. Zoo gaf Bragi aan Vidarr,

dien hij niet in het drinkgelag der goden had willen toelaten, tot eervoldoening een' ring. Immers in de *Aegis-drecka* (coupl. 12.) zingt Bragi tot Vidarr;

Mar oc maeki
Gef ec ther mins fiar,
Oc baetir ther sva baugi Bragi.

» een paard en zwaard geef ik u uit mijne bezittingen,
» en ik Bragi geef u voldoening met dezen ring."

In het *Harbarz-lioth* (coupl. 40) zingt Harbarthr aan Thorus

Baeta skal ther that tha
Munda baugi,
Sem iafnendr vnno,
Their er occr vilia satta.

» hij zal u daarvoor voldoening geven met eene bracelet,
» zoo als de scheidsmannen, die ons verzoenen willen,
» billijk oordeelen."

Ringen sierden ook de vrouwen. Zoo zingt Atli (Attala) in de *Helga-quida Haddingia-skata* (coupl. 5),

Tha var oss syniat
Svafnis dottor,
Hringom gaeddrar,
Er ver hafa vildom.

» toen werd ons geweigerd de dochter van Swafner,
» de met ringen versierde (schoone), welke wij heb-
» ben wilden.

Zoo waren ringen dan ook de tooi der Noordsche dandys, die zonder oorlogsdeugd er zich echter mede opppronkten. Loki zingt als een tweede Thersites in de *Aegis-drecka* (coupl. 13) op het aanbod van Bragi, om met een paard, een zwaard en ring aan Vidarr voldoening te geven, deze schampere woorden:

Jos oc armbavga
Mvndv ae vera
Beggia vanr Bragi.
Asa oc Alfa,
Er her inni ero,
Thu ert vith vig varastr
Oc sciarrastr vith scot.

» paarden en ringen, ja, met beiden geloof ik dat » Bragi goed gewend is. Van de Asen en Alfen, die » hier binnen zijn, vliedt niemand meer het gevecht, of » is banger voor het schot (van eenen pijl) dan gij."

Eindelijk komen ringen op verschillende plaatsen voor in de algemeene beteekenis van goud, of geld en geldswaarde. De *Atla-quitha in Graenlenzka* luidt in het 33ste couplet aldus:

Glvmdo strengir;
» *Sva skal gvlli fraekn,*
» *Hring-drifi,*
» *Vith fira halda.*"

» de snaren klonken helder op; » zoo betaamt het den »» fieren held, den uitdeeler van ringen, het goud »» voor te houden aan hun, die er begerig naar zijn."" Alwaar *ring* sijnoniem is met *goud*. Edda Lex. Tom. II. pag. 676. Ook het plur. *baugar* beteekent goud en geldboete. Ib. I. 432.

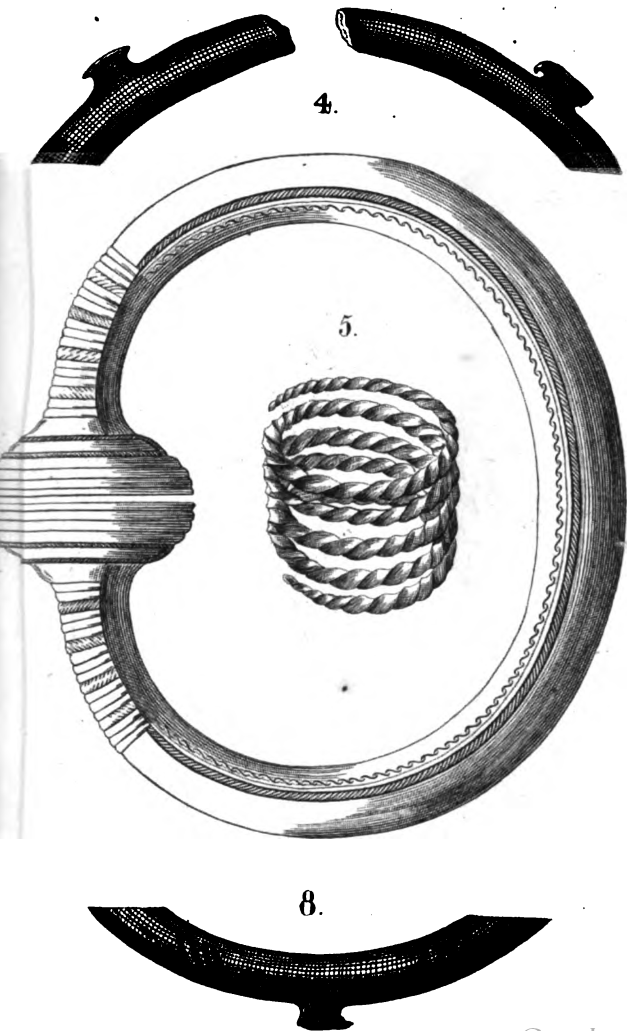
Het zij wij dus het gebruik der ringen tot de Romeinen, het zij tot de Scandinaviers en Germanen terugbrengen, de pureteinen hadden onder Cromwel gelijk, dat de trouwring bij het sluiten eens huwelijks van heidensche afkomst was, en het is niet onaardig hier te melden, dat de trouwring daarom op het punt stond van door hen afgeschaft te worden, gelijk de geestige dichter van Hudibras (P. 3, c. ii. l. 303.) het zeer aardig zegt:

Others were for abolishing
That tool of matrimony, a ring,
With which th' unsanctify'd bridegroom
Is marry'd only to a Thumb;
(As wise as ringing of a pig,
That us'd to break up ground and dig)
The Bride to nothing but her will,
That nulls the After-Marriage still.

Onder alle de toespelingen, welke de dichters op den trouwring maakten, vind ik er geene behartigenswaardiger dan van een' onbekende in de *Collection of Poëms*. 8vo. Dublin 1801. p. 118.

TO MY SWEETHEART WITH A RING.

Emblem of happiness, not bought nor sold,
Accept this modest Ring of virgin gold.
Love in the small but perfect circle trace,
And duty in its soft, though strict embrace.
Plain, precious, pure, as best becomes the wife;
Yet firm to bear the frequent rubs of life.
Connubial love disdains a fragile toy,
Which rust can tarnish, or a touch destroy;
Nor much admires what courts the gen'ral gaze,
The dazzling diamond's meretricious blaze,
That hides with glare the anguish of a heart
By nature hard, tho' polish'd bright by art.
More to thy taste the ornament, that shows
Domestic bliss, and, without glaring, glows.
Whose gentle pressure serves to keep the mind
To all correct, to one discreetly kind.
Of simple elegance th' unconscious charm,
The only amulet to keep from harm;
To guard at once and consecrate the shrine,
Take this dear pledge—it makes and keeps thee mine.

2.

ERRATA.

Pag. 264. reg. 3. hebben. *lees*, hebben (1).
» 282: » 4. (1) uitgewischt.
» 8. (2) *lees* (1)
» 15. (3) » (2)
aldaar in de
nooten » 3. (1) » (2)
» 4. (2) » (1)
» 5. (3) uitgewischt en de noot met de
voorgaande vereenigd.

OVERIJSSELSCHE

A L M A N A K

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

Overijsselsche
ALMANAK
voor
OUDHEID EN LETTEREN,
1850.

Vijftiende Jaargang

DEVENTER,
J. DE LANGE.
1849.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15^m 17^s) *Oosterlengte van Parijs, of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24^m 38^s) *Oosterlengte van Greenwich, of* 7° 14′ 22″ (*in tijd* 28^m 57^s) *Westerlengte van Berlijn.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans- op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den onder-

gang, van volle tot nieuwe maan alleen den opgang; hetgeen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgeblaven ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zonsverduisteringen.

Het jaar 1850 levert slechts twee verduisteringen op van de Zon; geen enkele van de Maan. Van die Zon-eclipsen zal daarenboven in onze streken niets te zien wezen.

I. *Zonsverduistering* den 12 Februarij. Bij ons onzigtbaar.

II. *Zonsverduistering* den 7 en 8 Augustus. Bij ons onzigtbaar.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1850.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . . 1850
Na de Schepping der Wereld 5799
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 7 Oct. O. S. 5611
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . . 37

Het Guldengetal	8	De Zonnecirkel	11
De Epacta	XVII	De Romeinsche indictie	8

De Zondagsletter F.

Septuagesima	27 Jan.	Hemelvaart	9 Mei.
Vastenavond	12 Febr.	Pinksteren	19 Mei.
Aschdag	13 Febr.	Eerste Advent	1 Dec.
Paschen	31 Maart.		

Quatertempers.

Den 20, 22 en 23 Febr.	Den 18, 20 en 21 Sept.
Den 22, 24 en 25 Mei.	Den 18, 20 en 21 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . . . den 26 Februarij.
Paschen den 28 en 29 Maart, 3 en 4 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 17 en 18 Mei.
Nieuwjaarsfeest . . den 7 en 8 September.
Groote Verzoendag . . den 16 September.
Loofhuttenfeest den 21, 22 en 28 September.
Vreugde der Wet . . den 29 September.

De Lente begint den 20 Maart 's avonds ten 11 u. 21 m.
De Zomer begint den 21 Junij 's avonds ten 8 u. 15 m.
De Herfst begint den 23 Sept. 's morg. ten 10 u. 17 m.
De Winter begint den 22 Dec. 's morg. ten 3 u. 54 m.

JANUARIJ,

1	Dingsdag	NIEUW-JAARSDAG.	's av. op
2	Woensd.		9 21
3	Donderd.		10 36
4	Vrijdag		11 49
5	Zaturdag		's m. op
6	ZONDAG	*Drie Koningen.*	0 59
7	Maandag	Koppermaandag.	2 8
8	Dingsdag		3 13
9	Woensd.		4 17
10	Donderd.		5 17
11	Vrijdag		6 14
12	Zaturdag		7 5
13	ZONDAG		's av. on.
14	Maandag		5 27
15	Dingsdag		6 29
16	Woensd.		7 34
17	Donderd.		8 40
18	Vrijdag		9 48
19	Zaturdag	*Hare Maj. de Koningin Wed. verj.*	10 57
20	ZONDAG	H. N. Jezus.	's m. on.
21	Maandag		0 8
22	Dingsdag		1 21
23	Woensd.		2 37
24	Donderd.		3 52
25	Vrijdag	Pauli Bekeering.	5 5
26	Zaturdag		6 11
27	ZONDAG	Septuagesima.	7 8
28	Maandag	Agnes H. Driev.	's av. op
29	Dingsdag		6 52
30	Woensd.		8 11
31	Donderd.		9 29

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 18 m. *langer.*
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	u. m.
1	12	3	50	8	13	3	54	Laatste kw. in de *Weegschaal* 5 Jan. 's morg. ten 9 2
2	12	4	18	8	13	3	55	
3	12	4	46	8	13	3	57	Nieuwe M. in den *Steenbok* 13 Jan. 's morg. ten 11 44
4	12	5	14	8	13	3	58	
5	12	5	41	8	12	3	59	Eerste kw. in den *Stier* 21 Jan. 's morg. ten 10 4
6	12	6	7	8	12	4	0	
7	12	6	33	8	11	4	1	Volle M. in den *Leeuw* 28 Jan. 's morg. ten 1 16
8	12	6	59	8	11	4	3	——
9	12	7	24	8	10	4	4	*Venus* is *morgenster*; zij komt op:
10	12	7	49	8	10	4	5	
11	12	8	13	8	9	4	7	1 Jan. 's morg. ten 7 u. 7 m.
12	12	8	37	8	9	4	8	16 Jan. 's morg. ten 7 u. 32 m.
13	12	8	59	8	8	4	10	
14	12	9	22	8	7	4	12	*Mars* gaat onder:
15	12	9	43	8	6	4	13	1 Jan. 's morg. ten 7 u. 26 m.
16	12	10	4	8	5	4	15	16 Jan. 's morg. ten 6 u. 16 m.
17	12	10	24	8	4	4	17	*Jupiter* komt op:
18	12	10	44	8	3	4	18	1 Jan. 's av. ten 10 u 29 m.
19	12	11	2	8	2	4	20	16 Jan. 's av. ten 9 u. 29 m.
20	12	11	20	8	1	4	21	*Saturnus* gaat onder:
21	12	11	38	8	0	4	23	1 Jan. 's av. ten 11 u. 28 m.
22	12	11	54	7	59	4	24	16 Jan. 's av. ten 10 u. 30 m.
23	12	12	10	7	57	4	26	
24	12	12	24	7	56	4	28	
25	12	12	38	7	55	4	30	
26	12	12	52	7	53	4	32	
27	12	13	4	7	52	4	34	
28	12	13	15	7	50	4	36	
29	12	13	26	7	49	4	38	
30	12	13	36	7	48	4	40	
31	12	13	45	7	46	4	42	

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ,

1	Vrijdag		's av. op
2	Zaturdag	*Maria Lichtmis.*	11 53
3	ZONDAG	Sexagesima.	's m. op
4	Maandag		1 2
5	Dingsdag		2 7
6	Woensd.		3 9
7	Donderd.		4 7
8	Vrijdag		5 0
9	Zaturdag		5 47
10	ZONDAG	Quinquagesima.	6 28
11	Maandag		7 2
12	Dingsdag	Vastenavond	's av. on.
13	Woensd.	Aschdag H. Driev.	6 31
14	Donderd.		7 39
15	Vrijdag		8 48
16	Zaturdag		9 58
17	ZONDAG	Quadragesima Groote Vastenav.	11 10
18	Maandag		's m. on.
19	Dingsdag	*Z. M. Koning Willem III. verj.*	0 23
20	Woensd.	Quatert.	1 36
21	Donderd.		2 48
22	Vrijdag	Petri Cath. Quatert.	3 54
23	Zaturdag	Quatert.	4 54
24	ZONDAG	Reminiscere. *S. Matth.*	5 44
25	Maandag		6 25
26	Dingsdag		's av. op
27	Woensd.		7 0
28	Donderd.		8 17

Sprokkelmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	13	53	7	44	4	43
2	12	14	1	7	44	4	45
3	12	14	8	7	42	4	47
4	12	14	13	7	41	4	48
5	12	14	19	7	39	4	50
6	12	14	23	7	37	4	52
7	12	14	26	7	35	4	54
8	12	14	29	7	33	4	56
9	12	14	31	7	32	4	58
10	12	14	32	7	30	5	0
11	12	14	32	7	28	5	2
12	12	14	32	7	26	5	4
13	12	14	31	7	24	5	6
14	12	14	29	7	22	5	7
15	12	14	26	7	20	5	9
16	12	14	23	7	18	5	11
17	12	14	19	7	16	5	13
18	12	14	14	7	14	5	15
19	12	14	8	7	11	5	17
20	12	14	2	7	9	5	19
21	12	13	55	7	7	5	21
22	12	13	47	7	5	5	23
23	12	13	39	7	3	5	25
24	12	13	30	7	1	5	26
25	12	13	21	6	59	5	28
26	12	13	11	6	57	5	30
27	12	13	0	6	55	5	32
28	12	12	49	6	53	5	34

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 46 m. *langer*.

	u.	m.
Laatste kw. in den *Scorpioen* 4 Febr. 's morg. ten	**1**	**43**
Nieuwe M. in den *Waterman* 12 Febr. 's morg. ten	**5**	**54**
Eerste kw. in de *Tweelingen* 19 Eebr. 's av. ten	**8**	**36**
Volle M. in de *Maagd* 26 Febr. 's avonds ten	**0**	**25**

***Venus* verliest zich in de morgenschemering.**

***Mars* gaat onder:**
1 Febr. 's morg. ten 5 u. 10 m.
16 Febr. 's morg. ten 4 u. 22 m.

***Jupiter* komt op:**
1 Febr. 's av. ten 8 u. 21 m.
16 Febr. 's av. ten 7 u. 13 m.

***Saturnus* gaat onder:**
1 Febr. 's av. ten 9 u. 35 m.
16 Febr. 's av. ten 8 u. 44 m.

Zon in ♓ Pisces, den 19.

M A A R T,

1	Vrijdag		's av. op
2	Zaturdag		10 44
3	ZONDAG	Oculi.	11 52
4	Maandag		's m. op
5	Dingsdag		0 57
6	Woensd.		1 58
7	Donderd.		2 53
8	Vrijdag		3 43
9	Zaturdag		4 25
10	ZONDAG	Laetare.	5 3
11	Maandag		5 34
12	Dingsdag		6 2
13	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas.	's av. on.
14	Donderd.		6 37
15	Vrijdag		7 48
16	Zaturdag		9 1
17	ZONDAG	Judica.	10 14
18	Maandag		11 28
19	Dingsdag		's m. on.
20	Woensd.		0 39
21	Donderd.		1 47
22	Vrijdag		2 47
23	Zaturdag		3 39
24	ZONDAG	Palmarum.	4 21
25	Maandag	*Maria Boodschap.*	4 57
26	Dingsdag		5 27
27	Woensd.		's av. op
28	Donderd.	Witte Dond. *H. Driev.*	7 8
29	Vrijdag	Goede Vrijd.	8 22
30	Zaturdag		9 33
31	ZONDAG	PASCHEN.	10 41

Lentemaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	12	37	6	50	5	35
2	12	12	25	6	48	5	37
3	12	12	12	6	46	5	39
4	12	11	59	6	43	5	41
5	12	11	45	6	41	5	42
6	12	11	31	6	38	5	44
7	12	11	17	6	36	5	46
8	12	11	2	6	34	5	48
9	12	10	47	6	32	5	50
10	12	10	32	6	29	5	51
11	12	10	16	6	27	5	53
12	12	10	0	6	25	5	55
13	12	9	43	6	23	5	57
14	12	9	26	6	20	5	59
15	12	9	10	6	18	6	0
16	12	8	52	6	15	6	2
17	12	8	35	6	13	6	4
18	12	8	17	6	11	6	6
19	12	7	59	6	8	6	8
20	12	7	41	6	6	6	9
21	12	7	23	6	3	6	11
22	12	7	5	6	1	6	13
23	12	6	47	5	59	6	15
24	12	6	28	5	57	6	17
25	12	6	9	5	54	6	18
26	12	5	51	5	52	6	20
27	12	5	32	5	50	6	22
28	12	5	14	5	48	6	24
29	12	4	55	5	45	6	25
30	12	4	37	5	43	6	27
31	12	4	18	5	40	6	29

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

	u.	m.
Laatste kw. in den *Schutter* 5 Maart 's av. ten	8	30
Nieuwe M. in de *Visschen* 13 Maart 's avonds ten	11	42
Eerste kw. in de *Kreeft* 21 Maart 's morg. ten	4	22
Volle M. in de *Weegschaal* 27 Maart 's avonds ten	11	51

———

Venus treedt den 3 Maart in bovenste *conjunctie* met de zon, en wordt vervolgens *avondster*.

Mars gaat onder:
1 Maart 's morg. ten 3 u. 47 m.
16 Maart 's morg. ten 3 u. 11 m.

Jupiter komt op:
1 Maart 's av. ten 6 u. 13 m.
Den 9 Maart treedt zij in *tegenstand* met de zon, en is het overige der maand den geheelen nacht zigtbaar.

Saturnus gaat onder:
1 Maart 's av. ten 8 u. 2 m.
16 Maart 's av. ten 7 u. 13 m.
Zij treedt den 31 Maart in *conjunctie* met de zon.

Zon in ♈ Aries, den 20.

A P R I L,

1	Maandag	2° PAASCHDAG.	's av. op
2	Dingsdag		's m. op
3	Woensd.		0 44
4	Donderd.		1 37
5	Vrijdag		2 22
6	Zaturdag		3 1
7	ZONDAG	Quasimodo.	3 35
8	Maandag	*Princ. Wilh. Mar. Soph. Louis.*	4 4
9	Dingsdag	*(verj.*	4 29
10	Woensd.		4 53
11	Donderd.		5 16
12	Vrijdag		's av. on.
13	Zaturdag		6 0
14	ZONDAG	Misericordia.	9 16
15	Maandag		10 30
16	Dingsdag		11 41
17	Woensd.		's m. on.
18	Donderd.		0 44
19	Vrijdag		1 38
20	Zaturdag		2 23
21	ZONDAG	Jubilate.	2 59
22	Maandag		3 30
23	Dingsdag		3 57
24	Woensd.		4 21
25	Donderd.		4 45
26	Vrijdag		's av. op
27	Zaturdag		8 25
28	ZONDAG	Cantate.	9 32
29	Maandag		10 33
30	Dingsdag		11 30

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. *langer*.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	u. m.
1	12	4	0	5	38	6	30	Laatste kw. in den *Steenbok* 4 April 's av. ten 4 9
2	12	3	42	5	36	6	32	
3	12	3	23	5	33	6	34	Nieuwe M. in den *Ram* 12 April 's avonds ten 1 11
4	12	3	6	5	31	6	35	
5	12	2	48	5	28	6	37	Eerste kw. in de *Kreeft* 19 April 's morg. ten 10 32
6	12	2	30	5	26	6	39	Volle M. in den *Scorpioen* 26 Apr. 's morg. ten 11 45
7	12	2	13	5	24	6	41	
8	12	1	56	5	22	6	43	———
9	12	1	39	5	19	6	44	*Venus* gaat onder:
10	12	1	22	5	17	6	46	1 April 's av. ten 7 u. 11 m.
11	12	1	6	5	15	6	48	16 April 's av. ten 8 u. 0 m.
12	12	0	50	5	13	6	50	*Mars* gaat onder:
13	12	0	34	5	10	6	51	1 April 's morg. ten 2 u. 36 m.
14	12	0	19	5	8	6	53	16 April 's morg. ten 2 u. 0 m.
15	12	0	4	5	5	6	54	
16	11	59	49	5	3	6	56	*Jupiter* gaat onder:
17	11	59	35	5	1	6	58	1 April 's morg. ten 5 u. 16 m.
18	11	59	20	4	59	7	0	16 April 's morg. ten 4 u. 15 m.
19	11	59	7	4	57	7	1	*Saturnus* verliest zich in de morgenschemering.
20	11	58	54	4	55	7	3	
21	11	58	41	4	53	7	5	
22	11	58	28	4	51	7	7	
23	11	58	16	4	49	7	8	
24	11	58	5	4	46	7	10	
25	11	57	54	4	44	7	11	
26	11	57	43	4	42	7	13	
27	11	57	33	4	40	7	15	
28	11	57	23	4	38	7	17	
29	11	57	14	4	36	7	18	
30	11	57	5	4	34	7	20	

Zon in ♉ Taurus, den 20.

MEI,

1	Woensd.	*Philippus en Jacobus.*	's m. op
2	Donderd.		0 18
3	Vrijdag	Kruisvinding.	1 0
4	Zaturdag		1 36
5	ZONDAG	Vocem.	2 6
6	Maandag	Kruisdag.	2 32
7	Dingsdag		2 56
8	Woensd.		3 19
9	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	3 41
10	Vrijdag		4 4
11	Zaturdag		's av. on.
12	ZONDAG	Exaudi.	8 13
13	Maandag		9 28
14	Dingsdag		10 36
15	Woensd.		11 35
16	Donderd.		's m. on.
17	Vrijdag		0 24
18	Zaturdag		1 3
19	ZONDAG	PINKSTER.	1 36
20	Maandag	2e PINKSTERDAG.	2 3
21	Dingsdag		2 27
22	Woensd.	Quatert.	2 50
23	Donderd.		3 13
24	Vrijdag	Quatert.	3 37
25	Zaturdag	Quatert.	4 3
26	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Driev.*	's av. op
27	Maandag		9 22
28	Dingsdag		10 14
29	Woensd.		10 59
30	Donderd.	*Sacrament.*	11 36
31	Vrijdag		's m. op

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	56	57	4	31	7	23
2	11	56	50	4	29	7	25
3	11	56	43	4	27	7	27
4	11	56	37	4	25	7	28
5	11	56	30	4	24	7	30
6	11	56	26	4	22	7	31
7	11	56	21	4	20	7	33
8	11	56	17	4	18	7	35
9	11	56	14	4	16	7	36
10	11	56	11	4	15	7	38
11	11	56	8	4	13	7	39
12	11	56	7	4	11	7	41
13	11	56	6	4	9	7	43
14	11	56	5	4	8	7	44
15	11	56	5	4	6	7	46
16	11	56	5	4	5	7	47
17	11	56	7	4	3	7	49
18	11	56	8	4	2	7	51
19	11	56	10	4	0	7	52
20	11	56	13	3	59	7	54
21	11	56	16	3	57	7	55
22	11	56	20	3	56	7	57
23	11	56	24	3	55	7	58
24	11	56	29	3	54	8	0
25	11	56	35	3	52	8	1
26	11	56	40	3	51	8	3
27	11	56	47	3	50	8	4
28	11	56	53	3	49	8	6
29	11	57	1	3	48	8	7
30	11	57	8	3	47	8	8
31	11	57	16	3	46	8	9

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *langer*.

u. m.

Laatste kw. in den *Waterman* 4 Mei 's morg. ten 11 10
Nieuwe M. in den *Stier* 11 Mei 's morg. ten 11 33
Eerste kw. in den *Leeuw* 18 Mei 's avonds ten 4 17
Volle M. in den *Schutter* 26 Mei 's morg. ten 0 32

— —

Venus gaat onder:
1 Mei 's av. ten 8 u. 51 m.
16 Mei 's av. ten 9 u. 36 m.

Mars gaat onder:
1 Mei 's morg. ten 1 u 27 m.
16 Mei 's morg. ten 0 u. 49 m.

Jupiter gaat onder:
1 Mei 's morg. ten 3 u. 14 m.
16 Mei 's morg. ten 2 u. 14 m.

Saturnus komt op:
1 Mei 's morg. ten 4 u. 2 m.
16 Mei 's morg. ten 3 u. 6 m.

Zon in ♊ Gemini, den 21.

JUNIJ.

1	Zaturdag		's m. op
2	ZONDAG		0 36
3	Maandag		1 0
4	Dingsdag		1 23
5	Woensd.		1 44
6	Donderd.		2 6
7	Vrijdag		2 30
8	Zaturdag		2 58
9	ZONDAG		3 31
10	Maandag		's av. on.
11	Dingsdag		9 24
12	Woensd.		10 20
13	Donderd.	*Prins Willem Fred. Hend. verj.*	11 4
14	Vrijdag		11 39
15	Zaturdag		's m. on.
16	ZONDAG	*Dank- en Bedед.*	0 9
17	Maandag	*Hare Maj. de Koningin verj.*	0 34
18	Dingsdag	Overwinning bij Waterloo.	0 57
19	Woensd.		1 20
20	Donderd.		1 43
21	Vrijdag		2 8
22	Zaturdag		2 36
23	ZONDAG		3 9
24	Maandag	Johan Babtist.	's av. op
25	Dingsdag		8 57
26	Woensd.		9 37
27	Donderd.		10 12
28	Vrijdag	Vast	10 40
29	Zaturdag	*Petrus en Paulus.*	11 5
30	ZONDAG		11 28

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	57	25	3	45	8	10
2	11	57	34	3	45	8	11
3	11	57	44	3	44	8	12
4	11	57	53	3	43	8	13
5	11	58	4	3	42	8	14
6	11	58	14	3	41	8	15
7	11	58	25	3	41	8	16
8	11	58	36	3	40	8	17
9	11	58	48	3	40	8	17
10	11	58	59	3	39	8	18
11	11	59	11	3	39	8	19
12	11	59	24	3	39	8	20
13	11	59	36	3	39	8	20
14	11	59	48	3	39	8	21
15	12	0	1	3	38	8	21
16	12	0	14	3	38	8	22
17	12	0	27	3	38	8	22
18	12	0	40	3	38	8	23
19	12	0	52	3	38	8	23
20	12	1	5	3	38	8	24
21	12	1	18	3	38	8	24
22	12	1	31	3	39	8	24
23	12	1	44	3	39	8	25
24	12	1	57	3	39	8	25
25	12	2	10	3	40	8	25
26	12	2	22	3	40	8	25
27	12	2	35	3	41	8	25
28	12	2	47	3	41	8	25
29	12	2	59	3	42	8	24
30	12	3	11	3	42	8	24

De dagen worden van 1—21 Jun. 21 m. *langer*; vervolgens tot aan het einde der maand 5 m. *korter*.

u. m.

Laatste kw. in de *Visschen* 3 Junij 's morg. ten 4 11

Nieuwe M. in de *Tweelingen* 10 Junij 's morg ten 7 44

Eerste kw. in de *Maagd* 16 Junij 's avonds ten 10 47

Volle M. in den *Steenbok* 24 Junij 's avonds ten 2 35

———

Venus gaat onder:
1 Junij 's av. ten 10 u. 10 m.
16 Junij 's av. ten 10 19 m.

Mars gaat onder:
1 Junij 's morg. ten 0 u. 7 m.
16 Junij 's av. ten 11 u. 23 m.

Jupiter gaat onder:
1 Junij 's morg. ten 1 u. 12 m.
16 Junij 's morg. ten 0 u. 15 m.

Saturnus komt op:
1 Junij 's morg. ten 2 u. 6 m.
16 Junij 's morg. ten 1 u. 10 m.

Zon in ♋ Cancer, den 21.

JULIJ.

1	Maandag		's av. op
2	Dingsdag	Maria Visitatie.	's m. op
3	Woensd.		0 10
4	Donderd.		0 33
5	Vrijdag		0 57
6	Zaturdag		1 26
7	ZONDAG		2 2
8	Maandag		2 47
9	Dingsdag		's av. on.
10	Woensd.		8 57
11	Donderd.		9 37
12	Vrijdag		10 11
13	Zaturdag		10 38
14	ZONDAG		11 3
15	Maandag		11 26
16	Dingsdag		11 49
17	Woensd.		's m. on.
18	Donderd.		0 14
19	Vrijdag	Hondsdagen begin.	0 40
20	Zaturdag		1 11
21	ZONDAG		1 47
22	Maandag		2 30
23	Dingsdag		3 18
24	Woensd.		's av. op
25	Donderd.	St. Jacob.	8 44
26	Vrijdag		9 11
27	Zaturdag		9 34
28	ZONDAG		9 56
29	Maandag		10 16
30	Dingsdag		10 37
31	Woensd.		11 0

Hooimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s	u.	m	u.	m.
1	12	3	23	3	43	8	24
2	12	3	34	3	43	8	24
3	12	3	46	3	44	8	23
4	12	3	57	3	45	8	23
5	12	4	7	3	45	8	22
6	12	4	18	3	46	8	22
7	12	4	28	3	47	8	21
8	12	4	38	3	48	8	20
9	12	4	47	3	49	8	20
10	12	4	56	3	51	8	19
11	12	5	4	3	52	8	19
12	12	5	12	3	53	8	18
13	12	5	20	3	54	8	17
14	12	5	27	3	55	8	16
15	12	5	34	3	56	8	15
16	12	5	40	3	57	8	14
17	12	5	45	3	59	8	13
18	12	5	50	4	0	8	12
19	12	5	55	4	1	8	11
20	12	5	59	4	3	8	10
21	12	6	2	4	4	8	8
22	12	6	5	4	5	8	7
23	12	6	7	4	7	8	5
24	12	6	9	4	8	8	4
25	12	6	10	4	10	8	2
26	12	6	10	4	11	8	1
27	12	6	10	4	13	7	59
28	12	6	9	4	14	7	58
29	12	6	8	4	16	7	56
30	12	6	6	4	17	7	55
31	12	6	4	4	19	7	53

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 9 m. *korter.*

u. m.

Laatste kw. in den *Ram* 2 Julij 's avonds ten 6 23

Nieuwe M. in de *Kreeft* 9 Julij 's avonds ten 2 52

Eerste kw. in de *Weegschaal* 16 Jul. 's morg t. 7 6

Volle M. in den *Waterman* 24 Jul. 's morg. ten 5 48

——

Venus gaat onder:
1 Julij 's av. ten 10 u. 9 m.
16 Julij 's av. ten 9 u. 45 m

Mars gaat onder:
1 Julij 's av. ten 10 u. 40 m.
16 Julij 's av. ten 9 u. 56 m.

Jupiter gaat onder:
1 Julij 's av. ten 11 u. 18 m.
16 Julij 's av. ten 10 u. 18 m.

Saturnus komt op:
1 Julij 's morg. ten 0 u. 12 m.
16 Julij 's av. ten 11 u. 11 m.

Zon in ♌ Leo, den 23.

AUGUSTUS,

1	Donderd.		's av. op
2	Vrijdag		11 58
3	Zaturdag		's m. op
4	ZONDAG		0 36
5	Maandag		1 26
6	Dingsdag		2 27
7	Woensd.	St. Albert.	's av. on.
8	Donderd.		8 7
9	Vrijdag		8 38
10	Zaturdag	St. Laurens.	9 4
11	ZONDAG		9 29
12	Maandag		9 53
13	Dingsdag		10 17
14	Woensd.	Vast.	10 43
15	Donderd.	Maria Hemelvaart.	11 13
16	Vrijdag		11 48
17	Zaturdag		's m. on.
18	ZONDAG		0 28
19	Maandag	Hondsdagen einde.	1 14
20	Dingsdag		2 7
21	Woensd.		3 6
22	Donderd.		's av. op
23	Vrijdag		7 39
24	Zaturdag	St. Bartholomeus.	8 1
25	ZONDAG		8 22
26	Maandag		8 43
27	Dingsdag		9 5
28	Woensd.		9 29
29	Donderd.	St. Jans Onthoofding.	9 58
30	Vrijdag		10 32
31	Zaturdag		11 16

Oogstmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u 56 m. *korter.*
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	u. m.
1	12	6	1	4	20	7	52	Laatste kw. in den *Stier*
2	12	5	57	4	22	7	50	1 Aug. 's morg. ten 5 41
3	12	5	53	4	23	7	48	Nieuwe M. in den *Leeuw*
4	12	5	48	4	25	7	46	7 Aug. 's avonds ten 9 58
5	12	5	43	4	26	7	45	Eerste kw. in den *Scorpi-*
6	12	5	37	4	28	7	43	*oen* 14 Aug. 's av. ten 6 11
7	12	5	30	4	30	7	41	Volle M. in den *Water-*
8	12	5	23	4	32	7	39	*man* 22 Aug. 's av. ten 9 36
9	12	5	15	4	33	7	37	Laatste kw. in de *Twee-*
10	12	5	7	4	35	7	35	*lingen* 30 Aug. 's av. ten 2 42
11	12	4	58	4	37	7	33	— —
12	12	4	49	4	39	7	31	*Venus* gaat onder:
13	12	4	39	4	40	7	29	1 Aug. 's av. ten 9 u. 10 m.
14	12	4	28	4	42	7	27	16 Aug. 's av. ten 8 u. 34 m.
15	12	4	17	4	43	7	25	*Mars* gaat onder:
16	12	4	5	4	45	7	23	1 Aug. 's av. ten 9 u. 8 m.
17	12	3	53	4	46	7	21	16 Aug. 's av. ten 8 u. 23 m.
18	12	3	40	4	48	7	19	*Jupiter* gaat onder:
19	12	3	27	4	50	7	17	1 Aug. 's av. ten 9 u. 19 m.
20	12	3	13	4	51	7	15	16 Aug. 's av. ten 8 u. 25 m.
21	12	2	59	4	53	7	13	*Saturnus* komt op:
22	12	2	44	4	55	7	11	1 Aug. 's av. ten 10 u. 8 m.
23	12	2	29	4	57	7	9	16 Aug. 's av. ten 9 u. 9 m.
24	12	2	13	4	58	7	7	
25	12	1	57	5	0	7	5	
26	12	1	41	5	1	7	3	
27	12	1	24	5	3	7	0	
28	12	1	7	5	5	6	58	
29	12	0	49	5	6	6	56	
30	12	0	31	5	8	6	53	
31	12	0	13	5	10	6	51	

Zon in ♍ Virgo, den 23.

SEPTEMBER.

1	ZONDAG		's m. op
2	Maandag		0 10
3	Dingsdag		1 15
4	Woensd.	*Kroonprins Will. Nicol. Alex.*	2 30
5	Donderd.	(*Fred. Karel Hendr. verj.*	3 52
6	Vrijdag		's av. on.
7	Zaturdag		7 28
8	ZONDAG	*Maria Geboorte.*	7 53
9	Maandag		8 18
10	Dingsdag		8 44
11	Woensd.		9 13
12	Donderd.		9 46
13	Vrijdag		10 24
14	Zaturdag	Kruisverheffing.	11 9
15	ZONDAG	*Prins Will. Fred. Maur. Alex.*	's m. on.
16	Maandag	(*Hendr. Karel. verj.*	0 0
17	Dingsdag	St. Lambert.	0 56
18	Woensd.	Quatert.	1 57
19	Donderd.		3 1
20	Vrijdag	Quatert.	4 7
21	Zaturdag	Quatert. St. Mattheus.	's av. op
22	ZONDAG		6 48
23	Maandag		7 10
24	Dingsdag		7 33
25	Woensd.		8 0
26	Donderd.		8 33
27	Vrijdag		9 12
28	Zaturdag		10 1
29	ZONDAG	St. Michiel.	11 1
30	Maandag		's m. op

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s	u.	m.	u.	m.
1	11	59	55	5	12	6	48
2	11	59	36	5	13	6	46
3	11	59	17	5	15	6	44
4	11	58	58	5	16	6	42
5	11	58	38	5	18	6	39
6	11	58	18	5	20	6	37
7	11	57	58	5	21	6	35
8	11	57	38	5	23	6	33
9	11	57	18	5	25	6	30
10	11	56	57	5	26	6	28
11	11	56	37	5	28	6	25
12	11	56	16	5	30	6	23
13	11	55	55	5	32	6	21
14	11	55	34	5	34	6	18
15	11	55	13	5	35	6	16
16	11	54	52	5	37	6	13
17	11	54	31	5	38	6	11
18	11	54	10	5	40	6	9
19	11	53	48	5	42	6	6
20	11	53	27	5	43	6	4
21	11	53	6	5	45	6	1
22	11	52	45	5	47	5	59
23	11	52	24	5	49	5	57
24	11	52	4	5	50	5	54
25	11	51	43	5	52	5	52
26	11	51	23	5	53	5	49
27	11	51	2	5	55	5	47
28	11	50	42	5	57	5	45
29	11	50	23	5	58	5	42
30	11	50	3	6	0	5	40

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. *korter*.

	u.	m.
Nieuwe M. in de *Maagd* 6 Sept. 's morg. ten	5	53
Eerste kw. in den *Schutter* 13 Sept. 's morg. ten	8	45
Volle M. in de *Visschen* 21 Sept. 's avonds ten	1	5
Laatste kw. in de *Kreeft* 28 Sept. 's avonds ten	10	17

Venus gaat onder:
1 Sept. 's av. ten 7 u. 53 m.
16 Sept. 's av. ten 7 u. 17 m.

Mars gaat onder:
1 Sept. 's av. ten 7 u. 36 m.
16 Sept. 's av. ten 6 u. 52 m.

Jupiter gaat onder:
1 Sept. 's av ten 7 u. 27 m., en treedt den 26 Sept. in *conjunctie* met de zon.

Saturnus komt op:
1 Sept. 's av. ten 8 u. 6 m.
16 Sept. 's av. ten 7 u. 5 m.

Zon in ♎ Libra, den 23.

OCTOBER.

1	Dingsdag		's m. op
2	Woensd.		1 27
3	Donderd.		2 47
4	Vrijdag		4 8
5	Zaturdag		's av. on.
6	ZONDAG		6 16
7	Maandag		6 42
8	Dingsdag		7 10
9	Woensd.		7 41
10	Donderd.	Victor.	8 18
11	Vrijdag		9 1
12	Zaturdag		9 50
13	ZONDAG	Maria van Rem.	10 45
14	Maandag		11 45
15	Dingsdag		's m. on.
16	Woensd.	St. Gallus.	0 47
17	Donderd.		1 52
18	Vrijdag	St. Lucas.	3 0
19	Zaturdag		4 8
20	ZONDAG		5 17
21	Maandag		's av. op
22	Dingsdag		6 3
23	Woensd.		6 33
24	Donderd.		7 10
25	Vrijdag		7 57
26	Zaturdag		8 53
27	ZONDAG		9 59
28	Maandag	*Simon en Judas.*	11 12
29	Dingsdag		's m. op
30	Woensd.		0 29
31	Donderd.		1 49

WIJNMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	44	6	2	5	38
2	11	49	25	6	3	5	35
3	11	49	7	6	5	5	33
4	11	48	48	6	7	5	31
5	11	48	30	6	8	5	29
6	11	48	13	6	10	5	26
7	11	47	56	6	12	5	24
8	11	47	39	6	14	5	22
9	11	47	23	6	16	5	19
10	11	47	7	6	17	5	17
11	11	46	51	6	19	5	14
12	11	46	36	6	21	5	12
13	11	46	22	6	23	5	10
14	11	46	8	6	25	5	7
15	11	45	54	6	26	5	5
16	11	45	42	6	28	5	3
17	11	45	29	6	30	5	1
18	11	45	17	6	32	4	59
19	11	45	6	6	34	4	57
20	11	44	56	6	35	4	55
21	11	44	46	6	37	4	53
22	11	44	37	6	39	4	50
23	11	44	28	6	41	4	48
24	11	44	20	6	43	4	46
25	11	44	13	6	44	4	44
26	11	44	7	6	46	4	42
27	11	44	1	6	48	4	40
28	11	43	56	6	50	4	38
29	11	43	52	6	52	4	36
30	11	43	49	6	54	4	34
31	11	43	46	6	56	4	32

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 3 m. *korter*.

	u.	m.
Nieuwe M. in de *Weegschaal* 5 Oct. 's av. ten	3	20
Eerste kw. in den *Steenbok* 13 Oct. 's morg. ten	2	54
Volle M. in den *Ram* 21 Oct. 's morgens ten	3	35
Laatste kw. in den *Leeuw* 28 Oct. 's morgens ten	5	24

——

Venus gaat onder:
1 Oct. 's av. ten 6 u. 43 m.
16 Oct. 's av. ten 6 u. 16 m.
Den 26 Oct. bereikt zij haren grootsten glans.

Mars verliest zich in de avondschemering.

Jupiter komt op:
1 Oct. 's morg. ten 5 u. 42 m.
16 Oct. 's morg. ten 4 u. 58 m.

Saturnus treedt den 11 Oct. in *tegenstand* met de zon; en is, immers het grootst gedeelte der maand, bijna den ganschen nacht sigtbaar.

Zon in ♏ Scorpio, den 23.

NOVEMBER,

1	Vrijdag	*Allerheiligen.*	's m. op
2	Zaturdag	Allerzielen.	4 26
3	ZONDAG	St. Hubert.	5 44
4	Maandag		's av. on.
5	Dingsdag		5 37
6	Woensd.	Overijss. Dankd. voor het Gewas.	6 12
7	Donderd.	St. Willebrordus.	6 52
8	Vrijdag		7 39
9	Zaturdag		8 32
10	ZONDAG		9 30
11	Maandag	St. Marten.	10 32
12	Dingsdag	St. Lebuinus.	11 36
13	Woensd.		's m. on.
14	Donderd.		0 42
15	Vrijdag		1 49
16	Zaturdag		2 58
17	ZONDAG		4 9
18	Maandag		5 22
19	Dingsdag	Oct. St. Lebuinus.	's av. op
20	Woensd.		5 6
21	Donderd.	Maria Presentatie.	5 50
22	Vrijdag		6 44
23	Zaturdag		7 48
24	ZONDAG		9 0
25	Maandag	St. Catharina H. Drievuld.	10 18
26	Dingsdag		11 36
27	Woensd.		's m. op
28	Donderd.		0 54
29	Vrijdag		2 11
30	Zaturdag	St. Andreas.	3 27

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u	m.	u.	m.
1	11	43	44	6	57	4	30
2	11	43	43	6	59	4	29
3	11	43	43	7	1	4	27
4	11	43	44	7	3	4	25
5	11	43	45	7	5	4	23
6	11	43	48	7	7	4	21
7	11	43	51	7	9	4	19
8	11	43	55	7	11	4	17
9	11	44	0	7	13	4	16
10	11	44	5	7	14	4	15
11	11	44	12	7	16	4	13
12	11	44	19	7	18	4	11
13	11	44	27	7	20	4	10
14	11	44	36	7	22	4	8
15	11	44	46	7	23	4	7
16	11	44	57	7	25	4	5
17	11	45	8	7	27	4	3
18	11	45	20	7	29	4	1
19	11	45	33	7	30	4	0
20	11	45	47	7	31	3	59
21	11	46	2	7	33	3	58
22	11	46	18	7	35	3	57
23	11	46	34	7	37	3	56
24	11	46	51	7	39	3	55
25	11	47	9	7	40	3	54
26	11	47	28	7	42	3	53
27	11	47	47	7	44	3	52
28	11	48	7	7	45	3	51
29	11	48	28	7	46	3	50
30	11	48	50	7	47	3	50

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 32 m. *korter*.

	u.	m.
Nieuwe M. in den *Scorpioen* 4 Nov. 's morg. ten	3	5
Eerste kw. in den *Waterman* 11 Nov. 's av. ten	11	39
Volle M. in den *Stier* 19 Nov. 's avonds ten	4	59
Laatste kw. in de *Maagd* 26 Nov. 's avonds ten	0	57

———

Venus gaat onder:
1 Nov. 's av. ten 5 u. 55 m.
16 Nov. 's av. ten 5 u. 35 m.

Mars treedt den 29 November in *conjunctie* met de zon.

Jupiter komt op:
1 Nov. 's morg. ten 4 u. 17 m.
16 Nov. 's morg. ten 3 u. 35 m.

Saturnus gaat onder:
1 Nov. 's morg. ten 4 u. 49 m.
16 Nov. 's morg. ten 3 u. 44 m.

Zon in ♐ Sagittarius, den 22.

D E C E M B E R,

1	ZONDAG	1 Advent.	's m. op
2	Maandag		5 55
3	Dingsdag		's av. on.
4	Woensd.	Vast.	4 45
5	Donderd.		5 29
6	Vrijdag	St. Nicolaas. Vast.	6 20
7	Zaturdag		7 17
8	ZONDAG	2 Advent. *Maria Ontvangenis.*	8 18
9	Maandag		9 21
10	Dingsdag		10 26
11	Woensd.	Vast.	11 31
12	Donderd.		's m. on.
13	Vrijdag	Vast.	0 38
14	Zaturdag		1 47
15	ZONDAG	3 Advent.	2 58
16	Maandag		4 11
17	Dingsdag		5 27
18	Woensd.	Quatert. Vast.	6 43
19	Donderd.		's av. op
20	Vrijdag	Quatert. Vast.	5 31
21	Zaturdag	St. Thomas. Quatert.	6 43
22	ZONDAG	4 Advent.	8 1
23	Maandag		9 22
24	Dingsdag	Vast.	10 42
25	Woensd.	CHRISTUS GEBOORTE.	's m. op
26	Donderd.	2e KERSDAG.	0 0
27	Vrijdag	*St. Johan Evangelist.*	1 16
28	Zaturdag	Onschuldige Kinder.	2 31
29	ZONDAG		3 44
30	Maandag		4 55
31	Dingsdag	Silvester.	6 2

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	12	7	48	3	49
2	11	49	35	7	51	3	48
3	11	49	59	7	52	3	48
4	11	50	23	7	54	3	47
5	11	50	48	7	55	3	47
6	11	51	13	7	57	3	46
7	11	51	39	7	58	3	46
8	11	52	5	7	59	3	46
9	11	52	32	8	0	3	45
10	11	52	59	8	2	3	44
11	11	53	27	8	3	3	44
12	11	53	55	8	4	3	44
13	11	54	23	8	5	3	44
14	11	54	52	8	6	3	44
15	11	55	20	8	6	3	44
16	11	55	50	8	7	3	44
17	11	56	19	8	8	3	44
18	11	56	48	8	9	3	44
19	11	57	18	8	9	3	45
20	11	57	48	8	10	3	45
21	11	58	18	8	10	3	45
22	11	58	48	8	11	3	46
23	11	59	7	8	11	3	47
24	11	59	47	8	12	3	47
25	12	0	17	8	12	3	48
26	12	0	47	8	13	3	48
27	12	1	17	8	13	3	49
28	12	1	47	8	13	3	50
29	12	2	16	8	13	3	51
30	12	2	45	8	13	3	52
31	12	3	14	8	13	3	53

De dagen worden van 1—22 Dec. 26 m. *korter*; vervolgens tot aan het einde der maand 6 m. *langer*.

u. m.

Nieuwe M. in den *Schutter* 3 Dec. 's av. ten 5 41

Eerste kw. in de *Visschen* 11 Dec. 's av. ten 9 1

Volle M. in de *Tweelingen* 19 Dec. 's morg. ten 5 27

Laatste kw. in de *Weegschaal* 25 Dec. 's av. ten 9 48

——

Venus gaat onder:
1 Dec. 's avonds ten 4 u. 57 m.; allengs verliest zij zich echter in de avondschemering, den 16 Dec. treedt zij in benedenste *conjunctie* met de zon en wordt daarna wederom *morgenster*.

Mars verliest zich in de morgenschemering.

Jupiter komt op:
1 Dec. 's morg. ten 2 u. 51 m.
16 Dec. 's morg. ten 2 u. 6 m.

Saturnus gaat onder:
1 Dec. 's morg. ten 2 u. 42 m.
16 Dec. 's morg. ten 1 u. 41 m.

Zon in ♑ Capric., den 22.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

19 Jan.	1795.	*H. M. de Koningin-Weduwe.*
1 Febr.	1808.	Prinses *Frederik.*
19 —	1817.	Z. M. den KONING.
28 —	1797.	Prins *Frederik*, Oom des Konings.
8 April	1824.	Prinses *Sophia*, Erf-Groot-Hertogin van *Saxen-Weimar-Eisenach*, Zuster des Konings.
9 Mei	1810.	Prinses *Marianne*, vroeger Gemalin van Prins *Albert* van Pruissen, Tante des Konings.
13 Junij	1820.	Prins *Hendrik*, Broeder des Konings.
17 —	1818.	H. M. de KONINGIN.
5 Julij	1841.	Prinses *Maria*, Dochter van Prins *Frederik.*
5 Aug.	1828.	Prinses *Louisa*, Dochter van Prins *Frederik.*
4 Sept.	1840.	De KROONPRINS.
15 —	1843.	Prins *Maurits*, 2de Zoon des Konings.

PROCEDURE

OVER GOEDEREN VAN DEN

AARTSBISSCHOP

VAN

DRONTHEIM.

In de geschiedenis van Noorwegen komt Olaus, Aartsbisschop van Drontheim, als een hevig tegenstander der Kerkhervorming voor. De bekende Koning Christiaan II., gehuwd met Elisabeth, zuster van Karel V., was in 1523 gevlugt, en de kroon van Denemarken en Noorwegen werd aan zijnen oom, Frederik, Hertog van Sleeswijk en Holstein, aangeboden, wiens zoon, onder den naam van Christiaan III., in 1534 opvolgde. De verdrevene Koning Christiaan II. had intusschen pogingen aangewend, om zijne rijken te heroveren en bij den Aartsbisschop van Drontheim eene krachtige hulp gevonden. „In „Noorwegen (meldt *Schröckh, Christ. Kirchengeschichte seit der Reformation* II. s. „100) hadden wel alle inwoners aan deze

„ zijde van het gebergte — welke streken *Suderfields* genoemd worden — omtrent het „ jaar 1536, Christiaan III. als Koning, en „ de reformatie als nuttig en noodzakelijk er- „ kend. Maar aan gene zijde van het geberg- „ te, of in de *Nordenfields*, verzette zich de „ Aartsbisschop van Drontheim, Olaus, met „ de grootste hevigheid. Toen dus de Koning „ in het genoemde jaar een gezantschap der- „ waarts zond, om ook dit gedeelte van het „ Rijk tot zijnen pligt te brengen, verwekte „ de Aartsbisschop zulk eenen opstand onder „ het volk, dat niet slechts de onderhandelin- „ gen afgebroken, maar zelfs één van de ge- „ zanten vermoord werd. Zijn overmoed was „ bijzonder daardoor zoo hoog geklommen, „ dat Karel V. zelf aan hem geschreven en „ hem verzocht had, hij zoude Noorwegen „ aan Christiaan II. en deszelfs schoonzoon, „ den Paltzgraaf Frederik, trachten te bezor- „ gen. Hij bevond echter spoedig, dat hij „ tot tegenstand tegen den regtmatigen Ko- „ ning te zwak was, wiens getrouwe aan- „ hangers midden in Noorwegen vestingen be- „ zaten. Hij vroeg hem dus in 1537 om ver- „ giffenis, maar ook om behoud zijner waar- „ digheid, en beloofde, hem op deze voor- „ waarde te huldigen. In plaats van antwoord „ zond de Koning schepen met krijgsvolk „ naar Noorwegen. De Aartsbisschop, die er „ berigt van kreeg, liet vier schepen met zij- „ ne en met kerkegoederen beladen en vlugt- „ te daarmede naar de Nederlanden." Wat er

van deze goederen geworden is, vinden wij in het archief van Deventer, in eene menigte nog niet onderzochte stukken, van wier inhoud wij, zoo kort mogelijk, verslag zullen geven. Eene Memorie, daaromtrent voorhanden, waarschijnlijk uit de eerste dagen van 1547, die den loop der zaak geregeld voorstelt, zullen wij met ophelderingen en bijvoegselen vergezellen.

Soe ist anfencklick, dat die Ertzbischop van Dronthen wijckende ende vertreckende vt Noirwegen, mit zich genoemen ende vt den lande van Noirwegen inden landen van herwertzouer gebracht hefft voell kerckenguederen, als kelcken, monstrantien, ciborien, misgewaeden, een bisschopshoet, een bisschopsstaff, sanct Olaus biell, ende anders, ende alle desse kerckenguederen synnen gelacht ende bewaert gewest in een tonne ende in een lange kiste. Dair beneffens mede ouergebracht een halue tonne ende dairynne besloten zekere wertlicke clenodien toebehorich (woe dair by beuonden ende bekondtscapet) den nagelaten kinderen van heeren Niels Luycken, Ridder in Noirwegen gewest, vermoge certificatie hierby wesende, dairom oick die bloetzverwanten van den seluen kinderen geuordert hebben vermoge eins sendebriefs en volmachtzbrieff (1). — Mit desse kiste, tonne ende

(1) **Wat de goederen van Niels (Nikolaas) Luycken betreft, in de halve ton werd gevonden eene verklaring**

halue tonne is der Ertzbisschop vurs. irstlicken angerijuirt en gekoemen in Hollandt, ende vermitz die koepluyden ende bergevairs van

---

van den Aartsbisschop in het Deensch of Noorsch, met de hand van zijnen kapellaan geschreven en behoorlijk gezegeld, dat hij die goederen op zijn slot Steenwickholm van den ridder voorn. aangenomen had, om ze voor hem of zijne erfgenamen te bewaren. De acte is van 2den Mei 1534. Hetzelfde getuigden in 1538 deken, aartsdiaken en kapittel van Drontheim. Ter instantie van Gaudo van Drontheim, zusterszoon van den Aartsbisschop, verschenen te Deventer, in 1538, voor burgemeesteren, schepenen en raad, de drie Nooren, Peter Oetlieue, Jacob Zwaenssen, priesters uit het sticht Drontheim, en Yuer Torstenssoen, schrijver van den Aartsbisschop, en verklaarden bij solemnelen eede, dat, daar de ridder voornoemd, in tijd van oorlog, geen' burg, huis of slot van geweld hebbende, zijne kleinooden en gereede goederen in handen van den Aartsbisschop op Steenwickholm gesteld had, en deze die ook ten gunste van den ridder voor hem of zijne erfgenamen in bewaring genomen had; dat de Aartsbisschop, toen hij zelf vlugtte, die goederen naar Holland gebragt en, in hunne tegenwoordigheid en met hunne hulp, te Enkhuizen in de halve ton gepakt had, daarbij verklarende (gelijk hij ook den laatstgenoemde geboden had, zulks in een register op te teekenen) dat deze goederen aan niemand anders toebehoorden, dan aan de nagelatene kinderen van Niels Luycken.

Intusschen gaf vrouw Ingerth Ottesdochter, schoonmoeder van Niels Luycken, in 1539, aan twee burgers van Deventer volmagt, om de goederen, die aan hare kleinkinderen toebehoorden, te ontvangen en de schulden, die zij er mogten hebben, te betalen. Ook Juer Luycken, broeder van Niels en voogd der minderjarige kinderen, had zich met hetzelfde verzoek tot de regering der stad gewend d.d. Coppenhagen St Lucasdag 1538. Zijn verzoek werd door den Koning van Denemarken en Noorwegen ondersteund. In de kopij van eenen brief

Deuenter voele negociatien ende verhandtiringe plegen thebben mit den seluen Ertzbisschop in wertlicken koepmansschapen ende die selue heer den vurs. koepluyden van Deuenter ende anderen merckelicken schuldich wass, hefft hy die selue kiste, tonne en halue tonnen mitten gaederen dairynne wesende gesandt vt den lande van Hollandt bynnen der stadt Deuenter, heymelicker wise buten wille ende weten van Burgermeisteren, Scepen ende raidt der stadt Deuenter ten huyse van salige Johan die Quaide, om dat syne creditoren altoes oire betaelinge dair aen solden mogen verhaelen.

Als nu die Ertzbisschop vurs. in den lande van Brabandt in der stadt Lier off dairomtrent in godt verstoruen wass, hebben die creditoren, wonende bynnen Deuenter, Am-

---

van Juer Luycken aan den Koning meldt hij, dat, nadat zijn broeder Niels den Aartsbisschop zijne kostbaarheden ter bewaring gegeven had, de laatste hem niet alleen zonder reden en regt gevangen genomen, maar ook ter dood had laten brengen. Ofschoon de Aartsbisschop wel het voornemen zoude gehad hebben, om deze goederen nooit aan de regte erfgenamen terug te geven, zoo had hij zich toch kort voor zijnen dood, door aanhouden van sommigen zijner eigene dienaren, laten overhalen, om dezelve in te pakken en te Deventer bij Johan de Quade in bewaring te stellen, met last om ze te laten volgen, wanneer de regte erven aanzoek deden. — Paltsgraaf Frederik beweerde, in eenen brief aan den Burgemeester van Keulen, Arnold von Bruwiler, in 1544 geschreven, dat Niels Luycken zijnen schoonvader, Koning Christiaan II., verraden had en daarom onthoofd was, weshalve zijne goederen aan de kroon van Noorwegen vervallen waren.

stelredam ende Lubeck, van desz bisschops doet gehoert hebbende, die selue kercken guederen doen arrestieren mit recht om betaelinge thebben van oiren schulden, soe sy by den bisschop ten achteren waren, ende hebben dit arrest gedaen nyet mitter jurisdictien van Burgermeisteren Scepen ende raidt, regierders van der stadt Deuenter, dan mitter jurisdictien dess praistz van Deuenter als richter ouer den geestlicken ende kercken guederen, ende dair beneffens mitter jurisdictie desz schultz van Deuenter als een officier van Roem^r^. Key^e^ ma^t^, hebbende ende exercierende bynnen der stadt Deuenter jurisdictie auer vrembden luyden ende auer vrembden guederen, so desse guederen synnen, ende staen also die selue guederen alnoch in arrest.

Dat arrest also staende hefft die hoichgeborne ffurst die hertoge van Holsteyn, gekoren Conynck to Denemarcken ende Noirwegen, dair die burgers ende koepluyden van Deuenter — in kracht der priuilegien van der duetscher anze by Roemscher key^e^ ma^t^ van wegen dess rycks ende als oire natuerlicke landtfurst hem [hun] confirmirt — dagelix verhandtieren, seer ernstlicken an die van Deuenter doen scryven, dat sy dieselue guederen nyemanden solden laten volgen buten ziner Co. m. wille off beueel — vermitz welcke brieuen die van Deuenter, hebbende zeer grote negotiatie in Noirwegen, seer beanxtet synnen geworden en wanneer sy terstondt den contrarie gedaen hadden, solden sonder enich middel alle oir

guederen, so sy in Norwegen, Denemarcken ende landen to Holsteyn menichfoldelicken hadden, ontsath ende spoliret synnen geworden (1).

Hefft oick onse Alregen[r] heer Roemscher Key[r] Ma[t], ingelicken onse gen. Vrouwe die Coningynne Regentynne, ingelicken die hoichgeboren ffurst hertoch Ffrederick Palsgraue koirfurst om dese selue guederen menichmaell geuordert (2), ingelicken oick dat capittel van Dronthen deshaluen vermaninge gedaen.

---

(1) Christiaan III., Koning van Denemarken en Noorwegen, schreef, in 1538, aan de regering van Deventer, dat de overledene Aartsbisschop van Drontheim, die hem meineedig en trouweloos geworden was, de kerkegoederen zonder bewilliging van het Rijk buitenslands gebragt en te Deventer gedeponeerd had. Overeenkomstig het bestaande tractaat, hetwelk bepaalde, dat ontvreemde goederen wederkeerig zouden teruggegeven worden, eischte hij, dat zij die goederen aanhouden en niet in andere handen zoude laten komen. Indien zulks niet geschiedde, had zij te verwachten, wat hij doen zoude. —

(2) Paltsgraaf Frederik grondde zijn regt op zijn huwelijk met Dorothea, dochter van den verdrevenen Koning Christiaan II., zusters dochter van Karel V. Zóó schreef de Koningin Regentes aan de Deventer regering, den 24sten Oct. 1539: » Alzoo onze neue
» hertoge frederyck palsgraue vuyten name van onser
» nichte vrouwe dorothea, princesse van Dennemarcke,
» ons verthoont heeft, dat hem als warachtich erfge-
» name van den konickrycken van Dennemarcken ende
» Norwegen compcteert ende toebehoirt d'administratie
» van den achtergelaten goeden by den eertsbisschop
» van dronthem, de welcke wy vuytten name van den
» Keyser onse heere ende brueder om eenige mercke-
» lycken redenen hadden doen arresteren ende bewaren

Die van Deuenter, van allen vurs. hogen Potentaten angesucht wesende, hebben, als onderdanigen ende guetwilligen, altoes presentirt ende erboden in allen oiren scrifften aan Roem^{r} key^{r} Ma^{t}, aen die Coningynne Regentynne ende aen denn Palsgraue koirfurst, so wanneer die creditoren (die arrest dair aen gedaen) betaelt, die druwinge ende schade des Coninges van Denemarck afgedaen en die van Deuenter mit eenre ouerleueringe gequitirt muchten syn, altoes willich die guederen te laten volgen daret onse Alregen. heere Roemscher Keys^{r} ma^{t} offte die Ma^{t} van der Coningynne gelieuen solde.

Ende vermitz die selue guederen mit recht ende mit den gerichte van Roem^{r} Key^{r} Ma^{t} voir particulair sculden arrestirt waren, hefft Roemscher Key^{r} Ma^{t} onsen Alregen^{r} heer, ingelicken die Ma^{t} van der Coningynne doen scryuen, als eir die rycksdach bynnen Spiers gehalden, dat die van Deuenter den hoichgeboeren ffursten hertoch Ffrederick palsgraue koirfurst die selue guederen solden laten volgen, doch also dat die creditoren, die arrest dairaen gedaen, betaelt solden worden, woe alnoch auerall nyet geschiet.

» tot zyne ma^{t} behoef ende versekertheyt, ende want
» wy jegenswoerdelyck mit onsen voers. neue aengaende
» trecht van zynder ma^{t} geaccordeert ende vereenicht
» zyn, hebbende hem geconsenteert de selue goederen
» (daeraf eenige onder v bedryf rustende ende leggende
» zyn) te moegen aanveerden ende die administreren,
» glyck dat behoort," enz.

Op welcke alle scrifften van Roem^{r} Key^{r} Ma^{t} ende van die Ma^{t} van der Coningynne die van Deuenter altoes oitmoedelicken gebeden hebben, omme die groten onverwinlicken schaden, so oire burgeren in Noirwegen, in Denmarcken ende in den lande to Holsteyn geleden solden hebben, te vermiden ende voirtkomen, dat Roem^{r} Key^{r} Ma^{t} ende die Ma^{t} van der Coningynnen solden willen benedigen die van Deuenter nyet so ylende tot ouerleueringe der guederen tbedwingen, dan die saicke suspenss te laten blyuen, wesz opten rycksdach to Spiers (woe geschiet) van den seluen guederen solde geaccordiert syn, der meynonge dat die van Deuenter, van soe voell groten Potentaten angesucht, eens voir all solden mogen weten, aen wesz heren handen sy die ouerleueringe doen solden ende om dat sy mit eener ouerleueringe solden mogen gequitiert syn, vermoge eens briefs, soe die van Deuenter aen Roem^{r} Key^{r} Ma^{t} opten x^{ten} in februario ao xlj° gesandt hebben. Ende synnen also die van Deuenter durch oire mennichfoldige bidden in genedige gratie (woe sy nyet anders en vertrouwen ende hartlicken bidden) van Roem^{r} Key^{r} Ma^{t} ende van der Ma^{t} van der Coningynne gebleuen, willich oires geringes vermogen altoes te versculden.

Als nu op dessen Drontensschen guederen opten Rycksdach bynnen Spiers geaccordirt was, vermoge deses volgenden artikels, hefft hoichgedachte koirfurst zeer ernstlick ende rigoroeslick doen scryven an der stadt Deuenter

in da. den xx^ten in meie a° xliiij, ende die van Deuenter ermaent, dat sy die selue guederen opten xxiiij^en dach July dair negest volgende solden leueren bynnen der stadt Coellen mit soeuen dusent g. van onkosten; woe aber sulx nyet en geschiede gedachte syn koerff. g. tegens die van Deuenter lyff hant ende guet in ziner ende anderer koirfurster landen te procediren, zyner kff. g. eer dairmede verwart willen hebben, dair zich die van Deuenter nae hadden zu richten. Na welcken rigoroesen brief — daermede die van Deuenter, guetwillige ondersaten van Roem^r Key^r ma^t, zich hoichlicken bezweeren — is die Erwerdige ende hoichgelerde heer Viglius van Zwychem doctor bynnen der stadt Deuenter gekomen mit scrifften van credentie van Roemscher Key^r Ma^t onses Alregen. hernn, ende den Burgermeister van Deuenter presentirt ende ouergeleuert een extract (so voell desse guederen angeet) vant ghene to Spiers verdragen wass.

In welcken artikel nijet vtdruckelicken accordirt is, dat die van Deuenter die vurs. guederen den hoichgeboernen fursten hertoch Ffrederick palsgraue sullen auerhandtreicken, dan sullen gelaten werden den glaubiger ende anderen, so zich derhalben gerechticheit anmassen.

Dan omdat die van Deuenter, als die gehoirsamen, hierynne nyet anders solden doen, dan als sy behoeren tdoen, hebben dienstlicken ende oitmodelicken gescreven an onse

gen. vrouwe die Coningynne Regentynne, ingelicken an den vurs. koirfursten hertoch Ffrederick Palsgraue, ende oitmodelicken gebeden, presentirt en zich erboden die selue kercken guederen tstellen ende tlaten volgen op ten vurs. artikel in handen van oir Con. Ma[t] om die voirtz tdoen leueren dairt na vermogen dess artikels behoren off dairt der Ma[t] van der Conyngynne gelieuen solde, die wertlicke klenodien van heren Nijels Luycken ende vrouwe Ingers, so in der halue tonne besloten, so dat arrest dair van noch nyet relaxirt en is, te staen tot behoeff dess ghenen, dien die selue guederen mit rechte togekandt sullen werden, mitz dat alle creditoren vermoge Rom[r] Key[r] Ma[t] beueell betaelt en die van Deuenter mit einer ouerleueringe solden gequitirt ende assurirt syn.

Die Ma[t] van der Coningynne ontfangen hebbende den brieff van der stadt Deuenter in da. den ersten Augusty hefft doen scryuen aen den hoichgeboeren koirfurst palsgraue op ten xvij Augustj in den seluen jair xliiij, inhaldende: diewile in der van Deuenter macht nyet en is, die selue guederen zu leueren, allayr die glaubigeren so sulcke guederen verarrestirt syn dan so voerre zu vreden gestalt, ende bedunckt oir Ma[t] naedem gestalt die handel weder recht unde gansz onbillich weer, dasz die van Deuenter deser saichen haluen bezweert solten werden; dairop oick die Ma[t] van der Coningynne die van Deuenter voir ontschuldiget gehalden ende ordeninge

gegeuen, te weten dat die creditoren betaelt ende wesz alsdan auerblyft den hoichgemelten koirfursten ouergeleuert te worden, widere inholtz oirer Co. Ma[t] scrifften, dairmede die van Deuenter vertruwen billickerwise gedaen ende den beueel van oirer verordente ouericheit naegegaen thebben.

Ende also die hoochgeboeren koirfurst hertoch Ffrederich Palsgraue mit allen presentatien ende erbidingen by die van Deuenter gedaen ende alle bewechlicke zegel ende brieff, vander Ma[t] van der Coningynne vtgegaen, nyet hefft willen benedigen tacceptiren, dan die van Deuenter mit ongenaide doen bedencken ende oir penningen ende guederen, so sy in des Palsgrauen landt hadden, doen arrestiren, oick enen burger van Deuenter (1) geuenckelicken gestalt edoch op burchtucht oder zekerheit vtgelaten, dair auer die van Deuenter des hoichgenanten koirfursten ende andere biliggende landen ongeuerlich in tween jairen int openbair nyet hebben mogen gebruycken, dwelck hen en oire ingesetenen zeer bezwerelick geuallen, woe een ider verstendiger betrachten kan.

Hebben dair om op alsodane grote ongenaide ende bezwerenisse oiren natuerlicken landtfursten Roem[r] Key[r] Ma[t] onsen Alregen. heer vt hogen noeth angeroepen om voir alsodane ongenade ende bezwerenisse van den koirfursten vurs. beschudt ende beschermt te werden.

---

(1) Johan Suzeler, gelijk uit andere stukken blijkt.

Die Ma[t] van den Keyser van Roemen hefft opt versuyck van die van Deuenter, als siner Ma[t] gehoirsame ondersaten, ernstlicken doen scryuen aen den koirfurst hertoch Frederick palsgraue vurs., mentionirende dat die gerecticheit van den seluen guederen syne keiserlicke Ma[t], *tanquam de bonis derelictis*, alleen tostendich gewest en dat syn keys[r] Ma[t] die selue guederen vt ziner Ma[t] mildedicheit den vurs. koirfursten veraccordirt, edoch mit vurbehalden dat die creditoren sullen betaelt worden en dat key[r] Ma[t] die van Deuenter, als syne natuerlicke ondersaten, behoirt te verdedingen, mit keiserlicke beueell ende gesynnen dat syn k. ff. g. die van Deuenter deshaluen nyet bezwere. Geschege anders, behoirden syn key[r] Ma[t] syne vurs. natuerlicke ondersaithe by behoirlicke prouisie tbeschudden ende tbeschermen en den van Deuenter gelicke arrest vnde kommer zu vergunden, vermoge des briefs by doctor Boisot geteykent en bij den vurs. koirfursten ontfangen (1).

---

(1) Op dit schrijven gaf de Paltsgraaf (te Heidelberg donderdag na Simonis en Jude 1545) aan de Koningin Regentes der Nederlanden zijne verbazing te kennen. Hij had echter bemerkt, dat de brief in hare kanselarij en niet in die van den Keizer uitgevaardigd was, door haren secretaris, die van de zaak weinig wist, en geteekend door Dr Boisot, die het Hoogduitsch niet verstond. Om zeker te zijn, had hij naar den Vice-Kanselier Naues te Mentz gezonden, die hem berigt had, van de zaak geene kennis te dragen. Om die reden antwoordde hij ook de Regentes, en niet den Keizer, dat het hem vooreerst zeer vreemd voorkwam, dat de

Weshaluen die van Deuenter oiren natuerlicken landtfursten Roem[r] Key[r] Ma[t] inden win-

---

goederen van den Aartsbisschop en die van andere lieden, welke hij met zich gebragt had, na diens dood aan den Keizer vervallen waren als *bona derelicta*, dat zij hem, Paltsgraaf, uit genade verleend waren, en niet van regtswege aan hem en zijne gemalin toekwamen, als erfgenamen van Noorwegen. — Voorts bestreed hij, dat die van Deventer zich in deze zaak altijd welwillend betoond hadden: hieruit bleek, dat de secretaris, die den brief had opgesteld, er niets van geweten, en dat D[r] Boisot dien niet verstaan of gelezen had Het was bekend, dat hij het grootste deel der crediteuren had tevreden gesteld, en voor de anderen genoegzame verzekering en borgtogt te Antwerpen en Deventer gegeven had. Maar die van Deventer hadden de overgave bestendig geweigerd, ten were de Hertog van Holstein, die er niets mede te doen had, daarin had bewilligd, zelfs toen genoemde Hertog vijand geworden was van den Keizer en zijne erfnederlanden, even als of de Hertog hun vijand niet was en de Keizer en zijn gebod hen niets aanging. — En dat zij alsnog onwillig waren, om de goederen te laten volgen, bleek uit hunne brieven, waarin zij aanboden, alleen de kerkelijke goederen te laten volgen, maar die van Niels Luycken slechts aan diegenen, welke ze met regt zouden winnen. Daarom had ook Doctor Viglius en anderen, ten voordeele van Deventer, in het verdrag met Holstein gezet, dat Deventer de crediteuren betalen zoude en de goederen overgeven aan hen, die er regt op zouden meenen te hebben, contrarie van hetgeen den Paltsgraaf door den Keizer beloofd was. Hij bood, zoo ver hem alle goederen zouden overgeleverd worden, aan, sich met de crediteuren te vergelijken, en zoo ver dit niet in der minne geschieden konde, de beslissing aan zijnen medekeurvorst, den Aartsbisschop van Keulen, of zijnen oom, den Hertog van Kleef, over te laten, ook voor zijne groote onkosten, die hij gemaakt had, want het was hem niet geraden, te Deventer te regt te staan,

ter a° sesz en virtich bynnen Utrecht hebben doen aenroepen om alnoch voir alsodane ongenaide en bezwerenisse beschudt ende beschermdt te werden; dairop syne keyr Mat den vicecancellier Naues beveel gedaen en scrifftlicke instructie ader commissie gegeuen hefft, om van wegen Roemr keyr Mat te tractiren mitten koirfursten ende palsgrauen vurs., dair mede die vurs. ongenaide en hoige bezwerenisse den van Deuenter affgenomen ende wesz dair vt gevolget geslichtet te worden. off wo anders syne Keyr Mat den seluen vicecancellier beuoelen mach hebben, dair auer die vurs. vicecancellier in Godt verstoruen ende den van Deuenter onbewust wesz voirder inder saicken getractiert mach syn.

Diewile dan die van Deuenter den Alredurluchtichten hoichgeb. groetmogend. en onverwinlixsten ffursten Roemr keyr Mat, oeren natuerlicken landtfursten, bynnen Bruessel, bynnen Spiers en bynnen Utrecht, ingelicken die

---

waar men zoo onbillijk had gehandeld. — De Keizer mogt dus niet voor onbillijk houden, wat hij tegen Deventer voornam, maar bedenken, dat hij aan zijne Keiz. Maj. even zoo zeer verwant was, als Deventer, dat zijne Maj. hem even zoo wel schuldig was te beschermen als hen, ja nog meer, want hij was Z. M. langer toegedaan geweest; zijne voorvaderen en hij hadden het ook om het Huis van Oostenrijk beter verdiend. Had hij zijne groote onkosten terug, dan mogt de Keizer de goederen behouden of die den Hertog van Holstein vereeren; zijne lieve gemalin moest het er dan voor houden, dat zij niets van vaderlijk of moederlijk goed hebben zoude, enz.

Ma[t] van der Coningynnen en den Edelen ende waelgeboernen herrn Maximiliaen van Egmondt, den graue van Bueren, oeren verordenten Stadholder, op voell verscheiden tiden en plaitzen oitmoedelicken versucht en gebeden hebben om in deser bezwerenisse versien en voir alsulcken ongenaide beschermdt te werden; oick grote geltspildinge mit diuerse beseyndinge en anders gedaen; dat oick die van Deuenter an den seluen guederen ghene gerechticheit hebben off pretendieren thebben; oick dair van nyet profitirt off begeren te profitiren in enigen deell; oick die selue guederen buten wille en weten der regierders van Deuenter heymelickerwise aldair gekomen synnen; oick aldair tblyuen off bewaret te worden nyet gestadet ader togelaten solde syn geworden, wanneer die aldair mit forma van rechte mit Roem[r] key[r] Ma[t] en nyet mitter stadt Deuenter jurisdictie nyet arrestiert weren gewest van so voell creditoren, die alnoch bynnen Deuenter onbetaelt gebleuen, dat die selue guederen alnoch in arrest staen; dat oick die van Deuenter opten artikel to Spiers gemaickt presentirt hebben en presentiren alnoch die kercken guederen te stellen in handen van der Coningynne, als oire behoirlicke ouerheit op conditien vurs. om dair van voirtz te disponieren alst nae den artikel behoirt off alst oir Ma[t] gelieuen sall; oick gemerckt dat men voir den accordt mit die van Holsteyn en Denemarcken to Spiers gemaickt nyet zekerlicken gewust am wesz fursten handen men die gue-

deren sonder merckelicken schaden dair om te liden ouerleueren solde (1).

Bidden die van Deuenter so dienstlicken ende oitmodelicken, als sy alreonderdanigste konnen en mogen, dat onse Alregen^{te} heer Roemscher key^{r} Ma^{t} oire naturlicke Prince en landtfurst, in deser saicken genedich erschynen ende den hochgenanten koerfurst hertoch Ffrederick palsgraue sall willen benedigen alsoe tdoen berichten (om die creditoren tbetaelen) die van Deuenter mit eener ouerleueringe te vrien en dair op die kercken guederen tontfangen en alsodane ongenaide op die van Deuenter geworpen te willen laten vallen; dat oick syne onverwinlicke Roem^{r} key^{r} Ma^{t} die van Deuenter als nye angekomene ondersaten (die zich onbedwongen willichlicken en erfflicken onder syne Ma^{t} submittirt hebben) voir alsodane ongenaide sall willen benedigen tbeschudden en tbeschermen, also dat die van Deuenter en andere ondersaten van Ouerÿssel des vurs. koirfursten en andere biliggende landen en steden sullen mogen gebruycken, die arresten en geuenckenisse desz burgers

---

(1) Terwijl de Keizer in het begin van het jaar 1544 te Spiers was, zond de Koning van Denemarken gezanten, om over den vrede te onderhandelen, die er ook gesloten werd. Zie o. a. WAGENAAR V. bl. 262—264. en GOUTHOEVEN *Kron.* bl. 615. Wij vernemen uit den brief van den Paltsgraaf (bl. 14), dat er eene bepaling omtrent de goederen van den Aartsbisschop ten voordeele van Deventer in opgenomen was, zoo dat deze stad om dezelve van den Koning niets meer te vreezen had.

van Deuenter en oirer guederen sullen mogen gerelaxiert worden. Dat synne die van Deuenter oirs vermogen altoes bereit nae aller oirer hoger plicht te verschulden aen syne onverwinlicke Roem^{r} key^{r} Ma^{t}, die Godt almechtich in hogen vnvorweslicken regiment tot langer selige welfairt bewaren will.

Het zoude een langwijlig werk zijn, van al de correspondentiën en conferentiën over deze zaak mededeeling te doen. Er werden geene bezendingen van beide zijden gespaard. Zaakgelastigden, zoo van den Keizer als van den Paltsgraaf, om de goederen in ontvangst te nemen, moesten telkens onverrigter zake vertrekken. Bij eene bezending van den secretaris Verheyden naar Brussel, in 1540, werd deze in den vollen secreten raad, door den Bisschop van Palermo, zeer rigoureus toegesproken, met dreigement, dat men het aan de stad Deventer en hare burgers zoude verhalen. Ook had er later nog eene bezending naar Regensburg plaats. De regering wenschte eerst niets dan uitstel, uit vrees voor den Koning van Denemarken en Noorwegen. Zóó lezen wij, in eenen brief van 1542, aan den Stadhouder Maximiliaan van Egmond en keizerlijke commissarissen, dat men de goederen in bewaring wilde houden „ ter tyt toe alle „ differentien, tusschen onsen alregen^{ten} heeren key^{r} ma^{t} ende den hertoch van Holsteyn „ [Koning Christiaan III] zweuelende, accordirt „ sullen syn, als wy verhoept hadden bynnen

„ Bremen geschiet solde syn, dair wy oick „ die onsen geschickt hadden, der gueden „ meynonghe dat dat artykell van den Dronte- „ schen guederen mede pacificirt solde syn ge- „ woirden, woe nyet geschiet (1). — Diewile „ dan nu die hertouch vurs. ons tweemaill „ ernstelick gescreuen hefft, beuelende die „ selue guederen nijemanden ten handen te „ stellen, off sulx aen ons ende den onsen te „ verhaelen, ende dan onse burgeren en „ koepluyden, ingelicken die van Campen en „ Zwolle en andere ingesetenen van Ouerys- „ sell, oire eigen huysingen, eruen, wonin- „ gen en familie hebben in Noerwegen, dair „ die hertoch itzondts geweldich, oick bauen „ voell hundert dusenden aen guederen, wa- „ ren en koepmanscap aldair ende oistwert „ hebben, oick onse eigenen burgeren ende „ koepluyden aldair tegenwoirdich synnen en- „ de wy drie steden op geene oirden en plait- „ zen groeter negotiatie off verhandtiringe heb- „ ben dan aldair, enz." De regering drong dus telkens, zoo bij den Keizer als bij de Koningin Regentes aan, dat de goederen te Deventer in bewaring blijven mogten, tot dat er een tractaat tusschen den Keizer en den Koning van Denemarken gesloten zijn zoude, waarin ook de veiligheid der Overijsselsche steden wierd opgenomen.

Den 28sten Jan. 1548 schreef de Keizer, te

---

(1) De vredesonderhandelingen waren dit aar afgesprongen. Zie Gouthoeven *Kron.* bl. 613.

Augsburg, aan de regering van Deventer, op hare supplicatiën tegen de maatregelen van den Paltsgraaf, dat de Paltsgraaf hem gemeld had, reeds aan het verzoek om het ontslag van burgers en goederen in zijne landen te hebben voldaan en bovendien het regt, dat hij aan de goederen had, te hebben gesteld in handen van de Koningin Regentes (1). Dewijl nu de regering expresselijk verklaard had, geen regt op dezelve te hebben noch er van te willen profiteren, en bovendien gepresenteerd had, de kerkelijke goederen in handen der Koningin Regentes te willen stellen, maar de kennis der wereldlijke goederen van Niels Luycken te willen behouden en deze zaak in suspensie te laten — terwijl van den anderen kant de Paltsgraaf en de Koningin Regentes aandrongen op een einde van den langdurigen twist — in aanmerking nemende „ dat oyck vuytgenomen den gecoeren „ coninck van dennemarcken, diewelcke by „ tractaet met ons gemaect es die voirs. „ goeden afgegaen, en weten gheenen ande- „ ren prince oft potentat, die v yet gheeyscht „ heeft ter cause van de vurs. goeden; ende „ dat meer es aenscouw nemende aen die

(1) Sleidanus, 18e B., verhaalt, dat Karel V. eenen tijd lang op Paltsgraaf Frederik misnoegd was om zijne neiging tot de reformatie der kerk; doch in 1546 begaf zich de Paltzgraaf tot den Keizer, die hem herinnerde, welke weldaden hem bewezen waren en zijne schuld vergaf, zoo dat zij zich met elkander verzoenden.

„ qualiteyt van de voirs. materie, aen die
„ digniteyt van onss voirs. neue, wesende een
„ van de principalen princen cuervuersters
„ van den keyserycke, ende dat oeck by ex-
„ periencie my bevint ende es blyckelick, dat
„ vurs. geschil, hebbende so langhe jaeren
„ voer v gehangen en heft tot ghenen eynde
„ konnen gecomen, begerende uwe walfaert,
„ pays ende vrede, ende te voirsiene op al-
„ len inconvenienten, dier vuyt souden moe-
„ ghen spruyten, hebben die voirs. zake met
„ alle datter aen cleeft vuytgeroupen en ge-
„ committeert, roupen vuyte en committeren
„ onss voirs. zuestere ende die van onss Rai-
„ de neffens haer wesende, ende dat al naer
„ recht ende redene. Waerom zoe ordonne-
„ ren ende beuelen v seer scerpelyck, dat,
„ achtergestelt alle excusacien, vertrecken en-
„ de andere vuytstellingen, wy zy zyn, 'om
„ die welcke gy hebt oft soudet moegen ge-
„ moeviert zyn ter vurs. vuytstellinghe of wey-
„ geringhe, ghy terstondt ende sonder ver-
„ treck stelt ende doet stellen, realyck ende
„ by feyte in de handen van onse suster ofte in
„ hoere absentie in de handen van den ghe-
„ nen die van hueren wegen sal dairtoe com-
„ mittiert ende geordoniert wesen, alle ende
„ een ygelick van de vurs. goeden, van wat
„ naturen ofte conditien zy zyn, mitsgaders
„ oeck alle proceduren ende acten aengaende
„ tghene des vurs. es, zonder des te laeten,
„ opdat men aangaende de vurs. goeden tzy
„ by onse vurs. zustere oft die van onss.

„ vurs. Raide, vuyt crachte van onss commis-
„ sie, daer geroepen dier geroupen behoiren
„ te zyne, gedaen en geordonneert werdde
„ tghene des by redene en justicie behoeren
„ sall, v verseckerende, dat doende tghene
„ des vurs. is, ghy sult teghen eenen yege-
„ lyck ontlast zyn, zonder dat ghy hyerom
„ meer sult getrauelleert oft gemolesteert wor-
„ den van yemanden, enz.

Daarop gaven Burgemeesteren, Schepenen en Raad, den 8sten Maart, aan hunnen secretaris Nicolaas Verheijden eene instructie, om, bij het overleveren der Drontheimsche goederen te Brussel, te vragen 1° verzekering, dat regering en ingezetenen van Deventer aangaande die goederen en hetgeen er aan kleven mogt tegen een iegelijk ontlast zijn zouden, zonder meer door iemand getravailleerd of gemolesteerd te worden; 2° verzekering, dat de crediteuren, nu de zaak ter judicature van de Koningin en van de heeren van den raad gebragt was, zouden geroepen worden, en, na gehoord te zijn, er geordineerd zou worden hetgeen bij redenen en justitie behooren zoude; 3° verzekering, dat, daar de zaak nu uit den lande van Overijssel en uit de Stad Deventer, uit het gerigt van den schout, in strijd met het land- en stadregt, uitgeroepen en geëvoceerd was, zoodanige uitroeping en evocatie niet ten nadeele zijn noch in consequentie zou getrokken worden. De secretaris begaf zich weldra op reis. Te Wichen bij Grave viel de wagen in eene

diepe sloot *(palraedt)* en moest, terwijl er alle vrees was dat de goederen bederven zouden, door eenige mannen uitgetrokken worden. In eene conferentie met den President van den raad te Brussel werd door dezen op de twee laatste punten geene zwarigheid gemaakt; op het punt van de indemniteit of schadeloosbouding werd gezegd, dat zulks niet geschieden konde, al had de Keizer het in zijnen brief van 28sten Jan. beloofd. „ Syn „ mat mach dair to raidt weten als een Keiser, dan wy en konnen v niet versekeren, „ dat v nyemant dairom besetten, beletten of „ gewalt andoen sall, dat en staet ons nyet „ tdoen." Dit punt werd uitgesteld, tot dat de Koningin zoude gekomen zijn, om haar advies daaromtrent te hooren. De President was niet gewillig, om de goederen intusschen in zijne bewaring te nemen, maar verwees naar den Audiencier (Pieter Verreycken), die er ook niet op gesteld was, maar ze toch, den 15den Maart, aannam, nadat de inhoud der kist en der twee tonnen met den inventaris was vergeleken. Er werd van deze vergelijking en van de verzegeling certifikaat afgegeven, en in naam des Keizers bij open brief werd verzekerd, dat deze evocatie niet tot verkorting der land- en stadregten dienen zoude. Allen, die tot de goederen geregtigd meenden te zijn, werden tegen den 21sten Junij opgeroepen, terwijl Verheijden voor de crediteuren in Noorwegen een langer uitstel gewenscht had. De gansche zaak, die ongeveer

tien jaren geduurd had, liep den 7 Julij 1548 ten einde. Nadat de belanghebbenden in der minne, en om verdere processen te vermijden, overeengekomen waren tot eene schikking, verklaarde de Koningin het arrest, door de crediteuren gedaan, geligt, bij verstek der crediteuren, die niet gecompareerd waren, en dat, overmits het consent der comparanten, de goederen aan de gevolmagtigden van den Paltsgraaf zouden worden overgeleverd (1).

In plaats van de lijst der crediteuren mede te deelen, die voor een gedeelte prætensiën van stokvisch hadden, aan den Aartsbisschop geleverd, of den inhoud der onderlinge schikking te vermelden, geven wij liever den inventaris der goederen, die den 8sten Julij 1548, door Hans Linck en Erasmus Stauff, gevolmagtigden van den Paltsgraaf, in ontvangst werden genomen, overeenkomende met den inventaris, die den 26sten Nov. 1539 door den Schout Willem van Doetinchem te Deventer en koernoten was opgemaakt.

In de lange kiste.

Eerst een inuentaris cedell meestedeels op

(1) Olaus had ook de archieven van het Aartsbisdom met zich naar Braband genomen. Zij zijn in onzen tijd te Munchen weder gevonden en Koning Lodewijk van Beijeren heeft de teruggave toegestaan, tot welk einde Prof. Tougner Lundh met de overneming werd belast. *Messager des sciences et des arts de la Belgique* 1833 p. 184. Deze archieven moeten dus ook in handen van den Keurvorst van de Paltz gekomen zijn, wiens nakomelingen Koningen van Beijeren zijn geworden.

noirwegens gescreuen. Daernae een vleemsche tapeet mit een jacht daerin gemaelt ende gewerckt. Item een wulff deeken vol wormen. Item een roede deeken van twee koerkappen byeen gemaect, inhebbende die stam van Jesse. Een koerkappe roet . . teruijre fluweel mit een silueren span vnverguldet. Een koerkap alst thoent. Een verguide stuck dan nyet zeer guet. Een roede koerkap mit verguiden loeff ende belden leeuwen ende anders. Noch een koerkappe swart gebloemet floeweel. Item een koerkap roet gebloemet floeweel achter mit een knopken. Item een koerkap wesende een zilueren stuck mit een costelicke vergulde span met die wapenen van Denemarcken mit een lap achter daerop hangende mit sanct Oleff, hebbende in zyn handt eyn vergulden byll van a. 1513 mit een vergulden knoep daer aen hangende. Een gruen fluweel corrufell mit een kruyss. Een zwart fluweel corrufell mit een kruyss. Item een blauwe vergulde corrufell, mit gulden bloemen mit blauwe geuoiert. Een groene zyden dalmatica (een dienrock) twee dalmatica mit gruen fluweel mit witten strypen mit kanifas gevoyert. Eenen langen smaelen staff bouen mit een grooten ronden cristalynen steen ende wat vergulden loefwerck daerbouen. Synte Oleff biell mit silueren beslagen. Noch een retropendium achter aen een koerkappe mit eenen saluator. Een antipendium blauwe mit sanct Johan bap[te] ende sanct pauwell. Een witte antipendium altaris liggende mede opten

altaer koestelicken gesticket mit zeer voell kleynen perlen. Item een ander lynen antipendium mit vergulden spannen ofte roesen. Item een stucke van een corrufell roet mit die drie hellige coninghen, groff werck mit bemomden aensichten. Item een roet blomiert antipendium. Een dexsell opten altaer turckswerck. Soeuen zyden gardinen mit silueren haicken. Een kistken alst schynt vergult mit hellichdom. Item eenen lynen budell, daerinne een simpel mitra mit een corporaclsack. Een capitaell. Noch een capitaell mit gesteente. Noch een capitaell mit eenen vergulden boirt ladewerck. Een wit gestickte altairlaicken. Vyff manipulen. Vier stoelen om den halss. Een roeden zyden schortbant mit vergulden knopen. Een witt schaertsnoor.

In de tonne.

Eerst in een leeren busse sanct Olaus kanne. Twee hoege zilueren kroenen, die groetste buten die kleynste bynnen ende buten vergult, wegende tsamen elfftehalue mr. een vnce. Des bisschops mitra mit voell gesteenten. Item een inuentaris mit heer peeters handt gescreuen, zyn cappellaen geweest, weder inder tonnen gelacht. Item aen een zyden sack een papyren cedelken aengehecht, daerop gescreuen: desse kelck ende pateen hoert onser lieuer vrouwenkercke to dronthem. Twee golden kelcken mit oeren goldenen patenen luther golt mit gesteenten, wegen alle beyde mit oeren patenen tsamen thien mr. vierdehalue

vncye. Drye vergulden monstrantien mit oer toebehoer, wegen soeuen mr. min een loet. Noch een hooge monstrantie vergult mit een rond spiegelglass, wegende vyff mr. een loet. Noch een vergulde ende die hoegste monstrantie sonder glass, wegende acht mr een vncye mit oeren voet los wesende. Item elff vergulden kelcken, wegende tsamen eenendetwintich mr. dardehalue vncye. Een silueren kelck mit een silueren pateen vnvergult dardehalue mr. een vncie. Item elf vergulden patenen sess mr. Item een beelt van Sanct Olaeff mit een voet. Een engelenbelt, twee onser lieuer vrouwen belden silueren vergult, wegen tsamen elfftehalue mr. Die krompt van dess bisschops staff weeght vier marck min een vncie. Drye vergulden kruyskens mit gesteente, wegen tsamen negendehalue mr. Twee groote silueren pullen vergult wegen vierdehalue mr. Drye kleyne silueren pullen wegen een mr. drye vncien. Item vier spannen voer aen koerkappen wegen tsamen vierdehalff mr. Noch een silueren hoge busse daermen dat weerdige heylige sacrament inne bewaert, ende een pintkenneken vergult, drye mr. Een silueren ronden appel, den men warm maickt, om die handen daermede warm tholden anderhalue mr.

In de halve tonne.

Eerst een kleyn kistken mit twee kostelicken vrouwen spannen mit gesteente, peerlen ende anderen groff gesteente. Item eenen hoo-

gen vergulden kruyss [kroes] mit eenen deckel, daerinne gesteken eluen silueren krusen. Item een silueren schaell mit een silueren deckel. Item een hoege silueren kanne van een mengelen, daerinne twee ketten, die eene mit een steen offte een sufflet, die ander een stroeketten. Een silueren lepell. Een silueren tantpoicker. Noch een andere geamelieerde ketten by een manyer van een paternoster. Heer Niels segel in een budelken. Een kleyn silueren busken. Item een gebraicken rinck. Item een seemszen budel mit een handtvol noortz geltz. Een silueren vergulden panssERdegen. Item een lange beslagen silueren gairdell [gordel] vergult op een zwart leer. Noch een silueren beslagen gordell een wenich vergult. Noch een gurdell mit silueren doppen vnvergult. Een silueren vergulde kroen hebbende voel stucken mit vergulden spannen. Elf schyuen van zilueren na manyere van roese gemaeckt. Een groet lange krallen paternoster. Negen silueren vergulden knoepen. Item eenen groeten silueren henzenap mit een voet. Item een yseren knoepmesz. Twee vergulden koppen op malcanderen sluytende. Een hoefftcranss mit vergulden spannen als een peel. Item een golden halsbant. Een cleyn silueren schaele. Item een silueren gordell mit bellen daeraen hangende. Item een silueren halsbant off een oerden. Drye silueren krusen mit voeten. Een luthergolde halsbant mit peerlen, ende mit eyn kostelicke kleineth [kleinood] mit een zophier woe schynt daeraen hangende.

Noch eenen silueren ketten mit een agnus dei daeraen hangende. Een silueren kruyss mit een vergulden bandt, drye silueren kruysen daerinne. Noch een silueren kruyss mit een voet. Item een silueren schaele in t middel hebbende een marienbelt. Item noch een roet kistken ende daerinne een kinder perle bandeletke. Een vrouwen halsbant mit gueden gesteente mit een blouwen taeffelsteen daeraen hangende. Een perlen vrouwen gaerdell. Eenen vergulden langen breeden halsbant mit gesteente. Twee gerolde papierkens mit silueren loefkens. — Item in der seluer haluer tonne geuonden een cedelken wesende pergament, inholdende jerst mit groeten letteren *Heer Niels Lucks R.* (1) ende terstont daer onder gescreuen op deensz off noirwegens: *dit is heer niels Luycke ende zynre kinderen guet bouen in der tonne geuonden ende bouen wederom ingelacht*, gescreuen, als Gaudo des Ertzbisschops susterzoen toestont, mit heer Jacobs des bisschops capellaens handt.

---

(1) *Denotirende Ridder*, *en dairnae op Dense*, *als Marten die Quade en Hermen Hessels verduetsten*, staat in den inventaris van 1539.

DE SACRAMENTSKAPEL

TE

HASSELT.

DOOR

F. A. EBBINGE WUBBEN.

Ofschoon ons Gewest weinig minder, dan andere Nederlandsche landschappen, abdijen, conventen, kloosters, kerken, en andere geestelijke veréénigingen heeft opgeleverd en bezeten, welke van den vromen zin onzer voorouders getuigen, bestond er evenwel in dezelve schaars eene éénige kapel, aan welke eene zoodanige vermaardheid ter zaak van een voorgevallen mirakel te beurt is gevallen, als de Sacramentskapel te Hasselt.

Weinig of niets is evenwel van dezelve door Schrijvers te boek gesteld. De anders zoo naauwkeurige Hugo van Heussen, of liever de Vertaler van dit werk, Hendrik van Rijn, beklaagt zich dan ook, in zijn Tweede Deel,

beschrijving der Oudheden en Gestichten van het Bisdom van Deventer, bladz. 237, dat hij, hoezeer hij de eerste opkomst had nagespeurd, er niets van heeft kunnen ontdekken, dan dat het eene kapel van het Hoogwaardig Sacrament was, en dat de Heer van Overijssel het regt van patroonschap bezat, ook over de daarin gevestigde vier Vicarijen, terwijl hij geloofde, dat zij gesticht zoude zijn, ter gelegenheid van eenige mirakelen, die, zoo als hem van goederhand berigt was, hier meer dan ééns waren voorgevallen. Hij voegt er bij, dat, ten tijde onzer Voorvaderen, een zwijdig getal van Christenen aldaar plagt zamen te komen, om er hunne gebeden te doen; dat zulks vooral geschiedde op den zondag, die binnen 't Octaaf van 't Hoogwaardig Sacrament komt, en de Hasselter aflaat werd genaamd; en dat deze benaming misschien aan dien zondag gegeven is, omdat de kerkvoogden eenige geestelijke voordeelen of aflaten vergund hadden; en hij laat er op volgen, nadat de openbare oefening van de Katholijke Godsdienst hier te lande te niet gegaan was, ook deze toevlugtsplaats der bedrukte en ellendige menschen, door den storm der reformatie was vergaan.

Bij het opmaken van den beredeneerden Catalogus der stukken, in het stedelijk Archief van het grijze Hasselt voorhanden, welke arbeid mij door het Edelachtbare Bestuur dier Stad was opgedragen geworden, heeft het mij mogen gelukken, de noodige

bouwstoffen omtrent de stichting, den bloei, en den ondergang dier kapel — ook buiten het miraculeuse vermaard om de voorgevallene, soms hevige twisten, tijdens de reformatie, tusschen de Regering der Stad Hasselt, en de overige leden der Souvereine Staten dezer Provincie, waarbij Stadhouders, Raad van State, en de Generale Staten hunne tusschenkomst moesten laten gelden — te verzamelen, waardoor ik meen in staat gesteld te zijn, een meer volledig geheel te kunnen leveren, en daarmede den oudheidminnende geen ondienst te zullen doen, terwijl het dienen kan, om een en ander zooveel mogelijk aan de vergetelheid te ontrukken.

De *Prima fundatio Capellae in Hasselt* is nog voorhanden.

Jan van Arkel 47ste Bisschop van Utrecht (1) stichtte dezelve. De stichtingsbrief luidt als volgt:

Johannes, Dei gratia Episcopus Trajectensis, pateat universis:

Quum altissimus de inenerrabili pietatis sue gratia et excellenti sui amoris ardore, quo nos dilexit, pro nobis mortem subiens temporalem, non dedignetur etiam nos multis miraculorum prodigiis per universum orbem terrarum undique preostensis ad eternam gloriam cotidie invitare et ultra ea que in sanctis su

---

(1) Hij was de opvolger van Nicolaas de Caputiis en werd daarna Bisschop van Luik.

aperuit, diversa et maxima etiam in se ipso, videlicet sacratissimi sui corporis et sanguinis sacramento, infra parochiam ecclesie parochialis de hasselt nostre dyoeceseos in loco, ubi capella in honorem ejusdem sacramenti per nos nunc constat erecta, frequenter miracula operetur, quorum intuitu idem locus copioso fidelium concursu cum orationibus, oblationum et elimosinarum contributionibus et aliis devotis operibus jugiter frequentatur. Igitur dignum reputantes dictum locum seu capellam honoribus debitis, prout obventionum facultas tribuit, attollendum, Nos de proventibus oblationum et elemosinarum hmdi quinque libras annuas ex domo et area Hermanni Zelle opidani de Zwollis ad opus dicte capelle fecimus comparari. Et ut crescentibus facultatibus ipsius crescant et obsequia, in eadem capella his presentibus unum altare instituimus, ad quod dictas quinque libras annuas nec non bona dicta overtijinghe goet cum omnibus suis pertinenciis juribus et obvencionibus, sitis in parochia de hemys in villa seu marca de Redeze, item bona dicta heren Oetberts stede sita ter Zeden in parochia de hasselt predicta, item bona dicta amelonghes goet, aliter dicta dat goet ter heurne, sita in parochiis de Wije et de Heijne nostre dyoeceseos, pro sustentatione unius presbijteri, qui missas in ipso altari singulis diebus legitimo cessante impedimento celebret, salva tamen moderatione nostra infra subsequente, assignamus, dictam capellam et al-

tare ejusdem una cum dictis bonis et redditibus annuis assignatis et comparandis in dei nomine confirmantes. Volumus etiam et ordinamus, quod jus nominandi seu presentandi personas ydoneas ad dictam capellam et altare vel altaria, in ipsa capella fundata et fundanda, quotiens ipsam seu ipsa vacare contigerit, ad scultetum et castellanum castri nostri in Vollenho pro tempore, in perpetuum futuris temporibus pertineat atque spectet. Item volumus et ordinamus, quod, cum dictam capellam et altare seu altaria, in eadam fundata seu fundanda, vacare contigerit, simul aut successive personas ydoneas ad eam seu ea nobis et successoribus nostris Episcopis Trajectinis dictus scultetus et castellanus nominare habeat et presentare infra tempus a jure communi statutum pro institutione canonica optinenda; de quibus terrarum praediis praedictis et aliis emendis et comparandis, de oblationibus elimosinarum contributionibus, volumus et ordinamus, quod rector pro tempore altaris praedicti habeat, tollat et percipiat annis singulis perpetuisque temporibus sexaginta libras denariorum pro tempore communiter usualium; et ea que superfuerint et excreverint ultra sexaginta libras predictas de oblationibus elimosinarumque contributionibus, praediis tam predictis quam comparandis, dispositioni et ordinationi nostre ac successorum nostrorum Trajectinorum Episcoporum in pios usus convertenda specialiter et expresse reservantes. In quam capellam et dictum altare cum juri-

bus et pertinenciis suis, ut est dictum, virum ydoneum Theodericum clericum nostrum ad nominationem et presentacionem Jacobi de A sculteti et castellani nostri in Vollenho instituimus et admittimus per presentes. Mandantes universis et singulis ecclesiarum rectoribus, presbyteris, capellanis et clericis nobis subditis, in virtute sancte obedientie et sub penis suspensionis et execrationis districte precipiendo, quod, statim visis praesentibus, accedentes ad capellam sacratissimi sacramenti prefatam, dictum Theodericum clericum seu procuratorem suum ejus nomine in corporalem possessionem vel quasi dicte capelle et altaris juriumque et pertinenciarum ejusdem ut premittitur et non aliter auctoritate nostra inducatis, cum solempnitatibus ad hoc debitis et consuetis. Precipientes universis et singulis dicte capelle et altaris pensionariis, paccionariis et debitoribus quibuscunque, quod antea prefato Theoderico seu ejus procuratori ipsius nomine de fructibus, redditibus et obventionibus dicte capelle et altaris ad summam sexaginta librarum predictam respondeant et ab aliis responderi faciant locis et temporibus oportunis. In contradictores et rebelles quoscunque exsecrationis sententiam fulminamus. In quorum omnium testimonium et munimen sigillum nostrum presentibus est appensum factoque mandato vos presentium executores reddite literas sigillatas. Datum in castro nostro de Vollenho, anno domini millesimo tricentesimo quinquagesimo septi-

mo, in vigiliis natalium beati Johannis baptiste."

Hoe de daarin vermelde goederen aan de kapelle zijn gekomen, welke reeds vóór de fundatie des Bisschops aan dezelve behoorden, is met opzigt tot Amelunges goed uit den volgenden koopbrief te ontwaren.

„ Allen den ghenen, die desen brieff sullen sien of horen lesen, doe te weten ic Heijnric van den Winhuse in dier tijt een gesworen richter des ambochtes van Zallant, ende oirkonde openbaar mit desen theghenwoerdighen breue, dat voer mi quamen ende voer gherichtes lude, die hier na bescreuen staen, in t gherighte ende in enen heghende heijmale Gherijt van Tijpencamp en alijd sijn echte wijff, ende lieden dat si vercofft hadden der Cappellen des Hillighen sacraments van Hasselt, om ene sume van ghelde, die hem wettelick ende wael betaald was, een ghoet ghelegben in wije en in heijne kerspelle, dat gheheten is Amelunge goet of dat ghoet ter heurne, mit torue mit twighe mit water mit weijde ende mit aller slachter not, alinghe als dat gheleghen is mit alle siner tobehoeren, willic goet voerscreue si voer opdroeghen in miner hant tot orbaer behoeff en erfliker besittinghe der Capellen voerscreue ende verteghen daerna op alsoe dat ordel en recht wisende der goeder lude, die daer over en an waaren, dat dit voerscreuen ghoet der Capellen voerscreuen vaste ende stede waer, ende Gherijt en alijd voerscreue en hoer reghter erfgenamen mit reghtte daer nijet meer toe te segghen en hadden. Daer

dit geschiede daer waren ouer en an als gherightslude Johan van Tijpencamp, Johan Wermaers soen, Willem die Visscher, scepene tot Swolle, Johan van Creijenscboten, Johan van den Campe, Heinrich Umphael en andere voel goeder lude. In oirconde des brieffs soe hebbe ic heijnrick van den Winhuse voersc. om bede wille van beijden siden mien seghel voer an dezen brieff gedaan ende om die meerre vestenisse wille soe hebbe ic Gherijt van Tijpencamp voersc. desen brieff mede beseghelt mit miner seghell. Ghegheuen in 't jaer ons heren dusent driehondert zes ende vijfftigh des saterdaghes na sante Pouwels dach conuersio."

Voorts betrekkelijk dit Amelonge goed uit den volgenden:

„ Ick Henric die Zure in der tijt schult van Zallant make kundich allen luden, dat voer mi quamen int gerighte en in enen ghehegheden heijmael Gherijd van Tijpencampe en Joncfrouwe Johan sijn eghte wijf, en leden dat sij vercofft hebn voer hem en voer oere erfg. erflic en ewilic omme een sume gheldes die hem vol en al betaalt is der Capellen der hillighen sacraments tot Hasselt, achtte merghen landes en ene haluen merghen landes gheleghen in heijnre kerspel, wulckes landes gheleghen sien achtehalue hond ouer die colcken twee, en in herxer marcke zes merghen en vier hond op der zeese tusschen henric van Essen endo Cadeneerts broeder, en dat ander lant is ghelegen bij der ijsselen, wulcke

voersc lant Gherijd en Jonckfrouwe Johan voersc ende oeren ghecoeren mombaer, die oer mit ordel en mit reght ghegheue ware, voer mi oplieten de Capelle voerss toebehoeren alst gheleghen is, en vertoeghen daaruan in den selue eymael mit ordeel en mit reghte, en beleden der Capellen voerss die voerss lant en waere voer een edel eighen, hoe men een edel eighen ten landreghte na reghten waeren sall voer hem en voer oere erfgen. en voer allen die ghene die des toe reghte come wullen. Al argelist hier in wyt geseght. Hier waren auer en aen alse gherightsluden her Barthold van Haersolt Ridder, Johan van Enthenich, Henric van Viernenburgh, Hughe Duuer cnape en andere ghoede lude. In oirconde des brieffs beseghelt mit minen seghell daer ic Gherijd van Typencampe voerss. voer mi en voer minre erfg. mine seghel mede hebbe anghehanghen tot een tughe der waerheijt. Ghegheuen in t jaar ons heren dusent drie hundert t sestigh en aghte op sante Remigius dach."

„Jc Alfer Schetteken in der tijt righter tot Wye make kundich allen luden, dat voer mi quamen in t gherighte ende in enen ghehegheden eijmael Deric Eisen soenen ten Colcke, Gherd en Alsijc sine kijnder, Hadewert Eisen soen ten Colcke, Johan en Hadewert sine kijnder, ende lieten, dat sy vercofft hebn voer hem en voer oer erfge. erflic en ewelic ome ene sume gheldes, die hem voel en al betaald is, der Capellen des hillighen sacraments tot Hasselt, ene merghen landes gheleghen in

hercxer mercke en in wyer mercke opper weeden mit alle slachter nod en sinen toebehoeren, eyghen dyc en weringe, alst gheleghen is buten en bynen dykes an hofsteden lant, en lieten der Capellen voerss. dit voerss lant voer een edelen, verteghen daeruan mit ordeel en mit reght. Argelist hier in vyt geseghd. Hier waren ouer en an als gherights luden Hugo Duuer, Johan van den Campe, Esseeken en Spicker Gherd en ander ghuden luden. In oirconde des brieffs ghesegheld mit minen seghel In den jare ons heren dusent drie hundert en t seuentich op sante Gregorius daghe."

De beleening van dit Amelunge goet geschiedde bij den volgenden brief.

„Allen den ghenen die desen brief sullen sien of horen lesen, doe ic Helmich van Zeelhorst, in der tyt amptman des heeren van sinte Marien t Utrecht in Veluwe, te weten ende oirconde openbaer mit desen teghenwoerdighen breue, dat voer mi quamen en voer thinsghenoten, die hier na bescreuen staen, in den Hof tot Wije daer ic te reghte sat van des heren whegen voerscreuen, Gheryt Eyc, Berthe syn echtte wyf, Gheerthe, Berthe en Ghebbe des voerss Gheryt echtte kindere, ende droghen voer op in minen hant tot orbaer behoeff ende erflicker besittinghe der Capellen des Hillighen Sacramentes tot Hasselt een ghoet gheleghen in Wye en in Heijnre kerspelle, gheheten Amelunge ghoet of dat goed ter Heurne, mit torue mit twighe mit water mit weijde en mit aller slaghter not, alinghe als dat ghe-

leghen is mit alle sinen toebehoeren, ende verteghen daerna op also dat ordel en reghte wisende der thinsghenoten die daer ouer en an waren, dat Gheryt, Berthe syn echttewijf, Gheerte, Berthe en Ghebbe des voerss Gheryts echtte kinder en hoer reghte erfg. mit reghte daer nijt meer toe te seghen en hadden. Doe dit gheschiet ware doen beleende ic dat voerss goet mit allen sinen toebehoeren als voerscreuen is der Capellen voerscreuen erflick ewelick ende ummermeer te besitten ende te bruken voer een edel thins goet, dat Dyric van Redinckhem, die in dier tyt besitter was der voerss Capellen, van nu af aan van de Capellen weghen voerscreuen mit dubbelen thinse als reght was ende ik ontfinckt tot behoef der heren van sinte Marien voerss also dat ordel en reght wisede der thinsghenoten die daer ouer en an waren. dat dit voerss ghoet der voerss Capellen erflick ewickelyk en ummermeer vaste ende stede waer ende anders nijemant mit reghte daer ijet toe te seghen en hadde, behoudelic den heren van sinte marien voerscreuen hoers reghts dat si mit reghte daer an hebben. Doe dit geschiede daer waeren ouer en an als thinsghenoten des voerss houes Helmigh ten Voerde, Heijne van Marne, Lieffert Vernoeden en andere vool ghoede luden. In oirconde des brieffs beseghelt mit minen seghel, ghegheuen in t jaar ons heren dusent drie hundert zes ende vyftich des woensdaghes na Cantate."

De verdere aanwinst van goederen breidde

zich in dier voege uit, dat Jan van Virnenbergh, de 48e Bisschop van Utrecht (1), de eerste fundatie niet alleen confirmeerde, bij sijnen brief „ van sinte Dionysien dag 1368 gegeven op syne slote te Vollenhoe," maar zelfs eenen tweeden priester aanstelde. Zoo geraakte de stichting meer en meer in bloei; velen der geloovigen vonden zich gedrongen de kapel van 't heilige Sacrament met giften te verrijken. In de confirmatie van Bisschop Jan van Virnenbergh worden dezelve opgenoemd. En om de heiligheid der kapelle nog meer te doen uitkomen, werd aan dezelve een aflaat van honderd dagen door den Kardinaal de la Cusa verleend, blijkens het volgende vertaalde stuk:

„ Nicolaas, door de Goddelijke barmhartigheid Priester-Cardinaal van de Heilige Roomsche Kerk etc. Legaat van den apostolischen stoel in Duitschland. In den Heere heil tot in eeuwigheid aan den geloovigen in Christus allen en een ieder. Terwijl wij, zoo als de Apostel spreekt, allen voor den regterstoel van Christus zullen staan, om te ontvangen naar hetgeen wij in het ligchaam gedaan hebben, het zij goed het zij kwaad, moeten wij door werken der barmhartigheid den dag des laatsten oogstes voorkomen, en met het oog op de eeuwigheid hier op aarde zaaijen 't geen

(1) Hij was de opvolger van Jan van Arkel, overleed, niet zonder vermoeden van vergift, den 23 Junij 1371 in het 7de jaar zijner regering, en werd te Utrecht in den Dom zonder eenige lijkstatie begraven.

wij, als God het ons vergelde, mogen verdienen met verdubbelde vrucht in den Hemel in te zamelen, als bezittende eene vaste hoop en vertrouwen, dat ieder, die spaarzamelijk zaait, ook spaarzamelijk zal maaijen, en die in zegeningen zaait, in zegeningen het eeuwige leven zal maaijen. Begeerende aldus dat de kapel genoemd van het Heilige Sacrament in de Stad Hasselt, behoorende onder het Utrechtsche Bisdom, met de haar toekomende eerbewijzingen worde bezocht, en dat de geloovigen zelve des te gereeder om hunner aandacht wille daar te zamen komen, hoe zij er zich overvloediger door de gave der Hemelsche genade gesterkt gevoelen, staan wij, op de barmhartigheid des almagtigen Gods en zijner zalige apostelen Petrus en Paulus verdiensten en magt vertrouwende, aan alle ware boetvaardigen en geloovigen, die op de feesten der geboorte, besnijdenis, verschijning, opstanding, hemelvaart en van het ligchaam van onzen Heere Jesus Christus, en op het feest der uitstorting des heiligen Geestes, en op dat der geboorte, reiniging, boodschap en hemelvaart der gezegende maagd Maria, en der geboorte des gezegenden Johannes des Doopers en der bovengenoemde apostelen Petrus en Paulus, als ook op de feesten der inwijding der Capel zelve, en van derzelver Patroon, ook op aller Heiligen, voornoemde kapel devotelijk mogten hebben bezocht, en daar aan de Goddelijke dingen hebben gemeenschap gehad, en van de goederen hun door God toegedeeld, ter opbouwing

van bovengemelde kapel en ter vermeerdering en herstel van derzelver sieradiën, bulpvaardig het hunne hebben medegedeeld — aan dezen allen staan wij genadig in den Heer honderd dagen aflaat van de hun opgelegde boetedoeningen toe met deze altijd geldige brieven.

Gedaan te Utrecht onder ons zegel op dingsdag den zevenden September in het jaar onzes Heeren een duizend vier honderd een en vijftig van de regering des Allerheiligsten Vaders en Heeren in Christus onzes Heeren Nicolaas V. door Gods voorzienigheid Paus het vijfde."

Zoo bereikte dan de kapel, met zoo veel voorregten beschonken, eene hooge mate van heiligheid; de menigte stroomde van alle kanten derwaarts om deel te erlangen aan de geestelijke voordeelen. Het gebouw stond bij de Enkpoort, ter plaatse waar in dezen tijd door Jan Veldman een huis is gebouwd, op een plein met muurwerk afgeschoten, twelk ook voor begraafplaats diende; het prijkte met een torentje, en was inwendig met een schoon orgel en veel beeldwerk voorzien. Bisschoppen, abten en andere geestelijken, zoo wel als wereldlijke Grooten, wedijverden om strijd, om hunne gaven te offeren; met den dag groeiden de bezittingen aan; in het begin der 16e Eeuw bestonden de vastigheden uit de navolgende:

Het erve en goed Amelunge of het goed ter Heurne onder Wijhe en Heino. — 18 morgen lands in Mastebroek in Hasselterslag, aan-

gekocht van Thijse van Anse, volgens brief voor Henrick van Sternenburgh Schulte in Vollenhoe en Coep Wijnckens soen Schulte to Hasselt van des vrijdaghe na Reminiscere 1369. — Het erve Beurtink te Rheese, vroeger Ouertinge genaamd en reeds gemeld in deze fundatie. — 33 heeren ponden ten laste de stadskiste. — Eenige huispachten gaande uit huizen te Hasselt; sommige van die betaalden in munten, genaamd andriesgulden, witten, placken cromsterten enz. — Drie stukken land in Hombroek. — Tien morgen te Rouveen. — Drie dagmaten aldaar. — Zeven morgen in ten Velde. — De Hofstede met het land in den Oldendijk onder Hasselt. — En voorts nog andere hier en daar verspreid gelegen eigendommen van landen, uitgangen en pachten.

Ten tijde van de viering des aflaats kwamen van alle zijden de geloovigen te Hasselt, om deel te nemen aan de vreugde, die aldaar plaats vond. Op den aflaat verschenen zoowel geestelijke als wereldlijke heeren, die dan van stadswege rijkelijk beschonken werden. Zoo meldt de stadsrekening van 1534: „Beschenkt an spoelluijden van Swoll in onssen aflaet spoelden van thillige Sacrament 1 stuck. — Nogh die spoelluijden vereert tot Gheerts Krijts huijss VIII stucken II placken — Beschenckt die abt van Dijknynghe op onsser aflaet II taecke wynss. — Beschenckt die stadt den Pastoer dar hi thillighe Sacrament droegh op onsser aflaet II taecke wijnss. — Meijster Cornelijs organist 1 g. guld. VI gosselaers.

dat hij vp dagh sacramente vuer die schutters spoelden. — Berge Jans Tromslager XIII ß van dat hie vuer die schutter spoelde vp unser aflaet. — Beschenckt an die obseruanten van Campen I taecke wijnss. — An die Prauwest van Zwarten Water V taecken wijnss."

In andere rekeningen komen geschenken voor, gegeven aan „ de kerspellieden van Ruenvene doe sij vp onsser aflaet kwamen."

Zoo bleef de kapelle in aanzien en rijkdom toenemen, en wel langer dan elders met zulke gebouwen plaats had; daar het bekend is, dat Hasselt in de Spaansche beroerten langen tijd die zijde bleef aankleven te gelijk met de Roomsche Godsdienst.

Bij commissie van den Stadhouder Gillis van Barlaymont, Heer van Hierges, van 24 Junij 1576, wordt nog Heer Henrick Grubbinck priester van synt Steffens kerk benoemd tot vicarius in de hillighe stede kapel. Doch ook nu begon de welstand der oud-geloovigen met rassche schreden ten einde te spoeden. Bij het oproer der soldaten onder hopman Doornink in 1582, die de Spaanschgezinden voorkwam, met Hasselt aan de zijde der Staatschen over te brengen, ontging de kapel de schendzieke hand niet. Eene nota van het geen vernield, geplunderd en vermist werd bevonden, meldt ten aanzien der kapel het volgende.

„ Uth der hillighen stede genomen alles wat aldaer in geweest is van metalen, van landfursten en andere heren tot ene gedagh-

tenisse daer in gegeuen waer. It. dat schone orgel met dat iserwerck is t samen vernield, hebn oick uth die guten en mede boue van die kercke alle dat loet gebroocken en medegenomen (1)."

Reeds in 1579 waren de goederen van de kapel onder superintendentie gesteld van Johan Sloet, drost van Vollenhove, en van der Beeck, Landrentmeester van Salland, als provisoren der kapel, gelijk blijkt uit een' brief van 29 November 1579, waarbij dezelve „ tot conseruatie derzelver Capelle ende oers kerckhoue muren sampt derseluer vpkomste augmentatie ende betere profyt, uitdoen in erfpacht aan Johan van Wilp een colckgen ende ledige plaesken als deselue Capelle liggende heeft tusschen Johans voerss hoff en der stadtwal." Doch ook weinig later moest kapel en kerkhof grooten aanstoot lijden. In Augustus 1587 deed de geweldige provoost van den Vrijheer van Hohensaxen afbreken de kerkmuren om het kerkhof der heilige stede kapel, niet tegenstaande de sterke protestatien van Schepenen en Raad der Stadt Hasselt, eenige jaren te voren. Daar nu de Hervormde Godsdienst te Hasselt was ingevoerd, was de aflaat reeds niet meer gevierd geworden, en alle godsdienstoefeningen in de kapel geschorst.

Dit en de beide voren verhaalde beroovin-

---

(1) Zie *Overijss. Alm.* voor 1848 bl. 267.

gen deden Schepenen en Raad besluiten, om het gebouw te doen afbreken, 't geen dan geschiedde, blijkens het navolgende stuk.

„ Condich zij allen en jeder menichlyken
„ die dezen Contracten aengaen ende voer-
„ comen, welcker gestalte Derck van Olst
„ en Wijlm Wijlms hebben angenoemen allet
„ steenwerck van des Sacraments Capelle byn-
„ nen Hasselt, genoempt die Hilligen stede,
„ aftebreecken op t voordelickste soewel t fun-
„ dament onder der eerden liggende als t'welk
„ bouen der eerden staende, die steenen
„ schoene te maecken, die sarcken ende es-
„ tricken wther eerde te brengen ende allet
„ werck daertoe nodich te vullen brengen,
„ wthgesondert alleene dat men van der stadt
„ weghen sal arbeyders bestellen die den schoe-
„ ne gemaackte steen hem afdragen, voor
„ welcker arbeit die cameners ende tijmmer-
„ meesters der stadt Hasselt hebben beloeft
„ Derck van Olst en Wijlem Wijllems t gheuen
„ ende betalen die some van twee hondert
„ ende twijntig kaerels gulden t stuk van je-
„ der carels gerekent tot twijntigh stueuers
„ ende daer en bouen vier tonne hairlemmer
„ bier oft vyftien kaerels gl in plaetsen van
„ de vier tonne biers; ende daer beneuens
„ sullen de cameners ende tijmmermeysters die
„ voerss metselaers leueren vyffhondert talholts
„ ende twijntigh deele om te gebruecken tott
„ affbreeckinge van het gewulffte en na het
„ gebrueck d selue weder te leueren tot be-
„ hoeff der stadt. Tverstaene dat Derck van

„ Olst ende Wijllem Wijllems messelaers voerss
„ sullen t werk aenvangen naest coemende
„ maandaegs ende daer nijet wthscheijden
„ voer en al eer t selue werck sal vullen-
„ braght syn, ende des sal men hen lueden
„ alle weecke enige peninge schieten ende na
„ het vullenbraghte werck die laeste penyge
„ aentellen, en mede sal men haer gedueren-
„ de dit werck alhier verschaffen huessinge
„ t weten een camer met twee bedden tot ha-
„ ren nootdrufft, oirconde die subscriptie van
„ die tijmermeysters der stadt in de tyt en
„ van de voern messelaers. Aldus gedaen
„ bijne Hasselt den XXIX Juny 1590. Ge-
„ teekend Jan Leyssen, Harmen Rueloffs Lin-
„ tijnck, Derck van Olst, Wylm + Wyllems
„ merck.

Ofschoon de kapel alzoo zelve verdween bleef de plaats in bestendigen reuk van heiligheid. Menigmaal hadden aldaar of meer heimelijk of meer openlijk bedevaarten plaats, waartegen dikwijls van de stedelijke regeringen verbod geschiedde. In het boek van peccatoria van 1601 vindt men aengeteekend, dat Petertje zall. Derck Wychers weduwe op ten XIII Octobris op de hillige stede kerckhoff tegen het verbod van de Magistraat bedevaert gedaan heeft. Zelfs vonden Gedeputeerden van de Staten van Overijssel goed, navolgende Publicatie te laten afgaan (1).

---

(1) Reeds in 1615 klaagde de Synode van Overijssel

„ Die gedeputeerde van de staten van Overyssel doen te weten: alsoo wy in ervaringe komen, dat op eenige plaatsen deser Provintie ende sonderlinge tot Hasselt ende Oldenzaal in den verleden ende voorgaande jaeren op den tweeden donderdach nae Pincxteren Publycque Bedevhaerten ende superstitieuse processien gedaen zyn geworden: so ist dat wy tot voorkominge van sulckx ordonneren ende beveelen dat niemandt hem zal vervorderen sodaene Bedevhaerten ende publycque Processien te helpen doen ofte by te wezen, als by de boeten van thien olde schilden, de Hoochheit deser lantschap te verbeuren by yeder ene die by sodaene Bedevhaerten ende Processien bevonden sullen worden, ontbieden ende versoecken over sulcks alle Officieren ende Magistraeten, dien het aangaet, hierop te willen letten ende doen letten en die Contraventeurs te corigeeren ende boeten sonder eenige dissimulatie. Ende omdat niemand hiervan eenighe onwetenheyt mach pretendieren sal dese alome daer t behoort gepubliceerd ende g'affigeert worden. Actum Zwolle den 17 Juny 1641. Was get. R. van Haersolte vt. ter ordonnantie van de Gedeputeerde voers. Roelinck."

Nog later was de heilige stede in aandenken, en vele bovenlanders, Hasselt op hunne

---

over deze bedevaarten bij het politiek bestuur. Gedurende het twaalfjarig bestand achtte dit niet raadzaam, er maatregelen tegen te nemen. De klagt werd in 1632, 1633, 1634, 1638 vernieuwd.

5

reize naar Holland aandoende, bezochten deze plaats; en zóó kunnen de tijden verloopen, dat heden ten dage er velen, die zelfs te Hasselt wonen, naauwelijks iets van deze vermaarde kapel weten, en de plaats niet meer kunnen aanwijzen.

De goederen, aan dezelve behoorende, werden reeds bij resolutie der gezworen Gemeente van 28 December 1582 overgegeven tot behoef der arme verlaten weeskinderen of tot stads voordeel, behalve de 18 morgen lands, waarvan de opkomsten bij uitsluiting zouden dienen tot onderhoud van predikant en schoolmeester. Het erve Amelunge was reeds in 1445 in erfpacht gegeven, volgens het navolgende stuk.

„Wy Johan van Kaerler inder tyt Righter toe wije ende Andreas van Elme Righter toe Heyne, maken condich allen luijden mid desen openen breuue, dat voer my Johan Righter voerss gecomen is, daer ik toe richte sad in den gerichte van Wye en voer my Andreas Richter voerss. daer ick toe richte sad in den voerss gerichte van Wye, daer my Johan Richter voerss der eerden gaue van desen sake hier na bescreue, en in ene gehegeden heymael en voer ceurnoeten en gerichtsluden hierna bescreuen, Gheerloch Swarten en Grete syn echte wyff en die selue Grete mit Gheerloch voerss oren gecorene mombaer, die oer daar voer ons in beyden gerichten voerss gegeuen ward, van desen saken hier na bescreuen als rechte was, ende becanden dat

zee mid vryen willen en gueden berade voer hem ende oere erfg. erflick gepacht hadden ende ontfengen daer voer ons in enen rechten steden erfpachten voer hem ende ore Erfge. van Albert Radermaker in der tyt Prouisoer der Capellen der hilliger steden toe Hasselt ende van Geeret Geyen die hem toegeuoget was in desen saken van onsen genadigen heren heren Rodolph van Deepholt bysscop toe Utrecht toe ewigen dagen der voerss Capellen en der vicarien die daar yne gestichtet sind, erue en gued geheten amelunx gued of dat gued ter Heurne, als dat mid synen alingen toebehoeren ende slachter nod gelegen is toe water en toe lande, toe torue toe twyge, toe wege en toe velde mid synen alingen toebehoer in den kerspelen van Wye en van der Heyne mid allen dyken en weteringen, raede en onrade als daertoe behoerd en oppe licht en oppe comen mach. Als om drie en tachtich heren ponde jaerlyxscher renthen payements als onse heere van den lande jaerlix boren doet voer syne pacht in Zallant te betalen alle jaer, die ene helft toe sante Merten in den Wynter en dye andere helft toe Sante Peter ad Cathedram off bynen achtte dagen nae elcken termyne voerss onbegrepen toe pachte rechte, ende gescede des neijds soe moegen die vicarien of prouisores en verwarers der Capellen voerss, die dan in der tyt synd off oer gewaerde boere jaerlix penden die voerss pacht en penden toe elcken termine voerss vut den voerss erue ende gueden

en synen toebehoeren als rechte pacht en mid den panden voerss te varen als recht is van panden, die voerss pacht gepand sind, en hier toe voer alsulcke veer olde groete des jaers als men daer jaerlix van schuldich is en te betalen plecht den Praest van Sante Marien te Utrecht in den hoff toe Oene op Sante Martens dach in den wynter off des anderen dages daernae by dubbelden tynse. En is vorwarden, dat alsoe vake dat gued versterfft of verander werd, dat men dat dan verseucken sall mid veer olde groete voerss, wantet anders toe houe ledich solde werden, en mede dat men dat erue en gued neyd spleten off delen en sall, mer dat het an een bleuen sall nae ynholt der breuen, die Bisscop Johan van Arckel seliger gedachten ende een Praest van Sante Marien voerss daer van gegeuen hebben, ende voerd mid al sulcken rechte als die voerss breue yneholden, en welck voerss erue en gued gelegen is an stucken ende oppe steden hiernae bescreuen. In den eersten die hofstede daer Geerlochs voerss bouhues oppe steed schetende mid den enen ende an den dyk ende mid den anderen an heyckwegen maed dar an die oestsyde naast gelandet is Geerloch Swarte mid den spiker akker, ende an dye westsyde Berend Jacobs soen; item een acker lants schietende an die oestsyde bylanx Henrix land van Essen Geerds soen, ende an dye west syde Geerloch Swarten, schetende mid den zuydende an Henrix land van Essen en mid den noerdende ant dwarsland; item een

acker streckende an dije westsijde bylanx Seijnen van Ytersem ende an dije oestsyde bylanx Johan Ludekens soens acker daer syn bouheus oppe steed, schetende van der heeren straten ant dwarsland mid den noerdende; item een acker streckende an die westsijde bijlanx den acker daer Johan Ludekens soens bouheus oppesteed en an die oestsyde bylanx Johan Cokemans lant schetende van des heeren straten ant dwarsland; item dree acker lants op den dwarslande strekkende ten noerdwerd bylanx Johan Ludekens soens lant en an die zuudsyde bylanx Geerlochs Swarten lant, schetende mid den westende an dye heylewige maed en mid den oestende an die dyck maad: item een acker gelegen in den lutticker maad schetende zuudwerd bylanx Henrix land van Essen ende ten noerden bylanx onss heren lant van Utrecht, daer an dye oest syde licht die grote maad en an die westsyde Seine van Ytersem; item twe acker lants op der marcken, streeckende an dye noerdsyde bylanx Johan Ludekens soens lant en Johan Cokemans lant, schetende an dat oestende van dye heylewige maad ten westwerd an den dyck; item dree ackere buten dijckes op den toeghe streckende an dije noerdsyde bylanx Henrix lant van Essen en an die zuudsyde bylanx Geerlochs Swarten lant, schetende van den dycke in dye yssele; item omtrent ene halue mergen by haermans hofstede streckende an dye westsyde bylanx den dyck ende an dye oestsyde bylanx der meenten en Johan Lude-

kens soens lant, schetende mid den noerdende an den heyliwige maad ende mid den zuud ende an haermans hofstede; item ene halue hofstede mid den halue campeken daer henrick die becker oppe woend; item dat halue dychslach gelegen in den wester engk streckende an dije zuudsyde bylanx onss heren lant en an die noerdsyde Berent Jacobs soens, schetende ten westwerd an den helen wech en ten oesten an die weteringe; item dree acker lants voer der waden streckende an die zuudsyde bylanx der costeren van Deuenter, en an die noerdsyde her Dirck van Herxen, streckende mid den westende an ysseldyck ende mid den oestende an schuijlsgrauen; item an der auyt een acker lants streckende mid der noerdsyde bylanx Henricx lant van Essen en mid der zuud syde an Splijthlofs lant, schetende mid den westende an den helen wech en mid den oestende an Cokemans lant; item ene mergen lants gelegen in den waersclage, streckende mid der suudsyde bylanx onss heren lant en mid der noerdsyde bylanx Geerlochs Swarten lant, schetende mid der oestende an soestweteringe en mid den westende an den helen wech; item ene camp lants gelegen in starels slach streckende mid der zuud syde bylanx Johan ludekens lant en Geerloch Swarten lant en mid der noerdersyde bylanx Esschinger slach, schetende mid den oestende an Wychman Gryme en mid den westende an die soestweteringe; item die helft van amelinger sclagen streckende an die zuudsyde by-

lanx onss heren lant van Utrecht en mid den noerdsyde bylanx Geerlochs Swarten en Simon van Schuylenburch, schetende mid den westende an die soestweteringe en mid die oestende an die oldeweteringe; item omtrent ene mergen lants off wat meer streckende mid der zuuder syde bylanx Willem Wiecherdinx lant en mid der noerd syde bylanx Henrix van Essen lant, schetende met den oestende an Euert Tyasen kinder lant en mid den westende an des Veliken grauen; item een halff mudde roggen sjaers vut de bouynghe geheten der Monnekehuus; item noch heedveld en ander vene soe als die gesclegen sind toe desen erue voerss gelegen yn heyne kerspell; item een halff mudde roggen sjaers vut der oue heyne, mede in dese pachtinge gesceed in al sulcken vorwerden. Wantet geuallen mochtte dat dit voerss erue en gued verquaden en verachteren mochte, dat God verbede, als by dycken weteringe waeden off andere ongeuallen, woe dat toe comen mochtte, alsoe dat jaerliks gebreke mochte uallen in der betalinge deser pachte voerss en dat die Capelle en vicarien voerss nyed gereetlicke daer vut jaerlix boren en weruen off penden en konden, omdat te verheuden soe hebben Geerloch en Grete syn huusvrouwe voerss en dieselue Grete mid Geerloch oren mombaer voerss, voer my Johan Richter voerss in den seluen gerichte der Capellen en den vicarien voerss en oren nacomelingen toe ewige dagen voer hem en ore erfg. gesad tot enen onderpande achtte

mergen lants, hier na bescreuen, ende hebben dese voerss dree en tachtich heren ponde ende tyns voerss jaerlixer rente daer erflick mede ouer gelecht, welcke achtte mergen lants voerss gelegen sint in den gerichte van Wye op hier na bescreuen, in 't eerste dree mergen lants gelegen in der buerscapp van Herxen en sind geheten heylewige maede daer an die noerdsyde mede naestgelandet is Johan Ludekens soen geheten Cute, en an die westsyde Johan voerss en Johan Cokeman en mer ander luden, en an dije zuudsyde Johan Cokeman voerss en Berend Jacobs, en an dije oestsyde Johan Ludekens voerss ende Geerloch voerss; ende vyff mergen gelegen in den voerss gerichte en onder buerscappe toe Wynvoerde, daer dree mergen van licht op wijer enge streckende mid den oestende an kensekens made en mid den westende an lant dat den houe toe wije toebehoerd, ende mid den noerdende an der kerken lant toe Wye, en mit den zuudende an den helen wech, ende daar twee mergen van liggen op Homeden daer an die oestsyde naest gelegen is dye ysseldyck en an dye noerdsyde Dirck ten Voede en an dye zuudsyde Willem Henrix en an dye west syde die yssele. Ende dese voerss achtte mergen lants hebben Geerloch en Grete voerss gesad als voerss steed in voerwarden dat dese voerss dree en tachtig heren ponden sjaers en jaerlixscher tyns erflich en ewelick jaerlix alsoe well gaen sullen vut desen achtte mergens lant als vut den erue en guede voerss,

ende dat die voerss vicarien en prouisores of oer gewaerde bode die jaerlix penden moegen in allen formen als voerss steed, alsoe wall vut den achtte mergen lants voerss als vut den guede voerss, woe hem dat beste diend en geuogeth; welke achtte mergen lants wesen sullen een edell eijgen, en dese voerss pacht sal dije eerste pacht wesen, die daer vut gaen sal. Mede sind voerwaerden waerd dat men ene ghemene scattinge vut werde gesad in Zallant en die voerss gued op scattinge gesad werde die men daer off hebben wolde, soe sullen die vicarien inder tyt die affdoen en Geerloch voerss of besitter van dit gued van scadeloos holden want die heren slands daer nij scattinge van genomen en hebben, behol-delick elcken vicaris syns rechts nae ynholt ore fundatie. Mede sind vorwarde weerd dat Gerloch voerss affliuich worde sonder echte wettelicke buerd, soe sall dese voerss pach-tinge des gueds voerss weder eruen en co-men op Geerlochs voerss erfg. en nyed op Greten voerss syn huusurouwe off ore erfg. ende weerd dat Geerloch voerss echte witlicke beurd achter late en des gelikes affliuich wor-de sonder echte witlicke beurd, soe sal t'eruen op Geerlochs naeste erfg. en nyed op Greten voerss off op ore erfg. want men dit gued voerss nyed spleten noch delen en mach en an énen mensche bliuen sal na ijnhold der breue Bysscops Johans en des Praesst voerss en des erffpachts brieff deen Geerlochs voerss daer weder uan heeft, welcken breeff Albert

Rademaker en Geerd Geijen voorss besegelt hebben en deen onsse genedige here her Rodolf bysscop tot Utrecht mede besegelt en confirmiert heeft mid een transfix daer doer gestoocken daar dese breeff als een reuers breef vut gemaket is en all eens holden nae gewoenten eens reuers breeff. Ende Geerlochs en Grete voerss en die selue Grete mid Geerloch oren mombaer voerss gengen voer onss Johan en Andries richters voerss en voer elcken bysonder in den voerss gerichten vut voer hem en ore erfg dese voerss dree en tachtich heren ponden voerss sjaers en den voerss tyns sjaers, en droegen die op als recht was der voerss Capellen en vicarien toe ewigen dagen vut den erue en guede en achtte mergen lants voerss samentlick ende onuersceijden welcke oplaatinge Albert Rademaker en Geerd Geijen voerss ontfengen tot behoeff der Capellen en vicarien voerss als ore verwaerers en daer toegeuoeget ende loueden jaerlix guede betalinge te doen in allen maniere als voerss steed, en loueden mede dat dese voerss jaerlixsche pacht en tyns die eerste pacht wesen sall die vut den erue ende guede en achtte mergen lants voerss jaerlix gaen sall voer hem en ore erfg en voer alle die ghene dye des toe rechte comen willen, alle argelist hierijn vut gesproocken. Daer dit gesciede voer mij Johan Richter daer waeren ouer en an als coernoeten en gerichtsluuden Johan die Swarten en Berend Jacop soen en meer guede lude genoech, en daer dat gescede

voer my Andrees richter voerss waeren ouer en an als coernoeten en gerichts luuden Jacop die Wreede ende Herman Ramelman en meer guede luuden genoech. In tuuchnis der waerheyt soo hebben wy Johan en Andrees richters voerss om beden willen Geerlochs en Grete voerss onssen zegele an desen breeff gehengen, en want wy Geerlochs en Grete voerss voerscreuene pachtinghe stede en vaste louen te holden mid allen punten en vorwarden als voerss steed voer ons ende onsse erfg. soe heb ick Geerloch voerss des tot tughe om die mere vestenisse en om beden willen Grete myner huusurouwe voerss myn zegell mede an desen breef gehangen, gegeuen in t jaer onss heren dusend vier hunderd vyff en veertich op Sante Thomas dach."

Tot in het midden der 17de eeuw is deze erfpacht jaarlijks aan de Stad betaald geworden door het geslacht van Vilsteren, als bezitter van het erve Amelunge, naderhand Nack genaamd, en toen verkocht.

Zoo als over het erve Buurtink met eene volle waar in de buurschap Rheze, ontstonden over het inkomen en het eigendom der 18 morgen lant in Hasselterslag in Mastebroek, tusschen Ridderschap en Steden en de Regering van Hasselt hevige geschillen. Eerstgemelden beschouwden dit als landsdomein, als zijnde door den Landsheer gegeven; de Stad Hasselt daarentegen beweerde, dat het uit de middelen der fundatie was aangekocht. Op den 22sten Maart 1583 verpachtte de landrentmeester van Zal-

land deze 18 morgen, niet tegenstaande herhaalde scherpe protestatien van den Magistraat van Hasselt, die zich dan ook in het bezit zoo mogelijk handhaafde. Ridderschap en Steden besloten toen, om aan den Drost van Vollenhove, Johan Sloet, de 18 morgen wegens door hem ten behoeve van de provincie opgeschoten gelden, in pandschap af te staan. De Regering van Hasselt verzettede zich tegen deze vervreemding van hun eigendom bij eene ampele deductie en bleef middelerwijl in het beheer van het land, ofschoon Ridderschap en Steden op die deductie, bij resolutie van den 8 December 1585, goedvonden den Drost te laten in het bezit der 18 morgen, zoo als zij vroeger den Schultus van Hasselt Allard van Brandenburg gelastten, dezen in het bezit te handhaven, bij verlies van zijn ambt. Op den eersten April 1586 verhuurde de Raad der Stad Hasselt de 18 morgen aan Tobias Hendrik, burger van Zwolle, die in dit bezit door den Drost gewapenderhand gestoord werd, waarover de magistraat van Zwolle aan die van Hasselt voor en in 't belang van dezen hunnen burger klaagde. Doch ook de Drost klaagde bij zijnen brief aan Ridderschap en Steden van den 27sten Mei van dat jaar, dat hij in geene drie jaren de pacht ontvangen had. Ofschoon de Stadhouder Graaf van Nieuwenaar (1), bij schrijven van 14

---

(1) Aan dezen was den 6 Oct. 1584 de beslissing door Ridderschap en Steden opgedragen. Zijne uit-

April 1586, den bevelhebber en hopluiden der bezetting van Hasselt gelastte, om den Drost Sloet de sterke hand te leenen, op het aanhouden van den Drost schreven de aanwezigen van Ridderschap en Steden en verzochten de regering van Hasselt, om zonder harde middelen afstand van de 18 morgen te doen; doch deze wisten van den Graaf van Leijcester in dat zelfde jaar akte te erlangen, waarbij hij den eigendom aan de Stad Hasselt confirmeerde. Ook de bekende Carel Roorda stelde zich voor de stad in de bres. Vervolgens werd deze kwestie in een regtsgeding gebragt voor het Schoutengerigt van Kampen, waarbij de Drost Sloet in het bezit werd gehandhaafd, doch waaraan Schepenen en Raad van Hasselt zich niet onderwierpen. Eindelijk, na veelvuldige betoogen en protesten wederzijds, besloten de Generale Staten, bij akte van 30 Mei 1594, aan de regering van Hasselt over te geven de inkomsten dezer 18 morgen lands,

---

spraak, den 13 Jan. 1585 was: dat de Drost Sloet, als in possessie zijnde, er niet in behoorde geturbeerd te worden dan met landregt. Daar de regering van Hasselt zich beklaagde, geene middelen te hebben, om den predikant en de kerkedienaars te onderhouden, zoo moest zij binnen eene maand schriftelijk overgeven, hoe vele vicarien of præbenden de stad had, hoe veel zij opbragten en wie deze vicarien en præbenden genoot. Reeds den 19 Maart 1584 hadden de predikant Thomas Roothuis, Willem Egberts en Herman Gerrits van wege de gemeente, de pacht der 18 morgen tot onderhoud van den predikant verzocht, hetwelk de Magistraat ondersteunde.

om daaruit te onderhouden een predikant en schoolmeester. Zoo werd dan ten laatste de stad in haar regt gehandhaafd, doch erlangde zij het geheele genot niet, vóór dat zij de pandpenningen op den 18den September 1594, ten beloope van 550 goudgulden, had opgebragt, en nam hiermede deze ingewikkelde kwestie voor goed een einde. De Stad Hasselt behield tot op den 22sten Maart 1679 den volkomen eigendom, doch verkocht als toen deze 18 morgen aan Jonker Godtschalch de Pottre voor veertien duizend twee honderd gulden, tot kwijting der menigvuldige schulden, waarin de stad gedompeld was, door verloop van nering, verarming der burgerij, en de invasie der Munstersche troepen.

Van alle de goederen dezer kapel is heden ten dage niets meer in het bezit der Stad Hasselt, dan een perceel land, de tien morgen genaamd, gelegen aan de Noordzijde van de Dedemsvaart te Rouveen.

OUDE MUNTEN.

Naar Californie! naar Californie! aldus vangt eene mededeeling aan, geplaatst in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* van Vrijdag den 20 April 1849 N° 32. Die mededeeling trok mijne aandacht, dewijl daarin werd vermeld de, in de nabijheid van de Kerk te *Heemse*, Gemeente *Ambt Hardenberg*, Provincie *Overijssel*, door de meid van den landbouwer R. W., gedane vond van eenen aarden pot met *zeven* goudstukken, zeer dun en verschillende in grootte, enz.

Ik deed pogingen ter verkrijging van inlichting daarover, en om zoo mogelijk eenige van die munten te zien, ten einde dezelve te onderzoeken en voor de liefhebbers van oude munten op te geven. Weldra ontving ik dan ook, door vriendelijke tusschenkomst der Heeren *J. A. Baron van Ittersum* en *H. Mouw*, de eerste lid der provinciale Staten, de laatste predikant, en beide wonende te *Heemse*, de meeste van die aldaar gevondene oude munten, bestaande in de volgende soorten:

1° fraaije gouden *klinkaert* (te oordeelen naar de benaming van bijna soortgelijke munt

bij *K. van Alkemade*, *Munten der graven van Holland* (1), afgebeeld) van *Lodewijk* bijgenaamd *van Malen* Graaf van *Vlaanderen* 1346—1384. Op de voorzijde staat het omschrift: *Ludovicus dei gra*(tia) *com*(es) *et Dns* (dominus) *Fland*(riæ) dat is: *Lodewijk door Gods genade graaf en heer van Vlaanderen;* zoodat dit muntstuk ook bevestigt hetgeen *van Alkemade* t. a. p. op Bladz. 129 zegt, en hetgeen mede door het zilveren muntstuk, afgebeeld in de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* van 1849, bladz. 130, is aangetoond. Op de keerzijde van dat gouden muntstuk staat: *Christus vincit*, *Christus regnat*, *Christus imperat*, tot omschrift, d. i. *Christus overwint*, *Christus regeert*, *Christus gebiedt.* De afteekening van dien klinkaert gaat hierbij; hij is aan goud waard geschat *f* 7.20, als wegende nog 4 wigtjes 5 korrels, en het goud gekeurd zijnde 23¾ karaat. Op de voorzijde ziet men den gekroonden, en op eenen troon zittenden Vorst, houdende in de regterhand een zwaard, en met de linker een wapenschild, waarop staat een klimmende leeuw.

2° fraaije gouden *Brabandsche* munt, denkelijk een *Gouden Peter.* Het stuk heeft op de voorzijde een in vieren gedeeld wapenschild, waarop vier klimmende leeuwen, waarvan

(1) Zie dat werk, plaat XXXI en XXXII, Bladz. 122.

No. 1.

No. 2.

No. 5.

No. 6.

twee met gespleten staart; achter het schild is de beeldtenis van eenen heilige, hebbende een' straalkrans om het hoofd, en opheffende met de regter hand een boek, met de linker hand een sleutel. Het omschrift luidt: *Wencelaus et. Johanna dei gra*(tia) *Brab*(antiæ) *Duces*, d. i. *Wencelaus en Johanna door Gods genade Hertogen van Braband*. Op de keerzijde staat eene kruiswijze versiering met het omschrift: *Christus vincit*. *Christus regnat*, *Christus imperat*. Dat muntstuk is tusschen 1355 en 1383 geslagen, want *Johanna*, dochter van *Jan* de IIIe, 23e Hertog van *Braband* overleden in 1355, volgde genoemden haren vader op. Zij was eerst gehuwd aan *Willem* de II, Graaf van *Henegouwen* en *Holland*, die in 1345 bij eenen slag tegen de Friezen bleef, daarna huwde zij aan *Wencelaus* zoon van *Jan*, 46e Koning van *Bohemen* en 1e Hertog van *Luxemburg*. *Wencelaus* stierf kinderloos in 1383; zijne weduwe *Johanna* overleed in 1406 (1). Dat muntstuk, hierbij afgebeeld, weegt 4 w. 1 k., is gekeurd te zijn goud van 23¾ karaat, en *f* 6,56 gouds waarde te hebben. Wat de afbeelding op de voorzijde betreft, heeft zij eenige overeenkomst met den *zilveren peter*, als munt van *Jan van Arkel*, Bis-

---

(1) Zie *A. G. Luicius Algem. Hist. Geogr. en Geneal. Woordenboek*, op het woord *Braband*, bl. 109.

schop van *Luik*, beschreven en afgebeeld door den Heer *A. J. B. de Roije van Wichen* (1).

3° Gouden *Lam* van *Braband*. Van eene gelijksoortige, gevonden te *Lonneker* in *Overijssel*, is de afteekening gegeven in den Almanak van 1849 (2). Dit muntstuk, wegende 4 w. 6 k., en het goud gekeurd 20 karaat, is waardig geschat *f* 6.44.

4° Gouden *dukaat* van *Willem* V., Graaf van *Holland*, 1351—1358. Van zoodanige munt is de beschrijving en afbeelding bij *van Alkemade* (3). Deze dukaat, zijnde gekeurd goud van 23⅞ karaat en wegende 3 w. 5 k., is waardig gesteld *f* 5.60.

5° Gouden *Arnhemsche Rijngulden* van *Willem van Gulik*, als Hertog van *Gelre* en Graaf van *Zutphen* 1377—1409 (4). Dat muntstuk is vóór 1393 geslagen, wijl in dat jaar genoemde *Willem* ook Hertog van *Gulik* is geworden (5). De afteekening van dien *Rijngulden* is hierbij. De voorzijde vertoont, tusschen twee kolommen

---

(1) *Eenige middeleeuwsche munten, noodmunten en zeldzame penningen, beschreven en afgebeeld door A. J. B. de Roije van Wichen* (niet in den handel), te Nijmegen bij C. A. Vieweg 1847.

(2) *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 1849, Bladz. 124, afb. No 1.

(3) *K. van Alkemade* t. a. p. plaat XXV onder aan, Bladz. 88.

(4) *Nijhoff*, *Geschiedenis van Gelderland* D. 3 pag. XXXV en aldaar de noot 4.

(5) Zie *Nijhoff* t. a. p. Bladz. LXXXI.

of langwerpige torens, die boven en ter zijde sterkten of wachthuizen dragen, het borstbeeld van eenen man, houdende in de regterhand een zwaard, en in de linker denkelijk een boek; terwijl boven zijn hoofd een versierde boog, en onder zijne handen een wapenschild, waarop een klimmende leeuw met gespleten staart, zich bevinden; luidende het omschrift: *Wilh*(elm) *dux* *gelr*(iæ) *et* *com*(es) A(rnemensis) d. i. *Wilhelm Hertog van Gelre en Graaf.* A. is het muntteeken *Arnhem*, als dáár geslagen zijnde. De keerzijde doet zien twee naast elkander geplaatste wapenschilden; op het één de klimmende leeuw met gespleten staart, op het ander de dubbelde arend; die wapens zijn met *Gothische* versiering omgeven; terwijl het omschrift is: *Benedict*(us) *qui venit in nomine* (Domini) d. i. *Gezegend die komt in naam des Heeren.* Het muntstuk, wegende 3 w. 4 k. aan goud van 23¾ kaart, is gewaardeerd op *f* 5.44.

6° Waarschijnlijk de, ook vóór 1393 geslagen, zilveren *groot* van den zelfden *Willem van Gulik*, dus vóór dat hij den titel van *Hertog van Gulik* bij dien van *Gelre* voegde. Dat muntstuk, mede hiernevens afgeteekend, vertoont op de voorzijde een' gekroonden helm met deszelfs versierselen en paauwenveren, waarin staat een rond wapenschildje, waarop zich bevindt een klimmende leeuw met gespleten staart;

luidende het omschrift: *Wilhelm dux gelr*(iæ) *et Com*(es) *Zutp*(haniæ), d. i. *Wilhelm Hertog van Gelre en Graaf van Zutphen*. Op de keerzijde staat een kruis met de letters S. A. N. R., welke aanduiden de namen der vier hoofdsteden *Sutphen*, *Arnhem*, *Nymegen*, *Roermond*. Dit muntstuk is gekeurd te zijn zilver van 8 penningen, weegt 2 w. 3 k. en werd gewaardeerd op 12½ cent zilverwaarde. Die munt is ook afgebeeld en beschreven in het opgegeven keurig net werkje van den Heer *A. J. B. de Roije van Wichen*.

7° Waarschijnlijk de zilveren *halve groot* van *Lodewijk* de IX, Koning van Frankrijk, bijgenaamd *de Heilige*, 1226—1270. Wat de afbeelding op voor- en keerzijden betreft, komt dat muntstuk overeen met de afbeelding van den *heele groot* van *Philippe le Bel* in den Almanak van 1849 (1). De *halve* groot is echter kleiner, en op de keerzijde luidt het middelste omschrift: *Ludovicus Rex*. Dat muntstuk is gebroken, bestaat uit zilver van 4 penn., weegt 9 k. en werd gewaardeerd op 2½ cent.

8° Zilveren munt van *Jan van Diest*, 45e Bisschop van *Utrecht*, 1322—1341. Dat muntstuk is meer gaaf dan de afbeelding te zien bij *F. van Mieris* (2). Hetzelve

---

(1) Zie *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 1849 Bladz. 125, letter A.

(2) Zie *Beschrijving der Bisschoppelijke Munten en Zegelen door F. van Mieris*, Bladz. 203, plaat VI, N. 2.

No. 11.

No. 13

No. 12.

is geslagen te *Vollenhoven* in *Overijssel*, en gelijk aan dat, hetwelk onder *Lonneker* gevonden en vermeld is in den Almanak van 1849 (1). Dit muntstuk weegt nog 1 w. 3 à 4 k., is zilver van 6 penn. en waardig geschat 5 á 6 cent.

9° Zilveren *Cromstaart* van *Lodewijk* de II, genaamd van *Malen*, Graaf en Heer van *Vlaanderen* 1346—1384. Van soortgelijke munt, te *Lonneker* gevonden, is de afbeelding gegeven in den Almanak van 1849 (2). Deze munt weegt 3 w. 7 k., is 8 penn. zilver en geschat op 22 cent.

10° Zilveren *halve Botdrager* van denzelfden *Lodewijk*. Van den *heele Botdrager*, dien hij liet slaan, is de afteekening in de Overijsselsche Almanak van 1849 (3). Die halve weegt nog 2 w. 2½ k., is zilver van 7 penn. en geschat op 11½ cent.

11° Zilveren *gros* van *Praag;* de afbeelding is hierbij. De voorzijde vertoont een' klimmenden leeuw met gespleten staart, en het omschrift, gedeeltelijk leesbaar, luidt: *Grossi Pragenses* d. i. *Praagsche Grossen.* De keerzijde heeft een kroon en grootendeels leesbare omschriften luidende: *Karolus Primus Dei gr*(atia) *Rex Boemie*

---

(1) Zie *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 1849, Bladz. 127, lett. I.

(2) Zie *Overijsselsche Almanak* 1849, Bladz. 130 lett. O.

(3) Zie *Overijsselsche Almanak* 1849, Bladz. 129 lett. N.

d. i. *Karel de eerste door Gods genade Koning van Bohemen.* Deze *Karel* was *als Keizer van Duitschland* de IV, den 19 Julij 1346 verkoren. Hij was de zoon en opvolger van *Jan van Luxemburg* Koning van Bohemen en geboren den 16 Mei 1316 (1); als 47e *Koning van Bohemen* was hij *Karel* de Ie, 1355—1379. Dat muntstuk weegt 3 w. 5 kor., is vervaardigd uit zilver van 10 penn. en geschat op 29 cent.

12° Zilveren munt van *Conrad* ook *Cuno* genaamd, Aartsbisschop van *Trier* 1368—1389; althans in 1371 weigerde hij het Sticht van *Trier* te verwisselen voor dat van *Keulen*, waartoe hij verkozen was door het overlijden van *Gerlach*, Aartsbisschop aldaar. Deze *Conraad* of *Cuno* moet een groot chemicus zijn geweest; zijne naastbestaanden, zich latende voorstaan dat een zoo kunstig stofscheider, als die Aartsbisschop, veel goud en zilver had nagelaten, eischten dan ook groote sommen van zijnen nazaat (2). De afbeelding van het muntstuk gaat hiernevens; op de voorzijde staat het gemijterde borstbeeld van den Aartsbisschop, met

(1) Zie *Algem. Noodw. Woordenb. der Zamenleving*, te Amsterd. bij geb. Diederichs 1839, op het woord *Karel*, Bladz. 869.

(2) Zie *A. G. Luiscius* t. a. p. op het woord *Conrad* Bladz. 65.

het omschrift: *Cono dei grâ*(tia), zijnde een gedeelte van het omschrift op de keerzijde *Traven*(næ) *Archiep*(iscopus) d. i. *Cono door Gods genade Aartsbisschop van Trier.* Binnen dat omschrift zijn twee sleutels kruisselings liggende. Het muntstuk weegt nog 9 kor., is zilver van 7 penn. en waardig geschat 5 cent.

13° Zilveren munt van *Boemond*, Aartsbisschop van *Trier*. Behalve het omschrift op de voorzijde verschilt dat muntstuk niet van het voorgaande, gelijk uit de bijgaande afteekening is te zien. Wanneer die *Boemond* Aartsbisschop van *Trier* was, heb ik niet gevonden bij *Luicius* (1). Dat muntstuk weegt nog 1 w. 2 k., is zilver van 7 penn. en gewaardeerd op 7 cent.

14° Klein zilveren *Osnabrugsch* muntje, te oordeelen naar het wieltje, hetwelk flaauw te zien is op de keerzijde, waar ook de letters *Wil* (denkelijk van *Wilhelm* of *Wilbrod*) zich vertoonen. Op de voorzijde staat flaauw een borstbeeld achter een wapen, waarop kruisselings liggen twee hoornen. Dat muntje weegt 2½ k. is zilver van 5 penn. en waardig 1 cent.

15° Klein zilveren muntje van *Floris* de IV Graaf van *Holland* 1223—1235, te *Dor-*

(1) Volgens *Hubner*, *Staatk. Hist.*, was *Boemund* I. van 1287—1299, en *Boemund* II. van 1354—1368 Aartsbisschop van Trier.

drecht geslagen. Hetzelve is nog zeer duidelijk, en komt ook afgebeeld voor bij *K. van Alkemade* (1); dat muntje weegt 5 k., is zilver van 11 penn. en gewaardeerd op $4\frac{1}{2}$ cent.

16° Twee zilveren *bracteaten* of munten op de ééne zijde hol op de andere zijde bol geslagen; in het kunstwoordenboek van *P. Weiland* (2), ook genoemd blik- of rolmunten, oude *Duitsche* munten. Ik heb getracht van dezelve de afbeeldsels, zoo als zij zich op de bolle zijde voordoen, te geven; zij gaan hierbij; — die bracteaten zijn vervaardigd uit zilver van 10 penn., elk weegt nagenoeg 2 k. en is waard 8 cent.

In het algemeen zien die te *Heemse* gevondene munten er goed uit, en zijn nog zeer duidelijk; vele daarvan zijn zelfs zeer fraai; enkele hebben den muntslag niet juist ontvangen, zoo als die grosse van *Praag*, en het *Osnabrugsche* muntje. De zilvere munten werden ten behoeve van de Diakonie der Hervormde Gemeente *te Heemse* gevonden; daarbij bevond zich ook een groen kraaltje, iets lankwerpig van gedaante, waarschijnlijk van eenen *Rozenkrans*.

J. M. V. R.

Zwolle Julij 1849.

---

(1) Zie *K. van Alkemade* t. a. p. Bladz. 46 plaat XVII, de *tweede* figuur.

(2) *P. Weiland* t. a. p. Bladz. 62.

BEPALINGEN

TEGEN

OVERDAAD EN WEELDE

IN OVERIJSSEL.

„ Onder de wetten, welke bijzonder onze „ opmerking verdienen, zijn buiten twijfel de„ zulke mede te tellen, die het beteugelen „ van overdaad en van onnoodige verkwistin„ gen ten doel hebben; omdat men dikwijls „ daaruit niet alleen den toestand der tijden, „ waarin zij gegeven zijn, kan leeren kennen, „ maar ook kan zien, welke gewoonten en „ heerschende gebreken dezen of genen volke„ ren, onder welke dusdanige wetten in ge„ bruik waren, bijzonder hebben aangekleefd; „ terwijl zij tevens strekken, om de wetge„ vende voorzigtigheid der overheden van die „ tijden aan den dag te leggen."

Met deze woorden heeft Mr T. A. TEN BERGE eene breedvoerige verhandeling *over de*

7

onkosten-bepalende wetten van ons vaderland, bijzonderlijk over die der Stad Groningen, begonnen, welke geplaatst is in het VI^de deel der *Werken van het Groninger Genootschap pro excolendo jure patrio*, bl. 121—264. Zij is met eenige bijvoegselen van Mr H. O. Feith voorzien. In het verslag van dit werk, in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde van* J. A. Nijhoff (VI^de d. *Aank.* bl. 18) wordt gezegd: „ Wij wenschen, „ dat dit bondige stuk anderen mogen opwek- „ ken, om dergelijke verordeningen verder uit „ vergetene Land- en Stadregten te verzamelen. „ Zij zullen door het onderzoek van den Heer „ Ten Berge opheldering verkrijgen en we- „ derkeerig licht op dit onderzoek werpen. „ Zoo zullen wij een geheel overzigt verkrij- „ gen van hetgeen de Vaderen tegen de over- „ daad meenden te moeten vaststellen." Wij willen beproeven, wat er omtrent deze bepalingen in Overijssel is bijéén te brengen, en verwijzen omtrent den oorsprong van die verordeningen, omtrent hare gepastheid voor de maatschappij en andere algemeene aanmerkingen, naar de genoemde verhandeling.

I.

BRUILOFTSMAALTIJDEN.

Het eerst komen de verordeningen te *Zwolle* in aanmerking, welke wij uit het zoogenoem-

de Stadboek (1) leeren kennen, en aldus luiden.

Van brulloften (X[de] d. 4.)

Item wanneer eene brulloft gemaeckt is, soe moet [mag] die brudegom wal senden toe synen huys een ofte twee taecken wyns ende tot des bruydes huys een ofte twee taecken wyns en nyet meer, daer die vrouwen oer vrunden toe haelen laeten als dat ghewoentlick is. Worde dan die brulloft gheverschet (2) alsoe dat men sie des auondes nyet en besliepe, soe en sulden die brudegom noch die bruyt omme der brulloft willen ghene cost doen (3) tot oeren huys noch nerghens, noch niemant myt hem nae dien daeghe dat die

(1) Het draagt, meldt de *Tegenw. Staat van Overijssel*, (Beschrijving van Zwolle) III[de] d. bl. 476, alle merkteekenen, van nimmer in dien vorm, waarin het zich bevindt, op openbaar gezag ingevoerd te zijn. Het is ook nooit in druk uitgegeven, en tusschen de afschriften, er van voorhanden, is in zoo ver een groot verschil, dat sommige missen, wat in andere gevonden wordt, en dat de orde, waarin de artikelen geplaatst zijn, niet overeenkomt. Het afschrift, hier gebruikt en door Mr J. van Doorninck, Archivarius van Overijssel, welwillend verstrekt, is met onderscheidene handen geschreven en begint met eene lijst van Schepenen en Raden van omtrent 1388 af tot 1597. Het Stadboek zelf is in elf deelen of tractaten verdeeld, ieder door een register van den inhoud voorafgegaan. Daarop volgen *Nye Auerdrachten gemaeckt by Scepen, Raedt en Gesworen Meente der Stadt van Swolle.*

(2) *Geverschet*, *op nieuw opgevat.*

(3) *Cost doen* heeft hier en vervolgens de beteekenis van *te eten geven.*

brulloft gemaeckt were eer des daeghes dat men sie des auondes beslapen sall, wtgesecht die joncferen die bynnen der tyt totter bruyt gaen. Ende als men die bruyt des auondes beslaepen sall, soe moet die brudegom des middages wel sitten gaen eeten buyten syn huys ende buyten des bruyts huys met twaelff mannen ende nyet meer. Ende des auondes als men die bruyt beslapen sall, soe moet die bruydegom met syn vrenden wal gaen sitten eten int wynhuys ofte in der tauernen, waer dat hy wil. Ende van dien tween ghelagen en sall die bruydegom nyet ghelden ten weere dat daer gasten (1) weeren, die daer gebeden weeren, daer muste die brudegom wel voer ghelden. Ende weert oeck dat des auondes in der wyntauernen eenich borgher meer boerde toe gelden tot den ghelage dan een quaerte wyns, dat muste die brudegom wal gelden, ofte hy wolde, sonder broecke. En die brudegom en sal voer ofte nae anders gheen wyncoep gelden (2). Voert zoe moeten [mogen] in den huyse daer men die bruyt beslaept des

---

(1) *Gasten* zijn hier *vreemdelingen*, *gasten van buiten*, overstaande tegen *burgers*.

(2) *Wyncoep* of *lyfkoop*. Zie de Verh. van TEN BERGE, bl. 139. Het werd in eene algemeene beteekenis gebruikt van onkosten bij eenen koop, dien men door drinken bekrachtigde, bijzonder bij huwelijksvoorwaarden. — *Gelden* is *betalen*. Zoo heeft VAN HASSELT op KIL. uit dit H. S. Stadregt van Zwolle aangehaald: *sal men elc eyne quarte wyns voersetten, die hy seluest gelden sal.*

auondes wel eeten sesthyn schottelen van vrouwen van beyden syden en tot elcker schottelen twee vrouwen en nyet meer, ende daertoe gasten van buyten van vrouwen, die daer gebeden syn. Ende als die maeltyden gedaen syn, soe en sal men ghene cost meer doen van eeten, en soe mot men wal dansen oft men wil. Ende als sy te bedde ghegaen synt soe en sullen sy omme der brulloft willen nyet weder opstaen sonder argelist. Ende soe en sal nyemant daernae dat sy toe bedde synt, borger of gast, tot den brudegom ofte tot der bruyt gaen ofte daer met brengen enigherhande cost daer te doene. Voert des smorgens als sy op gestaen syn moet men den brudegom en die bruyt des daeghes tegen den middach en des auondes wel toe gaste bidden en die met hem in den huyse woenen daer die brudegom en bruyt wth beraeden (1) syn en nyet meer, en des daeges vuer middages soe en sal men anders ghene cost doen in der stadt met den brudegom ofte met der bruyt ofte toe den huys doen dan voerschr. is, wthgesecht dat men toe den huyse daer die bruyt beslaepen is der bruyt wel een eysuyp (2) maecken metten vrouwen des smorgens. Ende en worde die brudegom ende die bruyt des middaghes ofte des auondes nyet toe gaste

---

(1) *Beraeden*, bij Kil. *getrouwd zijn.*

(2) *Eysuyp.* Een drank met eijeren. Waarschijnlijk onze advokatenborrel. Kil. verklaart *suypen* door *kandeel.*

gebeden, soe must men sie wal hebben des middaghes van borgheren tot den huyse daer die bruyt is thyn schottelen van vrouwen en nyet meer. En soe mach die brudegom wal gaen sitten eeten, ofte hy in der stadt bleue en nyet toe gaste gebeeden en weeren, met twaelff borgheren van mannen en nyet meer ende die weert. Ende daer en sal die brudegom nyet gelden. Meer ginge hy dan des morgens wth der stadt soe mach hy met hem nemen sess onser borgeren van synen vrenden, die hem best gaeden (1), en nyet meer. Ende en worden die bruydegom noch die bruyt des auondes nyet toe gaste gebeden, soe sulden sy in den huyse eeten en soe musten sy wal toe gaste hebben van beyden syden thy schottelen en nyet meer. Ende voert vuer ofte nae en sal die brudegom ofte die bruyt anders dan voerschr. is omme der brulloft willen ghene cost meer doen. Wie dat verbreecke van eenigen puncten die verloer tegen die stadt x ß. Ende alse die brulloft gedaen is, soe sal die brudegom ten naesten maendages ofte als die Scepen op dat huys coemen, diewyle [terwijl] dat sie daer sitten, en sweeren ten hillighen dat sy alle desse wilckoeren gheholden hebben en noch holden willen en gheholden syn nae synre wytschap alse van synre brulloft. Ende en dede hy des nyet soe verloer hy tegen die stadt desse koer voers.

---

(1) *Gaeden, behagen, voegen.*

Van den brudegom des morghens vth der stadt te gaen.

Item weert dat die bruydegom des morghens wth der stadt ghinge en nyemants meer met hem en neme dan die sesz mannen van synen vrenden, en wie dat dan daer vuer ofte nae meer omme der brulloft willen met hem ghinge, die verloeren elck tegen die stadt een ℔. Mocht men sie nyet verwinnen, elck sulde hem affnemen met synre eenre handt (1).

Van wederomme te coemen die buyten onser stadt ghehylikt heeft.

Item weert saecke dat eenich man van onssen borgheren ofte inwoeners buyten onser stadt hylickten en dan weder van de brulloft bynnen onse stadt queme, soe moeten wal met hen teeren twaelff der naesten, en weert saecke daer meer met hem teerden, die verloeren elck teghen der stadt 1 ℔.

Van pypers ende spoelluyden.

Item eenich onser borgher, die van gasten van buyten spoelluyden ghesent werden, die muchten sy wel eens toe gaste bidden en gheuen hem alsoe voele geldes als een quaerte wyns ghelt en nyet meer. Wie dat verbreecke die verloer tegen die stadt 1 ℔ (2)."

---

(1) Zich met eenen eed zuiveren. Zóó in het Stadregt van Deventer D. II. Tit. I. Art. 1. *Mach sich deselve met syner eener handt — dat is met synen eedt — ontschuldigen.* Zie DUCANGE i. v. *jurare.*

(2) In de *Nederl. Displegtigheden* van VAN ALKE-

Wij zien hier dus de bedoeling van den Wetgever, vooreerst, om de dagen der bruiloftsmaaltijden tot twee te bepalen, den dag dat het huwelijk voltrokken werd en den dag daarna, behalve dat een paar taken wijns in het huis van den bruidegom en van de bruid bij den aanvang gebruikt mogten worden door de vrouwen met hare vriendinnen en bekenden. Maar vóór den dag van het huwelijk waren alle maaltijden verboden. Op dien dag mogt de bruidegom des middags met twaalf personen aanzitten, ook des avonds, mits buiten zijne kosten voor die twee gelagen, ten zij er door hem vreemdelingen genoodigd waren, en ten zij des avonds door elk der burgers meer dan eene quarte wijns was gedronken, indien hij verkoos. In het huis der bruid mogt des avonds wel een gezelschap van ten hoogste twee en dertig vrouwen onthaald worden, behalve de vreemde, van buiten de stad genoodigd, en met ten hoogste zestien schotels. Daarmede zou dan alle eten, ook van buiten ingebragt, geeindigd zijn, en mogt men aan het dansen gaan. — Den volgenden dag zoude men de jonge lieden, des middags of des avonds, alleen met hunne huisgenooten, te maaltijd mogen noodigen. Geschiedde dit niet, dan mogt in het huis der bruid wel een bepaald gezelschap vrouwen zijn, en de bruidegom mogt, mits buiten zijne kosten,

---

RADE en VAN DER SCHELLING I. bl. 196—198 zijn deze bepalingen te Zwolle ook voor een gedeelte opgenomen.

met twaalf burgers eenen maaltijd houden. Om voor te komen, dat deze verordeningen ontdoken wierden door uit de stad te gaan, mogten slechts zes burgers hem vergezellen, onder geen voorwendsel te vermeerderen door zulken, die alleen of later kwamen. Ook voor het avondeten op dien dag waren tien schotelen bepaald. Op deze wijze, meenen wij, moet hoofdzakelijk de verordening verstaan worden.

De bepalingen te *Deventer* waren naar tijdsorde de volgende. Het oude Stadregt van Deventer van 1486 (1) heeft aan het slot van het Tweede Boek: „Item: als die Brulloft sal wesen, des yrsten daeges als sy byslapen sullen, des myddaeges op der tavernen by den Brudegom ende ter selver tyt by der Bruyt in den huyse nyet meer luyde gaen sitten kost te doene dan twelof paer persoenen: ende of die Brudegom buyten in tavernen teren wolde, soe en sullen oick nyet meer persoenen myt hem teren dan tweloff pair; dan of die Brudegom ende die Bruyt tsamen in tavernen teren wolden, soe moegen van elcker zyt myt hem [hen] gaen sitten teren tweloff paer en nyet meer.

---

(1) In dit jaar werd het Stadregt door den Magistraat en de Gezworen Gemeente vernieuwd, veranderd en verbeterd. Het is uitgegeven door Dumbar, *Kerk. en Wereldl. Deventer*, I. bl. 164—174. Het bovenstaande vindt men bl. 168.

Item: Als dat byslapen gedaen ende geschiet is, dair nae des myddages en sal oick myt den Brudegom ende der Bruyt off myt der Bruyt allene bynnen huyses, noch myt den Brudegom in tavernen, nyet meer personen teren dan van elcker zyt tweloff pair; ende voirt an en sal die Brudegom noch die Bruyt dair nae drie maent langk duyrende bynnen noch oick buyten oeren huys nymant to gaste bidden noch hebben, uytgeseecht vader, moeder, suster en broeder, die myt hem bynnen huysses wonafftich weren, noch oick ymant anders van buyten en sal sy weder te gaste bidden noch hebben uyt oeren huys. Ende elck artikel vorsz. sal men aldus holden by die pene van thien ponden.

Item: Dairnae des manendaeges, als die brulloft geholden is, sal die weert of weerdynne, die die cost ter brulloft gedaen heeft, coemen vpt Raethuys voir die banck an den Borgermeister ende doen syn beholt, dat hie der Stadt gebot ende desse puncten geholden heeft: ende die dat nyet doen en wolde, die solde der Stad dairomme gelden thien pont."

Deze bepalingen zijn eenvoudig en duidelijk. Wij zien er uit, het was gewoonte, dat de bruidegom op den dag, dat het huwelijk voltrokken werd, in een wijnhuis of herberg, de bruid in haar eigen huis gasten verzocht; ook deden zij het wel gezamenlijk en herhaalden zulke maaltijden niet alleen den dag daarna, maar ook vervolgens. Even als te Zwolle moest het bruilofthouden tot twee dagen beperkt zijn.

De verordening verbiedt een grooter getal gasten dan twaalf paren van elke zijde, hetwelk bij eenen gemeenschappelijken maaltijd dan nog wel achtenveertig personen bedragen konde. — Andere gewoonten maakten andere voorzieningen tegen misbruik noodzakelijk; en zoo vinden wij eene publicatie van den 2den Febr. 1595 van den volgenden inhoud.

„Also oick by dagelixe experientie befonden wordt, dat durch die grote bruitlofften vnd gastegebaden, die in deser Stadt geschieden, verscheidene misbruycken van vnbehoirlicke vnd mennigen vndrachliche vnkosten vnd andere quade maniren inriten, die niet alleine gereicken tot shandael der wahrer Christlicher religion vnd argernisse van voelen vrommen, sondern oick vthdruckelicken stryden tegens vnser Stadt Boick vnd die ordinantie by vnsern voervaderen dairentegens wal heylsamlich vpgericht vund gemaickt: Soe gebieden Schepen vnd Raidt wall ernstlicken allen haren burgeren vnd ingesethenen dat henforder nijemantz groter bruitlofften oprichten offte anstellen sall, so van des Brudigams als der Bruidt sijde, dan van acht vnd virtich personen, vp die poene van viff vnd twijntich goltgulden, diewelcke vader vnd moder, offte wie die bruitloffte vthrichten werdt, geholden sullen wesen to betalen, offte vp erfurderen desz burgermrs in der tytt (die daer auer vermidtz dessen gelastet wordt) sich by haeren eiden tho quiten, dat sie tegens desse ordinantie niet gedain. Item sall oick nijemantz, hie sij wie hie

sij, die tot ennige bruidtlofften geladen wordt, dair moegen senden offte schencken het sij wilbrath (1) offte anders, dan alleine vader, moder, broder vnd suster, vnd dat ter redelicher mathe op die peene van 5 heer ℞ telcker reyse.

Item also het onbehoirlick is, dat alsolche bykompsten den ganschen nacht duijren vnd mennige bauen sin natuur vnd begeren vertueuet wordtt, so gebieden Scepen vnd Raidt allen den jenigen, die alsolche bruitlofften offte gastgebaden in hoeren huiseren holden, geine doeren tho versluyten, dan eijnen jederen na syn begeer tho huiss tho laten ghaen, dat oick niemantz, hie sij man offte vrouwe, jonck oder olt, die also ter Bruitlofft gebeden wordt, sich nha twie uhre des nachtes aldair sall laten vinden, op peene van 5 heeren ℞, die ter contrarie tdoen beuonden muchte worden.

Sall oick nijemantz, hie sij mans offte vrouwespersoin, op alsulcke bruitlofften gaen mummen mit masquet hoicken offte mantelen offte anders ennichsins mith bedeckten angesichte, op die peene van 25 g.g. te verboeren in die persoin die in masques te gaen befunden wur-

(1) In het jaar 1574 bepaalden Schepenen en Raad, dat niemand eenig geschenk van geld, eten of drinken, het zij kost, wijn of bier, op bruiloften, arm of rijk, of op raads- en gemeentemalen geven zoude, op de boete van 20 heerenp. *Dan die wilbraet hefft, sall dat seluighe ende nyet meer schencken mogen. (Publicatieboek.)* Dit werd in deze publicatie van 1595 dus ook afgeschaft.

de, vnd die anderen vp verboerte desz auersten kleets.

Alsoe oick befonden wordt dat vp alsulcke bruitlofften vnd andere bykompsten allerleij lichtverdicheiden in dantsen springen tegens die Christlicke erbarheit geschieden, dat daeromme, hie sij man offte vrouwe, jonck offte olt, vp solche bykompsten vnd bruitlofften sall vnderstaen ennige dantzerien anthorichten offte tho gebruicken vp die peene van 5 heren ℞." *(Boek van Publicatien).*

Weinige jaren later was eene vernieuwing van de verordening met bijvoeging van andere bepalingen noodig. Zij is van het jaar 1604 en luidt aldus.

„ Schepen vnd Radt doen te weten, dat sie in den jare 95 lestleden hadden doen beramen vnd publiceren sekere ordonnancie op die misbruicken vnd vnbehoirlicheden, die by lanckheit van tijden waeren ingereten op die bruijtlofften vnd gastgebaderen tegens vnser Stads Boick bij onsen voervaderen heilsamlick gestatueert vnd achtervolget, allet in mienonge, vmme solche misbruicken daerdoer te abrogieren, vernichtigen vnd die sake in beteren staet te brengen. Vermerckende auerst dat solche Publicatien niet en worden achtervolget, dan bij verscheijden personen vnd in menniger wijse te buijten gegaen, hebben Schepen vnd Raidt tot stijfflinge vnd erholdinge Christlicher eerbarheit guet gefonden, die sake auermals bij handen te nemen vnd daerauer te ordonneren als volget.

Anfencklicken sal niemantz, hie sij wie hie sij, tot enigen bruijtlofften offte gastgebaden gebaden wordende, daer mogen senden offte schencken het sij wilbraet offte anders, dan alleen vader, moder, broder vnd suster, bij die peene van drie golden gulden te verbueren, soe wal bij den ontfanger als den vuijtgeuer offte schencker. Vnd worden die Burgermeisteren in der tijt gelastet strax na den Bruijtlofften voer sich tho bescheijden diegenige soe die Bruijtlofften angerichtet hebben, vmb bij eede offte mit handtastinge in eedes plaetze to verclaeren, off oick jemantz wijder geschenck gedaen, als voren verhaelt, dieselue namhafftich tmaken, vnd bij verweigeronge van dien vervallen twesen in die pene van vijffvndtwintich goldeng. bauen die pene voren verhaelt, indien contrarie befonden worde.

Ten twieden sollen alle diegenen, die Bruijtlofften offte gastgebaderen holden, die spijse matigen vnd daeraen wesen, dat die maeltijden kort vallen en soe volle mogelick voer mitnacht gedaen sijn. Die Bruijtlofftholders sollen den vrunden gien doeren sluijten, maer eenen jederen laten gaan soe balde hem solx belieft. Vnd niemant sal sich verdriesten den gehelen nacht vuyttesitten, en volle weniger desz folgenden morgens sich weder laten anrichten van eeniger spijse offte dranck. Wie befonden worde, hier tegens te doen, sal verbuert hebben vijff golden gulden telcker reijse.

Vnde hirbij wort oick ernstlick verbaden, dat niemantz, jonck offte olt, mans offte vrou-

wenpersonen, sich sollen verdriesten vuijt den bruijtloffts huijseren langs den straten te gaen bageren offte oick buijten der stadt te varen, te water offte lande, omme te euiteren vnd schouwen alle periculen die daruijth sollen mogen verreijsen; dan een jeder, op den Bruytlofften ter gueder maten vrolick gewest sijnde, sal sich nae sijn huijsz offte woenplaetze verfuegen eerbaerlick vnd sonder schandael offte quaet exempel anderen te geven. Wie befonden worde ter contrarien te doen, sal telcker reijse verbuert hebben 10 g.g.

Vnd vmb dat die Bruijtlofften des toe staetlicker mogen geholden worden, verbieden Schepen vnd Rhaidt aldaer te gebruicken alle lichtuerdicheit en onerbarheit, als dat niemant op solcke vergaderingen sal gaen mommen met masques, hoicken offte anders in eniger maniere met bedeckten angesichte, op die pene van 25 goldg., die alsoe in masques te gaen befonden worden. Vnd die anderen sollen verbuert hebben haer averste kleedt, waerschouwende hierauer eenen jederen voer sijnen schade. Wante die stadtdienars sijnnen gelastet, hirop ernstlick te letten, die momansichteren afftetrecken, die personen antebrengen, vnd die hoicken offte andere klederen prijs te maken. Vnd off sich jemantz tegens den dienars streffden, die sal gestrafft worden als die sich der justitien vnd wettelicker ouericheit opposirt.

Oick en sal niemandt op enige Bruijtlofften offte gastgebaden enige lichtueerdicheit van

dantzen gebruicken, noch oick die spoelluden vermoegen offte beuelen enige stucken te spelen, om daernae gedantzet te worden, allet op die peen van drie goldengulden. Vnd off die spoelluijden vermerckten, dat jemantz na hare musicque wolde dantzen, sollen daerna opholden vnd andere stucken spelen, op de verbuerte van gelicke drie goldeng., soe sie befunden worden ter contrarie van desen gedaen t hebben.

Alsoe oick beuonden wordt, dat onder dat woirt offte name van Roggenstapels gemiente, soe langs soe meer onordentlicheden inritten, niet alleene van grote teere, maer oick dat op dach Petri ad Cathedram bykompsten geholden worden mit kiesinge van enige officianten, streckende solcke handelingen eniger maten tot disreputatie vnd verkleijneronge der ordentlicker vnd gewoentlicker koer van Schepen vnd Rhadt sampt der gesworen gemeinte deser Stadt, die jairlix op denseluen dach geschiet vnd geholden wort. Soe gebieden Schepen vnd Rhadt allen haren burgeren vnd ingeseten, dat niemandts op den vors. dach Petri offte tot enigen anderen tijden desz jairs op solcke wijse bijkomsten sal maken offte sich darby laten vinden, by verboertte van thien goldeng. telcker reijse vnd voer jeder persoen, die hirinne schuldich tho wesen befonden sal worden." *Publ.* 28 *Oct.* 1604.

De zin dezer publicatiën heeft geene verklaring noodig. Hetgeen daarbij verboden wordt, t. w. het maken van groote onkosten

en het noodigen van een groot getal personen, het zenden van geschenken, het bruilofthouden tot laat in den nacht en het sluiten der deuren voor de gasten, het aannemen van andere kleeding en maskers, het maken van stratengerucht en het dansen, was gewoonte geworden. Maar men ziet bijzonder in het verbod van het dansen den invloed van het strenge Calvinismus, daar het dansen bij zulke gelegenheden vroeger toegelaten was, gelijk uit het Zwolsche Stadsboek blijkt (1).

Het slot van de laatste publicatie heeft eene opheldering noodig. Op den Brink bij de Roggestraat stond eertijds de Roggestapel, een kunstig en stevig werk van graauwen steen, ter hoogte van vijf voeten, uit welks midden een ronde pilaar van tien of elf voeten kwam, gedekt door een driekantig kapelletje, met gla-

---

(1) De Roomsch-Katholijke en ook de Luthersche Kerk heeft hieromtrent veel meer liberaliteit getoond, dan de Gereformeerde in ons land. Het is hier de plaats niet, de rijke literatuur vóór en tegen het dansen te vermelden; maar wij maken in dit opzigt opmerkzaam op een Overijsselsch product: *Geithoorns Huisboek, waarin de schrikkelijkheid der zonden, die door dansserijen, voornamentlijk in de herbergen, geschieden, die onder andere zonden reeds ons de verbreekinge van de staf des Broods veroorzaakt hebben en nog verder den Oorlog, Pestilentie en Hongerenood bedreigen, werdt aangetoond, door Gerhardus ab Utregt, Bedienaar des Heiligen Euangeliums tot Geithoorn. Heerenveen* 1743, 368 blads. Een onderwerp, in de denkwijze der toen heerschende Kerk, maar met veel orde en belezenheid, in Twintig Hoofdstukken afgehandeld.

zen voorzien, waarin een Mariabeeld geplaatst was. Hier werden kleine partijen rogge op de wekelijksche marktdagen ter markt gebragt (1). Van dezen Roggestapel had een lustig gezelschap zijnen naam ontleend. Daar het zich slechts met vrolijkheid en scherts, en met eten en drinken inliet, was er geen gevaar in voor kerk of staat. *De gemeente van den Roggestapel*, waartoe deftige lieden zoo in als buiten de stad, zelfs leden der Ridderschap van Overijssel, behoorden, had hare burgemeesters, raden en gemeenslieden, even als de wezenlijke regering van Deventer, die door haar op denzelfden tijd gekozen werden, dat deze vernieuwd werd, t. w. den 22sten Febr. van elk jaar. Zij bootste alles na, wat deze verrigtte, en zoo iemand dáár bij de verkiezing voorbijgegaan of uit de regering gezet was, koos zij hem dikwijls, als tot vergoeding van zijn leed en verlies, in haar gemeenebest tot de ééne of andere waardigheid, vooral indien hij rijk was en kosten doen konde (2). De groote verteringen, wel-

---

(1) Dumbar *Kerk. en Wereldl. Dev.* I bl. 15. Bij resolutie van Schepenen en Raad van 20 Febr. 1650 werd deze Roggestapel afgebroken.

(2) Revius p. 533, waar men het zegel vindt afgebeeld, vertoonende den Roggestapel, aan de ééne zijde eene kan en aan de andere eenen beker. Hij deelt ook eene lijst van de leden mede en eenen brief van uitschrijving in het Italiaansch aan Johan van Steenwijk, om op Petridag 1597 met een wild zwijn, een hert, hazen, veldhoenders, ganzen, eendvogels of dergelijke, op de vergadering te komen.

ke daar gedaan werden, niet alleen, maar vooral het bespottelijk maken van de jaarlijksche keur op het raadhuis, schijnt de regering bewogen te hebben, om deze bijeenkomsten, ten minste voor zoo ver er verkiezingen plaats hadden, te verbieden.

In het jaar 1642 is het oude Stadregt van Deventer vernieuwd (1). Wij vinden Deel IV. Tit. 7. de volgende bepalingen. Art. 34. „Op bruyloften, kinderbieren of andere maeltijden sal alle spijze t'effens [op ééns] ende niet meer dan eenmael, aengericht worden, by poene van vijftich goltgulden, zynde het bancquet hierinne niet begrepen." — Art. 35. „Under het bancquet sullen geen marsipanen, confituren of suyckergeback voorgezet worden, by poene van hondert goltgulden (2)." Den 21sten Febr. 1643, dus kort na de invoering van het nieuwe stadregt, werden onderscheidene personen in de boete van 20 goudg. geklaard, omdat zij suikerbanket hadden opgedischt, en den 6den Oct. 1666 Jannes van Eibergen en Margaretha Engelen, omdat zij op de bruiloft confituren hadden opgezet, in de boete van dit artikel. — Art. 36. „Niemant sal binnen Deventer schenck-bruyloften houden,

---

(1) Gedrukt te Deventer 1644. 4.

(2) Het was billijk, dat de Wetgever zelf zich ook niet tegen dit artikel bezondigde. » Op maaltijden van Petri en Octava Petri zal geen suikerbanket gebruikt worden", bepaalde eene resolutie van Sch. en Raad, den 24 Jan. 1642.

by de poene van vyftich goltgulden." Waren dit bruiloftspartijen, waarbij alleen gedronken werd? — Art. 37. „Bruydegom of Bruydt sullen aen de Vrienden ten beyden zijden geenderhande giften of gaven mogen geven, van golt, silverwerck, van linnen, sijden of wullen kleederen, by poene van 50 goltgulden, ende soo eenich bedencken mochte voorvallen, sullen Bruydegom ende Bruydt binnen 's jaers sich daervan mogen onteeden met haer eene handt." Zij mogten, zoo het schijnt, aannemen, wat hun gegeven werd, hetgeen elders verboden was (1). Hier was nu het gebruik ingeslopen, dat bruidegom en bruid aan hunne vrienden allerlei geschenken gaven, en daar ligt eene ongepaste eerzucht hen verleiden konde, om zulks boven vermogen te doen, wilde de Wetgever dit voorkomen. — Art. 38. „Diegene, so sich onderstaen voor de Bruydegoms of Bruyden in 't uytgaen of ingaen van der kercken te schieten of roers te lossen, sullen verbeuren vijf goltgulden." Reeds den 1 Aug. 1622 was het verboden „ter ehren van Bruydegom en Bruydt ter kercken gaende offte daer vuyt comende eynige ehrenschoten vuytten wachten offte oick vuytten huyseren te doen," en nog ééns den 25 Mei 1628. Art. 39: „Sullen oock de Bruydegoms ofte Bruydts aen sodanige schieters

(1) Zie de Verh. van Ten Brinck bl. 166 en 157. Deze geschenken van bruidegom en bruid aan vrienden waren te Groningen ook verboden.

geen geschenck doen, by poene van thien goltgulden." Met regt was dit artikel na het voorgaande opgenomen, opdat bruidegom en bruid, door grooter geschenken te geven, dan de boete dáár vermeld, die bepaling niet zouden kunnen krachteloos maken.

II.

ONKOSTEN BIJ GEBOORTE.

Het Stadregt van *Zwolle* bevat:

Van vadder (1) *te worden ende den kynde toe geven* (D. X.)

„Item enich onse borgher die vadder worde toe eenen kynde en dat hefte van onse borgher ofte van eenen gaste bynnen onser stadt, die sullen oere pillen nyet gheuen by der vunte, mer daer nae wanneer die vrouwe wth den kraem is, soe moeten sy oeren pillen wall gheuen soe voele geldes als een taecke wyns gheldet en nyet meer. Wie dat verbreecke hadde verboert ij ℔, ofte muchte hem des affnemen met synre eenre handt.

Van alreley schenken en teren voer cramen. (D. XI.)

Item soe en sal men ghene cost doen voer

(1) Dezelfde als *doopheffers*, *peeten*. Zie ook Ter Bekke bl. 168. Zij werden ook *geraderlingen*, *gevaders* genoemd. In een M. S. van Wilh. Baudartius van 1628 wordt gemeld, dat de Staten van het Graafschap Zutphen *gevadderen* werden over één zijner kinderen.

cramen in eenigerley wys noch middaghes noch auondes wanneer dat kint ghekerstent is of diewyle [terwyl] die vrouwe in de crame licht ofte wanneer sy toe kercken gaet, dat sy met schencken ofte wyncoep voer den cramen toe drincken, ofte yemants toe gaste toe noedigen, ofte met eenighe ander vermantelinghe. Wthgesecht als men dat kint kerstent en wanneer die craemvrouwe ter kercken ghegaen is, dat dan in den huyse wall ten eten blieuen moeghen xviij der naeste vrouwen vrunde en nyet meer, ende dat vader en moeder, suster en broeder en soe nae swaegers met des kindes peeten wal eens oer gelt vuer den craem verdrincken moeghen ofte sy willen, en nyet meer. Ende als die craemvrouwe ter kercken ghegaen is, soe moeghen die craemheer ofte die craemvrouwe des auondes wal ten eten noedigen, ofte sy willen, vaeder ende moeder, suster ende broeder en soe nae swaegers, des kindes peeten en twee oere naesten naebers en anders nyemant. En sullen anders ghene cost vuer ofte nae in gheenreley manieren omme des craems willen doen. Ende weert saecke die craemheer ofte craemvrouwe meer dan xviij vrouwen persoenen als voers. ten eten settende worden, ofte anders eenige cost omme des craems willen deden ofte lyden worden, sullen sy elck ter tyt gebroecken hebben xx ß, en elcke vrouwe en joffer daer meer mede gewest weer dan voers. is v ß verboert te hebben. Oick en sullen ghene onser borgheren den craemheer, wanneer dat kindt

ghekerstent is en hy op dat stadt wynhuys ofte anderen tauernen teert, schencken noch meer met hem verdoen metten onraet meer dan die weerde van vyff pinten Rynswyns. Wie dat verbreecke verloer teghen die stadt xx ß. Ende alle desse vuers. puncten en mede metten doeden te teren, sulden melden en wthbrengen die twaelff Scepen en die twaelff Raden metten ghenen van den geswoeren meenthen en der stadt boeden by oeren eede. Ende elck boede sal in syne strate gaen in den huyse, daer eene craemvrouwe wth toe kercken gaet, ofte daer een doede wthgedraegen, ofte in t huys daer omme der craemvrouwe ofte omme des doeden wille die maeltyt gedaen wordt en tellen die vrouwen en jofferen des middaeges die aldaer ter maeltyt bliuen ende gheven den borghemeysters in der tyt dat ghetal en namen in scryften, daer die boede tot elcker tyt van hebben sall 1 stadt ß.

Wanneer dye vrouwen eens kyndes in der kercken gaen. (Nye Auerdr.)

Anno ut supra [1489] wanneer een vrouwe eens kyndes in der kercken gaet, dye sal in oiren huyse daer sye woenachtich is, wanneer sye met den vrouwen vuyt der kercken compt, ghene cost doen noch daernae tot ghener tyt omme des kerckgancks wille. Wie dat verbreecke dye sal gebroecken hebben x ß soe dicke dat geschiet.

Het oude Stadregt van *Deventer* heeft het volgende bepaald:

„ Item als dat kynt jonck is ende men dat ter vunte brengen sal, soe en sal men dair nyet meer vrouwen persoenen to bidden uyt noch in the gaene, cost the doen, dan die gevaderlinge (1) en twelof paer vrouwen persoenen; te verstaene dat die jufferen dair mede ingerekent sullen syn; tot elcker tyt der kraemvrouwen van elcker persoen, die dair meer mede genge, op die pene van thien pont: en dair to moegen noch vyer persoenen van buyten huyses auer taefelen dienen ende nyet meer.

„ Ende weert saeke dat die vader van den kynde kost doen wolde in eenigen tavernen, soe en sullen oick alldair noch van veerst nyet meer persoenen gaen sitten dan die gevaderlingen ende twelof paer mans persoenen, ende ghiene knechte of ander persoenen en sullen gaen sitten in yemans stede by der penen van elcken persoen van thyn ponden.

„ Item: Als die vrouwe oirs kindes to kercken geet, soe en sal sie oick ghien vrouwen of jufferen uyt of in myt oir bidden the ghane, noch cost te doene, meer dan twelof paer, als vorsz. stiet, by der penen vorsz. Ende des gelikes sal die vader van den kynde dat oick holden in tavernen cost te doene als vorsz. is op die selve pene vorsz.

(1) Zie boven bladz. 93.

„ Item: soe en sal man of vrouwe of juffrouwe op der vunte den kynde meer geven dan twie silveren pennynge, ende oick en sal nymans in den craem den kynde meer geven of doen geven dan enen silveren pennyngk by thien ponden tot elcker tijt.

„ Item: soe en sal nymant van mannen noch van vrouwen noch van jufferen bynnen den sess weken voir ennygen craem schencken of ennyge cost doen veerre dan die gevaderlinge ende die persoenen, die also als vorsz. is tot den kynde gebeden synt geweest, by der penen van thien ponden tot elcker tijt.

„ Item: Vader noch moeder des kyndes noch oick anders ymant en sal ennyge persoenen voir den craem bynnen den sess weken to gast bidden, tot elcker tijt van elcken persoen by thien ponden." —

Het latere Stadregt heeft alleen, in het reeds aangehaalde 34ste art., de bepaling omtrent de bruiloftsmaaltijden ook op de kinderbieren toegepast. Het oogmerk dezer bepalingen was, om de gezelschappen bij doop en kerkgang niet te talrijk, de onkosten uit hoofde der bevalling niet te groot, en het geven van geschenken en pillegiften niet te bezwarend te maken.

Ook te *Hasselt* waren omtrent de onkosten bij geboorte bepalingen gemaakt (1).

---

(1) Medegedeeld door den Heer F. A. Ebbinge Wubben.

Van vadderen wat die op der vonte geuen sullen.

Item weerd dat yement toe vadderen worde gebeden, die en sal den kinde nyed meer geuen dan enen pening als by 5 ß.

Van of ene vrouwe een jonck kind hadde.

Item weerd dat god ene vrouwe berede (1) mid enen jongen kinde bynen onser stad, als men dat kind kerstent of als die vrouwe des toe kerken geed, soe en sullen mid den vader nyed meer teren dan xii man en wanneer xii man gaen sulen alsoe mennich als daernae buten geed dat is alsoe mennich 1 ß.

Van woe mennige vrouwe daer eten sall.

Item als men dat kind kerstent off als die vrouwe des toe kerken geed, soe en sullen daer nyed meer vrouwen mede eten en weer dan vii ende dree die ter tafelen denen (en men sal nyemend bidden of bidden laten in der kerken) als by v ß.

Van dat nyemend teren en sall voer cramen.

Item soe en sall man off wyff van onsen burgeren voer cramen gaen daer zee geld of gued verteeren als by v. ß.

---

(1) *Bereeden*, *bereijden*, bij Kil. *parare*, *ornare*, *instruere*.

Van dat ene vrouwe comen sall en sweren dat see den stad bod (1) *geholden heeft.*

Item als ene vrouwe toe kerken is gegaen van enen kinde, soe sall see naesten dages comen ongeboden voer die Scepenen ende sweren, dat zee der stad willekeur geholden heeft by 1 ℔, en weerd dat zee vellich werde (2) dat weer om v ℔.

Anno lxxxix des donredachs na Sunte Pauwels by Scepenen en raad en zwoerne gewillekoert.

Wanneer een craemvrouwe oirs kynde ter kerken geet so en sullen des daechs nogh des anderen daeghs mit oer niet meer vrouwen the eten nogh kost to oeren huse brengen dan vier van oeren naesten naberen en vier van oeren naesten vrenden. En weert datter er meer vrouwen quemen dan aghte, dien sall die craemvrouwe waernen (3) wt te gaen, die dan ghewaernt wort genge die dan niet wt dat weer oer op ii ℔. En weert dat die craemvrouwe nement waernden die daer bauen 't getal daer weren, so sall sie gelden 6 ℔, en elx bauen 't getal 1 ℔, en dat sullen melden Scepen raidt en zwoerne meente, soe wel dat sy horen segn als dat sy weten. Oec en sullen mit den craemheer niet meer teren des dages xii onser burgher en nement en sal

---

(1) *Bod*, *gebod.* Kil.

(2) *Vellich werde*, zoo het tegendeel bleek en zij verwonnen werd. Zie v. Hasselt op Kil.

(3) *Waernen*, *waerschuwen.*

na comen scheften bij 1 ℞, en men sal geen gelagh meer teren van den daghe als by v ℞, en ist als dat kind gekerstent is, soe mogen die vadderen . . . . gaen sitten en teren, of zee dat doen willen, en heer mogen toe sitten en teeren vader, broeder en suster; maer en weren daer gasten daer burger mede teren willen, die en sullen in dat huus need teren wtgeseght in den wyn, en niet meer te verteren dan in den wyn i quarte, int hamborg oft dubbelt bier ii q. en in koyte oft hoppe iiii q.

Item als een kynt gekerstent wordt ter vespertyt so en sal men daer niet meer mede verteren dan drie quaerte hoppen of koeyten by v ℞.

Item als een kynt ghekerstent wort so en sal des middaghes nement met den kraemheren te biere gaen, oeck en sal nement gaen schencken ouer den kraem, ende die kraemheer en kraemvrouwe en sullen ghene gaste bidden, so lange als die kraem duyrt, dan vader en moeder, suster en broeder, en soe nae zwagher ende die vadderen. En als die kraemvrouwe te kerken gaet, so en sall des daeghs die kraemheer niet wtgaen theren noch nement en sal met gaen theren. Oeck en sal mitter kraemvrouwe nement eten, dan vaeder ende moeder, suster en broeder ende so na zwagher ende die vadderen ende die vroedemoeder. Ende en sullen des dages nogh des anderen daeghs ghene gasterye holden nogh nement en sall tot hem komen schenken. En weert dat

die kraemheer oft kraemvrouwe so nae vrende hier bynnen niet en hedden, die mogen dan daervoer kiesen vier ander vrende die hem belieft ende die vadderen, die met hem eten. Hierop sal men den kraemheer toe eysschen syn eedt te doen, dat he der stat willekeur gheholden heeft. Doet hy s niet, so sal hie gelden v ℞ en all die andere die hier inne brokich syn v ℞. En dat sullen melden Scepenen Raedt en zwoerne meente ende die dienre."

III.

ONKOSTEN BIJ STERVEN.

Hieromtrent heeft het Stadboek van *Zwolle* (1).

Van doden diewyle dat sy in den huyse synt. (D. XI.)

„Item waer een doode in den huyse is, diewyle dat die dode in den huyse is en als men den doeden eerdet, soe moeten wall xij mannen buyten den huyse onser borger en die weert met hem eeten, en die naeste maegen en swaeghers en nyet meer, en die ghene die nae coemen die sullen gaen en sullen nyet met hem eeten in den huyse omme des doeden

(1) Een gedeelte van deze verordeningen vindt men bij Van Alkemade en Van der Schelling, I bl. 318.

wille, ten weer dat daer gaste weeren daer sy allene mede sitten ghengen sonder argelist. Voert en wil men den doeden nyet bestaen (1) soe moeten oick wel twaelff onse borgheren met hem eeten en die weert, als die doede bestaen is ghelyck als vuers. is. Wie dat verbreecke verloeren tegen die stadt 1 ℔. Mocht nyet verwynnen elck suldes hem aff-nemen met synre eenre handt.

Als men den doden eerdet ofte bestaedt die vrouwen in den huyse toe eeten.

Item als men den doeden eerdet ofte be-staet, soe moeten totten huyse wal eeten daer die dode is des middaeges xij vrouwen en die gasten van vrouwen die daer van buyten synt te graue ghebeden en nyet meer. Wie dat verbreecke die verloer teghen die stadt C schill. Mocht mens nyet verwynnen elck suldes hem affnemen met synre eenre handt.

Van etene des auondes als die doode gheerdet is.

Item des daeghes als die doode gheeerdet ofte bestaen is, soe sal die man ofte die vrouwe, ofte oerer een, ofte sy beyde nyet en leuenden, des auondes in den huyse eeten. en daer moeghen wal tot hem coemen sesz mannen en sesz vrouwen, die naeste maeghen

---

(1) *Bestaen, ter aarde besteden.*

en swagers en nyet meer met oere cost. Wie dat daer meer queme en dan daer bleue eeten die verloer tegen die stadt 1 𝔈. Mocht men sie nyet verwynnen elck suldes hem affnemen met synre eenre handt.

Dat men ghene cost meer doen en sal om des doeden wille.

Item daer nae als dit ghedaen is, soe en sal men metten mannen ofte metten vrouwen ghene cost meer doen omme des doeden wille, als die doede gheeerdet is en eer men den doeden bestaet, en nae den daeghe dan nyet meer. Wie dat verbreecke die verloeren tegen die stadt een 𝔈. Mocht men sie nyet verwynnen elck suldes hem affnemen met synre eenre handt.

Van keersen te hebben als men den doeden bestaet in der kercken.

Item als men den doeden bestaet soe en sal men daer nyet meer ouer hebben dan twee stal keersen (1) ten sy dat sy gilde keersen hebben. Wie dat verbreecke die verloer tegen die stadt 1 𝔈. Mocht men sie nyet verwynnen hy suldes hem affnemen mit synre eenre handt.

---

(1) *Stal-keerse*, *stallicht*, *eene lantaarn*. Zie van Hasselt op Kil.

Van vigilie te wynnen in der kercken ofte in den huyse.

Item soe moeghen ouer een doeden des auondes vigilie wynnen (1) vier vrouwen en nyet meer. Ist dat men des auondes vigilie in den huyse doet, daer en sal men ghene vigilie wynnen, meer sy moeten elcken priester en den coster gheuen eene placke ofte twee, en den schoelmeysteren met syne schoelieren twee placken ofte vier. Wie dat verbraecke die verloer tegen die stadt 1 ℞.

Hoe voele dat men gheuen sal eenen dooden mytter groter clocke ouer te luden.

Item soe wie syne doeden wil ouerluyden metter groeter clocke in Suncte Micheels kercke, die sall gheuen Suncte Mycheels kercke van der clocken allene Mychael gheheeten ij heren ℞. Ende wie synen doeden wil ouerluydett hebben myt Mycheel en der clocken ghenoemt Martinus sal gheuen iij heren ℞, en metter clocken Martinus allene j heren ℞, en van metter clocken Saluator allene sal gheuen ij heren ℞, ende wie met alle desse vuers. clocken syne doden wil ouerluyden laeten die sal gheuen der vs. kercken drie heeren pont.

---

(1) *Vigilie wynnen.* Van Hasselt op Kil. toont, dat *winnen* ook in de beteekenis van *huren* voorkomt.

Van doeden te grauen in Suncte Mycheels kercke.

Item waer yemants die syne doeden wolde doen grauen in dat hoeghe koer die sal gheuen den kerckmeysters aldaer vyff franckryksche schilde ofte oer payementsche weerde.

Item die eenen doeden wil doen grauen laeten op onss lieuer vrouwen ofte suncte peters koer in der voers. kercke sal den voers. kerckmeysteren gheuen vier vranckrycksche schilde ofte die weerde.

Item die eenen doden wil doen begrauen laeten tusschen den drien voers. koeren en den tween middeldoeren en beneffen den tween middeldoeren der kercken die sal gheuen den kerckmeysteren drie vranckrycksche schilde ofte die weerde.

Item soe wie eenen doeden wil doen begrauen tusschen den tween middeldoeren en den toerne der voers. kercke die sal gheuen den voers. kerckmeysteren twee vranckrycksche schilde ofte die weerde.

Van vrouwen mytten dooden toe teeren.

Item Anno Dm. lxxxiij des donredaeghes vuer Sancte Lucyen daeghe bynnen Schepen en Raedt met oere meenthe ouercoemen, soe waer een doede ofte bestandenisse is in den huyse, daer moeghen des middaghes bliuen eten xij vrouwen persoenen van bynnen en nyet meer, by vyff ℭ elcken persoene. Ende weer saicke dat daer meer vrouwen persoe-

nen ghebeden worden en daer quemen eten, soe sal die man ofte vrouwe in den huyse gebroecken hebben x ℞, en die boeuen die xij vrouwen daer bliuen eten sullen elck ghebroecken hebben v ℞. En die maeltyt sal bedient worden by den knechten en magheden in den huyse ofte by anderen knechten en magheden ter noet daer toe ghebeden. Wie daer en bouen diende van eenigen persoen man ofte vrouwe sullen gebroecken hebben v ℞. Oick is men ter seluer tyt auercoemen dat gheen backer groeter weyten broet backen sal toe vercoepen, dan totter weerden van vyff placken wtgenomen toe paesschen en toe middewynter. Beholtelicken dat men wal groeter wegghen backen mach laeten en in syns selues huys toe eeten ofte toe synre behoeff. Die anders hyr en bouen deden sal tot elcker tyt ghebroecken hebben xx ℞.

Van den vrouwen toe eten daer een doede geerdet wordt. (*Nye Auerdr.* 1494).

Item vp dat punct in den verleden jaere 88 (?) bij der meenthen vp S. Lucien auent auerdragen, als van hoe veele vrouwen personen ten eten blijven sullen, wanneer die doede geerdet is in den huijse daer die doede is, is men nv auercoemen, alsoe waer dije boeden dat vernemen en weten wanneer dije doede geerdet is, soe sal dije boede in wes strate dattet is gaen in dat huijs ter maeltijt toe besien en toe weten woe veele vrouwen dat daer

eten, dat dije boede anbrengen sal bij sijnen ede. Ende weert saecke dije boede dat nijet anbrochte en dat vuijtqueme bij ijemant, dije boede sall gebroecken hebben vyff ℞. Ende wes dije boede anbrenckt daer van sal hij hebben dije helfte van den koer alsoe gebroecken.

Van cost te doen die wijle dije doede in den huijse is.

Anno xvᵉ is auercoemen, oick en sal men in den huijse daer een doede is noch omme des doeden wille ghenerleij cost en maeltijt doen soe lange dije doede in den huijse en onbegraeuen is, mer moeten wel vier dije naeste vrende ofte naberen ten eten hebben ofte hem belijuet, soe lange dije doede vp ter delen (1) staet en nijet meer, by vyff ℞, en dat sullen dije boeden anbrengen. Ende of sije in den anbrengen versuymich beuonden worden sullen sije den koer seluen gelden.

———

Te *Deventer* vinden wij in het oude Stadregt van 1486.

„Item: als ymant gestorven is, moegen die vrunde bidden den tegenwoirdigen doeden helpen ter groeve brengen soe voel persoenen hem gelievet: dan voirt anders en sullen sy nyet meer persoenen bidden, noch sullen byn-

(1) *Dele, vloer.*

nen huyses noch buyten in tavernen ennyge cost doen dan elck myt twelof paer persoenen by thien ponden. Ende weert saeke dat in tavernen of bynnen huyses meer persoenen gingen sitten kost te doene baeven die twelof paer van elcker zijt als vorsz. is, die sullen elck dairomme gelden tot elcker tijt thyn pont ende voirt dair nae tot allen tijden ende in allen dingen vorsz. duyrende ene maent lang, soe en sal nymant tot den anderen gaen keylen (1), schenken of ennyge cost doen, dan allene vader, moeder, broeder, suster ende broeder en suster kynderen ende soe nae zwaegers, ende vier van den naesten nabuyren by der penen vorsz.

Item: in alle desen dyngen ende puncten van den kyndelbedde, van der brulloft, als men die doeden eerdt, van der begengnysse, maenstont ende jairgetijt (2), wanneer die ghene, die dat ankompt, nae der vesver willen gaen sitten, soe moegen myt hem gaen sitten soe voele alse willen oer mengelen toe verdoene. Ende voirt in allen dessen puncten, als men cost doen wijl myt de persoenen als vorsz. is, soe moegen dair vier parsoenen van buytens huyses ter taefelen dienen, gelijck in den kindelbedde als vorsz. stiet."

---

(1) *Keylen*, waarschijnlijk van *keel*, dus *drinken*, *swelgen*.

(2) *Begengnysse*, *maenstondt ende jairgetijt*. Eene publicatie van 1559 verordent: » datt der affuerstoruene vruntschap op alle maenstonden, vthfaerden ende jaer-

Den 6den Sept. 1621 verstonden Schepenen en Raad, dat bij geene begrafenissen in de kerken paarden zouden mogen komen of eenige wapenen of epitaphia opgehangen worden, ten zij aan de kerkmeesters betaald wierden 100 g. g.

Een publicatie van 24sten Maart 1630 verbood, bij het afsterven van jonge kinderen of ongetrouwde personen kransen te maken en maaltijden of banketten te houden bij 20 heeren ℔. Dit werd in Aug. 1636 aldus gerenoveerd en geampliëerd.

„ Schepen ende Raedt doen te weten: alsoo dagelix bevonden wert, datter veele abusen ende misbruicken int begraven der dooden, holden van banquetten ende rouwmaeltyden, vnd wes daer van dependeert van tijt tot tijt ende hoe langer hoe meer inbreecken ende toenemen, streckende niet alleen tot grooten ondienst, maer oock tot merckelik beswaer van de gemeente. Soo ist, dat Sche-

---

getijden allenigen voir oiren vrunden en die hem sus belieuen sall, vthgesondert voir die gantse masschap betalen sullen." — Van Alkemade, I. 250, geeft aan *begengnysse* de beteekenis van *kerkgang der kraamvrouwen;* doch de aangehaalde plaats verwisselt *begengnysse* met *vthfaerden*, gelijk ook duidelijk is in eene bij van Alkemade aangehaalde keur van Hoorn: » Item, zoo wie zijn ouders verliest — die zullen mede mogen inkomen, om die uitvaert, maendstond en jarigheid te houden." — *Maenstondt ende jairgelyt* is de maandelijksche en jaarlijksche herinneringsdag van een sterfgeval. De Groningsche wet spreekt van *maendvorst* en *jaertijt*. Zie ten Berge, *Verh.* bl. 218, 219.

pen ende Raedt, daerinne willende versien, geïnterdiceert en verbooden hebben, interdiceren ende verbieden by desen, dat henvorder nae desen dage die laeckens, liggende op dootkisten van kinderen ofte ongetrouwde personen, van wat staet, qualiteit ofte conditie deselve oock souden mogen wesen, niet alleen met geenerhande groin sall moegen worden behangen, besteecken ofte eenigsins daerop gedaen, gelijck dan oock nu eenigen tijt herwaerts bij interdictie van Schepen ende Raedt is geobserveert, maer oock, dat die dragers generhande struicken, tzij van lauren, rosemarinen, palm ofte wat het sunsten voir groin ofte anders mogte wesen, in handen sullen hebben noch dragen (1), bij peene van vijf heeren ponden.

Dat oock niemant, hie zij wie hie zij, vrystaen noch geoorloft sall wesen, wanneer die dooden begraven en die vrunden binnens huises sullen sijn genoidigt, alsdan eenige banquetten an tho rigten ofte tegens derselver compste geriet tho hebben bij verbeurte van tien heeren ponden. Mede, dat niemantz sonder onderscheit van personen sall vermoegen ofte sich onderstaen, eenigen rouwmaeltijt ofte hoe het sunsten genombt mogte worden, te holden, by gelijcke peene als voorgeschreven."

---

(1) Over de gewoonte, om op deze wijze den ongehuwden staat der overledenen te kennen te geven, zie men de Verh. van TER BRAGE bl. 225.

Weinige jaren later, in 1642, werd het gansche Stadregt vernieuwd. Art. 40 bevat: „Over begraffenissen der doden sal niemant bancquetten of rouwmaeltijden aenstellen, by poene van 25 goltgulden, uytgesondert dat vrienden van buyten incomende, sullen mogen verpleegt worden." Deze verordening is later, 19 Oct. 1680, 15 Jan. 1690 en 8 Aug. 1705 in zoo ver beperkt, dat niemand in sterfhuizen tafelen zou mogen zetten, veel min wittebrood, tabak of anders schaffen, op de boete van tien g. g., gelijk ook, dat niemand, van welke conditie ook, meer dan 30 paar met rouwmantels zoude mogen laten volgen, de collegiën voor één paar gerekend, op de boete van twee g. g. voor ieder paar meer. Indien onder het banket bij de begrafenis mede confituren waren opgezet, kon men met de boete van 25 g. g. in dit 40ste art. niet volstaan, maar moest, overeenkomstig art. 35, 100 g. g. betalen, gelijk de erfgenamen der weduwe van Burgem. Roelof Hermsen, den 15 Oct. 1667, in 100 g. g. geklaard zijn, omdat op de begrafenis confituren en suikerbanket waren opgezet. — Art. 41. „Over het versterf van jonge gesellen of jonge dochters of andere kinderen sullen geen cransen gemaeckt noch eenige groene twijgen van lauren ofte rosemaryn voorgedragen worden, by poene van 25 goldgulden," overeenkomstig de publicatie van 1636. Dien ten gevolge werden die van het Stappenhuis, den 26sten Sept. 1645, in 25 g. g. geklaard, omdat op het lijk van eene der con-

ventualinnen groei bevonden werd; en den 27sten Mei 1675 de erfgenamen van zal. Dr de Hasen dochter in tien g. g. wegens het maken van kransjes over het lijk. — Art. 42. „Over dooden zal niemand waskeersen gebruycken mogen, noch by dage laten branden, by poene, so Schepenen en Raedt naer gelegenheid sullen verclaren." Eene vroegere publicatie had dit reeds verboden. — Art. 43. „Niemant sal oock sijne cameren of huysen met swart behangen, by poene van 25 goltgulden." Ten gevolge van dit artikel is, den 5 Sept. 1664, de weduwe van zal. Jr Lambert van Laer gecondemneerd, om dat bij het afsterven van haren man het huis met rouw behangen was (1). Later, den 30 Maart 1670, beliep de Abdisse van de Hunnepe deze boete, en nog eens de erfgenamen der Abdisse A. J. van den Clooster, den 13den Julij 1705, over het behangen der kamer met zwart laken. — In de vorige eeuw werd het evenwel toegelaten, om, ten tijde der begrafenis, de glazen in de kamers, waar menschen ontvangen werden, met rouw te behangen, benevens de spiegels en tafels, dat zes weken lang in dien staat bleef.

---

(1) Zij werd bovendien beboet met 20 g. g. omdat zij, tegen art. 44, het lijk op den vijfden dag niet had laten begraven, en daarenboven nog in 15 g. g. omdat zij drie dagen na den vijfden dag gewacht had. Daar ook de klokken, strijdig met de bestaande ordonnantie, langer dan een uur bij de begrafenis geluid hadden, zoo moest H. Gelinck daarvoor 10 g. g. boete betalen.

Het Stadboek van *Hasselt* bevat:

Van enen doden jonghen kind.

Item als een jonck kind doed is, dat ons gelyd is, dat sal staen als voerss. is van enen kind te kerstenen. Mer mid enen olden doden mach gaen teren wye will.

Van woe men groue buten holden sall.

Item werd dat enich onser burger te grouen worde gebeden van buten die en sal nyed meer med hem hebben dan vii man by v ß.

Van denseluen.

Item weerd dat man of vrouwe ore vrenden te grouen bidde buten der stad, deen moegen zee geuen ii quaerte wyns off vi quaerte beers en nyed meer by v ß."

Later werd verordend:

„Item weert dat yement enige doden liete verluden die buten onss stadt oft kerspell wonachtigh en daer gestoruen were en tot onss kerken begaen, dair en sall nement mede teren t sy man of vrouwe by v ß."

IV.

ANDERE MAALTIJDEN.

Ook bij vele andere gelegenheden was het gewoonte, maaltijden aan te rigten. Rege-

ringscollegiën, broederschappen, gilden enz. veréénigden zich om zamen te eten en te drinken. Van de maaltijden der regering is vroeger reeds het één en ander medegedeeld (1). Het volgende is ons nog voorgekomen, dat vermelding verdient.

Het *Zwolsche* Stadsboek heeft:

Van myt den nyen Schepenen op Suncte Pauwels dach des auondes te teeren. (D. X.)

Item op Suncte Pauwels dach (2) des auondes als men opt wynhuys met den Schepenen teert, soe sal men elcken een quaerte wyns voersetten, die hy seluest gelden sal, mer die stadt geldt vuer Scepen en Raedt en die vremde gasten, dat eerlicke luyden syn en wyn te drincken plegen, daertoe allen den onraedt (3) aldaer verdaen wordt en soe voele int vat als die Schepenen bedunct nae groetheyt der masschop.

Van der meenthe quaerte toe drincken. (Nye Auerdr.)

Item in den jaere onss heren m. cccc en

(1) *Alm.* 1837 bl. 56, en 1840 bl. 226.

(2) De magistraat werd op den dag van Paulus bekeering (25 Jan.), de gemeente op St Luciendag (13 Dec.) gekozen. Zie *Tegenw. Staat van Overijssel* III. 474, 500, 503.

(3) *Onraedt*, hetgeen buiten den wijn gebruikt werd, de overige onkosten.

lij is auerdragen des vrydaeges op onss vrouwen auont conceptionis dat elcke meentheman, die men toe der meente verboedet, vuer syne meenthe quaerte hebben sal als hyer nae beschreuen staet.

Item nv voert an jaerlickes als men die meenthe quaerte toe drincken plecht, die ghene, die dan toe der meenthe verbodet worden, die sullen elck hebben een quaerte wyns. Meer [maar] die dan syne quaerten drincken willen in der stadt wynhuys, die sullen elck meer hebben voer broet bier en ander onraet een mengelen wyns, dat maecket drie mengelen wyns. Meer wie syne quaerte toe huys laet haelen ofte anders ergent drincket dan in der stadt wynhuys, die en sal nyet meer hebben dan een quaerte wyns.

Van wyne int heymelicke toe dragen.

Item anno lxxxviij op Sancte Lucyen dach synt Schepen ende Raedt met oere meenthe ouercoemen, dat nyemant van eenighen wynhuyse wth den ghelaghe ofte van den raedthuyse ofte meenthenhuyse heymelicken wyn wechdraeghen ofte en wech brengen sal by xx ß. Wie dat meldet sal die helfte van den voers. koer hebben ende die ghene die dat deede sal den koer seluen voer den ghemeenen Scepenen ende Raede vp dat huys brenghen.

Van warschappe (1) *te doen.*

Item is auercoemen wij nijes toe Scepen gecoeren wordt en sijn werschap dijenen sall, dat sal hij dijenen en doen op dat raethuijs en bidden aldaer toe gaste Scepen en Raedt en oir dijenaer en anders ghene cost daeromme doen voer of nae in oiren noch in anderen huijsen in eniger wijs als by x stat ꝶ gebroecken te hebben, wije dat verbreecke. Ende voer dije drie stadt ꝶ dijemen plach te gheuen den ghenen dije syn warschap dijnt, daer sal hij vp dat huijs voer hebben, wanneer hij sijn warschap dijnt, heringen, solt en reetschap der stadt toebehoerende.

Van den Raethuyse ghene spijse toe dragen dan stoer en lamvleys.

Anno lxxviij des wonsdages nae conuersionis Pauli sijn Scepen en Raedt ouercoemen, dat nu voert an wanneer men vp dat raethuijs eth, nijemant van der tafelen enige spijse off dranck toe huijs ofte vp anderen steden senden sal ofte doen brengen, anders dan des vastelauonts van lamvleijs ende in der jaer reeckenschap van den stoer [steur], ende wes van der cost auercompt van der taefelen sal men

---

(1) De algemeene beteekenis is een *maaltijd* een *feestelijke maaltijd*. Zie over de afleiding van het woord de Verh. van ten Berge bl. 163 en de daar aangehaalden Kil. en ten Kate.

in der koecken brengen en daer sullen dije dijenaer oire noetdruft doen van eten vp dije tijt. Ende wes daervan en anders in der koecken ouerblijft sal men omme Goedes willen voer der doeren gheuen, beholtlicken dat dije koermeister in der tijt wel vuijt der koeken wat spijse van den huijse daer goede geselschap is senden en omme der stadt eeren beschicken mach.

Van der meenthen vpt wynhuijs te teren wat dat verbetert is.

Item oick is auerdragen (1493 dond. na Concept) dat een jegelick van der meenthe dije vp St Luciendach teren vp dat wijnhuijs hebben sullen als van olts gewoenlick is en daer toe elck een pinte wijns voer bier en broot (1).

---

(1) Bij deze en dergelijke gelegenheden ontstonden wel eens vechtpartijen tusschen de Edel Achtbaren van dien tijd. Het *Stadboek van Zwolle* (D. I.) bepaalt: » Item weert saecke dat enich vechtelicke ofte beur ofte koerber woerden vielen vp dat Raethuys als dye Raet verbaedet is binnen besloeten doeren tusschen tween ofte meer van den Raede, wye dat deeden dije solden dye Borgemrs te huys heten gaen ten tyde toe dye meenthe dye nyes weder koere. Dan hyer is vuytgescheiden, off enige koerbare woerde vielen in masschappen vpt Raethuys sonder vpstaen, den sulden men berichten nae onser stat wilkoer. Dan weert dat ymant den anderen wondede als dye Raedt verboedet is binnen besloten doeren, den solde men toe huys heten gaen en nimmermeer in den Raedt toe coemen.'' — Het *Kamper Gulden Boek* verordende, met eene keur van 1351, » Voert hebben wy gewilkoert ende gesat, weert sake, dat enich scepen teghen den anderen off teghen eenen

Bij vele andere aanleidingen werden maaltijden gegeven, als: bij het terugkomen van reizen en bedevaarten, bij het trekken uit het ééne huis in het andere (1). Te Zwolle was hieromtrent de volgende verordening (*Stadb.* D. XI).

„ Item soe en sal niemants by sy man ofte vrouwen persoen in ghenen cloesteren noch in geestelicken ofte werreltlicken huysen gaen schencken ofte cost daeromme doen, dat yemants van buyten weder toe huys ghecoemen ofte eenigen onsz borgheren syne vrende ofte gasten van buyten ouercomen, ofte dat in de cloesters nye paters ofte maters ghecoeren synne. Wie dat verbreecke sal tot elcken tyden ghebroecken hebben xx stadt ß, ofte sulde hem des ontschuldich seggen met synre eenre hant. Dan moeghen wal metten ghenen alsoe van buyten ghecomen weeren gaen opter stadt

---

raet op ter scepen huys off in den richthuse boven vochten (dat God verbieden moet) die verloere syn scependom.'' Te Kampen werd nog in 1751 bepaald, dat niemand voortaan met een degen op den raadhuize komen zoude, wanneer Raad en Gezworen Gemeente te zamen teerden, bij verbeurte van 2 g. g. — en in 1680 was besloten, dat niemand op het raadhuis komen zoude met rapier of stok, op de boete van een g. g. De verordeningen te Kampen omtrent het houden van maaltijden bij bruiloften, geboorte van kinderen, sterfgevallen, enz. zijn ons nog niet onder de oogen gekomen. Zij waren er evenwel. Zie *Hist. Kamper Kronijk* bl. 253. Zij staan, naar wij meenen, in het *Digestum novum*.

(1) Men zie van Alkemade en van der Schelling, *Displegtigheden* I. *Kap.* XVIII—XX.

wynhuys ofte anderen tauernen en verteeren met hen die weerde van eene quaerte wyns en nyet meer, by xx ß ofte mach hem ontschuldigen als vurs.

Item: soe en sal men oeck in ghenen gheestelicken ofte werreltlicken huysen gaen schencken ten sy saecke dattet huys bynnen jaers ghecoft ofte bynnen jaers yemant angheeruet en metter woene daer in ghecoemen weer. Ende daer en sal nyemant metten onrade meer verdoen dan die weerde van eenre taecken Rynsz. wyns by v ß elcker tyt verboert te hebben, ofte mach hem des ontschuldich maecken met synre eenre handt."

To *Deventer* verordende het oude Stadboek:

Item: Wie uyt enen huyse vaert in dat ander, of als wie uyt der stad gheweest ende weder gekamen is van sijnre reyse, alse van comenscappen, van bedevoirden, of dat hie een jair buyten landes geweest weere, dat sal staen des gelijkes myt den schenken als mytter brulloft, duyrende drie maent langk ende op den selven koer.

Item: in alle desse puncten ende articulen vorsz. sijnt die Burgermeisteren ende Richtscepenen in der tijt, die schulte van der stad ende vreemde luyde uytgesondert ende uytbescheiden.

Item: Ende wie dessen vorsz. broeken anbrengt den Raede of Burgermeister in der tyt, die sal den koer halff hebben."

En het nieuwe Stadregt van 1642 bepaalde: (IV. Tit. 7 Art. 33) „De ambten en gilden sullen op hare byeencomsten niet langer dan twee dagen teeren ende by malcanderen sijn, by poene van 20 goltgulden t' elcker reyse te verbeuren" (1). Het verbod om meer dan eens aan te rigten en om op het banket marsipanen (2), confituren of suikergebak voor te zetten, was van bruiloften en kinderbieren tot alle andere maaltijden uitgestrekt.

De Regeringen zorgden intusschen getrouwelijk voor de zuiverheid der wijnen, die gebruikt werden. In het jaar 1500 werd te Zwol verordend: „Item voert en sal men nu voert an ghenerleij rinschen wijn omme gelt tappen in tselue huijs ofte kelder, daer men poytouwe tappet, noch poytouwe tappen daer men rinschen wijn tappet in generleij wijs." — De Deventer regering maakte ook van tijd tot tijd zulke bepalingen, b. v. in

---

(1) Hierom werd het kremersgild den 16 Aug. 1643 in deze boete geslagen, omdat het vier dagen lang geteerd had.

(2) P. Nieuwland, *Letter- en Oudheid-kundige Verlustingen* II. bl. 64, herinnert ons, dat deze naam zijnen oorsprong heeft van de *Marci-panes* of *Marcus-brooden*, welke de bakkers voorheen te Erfurt in Thuringen bakten op den 23 April, ter gedachtenis van zekeren hongersnood, wanneer een brood ter grootte van een ei voor verscheiden schellingen verkocht werd. Hij haalt Buno *ad Phil. Cluverii Geogr.* aan, die meldt, dat deze *Marcesii-panes* in Thuringen, ter gelegenheid van den honger in 1438 ontstaan, en wel op het feest van Marcus gebakken zijn.

1567 op vridach in die Quatertemper nae Lucia. „Ende want in die handtiringe van den wijnen oick wel brouwerie oder vermenginge van westerschen wijnen geschien, om sulx te vermiden zal die kraenmeister ende wijnroeder beide mit oeren eden halden end bezweren, te weten wair sij in enigen kelre off huijsen westersche wijnen vijnden, dair en sullen sij ghene rijnsche wijnen inslaen off kelderen, en wair sij ingelicken rijnsche wijnen vijnden, dair en sullen sij ghene westersche wijnen inslaen. Alles der meijnonghe datmen die nijet mengen off gemenget verkoepen sall en anders nijet. En dair op willen Schepen en Raedt een behoirlijke pene verordenen; ende alle dieghene, die eene kanne uthangen ende laten utroepen dat aldair rijnsche wijn veil ende te verkoepen is, en alle andere die rijnsche wijnen verkoepen, sullen geholden sijn mit oeren ede te bevesten, dat die rijnsche wijnen, die sij verkoepen mit voeders, aemen, halue aemen of by quartael, dat sij nijet gewust en hebben int koepen van oere wijnen dat dair westersche wijnen onder gemenget sijnnen, dat sij oick seluest und nyemant van oirer wegen die selue wijnen gemenget hefft off mengen sall so lange die in oere bewaringe sijnnen."

Eene publicatie van het jaar 1600 bepaalt:

„Schepen vnd Raidt doin tho wetten, al die wijle hier beuoerentz verscheijden edicten vnd publicatien vpt vermisschen der Rinscher vnd westerscher wijnen durch den anderen gescheen vnd nu jn erfaringe gekommen, dat

dairinne dagelix wedderomme verscheiden missbruicken geboeren, hebben voir guidt angesehen vnd gefonden, dieseluen alssnu tho doin renouiren vnd vernijen, gebieden dairomme allen vnd jderen burgeren vnd ingesethenen mit wijn koipmanschafft alhier vmmegainde, oick vrembden, die alhier bynnen deser stadt ennige sorten van wijnen hebben liggen, datt niemantz derseluer sich vnderstaen oder verdrijsten sall, ennige spainsche, fransche offte westersche wijnen, woe deselue oick genompt moegen sin, vnder den Rinshen, vmme voir Rinsche wijnen vertappet, verkofft, offte buijten versandt tho worden, 't stecken oder 't vermengen, giene benders (1), bendersknechten offte wijnkoepersdieners sich oick dair tho gebruicken sullen laten, bij peene voir den wijnkoeper vp verboerte der wijnen, vnd voir den bender, benderskneehten vnd wijnkoepers dieners by peene then irsten maill van vijff g. g., then anderen maill thin g. g. vnd ten derden maill by verboerte dess handtwerkes. Dat oick niemantsz tappende vmme gelt Rinsche winen medde tappen offte by den Rinschen wijnen in einen kelder leggen sall moegen spainsche, fransche, westersche offte andere dergelicke auerzeesche wijnen by deselue peene. Sall oick niemantz spainsche, fransche offte westersche wijnen in Rinschen tholasten offte vaten stecken laten moegen by

---

(1) *Bender*, *Kuiper*.

verboerte der wijnen en voir den bender by peene verhaelt.

Vnd so bauen dem vth ennigen steden offte plaitsen bewisflicke clachten an Schepen vnd Raidt auer ennigen burgeren, ingesethen offte vremdden tot enniger tyt qwemen, dat sie spainsche, westersche offte fransche wijnen in Rinsche vaten gestecken offte vnder den Rinschen vermenget vnd voir Rinsche winen verkofft hedden, dieseluen voir veruelschers vnd bederuers der gemeiner negotiatien vnd walfart geholden, geachtet vnd na gelegentheit der saicken dairomme gestraifft sullen worden, waerschouwen dairomme einen ideren sich solches bedriechlicken vnd vnbestendigen handels tho entholden, vnd sich der angetogener peene neuens het verliess der ehren tho vermiden." (*Publicatieb.* Jan. 1600) (1).

Van de verordeningen ten platten lande weten wij niet veel, dan dat *Excessen in Groevebieren, Rouwmalen, Kraammalen en Bruiloftsmalen* een stereotyp artikel op de vergaderingen der Overijsselsche Synode in de 17de

(1) Zulke verordeningen tegen het vermengen van Westersche of Fransche met Rijnsche wijnen waren ook elders, b. v. te Haarlem, Dordrecht, Arnhem. Men zie VAN DE WALL, *Handv. van Dordrecht* II. bl. 1048, en VAN HASSELT, *Arnhemsche Oudheden.* I. bl. 93. De Arnhemsche keuren omtrent trouwen, bruiloft houden en begraven, worden door dezen bl. 52 en 65 medegedeeld.

eeuw was (1). Er is geen twijfel, of er hadden grove buitensporigheden bij plaats. Zoo vinden wij in het jaar 1614 een gravamen der Classis van Deventer: „datter doch mochte in versehen worden dat die huisluiden ende der huisluiden vrowen, wanneer sie die kinderen ter doep houden, nijt soe vull ende druncken mochten befunden worden, gelick leider gescheidt, jae alsoe seer, dat se, wanneer se haeren prediger den naem van het kindt sullen geuen, van hen denselbigen naem doer vulheid ende drunckenschap hebben vergeeten." — En in 1619: „ob die christliche obrigkeit nicht soude die liechtferdige und unnutze liederen verbieten, so die auffs land singen, wenn sie die newe eheleuten zur kirchen geleiten, zu gleich auch die ungeregelheiten, so in der verstorbenen hauseren in fressen und sauffen sich zutragen gantz und gar abzuschaffen." Bij zulke gelegenheden hadden er niet alleen vechterijen, maar zelfs doodslagen plaats. — In 1603 werd op de Synode van Overijssel gedecreteerd, dat men bij het Landschap het tegengaan der abusen met drinken bij het begraven der dooden zoude verzoeken; en in 1644, dat men op het geheel

(1) Vroeger had Sasboldus Vosmerus, pausselijk Vicaris in de Vereenigde Nederlanden, Aartsbisschop van Philippi, overl. in 1612, eene Nederduitsche ordonnantie, zonder jaarteekening, tegen het *kinderbier* uitgegeven, hetwelk aldus genoemd werd, om dat er na het doopen van een kind lustig werd geschonken. H. v. H. en H. v. R. I. bl. 402.

afschaffen der groevemalen bij de drosten en overheden zou aandringen. Tegen het geheel verbieden dezer maaltijden werd echter door Ridderschap en Steden bedenking gemaakt; wèl beloofden zij òf het maken van nieuwe verordeningen òf de executie der bestaande plakkaten tegen buitensporigheden van dien aard. — Er bestonden plakkaten, maar zij werden niet geëxecuteerd en waren zelfs niet meer bekend. Dit maken wij op uit een besluit der Synode van 1646: „dewijl voor dezen de groevemalen en groevebieren verboden zijn en evenwel dit misbruik op vele plaatsen wederom inbreekt, zoo zal men aanhouden, dat zulks bij openbaar plakkaat wordt verboden." — En in 1650: „Is gesproken van zekere plakkaten tegen de groeve- of rouwmalen, voor deze uitgegeven en geëmaneerd, en geresolveerd, dat deputati Synodi van dezelve plakkaten zullen zoeken te bekomen, renovatie van dezelve verzoeken, en in specie dat alle groeven- en rouwmalen, hoedanig die ook mogten zijn, op zondagen mogten wezen verboden onder groote boeten; en alzoo bij dezelve plakkaten kraammalen veelligt zijn verboden, zoude het Synodus gaarne zien, dat de kraammalen (1) in ge-

(1) Gerh. ab Utrecht, pred. te Geithoorn, gaf in het jaar 1743 uit: *Kerkreden over Gen. XXI: 8. waarin wordt aangetoond, dat kraammalen houden op den dag des Heeren onder de tweede predikatie (en te gelijk alle coffij en thee bezoeken en andere bijeenkomsten, die op die tijd en dag tot stooringe der Godsdienst geschieden) niet alleen onder andere, schrik-*

lijken graad met de rouwmalen mogen gesteld worden."

De zaak bleef vele jaren *in statu quo*, werd door Ridderschap en Steden steeds in bedenking gehouden, of door de geheele ontbinding der Overijsselsche staatsvergadering bij de binnenlandsche geschillen vertraagd, tot dat in 1671 het volgende plakkaat werd uitgevaardigd:

„Ridderschap en Steden van Overijssel, bevindende, dat niettegenstaende verscheidene daer tegens genomene Resolutien, bij de ingesetenen ten platten Lande, op Bruiloften, Begrafenissen, en soo genoemde kinderbieren, worden gepleegt vele excessen en onordentlikheden, en dat ook verscheiden door dagelixe

---

kelijke zonden zijn, maar ook roepende, die de verbreeking van de staf des broods op ons reeds geladen hebben, en ons met oorlog en alle andere oordeelen bedreigen. Het is achter het tweede deel van *Geithoorns Huisboek* gevoegd. Hij ijvert hierin tegen het houden van kraammaaltijden op zondag, maar veroordeelt bl. 399 in het algemeen de *kindermalen* op den dag, dat het kind geboren werd, en noemt ze zuipgezelschappen, die zondig, onkuisch en moorddadig zijn. Zondig: omdat vele zonden dan gieriglijk bedreven worden door de vrouwen, die daar tegenwoordig zijn zonder eenige schaamte. Onkuisch: omdat dan van die vrouwluiden veeltijds onkuische daden gepleegd, onkuische gebaren vertoond, onkuische woorden gesproken, onkuische liederen gezongen worden. Moorddadig: omdat aanstonds na de geboorte het kraamhuis vervuld wordt met een ijsselijk geschreeuw, getier, geroep, gepaard met zondige danserijen en vuile gezangen, dat welligt een oorzaak van den dood der onmagtige en zwakke kraamvrouwen zijn konde, enz.

verteringen in Herbergen, haer selven en haer familien ten enemael komen te ruineren ende te bederven en dan eindelijk komen te vallen ten laste van het Gemeen: So is 't, om daer in te voorsien, dat Haer Ed. Mog. by desen hebben goedgevonden, vast te stellen, dat van hen vorder op Bruiloften niet meer als twee tonnen Bier, en op Begrafenissen en Kinderbieren niet meer als eene tonne Bier, sal mogen gedronken worden, dat ook geene Herbergiers aan jemand over verteringen meer sullen mogen borgen, als de somma van tien car. guldens; sullende van nu voortaen voor het meerdere geene executie worden toegelaten; sullen ook geene setters of volmachten, of ook jemand anders enige verteringen, tot laste van Dorpen, Gemeenten, of Buirschappen vermogen te doen, en dat alles bij de breuke van tien Goldtguldens bij de contraventeurs t' elkens te verbeuren. Aldus gedaen op den Landdag binnen Deventer den 2 Junij 1671."

Dit plakkaat behaagde niet aan de geestelijken der toen heerschende kerk. Maar er was geen ander van de staatsmagt te verkrijgen, en er werd in 1679 besloten, dat dit Artikel, hebbende zoo vele jaren in Synodo gewandeld, *ex actis* zou gelaten worden, terwijl aan ieder predikant aanbevolen werd, dat hij er tegen waken en zich bij zijne respective overheid vervoegen zou. Het hing grootendeels van de drosten en schouten af, of de buitensporigheden met meer of minder ernst werden tegengegaan.

Wij hebben de verordeningen en bepalingen letterlijk medegedeeld, zoo als zij in de voorhandene officiële stukken of afschriften voorkomen, en laten de eene en andere duistere plaats aan de verklaring van deskundigen over. Wij moeten er nog bijvoegen, dat het niet geheel juist is, wanneer hier boven beweerd wordt, dat de *Broederschap van den Roggestapel* te Deventer niet gevaarlijk was voor kerk of staat. Immers, zij is in het jaar 1592, nadat de stad door Prins Maurits veroverd was, gesticht door de magistraatspersonen en gemeenslieden, die toen, omdat zij Spaansch-gezind waren, de regering moesten verlaten, gelijk ook de lijst der eerste leden aantoont, waarbij zich leden der Ridderschap van dezelfde partij voegden. Het schijnt dus, dat er een geest van ontevredenheid en tegenstand tegen de bestaande regering door gevoed werd, al bestond het hoofdwerk der vereeniging slechts in brassen. Zij ontleende haren naam van hare vergaderplaats, die digt bij den Roggestapel lag. Verg. Dumbar, *Kerk. en Wereldl. Deventer*, I bl. 51.

FOSSA DRUSIANA, SALA FLUVIUS

EN

LACUS FLEVUM;

door wijlen den Heer

E. MOULIN (*).

Het kanaal, hetwelk de Romeinsche Veldheer Claudius Drusus in het jaar 12 voor Chr. geb. deed graven, om den Rijn met den IJssel te veréénigen, is door alle Geschiedschrijvers als eene onderneming van zeer groot belang en van verbazenden arbeid beschreven. Zijn oogmerk, om de Romeinsche galeivloot door dit kanaal naar den IJssel af te voeren, ten einde de volkstammen, langs die rivier en op de eilanden van het meer Flevo wonende, tot onderwerping te brengen, vervolgens

(*) Gaarne wordt dit stuk van wijlen den kundigen en arbeidzamen Heer E. Moulin, door den Heer G. Haasloop Werner voor de drukpers gereed gemaakt en toegezonden, hier geplaatst. Hier en daar voegen wij er eene aanmerking of opheldering bij, die door (*) wordt aangeduid.

naar de Noordzee te stevenen, de Chauchen en andere Noord-Germanen te beoorlogen, is daardoor volkomen bereikt geworden, en het gelukken dezer onderneming heeft aan zijn kanaal en aan de rivier den IJssel eene vermaardheid gegeven, welke door alle latere Schrijvers is erkend.

Deze vermaardheid heeft intusschen aanleiding gegeven tot verschillende gevoelens omtrent de ware strekking van dat kanaal en de ligging van eenige plaatsen, welke, door de oudste Schrijvers vermeld, thans aan den IJssel of de Zuiderzee gezocht, doch niet bepaaldelijk aangewezen kunnen worden. Men heeft zelfs eenige oude namen willen toepassen op steden en plaatsen, welke naderhand zijn opgekomen, al naar dat men de ééne of andere in de eer eener Romeinsche stichting of merkwaardige gebeurtenis wenschte te doen deelen.

Te vergeefs heeft men, door plaatselijke nasporingen dien aangaande, eenige ophelderingen erlangd; en bij de veronderstelling, dat in de nog voorhandene berigten, hoe onvolledig die ook zijn mogen, toch de waarheid moet opgesloten liggen, zal de beslissing thans van het regt verstand derzelve alleen afhangen.

Men klaagt over de onvolledigheid der oude Schrijvers ten aanzien van ons land. Het is ook beklagenswaardig, maar men bedenkt niet, dat die Ouden ook uitvoeriger en vollediger werken, over hetgeen er in Duitschland en de Nederlanden voorgevallen is, geschreven

hebben, welke niet tot ons gekomen, maar in den stroom en de stormen der eeuwen zijn verloren geraakt. PLINIUS heeft 20 boeken van de oorlogen der Romeinen in Duitschland geschreven en had die zelf bijgewoond (1); maar ze zijn weg. Gelukkig, dat wij zijne *Historia mundi* nog bezitten. Had TACITUS niet geschroomd, om het voorgevallene over de regering van AUGUSTUS openbaar te maken en zijne jaarboeken met TIBERIUS te beginnen, wij zouden ook van hem eene vollediger beschrijving van den togt van DRUSUS hebben gekregen.

Het werk van den Heer LEOPOLD VON LEDEBUR: *Das Land und Volk der Bructerer*, heeft mij doen zien, welke pogingen door Duitsche geleerden zijn aangewend, om de oude geschiedenis van Duitschland toe te lichten, en mij tevens de moeijelijkheden leeren kennen, waarmede oudheid-onderzoekers doorgaans te kampen hebben, om uit de soms onvolledige en duistere berigten de waarheid op te sporen.

Het is den genoemden Schrijver gelukt,

---

(1) PLINIUS had in het bovengenoemde werk den togt van DRUSUS werkelijk beschreven; zie den brief van PLINIUS Sec. aan MARCUS. *Bellorum Germaniae viginti, quibus omnia, quae cum Germanis gessimus bella, collegit. Inchoavit, cum in Germania militaret, somnio monitus. Adstitit enim ei quiescenti Drusi Neronis effigies, qui Germaniae latissime victor ibi periit. Commendabat memoriam suam orabatque, ut se ab injuria oblivionis assereret.*

door eene meer doelmatige wijze van onderzoek, de woonplaatsen van eenige — in de geschiedenis voorkomende — oude Germaansche volkstammen naauwkeuriger aan te wijzen en het tooneel der voornaamste gebeurtenissen, ten tijde der Romeinsche overheersching aldaar voorgevallen, in een helderder daglicht te plaatsen, dan tot nog toe het geval was. Het land en de geschiedenis der Bructeren zijn het hoofddoel zijner nasporingen; maar ook volken, welke op de grenzen der Bructeren woonden, heeft hij aan zijn onderzoek onderworpen. Onder deze vinden wij de Chamaven en Saliërs langs de Sala, de Friesen langs het meer Flevum genoemd. Het kanaal, door Drusus gegraven, en zijn togt door den IJssel en het genoemde meer naar de Noordzee, worden daarbij als bekende en onbetwiste zaken vermeld; daar deze bijzonderheden echter het oostelijke gedeelte onzer gewesten meer van nabij aangaan, wil ik omtrent den eersten veldtogt van Drusus, welke meer bijzonder ons Overijssel betreft, eenige aanmerkingen, onder het vertalen van het genoemde werk opgeteekend, hier nederschrijven, de waarde daarvan aan het oordeel van den lezer overlatende. Dezelve betreffen de *Fossa Drusiana*, de *Sala* of *Nabalia*, het *Lacus Flevum* en eenige plaatsen langs derzelver oevers gelegen.

De *IJssel*, ten tijde der Romeinen *Sala*, in de middeleeuwen *Isala*, *Isele*, *Isla*, *Isle* en later *Issel*, *IJssel* genoemd, ontspringt bij Raasfeld in Kleefsland, vloeit voorbij IJssel-

borg, Anholt, Terborg en Doetinchem naar Doesburg, en stroomt van daar, zich *noordwaarts* wendende, voorbij Zutphen, Deventer en Kampen in de Zuiderzee. Zoodanig was, volgens Cluverius, Pontanus, Slichtenhorst en anderen, de loop dezer rivier reeds vóór de komst der Romeinen hier te lande, en, volgens hunne beschouwing, zal Drusus, om den Rijn met de Sala of IJssel te vereenigen, zijn kanaal hebben doen graven van het tegenwoordige IJsseloort tot aan Doesburg. Wagenaar daarentegen, die, in navolging van van Loon, aan de Sala bij Doesburg eene zuidwestelijke wending geeft en bij IJsseloort in den Rijn laat uitloopen, doet den nieuwen of Gelderschen IJssel, als een klein riviertje, de Berkel, uit het Zutphensche voortkomen, bij de stad Zutphen eene noordelijke rigting aannemen en onder den naam van *Nabalia*, langs Deventer en Kampen, naar de Zuiderzee stroomen.

Volgens deze laatste Schrijvers waren dus de *Sala* en de *Nabalia* twee onderscheidene rivieren. De eerste, uit Kleefsland komende, liep bij Doesburg zuidwestwaarts naar den Rijn; de andere stroomde, uit het graafschap Zutphen bij de stad van dien naam, noordwaarts naar de Zuiderzee; zoodat, ten tijde van Drusus, er tusschen de twee plaatsen, waar naderhand Doesburg en Zutphen gebouwd zijn, geene rivier aanwezig was en die Veldheer aldaar een kanaal ter verbinding van de *Sala* met de *Nabalia* zoude hebben doen

graven, hetwelk ter zijner eer *Fossa Drusiana* is genoemd geworden.

Zoowel tusschen IJsseloort en Doesburg, als tusschen deze stad en Zutphen, heeft de rivier aanmerkelijke bogten, welke men in een gegraven kanaal niet zoude verwachten, doch waarvoor de bodem bij het uitdelven gewigtige redenen kan hebben opgeleverd. De hooge oevers, welke men, ter wederzijde der rivier, aldaar aantreft, schijnen ook tegen het denkbeeld van een gegraven kanaal te strijden, en dit heeft nu onlangs eene derde meening doen ontstaan: „ dat, namelijk, de IJssel oor-„ spronkelijk een arm van den Rijn zou ge-„ weest zijn (1), welke door het meer Flevo „ in de Noordzee viel, terwijl Drusus, om „ zich eenen korteren weg naar de Eems te „ banen, *de landstreek tusschen den IJssel* „ *en de Vecht* bij Kampen zou hebben doen „ doorsteken, en met zijne vloot, door dit „ vereenigings-kanaal en de Vecht, welke toen „ door Friesland naar de Noordzee stroomde, „ voorbij Leeuwarden en Dokkum naar de „ Lauwerzee is gestevend. Het genoemde ka-„ naal zou hetzelfde zijn, 't welk nu het „ *Ganzediep* genoemd wordt en den noord-„ oostelijken mond van den IJssel uitmaakt."

Deze uitlegging zoude, zoo als de Auteur zich uitdrukt, misschien het best geschikt zijn,

---

(1) Arends, *Nat. Gesch. van de kusten der Noordzee*, vertaald door Dr R. Westerhoff 1825. 2e Deel bladz. 27, 28.

om alle tegen elkander inloopende meeningen overeen te brengen en om TACITUS zijne eer te doen behouden. Zij schijnt mij intusschen geheel ongeschikt, om dit doel te bereiken, zoo als wij in 't vervolg zien zullen. Wanneer de Romeinsche vloot door het *Ganzediep* naar Friesland gevaren is, dan zal Grafhorst ook wel van Romeinschen oorsprong zijn, en daarin de grond liggen eener overlevering, dat men in zeer oude geschriften gewag gemaakt vindt van het *stedeken Campen*, *gelegen bij de stad Grafhorst.* Deze laatste plaats, hoewel nooit anders dan als een visschersdorp bekend geweest, zal dan ook wel van die *Drusus-gracht* of *graft* haren naam ontleend hebben en, uit achting voor dat Romeinsche werkstuk, zal welligt Bisschop JOHAN VAN DIEST haar het stadregt hebben geschonken. Deze gedachte is zoo geheel nieuw, maar wijkt van de vorige zoo ver af, dat men geenen spoedigen bijval daarvoor zal kunnen verwachten. De Schrijvers der nasporingen betrekkelijk de voormalige Middelzee van Friesland (1) stemmen wel toe, dat DRUSUS den Rijn door een gegraven kanaal met den IJssel heeft vereenigd, doch laten dien Veldheer uit den IJssel ook door de Middelzee van Friesland naar de Noordzee schipperen. — Laat ons nu zien, wat de oudste Schrijvers van de *Fossa Drusiana* gezegd hebben, waarop de ver-

---

(1) BROUWER en EEKHOF, uitgegeven door W. VAN PEYMA, *Leeuw.* 1834, bl. 31 en 35.

schillende partijen zich beroepen, en die hierin moeten beslissen.

SUETONIUS verhaalt, dat DRUSUS in den Germaanschen oorlog over den Rijn nieuwe grachten van buitengewonen arbeid en uitgestrektheid heeft doen delven, welke de *Drusiaansche* genoemd werden (1); en TACITUS, den togt van GERMANICUS naar de Noordzee vermeldende, zegt, dat deze Veldheer, toen de vloot van den Boven-Rijn was aangekomen en de Legioenen ingescheept waren, met dezelve de gracht, welke den naam van DRUSUS voerde, is ingevaren, vervolgens over de meeren naar den oceaan is gestevend en de rivier de Eems gelukkig heeft bereikt (2).

Uit het eerstgenoemde berigt blijkt, dat de gracht door DRUSUS op den *regter Rijnoever* is aangelegd, en uit het tweede, dat GERMANICUS, den *Rijn* afkomende, de gracht van Drusus *invoer;* hetgeen duidelijk te kennen geeft, dat het kanaal onmiddellijk in den Rijn aanvang nam. Deze beide berigten, in verband beschouwd, leveren, onzes inziens, de duidelijkste bewijzen op, dat het bedoelde kanaal, van den Rijn bij IJsseloort tot in den IJssel bij Doesburg uitgedolven, de ware gracht van

---

(1) *In Claud.* C. I. — *Drusus trans Rhenum fossas novi et immensi operis effecit, quae nunc adhuc Drusianae vocantur.*

(2) TACITUS *Ann. Lib.* II. C. 8. *Jamque classis advenerat, cum, praemisso commeatu et distributis in legiones et socios navibus, fossam, cui Drusianae nomen, ingressus, etc.*

DRUSUS zijn moet, door welke de Romeinsche vloten in den IJssel, en vervolgens over de meeren naar de Noordzee voeren. Dit vereenigings-kanaal, 't welk door TACITUS en SUETONIUS de *gracht van Drusus (Fossa Drusiana)* genoemd wordt, heeft bij de meeste latere Schrijvers, en tot op den huidigen dag, dien naam behouden (*).

De *Oude IJssel*, uit Kleefsland voorbij Doesburg noordwaarts naar de Zuiderzee stroomende, zal dan ook de *Sala* of *Isala* der Ouden zijn, welke, het Rijnwater door de gracht van DRUSUS ontvangende, eene aanmerkelijke uitbreiding moet verkregen hebben, en aan het oogmerk van DRUSUS, ter bespoediging van zijnen togt naar de Noordzee, volkomen zal hebben beantwoord. De galeijen, derwaarts bestemd, kwamen vervolgens alle den IJssel af; de transportschepen voeren af en aan, en de vaart verkreeg hierdoor eene leven-

---

(*) Het is ook het gevoelen van Dr G. ACKER STRATINGH, *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, I bl. 224 volg., dat de Drusus-gracht tusschen den IJssel en den Rijn geplaatst moet worden. Het kanaal behoeft ook juist niet van IJsseloort tot aan Doesburg, waar het den Ouden IJssel ontmoette, doorgegraven te zijn, maar slechts tot een nader gelegen punt, waar het eene beek raakte, die zich benedenwaarts met dien Ouden IJssel vereenigde. Lager kunnen verwijdingen en verdiepingen plaats gehad hebben, zoodat aan deze werken de naam van *fossae*, *grachten*, konde gegeven worden. De gesteldheid der landen aan beide zijden van den IJssel, thans binnendijks gelegen, toont, dat deze rivier eene wijde uitbreiding van haar stroomgebied moet verkregen hebben.

digheid, welke aanleiding zal gegeven hebben om haar de scheeprijke rivier *(fluvius navalis)* en bij verkorting *Navalia* te noemen, zoo als zij bij TACITUS voorkomt (*).

Deze uitbreiding der scheepvaart, vooral door het vervoer van troepen en krijgsbehoeften, moest dan ook ten gevolge hebben, dat langs de oevers der rivier, op eenige punten, wachtposten, militaire stations, sterkten en magazijnen aangelegd werden, om de krijgsverrigtingen te ondersteunen en het veroverde land te bezetten en te beschermen.

Maar laat ons, na de beschouwing van het gegraven kanaal, DRUSUS op zijnen verderen togt naar de Noordzee volgen. Dit zal ons

---

(*) *Hist. Lib.* V *Cap.* 26 — *petito colloquio, scinditur nabaliae fluminis pons.* Dit *Navalia* of *Nabalia* blijft toch nog een duister punt. Aangenomen, dat deze lezing de ware is, zoo kan men, gelijk HOEFT gedaan heeft, vertalen: *de brug van de rivier wordt te Navalia gebroken.* of: *de brug van de rivier Navalia wordt gebroken.* Zie *Alm.* 1838 bl. 30. PTOLOMAEUS heeft eene stad van dien naam, wier ligging met die van Zutphen of Deventer overeenkomt; maar sommigen meenen, dat deze Geograaf TACITUS niet begrepen, van eene rivier eene stad gemaakt heeft, en daardoor in dwaling gekomen is. Anderen veranderen de lezing bij den Romeinschen Geschiedschrijver in *navalis*, en dan zou de beteekenis zijn: *de schipbrug der rivier werd gebroken*, men nam er een stuk uit. Het mondgesprek tusschen CERIALIS en CIVILIS kan intusschen niet laag aan den IJssel plaats gehad hebben, maar moet zeer in de nabijheid van het Batavische eiland gehouden zijn, alwaar CERIALIS zich bevond, terwijl CIVILIS zich *over den Rijn* had begeven, gelijk TACITUS een weinig vroeger verhaalt. (*Cap.* 23.)

tevens gelegenheid geven, om de landen, welke hij bezocht heeft, nader te leeren kennen, en eenige plaatsen, waarvan de geschiedenis gewag maakt, op te sporen.

II.

Drusus kwam met de Romeinsche vloot uit den Rijn van het oostelijkste punt van het eiland der Batavieren langs de noordelijke grens van het land der Usipeten, door het nieuwe kanaal, in het zuidelijk gedeelte van dat der Chamaven, waar de vereeniging met den IJssel plaats had. De Chamaven woonden ter wederzijde van deze rivier en stonden in vriendschap met de Romeinen; zij hadden Drusus bij het graven van zijn kanaal waarschijnlijk ten dienste gestaan, en even waarschijnlijk heeft hij, ter verdediging van dezen verbazenden arbeid, ook in hun land eene sterkte doen bouwen nabij de plaats, waar de vereeniging met den IJssel moest geschieden, welke naar hem *Drusiburgum* genoemd zal zijn.

Het land der Bructeren grensde oorspronkelijk ten westen aan den IJssel; een gedeelte daarvan was door de Chamaven ingenomen of aan dezelve afgestaan en behoorde in later tijd onder Hamaland, waarin ook Deventer gelegen was, en hetwelk zich over eene streek ten westen des IJssels uitbreidde.

De Saliërs woonden, ten noorden van de Chamaven, langs den regter oever der Sala, van welke zij hunnen naam ontleenden; Dru-

sus moest dus ook hun land voorbij varen, doch zal aldaar weinig tegenstand gevonden hebben, want hun gewest, het tegenwoordige *Salland*, ten oosten door de Regge en de Holtensche- Haarler- en Lemeler-zandbergen, van de Tubanten, en ten noorden door de Vecht van de Friesen gescheiden, bestond gedeeltelijk uit bosschen en moerassen; langs de oostzijde van den IJssel waren de beste weilanden. Het noordwestelijk gedeelte tusschen de Vecht en de monden van den IJssel, door geene dijken tegen zeevloeden of overstroomingen beveiligd, bestond meerendeels uit laag moerassig land, slechts hier en daar bewoonbaar; tusschen beide waren vele bosschen en een meer, 't welk langs de zandheuvels van Oosterholt en IJsselmuiden met den IJssel gemeenschap had, vóór de bedijking van Mastenbroek, welke in 1364 is volbragt; ook was hetzelve bevaarbaar. De overlevering wil, dat de schepen voorbij het *Hoogehuis*, eene oude riddermatige Havezathe, dit meer doorvoeren. De landstreek aan de linkerzijde des IJssels was ook vol moerassen en onbewoonbare lage landen. Wezep, Kamperveen, en de gansche streek langs het Oldebroek en Oosterwolde tot nabij Elburg, moet, vóór de bedijking van dien polder in 't begin der 12de eeuw, voor de zee en rivier open gelegen hebben. Een zijtak van den IJssel, de *Enk*, breidde zich over die lage landen uit en stroomde tusschen den polder van Kamperveen en Dronten naar zee. De eerste aanleg van Kam-

perveen bepaalde zich binnen den Hoogenweg; het land over denzelven wordt nog *het buitenland* genoemd. De Veendijk is van lateren aanleg. De polder van Broeken en Maten werd door den Zwartendijk ingesloten, welke dijk zich langs de zuidzijde van dien polder met den Steendijk bij den Koeburg vereenigde. De Enk vloeide tusschen den Kamperveenschen ringdijk en den Zwartendijk door naar zee. Nadat Kamperveen echter door den Veendijk omringd en deze met den Steendijk vereenigd is geworden, is de Zwartendijk door eenen nieuwen dijk, dwars door den Enk gelegd, met den Kamperveenschen ringdijk veréénigd en de uitwatering van den Enk door eene sluis beperkt bij de herberg de Roskam. Deze nieuwe of Enkerdijk is gelegd in 1478 en waarschijnlijk ook toen dat gedeelte van den Zwartendijk geslecht, 't welk nu de *Slaper* genoemd wordt en den weg naar den IJssel en de stad uitmaakt. Vóór het leggen van den Enkerdijk voer men met eene pont of schuit over den Enk.

De IJssel wendt zich van Veekaten bijna zuidwestelijk naar Wilsum en schijnt dáár bij de Koelucht het land te zijn ingedrongen, door den Enk westwaarts zich met de zee vereenigende, waardoor dan Kampen kon gezegd worden aan de regter zijde des IJssels te liggen.

Welligt had de geringe bevolking, op de aannadering der Romeinsche vloot, reeds de vlugt genomen en kan daarin wel de reden

gelegen hebben, dat de Romeinsche Geschiedschrijvers van hunnen naam bij deze gelegenheid geene melding maken.

De Sala stroomde door onderscheidene monden in het meer *Flevum*, thans de Zuiderzee. De lage landen of weerden, tusschen de monden gelegen, waren gedurig aan zeevloeden en overstrooming blootgesteld; en het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat in zoodanig laag aan de zee gelegen land bezwaarlijk een kanaal gegraven kon worden, bevaarbaar voor eene Romeinsche galeivloot. Het is dus niet waarschijnlijk, dat Drusus een' der gemelde riviermonden, namelijk het *Ganzediep*, zou hebben doen graven, om de Sala (IJssel) met de Vidrus of Vecht te vereenigen, ten einde de vaart naar de Noordzee te bekorten. Dit was ook niet noodig, want de voornaamste en hoofdmonding der Sala, thans het *Regte-diep* genoemd, stortte niet verre van het Ganzediep in hetzelfde meer en vormde het gewone vaarwater derwaarts. Een bijkanaal te doen graven, alleen om den togt door den Vidrus naar de Friesche meeren te nemen, welke met het meer Flevum in verband stonden, was dus geheel overtollig en nutteloos; en deze bedenkingen zullen, mijns inziens, voldoende zijn, om de meening van Arends (hier boven vermeld) te wederleggen, dat het Ganzediep de *Fossa Drusiana* of gracht van Drusus zijn zoude; ofschoon dit denkbeeld overigens zeer vereerend kon zijn voor het dorp Grafhorst, hetwelk, aan het Ganzediep gelegen,

dan welligt ook zou mogen roemen, eene Romeinsche stichting te zijn.

Maar even voorbij Grafhorst heeft dit Ganzediep nog eenen oostelijken zijtak, de *Geute* of *Goot* genaamd, welke het oostelijkste der Kamper eilanden, de *Mandemakers weerd* genaamd, omvangt en nabij Genemuiden in zee valt. Volgens de meening van Arends zal die ook door Drusus gegraven zijn, eene gedachte, die nog aannemelijker zoude worden door de nabijheid van de Vecht en van het stadje Genemuiden, hetwelk immers door sommigen voor het kasteel of verblijf van *Velleda*, door anderen voor *Nabalia* gehouden wordt.

Doch ter linkerzijde van het Ganzediep loopt eene andere monding, het *Noorderdiep* genaamd. Deze neemt eenen aanvang met den IJssel nabij het Ganzediep en loopt in eene noordelijke rigting bijna lijnregt naar zee. Dit schijnt echter het denkbeeld, dat het Ganzediep een gegraven kanaal zijn zoude, weder omver te stooten; daar toch Drusus de dwaasheid niet zal begaan hebben, om een kanaal te doen graven, zoo nabij het Noorderdiep, hetwelk voor de vaart naar de zee en de Vecht even goed kon dienen. Het grootste eiland ligt tusschen het Ganze- en Noorderdiep besloten; ten westen van 't laatstgenoemde liggen *weerden*, het *Raas* en *Rudenhoop* en de *Pieper*, in een lange streek, langs welke de IJssel zelf zijnen loop voortzet en door het *Regte-diep* naar zee stroomt. Dit was, ge-

lijk wij reeds gezegd hebben, oudtijds *het gewone vaarwater*, door hetwelk tot in de XV^{de} en XVI^{de} eeuw de grootste schepen naar de Zuiderzee en verder langs de noordelijke kusten van Emelwarden en Urk naar het Vlie in de Noordzee stevenden.

Al verder westelijk volgt het *Keteldiep*, hetwelk tusschen de *Kattenweerd* en de *Vossenweerd* heen stroomt en westwaarts naar zee vloeit. Eindelijk is er nog een *Zuiderdiep* geweest, 't welk ten zuiden van den Vossenweerd in zee viel, doch reeds voor lang is toegeland.

De vorige opgenoemde monden van den IJssel hebben alle tot nabij het zeestrand eene aanmerkelijke diepte en dragen het kenmerk van oorspronkelijke uitwateringen.

Na het inbreken der Zuiderzee, hetwelk verondersteld wordt, door herhaalde, alles overstroomende en verwoestende zeevloeden, in de XII^{de} eeuw, te hebben plaats gehad, waardoor de eilanden Flevus, Urk en Emelwarden grootendeels van den bodem losgescheurd en weggevoerd of door de zeebaren verslonden zijn, is er ongetwijfeld eene groote verandering voorgevallen op de omliggende kusten, en naarmate de eilanden in de volgende eeuwen door dergelijke oorzaken van tijd tot tijd nog meer land verloren, schijnt ook het zuidelijk gedeelte der kust terug gezet en afgenomen te zijn, terwijl het oostelijk gedeelte langs de Geldersche en Overijsselsche kusten opgehoogd en verbreed is geworden, waar-

door ten laatste de monden van den IJssel en de Vecht zoo zeer toegezand zijn geworden, dat men in het midden der XVI^de^ en XVII^de^ eeuw groote kosten heeft moeten aanwenden, om het gewone vaarwater van den regten IJsselmond bruikbaar te houden (als in 1540, 1600, 1637, 1659).

De verzanding is eindelijk zoo zeer toegenomen, dat geen der IJsselmonden het uitvaren toeliet, en de schepen in zee moesten blijven liggen, terwijl de lading in kleiner vaartuigen door de *Reve* moest aangebragt en teruggevoerd worden, tot dat in het jaar 1733 de mond van het Ganzediep door kunstmiddelen van de belemmeringen bevrijd en voor de vaart weder bekwaam gemaakt is.

De overige rivier-monden bleven sedert bij dagelijksch water alleen voor kleine vaartuigen en vischschuiten bevaarbaar, tot dat in 't jaar 1830 ook het Keteldiep, door de daar vóór liggende zandbank heen, ter lengte van 2300 Ned. ellen, onder het toezigt van den Architect N. PLOMP werd verlengd, en nu de vaart voor de gewone veerschepen, smakken, koffen en stoombooten weder toelaat.

Om nu, na zoo vele en zoo geduchte veranderingen, als gedurende achttien eeuwen in de monden der rivieren, op kusten en eilanden, door stormen en zeevloeden, zijn te weeg gebragt, te willen bepalen, hoe de gesteldheid ten tijde van DRUSUS is geweest, zoude eene vergeefsche onderneming zijn. De overgeblevene tot ons gekomene berigten van

zijne krijgsverrigtingen aldaar laten slechts toe, het waarschijnlijkste op te geven.

Zoo veel is daaruit echter op te maken, dat de landstreek, aan de monden der Sala gelegen, bestond uit eilanden en moerassen, welke, aan overstroomingen en zeevloeden blootgesteld, slechts op de hoogste plaatsen bewoond en welligt in de ongunstige saisoenen weder verlaten werden; voorts, dat Drusus hier aan geene vergravingen behoefde te denken, dewijl er kanalen genoeg waren, om in alle rigtingen naar zee te varen, terwijl de hoofdmonding, het *Regte-diep*, als het gewone vaarwater, hem van zelf den koers aanwees naar de eilanden, welke hij wilde vermeesteren.

Drusus kon dus ongehinderd den togt vervolgen en kwam met de vloot uit den mond der rivier Sala in de meeren. Hij is dan buiten twijfel door den regter IJsselmond in het meer *Flevum* gekomen, en op de daarin gelegene eilanden schijnen de vijandelijkheden eerst eenen aanvang genomen te hebben. Hij kon derwaarts niet nader dan door den regten IJsselmond zijnen weg nemen, liet het eiland Emelwarden liggen en zette het op *Burchana* of *Urchana* aan (*).

Men had zich aldaar tot eenen ernstigen tegenstand voorbereid, want, volgens de ge-

(*) De verschillende gevoelens over de vroegere gesteldheid van de Zuiderzee vindt men bij Acker Stratingh I. § 18—21 breed vermeld.

tuigenis van STRABO, heeft DRUSUS, tusschen de Sala en den Rijn oorlog voerende, niet alleen onderscheidene volksstammen overwonnen, maar ook de eilanden, te midden van het vaarwater gelegen, bemagtigd; zelfs had hij één dezer eilanden, namelijk *Burchana*, door eene belegering tot de overgave moeten dwingen (1). Men houdt gemeenlijk dit eiland voor hetzelfde *Burchana*, waarvan PLINIUS gewag maakt (2), en zoekt het in de Noordzee vóór den mond van de Eems, waar nog heden het eiland *Borkum* gevonden wordt. Het berigt van PLINIUS en de gelijkluidende namen geven tot deze gedachte zeker veel aanleiding; maar wie het berigt van STRABO met opmerkzaamheid inziet, zal het eiland *Burchana* niet in de Noordzee maar veeleer in de meeren, tusschen de Sala en den Rijn,

(1) STRABO. *Lib.* VII. *Est et Salas fluvius, inter quem et Rhenum cum Drusus Germanicus belligereret, domitis hostibus, victor oppetiit. Nec enim plurimas in potestatem gentes redegit, sed etiam jacentes in medio navigationis cursu vicit insulas, quarum Byrchanam obsidione complexam coepit.*

(2) PLINII *Hist. nat. Lib.* IV *Cap* 13. — *Promontorium Cimbrorum excurrens in maria longe peninsulam efficit, quae Cartris appellatur. XXIIJ inde insulae Romanorum armis cognitae. Earum nobilissimae, BURCHANA, Fabaria a nostris dicta, a frugis similitudine sponte provenientis. Item Glessaria, a succino militiae appellata, a Barbaris Austrania, praeterque Actania. Toto autem hoc mari ad Scaldin usque fluvium Germanicae accolunt gentes, haud explicabili mensura tam immodica prodentium discordia est.*

waar Drusus nu de vijandelijkheden begonnen had, zoeken.

En hier hebben wij het eiland *Urk* bij de hand, hetwelk juist *in medio navigationis cursu* gelegen is. Wat den naam betreft, kan het Grieksche *Byrchana*, overeenkomstig het taaleigen, in het Latijn *Urchana* (1), bij verkorting *Urcha* en eindelijk *Urk* en *Urch* geworden zijn. Ook zegt Plinius niet, dat het eiland *Burchana* voor den mond der Eems gelegen was, maar geeft in het algemeen te kennen, dat het één der voornaamste was der 23 eilanden, welke, tusschen het Kimbrische voorgebergte (Denemarken) en de rivier de Schelde gelegen, door Germaansche volken bewoond werden en den Romeinen gedurende den oorlog waren bekend geworden. Hij schijnt zelfs te bekennen, dat hij van de kust tot aan de Schelde geen naauwkeurig verslag kon geven, en het is dus zeer mogelijk, dat onder zijne 23 eilanden ook die van het meer Flevo begrepen zijn.

Het eiland *Urk* kan dus wel het *Burchana* zijn, waar Drusus den meesten tegenstand ontmoette. Het was destijds van grooten omvang en had eenen meer vasten bodem. Het daarvan overgebleven gedeelte is zelfs rotsachtig en tot heden tegen de woede der zeebaren bestand gebleven (2).

---

(1) Even als *Bisurgis* in *Visurgis*, door verwisseling van B. in V.

(2) De Marke *Urch* of *Urcca* behoorde in de middeleeuwen onder Naardingerland en breidde zich ver

De overige eilanden, welke tusschen het Flie en den mond van de Maas verspreid lagen, zegt PLINIUS, waren bewoond door de Caninefaten, Friesen, Cauchen, Frisiabonen Sturien en Marsen (1). Deze eilanden, ten westen van Urk gelegen, besloegen gedeeltelijk het tegenwoordige Noordholland of Westfriesland, en alle de aangehaalde berigten geven duidelijk te kennen, dat de geheele uitgestrektheid ten westen van het land der Saliërs eene aaneenschakeling van eilanden en meeren was, welke laatste, bij storm en hoogen vloed, zich ook over de tusschenliggende weerden en lage eilanden uitbreidden en dan een groot meer vormden (2). Het laat zich dus gemakkelijk

---

zuidwaarts uit. De rivier de Eem scheidde hetzelve ten oosten van Emolwarden, of *Eemeiland*, hetwelk mede van grooten omvang was, het zuidelijk en oostelijk gedeelte der tegenwoordige Zuiderzee besloeg, en zich tot aan het land der Saliërs of Salland uitstrekte. De Sala of Isala stroomde langs de noordzijde van Emel-warde (Emmeloord) in het meer Flevo, waarin zich ook de Vidrus of Vecht nabij de Friesche kust ontlastte, zoodat de Eem, welke zich ten westen van Emelwarde met het meer vereenigde, hetzelve tot een eiland vormde (*Proeve over den loop der Eem* bl. 36—40).

(1) PLINIUS *Lib.* IV. c 15. — *In Rheno ipso . . . . nobilissima Batavorum insula et Cannenufatum; et aliae insulae Frisiorum, Cauchorum, Frisiabonum, Sturiorum, Marsatiorum, quae sternuntur inter Helium ac Flevum. Ita appellantur ostia, in quae effusus Rhenus ab septentrione in lacus, ab occidente in amnem Mosam se spargit.*

(2) POMP. MELA *Lib.* III. c. 2 *de situ orbis. Rhenus, Alpibus decidens, prope a capite duos lacus efficit, Venetum et Acronium. Mox diu solidus et*

begrijpen, dat er slechts weinige bewoonbare streken gevonden werden, en dat DRUSUS, na de bemagtiging van het eiland *Burchana* of *Urk*, de overige volksstammen tusschen de Sala en den Rijn, of tusschen Helium en Flevum verspreid, gemakkelijk tot onderwerping heeft kunnen brengen.

Hij wendde daarop den steven naar het land der Friesen, ten noorden van de genoemde meeren en eilanden gelegen. Het grootste dezer meeren, *Flevum* genoemd, scheidde de Friesen van hunne westelijke naburen, de Frisiabonen. Tusschen beider landen lag een groot eiland, hetwelk, even als het meer, den naam *Flevus* droeg, en zich noordwaarts uitstrekte; het meer, ter wederzijde van dit eiland door vernaauwde takken voortloopende, stortte zich in dezelfde rigting in de Noordzee uit.

TACITUS zegt: *De Friesen . . . omzoomen de groote meeren*, welke de Romeinsche vloten bevaren hebben. De Schrijver van het werkje *over de Middelzee van Friesland* legt dit uit, als of DRUSUS door die meeren of de Middelzee van Friesland naar de Noordzee

---

certo alveo lapsus, haud procul a mari huc et illuc dispergitur, sed ad sinistram amnis etiam tum et donec effluat Rhenus; ad dexteram primo angustus et sui similis, post ripis longe ac late recedentibus, jam non amnis sed ingens lacus, ubi campos implevit, Flevo dicitur, ejusdemque nominis insulam amplexus, fit iterum arctior, iterumque fluvius emittitur.

zoude gevaren zijn; doch dit strijdt met de boven aangehaalde plaats van PLINIUS, waar de noordelijke monding van den Rijn *Flevus* genoemd wordt, 't welk dus het gewone vaarwater *(navigationis cursus)* moet geweest zijn en naderhand door een kasteel aan de Noordzee werd beschermd.

Die uitdrukking van MELA, *lacus*, *ubi campos implevit*, *Flevo dicitur*, zal, mijns inziens, veeleer beteekenen: uit het meer Flevum zich ook over de lage landen, ter wederzijde van het vaarwater gelegen, uitbreidde, en dus, vooral bij hooge vloeden, niet alleen een gedeelte van Friesland, tusschen Oostergoo en Westergoo, maar ook de lage landen van Eemland ten zuiden van het meer gelegen, onder water gesteld hebben, zoodat die landen bij zoodanige overstrooming wel bevaren konden worden, zonder juist het gewone vaarwater te zijn geweest, zoo als men zulks wil beweren (1).

DRUSUS zal dus zijne driedeks galeijen niet op de ondiepte der kleinere meeren gewaagd, maar ongetwijfeld door het gewone vaarwater den togt voortgezet hebben.

Daar echter het land der Friesen vele meeren bevatte, en door het groote *Burdo-meer* in twee voorname gedeelten, namelijk Ooster-

---

(1) *Nasporingen over de Middelsee in Friesland* bladz. 35. — *Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem* bladz. 40—43., en F. ARENDS *kusten der Noordsee* bl. 35.

goo en Westergoo, gescheiden was, is het wel mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat de Romeinen die meeren met kleiner vaartuigen zullen bevaren hebben, en dat DRUSUS zich ook daarvan zal bediend hebben, om de Friesen, welke in de bijzondere deelen zich ophielden, tot onderwerping te brengen (1).

De Friesen, aldus verspreid en door de gesteldheid des lands van één gescheiden, konden even min als de overige bewoners eenen belangrijken tegenstand bieden, maar moesten voor de overmagt bukken (2). De vloot vervolgens door den mond van het meer Flevum, het gewone vaarwater, in de Noordzee gekomen, stevende Friesland om naar de Eems, ten einde ook de Chauchen, ten oosten van die rivier wonende, aan de Romeinsche heerschappij te onderwerpen (3).

Nadat DRUSUS de Eems ingeloopen was, geraakte zijne vloot in groot gevaar, dewijl eenige schepen bij de invallende ebbe op het drooge bleven zitten en niet dan met behulp der Friesen weder vlot geraakten (4).

Wij moeten hierbij doen opmerken, dat in geval het eiland *Burchana* voor den mond van de Eems gelegen ware, het hier de plaats zou geweest zijn, om van de verovering gewag te maken; want hij, die het gevaar,

(1) PROCOPIUS, *de bello Gothico Lib.* I *cap.* 2.
(2) DIO CASSIUS, *Lib.* 54. c. 342.
(3) TACITUS, *Ann. Lib.* II c. 8.
(4) DIO CASSIUS *Lib.* 54 c. 343.

waarin de vloot na het inloopen geraakte, zoo naauwkeurig verhaalt, zou van de verovering van het genoemde eiland, welke dan kort vóór het inloopen moest voorgevallen zijn, niet gezwegen hebben; en dit bevestigt nog de gedachte, dat het eiland *Burchana*, waarvan Strabo gewag maakt, niet in de Noordzee voor den mond van de Eems, maar in de meeren tusschen de Sala (of IJssel) en den Rijn, moet gezocht worden. Nadat de schepen weder in vlot water gebragt waren, voer Drusus de Eems op, werwaarts de Bructeren met hunne schepen of schuiten waren terug geweken. Zij geraakten aldaar met hem in gevecht, maar werden ook overwonnen. De vijandelijkheden tegen de Chauchen waren mede van korten duur en schijnen met eene overeenkomst geeindigd te zijn.

Het land der Chauchen (het tegenwoordig Oostfriesland) was, even als dat der Friesen, vol meeren en plassen; de hoogten, waarop de huizen gebouwd werden, staken als eilandjes boven het water uit.

Plinius, die dit land zelf had bezocht, schrijft er van „ dat de ellendige bewoners „ bij hoogen vloed naar varende schippers, en „ bij afloopend getij naar schipbreukelingen „ geleken (1)." Drusus schijnt ook geenen lust gehad te hebben om zich in dit waterland verder lang op te houden; nog vóór den winter nam hij den terugtogt aan, liep het meer

(1) Plinius, *Lib.* XVI c. I.

Flevum weder binnen, voer met de vloot door den IJssel in het nieuwe kanaal naar den Rijn terug, en begaf zich naar Rome.

IIII.

Hij was de eerste der Romeinsche Veldheeren, die de Noordzee heeft bevaren (1); door zijn kanaal was de vaart naar onze noordelijke gewesten, derzelver menigvuldige meeren en eilanden geopend, en men mag zijne onderneming beschouwen, als het middel waardoor de Chamaven, Saliërs, Friesen, Noordhollanders en andere volken, ofschoon door de Romeinen overheerd, in de gelegenheid geraakten, om bekend te worden met derzelver handwerken en kunsten, en zich middelen aan te schaffen, welke ter verbetering van hunne landen en van hun maatschappelijk geluk konden strekken.

Het zal dus niet ongepast zijn, de gevolgen zijner onderneming nog wat nader te beschouwen.

De Bructeren, waaronder de Saliërs en Tubanten begrepen moeten worden, de Friesen en Chamaven, traden in bondgenootschap met de Romeinen, en dit zal inzonderheid hebben mede gewerkt om de onderlinge gemeenschap te doen toenemen. De toebereidselen voor verdere togten naar het noorden, ten einde

---

(1) SUETON. *in Claud.* C. I.

ping te brengen, werden door de vaart op den IJssel gemakkelijk gemaakt; en dit gaf als van zelf aanleiding om langs de rivier en op de eilanden vaste posten en sterkten aan te leggen. Het verblijf der Romeinen vorderde tevens voorraadschuren, veilige ligplaatsen voor de schepen; en bij het gemeenzame verkeer zullen de verbondene volken zich vooral in de nabijheid der Romeinsche vestingen nedergezet, en aan dezelve eene uitbreiding gegeven hebben, waaraan de latere steden welligt haren oorsprong verschuldigd zijn. De dammen, wallen en houtpaden, welke in de moerassige streken voor de gemeenschap tusschen de versterkte plaatsen onontbeerlijk waren, zullen tevens de grondslagen van latere dijken en wegen geworden zijn.

Florus zegt (1), dat Drusus wel vijftig kasteelen langs den Rijn, de Maas, Elve en Wezer gebouwd heeft; hiermede bedoelt hij niet alleen de sterkten langs den Boven-Rijn, de Waal en den westelijken Rijntak, maar ook den IJssel, welke, na de vereeniging met den Rijn, de noordelijke *Rijnarm* genoemd werd en even eens zoodanige versterkte plaatsen vorderde (*).

---

(1) Florus *Hist. Lib.* IV c. 12.

(*) Wat de geachte Schrijver vervolgens ook zegge, stellige bewijzen, dat er regts en links van den IJssel en verder benedenwaarts aan de Zuiderzee, Romeinsche vestingen bestaan hebben, zijn er nog niet. Overblijfselen van Romeinschen oorsprong mogen op eenen

Aan dezen Rijnarm en het daarmede verbonden vaarwater naar de Noordzee, zoo als wij het hier boven hebben beschreven, zal

---

kleinen afstand ten noorden van den Rijn gevonden zijn, b. v. te Didam, bij het afbreken van den Meurschen toren, te Velp, ens. (gelijk men o. a. zien kan in de Verh. van WESTENDORP, *Overzigt der Romeinsche Oudheden in de Noord-Nederlanden. Werken van het Gron. Genootsch.* VI. bl. 10, 80), op verderen afstand ontbreken zij. Het vinden van een' of meer Romeinsche penningen (gelijk nog onlangs, even buiten de Brinkpoort te Deventer, een van JULIUS CAESAR, bij het omspitten van den grond, gevonden is) kan er niet voor gehouden worden. De steen, voor een paar jaren in dezen *Almanak* voor Romeinsch gehouden, is een middeleeuwsche. Wisten wij, welke Romeinsche oorlogsgereedschappen en andere zeldzaamheden bij het afbreken van eenen toren te Doesburg gevonden zijn, (WESTENDORP bl. 81) wij zouden meer grond hebben om de gewone naamsafleiding, van DRUSUS, aan te nemen. Er is ook een *Doesburg* midden op de Veluwe, dat men wel niet van den Romeinschen Veldheer zal afleiden. Het wordt gezegd, maar niet bewezen, dat de fondamenten van den Gelderschen toren bij Dieren, van het kasteel Bronkhorst bij Zutphen, even als die van het kasteel te Vollenhove, Romeinsch zijn. Het *Navalia* van PTOLEMAEUS is, gelijk boven gezegd is, onzeker; even zeer de naamsafleiding van *Kampen* en de plaats van den *Portus Manarmanis.* ACKER STRATINGH I. bl. 280, 296, brengt deze haven in Groningerland in de Marne te huis. Op Texel en aan het Vlie kan het bestaan van Romeinsche vestingen niet betwist worden. Dáár lag o. a. het kasteel *Flevum*, TAC. *Ann.* IV. 72, 73. Nabij de oostelijke grenzen van Overijssel en in Drenthe, aan den landweg naar het noorden, is meer gevonden. Wij moeten het nog met WESTENDORP daarvoor houden, dat de Romeinen hier geene vaste verblijven gehad hebben en dus slechts heen- en weêr getrokken zijn.

de oude Schrijvers gewag maken, moeten zoeken, en wanneer wij hiermede aan den Rijn zelven weder eenen aanvang maken, dan vinden wij, op den regter oever van het kanaal van DRUSUS en aan deszelfs uiterste einde, de stad *Doesburg*, welke ongetwijfeld aan zoodanig kasteel haar eerst begin verschuldigd is, gelijk de naam, als eene verbastering van *Drusiburgum* (*Drususburg*), reeds doet vermoeden; maar hetwelk ter bescherming van eenen zoo verbazenden arbeid, als het graven van zulk kanaal vorderde, wel noodzakelijk was. Een weinig meer noordelijk vinden wij, ook aan den regter oever des IJssels, op de kaarten van PTOLEMEUS, het *Navalia*, nagenoeg ter plaatse, waar thans Zutphen of Deventer wordt aangewezen. De Latijnsche naam doet ons aan eene Romeinsche havenplaats of bruggenhoofd denken, en de onderhandeling van CERIALIS met CIVILIS, welke in het jaar 71 plaats had, op eene doorgebrokene brug over de *Nabalia* of *IJssel*, en hier omstreeks moet geschied zijn, schijnt dit te bevestigen. Den IJssel verder afvarende, voorbij Olst, Wijhe en Hattem, alle aan hooge oevers gelegen, welker namen zeer oud schijnen, ontmoeten wij *Zalk*, (van ouds *Salick* en *Santlicke)*, hetwelk een gehucht der Saliërs, de oude bewoners van *Saland* of *Salon*, schijnt aan te duiden, waartoe ook de hooge oever aldaar zeer geschikt was. Verder benedenwaarts vinden wij niets dan

14

lage landen, veenen en moerassen, waaruit zich hier en daar eene enkele hoogte verheft, zoo als onder anderen *Kampen*, aan den mond van den IJssel of de Sala nabij het meer Flevus, thans de Zuiderzee. De naam *Campus* doet ons al weder aan eenen Romeinschen oorsprong denken, daar die eene wapen- of legerplaats te kennen geeft, en hier, aan de invaart van het meer Flevus, wel een wachtpost noodig was. Aan de overzijde van dit meer, op den Frieschen oever, nabij de uitwatering van de Vidrus (de Vecht) ligt thans nog eene oude sterkte, *Vollenhove*, van ouds *Umbalaho*, dat eene verbastering van *Nubalaho* of *Nabalia* kan zijn, en dus ook van eene Romeinsche stichting of havenplaats kan afgeleid worden. Nu komen wij in het meer Flevus. Aan de linkerhand, ten westen van Emeloord of Emelwaard, bemerken wij in het meer Flevus het eiland *Urk* of *Urcha*, zeer waarschijnlijk het *Burchana* van STRABO, hetwelk DRUSUS na een ernstig gevecht veroverde, zoo als hier boven is aangewezen. Aan de tegenover liggende Friesche kust treffen wij weder eene Romeinsche zeehaven aan, op de kaart van PTOLEMEUS *Manarmanis*, op eenige kaarten *Mararmanis* genoemd. De verbastering van dezen naam schijnt in de dorpen *Olde Mardum* en *Mirnst* te zijn overgebleven, welke thans nog aldaar aanwezig zijn. In het noordelijk gedeelte van het meer Flevus (tusschen de tegenwoordige steden Stavoren en Enkhuizen), lag het eiland *Flevus*,

meer, ter wederzijde van het eiland door vernaauwde uitwateringen voortstroomende, zich ten noorden van hetzelve weder vereenigde en door éénen engen mond tusschen Vlieland en Terschelling in zee stortte. Aan 't begin der vernaauwing op den zuidwesthoek van Friesland werd ongetwijfeld ook al spoedig eene sterkte aangelegd, ter plaatse waar het oude *Stavoren* (thans door de zee verzwolgen) gestaan heeft, daar toch het daar tegenover liggend zuidelijk gedeelte van het eiland Flevus, met digte bosschen bezet, eene schuilplaats niet alleen voor wild gedierte, maar ook voor vijandelijke stroopbenden opleverde, zoodat dit punt almede eenen wachtpost voor de Romeinen vorderde.

Op het noordelijk gedeelte van het eiland, waarvan het tegenwoordige Vlieland een overblijfsel is, vinden wij werkelijk zoodanige Romeinsche sterkte of kasteel, even als het meer en als het eiland, *Flevum* of *Phleum* genoemd, waarin eene Romeinsche bezetting werd gehouden. Het oogmerk hiervan kon alleen zijn, om den mond van het meer te beschermen; en zulks bevestigt alweder onze meening, dat het gewone vaarwater van uit den Rijn naar de Noordzee door deze uitwatering moet hebben geloopen, daar de stroom langs de oostzijde van het eiland het eigenlijke vaarwater was, waardoor de Romeinsche schepen en groote galeijen naar zee voeren, om de troepen, ruiterij en legerbehoeften naar de Eems

te brengen. In den mond dezer rivier treffen wij eindelijk nog het Romeinsche kasteel *Amesia* aan, ter bescherming van de haven en de magazijnen, welke hier zullen aangelegd zijn geworden, om de herhaalde krijgsondernemingen te bespoedigen en den terugtogt, welke doorgaans van hier plaats had, te beschermen.

IV.

De plaatsen, welke wij hebben opgenoemd, als gelegen langs het vaarwater, door hetwelk de Romeinsche vloten uit den Rijn naar de Noordzee stevenden, zijn waarschijnlijk alle voor een gedeelte door DRUSUS aangelegd, en vermoedelijk is het meerendeel door de Veldheeren, die hem in deze streken in het bewind zijn opgevolgd, gevestigd geworden. Dezen eersten togt van DRUSUS moet men beschouwen als eene ontdekkingsreize. De uitgestrekte bosschen, vooral van Fullenhoo, Salland, Twenthe en Drenthe, waarvan men in de middeleeuwen nog menigvuldige bewijzen aantreft, de namen van *Oosterholt*, *Westerholt*, *Mastenbroek* (*), *Oosterwolde*, en vele andere namen van *Wolden* duiden de gesteldheid van den grond daar aan. Deze bosschen zullen goed timmerhout opgeleverd hebben en masten voor de schepen, maar waren tevens de schuilplaatsen der ontevredene en oproerige

(*) *Mastenbroek* is genoemd van het mesten van runderen in dat broek; zij werden dáár *in de mast* gedaan, reeds vóór de bedijking.

bewoners. De noordelijke gedeelten der gewesten, langs de monden van den IJssel, de Zuiderzee en de kusten van Friesland, welke wij beschreven hebben, moet men wel niet vergelijken met het overige van Duitschland, noch de zeden en gewoonten der Germanen, zoo als TACITUS dezelve beschrijft, op de bewoners dier waterachtige en schaars bewoonde landen in allen deele toepassen. Deze stonden bij de eerstgenoemden zeker op eenen lageren trap, waartoe de gesteldheid dezer woeste streken veel bijdroeg; want, volgens PLINIUS, maakten de kustbewoners hunne vaartuigen van zware uitgeholde boomstammen, welke ter kaap werden uitgerust, waarvan sommige wel 30 mannen konden bevatten. Op de grenzen der Cauchen vond men eikenboomen, welke zeer welig groeiden en eene verbazende hoogte en dikte bereikten. De digtste wouden, waarin naauwelijks het daglicht kon doordringen, werden voornamelijk bij twee meeren, niet verre van het land der Cauchen gevonden; langs de stranden of oevers groeiden ook eikenboomen, welke, wanneer de zeebaren den grond ondermijnd hadden, waarin zij vastgeworteld waren, door hevige stormwinden losgescheurd, als drijvende eilanden naar elders werden voortgedreven; zoodat de Romeinsche zeelieden dezelve dikwijls van verre voor vijandelijke vloten aanzagen en zich gereed maakten, om er slag aan te leveren. Overigens leverden de zeekusten niets op dan visch, waarmede de

armoedige bewoners zich moesten generen. Friesland, ofschoon ook met meeren doorsneden, had goede weilanden; de bewoners van dit gewest moesten daarom eene belasting van huiden aan de Romeinen opbrengen. De weiden in Duitschland werden over het algemeen door de Romeinen geroemd, vooral die aan den Rijn, waar zij ook eene bijzondere soort van riet vonden, dat zeer geschikt was om er pijlen van te maken. De Ubiërs beoefenden den landbouw; hun land was vooral vruchtbaar in graangewassen; ook leverden de gewesten langs den Rijn veel honig. De ganzen waren er ook menigvuldig en reeds onder den tegenwoordigen naam van *Ganzen* bekend; de witte ganzenvederen werden er duur betaald. De linnenweverij werd bij de Morinen (Vlamingers) en in geheel Gallië geoefend, maar de Overrijnsche volken verstonden de kunst van zeer fijn linnen te maken, en de vlasbouw was aldaar tot een zekeren graad van volkomenheid gebragt. Plinius schreef dit waarschijnlijk 50 of 60 jaren na Chr., volgens de berigten, welke hem uit de Romeinsche legers werden medegedeeld, en gedurende zijn verblijf aldaar. De togten in 't noordelijk Duitschland moesten alle de gemelde artikelen belangrijker maken, visscherij en landbouw doen toenemen en den bewoners aanleiding en gelegenheid tot den handel verschaffen.

De meer noordelijke gewesten van Cimbrië, Scandinavië, Scytië (Denemarken, Zweden en Rusland), welke den Romeinen ten tijde van

Drusus nog onbekend waren, leverden ten tijde van Plinius reeds voorwerpen van handel op. Germanicus was met zijne vloot tot de eilanden van den noordelijken oceaan doorgedrongen, waar het *succinum*, door de bewoners *glessum* (gles) genoemd, aan het zeestrand verzameld werd. De Romeinen hadden daarom één der eilanden den naam van *Glessarium* gegeven. Plinius verhaalt verder, dat de Germanen hetzelve van dáár naar Pannonië voerden. De Venetianen hadden het eerst het succinum of den barnsteen leeren kennen en het uit de Adriatische zee, werwaarts de Pannoniërs het bragten, aangevoerd. Zij verkochten het succinum meerendeels te Padua, waar men er versierselen voor vrouwenopschik van maakte. Het werd ten tijde van Nero in zulk eene menigte aangevoerd, dat hij er de wapenen en andere voorwerpen mede deed versieren. Een pond van deze waar koste tot 13 ℔ munt van dien tijd. De afstand van het voornoemde zeestrand, van waar de barnsteen werd aangevoerd, tot Carunto bedroeg omtrent 600,000 schreden, zoo als men toen onlangs bevonden had. Op de kaart ligt Carunto aan de Adriatische zee op 45° en het eiland Glessarium in den noordelijken Oceaan op 55° N. B., dus 10° verschil, bedragende (één graad op 15 mijlen gerekend) 150 mijlen afstand, 4000 schreden op ééne mijl.

Na het openen van het kanaal van Drusus zal deze barnsteenhandel ook langs den Rijn op Duitschland en Italië gedreven, en zullen de

bewoners van het noorden met die der zuidelijke gewesten meer in aanraking gekomen zijn, terwijl wederkeerig de ingezetenen dezer gewesten met de volken langs de Oostzee, het Cimbrische schiereiland (Denemarken) en Scandinavië (Zweden en Noorwegen) nader bekend zullen zijn geworden. De Britten schijnen reeds op die landen gevaren te hebben.

Immers verhaalt Plinius, dat deze met hunne schepen naar Scandia, Dumna, Bergos en Neringon stevenden; dat men van daar op het eiland Thule handelde, waar men gedurende den zomerzonnestilstand geenen nacht en daartegen in den winter geen daglicht vernam. Van dit eiland, hetwelk ongetwijfeld het tegenwoordig *IJsland* was, kon men in éénen dag de bevrozene zee bereizen. De Britten voeren in zes dagen uit Brittannië naar een ander eiland, *Mictim* geheeten, hetwelk wit of blank lood (misschien tin), opleverde.

DE OUDHEID

DER

STAD OLDENZAAL.

In den jaargang voor 1846 van dezen Almanak heeft de Heer J. WEELING, bl. 225—256, eenige *Geschiedkundige Herinneringen betreffende de Stad Oldenzaal* medegedeeld en den oorsprong van die plaats doen kennen. Onder eenige oude papieren, op de Provintie Overijssel betrekking hebbende, vond ik eene aanteekening, welke eenig licht over de geschiedenis van *Oldenzaal* verspreidt, van den volgenden inhoud:

„ De Stad Oldensel is ten tijden van Gregorius die derde Bisschop van Utrecht 760 al bemuurt geweest."

„ Het Capittel cum annexis is gefundeert omtrent den jare 918, bij Bisschop Balderiaan de Cleve de 15de Bisschop, welke aldaer op 't choor begraven is, alwaer 1664 nog gesien is op een kleine serk op 't choor, recht daer

het hooge altaer gestaen heeft 't bovenstaende wapen (1)."

„ En zijn op 't Raedhuis dese versen te leesen.

» In 't jaer acht-hondert en veertien,
Gy weten sult so dit besien,
» Leefd *Baldewyn Graef van Teysterbant*,
En was ook *Graef van Cleveslând.*
» Op Carel des grooten sepultuur
Hy hem bevond in 't getruur.
» Syn zoon *Lodewig* ter selver tyd,
Hem gaf dat Twentische gebydt,
» In desen Hoofdstad *Oldensael*
Bij hem gebouwd voor vroomen al.
» *Baldewyn* (2) de Bisschop heeft gestijft
't Canonische collegie zo men schrijft.
» En is ontslapen in den Heer
In 't 830e jeer.
» Hy heeft getuigd met *Hillegart*,
't *Geneveefsche Graven* dochter hart,
» *Everhardt* den Grave van Cleve.
God heeft hem een soone gegeven..
» *Luthardis* was die naeme fijn,

---

(1) Aan het hoofd dezer aanteekening is eene afbeelding gevoegd van het wapen *van Balderik van Cleef*, *Bisschop van Utrecht*. — Racer, *Overijss. Gedenkstukken* II. bl. 90, geeft het Latijnsche omschrift om het wapen op de zerk aldus op: *Anno Domini* MCCCCLXXXI *recondita sunt hic cuncta ossa Balderici de Clivis*, *quondam Episcopi Trajectensis ac fundatoris hujus Collegii*, *cujus anima requiescat in pace*. *Amen*, en beschrijft het wapen.

(2) Dit moet Balderik zijn. Deze en de volgende regel bevatten een tusschenzin.

» Den *Baldewyn* gaf hij Clevesland
En maekte *Ricfridt* Graaf van Tubant (1),
» Wiens soon *Baldericus* met recht
Gekozen *Bisschop van Utrecht*,
» Op desen choor begraven leyt
Also ons nog zyn grafschrift zeijt.
» Hyr hebdy d' oltheid neemt voor wel,
Van dese stad van Oldensel.

Tot regt verstand van bovenstaande regels herinnere men zich, dat BALDEWIJN de 1ste, op het laatst der 8ste, en in het begin der 9de eeuw Graaf was in Teisterband en van Cleve. Van hem zegt VAN DER SCHUREN, *Chronik von Cleve und Mark* s. 88: „Soe dan „ in desen Tyden die Twynte noch cleefsch „ was, soe stichte dese voorschreven Baldewyn „ die stad Oldezele in die Twynt gelegen, dat „ nue Utrechts is." — Deze BALDEWIJN had tot vrouw *Hildegart*, dochter van *Lodewijk van Provence*, en daarbij ten minste drie zonen: *Lodewijk*, den 8sten Graaf van Cleef; *Everhard*, die na dezen mede Graaf van Cleef was, en *Ruprecht* of *Robert*, die Graaf van Teisterband werd. De dertiende en veertiende regels van bovenstaand vers slaan dus weer op BALDEWIJN, in den derden regel vermeld en niet op BALDERIK, den Bisschop, van wien in de elfde en twaalfde regel sprake is. EVERHARD van Cleef werd door zijnen zoon LUYTHARDIS in het Graafschap opgevolgd. Deze

---

(1) Twenthe.

laatste had twee zonen: BALDEWIJN (BALDUINUS) II, en RYCKFRIDUS, Graaf of Heer van Twenthe, welke laatste de Vader was van BALDERIK (BALDERICUS), den 15den Bisschop van Utrecht, die in 977 stierf en Oldenzaal, zoo als bekend is, aan de Kerk van St Maarten te Utrecht schonk.

Men zie verder de boven gemelde *Geschiedk. Herinneringen* van den Heer WEELING bl. 237, volg. De bovenstaande verzen zijn welligt dezelfde, als die, welke aldaar bl. 239 worden vermeld. De Vrijheer VAN SPAEN laat het sterfjaar van BALDEWIJN, Graaf in Teisterband (*Inleiding tot de Historie van Gelderland*, D. III, bl. 131) tusschen 821 of 830 in het onzekere. Het bovenstaande vers geeft 830 als het ware op.

W. J. C. VAN HASSELT.

AMSTERDAM, 30 Mei 1849.

BISSCHOPPELIJKE BEDEN.

De Schrijver van den *Tegenw. Staat van Overijssel* (II. bl. 305) klaagt, dat het licht, hetwelk de hem bekende gedenkstukken nopens het heffen van schattingen onder de Landsheeren mededeelden, zeer flaauw is. Hij herinnert het algemeene gevoelen, dat de Beden dien naam droegen, dewijl zij vrijwillige giften des volks waren, en dat het aangroeijend gezag de Vorsten, bij verloop van tijden, in staat stelde om af te persen hetgeen zij te voren hadden moeten verzoeken (1). Zijne berigten over deze zaak zijn dan ook

(1) Over de Beden hebben geschreven: J. C. van Hasselt, *Diss. de Precariis, vulgo de Beden, Traj. ad Rh.* 1771. 4o. en H. P. Heeneman, *Specimen acad. de Precariis Comitum, (vulgo de Graafl ijke Beden) et antiqua nobilitatis Hollandicae ab illis immunitate, Lugd. Bat.* 1781. 4o. Deze is in het Nederd. vertaald, en komt voor in het Eerste Deel der Staatkundige Academie-Verhandelingen, over gewigtige onderwerpen ter opheldering der Vaderlandsche Historie en Regten, onder den titel: *Verhandeling over de graaflijke Beden in Holland, en den alouden vrijdom van den Hollandschen adel van dezelve.* Omtrent Overijssel bevatten zij evenwel niets.

sober. Hij merkt aan, dat, volgens eenen brief van Bisschop Jan van Diest, in 1336, *de lente-* en *herfst-beden* aangemerkt werden als inkomsten, op welke de Bisschoppen konden rekenen. Dit schijnen vaststaande giften geweest te zijn, wier betaling jaarlijks geschiedde, en die men onderscheiden moet van de zoodanige, welke bij buitengewone voorvallen door de Landsheeren verzocht en naderhand veelal geëischt werden (1). Van de laatste spreken wij hier. Dat de buitengewone Beden niet altijd gemakkelijk toegestaan werden, schijnt te blijken uit een stuk van het jaar 1330, waarbij Graaf Reinold van Gelre aan voorm. Bisschop belooft, hem *vordelic ende hulpelic te wesen ene beede te vercrighen van sinen lande mit onser gunste ende mit onser beede na onser macht sonder arghelist die te kieren in sinre ende in syns ghestichts oerbaer* (2). Wij zijn in staat, er eenig meerder licht over te verbreiden, door het raadplegen van de schattinglijsten uit de 15de eeuw, die zich in het archief der stad Deventer bevinden. Zij hebben de volgende hoofden.

„ Dit is die bede, de onsen here heren Roloff van diepholt, postulate Tutrecht gegeuen en gesat waert. Inden jare van xxvii omtrynt den Sondach Cantate.

---

(1) Verg. *Tegenw. Staat* II D. bl. 33 en 57, en den Brief van 1336 bij Dumbar, *Kerk. en Wereldl. Deventer* I. bl. 496.

(2) Bij Racer, *Overijss. Gedenkst.* II. bl. 245.

„ Dyt is die bede, die onsen heer heren Roedolph van Diepholt postulaet toe utrecht gegeuen en gesat wart, als van den orloge tusschen den Gestichte van utrecht, den hogeboeren vorsten hertoge van Gelre etc. in den jaere onss heren m.cccc.xxix omtrent sente luciendage (*).

„ Dit is die bede ons genedigen heren her Roleff van diepholt Elect en confirmaet to utrecht gegeuen en gesat wart, doe hy geconformiert en gehult was in den jaer ons heren m.cccc. en xxxiii omtrint ste symon en juden.

„ Dit is die bede ons genedigen heren heren Rodolphs van diepholt Bysscop tutrecht gegeuen en gesat wart in den jair ons heren duysent vierhondert vyffenviertich.

„ Dit is die bede onss genedigen heeren heeren Dauids van Burgoien tot sijnre vroelicker inkomst in den jaer ons heren dusent vierhondert souenenvijftich vrijdages na omnium sanctorum.

„ Dit is die bede ons genedighen heren heren Dauids van borgon. byscop Tutr. gegont en gesat waert int jair ons heren dusent vierhondert lxxiiij.

(*) In de kameraarsrekening van Deventer van 1429 vindt men omtrent deze bede:

(Eenige schepenen) *die geselschap deden die prelaten van den doem tUtr. endes Raedssendeboden van Utrecht die quemen van Spolderberch, die dair geweest hadden doe onse her die bede dede, verteert* iii *gul.* xxiii pl.

Deze bede van den bisschop bedroeg xiim schilden en was »*tot behoef des lands van Overijssel ter zoenen.*"

„ Dit is die bede schattinghe vytgeset anno xc op sunte lucasdaeghe tot der veden die jonc-ker Johan van Wysch myt synen twien soens Johan en Henrich myt oeren hulperen en hul-pershulperen tegens onsen gnedigen heren Da-uid van Bourgoen en synre gnade landen en sticht van vytrecht angenoemen heeft, hem dairmede te wederstaen."

Er is bovendien nog eene vroegere schat-tinglijst, waarop met eene oude hand geschre-ven staat: *incerti anni et neglectarum sum-marum*, waarover afzonderlijk nader. Zij gaan alle slechts over Salland en het Drostambt van IJsselmuiden, met de daarin gelegene kleine stedekens en wigbolden (1). Gaarne zouden wij ten minste ééne lijst in haar ge-heel geven, maar dit zoude van eene te groo-te uitvoerigheid worden. Wij moeten ons vergenoegen met eenige aanmerkingen over en proeven van den inhoud.

De schatting werd over de kerspelen en gerigten, en daarin over de buurschappen en schotbare lieden omgeslagen, terwijl de reke-

---

(1) De schattinglijsten van Twenthe schijnen reeds lang verloren te zijn. Wolter van Heyden, Rigter te Oldenzaal, schreef in 1548, gezien te hebben een re-gister der schildschatting van Twenthe, waarin de bede of schatting van David van Bourgondië, in 1475, door ridders, knechten en steden van Twenthe werd toege-laten, en waarin Goor, Ootmarsum, Enschede en Rijssen elk voor 40 en Delden voor 25 oude schilden waren aangeslagen, maar Oldenzaal niet. Racer, *Overijss. Ge-denkst.* Ia, Bijl. 7.

ning bij schilden (1) geschiedde, zoo dat elk schotbare voor één of meer schilden werd aangeslagen. Door *schotbaren* verstond men in de oude Landregten alle landzaten, die niet van adel waren. Het waren diegenen, welke geene dienstmannen van den Bisschop of niet bijzonder van de schatting bevrijd waren, gelijk met de geestelijken en hunne goederen plaats had. De hoorige lieden maakten eenen bijzonderen stand uit en genoten het regt van vrijdom wel ten opzigte van den Bisschop, maar niet ten opzigte van hunnen heer, aan wien zij schotbaar waren (2). De dienstmannen, ofschoon van schatting vrij,

---

(1) Men noemde dezen omslag ook *schildschatting*. Een *schild* werd gerekend op 42 stuivers. DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Deventer* I. 257. RACER IV. 327. De brief van Bisschop Florens, waarbij drie ponden Sallands tegen één schild gerekend werden, door dezen, III. 335, aangehaald, is van 1370, doch onnaauwkeurig afgeschreven. Het is, naar een beter afschrift, onder mij berustende — *nu voert meer mit eenen goeden oelden Vranckrykschen schilt off mitter weerde daer voer an anderen paijemente betaelen sall drie pachtponde, alsoe dat elcker malck, die den anderen pachtponde schuldich is, alsoe als in Salland ganck en geve sijnt, dat hie hem daer voer geven en betalen sall sulck paijement nae beloepe der ponden, als voer elck drie ponden eenen olden Vranckryckschen schilt, off die weerde daervoer an anderen paijemente.*

(2) Zóó bij J. C. DE CHALMOT, *Aant. op Winhoff* bl. 371. RACER, op vele plaatsen, als II. 116. 125—127. III. 58. Het waren dus ten platten lande de vrije, niet hoorige, boeren. *Schot* of *geschot* van *schieten*, in de beteekenis van *betalen*. Van hier nog *geld schieten*, *verschieten*.

rigten. Van niet, dat onze lijsten alleen de namen der schotbaren of van hun erf en de namen der dienstlieden in elke buurschap, indien er waren, bevatten. De omslag geschiedde in elke buurschap door een paar ingezetenen, *gezworenen*, later *setters* geheeten, die overal genoemd worden, b. v. in 1427 *die buerschap tot Aene en Anewedr. gezworen Johan van Aene en Henrik* Willin: En zóó bij alle. Op de meeste lijsten zijn de sommen volledig uitgetrokken en men kan zien wat elke buurschap, vervolgens wat elk kerspel of gerigt en het gansche land betaalde. In 1427 betaalde het land van Salland en IJsselmuiden 3839 schilden, in 1429 3704 schilden, enz. *Steden wigbolden* (1) *en dorpen* staan aan het einde der lijsten afzonderlijk vermeld en deze waren in 1474 op de volgende wijze aangeslagen: *die stad van Hasem* xlviij, *Campervene* xxxiiij, *Grafhorst* xvij, *Ens* xxxi, *Gelemuiden* j^c^, *Kuinre* lj, en *Hardenberge* xliiij schilden. Zóó ook in de vroegere, doorgaans zonder verandering in de sommen dezer afzonderlijke gemeenten. Twee voorbeelden slechts hoe veel de schatting meer

---

(1) *Wigbold*, *weichbild*, d. i. stadsgebied of vrijheid. Men leidt het af van *wijk* (vicus) en *beeld*, omdat men binnen het gebied der steden een kruisbeeld plaatste, ten teeken van den stadsvrede en van de jurisdictie. Zie Kil. op *Wyck*, *wychbeld*, en J. A. de Chalmot en *Winhoff*. bl. 376.

handelden afzonderlijk met de Landsheeren, wanneer er geld noodig was, en bedongen daarbij voorregten) gaf in 1427 682, in 1429 641, in 1433 706, in 1445 657, in 1474 691 schilden. En het gerigt van Olst in 1427 169, in 1429 217, in 1433 249, in 1445 234, in 1474 260 schilden.

Tot opheldering nog de volgende aanteekeningen, die achter de lijst van 1474 staan.

„ Wij Rodolphus bij der gnaden gades Bysschop Tuytrecht bekennen, alsoe als onse drie stede Deuenter Campen en Zwolle mit ons to deser tyt schattinge boeren, hebn sy ons toe lieue belieft, dat die schatber guede die van ons gevryet syn, to deser tyt geen schattinge gouen en sullen, beholdelyck dat die selue guede in den schatboeken staende sullen blyuen tot hoeren rechte. Des to oerkunde soe hebn wij onsen segel beneden op t spacie s briefs doen drucken. Geg. to Campen int jaer onss heren duysent iiij c vyffenvyrtich des donnersdaegs op suncte Elizabeth auent.

Item sint ritterschap mit radsvrende der drier stede, die auer die schattinge geweest sint, auerdrage dat onse genedige here van vytrecht nv en hyr naemaels op syne kost die schattinge in sall laten maenen na oelder gewoente.

Item dat men die wigbolde niet setten noch geene schattinge afmanen en sal, ten sy saeke

dat die schattinge yrst van den anderen ingemaent is, omme te vernemen off sy to haege geset weren, dat men hem oer summe mynren mochte.

Item off dan tendes ons heren schattinge en die kost wes auerliepe dat sal men schicken en buegen tot des gemeynen landes beste en orber.

Item wes nv in der uytsettinge der schattinge geschiet is dat en sall hyr naemaels daer niet hinderlic an wesen, mer men sall die holden na oelder gewoente, te weten dat van der Ritterschap mit den rentmeister dar niet mer auergaen en sullen dan die raedsvrende auergaen van den drien steden."

Gelijk de Landsheeren elders in persoon (1) aan de Staten-vergaderingen hunne Beden doen moesten, zoo ook in Overijssel. Zij werden op den Spoolderberg bij Zwolle gevraagd, blijkens den volgenden brief aan de regering te Deventer. „ Dauid van Bourgoen, Bisscop Tutrecht. Lieue vriende, wy begeren van v dat gy des naesten donredages nae den heiligen paeschedage naestcomende te acht uren voirmiddages uwe vriende senden en hebben op Spolderberch, dan wy alsdan, oft got wilt, oick comen en wesen willen om sonderlinge treflike saken ons v en onsen gemeinen lande hoichlike aendragende en mede onze belenynge en ierste bede te doen, alst gewoentlic is. Got sy met v. Geg. ter horst opten vij[sten] dach in Aprill Anno lvij."

(1) J. C. van Hasselt, l.l. p. 16.

gevraagd werden: 1° in gevaar van oorlog, waarvan de kosten door den Landsheer niet konden bestreden worden; 2° bij zijne inhuldiging; 3° bij zijn huwelijk of dat zijner kinderen; 4° wanneer hij naar het hof van den Keizer geroepen werd; 5° wanneer hij of zijne zonen den ridderslag ontvingen; 6° wanneer hij in den oorlog gevangen genomen werd — zoo ook, in de twee eerste gevallen, gelijk hier boven blijkt, in Overijssel (2).

De lijsten, waarvan hier spraak is, zijn ook daarom belangrijk, dewijl zij eene soort van statistiek bevatten en men er uit zien kan, welke veranderingen er in het getal en in de namen der schotbare erven en personen, gedurende den loop eener eeuw, hebben plaats gehad. Wij treffen er eene menigte erven op aan, die thans nog denzelfden naam dragen; vele, die later onder de havezathen voorkomen. Andere zijn verdwenen of hebben den ouden naam veranderd. Had de Schrijver van den *Tegenwoordigen Staat van Overijssel* er kennis van gehad, hij zoude er voor de plaatselijke beschrijving van Salland en IJsselmui-

---

(1) J. C. van Hasselt, p. 25. Heerneman, p. 63.

(2) Ook ter voldoening der resterende kooppenningen van de heerlijkheid Kuinre beloofde Bisschop Frederik van Blankenheim, in 1407, aan de drie Steden, eene bede en schatting te zullen verzoeken van ridders en knapen, steden en goede luiden van Salland, Vollenhove en Twenthe. Dumbar, *Kerk. en Wereldl. Dev.* II, 34.

den hier en daar gebruik van hebben kunnen maken (1).

De oudste lijst *incerti anni et neglectarum summarum* is, zoo al niet van het laatst der 14de, ten minste van het begin der 15de eeuw. Uit de namen der dienstluiden, die er bijgevoegd zijn, moet men dit opmaken. Zie hier de verdeeling te dien tijde, bijna geheel overeenkomstig met de latere.

Dat kerspel van Deventer. Die buerscap van Tyone, Randen en Borgeloe — toe Varendeloe (later Varloe, nu Averlo) — toe Letloe, Lynloe en Ockebroick — toe Ortloe en Essen — toe Weteringen en Oxe — van Reloe (Rielo).

Dat gerichte van Olst. Die buerscop toe Wezepe — toe Hengwerden — toe Olst — toe Middele en Dure — toe Welsene.

Dat kerspel van Wye. Die buerscop toe Wengle — toe Hengeuelde en Wye — toe Wynvorden en Mernhem — van Tongeren — toe Wechterhoute — toe Herxen.

Dat kerspel van Zwolle. Die buerscop toe Herkeloe — toe Wyndesim — toe Zuythem — toe Oeldeneelde — tot Ittersum — toe Schelne — toe Spoelde — toe Voerst en Westenholte — toe Zalne — toe Wytmen — toe

---

(1) De Schrijver van *Kerk. en Wereldl. Deventer* heeft dit *oud boek*, *bevattende vele Beden der Utrechtsche Bisschoppen* gekend. Zie D. II. bl. 140, en de daar medegedeelde aanteekeningen, die hier boven, bl. 175, voorkomen.

Dat kerspel van Zallncke.

Mastenbroeck dat int gerichte van Zwolle ioert.

Mastenbroeck in Henr. des Zueren (1) ampe (dat is in het ambt of gerichte van IJsselnuiden, gelijk in de latere schattinglijsten roorkomt, met de volgende buurschappen). —)ie Veenryt in Genemuder kerspel. — Dat :erspel van Wilsen buten der vryheyt. —)esterholte. — tot Yselmuden. — Die Aschet buten der vryheyt. —

Dat kerspel van Dalfsen. Die buerscop tot ıncken — toe Gerner. — toe Welsene en)esterdalfsen. — toe Luesene — toe Dalfsem. — toe Hessem — toe Millingen en Rechteren. — toe Lenthe — tot Eme.

Dat kerspel van Vmmen. Die buerscop toe 'ersen. — tot Eryen — toe Steygeren — toe ›eerse — toe Junne — toe Zees — toe Bestıen — tot Eerde — tot Archem — toe Leıeloe — toe Gietmen en Vilsteren. — die [am. — Die Ouerreeste.

---

(1) Volgens mededeeling van den Heer Archivarius an Doorninck werd een Hendrik de Sure in 1384 Ambtıan van IJsselmuiden en in 1391 Schout van Vollenove. Tusschen beide deze jaren zal men dus de lijst :oeten brengen. — Hendrik de Sure, die in 1363 chout van Vollenhove, in 1366 en later Schout van alland was, was waarschijnlijk een ander, die ook in 365 getuige was bij het opstellen van den stadsbrief an Grafhorst, bij Racer, VI. bl. 268.

Dat kerspel van den Hardenberge. Die buerscop van Brucht — toe Bergenthem. — toe Diffle — toe Reedze — van Hemys — tot Ane en Aneweden — tot Kalendorn — toe Lutten — toe Holtheem en Holthoen — toe Loezen en Bodeler — Gramsbergen bynnen der planckеn.

Dat kerspel van Helendorn. Die buerscop toe Noessloe. — toe Haerle — tot Elen en Roeden — tot Egene — toe Daerle — tot Ouenhem en Merler — toe Hulsene — toe Helendorn. —

Dat kerspel van der Heyne.

Dat kerspel van Raelte. Die buerscop toe Hetene — toe Plegest en Ramele — op ten Tye en Roiden — toe Lynderte — toe Lutkenbergen — toe Boecloe.

Dat kerspel van Holten.

Dat kerspel van Batmen. Die buerscop van Batmen en Loe. — van Dorrethe (1).

Wij zullen uit deze oude lijst de namen der Dienstluiden mededeelen, die er in voorkomen. Door Dienstluiden *(Ministeriales)* verstond men die personen, welke zich tot het doen van bijzondere diensten aan den Landsheer verbonden hadden, namelijk hof- en krijgsdiensten. De Landbrief van Bisschop Filips van Bourgondië van 1518 bepaalde: *Item soe sal elcke dienstman — die syn dienstrechtes genieten wil, hem rustich ende ten minsten*

(1) De twee laatste kerspelen komen op de oudste lijst niet voor; wèl op die van 1427 en volgende.

mit harnasch tugen spere ofte ander geweer, als hy daer toe verschreven ende geyschet wordt. — Men houdt het er voor, dat Dienstluiden en Edelen dezelfde personen zijn, ofschoon er rangen in waren. Den hoogsten rang hadden de ridders, daarop volgden de knapen, die nog niet tot ridders geslagen waren, en eindelijk de dienstmannen in het bijzonder. Daar zij ten allen tijde gereed zijn moesten, om den Landsheer te dienen, waren zij van schattingen vrij. *Voert zo en zolen wi noch onse amptlude noch gheen man van onser weghen, riddern, knapen, mannen ende dienstmannen oft hoeren luden in Twenthe nyet scalten oft koen ofslaen oft anders des hoers nyet nemen*, bepaalde de Landbrief van Bisschop Jan van Vernenborg (1). Ofschoon zij allen de bevoegdheid hadden, om leengoederen van den Landsheer te bezitten, waren zij toch niet geregtigd, om op de Landsvergadering te verschijnen; hiertoe werd het bezit van eene *hovemanssate (havesathe)* vereischt (2).

---

(1) Bij Racer, III. 58. *Koen ofslaen* is schatting van koeijen vorderen.

(2) Zie de Chalmot, *Aant. op Winhoff*, bl. 86, 126. Racer heeft er breedvoerig over gehandeld, II. bl. 14—134. De eerste Overijsselsche Edelman, die den graad van Doctor heeft verkregen, Wolf Floris van Hemert, heeft zijne Dissertatie geschreven *de Nobilitate, tam veteri, quam recentiori, imprimis Transisalanica, Lugd Bat.* 1775. 4.

Zijn deze denkbeelden juist, dan hebben wij in de volgende lijst de oudste lijst der Overijsselsche Edelen, zooveel Salland en IJsselmuiden betreft, alhoewel allen daarom niet op de Landsvergaderingen zullen zijn verschreven geweest (1). Zij, die wij missen, zullen, om hunne onafhankelijkheid te bewaren, zich nog niet in dienst van de Bisschoppen hebben willen begeven.

Er waren dan

In de buurschap van Letloe, Lynloe en Ockenbroec: Johan van Cuenre. Huge van den Laer.

„ „ „ „ Hengwerden: Wolter Machariussoene (2). Vrancken Ter Haer. Henr. van Woldenberge. Henr. Slotel.

„ „ „ „ Olst: Engle Bisscop. Willam ter Ryt (3). Dirc Coster. Eng. Coster.

„ „ „ „ Welsene of Welsum: Momme. Zegewic en Wenemer. Gerd in de

---

(1) Over den oorsprong van den adel, ook door dienstmanschap, zie men VAN SPAEN, *Inl. tot de Historie van Gelderland* IV. bl. 242—246. Oorspronkelijk behoorden de dienstlieden, waarvan sommigen zich zelfs tot lage diensten verpligtten, als zoodanigen niet tot de oude *Nobiles*, maar zij vormden zich langzamerhand, om hunne voorregten, tot eenen nieuwen adel. En daarom moeten wij het betwijfelen, of *allen*, die hier genoemd worden, wel tot den adel van dien tijd kunnen gerekend worden.

(2) Wolter Machariuszoon was in 1381—1386 Schout of Drost van Salland.

(3) Komt op de lijst der Edelen in 1411 bij REVIUS voor, p. 93, en bij VAN HATTUM I. bl. 280.

In de buurschap van Hengevelde en Wye: Vrederic van Baic (4). Rolef ten Voerde. Bartolt ter Beke (5). Henr. Backerweert.

---

(4) Staat ook op de lijst bij Revius en van Hattum.

(5) Er is hier gelegenheid, om het berigt, dat in de *Alm.* van 1846 bl. 110 over het geslacht ter Beke of van der Beecke gegeven is, aan te vullen. Op de schattinglijsten van 1427, 1429 en 1457 vindt men onder de dienstlieden te Hengevelde en Wije Deric ter Beke, en in 1474 Johan ter Beke, wier afstammelingen zich te Deventer vestigden, aldaar in de regering kwamen en daarom niet in de Ridderschap verschreven werden. Herman, die omtrent 1620 admissie verzocht, gelijk daar gemeld wordt, leide het regt van de Beke op het Huis de Gelder. Hij stierf zonder mannelijk oir en zijne kleindochter Seine van Laer, Douairiere Grubbe tot Hennigshave, droeg in 1678 de Gelder aan den Baron C. W. van Dedem over. — De tweede tak der afstammelingen van Deric ter Beke, ook te Deventer in de regering, bezat den Krijtenberg, en de laatste van dien naam uit dezen tak stierf ongehuwd in het laatst der zeventiende of het begin van de achttiende eeuw. Zijn nog aanwezige grafsteen in de Groote Kerk te Deventer had op eene koperen plaat, die verdwenen is, het volgende opschrift:

Hier onder leyt en rust de laatste van der Beeken,
Heer Herman, die syn glass sach in syn jeugd verbreken,
Tot aller vromen last. Gy reisger, die dit leest,
Betreurt dit lyk en secht: de Beeken syn geweest.

Door zijne zuster Geertruid kwam de Krijtenberg aan de van Hemerts en werd in 1808 aan F. G. Graaf van Dedem verkocht. — De naam *Krijtenberg* is waarschijnlijk afkomstig van Evert Krijt, die in deze buurschap in de jaren 1445 en 1457 onder de dienstlieden voorkomt. In 1490 vindt men *Mynte op die Krijtenborch* aangeslagen voor drie schilden.

In de buurschap van Tongeren: Johan van Zonnenberge. Huge van Tongeren. Johan van Tongeren. Eng. Tonyssoene. Dirc van den Zonnenberge. Wolter van Doerinc.

„ „ „ „ Wechterhoute: Helmich van Vorachten. Johan ter Souwe. Vrederic van Hunloe. Gerd to Wekyngberge.

„ „ „ „ Herxen: Rolef van den Rutenberge.

„ „ „ „ Zuythem: Aleph van Zuythem. Gerd Duwer.

„ „ „ „ Haersolte: Henr. en Herm. van Haersolte (1). Henr. Holleken.

In de buurschap van Zalk: Johan van Buchorst. Dirc van den Rutenberge. Willam Vincke.

In Mastenbroeck in 't gerigt van Zwolle: Godert van Oestenwolde.

„ „ onder Ysselmuiden: Bertolt van Cackendyke. Alfert Wouterssoene. Steuen Blawe.

In Ysselmuiden: Johan Wyerssoen. Ecbert die Veer. Creyvelt. Lutgert van de Vechte. Peter van Tubergen. Alijt Pedenaker. Wolter Stelling (2). Henr. Stelling. Willam Nagge. Ernst van Yselmuden. Henr. die Zuer (3). Gerbrant van Holtseynde. Albert Gerytssoene. Wynolt Hegeninc.

---

(1) Henr. en Herm. van Haersolte bezegelen in 1407 den brief, waarbij de Kuinre aan den Bisschop van Utrecht verkocht wordt, bij DUMBAR, *Anal.* II. p. 385.

(2) Wolter Stelling is in 1384 bij VAN HATTUM I. bl. 221.

(3) Zeker de ambtman van IJsselmuiden, bl. 179.

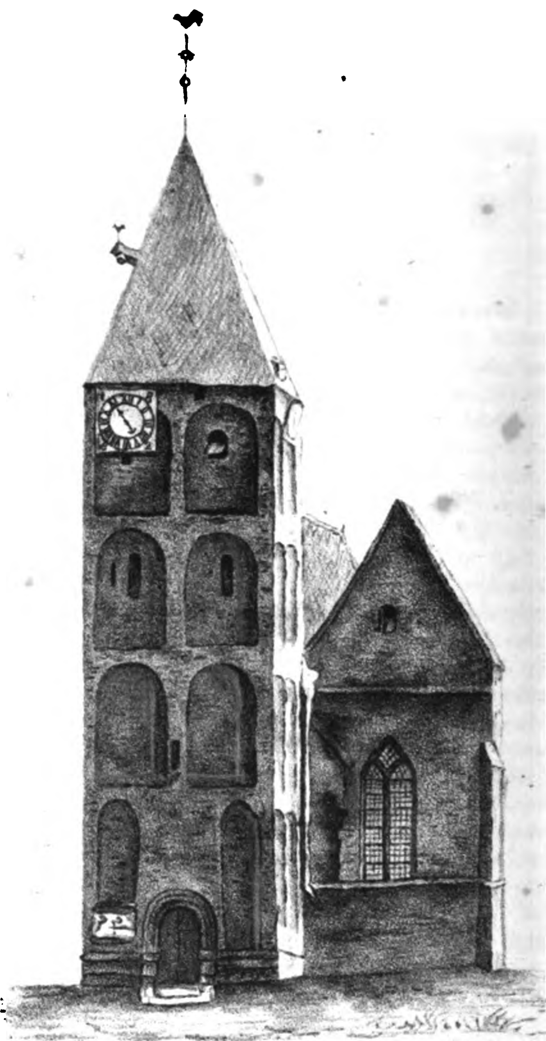
In de buerschap van Ancken: Hake. De Melter. Willem ten Velde (1).
„ „ „ „ Welsene en Oosterdalfsen: Huppentur. Jacob die Dunne.
„ „ „ „ Millingen en Rechteren: Zweder van Rechteren. Seyn van Millingen. Rembolt.
„ „ „ „ Lenthe: Bertolt van Tybencampe.
„ „ „ „ Eryen of Arien: Wycher die Hoefsche (2). Rembolt Boelensoene. Bole van Steygeren. Rembolt van Eryen. Albert van Versene.
„ „ „ „ Stegeren: Lambert ten Oever. Dirc die Cuer.
„ „ „ „ Junne: Rotger Hermanninc. Steuen Puest. De Bugger.
„ „ „ „ Zees: Otto van den Lare. Rotger ten Oldenhuys. Gerloch ter Horst.
„ „ „ „ Gietmen en Vilsteren: Boldewyn van den Lare.
In den Ham. Die Droste.
In de buurschap te Reedze. Ernst van Reedze en Willam van Reedze.
„ „ „ van Ane en Aneweden: Rolef die Bake. Eng. Vijrling.
„ „ „ te Noesslo: Bernd die Roede (3).

---

(1) In 1411 bij Ravius en van Hattum.

(2) Wychert de Havesche komt in 1406 onder de stichters van het klooster Sibculo voor, bij Dumbar *Anal.* II. p. 382.

(3) Berend de Rhode komt in 1406 onder de stichters

DE TOREN TE RIJSSEN.

DE TOREN TE RIJSSEN.

Op den 4den Aug. 1826 in den morgenstond werd de bevolking van Rijssen eensklaps verschrikt door het instorten van den toren der kerk, hetgeen evenwel, gelukkig, geene andere schade of onheil veroorzaakte. Wij willen de gedaante van dit oude gebouw, door nevensgaande naauwkeurige afbeelding, voor de vergetelheid bewaren en er eenige herinneringen bijvoegen.

Er is geen twijfel, of deze toren was in twee, ver van elkander verwijderde, tijdperken opgebouwd. Het bovenste gedeelte van het muurwerk bestond, gelijk bijna alle torens in den omtrek, geheel uit gebakken steen, terwijl het benedenste gedeelte op een fondament van zware keijen boven den beganen grond, naar den buiten- en den binnenkant geheel met eenen muur van dufsteen was opgetrokken. De ruimte tusschen beide muren was met eene specie van keijen, tras en kalk vol gegoten. Een zwaar steenen gewelf scheidde de benedenste van de bovenste verdieping af. De opgang naar boven kon niet anders dan door een klein deurtje uit de kerk, van naauwelijks vier voeten hoog, langs eenen

trapgang geschieden, die in het binnenste van den zuidelijken muur was aangebragt. De opgang van uit den toren naar boven was ontegensprekelijk niet van den eersten aanleg, maar van latere jaren. Aan de voordeur westelijk beneden zag men aan weêrszijden twee, blijkbaar bij den eersten bouw reeds aangebragte, gaten van min of meer één voet vierkant, die schijnen gediend te hebben tot het inschieten van eenen dwarsbalk, ten einde de deur bij eene mogelijke bestorming te verdedigen. Het is toch bekend, dat torens in oorlogstijden tot wijkplaatsen tegen den vijand gebruikt werden. Men herinnere zich Jan van Schaffelaar; en uit eene originele oorkonde van 1552, tot opbouwing der kerk van Twello over Deventer, teekenen wij aan, dat, in de oorlogen tusschen Karel van Gelder en het Sticht, de kerk met toren, klokken en sieraden, in de asch gelegd werd, *mit achtijen huysluijden des kerspells Twell doet gebrant, die op den torn gewecken weren.* — Kerk en toren te Rijssen zijn gebouwd op *het Schilt.* Beteekent dit een afweringspunt? Men zou het vermoeden, wanneer men in aanmerking neemt, dat het oude kasteel van Goor ook bij *het Schilt* stond, en dat er te Deventer twee plekken zijn, welke dien naam dragen, het ééne in de nabijheid der Berg Kerk, vroeger een kasteel op die hoogte, het andere aan de andere zijde der Stad in de nabijheid van den alouden Norenberger-toren, die in 1784 afgebroken werd.

de Graven van Goor stond, die in bestendigen strijd met de Bisschoppen van Utrecht leefden, tot dat hun gebied in het jaar 1248 door verovering aan het Sticht gehecht werd. Rijssen zal toen mede aan het Sticht gekomen zijn. De eerste vermelding, die wij er van gevonden hebben, is in het jaar 1188, in het register der goederen van den Graaf van Dalen en Heer van Diepenheim (1). *Item in parochia Risnen. Curia Entheren . . . Item domus Effinc . . . Item domus Swederinc . . . Item una warandia in nemore Enthere . . . .* Wanneer de plaats stedelijke regten heeft verkregen, schuilt geheel in het duister. Maar dat zij eens geheel met eene gracht omringd geweest is, kan men nog duidelijk aantoonen. De parochie der kerk, aan den H. Dionysius toegewijd (2), was van grooten omvang. Holten en Enter zijn er later van afgezonderd. Nog strekt zij zich, in de buurschap Elsen, bijna tot aan de straten van Goor uit.

Rijssen, als behoorende onder de kleine steden, had geene stem of zitting op den Overijsselschen Landdag. Somtijds evenwel werden zij in belangrijke zaken geraadpleegd

---

(1) Bij Racer, *Overijss. Gedenkst.* VII. bl. 65.
(2) Eene teekening van een gedeelte van den noordermuur der kerk, dat ook eenen hoogen ouderdom aanduidt, vindt men in den *Almanak* van 1845 bl. 105. — Een fraaije middeleeuwsche doopvont, die tot deze kerk behoord heeft, is nog bewaard gebleven.

en om hare toestemming gevraagd, gelijk b. v. het geval was in het jaar 1336, toen Bisschop Johan van Diest Overijssel aan Gelderland verpandde (1). Maar op de kwartiersvergaderingen van Twenthe, die gehouden werden over zaken, dit gedeelte van het Landschap rakende, werden de kleine steden vertegenwoordigd. De volgende brief aan de regering van Deventer doet ons zien, dat zij gezamenlijk in eenige betrekking stonden tot het Hanseverbond.

„Vnse guetwyllige denst vnde ffrontlike „gruete tho vorn. Erberen wysen vnd vorsy„nigen gonstige guede vronde. Wy konnen „V. E. nycht verswygen woe wy na dessen „lestledden afscheyde vnde verdrage bynnen „V. E. Stadt Deuenter, dorch Rydderschap „ende Stedden gemaeket, noch lestledden „dynxdage bynnen Delden versammelt, de „Rydderschap en Steddeken desser lantschap „Twenthe aldaer vytgesadt en verdelt hebben „de helfte van de viiij^c goltgulden nemptlick „iiij^c xxv goltgulden vp de gerichte desser „lantschap omme de to moegen gebruken „en thescycken als verdragen is. Ende als „sulx gescheen was, hebben ons de ge„schickten van de vyf stedtkens angesocht en„de myt onsen geschickten Radesffronden al„dar conferirt vp de saeke angaende de con-

(1) Bij Dumbar *Anal.* II bl. 264, 265, alwaar Hasselt, Genemuiden, Ommen, *Rijssen*, Goor en Oldenzaal beloofden, de overeenkomst te zullen houden, en den brief bezegelden.

„ seruation der hense myt V. L. to moegen
„ onderholden ende geneten voirtan, daer V.
„ L. ons bessher inne perserviert hebben, des
„ ons allen to bedancken en na vnse klenen
„ vermogen tho verdenen staet. Soe alsdan
„ onkosten en arbeyt omme by der hense to
„ verblyuen errisen wyllen, dar contribution
„ van den ghenen, de der hense geneten oft
„ in tokomenden tyden geneten mogen, wal
„ byllix to behoerden, als bynnen V. E. stadt
„ Deuenter mach vorgegeuen wesen, hebben
„ deselven gescyckten van Goer, Ryssen, Ot-
„ mersem, Enschede en Delden van ons be-
„ gert, dat wy medde vor hem allen oir
„ antworth in scriften an V. E. wolden ont-
„ decken, woe dat jder van hem na reddeliker
„ en geboirliker gestaltnisse ende gelegentheid
„ omme perseruation der hensen vor hem
„ en ons gherne en wyllich weren tot den
„ vythgelachten kosten en arbeyde daromme
„ mach gedaen worden tho contribueren, be-
„ gherende seer denstlick V. E. allen ange-
„ hauen vlyticheyt en nersticheyt tot bewa-
„ ringhe der hense voirt an nycht wyllen spa-
„ ren, dan vor hem en ons allen continu-
„ eren. Verschulden wy en se allen ons
„ kleyn vermoegens tegens V. E., de Godt
„ almechtich in walfairt gesondt bewaren wyl,
„ tot ons altyd tgebeeden. Datum onder Stad
„ Oldenzeel secreet segel vp dach ponciani
„ martyris Anno xv^c^xliij. Borgermesteren,
„ Scepenen en Raedt der Stadt Oldenzel."

Naar het schatregister van Twenthe in 1475

betaalde Rijssen, even als Enschede, Ootmarsum en Goor, 40 oude schilden; in 1537 van 1000 gulden, die over de gerigten van Twenthe omgeslagen werden, gelijk met de genoemde plaatsen 7½ gulden, terwijl Almelo en Delden slechts 5 gulden betaalden.

Rijssen heeft herhaalde malen door brand en oorlog veel geleden. Vooral waren de eerste jaren na de afschudding van het Spaansche juk voor de stad zeer noodlottig. Een aantal brieven van Burgemeesters, Schepenen en Raad, na het jaar 1580 aan de regering van Deventer geschreven, behelzen bittere klagten over de verarming der ingezetenen en de plunderingen, brandschattingen, verwoestingen van de troepen, zoo vrienden als vijanden. Zoo klaagden zij in het jaar 1584 het volgende: „Soe isset woe dat huiden „dessen donderdach den 3 Sept. stilo veteri „hijr bijnnen angekoemen etlijche Ruiteren „vmmetrint 50 ofte meer van dem Engelsche „und Dutsche vth Loechem, so hebben Ruiteren de karcke besadt vnd eyscheden de „borgheren dar vth vmme etten vnd drincken „tho verschaeffen. So wordt hem ter gueder antwordt gegeuen, se hadden dar gein „koest, se solden by den frouwen yn dem „huijseren gaen, de solden hem genochsam „langen. Doe hebben sy yn der karcken „geschoeten, vnd vortz de karcke vnd dem „torne ym vier hoecken de duiren angestecken, vm also mit brande de borgeren tho . . . , woe wall de borgeren starck

„ synde by de 50, wall macht hadden gehadt
„ se van der karcke af tho keren, dan heb-
„ ben sulx vermidet mit se tho quetsen
„ noch enighe orsaicke tho geuen vmme mer
„ tho barnen, vnd hebben sich de borgheren
„ vp der Ruitteren guder thosaige vnd gud
„ geloeuen, vth der karcken gegeuen vnd
„ hebben dar boeuen doe mit se genomen
„ tot 21 persoenen, vnd vortz forder koe-
„ mende hebben de Ruiteren eijne ronden
„ krinck geslaeghen vnd den gefangen gefra-
„ get wat so geuen wolden; vnd hebben de
„ gefangen mit drigementen mit zwerden be-
„ angestet vmme to duir stecken vnd tho
„ verworghen. So hebben de gefanghen moe-
„ ten laeven 2100 Car. g." De Regering van
Rijssen verzocht daarom die van Deventer om voorspraak en hulp, dat de arme gevangenen en kranke oude mannen, die niets bezaten en meer schuldig waren, dan huis en hof gelden konden, weder mogten los gelaten worden zonder rantsoen. Ofschoon Rijssen onder sauvegarde van de Generaliteit stond en steeds zijne contributie gewillig had opgebragt, werden de ingezetenen toch sedert een geruimen tijd door de troepen, in dienst van de Generaliteit, „ nit anders angesprenget, so faecke
„ verjacht, derlichen beroeuet, geplondert —
„ ofte wyr voir viandt, vor vngehorsame dor-
„ pen worden geholden — vnd tem prise
„ vnd roeue mede waren gegeuen, ja nit
„ anders ofte wihr vnchristenen waren vnd
„ godt nit en kanden." De Regering van De-

venter schreef er terstond over aan den Stadhouder van Gelderland.

Gelijk Rijssen in de volgende eeuw door de telkens wederkeerende pestziekte zeer in getal van inwoners afnam, zoo was ook de oorlog, dien de Munstersche Bisschop, in 1666 en later in 1672—1674, het Landschap aandeed, zeer verderfelijk voor de plaats. De verarming, daardoor ontstaan, schijnt aanleiding gegeven te hebben, dat eenige inwoners, den 10 Nov. 1690, zich tegen de pachters der provinciale middelen, bij de invordering van het hoofdgeld, verzetteden, zoo dat deze de vlugt moesten nemen. De gewapende magt werd daarop gebruikt, om de pachters bij de invordering te ondersteunen, en de Drost van Twenthe gelast, om tegen de schuldigen naar regten te procederen. Deze hadden zich evenwel uit de voeten gemaakt, waarop eene premie van 100 car. g. beloofd werd aan ieder, die dezelve zoude aanwijzen, hetgeen zonder gevolg bleef. In het volgende jaar, den 25 April 1691, vinden wij een verzoekschrift van Burgemeesters en Gemeenslieden aan Ridderschap en Steden, waarbij zij, om veel geledene schade en armoede hunner ingezetenen, remissie van lasten vroegen. Hierop werd den 8 Oct. beschikt, dat de supplianten den staat der schulden en van hen, die het schuldig waren, aan de ordinaris gedeputeerden zouden overgeven, die geauthoriseerd werden, dit te examineren en daarin naar bevinding te disponeren, zonder dat hier door de executie

van den ontvanger zoude worden belemmerd of opgehouden.

Dit is het weinige, dat wij omtrent Rijssen weten. Volgens eene overlevering is, in het begin der vorige eeuw, het raadhuis met alle daarin bewaarde oorkonden in de asch gelegd.

WITTENSTEIN,

HAVEZATHE IN HET SCHOUTAMBT

KAMPERVEEN.

Het is bekend, dat van de havezathe *Wittenstein*, in het schoutambt Kamperveen, vermeld wordt, dat dezelve als kasteel, in 't jaar 1396, na vijftien dagen beleg, door de Gelderschen werd ingenomen (1).

Ik heb mij veel moeite gegeven, om de gebeurtenis na te gaan, daar ik uit de Geldersche Geschiedenis niet kon opmaken, dat dit berigt op goede gronden steunde. Eindelijk vond ik bij A. v. Slichtenhorst *Geld. Gesch.* bl. 169 § 32 van de sterkte *Wittenstein bij Aken* vermeld: „dat de sterkte Wittenstein in 1396 zich binnen vijftien dagen overgaf."

Omtrent die zelfde gebeurtenis het III deel der *Gedenkw. uit de Gesch. van Gelderland* van J. A. Nijhoff, bl. lxxxviij raadplegende, zien wij dat eene fautieve spelling van v.

(1) *Kamper Kronijk*, I Deel bl. 186, en *Overijsselsche Almanak* 1849, bl. 143.

Slichtenhorst aanleiding heeft gegeven tot deze verkeerde toepassing op de havezathe Wittenstein, daar wij alhier opgegeven vinden: „Het kasteel *Willemstein* bij Aken, niet ver van Schonevorst verwijderd, werd, (in 1396) na eene belegering van veertien dagen, mede door den hertog (Willem) veroverd. De geschillen werden daarop (in September) door de hertogin van Braband en den verkozen bisschop van Luik bemiddeld." Alhoewel deze uitkomst alle twijfeling heeft weggeruimd, en als voldoende kan beschouwd worden, dat niet Wittenstein maar wel *Willemstein* door de Gelderschen in 1396 is belegerd, ging ik de plaats zelve bezoeken, om de gebouwen in oogenschouw te nemen, en na te gaan, in hoe verre dezelve in vroeger dagen als kasteel of stins konden versterkt geweest zijn; en de uitkomst bevestigde mijn vermoeden, dat de havezathe nimmer als een versterkt kasteel bestaan heeft, en in de middeleeuwen zelfs niet bekend was.

Het oudste gedeelte, uitmakende de voorzijde der woning, beslaat eene lengte van vijftien en eene diepte van vijf passen, en herinnert de bouworde der 16de eeuw, met zijne regelmatig geplaatste vensters met steenen raamwerk, alsmede de getande waterlijst, en den punt- of trapgevel, 'die het gebouw versierden, zoo als nog aan vele zoogenoemde spijkertjes uit die eeuw hier en daar gevonden worden.

Waarschijnlijk komt het mij voor, dat de bur-

gemeester Johan Witten, die in 1591 te Kampen woonde (*), de stichter was van dit gebouw; dat vervolgens zijn zoon Ernst Witten in 't jaar 1615 hetzelve als havezathe heeft doen erkennen, welke havezathe vervolgens door aanhuwelijking aan de familie Ter Bruggen is overgegaan, die nog in het begin dezer eeuw het gemelde huis bewoonde, hetzelve heeft laten moderniseren en tevens vergrooten, door de diepte met vijf passen te vermeerderen en van een vierkant dak te voorzien.

De woning lag toen binnen eene gracht besloten, waarover eene houten brug met een hek toegang verleende. Een perk met zware eikenboomen bevond zich vóór het huis.

Na het overlijden van den heer Ter Bruggen werd de geheele havezathe verpacht aan eenen landbouwer, die sedert ook het huis bewoont, op welks bovenkamers nog een tiental familieportretten der Bentincks en Ter Bruggens aanwezig zijn.

(*) Waarschijnlijk de zoon van Ernst Witten, die in het jaar 1568 te Harderwijk voor Alva vlugtte en daarop ingedaagd werd. Zie Schrassert, *Beschrijving van Harderwijk*, IIde d. bl. 111, 112. Johan Witten werd door Ridderschap en Steden van Overijssel tot vele gewigtige onderhandelingen van zijnen tijd gebruikt, en meer dan ééns naar de vergadering der Staten-generaal gecommitteerd. Zie de *Betrekking van Overijssel tot de Generale Staten* in de *Alm.* van 1849. Het archief te Deventer heeft nog eene menigte brieven van zijne hand over de onderhandelingen en gebeurtenissen van zijnen tijd.

De brug over de gracht is gesloopt en een aarden dam in de plaats gelegd, terwijl de zware eikenboomen alle zijn weggeruimd.

De tegenwoordige eigenares is de gravin Agnes van Rechteren te Appeltern.

G. H. W.

E . . . . . Junij 1849.

GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN.

1.

De Hoogleeraar VAN HENGEL heeft, in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, *inzonderheid van Nederland* IIIe d. bl. 755—798 een opstel over Sint-Nikolaas en het Sint-Nikolaasfeest geplaatst, en vraagt, waarom er bijzonder in ons vaderland op den dag van Sint-Nikolaas een kinderfeest zij, terwijl daarvan op vele plaatsen van Duitschland en elders niet geweten wordt? En om die vraag met zekerheid te beantwoorden, moeten er oude stukken zijn, die ons de noodige bescheiden aan de hand geven. — Het is bekend, dat in Duitschland het Kersfeest met het geven van geschenken aan vrienden en kinderen gevierd wordt. Dat dit ook het geval in ons vaderland geweest is, leert ons een artikel uit het *Gulden Boek van Kampen*, waarbij die viering verboden, althans naauw beperkt wordt. Het luidt (Rubr. 32 art. 10):

"Van Kersauende.

Vortmer soe wilkoere wi, dat op kersauent neghien man ofte wyf ghelt soele senden of brengen in enighs mans huus ofte wiues aen

af verwynnen alse een recht is." — En in het *Stadboek van Zwolle* (8ste deel): „Item soe en sal niemandt van onsen borgheren op middewynters ofte op andere hoochtyden yemant offerghelt gheuen buyten synen huys, daer hy inne woent, elck by 1 pont, wthgesecht den pypers, als oer die Scepen oerloff gheven."

Wij meenen *op de scholen* een spoor te hebben gevonden van het vieren van het St. Nikolaasfeest. Althans in een boek over het kapittel van Oldenzaal, geschreven met de hand van Philippus Rovenius, toen hij in 1613 Deken van St. Plechelmus was, worden eenige bijzonderheden omtrent de Oldenzaalsche school gemeld, ook de volgende: „Bij het St. Niko-„laasfeest kiezen de meesters eenen armen „leerling tot Bisschop der kinderen, die door „een' der kanoniken gekleed moet worden, „desgelijks de twee kapellanen van den Bis-„schop met een paar schoenen begiftigd. Op „Onnoozelen-kinderen-dag wordt aan de kinde-„ren bier en brood gegeven, waarmede zij „zich met hunne meesters in bedaardheid „verkwikken. Op St. Jan gaan de kinderen „met hunnen Bisschop naar het klooster Weer-„seloo, en worden daar door de maagden „getracteerd. De Bisschop der kinderen kan „van St. Nikolaas af tot Onnoozelen-kinderen-„dag aan de huizen der kanoniken gaan, „welke gehouden zijn, hem, ieder op zijne „beurt, de één den éénen, de ander den an-

Schoolwetten van Deventer (bij DUMBAR, *kerk. en wereldl. Deventer* I. bl. 305) vindt men: *Item Rector providebit scholis et choro in Episcopo scholarium, qui faciat officium suum Nicolai ac per festa, ut solitum est, quem accipiet, si placuerit dominis decano et capitulo, unum de choralibus.* — Het zoude ons niet verwonderen, dat de oorspronkelijke gewoonte om geschenken aan kinderen op het Kersfeest uit te deelen, naar ge- dit meer afnam, op het schoolfeest van St. Nikolaas verlegd is. De zaak verdient nader onderzoek in oude bescheiden, want er is nog niets van bekend.

2.

Anno 1643 den 22 January ondstont een onuijtspreeckeliken harden Noordwesten wind beginnende seer schielyk met hagel, donder en blixem in den morgenstont tusschen 4 en 5 uren, met sulcken opstouwinge van water, dat dergelijcke nae Pontiani, dewelcke in Anno 1609 geweest was, noijt van menschen gesien oock deselve in veele plaetsen en quartieren verre te boven gaende, doende rontsomme deser stad Swolle als elders overall ten platte lande een inestimabile schade van inbreucke der dycken, dammen, weghen, wegspoelen der huijsen, der doden uijt haere graven, ver drincken van ontallike veel vee, soe peerden als koijen, vercken, schapen, behalven de mi serien van menschen, de sommighe verdron

cken, sommighe van honger gestorven en ontallike, de haar meer als 24 uren op bomen, huijsen, hilden, berghen en anders droeflik gesalveert hebben, sijnde niet anders als een woeste zee rontsom onse muren en continueren meer als 9 dagen. *(Uit schriftelijke aanteekeningen).*

3.

Het geloof aan tooverij en duivelskunstenarij was vroeger in Overijssel zeer algemeen en is langzamerhand verzwakt, zonder nog geheel geweken te zijn. Als bewijs kunnen wij de bepaling in het *Stadboek van Zwolle* aanvoeren, dat men een kind mogt onterven, *oft hy met toeverye ommegaet vt maleficus.* En onder de redenen, dat man en vrouw niet zamen blijven mogten, wordt opgenoemd: *off een man betoeuert worde en zyn wyff dat gedaen had off doen liet.*

In het jaar 1595 achtte de Regering van Deventer zich verpligt, de volgende publicatie af te kondigen.

Schepen vnd Raidt doin tho wetten, also beuonden vnd oick etliche personen beschuldiget sinnen geworden, dat sie mith duyuels droch vmmegainde, hier bynnen deser stadt exorciserien, banningen vnd besweringen boeser geister, segeningen van personen, vuirs vnd waters, voirts raidt geuen voir touerie an menschen vnd beesten, lesinge na verlorene dingen, wairseggen vnd dergelicken vnsalighe wichelereijen gebruicken, diewelcke tho sa-

men strijden tegens die 10 geboden vnd dat hillige wort godes, vnd solche vertwijvelingen vnd duyvels wercken in christlichen steden vnd gemeynthen int geringste niet behoiren geledden oder getolleriert, dan gantzlich affgeschaffet, geextirpirt, verbaden vnd die sich derseluer vndernhemen, daerinne exerciren vnd sich gebruicken laten, apentlich dairvmb gestrafft behoiren tho worden, vnd dan Schepen vnd Raidt vpliggenden amptz haluen t selue mit ernste then harte nemmende, solche vnselige, abominable vnd affgriselicke wercken nith konnen noch behoiren tho tho laten, oder tho gedulden. Gebieden vnd beuelen derhaluen allen vnd ideren Burgeren vnd Inwoenderen deser stadt, geistlichen vnd wertlichen, giene auerall vthgesondert, van wat qualiteit die oick sin moegen, dat niemantz in enniger gestalt sich verdrijsten oder vnderstaen sall, solche vngodtliche vnd vnchristliche exercitien van belesunghen, banningen, segeningen, besweringen vnd dergelicken toeuerschen wichelerien, die nyet anders dan dependentien van wahrer gemeyntschap der touerien geacht noch geholden konnen worden, tho gebruicken, vnd so jemantz vngeacht dit verbot, demseluen en bauen gienge, sich solcher vnbehoirlicher handelunghen bynnen deser stadt henuorder tho exerciren vnderstunde, denseluen willen Schepen vnd Raidt strax daetlicken ter stadt laten vthstupen vnd ewiglich vth deser stadt vnd derseluer vryheit verbannen. Alle die genige die oick van solchen wichelers,

toueners vnd belesers raidt tho suecken offte tho begeren beuonden worden, sullen vnser stadt verboert hebben voir die ierste reijse vifftich, die anderde honderth ℞, vnd die darde reijse vp arbitrale straiffe van Schepen vnd Raidt. (*Publicatieboek*, Febr. 1595.)

En zeventig jaren later, 22 April 1664, vinden wij de volgende Resolutie van Ridders. en Steden.

„De Staten van Over-Isel doen te weten: also wy bevinden, dat door quade tongen vele goede Luiden dikwils worden gescholden voor Tovenaer, Weerwolf, ofte met andere diergelyke injurieuse woorden, welke niet anders als uit nydigheit tegens malkanderen worden uitgespogen enz. — Soo ist, dat wy om 't selve soo veel mogelyk is, te remedieren, goetgevonden hebben te ordonneren en statueren — dat van nu af die gene, soo een ander scheldet voor eenen Tovenaer, Weerwolf, of met woorden van dergelijke beduidinge, terstont aan de Hoogheit sal verbeuren vyftig Goudgulden ad 28 stuyvers 't stuk, voorbehoudens den Geinjurieerde syne actie; doch by aldien den Injuriant sodanige scheltwoorden konde bewysen, sal de voorschreven vyftig Goutguldens van de Geinjurieerde mogen weder eissen; sullende die giene soo de voorschreven boete niet konnen betalen, en nochtans aen de scheldinge schuldig werden bevonden, andere ten exempel, door ordre van de respective officieren aan den kaek ofte andersints nae exigentie van saken gestraft worden."

4.

Vóór de verandering van het koor in de Groote Kerk te Deventer, in het jaar 1848, bevonden zich in de zijmuren van het lage koor eenige steenen platen van eene donkere kleur, die thans in den nieuw opgemetselden muur geplaatst zijn, welke het koorkerkje van het ruim afscheidt. Deze steenen zijn eigenlijk eene kalkachtige korstvorming uit eene oude Romeinsche gemetselde waterleiding nabij Keulen. Het water, dat daardoor afgeleid werd, uit kalksteenlagen afkomstig, was met kalk bezwangerd, die zich langzamerhand aan den bodem afzette. Na verloop van eeuwen verkreeg deze korst eene aanmerkelijke dikte. In de middeleeuwen maakte men er, bij het bouwen van kerken, menigvuldig gebruik van, om die te versieren, gelijk men nog op eenige plaatsen aan den Rijn zien kan.

AANTEEKENINGEN

OVER HET

DEVENTER ATHENAEUM.

DOOR

Prof. M. J. COP.

In de aanteekeningen en bescheiden, bij de
rofessoren van het Athenaeum berustende, is
nenige bijzonderheid bewaard gebleven, be-
angrijk voor de geschiedenis dezer instelling
an hooger onderwijs en voor de kennis harer
nrigting. Van die papieren werd door wijlen
len Hoogl. FRANSEN VAN ECK, bij 't opstellen
ijner redevoering, op het tweede eeuwfeest
ler doorluchtige school gehouden, en door
len Hoogl. BOSSCHA in de aanteekeningen bij
are uitgaaf gegeven, gebruik gemaakt. Hun
edenkschrift is door wie aan het Athenaeum
e belangrijke plaats, die het verdient, in de
eschiedenis van Nederlands beschaving toe-
ennen, op prijs gesteld. Veel intusschen,
nders vermelding wel waard, kon, om goede
edenen, daarin niet opgenomen worden. Dit

heeft meest betrekking tot de inrigting, tot verordeningen en gebruiken. Eenige bijzonderheden daarvan, als nalezing op het vermelde, zouden, dacht mij, in dit jaarboekje op hare plaats zijn. Bij de mededeeling heb ik mij hoofdzakelijk bepaald tot hetgeen uit de eerste tijden van het bestaan is opgeteekend; de acten van lateren tijd leveren in dit opzigt minder belangrijks op. Door D° P. C. Molhuijsen werd mij vriendelijk de gelegenheid gegeven hierbij gebruik te maken van aanteekeningen van het verhandelde bij den Schoolraad.

Met Revius namen Sibelius (*), Alstorph, en G. Doijs werkzaam deel aan de bemoeijingen voor de oprigting der Illustre School, de zamenstelling der *leges* en het beroepen van professoren. Nadat de oprigting besloten

(*) Van het aandeel, dat hij aan het oprigten van het Athenaeum, als lid van den Schoolraad, gehad heeft, geeft deze Deventer predikant zelf verslag in zijn *Curriculum vitae et peregrinationis*, in handschrift op de Deventer Bibliotheek N° 1716. De Hoogleeraar H. W. Tijdeman te Leiden heeft belangrijk berigt van den inhoud gegeven in zijn opstel *over* Caspar Sibelius, geplaatst in de *Godgel. Bijdragen* van dit jaar. Ware het hier het oogmerk, om het *personeel* der Hoogleeraren te behandelen, om te spreken over degenen, die er gefungeerd hebben, over degenen, die er beroepen en niet gekomen, of ook aanbevolen en niet beroepen zijn, zoo wel de Handelingen van den Schoolraad, die onafgebroken tot onzen tijd reiken, als deze aanteekeningen van Sibelius zouden er rijke bouwstof toe opleveren. Hierover welligt nader.

was, ging het jaar (1629) voorbij in onderhandelingen over de vervulling der leerstoelen, die voor een deel nog vruchteloos bleven. Toen de onderhandeling met ALSTEDIUS (*) geene goede uitkomst beloofde en zich ook in de beroeping van SCHICKHARDUS, (die zich in April wel in *professione juris* had aanbevolen, maar tevens verzocht, niet met de Philosophia practica bezwaard te worden), moeijelijkheden opdeden, werd REVIUS, op voorstel van den Schoolraad, naar Holland afgevaardigd, „ om te ondersoecken of men ergens een goet Philosophum soude moghen bekomen." Aan het einde des jaars waren alleen SCHICKHARDUS, SCANDERUS en GUTBER-

---

(*) Omtrent die onderhandelingen met JO. HENR. ALSTEDIUS teekenen wij aan, dat hij den 25 Maart 1629 schriftelijk getenteerd werd, of hij professor in de Philosophie wilde zijn. Zijn antwoord was, dat hij aan den Prince van Transsylvanie verbonden was en twijfelde, of hij *salvum conductum* van den Keizer zoude kunnen verkrijgen, dat hij overigens wel genegen was, de conditie aan te nemen, doch nader bescheid sou geven. Dit nader bescheid was de weigering van het professoraat in de Philosophie buiten de Theologie, waarop hij den 20 Julij ook voor de Theologie en SCHICKHARDUS voor de Instituten en Pandecten werd beroepen. Den 31 Aug. zoude aan ALSTEDIUS geschreven worden over zijn gevoelen *de mille annis apocalypticis*, en sedert verneemt men niets van hem, dan dat den 15 Dec. CRUCIGER op dezelfde voorwaarden als hij, in de Theologie en Hebr. taal beroepen werd. Toen deze den 4 Febr. 1630 bedankte, werd NIC. VEDELIUS, professor in de Philosophie en Fransch predikant te Genève, beroepen, die eerst in Aug. kwam, na alvorens den doctoralen graad te Basel te hebben verkregen.

LETH (*) voor de school gewonnen. Een brief van CONRADUS MATTHAEUS, waarbij hij zich als professor Medicinae aanbood (in Febr. 1630), werd tot beter gelegenheid in advies gehouden.

Het programma, door REVIUS op last en in naam van den Schoolraad opgesteld, werd den 5den Jan. 1630 goedgekeurd, en vervolgens in verschillende plaatsen aangeplakt. De *publicus actus inaugurationis* werd nu den 16den Febr. gehouden *in auditorio philosophico*, in tegenwoordigheid van den Achtb. Magistraat, den Schoolraad en andere toehoorders. Na de voorlezing der leges sprak GUTBERLETH *de usu Gymnasiorum publicorum* en SCANDERUS *in laudem Philosophiae*.

In het *Album* werden den 20sten de drie eerste studenten ingeschreven, die op den dag van de opening der lessen, den 23sten, door twee gevolgd werden. Hun aantal groeide niet snel, maar gestadig aan. Weldra mogt men vruchten van het onderwijs zien in eene *disputatio philosophica*, *praeside* SCANDERO, den 26stenMei

---

(1) HENR. GUTBERLETH was in 1619 van Hamm tot Rector der Latijnsche Scholen te Deventer beroepen, en den 12 Oct. geinaugureerd, waarbij hem *sceptra regiminis scholastici*, d. i. *de roede en handplacke*, werden overgeleverd. Zijne aanstelling tot professor Philosophiae, om Logica en Ethica te doceren, door den Magistraat is van 30 Oct. 1629, doch den 15 Febr. daaraanvolgende werd deze beroeping eerst in den Schoolraad ingebragt en geapprobeerd. Hij behield beide bedieningen tot 1635, toen hij om zijne swakheid van het rectoraat ontslagen werd, doch weldra stierf.

gehouden door WOLTER VAN DER BEECK, van Deventer.

De *leges*, boven vermeld, waren 1° voor de bestuurderen van het *Gymnas. illustre*, 2° voor de studenten. Terwijl de eigenlijke magt bij den Magistraat bleef, werd daarbij het beheer over het Gymnasium opgedragen aan den *Schoolraad (senatus scholasticus)*, zamengesteld uit acht leden: 2 raadsleden, 2 predikanten, 2 uit de gemeente en 2 professoren, van welke jaarlijks vier aftraden en door anderen vervangen werden. Vóór de inwijding had het collegie van denzelfden naam den Achtb. Magistraat het *Lammen-clooster* aanbevolen, tot het inrigten van twee auditoria. Ik vind dan ook van een *philosophicum* en van een *theologicum* melding gemaakt; in later tijd daarenboven van een *klein* of *juridisch*, in 't welk aan de linkerhand van den ingang *onder de glazen* een *Theatrum anatomicum* werd ingerigt, ten gebruike van JOAN WIJNGAERD, in 1771 tot Lector Anat., Chirurg. en Art. Obst. benoemd, bij zijne openlijke voorlezingen. Voor de professoren werd in Jan. 1631, op aanvraag van den Schoolraad, eene plaats in het *Gymnasium* ingeruimd, waar de *barbiers* (wondheelers) gewoon geweest waren hunne bijeenkomsten te houden. Het ontwerp van een *sigillum*, *een arent met een boeck in de eene klauwe, hebbende dese opschrift: „Renovabitur"* werd insgelijks door den Schoolraad voorgesteld. Door den Raad toegestaan zijnde, werd het besteed aan CLAES HALEWECH. Toen

men later verzocht, dat nog een tweede mogt gemaakt worden, terwijl het bestaande den Rector Magn. dienen zou, verstond de Magistraat, dat het zegel bij den Rector M. zou berusten, en dat men met één zegel zich wel kon behelpen, dewijl ook de stad zelve niet meer dan één zegel gebruikte. Verschillende maatregelen werden verder beraamd, die in het belang van het Gymnasium werken konden. Zoo werd bij den Raad ernstig en herhaaldelijk aangedrongen op de instelling eener *communiteit* of *burse*, terwijl men inmiddels naar de wetten en ordonnantiën, daaromtrent te Herborn, Franeker en Groningen bestaande, vernam, en ook onderzoek deed naar de fundatiën der *Bursa Cusana*, enz. Verder werd verzocht, dat toch afdoende maatregelen mogten genomen worden, om eene *publica mensa* voor studenten tot stand te doen komen.

Men schijnt lang met het oprigten van eene Burse, zoo als die gewenscht werd, te hebben gewacht. Iets van dien aard moet reeds in 1648 bestaan hebben, want den 24sten Oct. van dat jaar wordt, in de handelingen van den Schoolraad, gemeld, dat op het request van Conrector WULLEN, als regent der Burse, bij denzelven vernomen zoude worden, wanneer het best gelegen was, dat, de Bursani bij elkander zijnde, de Curatoren dáár konden komen, om de wetten voor te lezen en aan te zeggen, dat zij zich naar deze zouden regelen, op verbeurte van hun beneficie, hetwelk den 7den Dec. geschiedde. Ook vindt

den Scholarchen, ingevolge resolutie van Schepenen en Raad van den 25sten Aug. 1662, den 5den Nov. gebesoigneerd, hoe en op wat wijze men alhier eene publieke Burse in conformité van andere academiën en hooge scholen zoude kunnen constituëren. — Den 26sten Jan. 1663 verscheen Conrector WULLEN in de vergadering, en het project tot de te maken publieke Burse werd hem bekend gemaakt, met overgifte tevens van de *leges* van verscheidene naburige academiën, om daarop zijne consideratien te verstaan. Eerst den 12den Nov. 1664 werden gelezen de *leges* der aanstaande publieke Burse en gearresteerd, dat dezelve op approbatie van Schepenen en Raad zouden gedrukt worden. Men bepaalde het volgende: „dat de potten en ketels gelijk voor dezen *ex publico* betaald zullen worden; dat de borsten hunne eigene servetten zullen moeten hebben, die zullen laten wasschen en na het eten zelve opvouwen; dat alle alumnen, in of buiten de Burse tegenwoordig zijnde, die 100 c. g. genieten, of zoo veel men aan de toekomende Bursanen heeft toegelegd, aan bijzondere tafels zullen eten in de Burse, zonder eenig geld te trekken of in de Burse te slapen; dat degenen, die nog geene publici en alreeds in de Burse den kost genieten, aan andere tafels zullen gecontinueerd worden, tot dat ze ad publicas lectiones gepromoveerd zullen zijn; dat de dispensator van de dagelijksche spijze eene

memorie maken en den Schoolraad overgeven zal, om geexamineerd te worden; dat op één ton biers van inlandsche molt 2½ schepel en van Oostersch molt ½ mudde gedaan zal worden; dat zoo veel biers voor de borsten zal worden getapt, als hun zal lusten over maaltijd; dat niet buiten tijds zal worden geschonken; dat 's morgens een ontbijt zal worden gezet voor degenen, die zulks zullen komen nemen." — Het oprigten van deze Burse, waarvan de bepalingen door Schepenen en Raad geapprobeerd werden, werd alom door de couranten bekend gemaakt. Bij de invasie der Munsterschen in 1672 werd aan alle studenten in de Burse aangezegd, dat zij zich bij deze deplorabele tijdsgelegenheid naar hunne ouders konden begeven. — Den 14den Febr. 1682 werd naar het gedrag der Bursanen (10 worden met name genoemd) bij den Conrector ORTWINUS onderzoek gedaan, als ook naar zijn advies aangaande het dissolveren of conserveren van de Burse. Zijn antwoord was: „dat, dewijl dagelijks niet omging dan alle losheid en ongebondenheid in vloeken, spelen, tabak rooken en anders, Schepenen en Raad ten meesten profijt van de Stad en de Burse, ook in hoop van betere progressen in de studiën, nalating van voors. fauten, zoo als door de dagelijksche bijeenwoning ligtelijk door den een of anderen worden aangeleerd en nagevolgd, zijns dunkens best zouden doen in het dissolveren van de Burse." De Schrijver van den *Tegenw. Staat van Overijssel*

(IIIe d. 1e st. bl. 224) meldt het magistraatsbesluit van den 20sten Febr. en 4den Maart, tot vernietiging der Cusaansche en Boedekeriaansche Bursen. De eerstgenoemde, in de Bursesteeg, heette aldus naar den Kardinaal CUSA, die reeds in het jaar 1469 eene som aan de Stad vermaakt had, om uit de renten eenige jongelingen in eene Burse te onderhouden. Het huis van BOEDEKER, in de Assenstraat schuins over de Bursesteeg, was, terstond nadat de regering in het bezit er van gekomen was, ook gebruikt om eenige jonge lieden te onderhouden; doch dit huis was in 1637 reeds verkocht. — Na de vernietiging in 1682 gaf men aan de studenten weder *stipendia*. Den 14den Nov. 1703 vindt men het advies van den Schoolraad, dat de Burse voor als nog niet wederom, als voor dezen, behoorde te worden opgerigt.

In 't algemeen had de Schoolraad zoowel toezigt op en gezag over het onderwijs en de akademische handelingen, als hij den studenten regelen van gedrag en studie voorschreef, en over hen tucht oefende. Den drukker SEB. WERMBOUTS had hij gelast, niets van hen, die het Gymnasium bedienden, leden of suppoosten er van waren, te drukken zonder zijn consent; zelfs had hij den Achtb. Raad verzocht, eene akte te verleenen, dat niets mogt gedrukt worden in de stad, wat niet bij den Schoolraad gevisiteerd was, uitgezonderd hetgeen bij den Raad zelf, of bij Classis of Synode mogt gevisiteerd zijn. De

oratiën van GUTBERLETH en SCANDERUS mogten dan ook eerst, nadat zij geëxamineerd en eenige aanmerkingen er op gemaakt waren, gedrukt worden.

De zamenstelling zoowel, als de functiën van den Schoolraad, worden gewijzigd door een besluit van Schepenen en Raad van 23sten Dec. 1630, waarbij het Rectoraat ingesteld, en deze bepaling gemaakt werd: *Die sampt-licke Professores sullen die bij Schepen en Raedt verordenten schoolraedt geadjungeert worden, in den schoolraedt compareren, ende gelijcke stemmen met die andere scholarchen hebben, ende met malcanderen het beste so wel van die Hoghe als Triviale, ende Duijtsche, ook Francoijsche scholen helpen soecken ende bevorderen.* Deze combinatie duurde niet lang; na eenige jaren vindt men ook geene predikanten meer in den Schoolraad, maar deze bestond slechts uit twee leden van den Magistraat, en twee van de Gezworene Gemeente. De Schoolraad, ook Scholarchen en Curatoren geheeten, hield zich bezig met het voordragen van alumni, van den Rector magnificus, van de professoren bij vacaturen, enz. en bijzonder met het opzigt over Latijnsche, Fransche en Duitsche Scholen.

Tot *Rector Magnificus* werd bij gezegd besluit voor 't eerst benoemd NICOLAUS VEDELIUS, Prof. Theol. et Ling. Hebr. *om zijn ampt tot Octava Petri* 1632 *te vertreden.* Volgens de eerste instelling moesten de professoren elkander in het Rectoraat van jaar tot jaar

elcker reyse op dagh voorss. die aangaende Rector Magn. bij Schepen ende Raedt gecon-irmeert wierd. In 1635 werd de tijd voor le *introductio Rectoris Magn.* gesteld na den anvang der lessen. Van 1638 af werden de Rectoren voor twee, later voor drie jaren enoemd. Lang was het gebruikelijk, dat zij unne waardigheid met eene redevoering aan-aardden, en soms ook weder op gelijke rijze neêrlegden; eerst met het begin dezer euw schijnt de tegenwoordige gewoonte be-aald aangenomen te zijn. Den Rector was pgedragen, de aankomende studenten in te chrijven en aan de vertrekkenden, met voor-ennis van de professoren, wier lessen zij ehoord hadden, testimonia uit te reiken; ver-er moest hij *goede opsicht*, dus luidt het esluit, *op die studenten hebben*, *op die exces-en ende gemeene dagelixs voorvallende swa-cheijden sich inquireren*, *deselve*, *als oock e questien tusschen die studiosos vallende*, *ndien hij 't selve nodigh vindt) ten overstaen de met raedt der anderen Professorum echten ende decideren*, *die studiosos incar-reren*, *en* hij mogt hen *na gelegentheijt*, *doch et sonder kennisse en toestemminge des hoolraedts relegeren.* Zaken van meer ge-igt werden voor den Schoolraad gebragt en aär beslist, ten ware Schepen en Raad ze lf wilden behandelen.

De *Professoren* vertegenwoordigden facul-

teiten, maar stonden overigens op zich zelve; ofschoon toch dikwijls van *ordo* en later van *celebre collegium* gesproken werd, was dit geen erkend ligchaam, geen eigenlijke *senatus*. Gezamenlijk hadden zij echter verpligtingen en privilegien. *Theses*, daarbij gevoegde *dedicatien* en *carmina*, mogten niet gedrukt worden, vóór zij door de professoren *gesamentlick gerevideert* waren, die *darop well nerstichlick* moesten *letten*, *dat niet tegens die waerheijt der Godtlicken Leere*, *tegens die authoriteijt des Achtbaeren Magistraets*, *tegens die Leges Gymnasii*, *ofte nodige Eendracht noch tegens bonos mores gestatueerd* wierde. Overigens werd tot het houden van disputatien nog consent van den Rector Magn. vereischt. Die regten werden zorgvuldig bewaakt. Onder het Rectoraat van J. F. GRONOVIUS in 1654 *was aan de kerckdeure gecleeft gesien een gepresumeerde Disputatio Iuridica Praeside* J. J. U. D. *et Respondente* W *(ilhelmo)* M *(arienburgh) studioso*, *geimmatriculeert synde*, *sonder kennisse Rectoris Magnifici et Professorum*. Men besloot den student daarover te berispen en hem een decreet te overhandigen, waarbij Rector Magn. en Proff. verklaarden, dat hij zich had te buiten gegaan en hem verboden *wel expresselijck bij peene*, *staende tot haerer arbitrage*, zich tot zulke dingen te laten gebruiken, strijdig met het verschuldigd respect en met de wetten. Zoodanig dispuut, van wien ook, zouden zij niet toelaten, maar de deuren der auditoria gesloten houden, tot

dat zij in hun regt zouden gekend en voor de *gedaene versmaetheijt en infractie van haere privilegien* voldoening zoude gegeven zijn. Inmiddels werd echter de Rector Magn. op het raadhuis ontboden, waar de Magistraat hem te kennen gaf, het dispuut toegestaan te hebben, niet twijfelende aan zijn consent; doch, zich verontschuldigende over het gebeurde, nog uit naam van den Praeses zijne toestemming verzocht. De theses werden nu herdrukt en daarvoor geplaatst: *Permissu Rectoris Magnifici.* Eene andere maal had JOANNES LYSERUS, Luthersch predikant, mede eene *disputatio publica* aangekondigd en op den titel geplaatst *consentiente Amplissimo professorum ordine.* De professoren waren niet gekend en het had dan nog moeten zijn *consensu et auctoritate Rectoris Magn.* CUPER, die Rector was, wilde op het voorbeeld van GRONOVIUS *het Academie sluijten.* Met voorbehoud van 's Rectors regt en zonder eenige consequentie meenden Curatoren en Magistraat echter, dat iets moest toegegeven worden en het dispuut vergund. LYSERUS verontschuldigde zich nogthans bij den Magistraat met het niet kennen van het gebruik en vroeg speciaal consent van den Rector Magn.

De professoren werden door den Magistraat beroepen. op voordragt van den Schoolraad. Onder een afschrift van den beroepsbrief van GUTBERLETH, met andere in het archief van professoren bewaard, staat aangeteekend: *dit beroep is van den Schoolraedt geapprobeert*

en ter hant gesteld; hier uit kan intusschen geen gevolg getrokken worden omtrent de vormen, die gemeenlijk in acht werden genomen. Bij de leges en de akten van beroep waren eenige verordeningen gesteld, waarnaar de professoren zich te gedragen hadden. Gelijk in de zamenstelling van den Schoolraad en in hetgeen van de instelling der school bekend is, zorg voor regtzinnigheid doorstraalt, stond ook in die verordeningen de godsdienstleer op den voorgrond. Professoren moesten niet alleen belijders, maar ook verdedigers van de *Gereformeerde Religie* zijn, tegenstaan en helpen weeren wat door de Synodale uitspraken van 1619 als dwaling was veroordeeld. Hiertoe moesten zij zich door onderteekening eener *Acte van eendracht ende suiverheit in de Leere* uitdrukkelijk verbinden, op straffe van, daartegen handelende, *ipso facto* in hunnen dienst geschorst te zijn. Verder waren zij gehouden te doceren *nae ordre ende goetvinden* des Schoolraads. En wanneer deze zich niet enkel tot het uitwendige, tot de regeling van het onderwijs, in den gewonen zin, bepaalde, maar zijne bemoeijingen uitstrekte tot den inhoud, daarvoor voorschriften gaf en daarover oordeel velde, handelde hij in den geest, die het geheel bestuurde. De volgende algemeene bepalingen waren gesteld. Elk vak moest in een' tweejarigen cursus worden afgehandeld. Woensdag en zaturdag waren voor disputeer-oefeningen, de overige dagen voor publieke lessen bestemd.

Professoren moesten voor den vuist spreken, mogten alleen over moeijelijke zaken lezen, niet dicteren. *Auctores principes* moesten in openlijke lessen gelezen, handboeken in beslotene behandeld worden. Alleen peripatetische wijsbegeerte werd toegelaten. De *textus Aristotelis* moest van den katheder verklaard worden. Dit laatste werd door den Schoolraad al spoedig in zooverre gewijzigd, dat den professoren vergund werd uit *Logica*, *Physica* en *Metaphysica* van *Aristoteles* een systema te stellen, *also textus Aristotelis te wijtlopich* was. Aan de zaak echter werd de hand gehouden en de bevoorregte philosophie beschermde men met der daad. *D. Rector* (GUTBERLETH) had, in 1630, zonder voorkennis van den Schoolraad *theses* doen drukken. Daarover werd hij vooreerst vermaand, op grond van het besluit van den Magistraat, en dan bepaaldelijk onderhouden over een *corollarium de perfectione Logicae Rameae et imperfectione organi Aristotelis*, wat hij als strijdig met de 9 wet van het Gymnasium moest laten vallen (*). Hij schijnt zich hiertegen verzet te hebben, want later werd opgeteekend, dat de Schoolraad bij zijn besluit bleef. — Omtrent de verdeeling der lessen en het geven van buitengewone moest ook worden overeengeko-

(*) Ook werd hem voorgehouden, dat hij bij het examen eenige woorden gebruikt had, strekkende tot inplanting van de opinie van Piscator *de obedientia passiva*.

men; buiten weten en zonder toestemming der ambtgenooten mogt men niet gaan buiten de vakken, waarvoor men geroepen was. SCHOOCK, Prof. Histor. et Eloq., begon niettemin een *collegium politicum* te geven zonder de vereischte kennisgeving aan zijn' collega VAN ISENDOORN en tegen diens wil. De Schoolraad begreep, dat het collegie moest gesloten worden; op voorspraak der andere professoren werd echter aan SCHOOCK nog vergund, gedurende een bepaalden tijd er mede voort te gaan, mits hij beloofde, zich voortaan van alle andere philosophische collegiën te onthouden. In 1645 maakten de professoren onderling nog deze bepalingen van orde: *Niemant van de Professoren sal vermoogen private collegia te houden, op sulcken tijdt, en sulcke wijze, als publice wort gelesen, ofte gedisputeert, by poene van* 6 *ksgl., die ad fiscum sullen betaelt worden*, en *tot behoudenis van goede vrientschap sullen de Professoren in publicis disputationibus een den anderen niet opponeren, ten waer sulx nae gelegenheijt van saecken op beijdersijts believen mochte gebeuren.*

Omtrent de bezoldiging der professoren bestond geene algemeene en vaste bepaling; de traktementen waren ongelijk en werden naar personen en omstandigheden geregeld. Aan SCHICKHARDUS en SCANDERUS werd toegezegd *voor ghetrouwen dienst jaerlicks en alle jaer op Kersmisse voor gage te genieten* 600 Car. gl. en vrije woning of 100 Car. gl. daar voor naar

verkiezing; terwijl aan MATHIAS PASOR, Professor te Groningen, het professoraat in Philosophie en Hebreeuwsche taal was aangeboden geweest tegen 800 Car. gl., vrije woning en 25 Ggl.; GUTBERLETH en VEDELIUS daarentegen moesten doceren voor *seecker tractament* onderling *overcoomen* of *bij verslotene brieven toegeschreeven.* Bij volgende beroepingen werden de traktementen verhoogd; zoo werd in 1637 JOHANNES CHRISTENIUS beroepen op 700 Car. gl. à 20 st. boven vrije huishuur, en in 1639 HENRICUS à DIEST op 900 Car. gl. benevens vrije woning en 35 Car. gl. *voor brandt.* — Of er op hoogen leeftijd pensioen toegelegd is, blijkt uit de aanteekeningen niet regtstreeks, wel dat *venia aetatis* verleend is (met name aan OFFERHAUS in 1753). — Bij het bovengen. besluit van 1630 waren den professoren *seeckere beneficien en praeeminentien* toegestaan; boven noemde ik daarvan reeds het medebestuur in zaken, het Illustre Gymnasium rakende en het gezag over studenten. Daarenboven werden zij ter eerste instantie niet voor de *lage* maar voor de *hooge* regtbank getrokken (even als de ingeschreven studenten); en eindelijk werd hun en hunne kinderen het volle burgerregt geschonken.

Die aan het Gymnasium wilden studeren waren verpligt, zich te laten inschrijven. Ingevolge de eerste bepalingen moesten zij 's woensdags voor den Schoolraad verschijnen, testimonia van gedrag en vorderingen vertoonen, gehoorzaamheid aan de wetten beloven en zich

bij den *scriba senatus scholastici* laten immatriculeren. Die het vermogen hadden en daartoe genegen waren, bedachten dan ook de armen. — Bij de benoeming van een' Rector ging het regt van inschrijven op dezen over. Die zich in de stad als studenten gedroegen en zich niet lieten inschrijven, werden voor den Rector geciteerd en daartoe *gehouden*. Uit de wetten van het Gymnasium zou men opmaken, dat geene anderen, dan tot de Gereformeerde kerk behoorenden, werden toegelaten, en dat dus ook bij de inschrijving daarvan een bewijs gevorderd werd. Die opvatting zou echter te streng zijn en 't voorschrift bij die wetten gegeven, kan wel niet meer zijn dan een eisch aan Gereformeerden gedaan. Welke voorwaarden overigens voor de inschrijving gesteld waren, is mij niet duidelijk geworden; alleen heb ik gevonden, dat de leerlingen der Latijnsche School eerst na promotie in het album der studenten konden worden ingeschreven. De *Rector ludi* bragt dan ook bezwaren in tegen de inschrijving van twee zijner voormalige discipelen, die, in de promotie voorbij gegaan zijnde, de school verlaten, zich te Harderwijk hadden laten inschrijven en van dáár overgekomen waren. De Harderwijksche inschrijving bleef echter geëerbiedigd, nadat Gronovius ijverig den *Rector ludi* had bestreden. — Van bepalingen omtrent studie en studietijd is weinig opgeteekend. Studenten, die uit de *classes (scholae trivialis)* gepromoveerd waren, moes-

ten ten minsten twee jaren philosophie beoefenen. Die *lectiones publicas* hoorden, werden twee malen 's jaars voor den Schoolraad geexamineerd, 'en daarenboven waren de *alumni* verpligt de *dictata calamo te excipieren* en elke maand aan hunne professoren te toonen. Bij dit laatste kunnen geene eigenlijke dictaten bedoeld geweest zijn, daar die, bij de wetten verboden, eerst later in zwang kunnen geko men zijn. Het houden van disputatien en 't reciteren van oratiën werd aangemoedigd. De Schoolraad had daartoe gezorgd, dat theses en wat tot bekendmaking vereischt werd, kosteloos kon worden gedrukt. Bij de publieke disputatien stond het niemand vrij, met gedekt hoofd te opponeren, dan alleen gegraduëerde personen, of *die andersins in staet ende honorable Ambten gestelt waren, tot discretie van den Praeses.*

Behalve de algemeene voorschriften in de wetten werden nu en dan door den Magistraat, in overleg met, of op voorstel van Schoolraad of van Rector Magnificus en professoren, bij bijzondere resolutien maatregelen van tucht verordend en tegen overtredingen straffen bedreigd. Die verordeningen geraakten echter telkens van lieverlede in onbruik, of werden voorbij gezien. Wanneer dan ongeregeldheden en misbruik van 't studentenprivilegie een middel van bedwang noodig maakten, werden ze weer opgehaald en in 't geheugen geroepen. Veelal klonken ze streng; doch na overtreding bleef 't meest bij

waarschuwing en bedreiging; in principe gold het wel niet, maar facto toch mogt een student iets meer dan een ander. Er zijn intusschen ook voorbeelden genoeg van toepassing der strafbepalingen. Rustig schijnt het in de eerste jaren onder de studenten niet geweest te zijn; zij gaven aanleiding tot vrij wat klagten en de verpligte belofte van gehoorzaamheid en respect, bij handtasting gegeven, kon niet beletten, dat het gezag werd miskend en getrotseerd. — Tegen het verbod der *leges* in, was eene *studententeer* gebruikelijk geworden, zoodat Schepen en Raad in ongeregeldheden, *ter occasie van de studententeer* voorgevallen, aanleiding vonden, bij Besl. van 4den Mei 1707 de *teer* te verbieden, ten einde al het daaruit voortspruitende ongemak enz. voor te komen, en te verstaan, dat aankomende studenten voor hunne intrede niets zouden behoeven of vermogen te geven, of te betalen. Hoe lang dit werkte kan hiernaar worden afgemeten, dat in 1729 een besluit tegen het ontgroenen genomen werd, waarbij aan het collegie van studenten de verkiezing van eenen praeses en van assessoren *uit of in den haren*, gelijk gebruikelijk was, verboden en zoowel op het vragen, als op het geven van het minste geld van of door de aankomenden eene boete van *twintig Goltguldens* gesteld werd. — In 't algemeen werd op bijeenkomsten van studenten en vereenigingen tot eenig bepaald doel, toezigt gehouden en men zocht alles te beletten, wat tot feestviering en uitspatting leiden kon.

Eenige studenten hadden 't voornemen (1631) eene *comoediam te ageren.* De Schoolraad, er van verwittigd, hield dit voor eene zaak, waaruit ergernis kon ontstaan en besloot, dat de Rector onderzoek doen zoude, opdat het mogt worden belet. Van den Magistraat werd daarop de toezegging verkregen, dat door de studenten geene comoedie zou gespeeld worden zonder voorkennis van Rector en professoren (*). In 't zelfde jaar had de Schoolraad ook reeds besloten, dat het *zuipen*, inzonderheid wanneer gedisputeerd was, zoude afgeschaft worden. Zoo vind ik nog een besluit van professoren vermeld van 1759, strekkende, om hunne studenten te onderhouden over *een groot geselschap onder de meeste studenten gehouden*, *welk dikwils tot buitensporigheeden in drinken en speelen uitliep*, en hen tot *redres* daartegen te waarschuwen en te vermanen. Eene der verordeningen, wier handhaving 't meest bezwaar gaf, was die het dragen van rappieren verbood. Een student, MELCHIOR FABIUS, was aangeklaagd wegens gevecht des nachts op de straat gepleegd. Voor den Schoolraad verschenen, gaf hij te kennen, dat een genoemd VAN LAER hem op de straat geweld had aangedaan en dat hij noodweer had moeten doen. Na on-

(*) In 1671 stond de Magistraat het spelen van comedien toe, waartegen de kerkeraad opkwam, hetgeen aanleiding gaf tot eenige tractaatjes. Hiervan is verslag gegeven in den *Alm.* van 1840 bl. 189—202.

dervraging van de aangewezen getuigen bij den Schoolraad en den Magistraat, werd FABIUS vermaand zich stil te houden, en zich voor dronkenschap te wachten. Ten gevolge van dit voorval werd door den Magistraat het advies van scholarchen en professoren gevraagd omtrent het dragen van rappieren, 't welk bij sommige studenten gebruikelijk was. Het luidde in dier voege, dat de Raad verzocht werd, te willen doen publiceren, dat niemand na 9 ure 's avonds zich met geweer op de straat mogt bevinden, behalve de wacht, opdat alle *grassationes* en ongelukken zouden voorgekomen worden. De Magistraat gelastte dan ook, den studenten te weten te doen en ernstig te vermanen, dat niemand bij dage noch bij nachte met het geweer verschijnen, noch veel minder na 9 ure des avonds zonder lantaarn zich op de straat mogt laten vinden, aangezien de Magistraat bevolen had alle *contraventeurs* aan te houden, op het raadhuis te brengen en daar te bewaren, opdat zij den volgenden dag van hunne handelingen rekenschap geven zouden, en naar eisch van zaken gestraft worden. Tegelijkertijd werd door den Schoolraad bij den Magistraat op de aanwijzing van een' *locus carceris voor moedwillige studenten* aangedrongen. Na verloop van weinig jaren werd het verbod van zijdgeweer en roeren op nieuw uitgevaardigd. Vooral edellieden en vreemdelingen maakten de handhaving bezwaarlijk. Sommigen verklaarden den Rector Magn., dat zij, met an-

dere *edelluyden of jofferen* gaande, die niet af wilden leggen; een ander, dat, zijne *collegia* en *exercitia scholastica* geeindigd zijnde, hij geen student meer was en dus niemand 't vreemd moest vinden, dat hij met een' degen zou verschijnen. Of de Rector Magn. tegen zulke verklaring protesteerde en den student de magt ontzeide, om zich alzoo aan de jurisdictie van hem Rector Magn. en van professoren te onttrekken en speciaal gelastte het verbod in acht te nemen, belette niet, dat die, zoowel als anderen, halstarrig volhielden en zich bij herhaling strafbaar maakten. Citatie, beroep op den Magistraat, bedreiging moesten worden te baat genomen, om hen tot hun pligt te brengen en den Rector Magn. voldoening voor de aangedane beleediging te doen erlangen. Gronovius, wien zulke gevallen verscheiden malen voorkwamen, gaf niet op, maar gebruikte elk middel van bedwang, dat hem ten dienste stond. Den eenen werd door een stadsdienaar aanzegd: *hij soude tgeweer thuijs laeten ende dij Magnificus contenteeren*, *offte sich terstont uijt dij statt packen.* Een ander moest den degen afleggen en bij den Magistraat in bewaring laten; terwijl een derde zich niet liet vinden en wilde vertrekken, werd zijn goed op verzoek van den Rector Magn. gearresteerd. Den volgenden dag lieten beide *dij halstarricheijt vallen*, verschenen voor den Rector om hem *satisfactie* aan te bieden, en beloofden niet te zullen wreken wat hun aangedaan was, om discipline

te onderhouden; daarop kreeg de een den degen weer, en werd het goed van den ander uit het arrest ontslagen. Tegen duël werd even zeer gewaakt; twee die 't voorgenomen hadden in 1638, ANDREAS PETRI en AUGUSTINUS CAMERARIUS, werden voor den Schoolraad geroepen, vermaand en met straf bedreigd.

Verschillende straffen werden toegepast, hetzij bij *arbitraire correctie* van den Rector, als: *boeten;* hetzij met voorkennis van Schoolraad en professoren of magistraat, als: *interdictie van de privata collegia*, *incarceratie*, *relegatie*, *verbanning van de jurisdictie der stad.* Eén had een anderen met een mes verwond en was voortvlugtig; men besloot hem te citeren *ad valvas gymnasii et templi* en, indien 't daar aangeplakte wierd afgescheurd, *ad valvas civitatis*, gedurende zes weken. Tegen gedanen eede en met handtasting gegeven belofte verzuimde hij echter *halstarrichlick den terminus comparitionis;* op verzoek van den Schoolraad daarenboven door den Magistraat zijner woonplaats tot gehoorzaamheid en *comparitie* vermaand, bleef hij niet alleen weg, maar schreef nog een *smaedelicken* en *schimpelicken* brief aan den Rector GUTBERLETH. Eenpariglijk werd nu tot zijne relegatie besloten en diensvolgens een *instrumentum relegationis ad valvas gymnasii aangeplakt.* Twee anderen, die *crimen capitale* begaan hadden, werden eerst met toestemming van den Schoolraad door den Magistraat *ingeeischt* en daarna bij *faute van*

comparitie uit der stads jurisdictie gebannen. De boete op het dragen van een degen gesteld was *een Ricksdaeler* of meer naar omstandigheden; wegens slagerijen werden *drie Keysers Guldens* betaald; daarbij kwamen de kosten van citatie aan den pedel of stadsdienaar te betalen, ten bedrage van 6 *stuijvers*. De pedel was met de *incarceratie* belast en ontving daarvoor van den delinquent 12 *stuijvers*, of meer *tot arbitragie* van den Rector Magn. Daar Mr BERENT de pedel zwarigheid maakte om de studenten te incarcereren, werd de Magistraat geraadpleegd, of men in zijne plaats niet eenen anderen geliefde aan te stellen (1633). Behalve wegens citatie enz. ontving de pedel (volg. Besl. der Proff. v. 1648) *ordinaris alle 6 maenden van een eijgelijck student* 6 *stuijver*, *van den eerst geimmatriculeerden* 12 *stuijver*, van een *respondens* voor het rondbrengen van theses en voor het oppassen bij de disputatie 2 *schellingen*, van hem, die eene oratie reciteerde 2 *schellingen*.

BIJLAGEN.

I.

Leges Illustris Gymnasii Daventriensis

Pro Gymnasii Moderatoribus.

1. *Regimen hujus Gymnasii et tuendarum legum sub Amplissimi Magistratus auctoritate penes Senatum scholasticum esto.*

2. *Eum duo Consules, totidem Ecclesiae ministri, e Tribunis item plebis ac Professoribus bini constituunto.*

3. *Biennio hoc munus gerunto, quotannis ex semisce aliis functione abeuntibus, alii succedunto.*

4. *Professores ab Amplissimo Magistratu rite vocati munera sua obeunto.*

5. *Verè reformatae Religionis non modo asseclae sed et defensores sunto, idque manus suae signo testatum faciunto.*

6. *Studiosis doctrina, auctoritate, exemplo praelucento. Lectiones aliasve officii sui partes citra gravem causam ne intermittento.*

7. *Auctores principes publicè praelegunto, compendia privatis collegiis reservanto, perpetua oratione utuntor, ad calamum, nisi in arduis causis, ne dictanto.*

9. *Sola Philosophia peripatetica docetor. Textus Aristotelis in cathedra explicator.*

10. *Diebus Mercurii et Saturni disputationum exercitia, reliquis publicae lectiones habentor.*

11. *Quotannis sex septimanae ab actibus publicis feriatae (sunto), eae cum canicularibus diebus initium capiunto.*

Pro studiosis.

1. *Qui in hoc illustri Gymnasio studiis operam dare desiderant, hisce legibus se subjiciunto.*

2. *Apud Senatum scholasticum nomina sua profitentor, vitae et profectus sui testimonia exhibento, obedientiam ac fidem stipulata manu pollicentor.*

3. *Deum colunto, Magistratum, Ministros Ecclesiae, Senatum scholasticum, Professores venerantor.*

4. *Doctrinae reformatae puritati, syncerè, integrè et constanter inhaerento, sacras conciones reverenter frequentanto.*

5. *Lectiones publicas diligenter adeunto, studiis gnaviter incumbunto.*

6. *Seditionibus nec duces se nec socios praebento. Si quid in fraudem Gymnasii agitari resciverint, ad Senatum scholasticum deferunto.*

7. *Provocationibus, praeliis, nocturnis grassationibus abstinento.*

8. *Sumptibus, sive adventus sive discessus, sive alio quovis nomine commilitones ne gravanto.*

9. *Consortia suspecta, helluationes, aleam,*

libidinem, injuriam, ac reliqua vitae et studiorum venena cavento.

10. *Injussu Senatus scholastici qua publice, qua privatim docendi munus ne usurpanto.*

11. *Qui adversus hasce leges peccarit, pro delicti gravitate de Senatus scholastici sententia punitor.*

12. *Quae eis non fuerint comprehensa ea eiusdem Senatus scholastici aequitati ac prudentiae commissa sunto.*

13. *Jura addendi, minuendi, mutandi, explicandi, pro qualitate causarum et temporum, Ampl. Magistratui reservanda sunto.*

II.

Copia ex Libro Resolutionum Civitatis Daventriensis. Jovis 23 Decembris 1630. Coss. Rouse, Scholier.

Also Schepen ende Raedt tot voortplantinghe van de Jongge Jeugt, ende ten dienste van dese *Republicque*, met grote moeijten ende kosten opgericht ende aengestelt hebben een *Illustre Gymnasium* binnen dese stadt, d' welck bereets synen anvanck genomen heeft, ende door Godes genade van daghe tot daghe verhoopt wordt te sullen vermeerderen ende verbeteren: Om het welcke voor so veel mogelick voort te setten, hebben Schepen ende Raedt seeckere *beneficien* ende *praeeminentien* den *Professoribus*, alsmede den *Studiosis* verleent ende grootgunstelick toegestaen, gelijck sy verleenen ende toestaen mits desen, ende goetgevonden te statueren ende te ordinieren so volgt.

volle Burger-recht deser stadt *ex speciali gratia* versien worden, gelijck deselve darmede versien worden mits desen, doende den Burgereedt daartoe staande.

2. Die *Professores* sullen ter eerster Instantie, niet voor die Lage, maer voor die Hoge Bancke in rechte getrocken worden, Gelijck mede alle *Studiosi* alhier geimmatriculiert zijnde, hetzelve *privilegium* sullen hebben te genieten."

In later tijd schijnt over de interpretatie van het privilegie verschil ontstaan te zijn. In 1785 werd door de professoren, bij adres aan Schepen en Raad, verzocht: dat zij mogten verstaan, dat het volle burgerregt, aan de toenmalige professoren bij hun beroep verleend en aan de toekomende nog te verleenen, volgens de oorspronkelijke inrigting van het Gymnasium, zoude gehouden worden, mede aan hunne kinderen elders geboren, doch met hun huisgezin herwaarts overgebragt, te competeren. Voor eene ruime interpretatie beriepen zij zich op de beweegreden bij het verleenen van het privilegie, het belang namelijk van het Gymnasium, 't welk dien ruimeren zin eischte, terwijl daarbij ook niemand geschaad werd en 't geen privilegie heeten mogt, indien slechts werd verleend, wat den kinderen van alle burgers toekwam. Welke beschikking op dat adres genomen is, blijkt niet; maar 't is genoeg bekend dat het oude privilegie, facto althans, geheel en al heeft opgehouden.

IIII.

„ *Copia vocationis M. Davidis Scanderi.*

Wy Burgermeisteren, Schepenen ende Raet der stat Deventer tuijghen openbaer, certificeerende voor de gherechte waerheit, in ende vermits deesen, alsoo wij met de hulp Ghodes voorghenoomen hebben, tot vorderinghe (in andere staat „ bevorderinghe ende voortplantinghe") van de jonghe jeucht, binnen deese stat aen te stellen ende op te richten een illustre gymnasium, daertoe van nooden sijn ghodsalighe, gheleerde, ende in verscheiden faculteiten ervarene vrome mannen, dat wij, nae rijpe deliberatie, bericht zijnde van de goede qualiteiten, oock leeven ende wandel des Heeren Davidis Scanderi, Magistri artium, op recommandatie ende voorstel onses Schoolraets, denselven Heere Scanderum onder anderen gheeligeert ende ghekoozen hebben tot eenen Professorem Philosophiae, ende tot dien einde goet gevonden, dese beroepinghe door onsen Schoolraet hem te doen ter handen stellen, mits dat hij gheholden sal sijn te doceeren, nae ordre ende goetvinden des Schoolraets. Ende zal de voorss. Scanderus, voor soodaenen sijnen ghetrouwen dienst jaerlicks ende alle jaer op Kersmisse (waervan aenstaende Kersmisse deeses loopenden jaers 1629, als tegens welcken tijt hij sich alhier sal instellen, aengaen wert) voor gage ghenieten de summa van ses-hondert Carolusguldens, tot twintich stuijvers het stuck, ende noch

hondert Carolusguldens voor huijshuijr, ofte, in plaets van dien, een vrije wooninghe; het welcke in D. Scanderi optie sal staen. Sonder arch ofte list. In oirconde der waerheit hebben wij onses stats secreet Seghel onder op 't spacium deeses doen drucken. Gheghceven in den jaere 1629 den 19 Novembris.

Onder stont.

Haexbergen Secrets."

IV.

„*Acte van eendracht ende suiverheit in de Leere.*

Wij ondergheschreeven professoren inde illustre schole tot Deventer verklaeren oprechtelick in goeder conscientie voor den Heere, met deese onderteeckeninghe, dat wij van herten ghevoelen ende ghelooven, dat alle de articulen ende stucken der leere inde confessie ende catechismus der nederlantsche ghereformeerde kercken begreepen, mitsgaeders de verclaeringhe over eenighe poincten der voorss. leere inden nationalen synode anno 1619 tot Dordrecht ghestelt, in alles met Ghods woort over een koomen. Beloven derhalven, dat wij de voorss. leere ghetrouwelick zullen voorstaen, nae eijsch van ons beroep, sonder ijet tegen deselve 't sij directelick of indirectelick te leeren, ofte te drijven. Ghelijck ook, dat wy niet alleene alle dwalinghen daer tegen strijdende ende naemelick die inde voorss. synode gecondemneert sijn, verwerpen; maar oock sullen tegenstaen ende helpen weeren. Op poene, dat wy, hier tegen doende, ipso

facto van onsen dienst sullen zijn ghesuspendeert. Aldus ghedaen in den schoolraet tot Deventer, deesen 22 Decembris a° 1629."

Het boek, waarin acta, bijzonderheden omtrent professoren enz. zijn opgeteekend, heeft aanvankelijk bij den Schoolraad berust en eerst van 1645 den professoren tot hunne bijzondere aanteekeningen gediend. De eerste aanteekeningen toch zijn van 1619 en betreffen de *Schola Latina*.

Verder wordt in dit boek van de Latijnsche school slechts enkel gewag gemaakt; met 1629 beginnen de aanteekeningen omtrent het Illustre Gymnasium. Deze zijn echter verre van volledig; van Junij 1639 tot Julij 1645 ontbreken zij geheel, en wel door dat *het Boeck daerin verscheijdene Resolutien ende Afscheijden der Heeren Professoren geteijkent stonden, deur eenige quaetwillige uijt de Camer der Vergaderinge was weggenomen*, zoo als onder 28sten Julij 1645 is opgeteekend, toen het *tegenwoordige Boeck bij de hant gebragt* werd. Behalve vele kleinere is er verder weder eene gaping tusschen 1703 en 59. In het archief zijn ook weinige stukken slechts van vóór 1700 voorhanden. De Handelingen van den Schoolraad daarentegen, die ook met 1619 beginnen, en alles, wat het Illustre Gymnasium, de Latijnsche, Fransche en Duitsche Scholen raakt, door elkander bevat, schijnen geheel volledig.

NAMEN

DER

SCHULTEN, AMBTMANNEN EN DROSTEN VAN ZALLAND,

MET ENKELE AANTEEKENINGEN TEN AANZIEN DER ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREKKINGEN VAN EENIGEN DERZELVER.

A° 1207. Frederik van Arnethe, volgens *v. Mierlo*, *Boek van Ambten en Commissiën* op 't Prov. Arch. van Overijssel.

1225. Otto dapifer Selandie, *Bondam* p. 341.

1230. Wenemarus Advocatus van Zalland *Racer O. G.* VII. 192.

1258. „Henricum de Essende Scultetum suum Sallandie militem" in *Bondam's Charterboek van Gelderland* p. 531.

1292. „Swedherum de vorste Scultetum Zallandiae en Thelonarium Campensem." Originele oorkonde in het *Kamper Archief*. De voornaam zijner echtgenoote was denkelijk Agnes, bij welke hij eenen zoon, Roderik geheeten, heeft gehad, zie het *Necrologium Lebuini in K. en W. Dev.* I. 361. Haar familie-naam

vermoedelijk van Loon. Vergelijk de stamtafel van de Dijnasten van Loon bij *Niesert Beiträge I.* 2e *Afd. p.* 378, en het charter van 1353 p. 391, 392, waarin Heijlwig van Vorst moije van Zweder van Voerst, den kleinzoon van bovengemelden *Z*weder, wordt genoemd. Ook had deze oudere Zweder eenen broeder, Herman geheeten, zie N° 48 der oorkonden achter het 1e Deel van *Nijhoffs Gedenkw.* Omtrent deze beide broeders heeft *Mierlo* in zijne korte hist. notulen op 't jaar 1297 aangestipt: „des dinsdaghes na Pinksteren heeft Bisschop Willem van Utrecht den twist ter neder geleyt, soo geresen was tusschen Heeren Egbert van Almelo, Hake van den Ruytenberg, Wolter en Arend van Isselmuden, ridders, Alof van Groningen, Henrik van Cuinre, Gijsbert van Bukhorst, Joan en Laurentius van Ruynen, knapen, de burgers van Deventer Zwol en Campen aan de éene zijde, en Sweer van Voerst met sijn vrienden aan de andere zijde, werdende Heer Sweer gecondemneert, voorts verclaart, dat hij, noch sijn broeder Herman, noijt Schouten in Sallant souden mogen sijn. NB. in de originele brief van soene, op t Raeth. tot Zwoll berustend, stont Zwoll vóór Campen." Ik twijfel, of dit stuk nog wel voorhanden is.

1312. „Elger van Heeckeren Schout van Salland, uijt seeckere besegelde brief opt Stadhuijs tot Zwolle berustende." *Mierlo.* Deze brief echter is even min door mij in 't Archief dier Stad gevonden.

[illegible]
Dezelfde.

1345. „Wij Sweder here van Voerst Rijdder sculte in Zalland." Origineel charter in N° 260 der geinventariseerde stukken van het *Archief te Deventer*. Vijf jaren vroeger heeft *Nijhoff, Gedenkw.* I. LXXV, hem als Dapifer of Drost van Zutphen aangetroffen, en in N° 2 van den Cod. Diplom. van het tweede Deel van dat werk, komt hij op 28 Jan. 1344 als „Lid van den gemeijnen Raad van Gelre en Zutphen", tijdens de minderjarigheid van Hertog Reinald III van Gelderland, voor. Men houdt hem algemeen voor eenen zoon van den straks gemelden Roderik, en kleinzoon van boven genoemden Zweder. *Van Spaen* O. I. I. 361 geeft aan Roderik, zijnen vader, Beatrix, tweede dochter van Wolter Heer van Keppel, tot echtgenoot. Zij werd vervolgens erfdochter dier Heerlijkheid, en is denkelijk in 1354 of 1355 overleden, omdat men, in de *Rek. van den Dev. Cameraar Reijnerus filius Reijneri* van 1355 s' anderen daags na St Jans onthoofding, den volgenden post aantreft „pastoribus traducentibus ducem ghelrensem et dominum de voerst tempore exequiarum domine de keppel Daventriae factarum X s. VIII d." Die dominus de Voerst was denkelijk deze Zweder, wiens stins te Voorst in 1362 is verwoest, en die zelf tusschen 31 Aug. 1362 en 26 Febr. 1363 gestorven is. Hij had eene

Drie van hunne zonen, Roderik, Wolter en Johan, komen voor in het *Iudiciaal van Fr. v. Blankenheim* fol. 135. Of Angnese, dochter des Heeren van Vorst, welke, in eene oorkonde van 1381 in 't Archief van Zutphen, gezegd wordt, ten huwelijk beloofd te zijn geweest aan „ Stheven des Heren oldeste soen van Wissche", wier echte kinderen, 't zij zoon of dochter, de Heerlijkheid Wisch en het huis ter Borch zouden moeten erven, eene van die zusters geweest zij, durf ik niet bepalen. Bijaldien het Archief op 't huis Keppel goed bewaard is, zou dit dienaangaande uitsluitsel kunnen geven.

1348. In den tweeden post van de *Curialitates* der *Eerste Rek. van Dev.* dominus Theodericus de Rechteren. Alsmede onder *equitatus* in vigilia Jacobi (24 Julij) nog dezelfde. Onder *Curialitates* echter onmiddellijk vóór Allerheiligen-nacht en in vigilia Ponciani: dominus Fredericus de Heker en Fredericus de Eza, beide een en de zelfde persoon met Fred. de Rechteren, die in de *tw. Rek. van Dev.* van 1353 als Scultetus Zallandie voorkomt. Dirk van Rechteren nu is denkelijk de tweede zoon van Herman van Voerst, den broeder van den ouderen Sweder van Voerst, en van Lutgard Joncfrouwe van Rechteren. Nadat de hofstede van Rechteren in 1315 was bekomen door Herman, schijnt het, dat die tak van Voerst zich door den naam van Rechteren van

den ouderen heeft onderscheiden, en wij treffen dientengevolge Herman's weduwe Lutgert als Joncfrouwe van Rechteren in 1330 aan, zie den *Overijss. Almanak* voor 1845, bl. 72, 73, en wel met vier kinderen, Sweder, Dirk, Herman en Maria, waarvan slechts het eerste destijds mondig, en denkelijk ook reeds gehuwd; terwijl het tweede daarentegen die Derk van Rechteren schijnt te zijn, die in 1348 als Sculte van Zalland optreedt. Zweder van Rechteren, de oudste zoon van Herman van Voerst en Lutgert, sterft echter reeds in 1339, zie de *Rek. van Dev.* van dat jaar, en men houdt het daarvoor, dat hij eene erfdochter, Lutgart geheeten, heeft nagelaten, die niet later dan in 1347 (Zie *Nijhoff* p. 87 en 88 van den Cod. Dipl. achter het II. D. *der Gedenkw.*) de echtgenoot geworden is van Dirk van Rechteren's opvolger in dit Schoutambt, den hier insgelijks genoemden Frederik van Hekeren van der Eze. Wanneer men aan het overspringen der voornamen van grootouders op kleinkinderen wat hecht, ligt in eene plaats van het *Necrologium Lebuini*, l. l. p. 365 voor dit familieverband vrij wat waarschijnlijkheid. Om nu Frederik, den eersten Heer van Rechteren uit het geslacht van Hekeren van der Eze, te onderscheiden van Frederik van der Eze, die voor zijnen vader wordt gehouden, kan dienen, dat deze sedert 1324 den titel van ridder draagt, terwijl de zoon nog in een stuk van 1354 (N° 1060 van *'t Dev. Archief*,) als knape voorkomt, en vol-

gens de *Rek. van Dev.* van 1355 eerst miles geworden is.

De laatste is sedert 1348-1354 pandhouder van Zalland, zedert 1348-1358 van Twenthe, en zedert 1348-1355 van Diepenheim. Hij heeft zeker drie broeders, Evert, Jan en Jacob van der Eze gehad, waarvan de eerste door zijn huwelijk met Beatrix, erfdochter der Heerlijkheid Almelo, dat goed in de Hekerens van der Eze heeft overgebragt, en Jacob de stamvader is geweest van eenen tak dier familie, die zich te Deventer heeft gevestigd; mogelijk echter ook nog drie anderen, Egbert, Wolter en Derk, en eene zuster Hillegond. Eindelijk zijn hem bij zijne echtgenoote Lutgerd van Rechteren geboren: Sweder, Frederik, Herman, Johan, Dirk, Hillegond en mogelijk Alijt van Rechteren.

1355. In de *eerste Rek. van Dev.* Gerardus de Tijbencampe Scultetus Zallandie. Volgens *Mierlo* t. a. pl. zou hij in 1357 ook Rentmr van dat kwartier zijn geweest.

1359. Eerst Theodoricus de Brienen, en daarna Johannes ab Endenich Sculteti Zallandie. *Rek. van Dev.* Laatstgemelde bekleedde het volgens *Mierlo* nog in 1363 en was tevens Dijkgraaf van Zalland. Onder het woord *Dijkgraven van Zalland*, noemt hij echter in dat zelfde jaar Arnold van Dure, zoodat er op ééne van beide plaatsen eene vergissing is.

1365. Gheriit van Tijbencampe sculte van Salland. *Racer O. G.* III 85 en 86.

1366. Henric de Zure Sculte van Zalland.

Rek. v. Dev. Mede in die van 1368. *Mierlo* qualificeert hem nog als Sculte op Jacobi 1370, doch vermeldt tevens op dat jaar als zoodanig Gerrit van Tijbencampe, terwijl in de *Rek. van Dev.* van hetzelfde jaar op zat. na St Michiel een Jonch. Robert (denkelijk van Vernenborch) in de hoedanigheid van Sculte van Zalland wordt vermeld.

1372. Henric van Ansen, Amptman van Sallant. *Eerste Rek. van Dev.* Wordt echter in de tweede van dat jaar weder Sculte genoemd, blijft het tot in 1375, wanneer over de aanstelling van eenen nieuwen gehandeld werd. Mogelijk was echter het ambt reeds eenige jaren verpand aan Wolter van Voerst, want van dezen werd het in 1376 ingelost.

1377. Gelijs van den Campe Sculte van Salland. *Eerste Rek. van Dev.*

1379. Gumpard van Bingerden Amptman ten Arkelstein. *Eerste Rek. v. Dev.*

1380. Jacobus de Apeldoern Scultetus terre Zallandie fol. 2vo van het *Iudiciaal van Floris van Wevelinkhoven.* Mogelijk is hij dezelfde, die t. z. pl. op 18 Apr. 1389 voorkomt als ten huwelijk hebbende Hildegond, dochter van Gelmar van Apeldoorn, en als namens haar proces voerend tegen Johan Hondenberg.

1381. Volgens N° 387 der geinventariseerde stukken van *'t Deventer Archief*, is destijds voor één jaar aangesteld Wouter Machorijsz.; deze komt echter nogmaals als Scultetus in Zallandia voor op een blaadje, dat tusschen fol. 125vo en 126 van het *Iudiciaal van Flor. van Weve-*

1392 2 Junij. Heer Robert van Apeltern Ambtman, en op dingsdag na St Lambert Heer Herman van Randenrade. *Eod.*

1397. Dond. na Ponciani volgt Zweder Heer van Voerst en Keppel aan H. v. Randenrade op. *Rek. v. Dev.* Ik vermoed, dat hij een zoon geweest is van Wolter, den tweeden zoon van Zweder, wiens stins in 1362 is verwoest. Trouwt in 1393 met Johanna, dochter van Ludolf ten Ahuus, die in 1373 Ambtman in Twenthe is geweest, en eigenaar was van den Blankenborg onder Haxbergen. Sterft kinderloos in 1401, verervende zijne goederen op twee zusters, of nichten, Johanna de wederhelft van Otto van Asperen, en Elisabeth, in 1404 echtgenoote van Egbert van Hekeren van der Eze, Heer van Almelo, geworden.

1402. Albert van Gerner geheeten van der Eme Amptman van Salland, *Mierlo* fol. 2. Heeft het mogelijk, tot in den aanvang van 1402, namens de erfgenamen van Voerst verwalterd. Omstreeks Pinksteren van dit jaar komt het mij uit de *Rek. van Dev.* voor, dat Herman van Apeldoorn zijn opvolger geworden is.

1403. Gherart van Rijssen *Registr. offic. van F. v. Blankenheim* fol. 28. Door *Mierlo* is fol. 2 ad a. 1406 omtrent hem aangeteekend, dat hij Gerrit van Doornick gent van Rijssen heette, en dan eens Schulte dan weder Officiatus Sallandiae genoemd werd.

1407—1410. Lubbert Esscbing *R. O. Fr. van Blankenheim* fol. 52 en 58. *Mierlo* zegt,

dat hij in den ouden ligger van Windesheim als Amptman voorkomt; of die ligger nog bestaat, is mij onbekend.

1412. *Eodem* Derk van Dorrethe Rigter in Salland. Zijn ambtbrief bij *Racer O. G.* IV 107-110.

1414. Derk van Voerst tot Beerse, Amptman van Salland. *Mierlo* fol. 2vo.

1417. *Mierlo* t. a. pl. laat wel in 1415 Derk van Keppel, ridder, als Ambtman van Zalland optreden, maar hij doet eerst in 1417, volgens de *Rek. van Dev.* van dat jaar, als zoodanig den eed, wordende ter zelfder tijd de toren ten Arkelstein hem overgeleverd door Herman van Cuenre.

1421 13 Apr. Derk de Sure Helmichsz. tot Ambtman en opvolger van Derk van Keppel door Biss. Fred. van Blankenheim aangesteld. Zie deszelfs *Registr. offic. fol.* 185-188. Hij komt als zoodanig nog voor op dingsdag na O. Vr. Assumpcio 1425 op fol. 23 van het eerste *Officiat: van Rud. van Diepholt.*

1426 19 Maart. Johan zoon van Asperen Heer tot Keppel, Ambtman namens den Postulaat; zie deszelfs *Registr. offic.* fol. 14 en 15. *Mierlo* teekent er bij aan, dat op dezen tijd op het ambt 940 oude schilden stonden.

1429. Herman van Voerst Amptman van Zalland; doch mogelijk is dit ambt nog vóór hem in 1427 bekleed door Roelof Hondenberg. Zie de *Rek. van Dev.* op die jaren.

1436. Herman van Keppel, volgens *Mierlo* fol. 2vo

1441 Herman van Voerst. *Mierlo.*

1443. Henrik van Essen Henrikzoon Ambtman. ***Tw. Registr. van Rudolf*** **fol. 6vo.**

1451. Hendrik van Essen de jonge, Ambtman in Salland en Kastelein in de Cuinre. Van Hogerbeke, ter Beke, gecompareerd, ende gewoond in het huijs te Bestmen tusschen Ommen en Eerde. ***Mierlo.***

1454. Jan van Essen. *Dezelfde* fol. 3.

1457 9 Nov. Derk van Camferbeke. *Liber offic. van David van Bourgondie*, fol. 8vo. Wordt, als overleden, in 1465 opgevolgd door zijnen broeder Steven, die tevens Ambtman van Isselmuden was, *Eod. fol.* 24vo 25vo. Echtgenoote van eerstgemelden was Griete ten Water, die van Steven daarentegen heette Hasset Everts dochter van Wijtman. *Leen- Regist. van Bisschop David* op 21 Sept. 1465 en 31 Oct. 1474.

1467 1 Dec. Daarop moet volgens *fol.* 116vo 117vo van voormeld *Officiatorum* Schout van Zalland geworden zijn Derk van Voerst, en 10 jaar later op 28 Nov. 1477 Jacob van Hacfort. Als Echtgenoote van v. Voerst treft men in het *Leen- Register van B. David* fol. 130 eene Duve aan. Een zoon van hem, Johan geheeten, bragt door huwelijk Hagenvoorde in 't geslacht van v. Voerst.

Mierlo teekent omtrent laatstgemelden op 't jaar 1479 aan, dat hij door zijn huwelijk met Margarieta van Essen, erfdogter van Ho-

gerbeke, nu Herxen, eigenaar van dit goed geworden is, en dat hij tegen het protest van Campen, als zijnde hij geen inboorling, is aan gesteld. Volgens *Scheltema Staatk. Ned.* Ie D. p. 406, 407 is Berend van Hackfort, de bekende dienaar van Karel van Gelre, een zoon van hem geweest.

1483. Zeger van Rechteren van Voerst Amptman. Is denkelijk een zoon van Frederik van Rechteren en Cunegonda van Polanen en broeder der Heeren van Keppel, Almelo en Rechteren geweest. Heet possesseur van Rhaen, welk huijs hij heeft verkocht aan Reint van Coeverden. *Mierlo.* Anna van Beverfoorde zijne echtgenoote, *Leen-Reg. van B. David* op 2 Aug. 1493.

1495—1520. Johan van Ittersum. *Offic. van B. Philips* fol. 12-13vo. Hij is waarschijnlijk een kleinzoon van Meister Johan en zoon van Robert van Ittersum geweest, en heeft denkelijk eerst Agnes van Essen dochter van Henrik v. E. tot Zwanenborg en van Maria van Hakfort, daarna Agnes van Doornick tot echtgenoote gehad.

1521—1528. Kort na eerstgemeld jaar denkelijk Geert Bartholdsz. van Langen. Omtrent dezen teekent *Mierlo* aan, dat hij in 1528 in den storm voor Hattem dood gebleven is, „hoewel hij vermaand werde zig in den storm niet te laten gebruiken." Anna van Buckhorst zijne weduwe, *Judic. van Overijssel* op 30 Sept. 1534.

1529. Seyne Mulert Drost van Salland, *Win-*

hoff p. 525-529. Heeft, volgens het *Iudiciaal* van 30 Jan. 1565, Anna van Laer tot Hoenlo, dochter van Henrik en van Wendele van der Bruggen, tot echtgenoot gehad, bij welke hem een zoon, met name Ernst, en twee dochters, Wendele en Wilhelmine, zijn geboren. Wendele is echtgenoot van Henrik Swaefken en Wilhelmine van Evert Leeuwen geworden, terwijl Ernst en zijn zwager Swaefken achtereenvolgende de waardigheid van Hoogschout van Hasselt hebben bekleed. Seijne's weduwe is later hertrouwd met Jan van Middachten. *Reizeboek van Dev.* op 26 Junij 1563.

1553 12 Oct. Unico Ripperda tot Dijkshuizen, opvolger van Seine Mulert, *Regist. A.* fol. 395-396vo. Jutte van Twickel, dochter van Jan en Judith Sticke, was zijne echtgenoote, bij welke hij onderscheidene kinderen, als Eggerik, Johan, Adriaan, Herman, Elsabe en Jutte, gehad heeft. Het tweede is eigenaar van den Weldam geworden, het vierde heeft, na Eggerik, Boxbergen bekomen, het zesde is de echtgenoot geworden van Christoffer Schele.

1566 25 Junij. Eggerik Ripperda, in plaats van zijnen onlangs overledenen vader Unico *Eodem fol.* 399-401. Heeft Agnes, oudste dochter van Jan van Ittersum tot Werkeren en Anna van Bukhorst, tot echtgenoote, maar bij haar geene kinderen gehad.

1580—1621. Mogelijk nog wel iets langer Otto van Egmond Drost van de Spaansche zijde.

1584 2 en 29 Mei en 27 Julij. Gerrit van

Warmelo, zoon van Joachim en Anna Rengers, op voordragt van een drietal door Prins Willem I aangesteld, *Resolutien v. R. en St.* Zijne oudste dochter Barbara was de echtgenoot van Johan van Welvelde. *Leen- Reg. van Overijssel* op 16 Maart 1612. Sterft in 1610.

1611. Henrik Bentinck tot Werkeren. Zoon van Eusebius en van Sophia van Ittersum, jongere zuster van de echtgenoote van Eggerik Ripperda. Elsabe van Ittersum was zijn echtgenoot, bij welke hem o. a. zijn geboren Wolf Bentinck tot Werkeren, en Berend Bentinck tot Diepenheim, proost van Deventer, Henrik is op $\frac{1}{11}$ Sept. 1639 overleden.

1639 $\frac{18}{23}$ Sept. Sweder van Haersolte, op de Claringe aangesteld. Was een zoon van Rutger en van Johanna van Wijnbergen en heeft Johanna van Doornick tot echtgenoote gehad. Werd als Rentm^r^ van Zalland in 1639 opgevolgd door zijnen zoon Rutger. Sterft den 25 Maart 1643.

1644 25 Maart. Hiddo van Voerst ten Hagenvoerde, zoon van Derk en Alegonda van Munster. Heeft Johanna van Haersolte, dochter van Zweder, die voorgaat, en zuster van Rutger van Haersolte, die volgt, tot echtgenoot gehad en bij haar zeven zonen verworven: Derk, Zweer, Hidde, Rutger, Herman, Antoni en Transisalanus Adolfus. Obiit 1660.

1660. Rutger van Haersolte tot Haerst. Sterft op 21 Dec. 1674, bij zijne echtgenoote, Elisabeth Margareta van Palland, dochter van

Johan v. P. Heer van Voerst en Keppel, en van Elisabeth van Raesfelt tot Oostendorp, geene kinderen nalatend.

1674. Door Z. H. tot Verwalter gesteld Anthonij van Haersolte tot Elsen, zoon van Willem en Catharina van Brakel en echtgenoot van Joanna van Haersolte, dochter van Simon en Adriana Josina Bentinck.

1675. Henrik Bentinck tot Werkeren, bij commissie van Z. H. van 20 Febr. tot Drost aangesteld, zoon van Wolf en van Anna van Haersolte. Sterft in 1692.

1692. Robert van Ittersum tot Nijenhuis bij acte van Z. M. van 23 Oct. Was een zoon van Ernst en van Geertruid van Doorninck. Heeft eerst Joachima van Rechteren zuster van Adolf Henrik v. R., die volgt, en daarna Eleonora Sophia Bentinck, zuster van Hans Willem, den eersten Graaf van Portland, en van Henrik Bentinck tot Diepenheim, Drost van Twenthe en volle nicht van Henrik Bentinck tot Werkeren tot echtgenoot. Sterft op 7 Febr. 1705.

1705 17 Maart. Adolf Henrik van Rechteren Heer tot Almelo, in 1701 tot Drost van Vollenhove door Prins Willem III aangesteld, thans door R. en St. gepromoveerd tot Drost van Zalland. Was een der 17 kinderen van Joachim Adolf van Rechteren tot Rechteren en van Margaretha van Haersolte tot Westerveld. Sterft op 15 Maart 1731.

1732 13 Maart. Wolter Joan van Haersolte tot Oldenhoff, zoon van Volcier en Ida Elisa-

beth van Brienen, bij *resolutie van R. en St.* aangesteld. Heeft Geertruid v. H. tot Elsen, dochter van den straks gemelden Antoni v. H. en van Joanna v. H. tot Swaluwenborg Staverden en Bredenhorst, tot echtgenoote gehad. Sterft op 11 Jan. 1746.

1746 24 Maart. Adolf Julius Borchard van Huffel tot Verborg, door *R. en St.* aangesteld. Was denkelijk een zoon van den Luit. Gen. Frederik Johan en van Judith Aleid van Rechteren, die Verborg van haren broeder Johan Willem heeft geerfd. Is twee malen getrouwd geweest, doch in 1761, waarschijnlijk kinderloos, overleden.

1763 3 Maart. Bij de minderjarigheid van den Prince Erfstadhouder door *R. en St.* benoemd Arend Sloet tot Tweenijenhuizen. Zoon van Coenraad Willem Sloet tot Lindenhorst en van Anna Judith van Echten. Zijne eerste echtgenoote was eene juffrouw Dannenberg uit Steenwijk, de tweede Johanna Philippina, dochter van Antoni van Dedem tot den Gelder en Isabella Frederica Charlotta van Rechteren tot Menningeshave, uit welk laatst huwelijk de kinderen. Hij sterft op 25 Mei 1786.

1786. Sigismund Vincent Gustaaf Lodewijk Grave van Heijden Hompesch Senior, zoon van Frederik Jan Sigismund, bij acte van Z. H. van 1 Junij. Legt den 13 daaraanvolgende den eed af aan Gedep. Sterft in Junij 1790.

1790. Derk Baron Bentinck tot Diepenheim

bij acte van Z. H. van 4 Oct. Legt den 11 daaraanvolgende den eed aan Gedep. af en bekleedt dien post tot de revolutie van 5 Febr. 1795. Is een zoon geweest van Berend Hendrik Bentinck tot Schoonheeten en Diepenheim, en van Bonne Elisabeth Juriana du Tertre, en heeft Elisabet Sloet van Warmelo tot echtgenoote gehad.

SCHOUTEN, AMBTMANNEN EN DROSTEN VAN TWENTHE,

MET ENKELE AANTEEKENINGEN TEN AANZIEN DER ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREKKINGEN VAN EENIGEN DERZELVER.

A° 1258. „Hermannum de Saterselo Scultetum suum Tuinthiae militem" bij *Bondam Charterboek p.* 531.

1296. Herman van Brothem Scultetus Tuenthiae en Ridder. *Racer O. G.* V. 216, 217.

1314. Alfardus Scultetus Twenthie, in een transsumpt van 1537 der acte, waarbij Gosewijn van Gemen Ridder, en Herman zijn zoon knape de advocatie over de goederen van St Pieter aan Bisschop Guij verkoopen. *Archief van Zwolle.*

1324. Hendrik Weldam Schulte van Twente, bij *Jung*, *Hist. Benth. Cod. Dipl. p.* 126.

1326. Berent van Welevelde. Ligger van Zwarte-Waters-klooster fol. 95 in *'t Archief der voormalige Ridderschap van Overijssel.*

1345. Elbert van Eijle Dapifer Twenthie. *Kam. Rek. van Dev.* Het is mogelijk deze Elbrecht van Eijle Ridder, die Jutte van Laghe, dochter van Herman en Elisabeth van Diest,

tot echtgenoote had; zie de acten omtrent den verkoop van Lage aan Bisschop Jan van Arkel van 1346 en 1347 bij *Dumbar*, *Anal.* II. 269-273. In het stuk van 1347 komen tevens drie kinderen van hen voor, met name Diederik, Margriet en Elisebeth.

1347. Dingsdag na St Geertrud, Reinold Heer van Coeverden. *Matthaeus ad Anonymum p.* 87-89. Zie verder op 't jaar 1358.

1348. Frederik van der Eze, Amptman van Salland Twenthe en Diepenheim. De eerste van Rechteren uit het geslacht van Hekeren van der Eze; zie hier voren p. 241.

1358. Tot Ambtman van het Scoutambacht van Twenthe, voor den tijd van vier jaren, door Biss. Jan van Arkel op nieuw aangesteld Reijnold Here van Coeverden ende van Borclo. Orig. renvers. van St Sijmon en Juden van dit jaar in 't *Archief van Dev.* In de compositie van 1354 tusschen den Bisschop en Frederik van Hekeren knape, over de termijnen van inlossing der verpande ambten (Zie N° 1060 der geinventariseerde stukken van dat Archief) heet hij ridder, en wordt tevens een ander Reijnold van Coeverden vermeld. Deze was pand-houder van Lage en heeft hem verscheiden jaren overleefd. Naar alle waarschijnlijkheid toch is de Scoute van Twenthe die Reijnoldus Baro de Coeverden, die, volgens het *Necrologium Lebuini* in *K. en W. Dev.* I. 362 op St Lucas dag of 18 Oct. 1370 overleden en voor St Christoffels altaar in de Groote

Kerk te Deventer te ruste is gelegd, want Reinold, de pandhouder van Lage, heeft stellig tot in 1384 (Zie de *Rek. van Dev.* van Jacob van Apeldoren) en mogelijk tot in 1397 (vergelijk 't *Judiciaal van Frederik van Blankenheim* fol. 21 en 45) geleefd. — Reinold nu, de Ambtman van Twenthe, is dit welligt tot zijnen dood in 1370 gebleven; in 1365 althans was hij het nog, zie *Racer O. G.* III. p. 83 en 84. De naam zijner echtgenoote is mij niet in handen gevallen; evenmin schijnt het, dat hij kinderen gehad heeft, want zijn broeder Johan volgt hem in de heerlijkheid van Coeverden op; zie *Driessen Mon. Gron.* p. 221. Mogelijk was de „ Domina Agnesa de Covordia uxor domini Gelmari Splijthof militis" (overl. 1375); zie *Dumbar l. l.* p. 361 en 399, eene zuster van dezen Reinold.

1373. Joncker Ludolve van den Ahues Amptman in Twenthe; *Tweede Rek. van Deventer* van dat jaar. Hij had eene Johanna tot echtgenoote en bij haar drie dochters, Johanna, Grite en Neze, waarvan de eerste met Zweder Heer van Voerst en Keppel in 1393 huwde. *Niesert*, *Beiträge p.* 400-407.

A° 1380. In N° 398 der geinventariseerde stukken van het *Deventer Archief*, Ghiselbert van Bronckhorst Here tot Borclo, Ambtman in Twenthe.

1389. Dond. na Lucie in de *Tw. Rek. van Deventer*, Dijric van Wissche Amptman in Twenthe. Hij wordt ook, nadat Herman van Weselsberg reeds in 1389 het ambt van Die-

penheim had opgezegd, in 1391 Ambtman van die Heerlijkheid; zie de *Rek. van Dev.* van dat jaar.

1392. Nadat in de *Tw. Rek.* dier Stad van 1392 de uitdrukking van eenen „ nijen Amptman van Twenthe" is voorgekomen, treft men in die van 1393 bepaaldelijk als zoodanig aan Herman van Twiclo. In het *Liber Monasterii in Albergen fol.* LXXVI ad a. 1402 treedt hij op met Jutte zijn echte wijff, en met drie kinderen, Frederik, Herman en Winolt. De laatste wordt aldaar op de jaren 1413 en 1440, zie fol. vij en viij^vo^ genaamd „ rector parochialis ecclesiae de Oetmersem." Herman, de vader, was eigenaar van Twickel, maar had tevens een huis, spiker en hofstede naast het huis der vrouw van Coeverden binnen Oldenzaal.

1396. Arend van Guterswijk. *Mierlo.* Hij zegt er bij, dat van dezen de Graven van Bentheim afstammen, en dat Arend zelf in het klooster te Frenswegen, waar zijne grafstede nog (1679) te zien was, begraven lag. Arend nu, een zoon van Everwijn en Hadewig van Bentheim, is in 1403 gestorven, en was vader van Everwijn van Guterswijk, die in 1433 Drost van Twenthe werd, na in 1421 het Graafschap Benthem van den kinderloozen Berend te hebben geerfd. *Jung.* p. 316-320.

1397 17 Oct. Wordt Gijsbert Heer tot Bronckhorst en Borculo, zwager van Arent van Guterswijk, Amptman in Twenthe gemaakt, door Bisschop Frederik van Blankenheim; zullende genieten $\frac{2}{3}$ deelen van des Bisschops

domeinen en de wereldlijke breuken. *Mierlo* fol. 13vo. Gijsbert was, volgens *v. Spaen O. J.* I. 289 en 290, een zoon van Willem en van Cunegonde Gravin van Meurs, en heeft Hedwig, dochter van Otto Graaf van Teckelenburg, tot echtgenoote gehad.

1402. Weder Herman van Twiclo Amptman in Twenthe, *Rek. van Dev.* Ook in *'t Judic. van Fr. v. Blankenheim* op 't jaar 1407 en in de *Rek. van Dev.* van 1411. Leeft nog in 1416. *Racer O. G.* VI. 310-312.

1415. In de *Rek. van Dev.* wordt Heer Herman van Keppel onder de Rubriek *Ridinge* Ambtman van Zalland en onder die van *Allerhande zaken* Ambtman van Twenthe genaamd. Het laatste zal wel 't meest juiste zijn, zie *Racer O. G.* VI. 310-312. Ook heet hij Drossatus Twinthiae en miles op 17 Julij 1417 aan den voet eener acte betrekkelijk het Caterveer in het *Archief van Zwolle.*

1419. Op St Ceciliendag Wolter van Coevorden Amptman van Twenthe, *Registr. offic. van Fr. v. Blankenheim.* fol. 221. Als zoodanig wordt hij weder ontwaard of afgezet door den Postulaat Rudolf van Diepholt op Zat. na Willebrord 1424, zie deszelfs *Registr. Offic.* fol. 19, doch door Rudolfs tegenstander Zweder van Culenborg op nieuw daartoe benoemd op St Severijnsdag (23 Oct.) 1425, zie *Racer* VI. 322-326. Hij was een zoon van Reinold, den pandhouder van Lage, denkelijk uit deszelfs tweede huwelijk met eene uit het geslacht van Goor. Komt met zijne echtgenoote Fie voor

in het *Liber Monasterii in Albergen* fol. XCV op het jaar 1429, terwijl in het *Judiciaal* van 23 Oct. 1550 fol. cli^{vo} vijf zonen van hem worden genoemd, met name: Wolter, Dirck, Reijnolt, Aloff ende Johan. Sterft denkelijk kort na 1436.

1425. Johan van Beuerforde Ambtman namens den Postulaat, zie de *aanteek. op Winhoff* p. 374, 375. Een Johan van Beverfoerde komt met Fenne zijn echte wijff op 't jaar 1408 voor in het *Liber Monast. in Albergen* fol. xciij^{vo}; en bij *Racer O. G.* V. 320 treft men Johan en Henrik van Bervorde gebroders aan. Een Arend van Bervorde, die in 1454 eene Geertruid tot echtgenoote had, spreekt twee jaren later van Fene van Beruorden wedue seligen Johan van Beruorden, mijns vader; zie dat *Liber* fol. 26 en 44; en is welligt zelf van 1462-1466 insgelijks Ambtman van Twenthe geweest; zie pag. 262 hier volgende. Bijaldien Johan zich niet tweemaal in den echt verbonden heeft, moeten er twee Bevervoorden met dien voornaam hebben bestaan; zie bij Roelof van Beverfoorde op 't jaar 1448.

1427. Symon van der Sculenburch Amptman in Twenthe. *Eerste Rek. van Dev.* Zijne echtgenoote Theodorica. *Rapport der Extraord. Gecomm. tot recherche der Domeinen en Geestelijke Goederen* van 18 Apr. 1659 fol. 122vo.

1431. Komt bij *Racer O. G.* III 18 als Drost in Twenthe voor Johan Brant van Apeldoren, en als Droste to Dijepenhem Johan van Beruorde.

1433. Woensdag na St Margriet Everwijn van Guterswijk Grave toe Benthem en heer toe Steenfoirden, *Racer O. G.* II 218-221. Zijne echtgenoote Mechtild, dochter van Ludolf Heer van Steinfurt, bragt hem laatstgemelde Heerlijkheid aan.

1434. Donderd. na heil. dertiend. Roelof Hondenberg, *Registr. offic. Rod. fol.* 60vo-61vo.

1437 28 Aug. Johan van Welvelde. *ibid.*

1448 Petri ad Cath. Roelof van Bervorde, twee jaren te voren reeds tot Kastelein te Lage en Rentmr van Twenthe aangesteld, thans ook benoemd tot Kastelein ter Blankenborg en Ambtman van Twenthe, *Racer O. G.* VI. 333-335 en 337-340. Hij noemt in het *Liber Monasterii in Albergen fol.* 154-155vo. Johan van Bevervoorde en Griete van Langen als zijne ouders, Griete Morriaans en Jutte van Langen als zijne zusters, en Berend van Beverfoorde als zijnen broeder; doch sterft hoog bejaard omstreeks 1490 of 1491, zonder echte kinderen nagelaten te hebben. Zijn broeder Berend daarentegen, die op 20 Oct. 1457 door B. David beleend is met Wemsel, treedt in het *Liber Monasterii in Albergen* fol. 24 op 't jaar 1444 te voorschijn met eene Elisabeth als echte wijf, bij welke hij drie kinderen, Gheerd, Johan en Berend, had.

1457 28 Dec. Is Kastelein van Lage en Blanckenborch en Ambtman van Twenthe geworden Willem van Buckhorst, Raad en Huismaarschalk van B. David van Bourgondien, *officiat. Dav.* fol. 23vo-24vo. R. van Beverfoerde

echter is naar alle waarschijnlijkheid Rentmr van Twenthe gebleven. Omtrent de naaste bloedverwanten van v. Buckhorst raadplege men den *Almanak voor* 1849 p. 207 noot 2.

1462 24 Aug. Als Kastelein ter Blankenborg en Ambtman van Twenthe wordt van Buckhorst denkelijk opgevolgd door Arend van Beverfoorde en deze weder op

1466 1 Oct. Door Goert van Reede, zie het *Registr. offic. van David van Bourgondien fol.* 83-85. Deze was zoon van eenen Henrik v. Reede en Johanna, zijne tweede vrouw. Eene zuster van Goert, mede Johanna geheeten, is eerst gehuwd geweest aan Johan van Almelo en daarna aan Lubbert van Langen. Hij zelf heeft Jutte van den Rutenberg tot echtgenote en bij haar eenen zoon Adriaan gehad, die even als zijne voorouders Saasfeld bezat en veelal bekend is onder den titel van Maarschalk.

1484 1 Febr. Gerrit van Welevelt, *Eod. fol.* 262-263vo. Hij woonde in 1492 en 1493 op Weleveld, 't welk hij tevens als gevangenis gebruikte, *Rek. van hem op 't Provinc. Archief.* Het Ambt van Haexbergen en tot Blankenborch werd van dat van Twenthe in zijne commissie afgezonderd. Volgens den *Almanak* voor 1849 p. 135 zouden een Johan v. W. en Cecilia van Rutenberg zijne ouders zijn geweest, en zou hij bij zijne echtgenoote, Sophia Mulert, eenen zoon, Jan, hebben gehad, die zich met Willemina van Rutenberg, vrouw van den Grimberg, in den echt begaf, en bij

haar eene erfdochter naliet, welke de echtgenoote geworden is van Sweder Schele tot Weleveld.

1494 18 Jan. Johan van Twickel, die olde, tot Ambtman van Twenthe aangesteld. Heet twee dagen later „Droest slants van Twenthe" en doet den eed aan Jacob van Ittersum, Castelleijn tot Lage en Rentmeister slants van Twenthe, als tot het afnemen daarvan door den Bisschop gemagtigd, *Tw. Ged. van het officiat. fol.* 32vo-35. Mogelijk heeft hij eenen Jan van Twickel en Jacoba van Keppel tot ouders, en Pouwel, Catherine en Marie tot zusters gehad, zie het *Diversorum Rodolphi fol.* 96 op 24 Apr. 1450, en het *Liber Monasterii in Alberghen* fol. 29 en vo. Heeft tot echtgenoote gehad Adriana Frederiks dochter van Rutenberg, eene zuster der vrouw van Godard van Reede en van die van Henrik van Keppel. Laat minstens drie zonen en eene dochter na, Johan, die volgt, Adriaan, Frederik, en Margriet.

1500. Joan van Twickel Joanss., zie den ambtbrief bij *Winhoff* p. 517-525. Heeft Jutte Sticke tot echtgenoote gehad, bij welke hij drie kinderen heeft verworven, Johan, vóór hem overleden, Jutte, de echtgenoote van Unico Ripperda, en Agnes de vrouw van Goosen van Raesfelt.

1539. Goosen van Raesfelt bij transport van zijnen schoonvader Johan van Twickelo, zie *'t Register A.* fol. 50-53 *op 't Prov. Archief.* Hij behoorde tot den tak van Raesfelt tot Raesfelt.

1570. Goosen van Raesfelt Gosen's zone, *Mierlo* fol. 14. Lucretia, eene dochter van Jaspar van Twickelo en van Anna van Overhagen, was zijne echtgenoote.

1581-1597 en 1605-1610. Joan Mulert tot Voorst, Drost van 's konings zijde.

1584 6 Oct. Joan van Voorst ten Grimberge, in plaats van Gosen van Raesfelt ten Rutenberg, onlangs overleden. *Res. van R. en St.* Drost aan de Staatsche zijde.

1598. Ernst van Ittersum tot Nijenhuis. *Mierlo.* Zoon van Robert, eenen der gevangenen van Blijenbeek, en denkelijk van Johanna Mulert tot den Ordel. Heeft eerst Geertruid Sloet, dochter van Johan en Everharda de Vos van Steenwijk, en daarna Anna Scheel, dochter van Christoffer en van Jutte Ripperda, zuster van Sweder Schele, en weduwe van Johan van Olthuis toe Welbergen, tot echtgenoote gehad. Zijne kinderen zijn denkelijk uit het eerste huwelijk.

1612. Unico Ripperda tot Boeculo en Hengelo. Resigneert in 1623. Hij is een zoon geweest van eenen der broeders van Eggerik, Herman geheeten, en van Margaretha van Heijden. Bij zijne echtgenoote Anna van Doetinchem werd hij vader van Willem, die een der plenipotentarissen op de Munstersche vredehandeling is geweest.

1623. Robert van Ittersum tot Nijenhuis. Sterft in 1636. *Mierlo.* Zoon van den straks gemelden Ernst en van Geertruid Sloet, heeft eerst Ida, dochter van Seiger van Rechte-

ren en van Margriet van Munster, en daarna Maria van Voerst, zuster van Hidde, den lateren Drost van Zalland, tot echtgenoot gehad

1638. Johan van Raesfelt toe Twickeloe Zoon van Johan en van Lucia van Heijden Is met Agnes, eene der vier dochteren van Henrik van Munster Heer van Runen, in den echt vereenigd. Een hunner kinderen was Adolf Henrik, die weldra zal volgen.

1648. Johan Ripperda toe den Weldam. Obiit 30 Sept. 1653. *Mierlo.* Kleinzoon van eenen anderen broeder van Eggerik, met name Jan, en van Anna van Viermond, en zoon van Unico, eerst kanunnik, en later met Juffer Anna de Vos van Steenwijk gehuwd.

1654. Rutger van Haersolte, doch afstand gedaan. Is dezelfde, die sedert 1660 tot 1674 als Drost van Zalland voorkomt; en was, gelijk mede zijn opvolger in het Drostambt van Twenthe en tegenstander, een man van veel bedrijf.

1660. Adolph Henrick van Raesfeldt, in 1675 gecontinueerd en in 1682 overleden, zijnde echter inmiddels in 1674 door den Prins van Oranje tot Verwalter gesteld Unico Ripperda tot den Weldam. Hij was de oudste zoon van den straks gemelden Johan van Raesfelt en van Agnes van Munster, en liet bij zijne weduwe, Amadea van Flodorff, eene éénige dochter, Adriana Sophia, na, door wier huwelijk met Jacob, Heer van Wassenaar Obdam, het huis Twickel in dat geslacht is gekomen.

1682. Henrik Bentinck tot Diepenheim, zoon van Berend, den proost van Deventer, en van Anna van Bloemendal, volle neef van Henrik Bentinck tot Werkeren, den Drost van Zalland, en echtgenoot van Ida Magdalena van Ittersum. Hij sterft op 9 Febr. 1691.

1691 20 Maart. Robert van Ittersum tot Nijenhuis. Wordt in 1692 Drost van Zalland. Zie onder die rubriek. Sterft kinderloos. Door zijne echtgenoote Eleonora Sophia Bentinck is denkelijk het Nijenhuis vererfd op haren Neef Charles Bentinck, die hierna van 1748-1754 volgt.

1692. Unico Ripperda tot Weldam bij acte van Z. M. van 23 Oct. 1692. Sterft op 22 Apr. 1709. Heeft bij zijne echtgenoote Margaretha Elisabeth Ripperda van Wijtwerd geene kinderen nagelaten. Zie den *Almanak* van 1849 p. 135.

1710 14 Maart. Borchard Amelis van Coeverden tot Stuvelaar door Ridderschap en Steden. Sterft zonder wettige nakomelingen op 24 Oct. daaraanvolgende; was een zoon van Jacob van Coeverden tot Stuvelaar en Nicolina Ripperda.

1712 17 Maart. Wilhelm Bentinck tot Diepenheim bij Resol. van R. en St. Hij heeft bij zijne echtgenoote Anna Agnes Bentinck eenen zoon gehad, Berend Hendrik tot Schoonheeten en Diepenheim, die de vader is geweest van Derk Bentinck tot Diepenheim, den laatsten Drost van Zalland. Willem sterft op 17 Maart 1741.

1748 27 Junij. Charles Bentinck tot Nijenhuis, bij acte van Z. H. Legt den eed af aan Gedep. op 26 Julij daaraanvolgende. Resigneert in 1754. Is een der jongere kinderen van den Graaf van Portland geweest.

1754. 13 Junij. Frederik Jan Sigismund van Heiden tot Oetmerssum, bij Acte van H. K. H.; praesteert den eed aan Gedep. op 24 Junij daaraanvolgende.

1769 31 Maart. Sigismund Vincent Gustaaf Lodewijk Graaf van Heijden Hompesch tot Ootmarsum Junior, na resignatie van voormelden zijnen vader, bij acte van Z. H. Praesteert den eed aan Gedep. op 3 April. Heeft denkelijk tot echtgenoote gehad eene Freule van Ried-ezel uit het Brunswijksche.

1786. Van Heiden tot Ootmarsum, wegens het overlijden van Arend Sloet tot Tweenijenhuizen, door Z. H. tot Drost van Zalland zijnde aangesteld, wordt als Drost van Twenthe door dien van Vollenhove, Derk Bentinck tot Diepenheim, opgevolgd. De acte van Z. H., waarbij laatstgemelde tot Drost van Twenthe is gepromoveerd, is van 1 Junij, en hij legt den 13 daaraanvolgende den eed in handen van Gedep. af.

1790. Bentinck aan den overledenen van Heijden als Drost van Zalland opgevolgd zijnde, is bij acte van Z. H. van 4 Oct. 1790 tot Drost van Twenthe benoemd, Arend van Raesfelt tot Elsen, door wien op 19 daaraanvolgende de eed in handen van Gedep. is afgelegd, en deze post bekleed is tot de

omwenteling van 5 Febr. 1795. Volgens de huwelijksvoorwaarden van hem met Joachmine Willemine Jeannette Jacoba van Haersolte, gedateerd IJrst 12 Julij 1753, en nog in originali onder den Heer van Everdingen te Zwolle berustende, was hij een zoon van E. E. A. van Raesfelt, Colonel Commandant van een Regiment Infanterie, en Commandeur van Philippine, en van J. A. A. van Uterwijck, Heer en Vrouw van Heemse, Alerdinck en den Doorn. En als zijne schoonouders worden in 't zelfde stuk vermeld, wijlen Derk van Haersolte, Brigadier en Colonel van een Regiment Infanterie, Commandeur van Steenbergen, en Joachmina Elisabeth Baronnesse van Rechteren tot Rechteren, Heer en Vrouw van IJrst. Hij is te voren (1754-1786) Drost van Haaxbergen en Diepenheim, en daarna (1786-1790) van 't kwartier Vollenhove geweest.

DROSTEN VAN VOLLENHOVE,

EERTIJDS

Schulten van Vollenhove genoemd.

MET ENKELE AANTEEKENINGEN TEN AANZIEN DER ECHTGENOOTEN EN NAASTE FAMILIEBETREKKINGEN VAN EENIGEN DERZELVER.

1213. Thicart Sculte tot Vullenhoe. *Racer O. G.* II. 190.

1270. Peregrinus miles de Putten castellanus in Vollenho, in het *Registr. bonor Cap. Sti Clementis in Steenwick* fol. 34.

1312. Wolter Snelle, anderen stellen Stellink. *Mierlo.*

1326. „ Dominus Johannes Radinc, miles, Scultetus et collector reddituum in Vollenho, in *den papieren foliant met Schepens-acten* van de 14de Eeuw te Kampen. Mogelijk is Johannes dictus Redinc de Erde, famulus, die in twee acten van 1334 fol. clx van het *Liber Monasterii in Albergen*, met Jutte zijne moeder, Berte zijne echtgenoote, Hendrik en Frederik zijne broeders, en Agnes zijne zuster voorkomt, een zoon van hem geweest.

1348. Gerd Trand, scalte to Vullenho. *Archief van Zutphen.*

1358. *Tw. Rek. van Dev.* „Vollenhoe ad Jacobum de A. Scultetum. ibidem."

1363. Henrik de Sure, Schulte in der tijd te Vollenhove. *Mierlo.* Zie ook *Racer O. G.* III. 110 op 't jaar 1365.

1371. Jacob van der A. Scoute to Vollenho, in eenen overdragts-brief van Herman van Cuenre en Mechtelt van der Eze, des voersz. Hermans echte wijff, *Registr. Steenwicense fol.* 99.

1376. Volgens n° 436 der geregistreerde stukken van het *Deventer Archief* heeft Jacob van der Aa, tot Kastelein en Schout van Vollenhove door Arend van Hoorn aangesteld, in 1376 aan Deventer eenen eed gedaan, omtrent het niet overgeven van het huis Vollenhove, ten zij etc.

1382. Komt fol. 50 van het *Judiciaal van Flor. v. Wevelinkhoven* een Hake als Sculte van Vollenhoe voor. Hij heet Egbert Haec van den Rutenberghe bij *Magnin*, *Drenthsche Kloosters.* Tw. Ed. p. 208.

1389. „Ik Henric de Suere in der tijd Sculte tot Vollenhoe." *Registr. Steenw.* fol 99vo.

1391. Onder n° 437 der geinventariseerde stukken van het *Deventer Archief* wordt een dito eed van Hendrik de Sure aan de 3 steden, als van Jacob van der A. in 1376 aan aan Deventer, vermeld.

1397. Volgens n° 438 heeft Egbert Hake van den Rutenberg dit jaar denzelfden eed gedaan als H. de Sure in 1391.

1402. Geert Borre, Schulte en rentmr van Vollenho *M.* Hille, Johans Catreep dochter, komt als zijne echtgenoot op 't jaar 1406 voor in den *Ligger van Zwarte-waters-Klooster* fol. 38.

1413. Pelgrim van den Ruijtenborch Drost en rentmeester. *M.*

1425. Herman van de Cuinre, en hebbende zijn revers, aan de drie steden gegeven, mede bezegeld Frederik van Hekeren van Rechteren, Geert van Bukhorst, Hugo Geijen, en Roelof van Sonnenberg. *M.* Hij was een kleinzoon van Herman van Cuenre en Mechteld van der Eze, hier voren op 't jaar 1371 onder 't artikel over Jacob van der A. vermeld. Die Mechteld komt wijders als Boldewijn's dochter van der Eze, bij *Magnm Drenthsche Best.* II. p. 155, voor, en behoorde tot een Vollenhoofsch geslacht, dat naauwkeurig van de Hekeren's van der Eze onderscheiden moet worden. Voorts wordt in het *Liber Monasteriis in Albergen* fol cxlvvo en cxlvi op 't jaar 1371 nog een Alijd van Cuenre als zuster van Herman, den grootvader, genoemd, doch heeft het mij niet mogen gelukken, de echtgenoote van Herman, den vader van onzen Ambtman van Vollenhove en laatsten Heer van Cuinre, uit te vinden. Dit alleen is mij uit het *Judiciaal van Florens van Wevelichhoven* op 't jaar 1393 gebleken, dat hij eene zuster, Lutgard, heeft gehad, die echtgenoote geweest is van Heer Henrik van Vianen, terwijl uit dat van *Fred. van Blankenheim* op

3 Julij 1396 opgemaakt kan worden, dat toen, behalven Herman en Henrik, ook nog een zoon, Johan geheeten, leefde. Herman nu, dien het hier geldt, heeft, volgens eene originele acte van 1415, berustende onder den Raadsheer Heerkens, de heerlijkheid Eze op zijnen jongeren broeder Henrik, onder de verpligting overgedragen, van ze van hem te leen te houden. Herman sterft vóór 1447, zie het *Divers. Rod. Secund.* fol. 79vo, en in het *Leen- Register van Bisschop David* van 20 Oct. 1456 heet zijne weduwe Oede van Wilp. Hunne dochter Aleijt van Cuenre is echtgenoote geworden van Evert Freijse van Stoelwijk. Zie 't zelfde *Leen-Register* op 29 Mei 1459.

1442. Wolter Morrien. *M.*

1443. Sub n° 440 van *'t Deventer Archief* Gerrit van Isselmuden. Hij doet in *'t Leen-Register van Biss. David* fol. VIIIvo te Vollenhove op 22 Oct. 1456, namens zijne echtgenoote Maria, Hermans dochter van Haerste, wegens het erve en goed te Schelle en eenige andere, van haren vader herkomstige, leenen, hulde. Op 23 Dec. 1471 wordt wegens het overlijden zijner moeder Marie hiermede beleend, hun zoon Herman van Isselmuden.

1468. Evert Kruijse *M.*

1476. Roelof van Isselmuden *M.*

1483. Roelof van Bevervoorde *M.* Is denkelijk dezelfde als de Ambtman van Twenthe in 1448.

1486. Herman Kruijse *M.*

1502. Jurrien Schenck, Vrijheer van Tautenborch, successeur van Hermen Kruijse, eerste van den naam Droste van Vollenhove. Den 17 November heeft deze Jurrien Schenck, in presentie van Gerrit Mulert, rentm^r^ van Salland, Bartholt van der Eese, Henrik en Hermen Hagen, volgens der drie steeden haare privilegien, de stad van Zwol eed gedaan als Drost van Vollenhove, het slot te zullen bewaren volgens de brieven, daarvan zijnde. *M.* Hij heeft eerst Anna de Vos van Steenwijk, vrouwe van Batinge, dochter van Coenraad en van eene Mulert, daarna Johanna, dochter van Jan van Egmond en Maria Magdalena van Werdenberg, tot echtgenoten gehad, uit beide welke huwelijken kinderen zijn gesproten. Hij is als eerste Stadhouder van Overijssel in den aanvang van 1540 op het huis Toutenburg overleden.

1521. Herman van Isselmuden Drost geworden, maar is van de Gelderschen en van die van Genemuiden dood geslagen op den Oort tegen over Genemuijden. *M.*

1527. Borchard van Westerhold, Drost en Kastelein geworden na doode van Hermen van Isselmuden. *M.* Ten tijde van hem (21 Jan. 1535) is het Kastelein- en Rentmeesterschap van Cuinre, 't welk zedert 1407 door afzonderlijke ambtenaren was bediend, met het Drost- en Rentambt van Vollenhove vereenigd. Zie *t Register A.* fol. 22—24. Wegens overlijden is hij vervangen door zijnen zoon, die volgt.

1541. Herman van Westerholt, afgezet door de Gouvernante, de Koninginne Maria, om eenen Mennoniet in 1551, en doen Jan Sloot Drost geworden. *M.* De commissie van laatst gemelden ook in *Register A.* fol. 153. Het rentmeesterschap destijds van het kasteleinschap en drostambt gescheiden. Van Westerholt heeft mogclijk eene Agnes van Raesfelt tot echtgenoote gehad. Zie *'t Leen- Register van Overijssel* op 9 Oct. 1566.

1551. Johan Sloet d'olde, Drost van Vollenhove en Kastelein der Heerlijkheid Cuijnre. *M.* Hij is denkelijk een zoon geweest van Johan en van Mechteld van Apeldoorn. Heeft Everhardina de Vos van Steenwijk, dochter van Coert en van Joanna van Isselmuden, tot echtgenoote gehad, en bij haar eenen zoon verworven, die volgt, en eene dochter, Geertruit geheeten, de eerste echtgenoote van Ernst van Ittersum tot Nijenhuis, Drost van Twenthe.

1597. Joan Sloet de jonge. *M.* Deze heeft in 1586 zich in den echt begeven met Florentina van Buckhorst, dochter van Willem en Mechtelt Oem van Wijngaarden, en bij haar eene dochter, Mechtelt geheeten, nagelaten, die Borchard van Oer tot man heeft gehad.

1611 25 Maij. Johan van Echten, Drost. *M.* Is mogelijk een zoon geweest van Johan en Evertje van Brienen.

1619. Joan van Raesfelt tot Twickelo, Drost van Vollenho en Casteleijn der heerlijckh[t] Cuijnre. Zie aangaande hem onder de Drosten van Twenthe.

1638 23 Maart. Wolf Bentinck obiit in November 1638. *M.* Zoon van Hendrik en van Elsabe van Ittersum. Zie de Drosten van Zalland in voce Henrik Bentinck tot Werkeren.

1639 19 Maart. Hidde van Voerst tot Hagenvoorde. In 1644 Drost van Salland geworden. *M.* Zie verder onder de Drosten van Zalland.

1644. Johan van Isselmuden tot de Rollecate, zoon van Alpher en denkelijk van Judith Sloet, heeft Agnes van Essen en mogelijk Helena Aleijt van Broeckhuizen tot den Doorn tot echtgenooten gehad. Sterft in 1671.

1672 in Maij. Lambert Bernhart van Oer, Heer van Salk. *M.* Zoon van den straks gemelden Borchard en van Mechtelt Sloet, kinderloos in Junij 1672 overleden.

1674. Vermits de verandering der Regering heeft den Heer Prince van Oranje gestelt, tot Verwalter Johan Sloet tot Twee Nieuwenhuijsen. *M.* Deze is denkelijk een zoon van Arend en kleinzoon van Joan Sloet tot Tweenijenhuizen, die achtereenvolgende van 1609-1645 het Rentambt van St Jans Camp hebben bediend, geweest. Hij heeft Anna Catharina van Haersolte tot echtgenoote gehad en bij haar eenen zoon, Arend geheeten, die in 1684 (zie de volgende bladz.) van Tweenijenhuizen verschreven is.

1675. Henrik Bentinck tot Diepenheim, majoor en ritmr. In 1682 Drost van Twenthe geworden. Zie verder onder de Rubriek Drosten van Twenthe.

1682. Unico Ripperda tot Weldam en Oli-

dam, in 1692 Drost van Twenthe geworden. Zie als voren.

1692 23 Oct. Antonij van Haersolte tot Elsen, obiit 30 Junij 1701. *M.* Dezelfde als die in 1674 tot Verwalter Drost van Zalland is aangesteld.

1701 16 Aug. Adolph Henrik van Rechteren, Heer van Almelo, Drost van Salland geworden den 17 Maart 1705. Zie verder onder de Drosten van Zalland.

1706 23 Maart. Borchard Joost van Welevelde, Heer van Zalk, obiit 1710. *M.* Hij was een zoon van Johan van Welvelde, en van Agnes Florentina van Oer, de zuster van den straks gemelden Lambert Bernhard van Oer, en heeft bij zijne echtgenoote, Anna van Keppel tot Molencate, eenen zoon gehad, Johan geheeten, die in 1718 zonder echte nakomelingen overleden is.

1712 17 Maart. Arent Herman Sloot tot Twee Nieuwenhuizen, obiit 3 Maart 1728. Nadat Arend Sloet, de zoon van den straks gemelden Joan, op 3 April 1684 was verschreven van Tweenijenhuizen, is deze Arent Herman op 4 Maart 1685 geadmitteerd van Hagensdorp, en in plaats daarvan op 1 April 1707 van Tweenijenhuizen.

1729 18 Maart. Willem van Haarsolte tot Elsen, zoon van den straks gemelden Antoni en van Johanna van Haersolte, heeft Elisabeth Borre van Amerongen, vrouw van Berkenstein tot echtgenoote gehad, maar is kinderloos op 7 Sept. 1730 overleden.

1731 21 Maart. Wolter Johan van Haersolte tot Oldenhoff tot Drost van Salland den 13 Maart 1732 aangesteld. Zie verder onder de Drosten van Zalland.

1733 26 Maart. Henrik van Isselmuden tot Zwollingerkamp. Kleinzoon van den straks gemelden Joan, en zoon van Henrik en van Theodora Judith Margaretha van Essen. Heeft denkelijk mede eene Judith Margriet van Essen tot echtgenoote gehad, en is op 27 Mei 1751 overleden.

1751. 24 Junij. Jan Arend Godert de Vos van Steenwijk tot Nijerwal. Is een zoon geweest van Jan Arend en van Susanna Eleonora van Tuijl van Serooskerken, en heeft bij zijne echtgenoote, Geertruid Agnes van Isselmuden tot de Rollecate, onder meer andere kinderen, ook eene dochter, Susanna Eleonora, nagelaten, die de echtgenoote geworden is van Coenraad Willem van Dedem tot den Berg, den laatsten Drost van Vollenhove, ten tijde der Souvereiniteit van de Staten dezer Provincie.

1779. 21 Junij. Derk Bentinck tot Diepenheim. Zie onder Twenthe en Zalland.

1786. Arend van Raesfelt tot Elsen senior, bij acte van Z. H. van 1 Junij; heeft den eed in handen van Ged. afgelegd op 13 Junij. Zie verder onder de Drosten van Twenthe.

1790. Coenraad Willem van Dedem op 4 Oct. Doet den eed op 23 Oct. Is een zoon geweest van Gijsbert Willem van Dedem tot den Berg en Theodora Judith Margareta van Isselmuden tot de Rollecate. Heeft bij zijne

echtgenoote, Susanna Eleonora de Vos van Steenwijk, onder meer andere kinderen, ook eenen zoon, Willem Jan Baron van Dedem tot de Rollecate, nagelaten, die de Dedemsvaart tot stand heeft gebragt. Coenraad Willem is Drost gebleven tot de omwenteling van 1795.

Eindelijk een woord over de bronnen van dezen arbeid. Aan den klerk ter Provinciale Griffie A. van Mierlo, komt de eer toe, van het *Boek van Ambten en Commissiën*, op het Provinciaal Archief te hebben aangelegd, en dit is tot 1795 door zijne opvolgers bijgehouden. Dat boek nu wordt met de eenvoudige aanhaling van den naam van *v. Mierlo* bedoeld, en zonder de voorlichting van hem en de latere klerken ter Griffie, zou men jaren werk gehad hebben met het bijeenzamelen van dusdanige lijst. Daar er echter, vooral wat de oudere tijden betreft, veel aan de volledigheid van Mierlo's opgaven ontbrak, is dit van tijd tot tijd op eene copie van een gedeelte van zijn werk door den ondergeteekenden aangevuld, en de volledigheid wat meerder genaderd. De familie-betrekkingen zijn er eerst onder het overschrijven van de lijsten bijgevoegd, omdat, hoeveel daaraan ook haperde, er toch ook te veel onder voorkwam, dat wel aan zeer weinigen bekend zal zijn.

J. van Doorninck.

DEVENTER KOEK.

Men hoort dikwijls vragen, hoe oud dat bakken van die ook thans nog zoo bekende en beroemde Deventer koek toch wel is, zonder dat er een bepaald antwoord wordt verkregen. Trouwens dit kan ook niet wel anders. Het zal daarmede gelegen zijn als met elken anderen tak van nijverheid, die in 't kleine begint en zich langzaam vestigt. Wanneer zij dan later vermaardheid heeft gekregen, zoekt men te vergeefs naar den oorsprong, die zich in een nietig begin verliest.

Zoo ook de Deventer koek. Onlangs daarover eene aanteekening in zeker boek in het Deventer Archief (1) vindende, docht het mij goed, deze eens mede te deelen en er bij te voegen, wat meer aangaande het onderwerp bekend was.

De aanteekening is van den secretaris *Nicolaas Verheyden*, die ze in het midden der 16e eeuw (1534) ter neder schreef, en met zijne naamteekening bekrachtigde. Reeds toen was de zaak niet nieuw meer. „Het is te

---

(1) *Reg. Secr. kamer.* n° 1116.

„ weten (zegt hij) dat het ambacht van koi-
„ cken tbacken een olt ambacht is, bynnen
„ der Stad Deventer gewest baven hundert
„ en xvii jaren." In een oud (thans niet meer aanwezig) boek namelijk, waar buiten op geschreven stond: *liber copiarum privilegiorum* stond eene ordonnantie over het koekbakken van het jaar 1417 (1), zoodat deze tak van nijverheid destijds reeds van genoegzaam belang moet geweest zijn, om er van wege de Regering bepalingen over te maken. De eigenlijke oorsprong verliest zich dus geheel in de oudheid. Er waren toen reeds gezworen zeemers en mengers, en ook de bakkers moesten zweren, zekere bepalingen te zullen nakomen. De geheele zaak stond daardoor onder het toezigt der Regering. Wij laten hier den hoofdinhoud der ordonnantie, zoo als die ons door den secretaris bewaard is, en die voornamelijk bestond uit de eeden der genoemde personen met eenige bij gevoegde voorschriften woordelijk volgen.

„ Die eedt van den zemers.

dat ghy noch nyemant van uwer wegen anders mittet zeemen omgaen sullen dan oprecht, te weten dat gy gheen water dair to gebruycken en sullen.

den eedt van den mengers.

dat gy sult doen tot eenen vate seemes

(1) Revius *Dav. ill. p.* 95, spreekt er van, zonder den inhoud op te geven.

vier pondt pepers ende drie quairte waters ende anders dairynne oprecht handelen.

die eedt van den koeckenbeckers.

dat die lange smalen koecken sullen wegen drie pondt aan deech, ende nyet myn, ende gaer, toe meesten negen loet myn dan drie pondt. Ende die korte smaelen koecken twee pondt, ende gaer, toe meesten sess loet myn, dairna van anderen stucken, dat ghene smaele koicken en synnen, elleck stuck te wegen op syn behoir. Ende nyemant sall enich voenstich (1) stickich schiprogge die van beneden opkoempt tot koicken backen by die pene van xxv olde schilden.

Item en sal nyemant ut onser stadt vaeren, koicken op anderen steden tbacken, noch buten backen laten by een peene van xxv olde schilden ende op ter scepen voirder beraet.

Item desse koicken sal men teykenen mit onser stadt Aerne (aquila) ende ellick koickenbecker sall syn teyken dair by setten, dair ellick syn broet by kennen mach.

Voirt en sall nyemant by hem selven mengen, anders dan den ghenen die van der stadt dair to gesat is ende gezworen hefft, by der penen vurs.

Ende dat deech nyet te veranderen noch tlaeten veranderen anders dan die gezwoeren mengers dat gemenget hebben.

---

(1) Hetzelfde wat wij thans nog *vuns* of *muf* noemen, bij Kilian *vuntigh*, *vuntsigh*, *mucidus*.

Item nyemant sall zeemen syn hoenich anders dan durch die gesworen semers.

Item nyemant sall oick koicken backen anders dan samptlicken aver eenen budell by den werdeiens ende older luyden besien.

Item en sullen geen seem tot oeren koicken gebruycken ten sy besien, by den gezworen zemers ende enigen van den older luyden gekandt voir guet.

Ende off hier gebrecke yn viele dat sall staen ter schepen klaringhe. Ende desse ordinantie sall staen ter scepen weder segginge."

Hieruit blijkt, hoe veel zorg er voor deze aangelegenheid werd gedragen, en men mag er dus eenigermate de belangrijkheid uit afleiden. Ook ziet men dat er reeds waradyns en olderluden waren, met het toezigt belast. Dit namelijk geschiedde van wege het gilde, dat hetzelfde was met dat der broodbakkers, en dus in dien tijd al moet bestaan hebben. *Dumbar* (1) deelt den gildebrief mede, zoo als die in 't jaar 1497 door den Magistraat is bevestigd, doch waarin weinig bijzondere bepalingen, de koekebakkers aangaande, voor komen. Deze zorg en dit toezigt is eeuwen lang, en tot in de laatste tijden blijven bestaan; eerst sedert zeer korten tijd zijn er geene gezworen zeemers en mengers meer, en heeft het eedzweren der koekebakkers ook opgehouden. De geest des tijds schijnt dat niet meer mede te brengen, en de industrie is

(1) *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer. I. bl.* 44.

thans aan haar zelve en aan de concurrentie over gelaten.

Het is genoeg bekend en ook uit het gezegde laat het zich afleiden, dat de Deventer koek groote vermaardheid had. Geen wonder dus, dat men ook elders poogde die zoo te maken. In Zwolle is dit reeds in de 15e eeuw begonnen. In 't jaar 1468 althans vaardigde de Regering dier Stad eene ordonnantie uit, die genoegzaam dezelfde bepalingen inhield, als die in Deventer bestond. Ze is in het Stadsboek (1) *(nye averdrachten)* nog aanwezig, en wij willen ze hier mede deelen.

„ **Ordinantie van den koecken.**

Item anno lxviij (1468) des wondesdaeges nae Reminiscere hebben Sehepen en Raedt een ordinantie gemaecket koecken te backen in manieren hyr na bes.

In den yrsten een yghelick die koecken backen wil sal syn selues name en marck op dat een ende van den koecken en op dat ander ende van den koecken der stadt wapen van Swolle setten.

Item toe elcker tonne honinges sal men doen drie quaerte waters en nyet meer daer men dat vat mede spuelet ende toe elcker tonne honinges sal men doen vier pont pepers en nyet myn.

Item elcke koecke sal wegen ten minsten twee ℔ an deege.

---

(1) Zie boven bladz. 75.

Hyer sullen toe weesen twee geswoeren mengers en die sullen hebben van elcker tonnen toe menghen twee cromst. en dat sal betaelen die backer die dat mengen laet en die sullen sweeren dat omme lieff noch omme leet toe laeten.

Item alle koeckenbackers sullen alle jaers eens ten billigen sweren dat sy dat deech en koecken anders nyet menghen noch backen sullen dan die gheswoerene menghers dat ghemenghet en ghesat hebben en den koecken oere rechte gewichte tgheuen.

Item wie anders in desen voers. puncten dede dan voers. staet, die hadde ghebroecken toe elcker tyt xx Rynsgulden en nochtans sal hy beteringhe doen tot des Rades seggen."

Hetzelfde geschiedde te Utrecht en te Amsterdam, in welke laatste stad men daaromtrent in 1503 bepalingen maakte. De toen uitgevaardigde ordonnantie namelijk hield in, „dat „niemand eenige koeken zou mogen bakken „na die forme van Deventer, ten zij dat ze „wogen zeven vierendeel pond troijsch gewigt." De omstandigheid nu dat de Deventer koeken ligter waren dan de Amsterdamsche (1), gaf aanleiding dat de Regering aldaar den 18 Augustus 1543 de Deventer koeken, die dat gewigt niet hadden, deed verbieden.

---

(1) De ordonnantie van Deventer van 1417 bedoelt Deventers gewigt, die van Amsterdam troijsch gewigt. Daarin zal wel de strijdigheid oplossing vinden, die men hier meent op te merken.

„ Also myn heren (zoo luidt het stuk) verstaen datter faulte geboert yn die Utrechtsche Deventer ende andere lange koicken die nyet en hebben hoere behoirlicke gewicht van een pondt ende drie vierendeell, dair duer die gueden luyden die kopende bedrogen werden, willende myn heren dairynne versien, Gebieden en beuelen, dat nyemant voirtaen enige Utrechtsche deventer off andere lange koicken hier ter stede ter marckt brengen offte verkoepen sullen, dan hebbende die gewichte vurs. op die verburte van die selve koicken, die te licht bevonden sullen werden ende voirtz op arbitraell correctie."

Hieruit ontstond weldra moeijelijkheid. Zeker Deventer burger, *Albert Kremer* genoemd, omtrent paschen van het volgend jaar 1544 met eene partij koek naar Amsterdam gereisd, om ze daar te verkoopen, werd door de *broetwegers* achterhaald en zijne koeken door het geregt verbeurd verklaard. Hij deed zijn beklag bij de Regering van Deventer, en men zond den Schepen Mr *Otto Basterts* en den Secretaris *Nicolaas Verheyden* naar Amsterdam, om die bezwaren uit den weg te ruimen.

De bezending had eenen goeden uitslag. Er werd ten slotte bedongen, dat de Deventer koeken, zoo als ze waren, voortaan binnen Amsterdam ongehinderd zouden mogen worden verkocht. Niet zonder belang voor het onderwerp is hetgeen daarbij over en weder werd aangevoerd, en wij laten dit daarom volgen met de eigene taal van onzen

secretaris, die duidelijk genoeg is, om gemakkelijk te worden verstaan.

„ Komende mit malckanderen inder communicatie heben die van Amstelredam allegirt dat sy hadden privilegien van oeren heren als grave van Hollandt dat sy bynnen oirer stadt muchten edicten, insettinge ende mandamenten maicken als tot guede policie ende welfairt van oirer stadt dyenen muchten.

Ende beantwordt dat sulx wel muchte wair syn, dan behoirden nyet te statuyren in preiudicium tertii ende weer wair dat die stad deventer baven hundert jairen were gewest in gebruyck van den ambacht koicken tbacken, en die van Amstelredam luydt oirs selves boick als vurs. omtrent xl jaren. Wolden dan die van Amstelredam van Utrecht en anderen oick koicken backen op die forma van deventer die voir hundert jaeren in gebruyck gewest is, behoirden die van Amstelredam en van Utrecht (die onlanx dat ambacht angenomen) zich voel meer te regulieren, na die ordinantie van deventer die die olste is, dan die van deventer zich solden reguliren na die ordinantie nu nyes bynnen amstelredam gemaickt.

Mede allegirt dat men bynnen Amstelredam so guede koicken nyet konde backen als bynnen deventer, oirsaecke want die substantiaell materie dair men die koicken aff backet, als meel ende water, so guet bynnen amstelredam nyet en synnen als bynnen deventer, to deventer is zuete water, tot amstelredam is brack oick onreyn water, tot amstelredam

is stickige schiprogge dair men to deventer na der vurs. ordinantie ghene koicken van mach backen by pene als vurs.; mede gesacht dat die kuekenbeckers bynnen deventer oir eigen hoenich selvest nyet mogen zeemen, dan doen zeemen durch den gezworen zemers, ende wanneer nu die koickenbecker syn guet meel, syn guet water en syn guet zeem hefft en mach hy syn eigen guet selvest nyet mengen dan doen mengen durch den gezworen mengers dwelck also noch tutrecht noch tamstelredam noch nergens so oirdentlicken nyet wurde geholden als bynnen deventer.

Ende also om reden vurs. die koicken van deventer inder materie ende substantie beter synnen dan anderen, weer versienlicken om dat een tegens dat ander te compensirèn, dat die van Utrecht en van amstelredam oire koicken so voell te zwarer maicken, *ut gravius pondus interne bonitati correspondeat.*

Ende accordirt op dit maell (daer zich die van amstelredam nyet erfflicken heben willen ingeven) dat die deventer koicken blyven by oir olde gewicht als baven gescreven hefft, en bynnen amstelredam mogen verkofft ende verhandtirt werden, dan die van amstelredam wolden oire ondersaten advertieren dat die deventer koicken myn woigen dan die Utrechtsche en amsterdamsche koicken.

Ende synnen terseluer tyt twe ronde stucken loetz van den gezworen ycker der stad amstelredam gegaten, beide even zwair, wegende ellick stuck twee pondt myn ses loet deventers

gewichte, beyde desse twee stucken loetz geteykent mit dat wapen der stadt amstelredam ende myt des yckers marck dairby geslagen, die yckers wesende gezworen der stadt amstelredam waren genoempt Johan Cornelissen die soen van Cornelis, Antzelmer kettelers beyde gezworen yckers.

Ende beiden steden deventer ende amstelredam hebben ellick een loet dat eene tegens dat ander woel gewegen ende justificiert, ontfangen en is tdeventer in die zegelspynde (1) gelacht."

De bestaande ordonnantie op het koekenbakken is later bij resolutie van Sch. en Raad van 18 Maart 1557 eenigzins gewijzigd (2). Zoo werd in den eed der koekbakkers opgenomen

„ dat ghy genen Bersiliers peper (3) dan
„ gueden gegarbelirden (4) peper denn men-
„ ger leveren offte in ennigen koicken ge-
„ bruicken sullen."

Er schijnt toen ook nog een vierde persoon bijgekomen te zijn, waarvan ik vroeger geene melding heb gevonden, namelijk een *warmer*. Voor hem gold het volgende voorschrift:

„ Item die warmer sall dat honnich warmen

---

(1) Kast daar de belangrijkste stukken, die meestal van zegels voorzien waren, in geborgen werden.

(2) *Reg. Secreetk.* No 546.

(3) Brasiliaansche peper.

(4) *Gaerbel.* abortus aromatum sive seminum, dus *slecht* of *loos* zaad. *Gaerbeleuren*, seligere seu secernere aromata eaque cribare et purgare, dus ziften, van kwaad zaad en ongemak te zuiveren. Kil. *in v.*

„ und dair niet anders tho doin dan dat Godt
„ den byckens hefft doen samelen und laten
„ wassen.

„ Vorder sal die warmer die tonnen als dat
„ hoenich dair uth und ledich syn nemmen
„ eynen uthghedruckeden haerdoick, und die
„ tonnen dair also schone medde uth wis-
„ schen, als hie ummer mach, dair tho ge-
„ bruickende eijn mengelen waters, und dat
„ gedain synde, sall hie dieselven tonnen alle
„ mit warm water wasschen und rein maicken."

„ Und datselve water (zoo vervolgt de or-
„ donnantie) sall die becker by einsamelen
„ und dair die meede aff brouwen und dit
„ vurs aldus tholden by verboertte des gildes
„ und vorder van Schepen und Raidt dairomme
„ gestraifft tho worden alse meynedigers."

Den zeemer werd opgedragen den honig alzoo te zeemen, als de warmer ze gewarmd had, en daaraan niet te veranderen.

Eindelijk volgen nog eenige bepalingen, die ik liefst met de eigen woorden van het stuk vermeld.

„ Die menger sall nemmen eyn hamborger-
„ tonne, und sall dair medde wroegen (1)
„ die mengeboene (2) in elckes backers huiss."

„ Und als die mengeboene also gewroeget
„ is, soe sall die becker den menger tot elcke

(1) *Wroegen*, *urgere*, *torquere*, bij Kil., dus *dringen*, *drukken*, *persen*.

(2) *boene*, *buene* is *een zolder*, dooh is mij de bedoeling van deze en de volgende zinsnede niet zeer duidelijk.

„ sodanige hamborger tonne als hie dan in
„ der boene mengen will, doen tot elcker
„ tonne drye pondt guedes gegarbelierden
„ pepers."

„ Und wanneer die menger den peper also
„ upt gewichte untfangen sal hebben, soe sall
„ die menger den peper malen und dan dat
„ honnich mengen dair tho doinde in elck vat
„ drije mengelen waters und niet meer by
„ der penen vurs. und sullen aver eynen buy-
„ dell samen budelen."

Van deze laatste bepaling zijn eenige jaren later (1593) de bakkers ontheven (1).

Latere ordonnantien, van zijde der Regering gemaakt, zijn mij niet bekend. Alleen weet ik dat het koekbakkers gilde den 8 Mei 1634 zekere *leges* heeft vastgesteld, waarnaar de leden van het gilde zich moesten gedragen. Doch deze wetten, die ik opgeteekend vond in een oud gildeboekje, mij door eenen stadgenoot welwillend ter leen verstrekt, betreffen hoofdzakelijk het inwendige van het gilde: de te betalen jura en boeten, zoo als bij het winnen van het gilde, bij trouwen, bij het in de kraam komen der vrouwen (2), het

(1) Uit het boekje, waarin deze laatste ordonnantie geschreven staat, blijkt dat er waren:

In 1592 10 koekbakkers.
» 1593 13 »
» 1594 11 »

die de vereischte eeden hadden afgelegd. In 1637 bestond het gilde uit 25 leden.

(2) » Ist oock saecke, dat van onse gildebroders » vrouwen in den kraem sijn oftte mochten coemen,

verkrijgen van ambten, van erfenissen (1), bevoegdheid der weduwen enz. Verordeningen omtrent het koekbakken zelf staan daarin niet.

De handel in koek bepaalde zich voornamelijk tot het binnenland. Behalve hetgeen daaromtrent boven gezegd is, voege men nog dat zij ook te Groningen zeer geacht was. Uit den gildebrief voor het koekbakkers gilde aldaar van het jaar 1640, blijkt, dat van het verbod, om vreemde koek in te voeren en te verkoopen anders dan door de gildebroeders, de Deventer koek uitgezonderd was. Naar oude gewoonte namelijk waren de kruideniers ook tot dezen verkoop geregtigd. „ De Deventer koek (zegt de Heer *Feith*) (2), was „ zoo beroemd en van de Groningers gezocht, „ dat geheele schepen daarmede beladen aan „ kwamen." Ze werd in vroegere dagen althans, ook naar het Noorden gezonden, waarmede zoo als bekend is de handelsbetrekkingen veelvuldig waren. In 1576 werd zekere

---

» 1 maent voer S[t] peeter und 14 daegen naer S[t] peeter, » denselven kraemheer, sal daer voer betaelen ant gilde » 1 Rixd. ad 50 stu.'' De beperking tot zes weken schijnt zonderling.

(1) Dit regt van successie werd ook bij andere gilden geheven. Hier was het tamelijk zwaar. Er werd betaald van 100 gld. 2 pc.; van 500 gld. 4 pc. van 1000 gld. 6 pc.

(2) In zijne *Dissert. Jur. Inaug. de Gildis Groninganis* 1838 *pag.* 298. Men trachtte ook daar deze koek na te maken. De daaruit ontstane geschillen werden bij regterlijke vonnissen beslist. Ze worden in dat geschrift aangehaald.

Herman van Deth, die koeken naar Bergen in Noorwegen had verscheept, die bevonden waren *ganz undeglich* te zijn voor Burgemeesteren in der tijd daarover aangeklaagd, doch vrijgesproken, nadat hij onder eede verklaard had, dat hij aan het mengsel van den gezworen menger niets had veranderd (1).

Oorspronkelijk waren er alleen peperkoeken. Later zijn daarbij gekomen zoowel de dus genoemde kruid- of sukade-koeken, als ook de tafelkoek, die van eenigzins anderen aard is. De peperkoeken maken alnog het voornaamste gedeelte van den handel in die waar uit, en vinden hoofdzakelijk haren aftrek naar Friesland. De anderen worden meer het geheele rijk door gesleten, en ook naar de Overzeesche bezittingen verzonden. De peperkoeken hebben steeds de lengte behouden, die zij sedert onheugelijke tijden gehad hebben, namelijk van eene oude el. Hun gewigt bedraagt thans 8 Ned. oncen.

Eindelijk volgen hier nog eenige mij bekend geworden opgaven van peperkoeken.

In	1694	werden	uitgevoerd	714,500	stuks.
„	1796	„	„	259,800	„
„	1797	„	„	445,800	„
„	1798	„	„	363,000	„
„	1821	„	„	350,000	„

In de laatste vijf jaren is teruggave van belasting verleend, wegens uitvoer van de volgende hoeveelheden.

---

(1) *Resol. Mag.* 27 *Oct.* 1576.

In	1844	van	422,333	Ned. ponden.
„	1845	„	304,085	„
„	1846	„	324,126	„
„	1847	„	348,098	„
„	1848	„	566,367	„

onverminderd de kleinere hoeveelheden, waarvan geene teruggave plaats heeft, en daar het hier genoegzaam enkel peperkoeken geldt, zoo kan men rekenen, dat die uitvoer daarvan alleen gemiddeld jaarlijks bedragen heeft het aanzienlijke getal van bijna 500,000 stuks.

Ziedaar, welwillende lezer, het een en ander opgegeven omtrent een produkt, dat, ondanks eene oudheid van meer dan vier eeuwen zijnen roem en debiet nog even goed als vroeger staande houdt. Ook in latere jaren is het namaken daarvan hier en daar herhaaldelijk beproefd, maar heeft men er nimmer in kunnen slagen het echte te evenaren. Niet enkel goede zorg en het bezigen van de beste grondstoffen, ook bijzonder het water, door eene eigenaardige zuiverheid, schijnt daartoe mede te werken, zoo als reeds de Secretaris Verheyden in 1544 de aandacht daarop vestigde.

Wenschen wij, dat dit zoo moge blijven tot genoegen van het algemeen, tot voordeel van een aantal ingezetenen onzer stad.

DEVENTER, Dec. 1849. J.

VONDELS LUCIFER

eene politieke allegorie.

I.

Vondel, den hollandschen dichter wiens hart zoo warm sloeg voor het land zijner inwooning, die gloeide voor den roem der vrije republiek, die zooveel zin had voor vooruitgang en ontwikkeling, hem te beschuldigen van op het laatst zijns levens eenen reactionairen geest gehuldigd te hebben in zijn hart en in zijne verzen, schijnt alleen den jager naar paradoxen te kunnen invallen, of den „ Helhond" die er behagen in schept zijne tanden stomp te knagen „ aan 't heilige gebeent."
Zoo luidt misschien het oordeel, zoo luidt waarschijnlijk het vonnis van den grooten hoop, die te gereeder op Vondel bralt naarmate hij hem minder kent. Moet, mag dat oordeel van invloed zijn op onze overtuiging? Wij behoeven bij die vraag naauwelijks stil te staan. Eene andere tegenwerping, die van

meer gewicht schijnt, is deze, dat de geschiedenis der letterkunde minder belang heeft bij eene waardering van Vondels politieke belijdenis, dan bij die zijner poëtische gaven, en dat dus het onderzoek naar de eerste zoo al niet hatelijk, ten minste overbodig kan schijnen. Die tegenwerping zou geldig zijn wanneer die beide vraagstukken niet ten naauwste waren vereenigd, wanneer niet de beslissing over des dichters politieke zienswijs van invloed was op het oordeel dat wij over een zijner meest bekende en meest beroemde dichterlijke voortbrengselen zullen vellen.

Zoo Vondels genie van de eene zij ten hemel is verheven, zoo hij door eene partij onvoorwaardelijk in al zijn doen en laten is vergood; — van den anderen kant is hem miskenning en verguizing ten deel gevallen, en minachting zelfs. Zonder tot een van die uitersten te vervallen, zonder blind te zijn voor zijne gebreken, maar ook zonder zijne ontelbare schoonheden en verdiensten voorbij te zien; zonder hem boven de kritiek verheven te achten, maar ook zonder hem den eernaam van voortreffelijk dichter te betwisten, behooren wij tot de oprechte vereerders en hoogschatters van Vondel. Mocht nu al ten gevolge van het onderzoek waaraan wij ons gaan wagen Vondels politieke zin niet in overeenstemming blijken met de nationale meerderheid, mocht hij daardoor wat onhollandscher worden dan men hem zich voorstelt, — zijn dichterlijke naam zal er misschien door

winnen, althans men zal er eene oorzaak, zoo al geene verontschuldiging, in vinden voor sommige gebreken die zijn treurspel Lucifer aankleven.

Het is mij hier niet te doen om eene aesthetische kritiek van het geheele treurspel; ik wil slechts eene voorbereidende bijdrage daartoe leveren.

Ook zonder in allen deele in te stemmen met de eenzijdige, bevooroordeelde, onware kritiek van Witsen Geysbeek (1), is er toch veel in dit stuk dat ons stuit. „Zoo het iemand ergert in zijnen Palamedes, dat de toespelingen op den tijd te drok, te overdreven, te gezocht zijn; en zoo hij daarom, ondanks alle dichterlijke verdiensten, dit stuk lager dan zijne andere tragediën stelt;" (2) welnu, zal het dien vreemd dunken dat wij, indien Vondels Lucifer bij ons voor een deel dien zelfden onaangenamen indruk te weeg brengt, dit aan dezelfde oorzaak toeschrijven? Wij hebben te groote gedachte van Vondels kunstvaardigheid, van zijn gekuischten smaak, op zijn meer dan zestigjarigen leeftijd, om niet te vermoeden, dat, als hij tegen beiden zondigt, er eene reden voor dit verschijnsel moet bestaan, eene reden die wij in een bijoogmerk, in eene allegorische strekking meenen te vinden. Wanneer Macquet (3) al

(1) Biographisch, Anthol. Crit. Woordenb. der Ned. dichters, D. VI bl. 133 vlgg.

(2) De Gids 1843, bl. 563.

(3) Geysbeek l. c. bl. 143.

te recht aanmerkt, dat men om engelen ten tooneele te brengen die „met menschelijke hartstogten moet afmalen, menschelijke verrigtingen laten uitvoeren," het te ver gedreven, in alle détails uitgewerkte anthropomorphisme komt ons zoo zonderling voor — om geen ander woord te gebruiken, — dat dit zoowel als enkele afwijkingen in het karakter van den hoofdpersoon des stuks, ons het eerst op de gedachte bracht, dat Vondel er eene toespeling mede op het oog had; dat met zijn strijd der engelen tegen God wel kon zijn bedoeld, de *opstand der Nederlanden tegen den Koning van Spanje*; dat zijn Lucifer wel eene bedekte voorstelling kon zijn van Willem van Oranje.

Die stelling moge vreemd klinken, zij moge verbazing of verontwaardiging wekken misschien; men moge mij van gezochtheid beschuldigen, en de regels uit den Warenar

> Onze lieven Heer moght men om jouwentwil wel
> Paus van Romen maeken
> Of Koning van Spanje, wat je best quam te pas;

al op mij toepassen, ik meen er in en buiten den Lucifer de bewijzen voor te vinden.

Het is bekend hoe de Lucifer van den beginne af hevig werd aangevochten, en na twee voorstellingen van het tooneel werd geweerd. De dichter zelf zegt het ons in de voorrede tot zijnen Salmoneus hoe zijn Lucifer „veel spels maeckte," zonder zich daar verder over uit te laten. Het schijnt dat het ergerlijke dat de

predikanten in het voorstellen van den hemel en de engelen op het tooneel vonden, alleen aanleiding heeft gegeven tot de weering van dit stuk van het tooneel; en het mag vreemd schijnen, dat geen der tijdgenoten er de toespeling in heeft opgemerkt, die ons duidelijk genoeg toeschijnt, te meer daar het niet het eenige stuk zou geweest zijn, dat dergelijke verdenking had opgewekt. Sedert zijn Palamedes in het licht was verschenen (1625) had men herhaaldelijk in zijne tragedies politieke bijoogmerken gezocht: zijne *Messalina* (1638), zijn *David herstelt* (1660), de *Faëton* (1663) gaven daartoe bij afwisseling aanleiding. De *Palamedes*, wiens beteekenis een ieder terstond in de oogen moest springen, was daarvan misschien de oorzaak. Doch zoo hij al ten onrechte verdacht werd, in die verdenking lag niets ongerijmds. Had Vondel in den Palamedes een bloedig feit veroordeeld, en was hij daardoor de tolk geweest eener zekere politieke partij, Samuel Coster was in zijne *Iphigenia* misschien nog verder gegaan. „Dit treurspel heeft geen ander doel, dan om de aanhangige kwestie over Kerk en Staat te beslechten, en het regt van den laatsten over de eerste te handhaven. Aan dit doel worden Iphigenia en Achilles en Calchas met meer dan priesterwreedheid opgeofferd." De verdienstelijke schrijver wiens woorden wij hier overnamen (1), voegt er ter verklaring

(1) De Gids 1843, bl. 563.

van zoo vreemd een verschijnsel bij: „Niet het Blijspel waagde zich ten ontzent aan het beoordeelen van de hoogere belangen van Staat of Kerk; het stond die rol aan het Treurspel, het heroïsche Treurspel zelfs, af. Ondanks de ongeschiktheid van het laatste om actuële toestanden in zich op te nemen, werd het daartoe, zijns ondanks, gedwongen. Misschien had Euripides, die met zijnen navolger Seneca de voorbeelden onzer oude Dichters waren, hen daartoe verleid; maar nog zekerder lag in den erentfesten zin onzer Ouden, dáár hoogdravender taal, edeler voorstelling, verhevener gevoelens, dan het Blijspel kon geven, te verlangen, waar de hoogste belangen ter sprake kwamen."

Wij meenen hiermede genoegzaam aangewezen te hebben, dat het niet behoeft te bevreemden als wij vinden dat Vondel werkelijk zijn *hemelsch* treurspel gebruikt heeft om *aardsche* feiten te bespreken; in zijn oog kon dit geen misbruik zijn.

III.

Laat het zich van Vondel met grond verwachten, dat hij een afkeurend oordeel kon uitspreken over de revolutie van 1566, en over den held in wien zij als verpersoonlijkt is? Die gewichtige vraag dient wel vooraf beantwoord te worden, om klem te geven aan ons betoog.

Het treurspel dat ons bezig houdt werd

door Vondel op rijpen leeftijd vervaardigd. Op zijn portret in 1653 door Govert Flinck geschilderd, dichtte hij de volgende regelen (1).

Ick sluit van daegh een ringh van zesmael ellef jaeren
En zie mijn hoofd besneeuwt, en tel mijn grijze haeren,
Oock zonder glazen oogh, in deze schildery,
En noch ontvonckt mijn hart in lust en poëzy;
Terwijl ick Lucifer zijn treurrol leer volspeelen,
En met den blixem sla, op hemelsche tooneelen,
Ten schrick en spieghel van de Staetzucht en de Nijt.
Wat is mijn ouderdom? Een roock, een damp, geen tijt.

Veertien jaren te voren nu, in het jaar 1639, was onze dichter overgegaan tot de Katholieke Kerk, en zijn levensbeschrijver Brandt meldt ons „dat hy, aldus overgegaan, niet geveinsdelyk maar in goeden ernst het Pausdom heeft aangehangen, de regels en ceremonien deszelven stipt onderhouden, en buiten opspraak, naar de leere der Roomsche Kerke geleefd, haar met zyne pen en kunst dikmaals ten dienste staande, en altyd yverende om ook anderen te trekken (2)."

Wij kunnen ook van een man als Vondel niet anders verwachten: dat hij met lijf en ziel zich aansloot aan de partij die hij eens gekozen had, dat hij zijn pen ten beste had in den strijd voor wat hij goed en waar achtte, dat zijn ijver geene grenzen kende, dit leeren ons zijne Hekeldichten, dit waarborgt

(1) Dichterlijke Werken, uitg. van Westerman X, 317.

(2) G. Brandt, Leven van Vondel, bl. 46.

ons zijn partijkiezen in die kerkelijke twisten, in welk strijdperk hem alleen zijn heilige ijver wierp. Had hij eenmaal gekampt voor vrij onderzoek, nu hij eenmaal zich aangesloten had aan de andere partij, moest hij noodwendig, geheel man als hij was, alle krachten inspannen om den triomf zijner nieuwe denkbeelden te helpen verzekeren; en zijne *Altaergeheimenissen*, zijne *Heerlyckheit der Kercke* zijn daar om zulks te bewijzen.

Zoo nu Vondel al geblaakt had voor den republikeinschen roem, moest met zijne godsdienstige overtuiging ook niet zijne staatkundige belijdenis veranderen?

In onze dagen zijn in Nederland gelukkig de politieke begrippen niet meer afhankelijk van de kerkelijke banier die men volgt: men kan het vaderland een warm hart toedragen, men kan de bestaande staatkundige instellingen huldigen en helpen onderschragen met denzelfden ijver, dezelfde goede trouw, hetzij men Rome of Geneve ter leus hebbe gekozen. Maar in Vondels dagen was zulks het geval niet, in de zeventiende eeuw kon men dit niet eischen. Kerkelijke en politieke belijdenis waren naauwer vereenigd, waren van elkander onafscheidelijk. De Nederlandsche opstand was veel meer nog uitgebarsten ter verkrijging der vrijheid van geweten, dan ter bescherming van politieke rechten, en Trigland sprak waarheid toen hij beweerde: „Men zag in het eerst zoo zeer niet op die Hoogheden en rechten: 't hart en was zoo hoog niet; . . .

men deed zijn best om de tirannij te verdrijven, inzonderheid van de conscientiën dergenen die de ware Religie, ook onder het kruis en zware vervolgingen, hadden aangenomen (1)." Geen wonder dan ook, dat de partij die den ouden godsdienst was blijven aankleven, die zich bedroefde over de ketterij, die noode de heerlijkheid der kerke zag ondergaan, den blik gericht bleef houden op den Spaanschen Monarch, door wien alleen zij herstel van het omvergeworpene kon hopen. Maar buitendien, zoo het protestantisme, dat het juk van den kerkelijken monarch had afgeworpen, door eene onvermijdelijke konzekwentie moest overhellen tot liberale ontwikkeling onder republikeinsche vormen, — het katholicisme moest uit den aard der zake meer monarchaal gestemd blijven; en gelijk het de knie boog voor Gods stedehouder als het gekroonde hoofd der kerk, zoo moest het ook meer den traditionelen eerbied bewaren voor den gezalfden des heeren, het gekroonde hoofd van den staat.

Zoo werd dan ook de stand van zaken hier te lande beschouwd. Maakte men in 1588 plakaten „ tegen de Pauselijke afgrijselijke afgoderij", doordien onder anderen ook daardoor „ de gemeene rust verstoord werd" (2), nog tijdens de handelingen over het be-

(1) Groen van Prinsterer, Handboek der geschiedenis van het vaderland, bl. 294.

(2) Groen l. c p. 218.

stand maakte men zwarigheid om den Katholieken eenige vrijheid van godsdienstoefening te geven „ dewijl de Roomschen, *altijd Spaanschgezind zijnde*, ... ligt tot eenig schadelijk ontwerp zouden worden gebragt (1)."

Eene halve eeuw later was die afscheiding in het algemeen niet zoo scherp meer: de Katholieken worden geduld, en voor hen kreeg langzamerhand de bestaande orde van zaken een recht van praescriptie; van beide zijden werd men minder radikaal. Zoo dit al bij het gros het geval moge geweest zijn, hoe natuurlijk is het echter dat een man als Vondel meer geheel bleef in zijne begrippen; te meer daar hij, gelijk men weet, onder den voortdurenden invloed stond zijner geestelijken, die zijnen ijver aanvuurden, waardoor in zijne ontfankelijke ziel het katholieke begrip van kerk en staat al scherper en scherper moest worden geteekend, waardoor natuurlijk een afkeer voor het bestaande moest worden opgewekt, en eene veroordeeling der revolutie moest ontkiemen, die hem deed instemmen in den banvloek over den leider dier beweging uitgesproken.

De streng katholieke Vondel, de doortastende ijverige zanger van de Hekeldichten, kon geen transactiegeest voeden; zijne begrippen waren die der Katholieken van 1584.

Moesten wij ons hier met gissingen en

---

(1) T. a. p. bl. 280.

waarschijnlijkheden vergenoegen, wij zouden misschien voorzichtiger geweest zijn in onze uitspraak; maar wij kunnen die gissingen tot waarheid verheffen, met de getuigenis van Vondel zelf.

Voor zijne katholiciteit zal men wel geene bewijzen vergen; dat zij bij Vondel den weg baande tot monarchale begrippen zal men wel niet betwijfelen, als men hem in de opdracht van zijn treurspel Lucifer hoort verzekeren:

„ Gelijck de Goddelijcke Majesteit in een ongenaeckbaer licht gezeten is, zoo zit ook de weereltsche Mogentheit, die haer licht uit Godt schept, en de Godtheit afbeelt, in haeren glans verheerlijckt (1)." En dat hij met die „ weereltsche Mogentheit," de koninklijke majesteit bedoelt, zou men reeds kunnen opmaken uit den persoon tot wien hij spreekt, Keizer Ferdinand; maar het blijkt ten duidelijkste, als hij die later noemt „ geheilighde Maghten en Stammen" of als hij op het eind der inleiding uitvaart tegen de „ Staetzuchtigen, die zich stoutelijck tegen de geheilighde Maghten, en *Majesteiten*, en wettige Overheden durven verheffen."

Wij zien hem hier nog niet in strijd met het bestaande, maar gaan wij verder. In 1662 zingt hij in het vijfde boek zijner *Bespieghelinghen van Godt en Godtsdienst* (2):

---

(1) Dichterlijke Werken, I D. bl. 5.
(2) Werken, XIV Deel bl. 382.

Waer Godt geloochent wort, is burgherrecht noch orden,
Noch deught, noch godsdienst, die op Godt gevestight worden.
Zoo drijft de weerelt, daar de Godtsdienst zinckt, in 't wilt,
Gelijck een roerloos schip. Geen toom van wetten stilt
Den dreighenden tiran, noch oploop van rebellen,
Een wilde zee gelijck, daer alle golven zwellen,
En barnen naer den wint, die 't water ommedrijft.

Nog bespeurt men wellicht de reactionaire strekking niet; maar als men zich herinnert, dat weinige bladen vroeger Luther genoemd wordt „*een nieu Lukrees* (1)," een nieuwe ongodist, die

schijnt noch op te donderen
Om 's Bijbels godtsdienst van de wijsheit af te zonderen;

als men elders (2) in een gedicht van hetzelfde jaar leest:

Want buiten Christus Kerck baet godtsdienst noch altaer,

en men uit het verband hier aan niets anders dan de Katholieke Kerk kan denken, dan wordt de toespeling in de eerste aangehaalde plaats duidelijker.

Zal het ons dan vreemd dunken als hij openlijk den wensch uitspreekt, dat het Pausselijk gezag alomme worde hersteld? Het moge in die dagen revolutionair geklonken hebben, wij lezen het echter met zoo vele woorden in zijne toespraak aan paus Alexander (3).

---

(1) T. a. pl. bl. 377.
(2) Heerlyckheit der Kercke, 1e Boek. Werken D. XV. bl. 223.
(3) T. a pl. bl. 195.

Ghy zult alom, met eenen zachten toon,
Gedult en wijs beleit, de volcken Gode winnen,
Dat d'overwonnen zich bedancken, u beminnen;
Na dat ze, *een tijdt langh van Sint Peters stoel gedwaelt*,
Bekennen hun geluck, uit uwen schoot gedaelt,
Te Rome niet alleen, maer waer uw wetten binden
En ghy uw' zeghen schenckt aen alle vier de winden.

Klonken dergelijke woorden in zijnen tijd reeds revolutionnair, als bepaald oproerig had men de volgende, uit hetzelfde dichtstuk, kunnen aanmerken (1). Van de kerk, de katholieke kerk, zegt hij:

Zy bergt wat haeren wil en last niet wederstreeft
Gewilligh in haer schoot. Wat wetten Sina geeft,
En opleght, als een juck, dat lastigh valt te draeghen,
Zy houdt zich vry en vranck, en van dien last ontslaeghen.

Is dit geene openlijke verklaring, dat de katholiek Vondel zich niet gehouden rekende zich te onderwerpen aan het kettersche juk „*dat lastigh valt te draeghen?*" Had ik geen recht te beweeren dat die taal in het protestantsche gemeenebest oproerig luidde, en dat de verwachting die men van de katholieken koesterde niet zoo ongegrond was?

III.

Al toestemmende dat Vondel zich door zijne drift in de theorie te ver heeft laten vervoeren, zal men wellicht zeggen, het blijkt nog niet,

---

(1) T. a. pl. bl. 221.

dat hij even radikaal was als het de toepassing dier beginsels gold; was zijne overtuiging al streng katholiek, er klopte een hollandsch hart in zijnen boezem.

Ik wenschte van harte zulks te kunnen toestemmen; maar mij dunkt dat zijne eigene woorden hem ook hier zullen beschuldigen.

Toen in 1648 te Munster de vrede tusschen den jongen staat en de spaansche monarchij gesloten werd, vierde Vondel die heugelijke gebeurtenis met een allegorisch landspel getiteld: *de Leeuwendalers.*

De voornaamste personagien daarin zijn *Lantskroon* en *Vrerick*, die genoemd worden *Heerschappen; Heereman*, *heemraedt van de Zuidtzijde*, en *Volckaert*, *heemraedt van de Noortzijde; Warner* en *Govaert*, *Huismans*, de eerste van de noord- de ander van de zuidzijde. De dichter toont ons (1)

Hoe dit kleine Leeuwendael
Durf heel Neerlant overschreeuwen,
Dat met wapenen, vol leeuwen,
(Nu getoomt, en mack, en tam)
Brullende te velde quam.
Lantskroon houde 't woort van Spanje
Vrerick ga hier voor Oranje,
Heereman van genen kant,
Volckaert hier, voor Staet van 't lant,
Dat gereten aen twee deelen
Zuidt- en Noortzy hoort krackeelen.

Ik zou hier over de allegorische namen kun-

(1) Werken, VIIIe Deel bl. 193.

nen uitweiden: ik bepaal mij tot de opmerking, dat *Vrerick* hier, naar den slechten smaak des tijds, eene woordspelling is op den naam Frederik, gelijk de dichter nader in de opdracht van het stuk zegt:

„Prins *Vrederyck Henrick* heeft zijnen naem met de daet, en alle zijne oorloghstriomphen en laurieren met eenen eenighen Vredetriomph, en den gezeghenden olijftack gekroont, en ons den Vrede, zijnen lesten adem, tot een geluckigh testament nagelaten." En in het stuk zelf laat hij hem zeggen:

Mijn naem is rijck van vreê: 't is vrede al wat ick wensch.

Het zal dus ook wel geoorloofd zijn een dieper zin te hechten aan den naam *Lantskroon*, en ik geloof niet verre van de waarheid af te dwalen, wanneer ik dien opvat als beteekenende, *rechtmatige gekroonde heer dezer landen*, hetgeen dan al doet gissen, wat de geest van Vondels beschouwing zal wezen.

De dichter zelf heeft duidelijk genoeg te kennen gegeven — of 't al noodig waar, — dat zijn stuk allegorisch is; ja, hij heeft zelf de moeite genomen in den proloog de beteekenis zijner allegorie duidelijk te maken. In de opdracht nu aan den heer Le Blon zegt hij:

„Honighbijën zullen uit deze bloemen niet dan honigh en neckter zuighen. Indien by ongheval een spinnekop hier venijn uit trecke, het komt by haeren aert, niet by de bloem toe. De Voorredenaer zal het wit van dit werck ontvouwen. Wie hier te diep in ver-

zinckt, en neuswijs in alle personaedjen, vaerzen en woorden, geheimenissen zoeckt, zal ze er niet visschen. Wy hebben slechts eenighe verwen en geuren, die ons voornemen dienen konden, uitgezocht, en onder een gemenght, en het beloop van oorloghe en vredehandel aldus in het klein ten ruighsten ontworpen, om alle hatelijckheit te schuwen; anders had men de bloem van deze verzieringhe netter op de zaeck zelf konnen passen."

Het is bedroevend, dat wij ons den lelijken naam van „spinnekoppen" zullen moeten laten welgevallen, maar wij moeten ons hier wat „diep in verzinken." — Zoo de dichter niet gaarne zag dat men naar geheimenissen zocht, mij dunkt daarin ligt veel een eene beschroomde bekentenis. Trouwens, dat er in een gelegenheidsstuk als dit, ieder oogenblik toespelingen moeten gevonden worden is natuurlijk;

Al zweert ons niemant dit, wy kunnen 't wel bevroeden!

Zijn die toespelingen nu van zoodanigen aard, dat zij den toets niet konden doorstaan? Blijkbaar komt er veel in voor, dat ziet op het verschil van gevoelen tusschen de aristokratische partij en den aanhang der stadhouders. Dit te doorgronden kon aanleiding geven tot hatelijkheid, maar bovendien moeten er nog nadere allegoriën in verborgen zijn, wier „*neuswijze*" ontdekking gevaarlijker voor den dichter was. Als zij eens de toepassing behelsden van de theorie die wij vroeger opspoorden?

De oorzaak van den twist laat Vondel in 't midden, althans in de wederkeerige verwijten die *Warner* en *Govaert* elkander doen zijn de toespelingen, indien ze er in gezocht mogen worden, zoo duister, dat wij ons niet zullen afslooven in het maken van gissingen. Als Volkaert zegt (1):

d' Onwetende gemeente ontzagh zich noit haer schult
En misdaet op den hals der Heerschappen te laden.
Zij volght haer onbescheit, en laet zich naulijcks raden,

dan schijnt hij daarmede ingewikkeld wel het begin van den opstand te veroordeelen, maar de gissing kan gewaagd schijnen. Wat vast staat, is dat Vondel de grootste verdienste stelt in het wenschen van den vrede, en *daarom* is dan ook „Groote Vrerick" bijzonder zijn held. In het gesprek tusschen dezen en Lantskroon, zijn beide nagenoeg even vredesgezind:

Vrerick.

Och, wenschtenze al om pais en vrede die hier woonen!

Lantskroon.

Mijn Heemraet Heereman wenscht hartelijck om vreê.

Vrerick.

Mijn Heemraet Volckert wenscht uit al zijn hart dit meê.

Lantskroon.

De *vroomsten* onder ons zijn oock tot pais geneghen.

(1) T. a. pl. bl. 215.

Vrerick.

De *slimsten* onder ons versteuren zulck een' zeghen.

Lantskroon.

De slimsten onder ons zijn van geen beter aert.

Vrerick.

De *baetzucht* treckt genot uit 's anders qualijckvaert.

Lantskroon.

Men bannc d'eighe liefde, om eenmael te beghinnen.

Vrerick.

Zoo most men om 't genot zijn' nabuur niet beminnen,
Maer koopen pais en vrede, oock met zijn eighe schâ.

Als Vrerick kort daarop van de „ondanckbre tijden" gewaagt, zegt Lantskroon:

Ondanckbaer wel te recht voor veel genoten goet,
In pais, die neeringh baerde, en weelde, en *overvloet*;
Die baerden hovaerdy, verwaent en trots, en smadigh:
Zoo quam de tweedraght voort, te bijster en baldadig.

En dit wordt hem door zijne wederpartij niet tegengesproken. —

Zijn het de *slimsten*, de slechtsten, die zich tegen den vrede verzetten, dan is daarmede tevens de staf gebroken over Warner en de noordelijke gemeente; men oordeele:

Volckaert

Wat zoeckt ghe, rust of twist en altijdt wint te breecken?
Zoo raeckt men niet gelijck: zoo wort geen dorp geredt.

Warner

Dat onrecht dient hem eerst met recht betaelt gezet.

Hoe roept men dus om vrede? Ik kan den vrede missen.
Het spreeckwoort zeit: in troebel water is 't goet visschen:
Want geen krackeel zoo klein, men haelt 'er voordeel uit.
Waer slaghen vallen, valt gemeenelijck goe buit.

Volckaert

Zoo woudt ghe om eige baet den pais wel eeuwigh derven,
Al zou 'er jaer op jaer een lanst of tien om sterven?

Warner

Men sterft maer eens. Wie sterft, die is zijn' kost gekocht.

Volckaert

O zotte Warner, zwijgh: wat spreeckt ghy onbedocht?
Zou een, om by 't verdriet van velen wel te varen,
En om een buick vol broots, zoo menigh man bezwaren?
Dat leert de reden niet: de domste koe van 't lant,
Indienze spreecken kon, gebruickte meer verstant.
Zoo zal men langhzaem 't vier van ons krackeelen lessen.
Wat is 'er bloets gestort, en vleisch gekerft met messen!
Hoe menigh bruicker lants vervochten by den dronck,
Verzopen in 't gelag! Wat heeft dit out en jongh,
En man en wijf beklaeght! Hoe zagh men zoo veel hinders
Versterven jaer op jaer van d'oudren op hun kinders!
De mannen eerst, en dan de wijven hantghemeen,
Plockhairen vaêr en zoon, de vrienden onder een!
Wat hoorde 't een geslacht het ander niet verwijten,
En spuwen in 't gezicht, met krabben, slaen en bijten!
En houdt ghy, Warner, noch dit kluwen in de war,
Zoo gaf men u te recht den naem van Warenar.

Warner.

Men vint 'er meer dan ick, die passen wat te hebben.
Een ieder vlamt op winst. De spinne spint haer webben
Om winst: om winningh vlieght de bye naer beemt en bosch;
Om loutre winningh zit de viegh op koey en ros;
Om winnen zweetenze al, de kleinen en de grooten;
Om winst pickt d'oievaer de kikker uit de slooten;
Om winningh loopt de kat uit muizen in het velt;
Als ik 'er vet by wordt, wat roert my wien het gelt.

Na deze karakterteekening zal men wel niet beweeren dat Vondels sympathie met de noortzij was, waar *ondankbaarheid* en *zelfzucht* als aanleidende oorzaak tot den twist wordt opgegeven. De katholieke zuidzij trekt des dichters hart, omdat van haar de voorstellen tot vrede uitgingen: Lantskroon spreekt Vondels meening uit, als hij zegt

'k Vervloeck het al wat zaet van twist en tweedraght zaeit;

waarom hij hem dan ook op het einde van het stuk de woorden in den mond legt, die de grootmoedigheid en edele gezindheid der tegenpartij moeten doen uitkomen:

Ick stel my heden in, gelijck een Vredevader,
Op dat men haet en nijt, als in een graf, bedelf.
De Noordtzy blijf voortaen een VRIJHEIT op zich zelf!

Geen woord van de opoffering die men zich getroost, van de verdrukking die men te verduren had; geen zweem van sympathie, zelfs niet voor de politieke zijde der kwestie. Van rechten is er geene spraak, en de verhevenste, edelaardigste gevoelens komen aan de zuidzij voor; en geen wonder, *Adelaert* is de pleegzoon van *Lantskroon:* een edele aard is alleen denkbaar bij wie eerbied heeft voor majesteit en monarchie.

IV.

Onder de beschouwing van Vondels theolo-

gico-politische richting, hebben wij den *Lucifer* eene poos uit het oog verloren: het wordt tijd dat wij er op terug komen. In de eerste plaats dient de allegorische beteekenis van dien naam ons bezig te houden. Wij zullen er, als natuurlijk is, in den regel het revolutieonnair beginsel meê zien bestempelen; en wel vooreerst op kerkelijk terrein. In de *Heerlyckheit der Kercke* heet het van Arius (1):

Zoo bijt
De krokodil des Nijls den heilant in de hielen,
Nasleepende eenen staert van menigh duizent zielen,
En steeckt, *als Lucifer*, de godtheit naar de kroon.

En herhaaldelijk vinden wij Luther of Kalvijn met dien naam gebrandmerkt, die „offerschenners gevloeckt van Godt." Hun werk is (2):

De valsche munte, in schemerlicht besteet
By 't slechte brein, dat naeulijcks beter weet;
Of by een' valck, gedient door 't lasterwapen,
Om uit de Kerck te grabbelen, te rapen
Een' mijter, staf en Bisschoplijck gewaet
En tiende en wat geen' havicksklaeuw verzaet.
Dees Judas eischt geen dertigh zilverlinghen,
Maer dreight een sprongh, *als Lucifer*, te springhen;
Verraet Godts eer door zooveel offersmaets,
Om zich met kracht te zetten in Godts plaets
Door Enghlen, die belust om roof te maeien
Hun onkruid 's nachts in 't offerkoren zaeien;
Dit onkruit, 't welck u levert eenen oeghst
Van zoo veel ramps en oorlooghs, wilt en woest.

---

(1) Dichterl. Werken, XV D. bl. 269.
(2) Altaergeheimenissen 3e Boek. Werken, XV Deel, bl. 180.

Nog duidelijker lezen wij in de *Bespieghelingen* op het eind van het vijfde boek (1):

Dees Godtsdienst is bekent, gesterckt met leere en daeden
Door Godts gezantendom, en op hun voetspoor traeden
De bisschoppen, by hen gewettight, en gestelt;
Een orden, die doorgaens in alle kercken gelt,
Van Christus eeuwe en tijdt: want buiten zulck een orden
Kon niemant in dit ampt, van outs, gewettight worden.
Wie deze wet verstoorde, ontwijde 't kruisaltaer,
Ontwijde 't wierroockvat, als een geweldenaer,
En moordenaer, en dief, ter zijden ingheslopen,
Door d'averechtsche deur. Dit priesterampt stont open
Voor vredelievenden, die nimmer onberaên
Hun onghewijde hant aen 't godtghewijde slaen,
Uit scheurzucht, eighebaet, en zucht ter heerschappije,
Die maght van zielen druckt, en houdt in slavernije,
Door wetteloozen dwangh. *Dees stoute Lucifer*
Benijt het hooftghezagh, en, in een donckre ster
Verandert, liet noit af het hooftghezagh te schocken,
En heeft, van langher hant, met zich ten val getrocken
Een staert van enghelen, gantsch Kristenrijck gescheurt.

En zoo schrijft hij ook bij de afbeelding van Arminius (2):

Dit 's 't aenzicht van Armijn, die 't zy hy schreef of sprack,
Het heiloos noodtlot van Kalvijn gaf zulck een krack,
Dat *Lucifer* noch beeft voor 't dondren van zijn lessen.

Het mag niet onopgemerkt blijven, dat Vondel hier de hervorming schetst als bron van

---

(1) Werken, XIV Deel, bl. 378—379.
(2) Werken, X Deel, bl. 308.

ramp en oorlog, en dat de drijfveer wordt gezocht in

Scheurzucht, eighebaet, en zucht ter heerschappije,

in een woord, in al wat hij in de Leeuwendaelers aan de partij van 't noorden te last legt; en dat hij het slagen der rebellie, die „ maght van zielen" en „ een staert van enghelen" met zich meêvoert, niet tot de minste grieven rekent.

Ziet men hier eenheid van beschouwing omtrent verzet tegen kerkelijke en politieke Majesteit, het zal ons niet verwonderen zuivere politieke rebellie onder de allegorie van Lucifer te zien afgebeeld. Zoo schreef Vondel dan ook in zijn gedicht „ op den vadermoort in Groot-Brittanje (1)."

Vermomde *Lucifer* had door zijn Parlement
Den Heer het zwaert ontruckt, de Kerck en 't Hof geschent,
En dat gezalfde Hooft, na 't bloedigh t'zaemenrotten,
Gekocht van Judas bloet, den droessem van de Schotten,
Als hy de moortbijl klonck voor 's Koninghs hals en kroon.
Zoo bont het helsche heir in 't Enghelsch rijck zijn troon.

Lucifer is dus bij Vondel de zelfzuchtige, eigenbatige oproermaker in het algemeen. Kon hij nu met dien naam Willem van Oranje bedoelen? Men herinnere zich dat Hooft schrijft,

(1) Werken, XI Deel, bl. 252.

dat omtrent de Nederlandsche Heeren in het algemeen „de spraak ging, dat men in 't doordrijven der zaaken elkandere de hand boodt; ende niet min in begenaadighen van dienaars, amptluiden en vrienden, sommige der welke tot geestelijke en weerlijke staaten, zonder behoorlijk acht te geeven op hunne wettigheit ofte bequaemheit, door enkele gunst gevorderd werden."

De katholieke spotliederen die even na de Gentsche Bevrediging in Belgie in omloop waren, beschuldigen den prins in gelijken zin. Een paar staaltjes mogen ten voorbeeld strekken (1). Vooreerst uit een Refereyn van 1579 (2):

Ic zoude wel zot werden in mijn aude daghen,
Om dat ick al de weerelt hoore deerlick claghen
Van den prince van Oraingnen.
Wat reden dat zy hebben wildic zeer wel vraghen;
Wien hy meshaeght, hy staet wel in mijn behaghen,
Want hy is sonder melaingnen.
Gheen ootmoedigher in dees zyde van de montaingnen:
Niet dan ruste en souct hy, zoo men es anschauwende.
Ontwyfelick groot onghelijck heeft den Conynck van Spaingnen
Dat hy zulck eenen goeden prince voor vyandt es hauwende.

. . . .

. . . .

Dat men hem wilt wyten dat hy met subtylichede
Alomme wilde inbrynghen Religions- vrede,
't En zijn niet dan actretten.

---

(1) Zij zijn genomen uit de » Politieke Balladen, Refereinen enz. der XVIe eeuw", uitgegeven door de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen.

(2) Aldaar bl. 141—4.

Hy wasser toe ghedwonghen midts dat 't ghemeente dede,
Het was hem wel leedt dat ghebeurde in eenighe stede;
Maar hy en const niet beletten;
Heeft hy niet ghestelt catholijck in alle wetten!
Wie can hem berespen in alle zijn affairen?
Niet gheerne en soud hy sijn conscientie besmetten
Oft t' onrechte yemandts goet begheeren,
Wat noot eyst toch dat hy de schapen zoude scheeren?
Hy heeft goets ghenough behuut aen zijn abdesse.
Gheensins en wilt hy den Conynck zijn domeinen weeren,
Maer hout hem te doene alle bystant en addresse
Om dlandt te brynghen uut dese zware persse.
My dynckt dat hy hem in alles wel heeft ghequeten.
't Es alzoo waer als den hont de byle heeft gheëten. enz.

Men ziet hoe hier spottend geroemd wordt zijne *ootmoedigheid* en *onbaatzuchtigheid.*

In een ander Refereyn (1) heet hij „*Quaet Willeken*" en

Neffens Lucifers troon stont zynen zetele;

en ook hier treft hem het verwijt

In Vlaenderen heeft hy het laken zoo naer ghescoren,
Dat men 't al moet keeren: rock, keerels, cazacken en vellen.

Dat Vondel de zienswijze zijner partij deelde zal ons niet verwonderen. Dat hij Oranje of den adel in het algemeen verdacht van baatzucht laat zich begrijpen; dat hij het ter goeder trouw, niet zonder eenigen grond deed,

(1) Aldaar bl. 299 vlgg.

daarvoor spreekt de geschiedenis. Hoe ingenomen wij ook zijn met den grondvester onzer vrijheid, het valt niet te ontkennen dat de kiem der revolutie bij den adel zat in zijne belangzucht. De schrijver der uitmuntende *Cartons voor de geschiedenis van den nederlandschen vrijheidsoorlog* (1) heeft dit met onomstootelijke bewijzen gestaafd, en zoo wij uit die bewijsvoering een paar bladzijden afschrijven (2), het is niet zoozeer om Vondel vrij te pleiten van onnadenkende napraterij, als wel om een terrein te winnen voor onze nadere beschouwing van het treurspel, dat het hoofdonderwerp van dit opstel uitmaakt.

„ Het behoorde tot de staatkundige moraal der groote heeren in die dagen, openlijk uit te komen voor hetgeen hun belang vorderde. Hun eigen persoon en voordeel achter de eischen van hun ambt te stellen, beschouwden zij niet als een heilige pligt, maar als een werk van verdienste, een *opus supererogationis*, hetwelk den vorst en den lande tot den hoogsten prijs mogt worden in rekening gebragt. . . . .

„ Toen men de invoering der nieuwe bisdommen aan Granvelle te laste legde, antwoordde hij, dat het een oud plan was, reeds door keizer Karel gevormd: dat de keizer er met den markies van Bergen over had gesproken,

---

(1) In het Mengelwerk van De Gids voor 1846.
(2) Aldaar bl. 532 vlgg.

en dat deze, toen hij den koning in Engeland begeleidde, er als van eene uitgemaakte zaak van had gehandeld. Hij had den koning, verzekerde Granvelle, beloofd, dat, wanneer zijn broeder in plaats van George, bastaard van Oostenrijk, tot bisschop van Luik benoemd zou worden, hij zorg zou dragen, dat het plan des koning van de zijde van het Kapittel aldaar geen' wederstand zou ondervinden. Wat Granvelle verhaalde, wordt bevestigd door hetgeen de koning zelf aan Montigny in Spanje verzekerde, en aan de landvoogdes overschreef. Zoo dan echter de markies later onder de hevigste tegenstanders van den nieuwen maatregel optrad, en zelfs zijn' ouden leermeester Molinaeus naar Rome zond om den paus van het geven zijner toestemming terug te brengen, dan mogen wij wel eene minder eervolle reden voor zijnen tegenstand vermoeden, dan de zucht tot handhaving van 's lands oude voorregten: dan mogen wij niet vergeten, dat de markies zelf tot een bisschoppelijk geslacht behoorde, dat zijn onbekwame broeder, Robert, te Luik een magteloozen staf voerde: dat zijn aanverwant, Maximiliaan, te Kamerijk heerschte, en juist een der bisschoppen was, tegen welke de afkeer het regtmatigst en het algemeenst zich openbaarde. Veil voor den kardinaal van Granvelle en heulende met dien van Lotharingen, vervolgziek en huichelend, een wolf in schaapskleederen, was hij juist een overblijfsel dier bisschoppen, welke de maatregel van

Philips het allereerst trof, al had hij, wat hij ter eene tijde misdeed, ter andere getracht goed te maken door het invoeren der Jezuiten in zijn bisdom.

„ Welke oogmerken Karel V moge hebben gekoesterd, welk aandeel Granvelle aan de invoering der nieuwe bisdommen ook hebbe gehad, de eer daarvan komt boven allen aan den eersten bisschop van 's Bosch, Sonnius, toe. Van lage geboorte, door studie en ijver tot hooge waardigheden opgeklommen, vertoonde hij het echte beeld eens hierarchs, zoodat hij zelfs tegen Granvelle en de landvoogdes durfde optreden, wanneer hij meende dat de belangen der kerk met hunne bevelen in strijd waren. Zoo Philips aan den invloed diens mans gehoor gaf, niemand bezat meer volharding om het doel des Konings te bereiken. Want, zeggen wij het opregtelijk, uit zijn standpunt was dat doel lofwaardig. Eene hervorming der leden der geestelijkheid, en eene strengere kerkelijke tucht, in verband met grootere waakzaamheid tegen het indringen der ketterij, scheen den geloovigen Katholijk onmisbaar. De bestaande bisdommen, Utrecht, Luik, Kamerijk, waren als het eigendom der adelijke geslachten geworden. Brederode en Bourgondie, Van der Marck, Croy en Bergen hadden daarmede de leden hunner familie verzorgd. Hoedanige personen daaronder waren, moge het in dien tijd gangbare verhaal bewijzen, dat Karel V, die op uiterlijke reinheid van zeden prijs stelde, de Croys van

wege hunne beruchte onkuischheid met geen blik wilde vervaardigen. Wie van die edelen niet aan den bisschopsstap reiken mogten, hun vielen abdijen en proostdijen ten deele. Wat van deze gestichten onder hun beheer werd, heb ik uit de brieven van Margaretha aan den koning leeren kennen. Zoo dikwijls daar eene plaats open viel, liet zij streng en onpartijdig in de kloosters onderzoek doen, maar slechts zelden gebeurde het haar, dat zij den koning schrijven kon, dat in zulk een klooster niet alles bedorven, en er nog „eenige stof" over was, waaruit zich eene nieuwe benoeming liet doen. Toen Sonnius zijn hervormingswerk begon, moest hij eenige groote heeren in het bezit hunner bisschopzetels laten, den bisschop b. v. van Utrecht (Schenk van Tautenborg) en van Doornik (Karel van Croy); aan Luik en Kamerijk, waar het geslacht van Bergen zich had ingenesteld, had hij geen regt te roeren. Maar het is niet te ontkennen, dat de nieuwo bisschoppen, door den koning benoemd, meerendeels lieden uit de volksklasse waren, door wezentlijke verdiensten zich onderscheidende, onberispelijk van zeden, geleerd en ijverig voor de kerk. . . . . . .

„Philips en Sonnius vervolgden andere oogmerken dan met het belang des adels strookten", — en dan volgt het betoog, hoe de adel baatzuchtig knipte om zich dien rijken buit niet geheel te laten ontrooven, „hoe de edelen bij hunne aanbevelingen voor geestelijke ambten meer naar gunst zagen, dan naar de

geschiktheid der aanbevolene voor de openstaande post.

„ Schoorvoetende komen wij — dus gaat de schrijver voort — tot eene nog merkwaardiger proeve, hoe door de matigen van Nederland werd onderhandeld over hetgeen geen zaak van belang of eerzucht, maar van godsdienst en geweten had moeten zijn. Schoorvoetende: want bij de moederlijke bezorgdheid waarmede de vrome Juliana van Stolberg de schreden van haren jongsten zoon Hendrik van Nassau in de Nederlanden volgde, bij het lezen der brieven, waarin zij aandringt, dat men hem toch verre houde van de besmetting der Paapsche afgoderij, en volgens welke zij hem naauwelijks te Leuven, en in het geheel niet te Luik vertrouwt, wekt het bijna wêerzin op, dat juist graaf Hendrik van Nassau het voorwerp dier onderhandelingen was. Graaf Hendrik van Nassau dan studeerde in 1565 te Leuven, en met overigens prijsselijke zorg zochten zijne broeders naar de gelegenheid, om hem overeenkomstig zijnen rang eene plaats te bezorgen. Maar met de opvoeding des jeugdigen vorsten, met de inzigten zijner moeder, met de wijze waarop zijne broeders, de graven Jan en Lodewijk, zich voordeden, strookte het geenszins, dat men hem in het door plakkaten en conciliebesluiten streng Katholijke Nederland, voor kerkelijke ambten bestemde. En toch, toen door het sterven van den bisschop van Luik, de proostdij van S[t] Salvator te Utrecht open viel, droeg hem de

prins van Oranje tot die betrekking, of liever tot het inkomen aan die betrekking verbonden, voor. Want de gansche onderhandeling is in dit opzigt merkwaardig. Zijn mededinger was de graaf van Rennenberg, Kanonnik en Pronotarius te Luik. Deze werd door zijnen neef, Oranjes vriend, den graaf van Hoogstraten ondersteund, en na eenige tusschenspraak werd de zaak in der minne vereffend. De benoeming van Rennenberg zou door beide bij den koning en de landvoogdes doorgezet worden; daarentegen zou zich Rennenberg verpligten, eene jaarlijksche uitkeering van zijne vette prebende, aan den jongen graaf Hendrik te doen. Zoo werd besloten, en de overweging, waardoor de toestemming des konings uitgelokt en verkregen werd, was zoo verdacht als de handel zelf. Na het overlijden des graven van Rennenberg, merkte men aan, stond te vreezen, dat zijne goederen in handen van Kettersche erfgenamen vielen. Niets kon den koning meer aangelegen zijn, dan dit te voorkomen, en daarom verbond zich de te benoemen proost bij erflating die goederen te doen overgaan op dien tak der Lalaings, waartoe Hoogstraten behoorde, en wiens regtzinnigheid boven alle bedenking was. Die overweging vond ingang: twee geestelijken, waarvan één Domkanonnik te Utrecht, werden ondanks hunne geleerdheid, regtzinnigheid en onberispelijken wandel ter zijde geschoven: de koning gaf toe; de graaf van Rennenberg kreeg het ambt, en de jonge graaf van Nassau het jaargeld."

Deze aanhalingen zullen genoegzaam zijn, om te doen begrijpen dat Vondel in de bijzonderheden die men hem waarschijnlijk mededeelde, gereede aanleiding vond om even als zijne geloofsgenoten van vroeger dagen, Willem van Oranje tot een Lucifer te maken. —

Eéne bedenking hebben wij nog te wêerleggen, alvorens ons met den tekst van het treurspel bezig te houden. Er is strijd, zal men zeggen, tusschen die vermeende allegorie en den lof door Vondel aan de republikeinsche wapenen en de stadhouders uit het huis van Nassau gegeven. In schijn ja, maar hoe weinig metter daad! Want wie zulks beweeren wilde, zou toonen dat hij weinig met de datums van Vondels *Zeghezanghen* bekend was. Na zijn overgang tot de Roomsche kerk heeft hij geen wapenfeit tegen Spanje meer bezongen: de verovering van Maastricht in 1632 lokte de laatste toonen uit zijne lier, en geen wonder, want sedert vielen er „geene krijgsbedrijven van eenig gewigt" meer voor (1).

V.

„Het zijn terstond alle geene engelen, die verenghelde menschen schijnen", zegt Vondel ergens (2), en wij worden onzes ondanks gedrongen, die woorden op de persoonaadjen van zijne *Lucifer* toe te passen. Na al het

---

(1) Groen van Prinsterer, Handboek enz. bl. 353.
(2) Pleitrede voor 't tooneel; VIII D. bl. 302.

bijgebrachte, zal het niet moeilijk vallen die gissing uit het stuk zelf te rechtvaardigen. Men houde slechts bij dat onderzoek in het oog, dat de tweeslachtigheid der allegorische tragedie, hier een mathematisch betoog hoogst moeielijk, zoo niet onmogelijk maakt. Niet overal kan het bijoogmerk op den voorgrond treden: de titel van het stuk kon niet uit het oog verloren worden. Buitendien kunnen wij hier de toespeling niet zoo duidelijk, niet zoo veelvuldig, niet zoo doorgaande verwachten als in den Palamedes of in Costers Iphigenie; omdat die stukken de meening uitdrukken van een groot deel der bovendrijvende protestantsche partij, en daaronder van de machtigsten, en dus weêrklank en ondersteuning konden vinden, bij zoovelen als de partij der Staten van Holland waren toegedaan in het algemeen, bij de stedelijke regenten in het bijzonder; terwijl het hier de verzuchting gold der overwonnen kerk, en die kreet der verontwaardiging, ware zij te duidelijk verstaan, noodwendig door een algemeen wraakgeroep zou zijn beantwoord. Daarenboven, Vondel was om zijnen *Palamedes* vervolgd zoowel als om zijne *Maria Stuart*, en dit moest hem wel ietwat voorzichtiger maken — en toch springt het ons bijna op iedere bladzijde in de oogen.

Herinneren wij ons slechts nog, dat Vondel ons in zijne opdracht van het stuk, als in den mond geeft dat hij aan allegorie niet vreemd bleef, wanneer hij van zijnen held getuigt, dat hij „ten spiegel van alle *ondanck-*

baere staetzuchtigen, zijn treurtooneel, den hemel, bekleet"; en verder: „op dit rampzalige voorbeelt van Lucifer volghden sedert, bykans alle eeuwen door, de wederspannige geweldenaers, waervan oude en *jonge historien* getuigen, en toonen hoe gewelt, doortraptheid en listige aanslagen der ongerechtigen, *met glimp en schijn van wettigheid vermomt*, ydel en krachteloos zijn, zoo lang Godts Voorzienigheit de geheilighde Maghten en Stammen hanthaeft, tot rust en veiligheit van allerhande staeten." En ook in het daarop volgend bericht schijnt uit de uitdrukking „reuckelooze verwaentheit en *godtlooze kerckschenderijen*" des dichters bedoeling op te duiken.

„Lucifer, zoo heet het in den „Inhoudt," d' Aertsengel, opperste en doorluchtighste boven alle Engelen, hoovaerdigh en staetzuchtigh, uit blinde liefde tot zijn eige, benijde Godts onbepaelde grootheit, oock den mensch, naer Godts beelt geschapen."

Zonder mij in de allegorische beteekenis van al de personen van het stuk te verdiepen, stel ik mij voor aan te toonen dat God den koning van Spanje, Lucifer den prins van Oranje, Adam den kardinaal van Granvelle beteekent.

Het eerste bedrijf, het uitmuntendste in dichterlijke beschrijving komt hier naauwelijks in aanmerking; eerst met het laatste tooneel daarvan begint de allegorie in de toespraak van Gabriël tot het „Engelsdom" (den adel) bl. 10:

Al schijnt het Geestendom alle andren t' overtreffen,
Godt sloot van eeuwigheit het Menschdom te verheffen
Oock boven 't Engelsdom, en op te voeren tot
Een klaerheit en een licht, dat niet verschilt van Godt.

Al wie den alvermogenden invloed des kardinaals kent, zal de toespeling lichtelijk vatten.

De verdeeling der engelen in verschillende klassen, mocht Gabriël bij de hemelingen bekend veronderstellen: 't kon dus ongepast schijnen dat hij zegt:

Ghy weet hoe 't Engelsdom moet onderscheiden worden
In dryderhande ry, een negenvoudige orden;
De hooghste is Serafijn, en Cherubijn, en troon,
Die zitten in Godts Raet, en stercken zijn geboôn.
De middenry bestaet uit Heerschappyen, Krachten.
En Maghten, die op 't woort van Godts Geheimraet wachten,
. . . .
De derde en laeghste ry, gewijt uit Vorstenheên,
En groote Aertsengelen, en Engelen, moet duicken
Voor 't woort der Middelrye, en laten zich gebruicken
Beneden het gewelf van zuiver kristalijn,
In hun' byzondren last, zoo wijt 't gestarrent schijn'.

Men kan ter naauwernood begrijpen, waarom Vondel die „dryderhande rij" hier zoo overtollig beschrijft, tenzij men er eene toespeling in wilde opmerken, op de verschillende staatsmachten hier te lande: 1° de raad van State, 2° de Staten, 3° de Stadhouders. Zoo de dichter deze aan de Staten ondergeschikt maakt, het is een anachronisme dat reeds sedert Leycesters tijd veld kon gewonnen hebben.

Trouwens, tot hiertoe is de allegorie te algemeen en onbeduidend om er lang bij stil

te slaan. De expositie is voleindigd: i.. tweede bedrijf zullen wij het oproer ten tooL zien.

Wanneer Lucifer terstond bij den aanvan, van dat tweede bedrijf zich beklaagt, (bl. 15)

'*t* Is tijt dat Lucifer
Nu duicke voor de komst van deze . . . . . . ster
Die van beneden rijst, en zoeckt den wegh naer boven,
Om met een' aertschen glans den hemel te verdooven,

dan mogen wij daarin het gewone verwijt tegen Granvelle zien (Verg. Te Water, Verbond der Edelen D. I. bl. 16.) en in die gedachte worden wij versterkt, als wij hem bij herhaling hooren bestempelen als (bl. 16)

Een *aerdtworm*, uit een' klomp van aerde en klay gekroopen;

(bl. 17):
Een *laeger* is 'er, die de kroon daerboven spant;
(bl. 21):
Zoo zal een *vreemdeling*, een worm, het hooghste woort
Hier boven voeren, en een *ingeboren* zwichten
Voor vreemde heerschappij?

Is dit niet duidelijk de eerste grieve van den nederlandschen adel tegen de *vreemde* ambtenaren? Leest men niet hetzelfde in de geschiedenis? „Les chevaliers de la Toison d'or et les gouverneurs des provinces avaient tenu des réunions particulières chez le prince d' Orange; là ils avaient exhalé leur mécontentement au sujet de la manière dont les affaires du pays étaient dirigées, du peu de confiance que leur témoignait le Roi, de la

prépondérance excessive du cardinal de Granvelle, et il avait été proposé de rédiger un écrit, signé de tous, où l'on de serait plaint de la forme du gouvernement (1)." En is het vreemd dat wij de tweede grief, het verblijven der spaansche soldaten, vinden uitgedrukt in den volgenden regel (bl. 26):

Het blijckt hoe heerlijck hem de Godtheit begenadight,
Ook door *een lijfwagt van veel duizenden* verdadight.

Die verheffing van den vreemden aerdtworm, kon zij den vrienden van Oranje geene aanleiding geven om hem toe te voegen (bl. 17):

Dat is het erfrecht schenden
Van 't allerontste kint, en zijn *stadthoudery*
Ontluisteren.

En als zij er bijvoegen:

Naest Godt is niemant groot als ghy
De Godtheit zette u eens in glorie aen haer voeten,

dan waart onze verbeelding in die plechtige vergadering te Brussel, waarin Keizer Karel afstand deed van zijne heerschappij over deze gewesten, omgeven van al de majesteit zijner hofhouding, en steunende op zijnen lieveling die aan zijne voeten had gezeten.

En hoe laat zich nu Lucifer uit:

---

(1) Gachard, Correspondance de Philippe II, Tom. I, p. CLVIII—CLIX.

Het past rechtschape heerschappyen
Geensins haer wettigheit zoo los te laten glijen ;
Want d'oppermaght is d'eerste aen haere wet verplight;
Verandren voeght haer minst. Ben ick een zoon van
't licht,
Een heerscher over 't licht, ick zal mijn recht bewaeren:
Ick zwicht voor geen gewelt, noch aertsgeweldenaeren.
Laet zwichten al wat wil: ick wijck niet eenen voet.
Hier is mijn Vaderlant. Noch ramp, noch tegenspoet,
Noch vloecken zullen ons vervaeren, noch betoomen :
Wy zullen sneven, of dien hoeck te boven komen.
Is 't noodlot dat ick vall', van eere en staet beroofd,
Laet vallen, als ick vall' met deze kroone op 't hoofd,
Dien scepter in de vuist, dien eersleip van vertrouden.
En zoo veel duizenden als onze zijde houden.
Dat vallen streckt tot eer, en onverwelckbren lof:
En liever d' eerste Vorst in eenigh laeger hof,
Dan in 't gezalight licht de tweede, of noch een minder
Zoo troost ick my de kans, en vrees nu leet noch hinder.

Die woorden passen geheel in den geest van den prins, zoo als Vondel zich dien moest voorstellen; en die duizenden die zijne zijde houden herinneren ons aan dergelijke telling, die wij zoo bij Vondel als in de katholieke spotliederen hebben aangetroffen.

In de samenspraak van Lucifer en Gabriël komen even sprekende trekken voor: de eerste vraagt ook hier (bl. 20):

Zullen wij, *stadthouders* van Godts maght
Voor dit geleent gezagh, een wulpsch vermogen, knielen?

En geheel in den geest der partij van behoud, krijgt hij ten antwoord:

Zich te schicken en te reglen
Naer de gestelde wet, dat voeght den onderzaet,

Die aan zijn meesters last en wil gebonden staet.

Lucifer beroept er zich op, dat hij zich verzet in het belang van God, (bl. 22):

De majesteit van Godt en Godtheit wort verkleent
Indienze haer natuur met 's menschen bloet vereent.

en Gabriël antwoordt daarop:

Ghy yvert krachtig voor
De glori van Godts naem; doch zonder t' overwegen
Dat Godt het punt, waer in zijn hoogheit is gelegen
Veel beter kent dan wy; dies staeck uw onderzoeck.

't Is bekend genoeg dat bij 't compromis de edelen verklaarden „que nous n'entendons aucunement d'entreprendre aucune chose qui pourroit tourner au deshoneur de Dieu, ny à la diminution de la grandeur du Roy, ou de ses Estats; ains au contraire, que nostre intention n'est sinon de maintenir le Roy et son Estat" etc. en dat „la source procède d'un sainct zèle et louable désir de maintenir la gloire de Dieu, la Majesté du Roy, et le repos publique (1)." Overigens heetten alle stappen hier te lande tegen de spaansche landvoogden gedaan, te geschieden in 't belang en in naam des konings (2).

Ik laat in het midden of Lucifers woorden (bl. 24):

---

(1) Te Water, Verbond der Edelen IV D. bl. 77, 78.
(2) Verg. ook Groen van Prinsterer, Handboek bl. 142.

Nu zweer ick by mijn kroon het al op een te zetten,
Te heffen mijnen stoel in aller heemlen trans,
Door alle kreitsen heene, en starrelichten glans,

en al den bombast die er verder volgt, wel in den mond des aartsengels past. Men mag echter vragen: Kon hij er ooit aan denken zich in Gods plaats te stellen? In den mond van den prins, dien de tegenpartij beweerde naar de souvereiniteit te staan, passen zij volmaakt. En misschien zou men in den volgenden bombast eene parodie kunnen zien van wat men als dwaze en ijdele hoop beschouwde, wanneer wij niet van elders wisten dat Vondel werkelijk met dergelijke brommende klanken zich zelven bedroog. — Ten stelligste meen ik echter, dat zoowel des aartsengels plan (bl. 25):

Men kante hier *met list* ons eigen raetslot tegen

of, gelijk het verder heet, (bl. 27):

De treken van vernuft en loosheit uitgebroet,

strijden met zijn karakter, als de weifeling die hem later overvalt (bl. 53), en zijne herhaalde betuiging, dat hij alleen gedwongen zich aan 't hoofd der oproerigen plaatst (bl. 55). Geen list, geene veinzerij past den hooghartigen die zich tegen den Eeuwigen verzet: wat zou hem ook zijne list gebaat hebben tegen den alwetenden? Geen weifelen kon opkomen in het gemoed dat alleen van trotschheid blaakte, geene dub-

belzinnige uitvlucht strookt met dat karakter. Maar raadplegen wij de geschiedenis, dan weten wij dat Oranje zoo lang mogelijk zich onttrok aan openbare handeling; vergelijken wij de spotliederen van den tijd, dan zien wij dat hij ook daar zich beroept op den dwang der gemeente.

De volgende plaats verdient onze aandacht (bl. 26):

Apollion

Van wien, of hoe, of waer dien aenslagh aengevangen?
Het overpeinzen quetst alree Godts majesteit.

Lucifer

Men hou haer ongequetst, en stappe met beleit
Die steile steilten op, en noit gebaende rotsen.
Beleit en moedt verwint, en durf gevaeren trotsen.

Witsen Geysbeek (bl. 141) vermoedde dat deze regels bewijzen, dat Vondel zelf moet gevoeld hebben dat „het denkbeeld dat God zelf bedrijveloos blijft, en zijne zaak door anderen *laat* verdedigen, zoo grofzinnelijk en terugstootend is, dat het ieder ergeren moet, die zich een gezond begrip van God en almagt vormt." Wij gelooven zulks niet: zoo Lucifer „Gods majesteit ongequetst" wil houden, zegt hij eigenlijk abracadabra, dat alleen gezonde taal wordt als men het toepast op den koning, en in verband brengt met de aanhaling hier boven bl. 333.

Wanneer kort daarop Belial als „ietwat glimpelijx" om den strijd te beginnen, de leus op geeft (bl. 29):

Men hanthaef 't Engelsdom, zijn *kentrest*, eer en staeten

en Apollion daarop antwoordt:

Ick wensch geen schooner stof
Noch met tot muitery, om *burgery* en *hof*
Te schennen tegens een,

dan zal men gaarne toestemmen dat die uitdrukkingen meer in de Nederlanden dan in den *hoogen* hemel t' huis behooren, en eene historische beteekenis hebben. En wie ziet er eenige moeielijkheid in, om het volgende met Oranje in verband te brengen (bl. 30)?

Belial

De *Stedehouder* met zijn tegenwoordigheit
Bie self de stercke hant aen zulck een trots beleit.

Apollion

Wy zullen *in den Raet* zijn' zin en voorstel hooren:
Hy *reinze voor een poos*, en geve in 't endt de spooren
Aen 't opgeruide heir, verlegen om een hooft.

Het derde bedrijf vangt aan met eene klacht der Luciferisten: het heet daar o. a. (bl. 34):

Leght af uw hooftcieraet; verandert uw *lievreien*,
En vrolijckheit in rou!

Hebben de antikardinalisten dat niet gedaan? Nam de vrolijke spot, die den zotskap op den mouw der bedienden gestikt had, niet een somberder trek aan, toen zij dat beeld verwisselden met den pijnbundel, en was de graauwe kleur hunner *lievreien* niet de kleur der rouwe?

Als zij er zich op beroepen (bl. 36) dat zij

Bekleedden [hunnen] plicht, als trouwe rijxgenooten,

terwijl niet te min

De hantvest en het Recht, dat ons de Godtheit gaf
Wort ingetrocken,

is dat niet de taal door de nederlandsche edelen gevoerd? En zal het ons verwonderen, als wij al wat de *Rey* daarop antwoordt, even passend vinden in den mond der landvoogdes?

En wanneer kort daarna (bl. 37) de Luciferisten verklaren:

Wij steunen op het Recht, ons wettigh toegestaen,

en de Rey hun voorhoudt:

Uw Recht en hantvest blijf' de Godtheidt onderdaen,

dan leze men, om de toespeling te vatten, wat Groen van Prinsterer (Handboek bl. 138-139), bijna als kommentaar op deze plaats, geschreven heeft.

Eene merkwaardige plaats is nog de volgende (bl. 44); de verheffing van den mensch, zeggen de rebellen,

Ontvonckt den toren
En wraeckzucht, om den mensch, uit een' gerechten haet
Te smooren in zijn bloet, eer hy der Englen staet
Verplette.

Had Egmond in den vollen raad niet den dolk getrokken tegen den kardinaal? Had het plan

niet bestaan diens handlangers, de roomsche geestelijken, te vermoorden (1)?

En is het niet als uit de historie onzer omwenteling gegrepen, als Belzebub zegt (bl. 46):

Met smeecken moght gy best en eerst uw' wensch verwerven,

en wat later:

Ick wil u voortreên naer den troon van 't groot palais,
En ons gerechtigheit bemiddelen door pais
En onderling verdragh. — ?

En zoo had reeds de *Rey* gezegd:

Houdt boven aen met smeecken
By Godt, door middelaers: men wint met tusschenspreecken
Gemackelijcker velt dan door dien steilen wegh
Van Oproer.

Zien wij daarbij Brederode met zijne drie honderd edelen, niet reeds in aantocht naar het oude hof? —

Indien ghe door gezanten
Wilt handelen om hoogh, tot voorstant van uw lot,
Wy willen uwen zoen bemiddelen by Godt,

zegt Michaël ..... of de landvoogdes; want wij denken hier aan de apostille op het smeekschrift, en het vertrek van Montigny en Berghen naar Spanje.

Eindelijk grijpt men naar de wapens, men zweert (bl. 55):

---

(1) Cartons, enz. Gids voor 1846, Mengelwerk bl. 619.

Getrouwigheit den Godt en aen de Morgenster,

gelijk men in 1572 den eed deed aan koning en stadhouder beide (1); en het „voortbrengen van den standert" aldaar mocht wel zien op de prinsenvlag, die in dat jaar het eerst te Enkhuizen wapperde.

Het koor dat dit bedrijf besluit is mede merkwaardig: ik schrijf er alleen den *Toezang* uit af, omdat Vondel er in schijnt te zinspelen op den politieken toestand van zijn eigen tijd:

Is dit krijghsvier niet te smooren,
Door een maght van hooger hant,
Wat wil blijven in zijn' stant?
Staetzucht zal alle Orden stooren:
Hemel, aerde, zee en strant (!!)
Zullen staen in lichten brant.
Staetzucht, eens door triomfeeren
Als gewettight, zal verwoet
Godt en alle maght braveeren.
Staetzucht kent noch Godt, noch bloet.

Bij den aanvang van het vierde bedrijf krijgt Michaël (Alva) last (bl. 58):

Met eenen gloet van vier en yver deze vlecken
Te branden uit Godts naem!

En hoe hij aan dien last voldaan heeft weten wij, helaas! —

Ik wil niet bij elken regel van dit bedrijf stilstaan waaruit men mijne stelling zou kunnen bewijzen: ik voer alleen het sprekendste aan, b. v. (bl. 62):

In dienghe . . . . komt te triomfeeren

---

(1) Groen van Prinsterer Handboek, bl. 173.

Zoo zal de *tiranny* der hemelen verkeeren
In eenen vryen staet.

Bij de woorden van Lucifer (bl. 66):

Ick handhaef 't heiligh Recht, door hoogen noot geperst,
En, na veel wederstants, my entlijck overdrongen,
Op 't klaegen en gekerm van duizenden van tongen,

herdenke men de zwarigheden die de prins in 1572 maakte om naar Holland over te komen, en men vergelijke de woorden van Bor, aangehaald door Groen van Prinsterer, Handboek, bl. 176.

Dat de oproerige stedehouder met de woorden (bl. 69):

'k Misdanckme dan dit leen, als 't immers leen moet heeten,

zijne betrekking nederleggen wil, ziet, dunkt mij, te duidelijk op de „staatkundige *bouderie*" van den prins om er langer bij te verwijlen.

Ik spoed ten einde, en wil slechts nog eene enkele proeve uit het laatste bedrijf bijbrengen.

De vorm der slagorde der beide legers schijnt mij mede allegorisch toe: als de macht Gods „in een driekantig heir" geschaard wordt (bl. 75), dan springt de mystieke zin van dien driehoek aldra in het oog, en als nu het leger der rebellen zich schaart „gelijck een halve maan" (bl. 76) dan duidt dit wel de *ongeloovigen* aan, en ziet misschien op de geuzenspreuk: „liever *turksch* dan paapsch!"

Lucifer zelf, omgeven van zijne „groene lievery" (bl. 76, 78):

Stut de flaeute van zijn regement zoo trots,
Gelyck het zeegedruisch al schuimende op een rots
Gestuit wort, reis op reis, en meer niet uit kan rechten,

met andere woorden, hij brengt de spreuk van den prins in praktijk: „saevis tranquillus in undis."

„*Tot driewerf toe hervat hij den slagh*"

(Is dit niet duidelijk genoeg?); maar

De dappre Michaël
Weet den brant met zijn hant uit te blusschen,
Te straffen dien rebel;

en de spolia opima worden door den verwinnaar ten toon gehangen:

Hy laet ons zijnen standert,
En morgenstar, en helm, en vaenen, en rondas,
Dien afgejaeghden roof, aen 's hemels heldere as,
. . . . ten klaeren spiegel hangen
Van wederspannigheit, en Staetzucht, *enz. enz.*

met andere woorden, hij laat zich uit het veroverde geschut een standbeeld gieten; en de rebellen,

Zy zwerven in de lucht, en tuimelen en woelen
Heel diep beneden ons gezicht,

in den vreemde.

Zoo moet het gaen, die Godt en zijnen stoel bestrijden!

Daarmede ware redelijker wijs het treurspel ten einde: zoo Vondel er noch dien staart aan hechtte die alle eenheid verstoort, zoo hij eindelijk op een nieuw terrein de oproerige partij de bovenhand doet verkrijgen, zou het niet

gebeurd zijn met het oog op de geschiedenis *onzer* revolutie?

Maar waartoe meer gegist? Wij hebben in lang niet *alle* plaatsen onderzocht, die ons gevoelen kracht bijzetten, maar toch genoeg om te doen zien dat dit gevoelen niet van allen grond ontbloot was.

Heeft ons vermoeden veld gewonnen, is het tot zekerheid aangegroeid, na ons kritisch onderzoek a priori en a posteriori, en hebben wij er zoowel analytisch als synthetisch de bewijzen voor gevonden, wij hebben daardoor iets meer verworven dan de kennis van Vondels politieke denkwijs; wij hebben er een nieuwen maatstaf door gewonnen ter beoordeeling van een van die tragedies van onzen dichter die veelal voor een van zijne meesterstukken gehouden wordt, en die van den anderen kant, bij al de voortreffelijkheden van détail die zij oplevert, ons niet zelden stuit door smakeloosheid of platheid, waarvan wij de oorzaak meenen te hebben opgespoord, en die dus niet meer op rekening kunnen komen van Vondels gebrek aan kieschen smaak.

Wat ook het rezultaat zij van ons onderzoek, mijn vurige wensch bij het eindigen van dit vertoog is deze, dat het, al ware het maar uit nieuwsgierigheid, moge opwekken tot de studie van een genie, wien de gave der poëzij zoo ruimschoots was toegedeeld!

JONCKBLOET.

DECEMBER 1849.

OVER TAFEL,

OP HET STADHUIS TE DEVENTER,

DEN 24 MEI 1842,

WAAR Z. M. WILLEM II. AANZAT,

tijdens hoogstdeszelfs bezoektogten
door het koninkrijk.

Uit een' byzantschen vensterboog
Der Nicolaï-torens
Vloog de ad'laar onzer stad omhoog,
En riep: Ik heb den trein in 't oog,
Een heil als nooit bevorens.

De koning komt. De koning leef!
Hij is 't op wien wij hopen.
't Is vreugdvol dat ik hooger zweef.
Hoe luttel meer Fortuin mij geef,
Hij laat zich niet bekoopen.

Voorheen stond ik in dit gewest
Vooraan in rang en mogen.
Den franschman dacht het anders best.
Zijn arend heeft mijne oude vest
Tot mindre neergebogen.

Toen stond een holgeplukte vlerk
    Niet vreemd, na 't vratig schuimen.
Maar sedert leef ik van mijn werk,
Van weinig voorspraak: 't vale merk
    Doorkrielt mijn' zwarte pluimen.

Doch nu geen nood! Daar komt de held,
    De koning, ons vertrouwen;
Die gaarne 't billijk deel herstelt,
Of lenigt wat het voortgaan knelt.
    Hij leef! op wien wij bouwen.

T. W. van Marle

